

**PROIECTELE DE CONSTITUȚIE,
PROGRAMELE DE REFORME
ȘI
PETIȚIILE DE DREPTURI
DIN ȚĂRILE ROMÂNE**

in secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea

Coperta de: CONSTANTIN GULUȚĂ

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Centrul de științe sociale Cluj-Napoca

BIBLIOTECA ISTORICĂ XLVI

**PROIECTELE DE CONSTITUȚIE,
PROGRAMELE DE REFORME
ȘI
PETIȚIILE DE DREPTURI
DIN ȚĂRILE ROMÂNE**

în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea

de

VALERIU ȘOTROPA

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**LES PROJETS DE CONSTITUTION, LES PROGRAMMES
DE RÉFORMES
ET
LES PÉTITIONS DE DROITS DANS LES PAYS ROUMAINS
AU XVIIIe SIÈCLE ET DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU^e XIX SIÈCLE**

**ПРОЕКТЫ КОНСТИТУЦИИ, ПРОГРАММЫ
РЕФОРМ
И
ПЕТИЦИИ О ПРАВАХ В РУМЫНСКИХ КНЯЖЕСТВАХ
В XVIII-ОМ ВЕКЕ И ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX-ОГО ВЕКА**

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

**Calea Victoriei 125, Sector 1
71021 București**

Monografia prezentă constituie, în literatura noastră istorico-juridică, cea dintâi expunere de caracter sintetic avînd delimitat ca obiect studiul ansamblului actelor ce conțin proiecte de constituție, programe de reforme și revendicări de drepturi, din toate țările române, din secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Aceste acte formează, prin numărul lor, prin bogăția conținutului lor și prin importanța problemelor pe care le ridică și a soluțiilor pe care autorii lor le propun ori caută să le impună, unul din mijloacele de exprimare cele mai însemnate și mai caracteristice, una din manifestările cele mai pregnante ale concepțiilor social-politice și juridice din acea etapă de dezvoltare a societății de pe teritoriul României. În ideile și propunerile concrete din cuprinsul lor se reflectă interesele de clasă ale diferitelor straturi ale societății din acea vreme; se reliefează lupta acestora pentru dobîndirea sau pentru menținerea supremației economice și politice; se afirmă contradicțiile dintre grupurile sociale antagoniste. Nu în puține dintre ele însă — în special în cele înaintate unor organe de stat străine, ori în proclamațiile adresate poporului de către revoluționari — își află expresia interesele întregii națiuni, se oglindește lupta pentru eliberarea țării întregi din relațiile de asuprire externă; aceste acte, care dau glas aspirațiilor generale, vădesc orizontul larg al autorilor.

Prin susținerea în scris ori activitatea de realizare pe cale de acțiuni revoluționare a acestor concepții, clasele ori grupurile sociale în luptă au încercat și — atunci cînd concepțiile și interesele categoriilor sau păturilor sociale respective corespundeau căii ascendente a dezvoltării social-politice, tendinței de eliberare socială și națională — au reușit să ajungă, mai curînd sau mai tîrziu, la concretizarea instituțiilor și măsurilor preconizate, la traducerea în viață a ideilor puse în discuție în cadrul problematicii abordate, care a atacat în ansamblu o vastă gamă de aspecte și în special de probleme concrete, care frămîntau pînă în adîncuri societatea românească. O parte din procesul de realizare a avut loc încă în cursul perioadei cercetate, prin adoptarea și materializarea pe o cale sau alta a unora din instituțiile și măsurile propuse. Numai ulterior revoluției din 1848 (momentul culminant al acestei perioade), ca o consecință a formulării perseverente a revendicărilor, a desfășurării acțiunilor revoluționare de mare amploare de la sfîrșitul perioadei și a urmării consecvente a îndeplinirii integrale a aspirațiilor revoluției, s-a ajuns, pe plan intern, pe cale de măsuri legislative succesive, la realizarea în ansamblu a sistemului instituțiilor politico-juridice corespunzătoare dezvoltării bazei social-economice, iar pe plan extern, pe cale de măsuri politice curajoase ori pe cale de luptă armată, la realizarea unui stat unit și independent.

Determinate de bază, ideile social-politice și juridico-organizatorice conținute în aceste acte au înrîurit așadar, la rîndul lor, realitatea socială, mai mult chiar, au accelerat dezvoltarea bazei, iar succesul majorității lor, perseverența în urmărirea realizării lor evidențiază concordanța acestora cu

sensul legic al dezvoltării social-economice, necesitatea imperioasă a traducerii în viață a concepțiilor social-economice și juridico-politice progresiste, a ideilor care au ținut pasul cu vremea atît în ce privește dezvoltarea bazei, cît și aceea a suprastructurii corespunzătoare. Prin aceasta, actele respective s-au dovedit instrumente de luptă în serviciul programului social și național, s-au dovedit mijloace în stare de a ajuta la înfăptuirea transformărilor cantitative și apoi calitative ale societății noastre.

În general, revendicările, concepțiile, propunerile, ideile politico-juridice românești au fost determinate de realitatea socială, economică și politică, cu insuficiențele ei multiple din acel timp, au izvorît din împrejurări concrete, au atacat neajunsuri și nevoi reale, au sugerat remedieri precise și de necesitate imediată; caracterul concret — nu teoretic, abstract — al gândirii cuprinse în ele este evident. Fondul și argumentarea acestor acte nu s-au sprijinit atît pe concepte abstracte — pe care le invocă numai în unele cazuri — cît pe date concrete; sursa lor de inspirație nu au fost atît lecturile teoretice — care nu au lipsit, dar n-au îndeplinit rolul de impuls primar — cît împrejurările reale, practica socială. De aceea, ele sînt originale. Tot de aceea, ele sînt strîns legate de dezvoltarea social-economică și politică a poporului, se împletesc cu dezvoltarea lui istorică și au valabilitate, în primul rînd și aproape exclusiv, pentru acest teritoriu, în acea epocă.

Aceste acte prezintă pentru noi o mare importanță național-istorică, prin aceea că ele au fost, pe de o parte, expresii ale luptei pentru drepturi și pentru progres a poporului nostru, pe de altă parte, mijloace, instrumente, în multe cazuri deosebit de eficace, ale acestei lupte, fie prin faptul că au ridicat la acțiune masele, fie prin faptul că au determinat la concesi și la adoptarea de măsuri organele politice interne sau externe cărora le erau adresate. Pentru mulți din cei ce le-au formulat, ele au însemnat un risc al vieții, al libertății ori al situației lor sociale, economice sau politice. Nu mic este numărul acelor care, dînd expresie intereselor și aspirațiilor națiunii sau clasei lor, au suferit ca o consecință privațiunea de libertate, de avere, exilul sau chiar martiriul; printre aceștia se înscriu, în ordine cronologică, numele lui Inochentie Micu, Horea, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Ioan Cîmpineanu, Leonte Radu, Dumitru Filipescu, Teodor Rîșcanu, Ioan Buteanu, Nicolae Bălcescu și alți mulți revoluționari de la 1848 și dinaintea acestui an, din toate țările române.

Cunoașterea ideilor și programelor de luptă ale acestor gânditori și luptători formează pentru noi o datorie. Fiindcă — așa cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu — „poporul român va păstra întotdeauna în amintirea sa pe înaintașii săi progresiști, pe revoluționari, pe toți cei care au contribuit la dezvoltarea națiunii noastre, la crearea României moderne, la împlinirea aspirațiilor de libertate și progres ale întregului nostru popor”¹.

Amplourea și complexitatea subiectului lucrării, multiplele aspecte și implicații impun, pe de o parte, o documentare multilaterală, o bază de informare pe cît posibil mai largă, — ceea ce nu exclude necesitatea selecționării izvoarelor, în scopul unei prezentări echilibrate și juste, potrivit importanței și semnificației fiecăruiia în legătură cu elucidarea problemelor,

¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Capitală, 20 august 1971*, București, Edit. politică, 1971, p. 7.

abordarea și reținerea lor în raza atenției în raport cu acest criteriu. Caracteristicile menționate ale subiectului impun, de asemenea, considerarea fenomenelor cercetate în raport cu ansamblul vieții sociale din care fac parte, în conexiunea lor cu celelalte aspecte ale întregului². Din cadrul acestui întreg ele nu pot și nu trebuie să fie detașate și prezentate izolat.

Pe de altă parte, trăsăturile sus-evidențiate necesită o astfel de divizare a expunerii, o asemenea grupare a materialului, care să înlesnească reliefarea sistematică a diverselor caracteristici principale și trăsături particulare ale subiectului, pe teritorii, aspecte și probleme. Numai astfel se poate prezenta în mod metodic și adecvat modul cum, pe căi și prin mijloace proprii locurilor și fazelor de dezvoltare respective, s-a reușit a se ajunge, pe tot cuprinsul pământului românesc, la încheierea acestei perioade, la instaurarea nu numai a unor noi relații de producție, de tip mai avansat, dar și a suprastructurii politico-juridice corespunzătoare.

În consecință, necesitatea sistematizării expunerii potrivit criteriilor enunțate va determina o primă diviziune a lucrării, înfățișându-se în întâiul ei capitol situația social-economică și politică din Țara Românească, Moldova și Transilvania, situație care a constituit cauza apariției actelor analizate. În al doilea și al treilea capitol, cele mai dezvoltate, se va efectua prezentarea istorică a actelor și analiza conținutului lor, mai întâi a actelor anterioare anului 1848, apoi a actelor din timpul anului revoluționar, în toate cele trei țări române, studiindu-se împrejurările apariției, revendicările formulate și scopurile lor. În al patrulea capitol al lucrării se vor desprinde ideile conducătoare ale actelor revendicative studiate, idei produse ori promovate în evoluția lor de interese și năzuințele de clasă și de aspirațiile naționale; se vor analiza principiile și conceptele esențiale concentrate în aceste acte; se vor grupa și reliefa sintetic propunerile principale care au spirjinit ori au dat glas acelor interese și aspirații, ori care au dezvoltat acele principii și concepte. În fiecare din aceste patru diviziuni ale lucrării, expunerea se va ocupa cu situația și realizările din toate provinciile istorice românești, care vor fi comparate între ele sub toate laturile, studiindu-se nu numai aspectele deosebite, de ordin neesențial, dar scoțându-se în evidență liniile predominante unitare, care s-au reliefat în ultimă analiză în caracterul general dublu: social și național al revendicărilor și mișcărilor din toate țările române. Pentru asigurarea unei tratări sistematice și a unei construcții simetrice, ordonate și clare a lucrării, vom aplica metoda de expunere utilizată în sintezele privind istoria României, prezentând în fiecare capitol situația și realizările pe provincii istorice, în perioadele ori epocile tratate în capitolele respective, spre a se putea urmări în mod metodic evoluția fenomenului de la punctul de plecare pînă la punctul final, rezultînd astfel cu claritate formarea și adăugirile treptate care au caracterizat dezvoltarea fenomenelor ideologice în timpul și în spațiul dat.

Deși, pentru clarificarea mai lesnicioasă a concordanțelor și neconcordanțelor, pentru asigurarea unui mod sistematic de prezentare, precum și pentru limpezimea și cursivitatea expunerii, prezentarea se va face de regulă

² V. I. Lenin, în lucrarea *Statistică și sociologie*, a demonstrat necesitatea studierii fenomenelor sociale în cadrul condițiilor concret-istorice, necesitatea considerării faptelor în ansamblul și în conexiunea lor (*Opere complete*, ed. a II-a, vol. 30, București, Edit. politică, 1964, p. 350).

în subdiviziuni proprii în cadrul capitolelor respective, această primă reunire într-un studiu, această primă prezentare globală a fenomenelor din Transilvania împreună cu cele extracarpătice, este un rezultat al strădaniei de a integra — pentru întâia oară într-un studiu de sinteză privind acest domeniu al actelor revendicative — realizările transilvănene în ansamblul procesului de înnoire a vieții publice românești.

În ultimul capitol, se va face o caracterizare generală a modului de valorificare a conținutului actelor, o precizare a rezultatelor lor.

La sfârșit, sub formă de concluzii, se vor evidenția în mod succint caracterile fundamentale ale aspectelor și problemelor analizate, precum și importanța lor pentru istoria României.

CONDIȚIILE SOCIAL-ECONOMICE ȘI POLITICE DIN ȚĂRILE ROMÂNE

1. CARACTERIZARE GENERALĂ

Cele trei țări române prezintă în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în linii generale, o asemănare în structura internă și în situația politică externă, un sincronism în desfășurarea evenimentelor și a fenomenelor bazei și suprastructurii.

Situația social-economică este aproape identică : dezvoltarea forțelor de producție, ramurile vieții economice, clasele sociale, relațiile de producție sînt aceleași, cu particularități locale de amănunt care nu alterează unitatea sistemului. Organizarea politico-administrativă este, ca urmare, similară, cu unele deosebiri de ordin secundar, iar legislația, deși nu e comună, conține importante elemente de asemănare în modul de garantare a intereselor clasei dominante și de recepționare a noilor idei de transformare socială.

Aceste elemente de unitate pe tărîmul instituțiilor de stat și de drept se datoresc nu numai similitudinii bazei, unității fondului etnic și comunității formelor de cultură, dar și, pe de o parte, caracterului, feudal la început, feudal în descompunere apoi, comun celor trei țări, al suprastructurii politico-juridice din acest interval de timp care include în sine, depășindu-i limitele, întreagă perioada destrămării feudalismului, intrînd, în ultimii ani, în perioada crizei feudalismului și a înfiripării capitalismului ; pe de altă parte, ele se datoresc încercărilor similare și paralele ale conducătorilor, monarhi „lumiști”, ai celor trei țări, de a pune în valoare pe cale de reforme, sub presiunea mișcărilor sociale, ideile elaborate de noile curente ivite în ideologia culturală și socială europeană, în prima linie ale curentului de gândire iluminist. Pentru cele două principate române de la sudul și estul Carpaților, elementele unitare se datoresc și tendinței domnitorilor așa-numiți „fanarioți” — dintre care unii au cîrmuit pe rînd în ambele principate — de a uniformiza administrația acestor țări prin imitare și împrumut reciproc, prin transplantarea așezămintelor dintr-o țară în alta. Această tendință nu a făcut, de altfel, decît să continue și să accentueze un proces mai vechi, început încă de la întemeierea Principatelor române și reliefat prin asemănarea, uneori chiar identitatea instituțiilor statale și juridice ale acestora, asemănare care se constată și pentru Transilvania, unde, cu toate deosebirile în terminologia privind instituțiile de stat și de drept, fondul instituțiilor a fost în cele mai multe cazuri similar, uneori identic¹. Aflarea celor trei țări sub apăsare externă (iar a celor două Prin-

¹ Despre această unitate a se vedea Valeriu Șotropa, *Introducere și bibliografie la istoria dreptului român*, Cluj, 1937, p. 96—101 ; idem, *Contribuții la studiul aspectelor unitare ale dezvoltării instituțiilor juridice pe teritoriul României*, extras din *Cercetări istorice*, Iași, 1972, p. 133—145.

cipate dunărene sub aceeași suzeranitate, a Imperiului otoman), care le impunea condiții și sarcini analoage, a contribuit de asemenea la apariția unor nevoi și aspirații comune.

Identitatea structurii etnice, social-economice și organizatorice a celor trei țări a fost remarcată și reliefată de diferiți autori și ideologi din acea vreme. Pentru cele două principate de la sud și est de Carpați ea a fost constatată și oficial, într-un act fundamental din cursul acestei perioade, în *Regulamentul organic*, care nu numai că a subliniat, în art. 371 al *Regulamentului Țării Românești* și 425 al *Regulamentului Moldovei*, necesitatea unirii lor în baza comunității de limbă, religie, obiceiuri și interese, dar a urmărit, în diferitele sale părți, și promovarea unității organizării lor administrative. Asemănarea condițiilor de viață ale populației din cele trei țări române a fost prezentată și considerată, împreună cu unitatea de neam și cu interesele lor comune, ca bază a cererii întemeierii unui stat unitar și independent prin unirea lor, în diferite memorii și proiecte din acel timp, pe care vom avea prilejul să le studiem pe parcurs. Pentru cele două țări extracarpatiche menționăm că necesitatea unei acțiuni comune a lor, postulată de identitatea de neam, de „lege”, de năzuințe și de situație politică, a fost clar exprimată în acel timp și de Tudor Vladimirescu, într-o scrisoare din 5 aprilie 1821 adresată unora din fruntașii clerului și boierimii muntene: „Trebuița urmează să aveți corespondență cu dumealor boerii moldoveni, ca unii ce sîntem de un neam, de o lege și sub aceeași stăpînire... Așadar, urmează să știm cele ce se fac acolo, și să le vestim acestea de aici, ca fiind la un gînd și într-un glas, să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor prințipaturi, ajutîndu-ne unii pe alții”². Ne-am mărginit a evoca doar unele dintre aspectele din acel timp ale unității structurale și organizatorice a celor trei țări române, problemă cu privire la care vom reveni în cursul lucrării.

Pe lângă fireștile și fundamentalele concordanțe etnice, social-economice, culturale și organizatorice, și, ca urmare a acestora, pe lângă fireștile concordanțe ideologice, pe lângă fireasca și necesara comunitate de aspirații, au existat și unele deosebiri, neesențiale, explicabile prin datele specifice, particulare istoriei politice, economice și culturale locale. Mai întii a existat o deosebire, nu de esență, nu calitativă, ci secundară, de circumstanțe, cantitativă, între situația politică a Țării Românești și Moldovei, de o parte, și cea a Transilvaniei, de cealaltă parte, caracterizate prin aflarea sub sfere de influență diferite și de caracter întrucîtva distinct: primele două erau țări cu guvernare proprie, aflate numai sub suzeranitate străină, turcească; Transilvania era o țară formal tot autonomă, tot cu guvernare proprie, dar în realitate subordonată administrativ, efectiv, guvernului central din capitala Imperiului habsburgic. În structura internă a acestor țări au existat în acea perioadă — pe lângă trăsăturile comune, determinate de elementele de unitate amintite mai sus și de aflarea pe aceeași treaptă a orînduirii social-economice — unele diferențe, însă nici acestea de esență, provenite din unele particularități în situația internă social-economică, în dezvoltarea și orientarea culturală, în componența populației și în organizarea administrativă, deși, în linii mari, ele s-au aflat toate, în cea mai mare parte a intervalului studiat, în cursul procesului destrămării feudalismului. Se mai constată și o oarecare diversitate în

² Emil Virtosu, *Tudor Vladimirescu. Glose, fapte și documente noi (1821)*, București, 1927, p. 103.

forma și întrucîtva în conținutul manifestărilor ideologice, cauzată de circumstanțele, necesitățile și posibilitățile de exprimare, parțial diferențiate, din cadrul țărilor : în Țara Românească și Moldova : *proiecte de constituție, programe și cereri de reforme* ; în Transilvania : *petiții de drepturi*. În fine, începutul, ritmul și periodizarea procesului de dezvoltare a manifestărilor ideologice nu coincid întru totul, fiind legate în unele cazuri de date și evenimente istorice particulare regiunilor respective. Toate aceste particularități de ordin secundar, neesențiale, nu influențează și nu tulbură marea unitate de circumstanțe, nevoi și aspirații sociale și naționale din toate cele trei provincii istorice, nu alterează caracterul unitar al luptei ideologice comune și al țelului ei final general de dreptate socială și libertate națională.

Nevoia ca tot materialul istoric documentar privind un anumit aspect sau o anumită problemă de bază să fie concentrat și comentat într-un singur loc, impune tratarea fiecărui aspect în întregime în cîte un capitol separat al lucrării, pentru toate cele trei provincii istorice. Nevoia clarității și sistematizării expunerii, potrivit cu cerințele subiectului tratat într-un anumit capitol sau în altul, impune ca în interiorul capitolelor expunerea să fie făcută, după caz și potrivit necesităților, fie cumulativ pentru toate trei provinciile, fie divizat pe cîte una sau două din ele, în conformitate cu cerințele expunerii sistematice, complete și clare a aspectului respectiv.

2. SITUAȚIA ECONOMICĂ

Perioada studiată se caracterizează, în țările române, printr-o treptată creștere a forțelor de producție, întrucîtva mai accentuată în Transilvania, unde, datorită împrejurărilor istorice mai favorabile acestui proces, dezvoltarea forțelor de producție ajunsese în acea perioadă la un punct mai înaintat, ritmul ei se accelerase într-o măsură mai pronunțată, iar apariția unor elemente capitaliste în diferitele ramuri ale economiei luase o mai mare amploare față de fenomenele corespunzătoare din celelalte două principate ; la fel și în ce privește consecințele procesului acumulării primitive a capitalului.

În urma dezvoltării forțelor de producție și, consecutiv, a apariției și accentuării gradate a dezacordului între acestea și relațiile feudale de producție a avut loc în cele trei provincii istorice românești procesul declinului și destrămării feudalismului, prin descompunerea treptată a modului de producție feudal și apariția succesivă a unor elemente ale modului de producție capitalist³.

Destrămarea orînduirii feudale concomitent înfiripării capitalismului, începută în secolul al XVIII-lea, s-a intensificat în primele decenii ale secolului al XIX-lea, conturîndu-se tot mai clar și ajungînd într-o fază acută. Avansarea acestui proces s-a efectuat continuu, dar nu uniform — cu toate frinele pe care i le puneau condițiile nefavorabile de dezvoltare, provocate de numeroasele războaie, expediții și incursiuni care au avut loc pe teritoriul țărilor române, de apăsarea otomană, de spolierea fanariotă în Țara Românească și Moldova, de exploatarea habsburgică în

³ Bibliografia privind aspectele social-economice și politice ale perioadei destrămării feudalismului în țările române este foarte bogată ; din economie de spațiu, nu vom reproduce întreaga bibliografie utilizată, ci numai referințele strict necesare.

Transilvania, fenomene interne și externe care au contribuit la stăvilirea punerii în valoare potrivit posibilităților epocii a avuțiilor țărilor române și la îngreunarea procesului acumulării primitive a capitalului prin împiedicarea desfășurării libere a comerțului și a circulației capitalului. Lipsa de uniformitate în ritmul dezvoltării a fost provocată, între altele, de situația internă și externă și de producerea unor evenimente care au favorizat accelerarea ritmului prin descătușarea urmată de înviorarea vieții economice.

Aspectele specifice principale ale procesului inevitabil de transformare a modului de producție, care apar din documentele acelei perioade, pot fi caracterizate succint după cum urmează :

În *agricultură*, în Principatele române de la sud și est de Carpați, producția sporește și se dezvoltă exportul de produse agricole, datorită perfecționării uneltelor, extinderii culturilor agricole și faptului că — în special în urma evenimentelor externe care au produs o breșă în monopolul turcesc asupra comerțului exterior al celor două principate — boierii urmăresc ca moșiile lor să producă cereale mai multe pentru vânzare pe piața internă și externă, stimulați de urcarea prețurilor produselor agricole și de nevoia de capital. Ca urmare, ei caută să extindă cultura cerealelor, folosind în acest scop mai multe metode : înmulțirea zilelor de clacă, fixarea unor norme de lucru exagerate (ambele aspecte sînt expresii caracteristice ale „goanei după supramuncă” a moșierilor, apoi și a arendașilor, față de locuitorii de pe moșii), reducerea loturilor cultivate de țărani, acapararea pămînturilor sătenilor liberi (moșneni și răzeși) prin fraudă ori prin silnicie. Acest proces, început în secolul al XVIII-lea, continuă și se accentuează în prima jumătate a secolului al XIX-lea și mai ales după adoptarea Regulamentelor organice, epocă în care : se ridică în continuare prețul produselor agricole și se extind suprafețele cultivate cu cereale ; agricultura de pe pămînturile moșierilor produce tot mai mult pentru vânzare, mai cu seamă pentru export ; se cultivă plante noi și se organizează un învățămînt tehnic-agricol ; se dezvoltă unele elemente capitaliste în agricultură, extinzîndu-se arendașia, utilizîndu-se într-o oarecare măsură și munca salariată, întemeindu-se o societate de agricultură și începînd să se utilizeze mașini agricole. Pe lîngă agricultură și în strînsă legătură cu aceasta, ca ramură de asemenea de bază și ca a doua sursă economică de venituri în ordinea importanței, a continuat să se practice pe scară întinsă, pentru nevoi interne și export, creșterea vitelor. Importanța de prim ordin a acestor două ocupații acordă și în această perioadă un aspect preponderent agrar economiei.

În Transilvania, îmbunătățirea tehnicii agricole, precum și creșterea pieței de desfacere (cauzată îndeosebi de progresul industriei și de dezvoltarea orașelor din țările ereditare ale Imperiului austriac) au determinat de asemenea, în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, un avînt al producției de cereale-marfă. Dar în loc ca nobilimea, adaptîndu-se noilor condiții, să-și cultive pămînturile prin lucrători agricoli salariați și să-și formeze un inventar corespunzător de unelte și mașini agricole, continuă (și aceasta mai ales în Principatul Transilvaniei) să le cultive în special cu uneltele și cu munca iobagilor, căutînd să mențină la cel mai înalt nivel prestațiile servile ale acestora. Modernizarea utilajului agricol și a tehnicii agricole preocupă numai pe unii dintre membrii moșierimii ; dar metodele noi de cultivare a pămîntului sînt aplicate de o bună parte din țărănime, fie liberă fie aservită. Pentru a-și mări sursele de

cîștig, moșierii urmăresc, în majoritate, pe de o parte să extindă suprafața rezervei senioriale sau alodiului, pe toate căile și mai cu seamă prin răpirea prin diferite metode a pămîntului cuvenit iobagilor și prin acapararea pădurilor și pășunilor folosite în comun; pe de altă parte, intenția lor e să sporească cuantumul muncii iobagilor și jelerilor; ambele metode corespund celor din Principatele dunărene. Prin aceasta, nobilii urmăresc, ca și boierii, să realizeze în însuși cadrul orînduirii feudale o mărire a producției, și în consecință o sporire a cîștigului și o creștere a mijloacelor lor bănești, cu alte cuvinte o acumulare de capitaluri, prin intensificarea exploatării țărănimii. Această intensificare determină accentuarea stratificării în rîndurile țărănimii aservite, conducînd la diversificarea procentuală a categoriilor acesteia, la schimbarea ponderii în sinul ei a păturilor cu situații economice diverse, prin creșterea numărului celor cu pămînt puțin sau fără pămînt (jelerii), augmentîndu-se astfel numărul țăranilor constrînși a-și vinde forța de muncă și accentuîndu-se prin aceasta criza feudalismului, dîndu-se în consecință o lovitură de grație sistemului de tranziție al dezvoltării producției de cereale-marfă și al acumulării de capital în sinul relațiilor de producție feudale, sistem pe care nobilimea transilvăneană — ca și boierimea din Moldova și Țara Românească, unde avea loc în acel timp același fenomen caracteristic acestei etape — îl adoptase și căuta cu toate puterile să-l mențină, împotriva mersului ascendent al istoriei.

În *industrie*, după unele elemente sporadice apărute anterior, în Țara Românească și Moldova producția capitalistă reușește, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să înlocuiască, pe o scară care se lărgeste continuu, producția de mărfuri simplă în diferite sectoare, întemeindu-se, în afară de atelierele membrilor breslelor meșteșugărești, care continuă să realizeze o parte a producției, ateliere de cooperatie capitalistă simplă și manufacturi de diverse profiluri (de postav, hîrtie, sticlă, luminări, ceramică etc.); se mărește, în urma îmbunătățirii tehnicii, producția industrială și (după o perioadă de stagnare de teama acaparării otomane) se intensifică industria extractivă; în manufacturi apare diviziunea tehnică a muncii. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltarea urmează același sens ascendent, în ritm mai viu: volumul producției de mărfuri și al exploatării bogățiilor minerale ale subsolului continuă să crească, tehnica se îmbunătățește, făcîndu-și apariția industria mecanică; meseriile se înmulțesc și se diferențiază, întemeindu-se și unele școli de meserii; se accentuează fenomenul de transformare a producției de mărfuri în producție capitalistă, conturîndu-se diverse aspecte ale acestui mod de producție, ca de exemplu înlocuirea muncii iobăgești cu munca salariată.

În Transilvania, în sectorul industriei, unde nivelul progresului tehnic era mai înalt decît în agricultură, dezvoltarea forțelor de producție a atras după sine în această perioadă apariția și înmulțirea nu numai a manufacturilor, dar și a fabricilor și chiar a uzinelor. Perfecționarea uneltelor și introducerea, la început sporadică, apoi tot mai răspîndită, a mașinilor au determinat un avînt al producției industriale și al celei miniere, care aveau o bază solidă în mulțimea și varietatea bogățiilor subsolului Transilvaniei. Se ajunge aici, în acea perioadă, chiar la o formă superioară a producției: cea de mașini, iar în domeniul forțelor de muncă apar, pe lîngă specialiștii străini, și un număr de specialiști și tehnicieni, ba chiar și inovatori localnici. Dezvoltarea industriei devine o temă importantă a

presei de toate limbile din Transilvania și o preocupare, urmată în unele cazuri de realizări, nu numai pentru membrii burgheziei, ci și pentru cei ai nobilimii. Însă, deși dezvoltarea industrială a Transilvaniei depășește pe cea din Moldova și Țara Românească, ea rămâne înapoia celei din provinciile ereditare ale Austriei. Politica economică a habsburgilor caută să păstreze în sectorul industriei supremația acelor provincii față de Transilvania, provincie pe care tinde s-o mențină mai mult în situația de sursă de materii prime și de dețineră de desfacere al produselor industriei austriece. Dar, cu toată această frână, concretizată în dificultatea cu care se acorda aprobarea întemeierii de manufacturi și în lipsa sprijinirii industriei capitaliste transilvănene de către statul austriac, cu toată opoziția breslelor la dezvoltarea industriei manufacturiere și cu toată raritatea forțelor de muncă calificate, industria cu caracter capitalist ia un avânt destul de mare în Transilvania în această perioadă, se înmulțesc muncitorii salariați din această ramură a economiei și apar capitaliștii industriali, care fac o concurență din ce în ce mai serioasă nu numai breslelor, dar și manufacturilor domeniiale, unde se mai folosește încă în parte — dar pe o scară tot mai redusă — munca servilă. Încep să se organizeze în Transilvania chiar societăți pe acțiuni (industriale și pentru exploatarea minelor), în rândurile acționarilor aflându-se și burghezi români. Faptul că economia Transilvaniei mai este în acest răstimp — ca și aceea din celelalte două principate, dar într-o măsură mai redusă — predominant agrară, și că în cadrul ei relațiile de producție feudale caută să-și mențină poziția de întâietate, determină o adevărată luptă din partea burgheziei pentru crearea și dezvoltarea unei industrii capitaliste, luptă care se desfășoară prin activitate practică și pe teren ideologic. Subliniem că, deși producția industrială nu ajunge să formeze principalul izvor de bogăție în acea perioadă, creșterea și transformările din cadrul ei formează pentru toate țările române aspectul cel mai caracteristic al perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

În ce privește *comerțul*, continuându-se tendințele anterioare, în Țara Românească și Moldova se lărgeste piața internă, sporește schimbul de mărfuri și circulația monetară, datorită în special sporului producției agricole și industriale, și se dezvoltă exportul (mai ales în urma păcii de la Kuciuk-Kainargi). La începutul secolului al XIX-lea comerțul intern și extern continuă să se amplifice, luând un tot mai considerabil avânt, prin creșterea volumului schimburilor și a numărului comercianților de profesie; economia de schimb ia progresiv locul economiei naturale; se dezvoltă căile de comunicație. O caracteristică a dezvoltării comerțului exterior devine în această perioadă extinderea piețelor externe în alte țări decât cele de pînă atunci (care fuseseră, în afară de Imperiul otoman, deținătorul întâietății, Polonia, Rusia, Veneția, provinciile Imperiului habsburgic), și anume în Europa de vest (țările germane, Anglia și Franța). Spre sfârșitul perioadei, desființarea vămilor interne, mai întâi, și apoi constituirea uniunii vamale dintre Țara Românească și Moldova consacră lărgirea pieței interne, asigurând formarea cadrului potrivit instaurării noii orînduirii. Ca și pentru celelalte ramuri ale economiei, dezvoltarea comerțului a cunoscut așadar în primele decenii ale perioadei un ritm lent, datorită frînării cauzate de împrejurările sus-expuse, dar spre sfârșitul perioadei s-a produs o facilitare; ritmul a devenit mai viu, desfășurarea procesului a luat un aspect normal.

Comerțul transilvănean s-a dezvoltat în această perioadă adecvat sporirii producției de cereale-marfă și producției industriale, care au atras

după sine o dezvoltare a pieței interne și externe, o creștere a debușeelor produselor agricole și industriale, creștere ce a influențat la rândul ei dezvoltarea producției. E adevărat că acest proces a fost frânat într-o anumită măsură prin insuficiența capitalului, prin ritmul nu îndestul de înalt al dezvoltării industriei (consecință a cauzelor de frînare menționate), precum și prin lipsa unor căi de comunicație corespunzătoare (modernizarea acestora se începe numai spre sfârșitul perioadei). Dar cu toate aceste piedici volumul comerțului intern și extern crește treptat, se întemeiază și se întăresc unele firme și societăți comerciale, iar ca un semn al înaintării procesului destrămării feudalismului, capitalul comercial începe să se transforme în capital industrial. Crește nu numai numărul populației orășenești — fapt care reliefează dezvoltarea industriei și comerțului, precum și a clasei burgheze în general — dar, în sinul acesteia, cel al comercianților, constatându-se înflorirea unei pături de comercianți (între care și mari comercianți) români, cu deosebire în Brașov, Sibiu și Banat. Înființarea în acest timp a unor case de economii în diferite orașe ale Transilvaniei dovedește acumularea de capitaluri de către clasa burgheză⁴. Ca o notă caracteristică se remarcă și în această vreme orientarea preponderentă a comerțului Transilvaniei spre cele două Principate de la sud și est de Carpați, strînsele relații nu numai culturale, dar și economice dintre cele trei provincii istorice române conducând spre formarea pieței interne ce avea să stea în viitor la temelia statului național român unitar. Cu toate progresele pe această linie, în calea liberei dezvoltări a comerțului și a formării pieței interne unice pentru întregul teritoriu românesc se mai aflau unele piedici, în cea mai mare parte moștenite din perioada feudalismului dezvoltat, sortite unei apropiate dispariții.

Trecerea spre capitalism se manifestă și în faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se amplifică, în țările române, cu toate piedicile amintite mai sus, procesul de acumulare primitivă a capitalului, făcându-se apariția capitalului cămătăresc și comercial, care către mijlocul secolului al XIX-lea tinde a se transforma parțial în capital industrial. Acest proces atrage separația între producători și mijloacele de producție, ajutînd la formarea păturii sociale care nu mai dispune decît de forța de muncă, pe care, pentru asigurarea existenței, e nevoită a o oferi ca marfă capitalistului.

3. SITUAȚIA SOCIAL-POLITICĂ

În toate cele trei provincii istorice structura socială și organizarea de stat au avut la începutul acestei perioade un caracter feudal : supremația economică și politică a aparținut clasei feudale (boierimea în Țara Românească și Moldova, nobilimea în Transilvania). Oarecare deosebiri au existat însă atît în structura de clasă a societății, — în Principatele dunărene persistînd o clasă a robilor (care în Transilvania existase numai în feudalismul timpuriu), în Transilvania burghezia și muncitorimea fiind mai dezvoltate numeric etc. —, cît și în organizarea politico-administrativă. Aceasta nu alterează însă unitatea caracterului fundamental al societății

⁴ Cf. despre Casa de păstrare (*Sparkassa*) din Brașov, înființată la 1836, „Gazeta de Transilvania”, nr. 3 din 26 mart. 1838, nr. 3 din 15 ian. 1839, nr. 4 din 21 ian. 1840 etc. Alte case de păstrare se întemeiază la Cluj (1825), Arad, Sibiu etc. Creșterea depunerilor reliefează creșterea acumulării.

și statului, ambele de tip feudal, ambele sprijinite pe aceeași bază economică și națională.

De asemenea, în toate cele trei provincii istorice liniile dezvoltării claselor sociale au fost similare : creșterea numerică și întărirea economică a burgheziei, începerea dezvoltării muncitorimii, regresul clasei feudale, care, rămasă numeric pe planul al doilea față de burghezie, începe să piardă treptat față de aceasta și din întâietatea pe terenul economic (păstrînd-o numai în domeniul producției agricole), fără a mai vorbi de pașii înainte făcuți de burghezie pe teren cultural, clasa feudală conservîndu-și însă întâietatea în domeniul politic. Împotriva acestei clase, țărănimea de diferite categorii se aliază acum cu burghezia în ascensiune.

Din punct de vedere național, în această perioadă ajunge la maturitate procesul formării națiunii române, iar elementele unitare care caracterizează această națiune întăresc acum ideea unității naționale și conduc la formularea tot mai categorică a ideii unirii. Unele aspecte particulare ale acestei probleme, în special în Transilvania, urmează să fie aprofundate pe parcurs.

Analizînd particularitățile procesului de dezvoltare în domeniul social-politic în Țara Românească și Moldova, constatăm că linia dezvoltării claselor sociale este evidențiată limpede de faptul, menționat, că în această perioadă cresc în dimensiune orașele și târgurile, formîndu-se chiar unele orașe noi, și că populația orașelor se mărește, nu numai prin sporul natural dar și, mai cu seamă, prin afluxul țărănimii, înmulțindu-se astfel numărul populației care se ocupă cu industria și comerțul, rezultatul fiind dezvoltarea treptată a clasei burgheze și a clasei muncitoare (fenomene identice cu cele din Transilvania în aceeași perioadă). Totuși țărănimea continuă să fie clasa cea mai numeroasă, fiind compusă din două categorii principale : țărănimea proprietară de pămînt (răzeșii, moșnenii) și țărănimea locuitoare pe moșiile boierești și mănăstirești, categorii care prezentau la rîndul lor straturi cu situații economice diverse. Munca de clacă constituie un grav aspect negativ în viața locuitorilor de pe moșiile boierești ; introducerea nartului (a normei de lucru, fixată la un quantum exagerat de mare) a înăspriț aspectul acestei obligații ; celelalte obligații față de stăpînii moșiilor (dijsmele, plocoanele) și de stat și comună (dările, lucrul obștesc) agravau și mai mult situația locuitorilor lipsiți de pămînt ; consecințele au fost : mutările de pe moșii, exodul la orașe, fugapeste hotare, jalbele către autorități, actele de revoltă (care au prezentat o întreață gamă de manifestări, de la amenințări, acte de violență și răzvrătiri locale pînă la răscoale și participările masive la revoluții). Boierimea, cu tot numărul ei redus față de totalul populației — disproporție pe care înobilările din cursul acestei perioade nu reușesc s-o diminueze — deține și în această perioadă întâietatea pe teren economic și politic. Această situație formează principalul motor al activității revendicative a celorlalte clase. Boierimea este totuși, și ea, foarte activă pe terenul luptei ideologice, datorită opresiunii continue și presiunilor externe periodic reînnoite, precum și unor racile organice și funcționale ale sistemului intern de guvernare, care pun în mișcare mai ales mica boierime, deosebit de dinamică în această perioadă.

Ca aspect fundamental al organizării interne, deținerea domniei în primul secol al perioadei de către „fanarioți”, în majoritate proveniți din

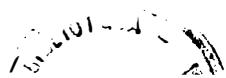
cartierul constantinopolitan al Fanarului, dublată de pătrunderea în sinul boierimii, clerului și burgheziei a altor elemente grecești și sprijinul acordat acestora de Imperiul otoman constituie o altă caracteristică negativă importantă a situației, precum și un motor al unor revendicări de ordin național și social specifice celor două principate extracarpătice.

Organizarea social-politică a acestor principate în acea perioadă a fost caracterizată plastic de autorii noștri clasici — între care Vasile Alecsandri — ca o piramidă în vârful căreia se aflau domnii fanarioți, flancați de „protipendadă”, marea boierime și de vîrfurile clerului, sub care, pe treptele coboritoare, se situau păturile mici și mijlocii ale boierimii și clerului, apoi burghezia cu diversele ei categorii, țărănimea liberă și, pe cele mai de jos trepte, țărănimea clăcașă și robii, categorii sociale împovărate de obligații și lipsite de cele mai multe din drepturi, și care, așezate la baza piramidei, erau apăsate sub povara greutăților și sub opresiunea clasei feudale.

Organizarea statului, cu întreaga ei scară de funcții, așezate după importanță, în trepte strict ierarhizate, alcătuită un reflex al structurii sociale menționate, constituind și ea o piramidă în vîrf cu domnitorul fanariot, pe ale cărei trepte coboritoare se găseau dregătorii și slujbașii laici și ecleziastici de multiple categorii, pornind de la boierii „veliți”, mitropolit și episcopi și sfîrșind cu micii slujbași comunali, într-o succesiune complicată de funcții de diferite grade care nu puteau fi ocupate decît de membrii treptelor sociale corespunzătoare: ai marii boierimi pentru funcțiile centrale de conducere, ai micii boierimi (denumire sub care cuprindem celelalte pături ale boierimii, inferioare marii boierimi) pentru funcțiile administrative obișnuite, ai burgheziei pentru micii slujbași din orașe, ai țărănimii pentru micii slujbași din sate, robii fiind total lipsiți de dreptul de a ocupa vreo funcție de stat, județeană sau comunală. Slujbașii de diverse grade erau, potrivit unei alte caracterizări plastice, tirani față de cei mai mici și martiri față de cei mai mari decît ei; însăși situația vîrfului piramidei era la bunul plac al marilor demnitari din Istanbul, în frunte cu sultanul. Două aspecte negative ale sistemului administrativ le constituiau venalitatea și scurta durată a slujbelor, care formau, ambele, mobile pentru abuzuri și pentru extorcerea cît mai grabnică și mai intensivă a populației.

Procesul de dezvoltare a economiei expus la punctul anterior, care a durat mai bine de un veac, a dus în final la înlocuirea modului feudal de producție cu modul de producție capitalist (cu păstrarea însă a unor elemente feudale în agricultură) și, consecutiv, la transformarea suprastructurii ca efect inevitabil al transformării bazei. În urma luptei îndelungate între nou și vechi, primul avea să învingă și dezvoltarea societății avea să ajungă la o fază nouă: aceea a orînduirii capitaliste. Pentru a se ajunge la acest rezultat impus de legile dezvoltării sociale, a fost nevoie de o serie de lupte pe plan social-politic și ideologic, care au culminat în principate prin două evenimente istorice importante: revoluția din 1821, condusă de Tudor Vladimirescu — care, datorită obiectivelor și consecințelor ei, poate fi considerată ca o adevărată revoluție națională și socială — și revoluția de la 1848, care era continuarea și dezvoltarea pe un plan mai înalt a celei dintîi. Întreaga perioadă poate fi, în consecință, considerată ca o vreme de pregătire, pe diverse planuri, a revoluției de la 1848.

În cursul acestei perioade de tranziție de la feudalism la capitalism, lupta ideologică între nou și vechi — care a înlesnit și a imprimat un ritm mai viu procesului de evoluție ascendentă — s-a manifestat deosebit de

ascuțit în cele două Principate dunărene, fiind determinată nemijlocit de situația economică și politică a diverselor clase sociale și de dezvoltarea lor culturală. Categoriile sociale nemulțumite de situația lor economică și politică (între care se situau : țărănimea, muncitorimea în formare, burghezia și mica boierime), sau acele categorii (ca burghezia și boierimea) ajunse, datorită situației lor economice, nivelului lor cultural și dezvoltării conștiinței lor de clasă, la o concepție ideologică proprie bine conturată, și care se aflau în contradicție antagonistă sau neantagonistă cu alte clase ori pături sociale, și-au arătat prin exponenții lor punctele de vedere, și au propus ori indicat soluții privind organizarea statului, fie spre a o pune de acord cu dezvoltarea bazei, fie spre a frâna dezvoltarea bazei. În cadrul acestei lupte ideologice paralele procesului inevitabil al destrămării feudalismului, s-au manifestat curente de opinie progresiste și curente de opinie retrograde. Cele progresiste aparțineau în special straturilor sociale care tindeau la instaurarea noului mod de producție și urmăreau participarea la conducerea statului, deoarece erau îndepărtate de la conducerea politică ; cele retrograde aparțineau clasei feudale și cu deosebire vîrfurilor acesteia, care tindeau, ca forțe reacționare, la menținerea vechii situații, a vechiului mod de producție, la păstrarea vechilor privilegii.

În legătură cu această chestiune, se impun anumite distincțiuni, care rezultă din examinarea apartenenței sociale a autorilor proiectelor și memoriilor, precum și din aceea a cercului de idei al acestora. În ce privește primul aspect, se constată o lărgire treptată a cercului social din care s-au recrutat autorii ⁵. În ce privește al doilea aspect, se constată o lărgire treptată a sferei ideilor și o înmulțire a laturilor lor : ideilor preponderent naționale de la început li se adaugă succesiv idei sociale tot mai avansate. A existat deci un paralelism între fenomenul lărgirii cadrului social al autorilor revendicărilor și cel al lărgirii conținutului acestora. Se mai constată, de asemenea, că marea boierime posedă idei progresiste în domeniul național, dar că în domeniul social ea a manifestat în general idei retrograde, ori în unele cazuri s-a mărginit să stea în rezervă.

În linii generale, organizarea social-politică a epocii, pe care marea boierime a căutat s-o mențină, oglindea supremația clasei feudale, creatoarea statului feudal, pe care îl folosea ca instrument de asigurare a intereselor sale și de asuprire a claselor subordonate exploatare. În fruntea clasei feudale, o mînă de familii ⁶ dispunea de moșii imense și deținea întreaga putere politică, ținînd sistematic la o parte nu numai clasele subordonate : burghezia în ascensiune, muncitorimea în formare, țărănimea în majoritate clăcașă și robii, clase care nu aveau nici un drept politic, dar și mica boierime. Contra acestei „protipendade” se concentrară, în consecință, toate atacurile, nu numai cele ale țărănimii și ale burgheziei în dezvoltare, dar — aceasta în special în al treilea deceniu al veacului al XIX-lea — și cele ale micii boierimi, mult mai numeroasă decît boierimea mare.

Dar nu numai monopolizarea puterii politice de către marea boierime, nu numai deținerea posturilor de conducere ale statului și ale unităților lui teritorial-administrative de către membrii boierimii au avut rolul de a impulsiunea activitatea revendicativă, ci și modul de desfășurare a admi-

⁵ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române 1750—1831*, București, Edit. Acad., 1972, p. 47—48.

⁶ În legătură cu piramida socială din timpul perioadei fanariote, a se vedea clasicul și pitorescul tablou prezentat de Vasile Alecsandri în prefața-introducere la ediția operelor lui C. Negruzzi, din 1872, și în „Convorbiri literare”, 1872, p. 1—15.

nistrației în general, racilele evidente ale acesteia : obținerea prin cumpărare și instabilitatea domniei, apoi cele două aspecte menționate mai sus : venalitatea și scurta durată a slujbelor, precum și opresiunea fiscală, corupția și abuzurile slujbașilor de toate gradele și categoriile, starea de nesiguranță a averii și a persoanei provocată de aceste tare ale administrației, care au fost criticate adeseori de către autorii străini și atacate de multe ori cu violență de către românii care s-au ocupat de ele în acea vreme. În fruntea tuturor acestor vicii ale societății din acel timp se situa inegala repartizare a bunurilor, deținerea principalului mijloc de producție, pământul, aproape exclusiv de o anumită clasă.

Lupta ideologică desfășurată de clasele și păturile sociale nedreptățite sau oprimate s-a accentuat cu deosebită putere în prima parte a secolului al XIX-lea și mai ales după revoluția din 1821, modificându-și unele aspecte după adoptarea *Regulamentelor organice* (care au acordat unele drepturi micii boierimi și — mai puține — burgheziei), căpătând un caracter tot mai complex și pregătind terenul pentru revoluția burghezodemocratică de la 1848, ce avea să ajungă la cea mai răspicată exprimare a punctului de vedere al noii clase — care, conform legilor dezvoltării sociale, trebuia să preia rolul conducător în societate — în actele elaborate în focul revoluției, în urma căreia relațiile de producție și suprastructura trebuiau să se modifice.

O întreagă serie de *memorii, proiecte de constituție, programe de reforme sau de organizare a statului* din această perioadă, au tins să inspire, să faciliteze ori să obțină aplicarea unor soluții de modificare a raporturilor sociale și de reorganizare a statului prin preconizarea introducerii unor instituții și norme care — după cum memoriile, proiectele și programele emanau de la una sau de la alta din clasele sau păturile sociale ale vremii — urmăreau fie răsturnarea și înlocuirea totală, fie numai modificarea parțială, prin adoptarea unor schimbări și ameliorări, a vechiului mecanism de stat (cu păstrarea însă, în acest din urmă caz, a esenței vechii orînduirii).

Oglindirea antagonismelor social-politice din acea epocă, a contradicțiilor dintre clasele cu interese opuse sau, uneori, din sinul aceleiași clase, contradicții care formau aspecte ale dialecticii vieții sociale a acelei vremi, precum și a ideilor inovatoare, s-a efectuat nu numai în aceste proiecte, programe și memorii, dar și în alte texte din perioada respectivă, în general în literatură (cu diferitele ei ramuri, în special în literatura beletristică și istorică). Ea s-a reliefat în mod ascuțit și în diverse proteste și pamflete în care exponenții claselor ori păturilor sociale lipsite de drepturi politice aduceau acuzații și formulau critici împotriva grupului social puțin numeros care acaparase puterea politică. Izvorul profund al tuturor acestor manifestări ideologice a fost contradicția dintre forțele de producție și relațiile de producție, cauzată de faptul că cele din urmă nu mai corespundeau dezvoltării celor dintii, mărindu-se din ce în ce decalajul dintre ele.

Un rol în dezvoltarea luptei ideologice din acel timp au îndeplinit, de asemenea, și factorii externi, printre care pe primul plan se aflau suzeranitatea turcească și protectoratul țarist, puternice frîne în calea progresului social-economic și politic. Transformarea suzeranității turcești, din nominală și neacompaniată de imixtiuni în administrația internă, într-o suzeranitate tot mai apăsătoare și însoțită de tot mai frecvente ingerințe în funcțiunea mecanismului interior al statelor române, apariția imperiilor țarist și habsburgic la granițe și tendințele lor de expansiune și amestec în viața acestor provincii, în urma dispariției Poloniei ca stat și a scăderii

rolului Ungariei, au dus — ca urmare a limitării funcției externe și a știrbirii funcțiilor interne ale statelor române — la apariția unor noi motive de nemulțumire, la stimularea procesului revendicativ, la schimbări și adăugiri în fundamentarea, mijloacele și țintele ideologiei social-politice din principate, care, dată fiind rivalitatea dintre cele trei mari puteri vecine și contradicțiile provenind din ciocnirea de interese dintre ele, utilizează căi noi, variate și variabile după împrejurări în urmărirea apărării teritoriului și autonomiei, din ce în ce mai atinsă prin accentuarea subordonării politice față de Imperiul otoman și prin alăturarea la aceasta a imixtiunilor Imperiului țarist.

Un rol stimulant în dezvoltarea acestei ideologii și în special în amplificarea și consolidarea bazei ei teoretice au avut curentele ideologice externe, începînd de la jusnaturalism pînă la socialismul lui Marx ; de asemenea, revoluția burgheză din Franța de la 1789 și, la sfîrșitul perioadei, cea tot de acolo, din 1848, ale căror idei au străbătut la noi pe diferite căi : astfel, ideile revoluției de la 1789 au pătruns prin francezii care au trecut prin, ori au locuit un timp mai lung sau mai scurt, în calitate de secretari, preceptori, consuli, personal consular etc. în țările române ; prin românii care au călătorit ori au studiat în Franța ; prin cărți și periodice franceze ajunse la noi, în librării, în bibliotecile institutelor de învățămînt, ale instituțiilor bisericești sau ale particularilor ; și indirect, prin intermediu grecesc, rusesc, austriac ori polonez ; ideile revoluției de la 1848 au pătruns prin românii care au fost prezenți ori au participat la acea revoluție, prin răspîndirea ideilor pe calea publicisticii ori prin francezii cu care românii au venit în contact în acea perioadă, în țară sau în alte părți.

Dezvoltarea ideologiei antifeudale burghezo-democratice era impusă de transformarea, în cadrul societății noastre, a modului de producție, — proces care marca crepusculul feudalismului —, iar primirea ideilor iluministe, a ideilor curentului romantic, a ideilor liberalismului, a principiilor consacrate și susținute prin luptă de revoluțiile franceze și a ideilor socialismului utopic și științific a fost parțială și adaptată condițiilor locale, recepția lor a trecut prin sita unei interpretări proprii. Căci ideile iluminismului, romantismului, revoluțiilor franceze, liberalismului, socialismului utopic, ale lui Karl Marx s-au grefat pe un fond local de concepții, preexistent sau în curs de formare în momentul pătrunderii lor, fond produs — cum am arătat — în special de împrejurările și nevoile concrete ale locului, precizate în precedenta analiză a situației și raporturilor social-economice și politico-organizatorice din cadrul societății noastre, fond care postula recepționarea ideilor cu caracter preponderent filozofic, teoretic, ale curentelor menționate, în mod selectiv, cu adaptări și transformări, într-o prelucrare originală, creatoare.

După cum s-a arătat, situația politică specifică a Transilvaniei, precum și particularitățile în situația internă social-economică, în structura etnică a populației și în organizarea administrativă au determinat ca, pe lîngă elementele de conținut fundamentale, comune cu cele din țările române extracarpatiche, constînd în ideile de libertate națională, de dezrobire socială, de organizare pe baze noi, moderne, a statului, să se remarce și o oarecare diversitate în formă și în conținut a manifestărilor ideologice, datorită necesităților și posibilităților de afirmare întrucîtva diferite. Acest aspect rămîne însă secundar și nu alterează unitatea ideologiei social-politice din cele trei țări române.

Care au fost condițiile social-politice generale și cele specifice ce au produs și au făcut necesară apariția lungului lanț de manifestări ideologice transilvănene, care străbate perioada dintre 1697 și 1848 ca un fir călăuzitor al luptei pentru drepturi social-politice a elementului autohton din Transilvania, luptă al cărei moment culminant îl formează revoluția de la 1848? Aceste condiții necesită, din cauza particularităților lor și a importanței lor decisive pentru procesul elaborării și modalitățile formulării revendicărilor, o analiză aprofundată.

Dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în cele trei sectoare ale economiei, în Transilvania, era frinată în primul rînd de împotrivirea categoriilor sociale care, formate în perioada feudalismului, erau beneficiarele relațiilor de producție feudale: nobilimea și meșteșugarii organizați în bresle. Dar nu numai relațiile de producție feudale se aflau în calea noului, ci și suprastructura politico-administrativă statală, întregul eșafodaj desuet de instituții formate și perpetuate din perioada feudalismului dezvoltat. Încercarea temporară de modificare a organizării administrative a acestei provincii, întreprinsă din interese de stat de „împăratul filozof” reprezentant al absolutismului luminat, Iosif al II-lea, căzuse în urma opoziției acerbe a nobilimii. Se revenise, astfel, la vechea organizare medievală pe teritorii autonome, la vechiul regim de discriminări și privilegii.

Astfel, în Principatul Transilvaniei, persista vechea organizare politico-administrativă, cristalizată în primele secole ale perioadei feudalismului, consacrată prin *Uniunea celor trei națiuni* din secolul al XV-lea și menținută de *Diploma Leopoldină* din 1691, potrivit căreia teritoriul era divizat în unități distincte care reprezentau diverse sisteme privilegiale.

Statisticile cele mai apropiate în timp de anul revoluției⁷ înregistrează răspîndirea generală a elementului românesc în toate subdiviziunile politico-administrative ale Principatului Transilvaniei și atestă, că, din populația totală a provinciei, românii reprezentau aproape două treimi. În Maramureș, Crișana și Banat, organizația administrativă era mai simplă, constînd în general din comitate; populația românească reprezenta și aici majoritatea.

Păstrarea la sfîrșitul secolului al XVII-lea de către Casa austriacă, prin diploma amintită, a organizării feudale din Principatul Transilvaniei a însemnat și menținerea celorlalte instituții și forme de organizare și funcționare învechite ale aparatului de stat din cadrul acestei formațiuni politice, cu a cărei integrare în Imperiul habsburgic era concomitentă confirmarea vechiului ei sistem de organizare și vechilor ei legiuri. Astfel, nu numai conservarea sistemului de împărțire administrativă pe teritorii distincte și în subdiviziunile lor tradiționale (comitate, scaune, districte), dar și confirmarea drepturilor, scutiților și libertăților claselor privilegiate, menținerea sistemului celor trei națiuni politice și a celor patru religii recepte, sistem care implica diferențieri fundamentale de situație între locuitorii țării, păstrarea în vigoare a *Tripartitului*, *Aprobatelor*, *Compilatelor* și celorlalte legiuri feudale locale, păstrarea ca organ legislativ a Dietei, — care s-a dovedit un organ profund reacționar, fiind compusă din reprezentanți (aleși sau numiți) ai comunităților privilegiate și preponderent din nobili (astfel, Dieta din 1841—1842 consta din 245 nobili și numai

⁷ Fényes Elek, *Magyarország statistikája* (Statistica Ungariei), vol. I—III, Pesta, 1842—1843; idem, *Magyarország Leirása* (Descrierea Ungariei), vol. I—II, Pesta, 1847; Kövári László, *Erdélyország statistikája* (Statistica Transilvaniei), Cluj, 1847; I. Söllner *Statistik des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1856.

65 burghezi), precum și menținerea sistemului de organizarea justiției (cu Tabla judecătorească și instanțele inferioare acesteia, inclusiv tribunalele domeniiale) au însemnat o garantare și o încercare de perpetuare a orânduirii feudale cu întregul ei cortegiu de discriminări și privilegii. Dintre acestea, esențiale erau, pe de o parte, diversele scutiri de dări și de alte obligații ale nobilimii (care avea și dreptul de judecată asupra iobagilor în scaunele proprii de judecată), însoțită de apăsarea aproape a tuturor dărilor și altor obligații pe umerii acelei „misera plebs contribuens”, și monopolizarea funcțiilor politice și a funcțiilor administrative superioare în miinile păturilor privilegiate; de altă parte, discriminarea etnică (de la ocuparea celor mai înalte funcții politice și administrative națiunea română fiind pe cât posibil înlăturată).

Discriminarea națională era dublată de discriminarea după religii, păstrată tot ca o rămășiță medievală. Poziția inferioară a religiei ortodoxe față de cele patru religii recepte, precum și faptul că apartenența la una sau alta din religiile recepte acorda cetățenilor respectivi anumite drepturi — în special drepturi politice — în plus, stabilind o diferențiere între membrii diferitelor religii, a contribuit la adoptarea de către o parte a clerului român ortodox a hotărârii de a se uni cu biserica romană, spre a-și ameliora situația. Numai cu greu, și treptat, deosebirile confesionale au fost aici atenuate prin măsuri adoptate în cadrul operei generale de reforme întreprinsă de conducerea statului austriac, în interesul consolidării acestei formații politice șubrede și neomogene, sub influența, îndeosebi, a ideilor jusnaturalismului și iluminismului.

Din punct de vedere social, situația prezenta de asemenea o mare complexitate. Structura socială a diferitelor categorii etnice înfățișa diverse particularități, la unele din ele predominând numeric o clasă, la altele altă clasă; la unele diferind clasa dominantă, la altele fiind mai accentuată exploatarea prin proporția covârșitoare a numărului clasei aservite în ansamblul populației. De aceea, analizând problema claselor sociale, e necesar să evidențiem asemănările și diferențele pe această linie, existente în structura socială a diverselor elemente etnice conlocuitoare pe acest teritoriu.

Ca trăsătură fundamentală a stratificării sociale a națiunii române din Transilvania în perioada destrămării feudalismului, trebuie subliniată existența în acest timp a tuturor claselor și păturilor sociale proprii acelei vremi. Mai întâi, se constată existența celor două clase antagoniste fundamentale caracteristice feudalismului: nobilimea (cu diferențe numerice și de categorii față de diversele naționalități) și țărănimia aservită. Apoi se întâlnește pătura intermediară a țărănimii libere, întărită acum prin constituirea regimentelor de graniță, a căror populație componentă prezintă caractere specifice în cadrul țărănimii libere, prin drepturile și obligațiile aparte izvorite din militarizare. În fine, se dezvoltă în această perioadă noua clasă, care avea să conducă lupta de răsturnare a orânduirii feudale, burghezia, în sinul căreia se observă stratificarea care împarte această clasă în pătura micii burghezii de o parte și în pătura patriciatului de alta. Iar alături și concomitent cu burghezia, se dezvoltă muncitorimea, preponderent necalificată⁸.

⁸ Structura socială a națiunii române din Transilvania în perioada destrămării feudalismului e clar indicată în petiția din 1790 trimisă de Ioan Para, vicarul năsăudean, Curții vieneze, în care el solicită admiterea unui „Congres național” pentru români, prin analogie cu națiunea sârbească: „*partim sumus milites confiniarii, partim nobiles, partim liberae conditionis, partim denique coloni*” (textul la Zenovie Pelișanu, *Luptele politice ale românilor ardeleni din 1790—1792*, în *Analele Academiei Române*, Mem. Sect. Ist., s. III, t. I, mem. 2, București, 1923, anexa XI, p. 90—91).

Nobilimea era în majoritate maghiară. Însă exista și o nobilime românească, destul de numeroasă mai ales în unele din unitățile administrative, în special o nobilime mică și sporadic mijlocie, dar nelipsind cu totul (în număr eवासidisparent) nici elemente ale marii nobilimi. Această clasă corespundea boierilor din Țara Românească și Moldova, bucurându-se de drepturi și privilegii în bună parte identice sau asemănătoare⁹, potrivit categoriilor sale. Provenită, după loc și timp, din diferite categorii sociale, forma de consacrare, de recepționare în rindurile clasei nobiliare a statului au fost innobilările succesive, efectuate în perioada voievodatului, apoi în perioada principatului autonom, și în fine, în perioada dominației habsburgice. Membrii români ai acestei clase au reușit să ajungă la diverse grade nobiliare și la unele funcții politico-administrative (dregători civili și eclesiastici de diferite categorii), cu sau fără pierderea naționalității (în majoritatea cazurilor cu pierderea ei, mai ales în cazul celor ce dobîndeau grade mai înalte). Numeric, dacă pentru Ungaria datele statistice publicate la 1842¹⁰ constată ca existenți (alături de 464 705 nobili maghiari și 58 000 nobili aparținând naționalităților slave) 21 666 nobili români și germani, pentru Principatul Transilvaniei o statistică întocmită curînd după revoluție¹¹ dă cifra de 84 882 pentru totalitatea nobililor, autorul precizînd că mărimea acestei cifre se datorește, între altele, și numărului nobililor români (preponderent din mica nobilime) din Făgăraș și Hunedoara. Bineînțeles că majoritatea clasei nobiliare aparținea și în Principatul Transilvaniei naționalității maghiare, și în special marea nobilime, dar nici mica nobilime românească nu era în număr prea redus, cu atît mai mult cu cît ea se afla și în alte subîmpărțiri administrative decît cele două menționate de Söllner. Printre diviziunile geografice sau administrative ale Transilvaniei ce posedau o nobilime românească se mai numărau și Banatul, Maramureșul, Dăbîca, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior, Chioarul, Crasna, Zărîndul, Turda etc.¹². Între familiile nobile române din Transilvania, al căror număr se ridică după istoricul Mihai Horváth la aproximativ 8 000 (ceea ce însemna un număr total de circa 40 000 pentru membrii clasei nobiliare române), au fost cîteva dintre ai căror membri unii, deși au dobîndit funcții economice, administrative, culturale sau bisericești în perioada destrămării feudalismului și în timpul sau în preajma revoluției de la 1848¹³, au adoptat idei progresiste și s-au situat

⁹ S. Dragomir, *Studii și documente privilegiate la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, vol. I—V, Cluj-Sibiu, 1944—1946; pasajul vizat se află în vol. V, p. 21.

¹⁰ Fényes Elek, *Magyarország statistikája*, I, p. 64.

¹¹ I. Söllner, *op. cit.*, p. 390.

¹² Cf. G. Barițiu, în „Gazeta de Transilvania”, 1838, nr. 16; 1841, nr. 45; 1842, nr. 30; 1844, nr. 98, și în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1842, nr. 35—36; Ioan cav. de Pușcariu, *Date istorice privilegiate la familiile nobile române*, I—II, Sibiu, 1892—1895; idem, *Despre boierii din Țara Făgărașului*, I—IV, Sibiu, 1904; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 131—166; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 21—23; V. Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*, Edit. politică, București, 1966, p. 66—67.

¹³ În acest sens se remarcă printre altele familiile următoare, a căror innobilare era în general mai veche, dar în unele cazuri începea cu membrul indicat: Aron (din care episcopul Petru Pavel Aron), Bob (episcopul Bob), Bohățel (Alexandru Bohățel, deputat și căpitan suprem al districtului Năsăud), Buteanu (avocatul Ioan Buteanu, prefect în 1848), Codru-Drăgușanu (scriitorul Ioan Codru-Drăgușanu, deputat și vicecăpitan al districtului Făgărașului), Dragoș (deputatul Ioan Dragoș de la 1848), Lemeni (episcopul Ioan Lemeni), Mehesi (consilierul aulic Iosif Mehesi), Micu (episcopul Inochentie Micu), Mihali (moșierul Gabriel Mihali de Apșa), Mocioni (moșierii Petru și Andrei Mocioni de Foen), Molnar (Ioan Molnar-Piuariu, medicul oculist, autor al unei gramatici), Nopcea (Alexiu Nopcea, cancelar; Vasile Nopcea, fișpan), Pușcariu (Ioan Pușcariu, istoricul), Rațiu (din care descindea memorandumul dr. Ioan Rațiu din Turda), Rednic (Atanasie Rednic, episcopul de la Blaj), Șaguna (epis-

pe poziții favorabile dezvoltării generale a națiunii române; alții s-au menținut pe poziții conservatoare, ori au adoptat atitudini timorate sau oportuniste, în special cei ajunși în funcții mai înalte.

Clasa antagonistă nobilimii în feudalism, țărănimea aservită (compusă din două categorii: iobagi și jeleri), forma în perioada destrămării feudalismului pătura cea mai numeroasă a națiunii române din Transilvania. Dar țărănimea dependentă română nu constituia totalul clasei aservite din această provincie istorică, deoarece existau și sate maghiare (inclusiv secuiești) aservite și chiar unele sate săsești, din comitate; numărul iobagilor sași forma aproximativ a cincea parte din numărul total al sașilor, iar al celor secui a treia parte din numărul total al secuilor¹⁴. Situația acestei clase sociale era deosebit de grea. Lipsa totală de drepturi politice și lipsa sau restrângerea unei părți a drepturilor civile, suportarea celei mai mari părți a obligațiilor față de stat, precum și întregul cortegiu de obligații către „domnii de pământ” caracterizau situația subordonată și apăsată a țărănimii dependente. Aceasta a provocat ridicările în numeroase răscoale din secolele XV—XVIII ale iobăgimii române și maghiare transilvănene împotriva exploatării feudale; în ce privește pe iobagii sași, se poate menționa ridicarea la 1765 a celor din 13 sate de pe moșia din comitatul Tîrnava a contelui Paul Bethlen, împotriva greutății robotelor¹⁵. Situația iobagilor din Banat și Crișana (printre care, se numărau foarte mulți iobagi români) era mai bună decât a celor din podișul Transilvaniei: loturile de cultură ale celor dintii aveau întindere mai mare și erau mai productive; dreptul de strămutare le-a fost recunoscut încă de la 1566; urbariul Mariei Tereza din 1767 (iar pentru Banat cel din 1780) a ameliorat starea lor, situație ratificată de Dieta din 1791—1792 și reglementată și mai favorabil de Dietă în 1830—1836 prin diverse măsuri dintre care nu ultima în importanță era cea care prevedea posibilitatea răscumpărării prin convenție cu „domnul de pământ”¹⁶. Față de aceasta, situația iobă-

copul și apoi mitropolitul Andrei Șaguna), Șincai (istoricul Gheorghe Șincai), Vulcan (episcopul Samuil Vulcan de Oradea) etc. a se vedea în general Ioan cav. de Pușcariu, *op. cit.*, passim; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 23; *Istoria României*, IV, p. 129. Cf. și Simion Bărnuțiu, *Români și ungurii. Discurs rostit în catedrala Blajului 2/14 mai 1848*, cu introducere și comentariu de G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 16—17.

¹⁴ Cf. *Istoria României*, IV, p. 29; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 49 și 76. Pe pământul crăiesc se aflau 42 de sate iobăgești; *ibidem*, p. 75. Dintre cele 1960 de sate de pe teritoriul comitatelor nobiliare, 1866 erau sate iobage, adică 95%, dintre care majoritatea erau românești, dar erau și sate iobage maghiare, și unele săsești (George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, Sibiu, 1889, p. 647—648). „Dacă se va fi aflind cineva care pentru legislațiunea cruntă din trecut să invinuipe pe poporul, pe națiunea maghiară genetică, acela intr-adevăr ar păcătui. Din 5 1/2 milioane de maghiari, nici 1 milion au fost liberi și semiliberi... iar peste 4 1/2 milioane au fost totdeauna sclavi, adică iobagi intru înțelesul legilor lui Werböczy... lipsiți de drepturi omenești, întocmai ca și iobagii slovaci, ruteni, sirbi, români etc. („Gazeta de Transilvania”, 1863, nr. 71—72, p. 284).

¹⁵ *Istoria României*, III, p. 423. Cf. și vol. IV, p. 126: „La mișcarea țărănească (în urma primei adunări de la Blaj din 18/30 apr. 1848, *n.n.*) participau, în afară de români, și satele de sași iobagi din Alba Inferioară și țărani maghiari”. În legătură cu acest aspect, menționăm și ridicarea iobagilor maghiari din Jibou în toamna anului 1848 împotriva stăpînului domeniului, baronul Wesselényi Miklós (acte publicate la S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 75—78). Din aceasta și din alte dovezi similare, rezultă că lupta pentru eliberarea iobăgimii din Transilvania era pentru iobagii români o luptă concomitent socială și națională, iar pentru iobagii de alte naționalități o luptă socială. Însuș: faptul că o luptă identică între clasa aservită și clasa feudală a avut loc și în Principatele dunărene, unde ambele clase erau în general de aceeași naționalitate și unde clasa aservită era foarte numeroasă, ne dovedește că această luptă a fost în Transilvania o luptă nu numai națională, ci și socială.

¹⁶ Cf. S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 7—9; *Istoria României*, III, p. 406—407, 795, 1 009.

gimii din Principatul Transilvaniei ¹⁷ era mai grea din toate punctele de vedere : al formelor realizării dreptului de strămutare, al tratamentului, al suprafeței loturilor, al obligațiilor, al neadmiterii dreptului de răscumpărare. Urbaniul discutat și votat în Dieta din 1847 ar fi urmat — în caz de aplicare — să reducă sensibil sesiile iobăgești, în limite inferioare realității, prin luarea ca bază a suprafețelor declarate nesincer cu ocazia conscripției din 1819—1820, îngreunând prin aceasta și mai mult situația iobagilor ; dar traducerea lui în viață fu surprinsă și împiedicată prin începerea revoluției burghezo-democratice. Țărănimea dependentă transilvăneană forma o clasă socială combativă, nemulțumită de condiția sa, conștientă de drepturile sale, păstrătoare a amintirii marilor răscoale anti-feudale din secolele precedente. Ea năzuia la eliberarea social-economică, tindea să ajungă stăpînă pe pămîntul și pe munca sa ; dorea să se elibereze de exploatarea feudală, de diferitele munci, prestații și sarcini împovărătoare. În această privință, aspirațiile ei erau identice cu cele ale clăcașilor din Moldova și Țara Românească, izvorînd dintr-o situație asemănătoare. Ridicarea ei din nou la luptă aștepta numai ocazia potrivită. În căutarea unui aliat care să urmărească obiective similare, adică, în esență, înlăturarea orînduirii feudale, și care, mai dezvoltat ideologic și organizat, s-o conducă la luptă, țărănimea dependentă română transilvăneană l-a găsit la 1848 în burghezia română în ascensiune, burghezie provenită în parte din rîndurile ei, și în celelalte clase producătoare.

Țărănimea liberă, care se afla mai ales pe pămîntul așa-numit „crăiesc” (români și sași) și pe cel unde locuiau secui, se bucura de o situație mai bună decît cea a țărănimii dependente. De țărănimea liberă țineau și grănicerii de pe teritoriile regimentelor de graniță, pușcașii, dorobanții de pe fostele domenii ale cetăților ¹⁸. Dar, continuînd o tendință apărută în secolele feudalismului dezvoltat, patriciatul din orașele săsești caută în perioada descompunerii feudalismului să impună tot mai multe obligații servile țărănimii române, transformînd situația de fapt a acesteia într-o cvasiservitute. Această acțiune era, bineînțeles, contrarie dreptului, contrarie „constituției” pămîntului crăiesc, deoarece, în drept, țărani români de pe acest teritoriu, al cărui stăpîn era teoretic regele, trebuiau considerați oameni liberi, ca și țărani sași de pe același teritoriu (cu excepția puținelor sate iobage), situație confirmată de mai multe sentințe judecătorești și de unele decrete ale Curții vieneze, dintre care cel din 20 aprilie 1820 se exprimă clar că „natura pămîntului crăiesc exclude o diversitate de drepturi” ¹⁹. De asemenea, necesită a fi subliniată constatarea deputatului sas Meister, pe marginea memoriului episcopilor Ioan Lemeni și Vasile Moga din 1842, în care el vorbește de superioritatea situației românilor de pe pămîntul crăiesc față de cea a acelor din comitatele nobiliare ²⁰. Demne de relevat sînt și rîndurile apărute la 21 mai 1848 în ziarul „Erdélyi Hiradó”, în care se arată că, potrivit legii, potrivit constituției municipale săsești, „românii locuitori pe așa-numitul pămînt regesc legal ar fi trebuit

¹⁷ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 9—17 ; *Istoria României, loc. cit.* ; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 44—59.

¹⁸ Potrivit unui recensămînt din 1767, numărul familiilor de țărani liberi din Principatul Transilvaniei se repartiza astfel pe naționalități : români 14 648, unguri 5 553, secui 7 866, sași 18 364 (*Istoria României*, III, p. 421).

¹⁹ *Contribuții istorice privilegiate la trecutul românilor de pe pămîntul crăiesc*, Sibiu, 1913, p. 77.

²⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 19.

să se bucure totdeauna de drepturi egale cu sașii”²¹. În contra acțiunii patriciatului, care tindea să o ducă treptat spre o iobăgire tot mai completă, țărănimea română de pe pământul crăiesc a opus o vie rezistență. Astfel, sint de relevat revoltele locale din unele comune ale văii Rodnei în perioada imediat precedentă militarizării²² și rezistența locuitorilor din Săliște în al optulea deceniu al secolului al XVIII-lea²³, fenomene care revelează contradicția antagonistă ce se ascutea treptat între patriciatul și clerul săsesc, de o parte, și țărănimea liberă românească, de alta, și avea să joace un rol determinant în acceptarea de către aceasta din urmă a militarizării ca soluție în vederea împiedicării procesului de aservire. Lupta din perioada feudalismului a țărănimii libere din Transilvania, pentru păstrarea și eventual ameliorarea situației sale social-economice, își avea corespondența la est și la sud de Carpați în lupta răzeșilor moldoveni și a moșnenilor munteni împotriva boierimii, care tindea să le răpească pe diferite căi pământurile. Crearea regimentelor românești de graniță în timpul Mariei Tereza a clarificat situația țărănimii din comunele cuprinse în teritoriile acestora, cărora li s-a recunoscut sau li s-a acordat, prin actele de creare și de organizare a regimentelor, calitatea de oameni liberi. De aceea, iobăgimea a năzuit constant să obțină calitatea de grăniceri, căutînd să se înroleze în masă atunci cînd i se deschidea posibilitatea, ca de pildă în ajunul răscoalei de la 1784—1785 (fenomen similar cu prezentarea masivă la cruciată înaintea răscoalei din 1514).

Clasa socială care reprezenta în acel moment și în Transilvania noul și care avea să preia conducerea luptei revoluționare a maselor de producători pentru progres social, a luptei inexorabile contra vechiului, să organizeze acțiunea de răsturnare a orînduirii feudale și de realizare a înnoirilor ce se impuneau, a fost burghezia. Situația acestei clase era inferioară nobilimii din punct de vedere politic, aceasta acaparînd posturile de conducere, iar din punct de vedere economic și cultural dezvoltarea ei era stînjinită de cortegiul de restricții și privilegii feudale care se aflau în calea liberei desfășurări a activității sale pe teren economic (întemeierea de întreprinderi, procurarea mîinii de lucru și a materiilor prime, transportul materiilor prime și al mărfurilor, desfacerea acestora din urmă etc.) și intelectual (publicistică). Prerogativele nobiliare, vămile, privilegiile de breaslă constituiau principalele piedici la desfășurarea activității economice; cenzura la cea a activității intelectuale. În Transilvania, această clasă — a cărei activitate se afirma tot mai accentuat pe teren social-economic prin întemeierea de manufacturi, întreprinderi comerciale, societăți industriale și miniere, case de păstrare, arendarea de moșii nobiliare, ridicare de școli, publicistică etc. — avea la 1848 numeroși și activi reprezentanți. În Principatul Transilvaniei erau cam 50 000 familii de meșteșugari și comercianți (circa 250 000 de persoane în total). Burghezia română era reprezentată prin meseriași, industriași, proprietari de mine, negustori mici și mari și intelectuali: profesori, învățători, clerici, ofițeri, funcționari ori liber profesioniști (medici, avocați etc.). Ea era destul de numeroasă în unele orașe (Brașov, Sibiu, Timișoara, Caransebeș, Lugoj ș.a.). Printre orașele cu o pătură burgheză românească mai numeroasă

²¹ „Erdély Hiradó”, 1848, p. 324.

²² Vezi Virgil Șotropa, *Revolta districtului năsăudean, 1755—1762*, în „Arhiva someșană”, nr. 22, 1937, p. 1—177, și nr. 23, 1938, p. 261—444; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 50 și urm.

²³ Vezi D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc 1804*, Edit. Dacia, Cluj, 1970, p. 68—69.

și activă se afla în frunte Brașovul. Aici în 1843 existau 226 negustori și meseriași români în cadrul breslelor ²⁴. Printre negustorii români brașoveni se aflau și câțiva mari comercianți ; acești activi negustori dețineau o mare parte din comerțul Brașovului cu țările române dunărene ; câțiva din ei au întemeiat întreprinderi manufacturiere ; asociați într-un „gremiu”, unii din negustorii brașoveni au activat pentru răspîndirea culturii între români, contribuind la ridicarea școlilor și întemeind la 1835 o „casină” română ²⁵. Caracterizarea burgheziei brașovene din al cincilea deceniu al secolului al XIX-lea dată de Simion Bărnuțiu : „cei mai lucrători și înflăcărați pentru națiunea română” ²⁶ corespunde cu aceea dată de Papiu-Ilarian : „în toată Dacia superioară sint cei mai culți, cei mai zeloși, cei mai avuți, purtătorii negoțului oriental” ²⁷ și de G. Barițiu : „Duhul veacului nostru au apucat a prefăce cu o mină puternică pe locuitorii Brașovului. . . Cu toții, dar mai virtos clasa de mijloc a patrioților (neguțători, profesioniști ș.a.) au început să cunoască și să simtă cu vioiciune neapărata trebuință de școale mai multe și mai bogate” ²⁸ ; ele evidențiază rolul activ jucat de acest fragment al burgheziei române în perioada destrămării feudalismului. Pătura meseriașilor români se dezvoltă încet din cauza greutății pătrunderii în bresle ; tot încetă era și dezvoltarea păturii intelectualilor aflați în diferite funcții sau exercitînd diverse profesii libere, din cauza greutății puse în calea obținerii unor asemenea funcții sau exercițiului acestor profesii ²⁹. Deși numărul lor se dezvoltă greu, nivelul lor ideologic era ridicat, ideile naționale și sociale de progres și libertate stăpînind covârșitoarea lor majoritate, fapt care rezultă de pildă din numărul impresionant al avocaților și canceliștilor români din întreaga Transilvanie care au participat la Adunarea Națională de la Blaj și din ideile înflăcărat patriotice și progresiste îmbrățișate ³⁰. Burgheziei române aparțineau și preoții români greco-catolici și ortodocși din Transilvania, precum și învățătorii și profesorii de la institutele de învățămînt românești existente la începutul deceniului al cincilea : școlile românești din Principatul Transilvaniei existente la 1841 ³¹, cele existente

²⁴ „Gazeta de Transilvania”, 1844, nr. 57.

²⁵ Cf. Ioan Colan, *Casina română 1835—1935*, Brașov, 1935.

²⁶ Simion Bărnuțiu, scrisoarea din 7 apr. 1848, publicată în „Transilvania”, 1921, nr. 4, p. 258.

²⁷ Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria romînilor din Dacia Superioară*, I, Viena, 1852, p. 237.

²⁸ „Gazeta de Transilvania”, 1839, nr. 7.

²⁹ *Ibidem*, 1842, nr. 44.

³⁰ S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 31, 43—44 (lista canceliștilor), 170—173. Sint menționați dintre aceștia avocații : Ioan Bran, Pop de Lemeni, Constantin Ioan, Ioan Aldulea, Constantin Secăreanu, Vasile Lacea din Brașov ; Nicolae Avram Penciu, Servian Popovici, Petru Roșca din Sibiu ; Ioan Buteanu, Avram Iancu, Petru Dobra, Frincu din Munții Apuseni ; Ioan Bardoși, Ioan Rusu din părțile Turdei și Tg. Mureșului ; Porea senior și junior, Augustin Laday din Mediaș ; Orbonaș din Orăștie ; Alexandru Bohățel din Cluj ; canceliștii : Ioan Pinciu din Rășinari ; Amos Tordășianu din Baia de Arieș ; Ioan Pipoș din com. Hunedoara ; Alex. Papiu-Ilarian, Samuil Poruțiu din Tg. Mureș ; Ioan Mărgineanu din Dateș ; Ioan Suci, Vasile Buteanu, Gabriel Vaida, Nicolae Birle din nordul Transilvaniei ; Nicolae Bota, A. Stoica, Vasile Dragoș, Vasile Vesprimianu și I. Coste fără indicarea locului. Lista, după cum remarcă S. Dragomir, *loc. cit.*, „e departe de a fi completă”. În orice caz, ea dovedește că părțile juridice din discursul lui Bărnuțiu s-au bucurat de un auditoriu competent ; de asemenea, dovedește participarea însuflețită a juriștilor la revoluție, demonstrată de activitatea fruntașilor revoluționari Avram Iancu, Simion Bărnuțiu, A. Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu.

³¹ „Erdélyi Híradó”, 1843, nr. 41. La 1843 existau în Transilvania 286 școli ortodoxe și aproape 80 greco-catolice (vezi V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 109). Pentru numărul preoțimii, *ibidem*, p. 65.

în părțile bănățene și crișene ³²; profesorii de la școala normală din Arad ³³, de la seminariile din Blaj, Arad și Sibiu, de la liceul din Beiuș, de la gimnaziul și cursul de filozofie din Blaj ³⁴. Fără îndoială că lista (incompletă, după mărturisirea lui G. Barițiu) abonaților la „Gazeta Transilvaniei” și la „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, publicată în „Gazeta Transilvaniei”, numerele 49—52 din 1842, precum și aceea publicată în numerele 1—4, 6, 9, 10, 17 din 1847, deși cuprind numai o mică parte a burgheziei române din Transilvania, dovedesc o diseminare și, în consecință, o pătrundere și o afirmare a acestei clase sociale românești în plină dezvoltare în aproape toate orașele din acele părți, din acel moment istoric ³⁵. Aceeași situație o dovedește și lista abonaților din Transilvania și Ungaria la „Organul luminării”, publicată în numărul 52 din 27 decembrie 1847 ³⁶. La fel și lista intelectualilor români din Transilvania, prezentată în 1849 ministerului austriac pentru a fi numiți în funcții de diferite categorii și grade. Printre cei cuprinși în această listă, aproape jumătate sînt juriști, ceilalți sînt medici, funcționari, profesori etc. ³⁷. Pe băncile școlilor românești mai sus enumerate și pe acele ale altor școli de diferite grade din Cluj, Sibiu, Tîrgu Mureș, Oradea și alte orașe, se formase o întreagă pleiadă de tineri intelectuali români bine pregătiți, proveniți cei mai mulți din burghezie, o parte însă și din țărănime ori din mica nobilime — printre primele nume ale cărora se înșiră Simion Bărnăuțiu, George Barițiu, Timotei Cipariu, Andrei Mureșanu, Alexandru Papiu-Ilarian, Avram Iancu, Eftimie Murgu și alții. Însuflețiți de ideile progresiste de libertate, egalitate și fraternitate, conștienți de perspectivele și de drepturile națiunii lor, aceștia s-au rînduit în fruntea luptei pentru drepturi social-politice deschisă în anul 1848 și dusă în interesul noilor clase sociale și maselor populare. În formarea ideologiei acestei pături de intelectuali, un rol dinamic a jucat și presa română, apărută începînd din prima jumătate a secolului în Transilvania, în ale cărei

³² „Gazeta de Transilvania”, 1842, nr. 36.

³³ Vezi Teodor Botiș, *Istoria școlii normale și a institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922.

³⁴ Vezi lista lor la S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 26—27. „Liceul și Seminarul din Blaj cu 18 profesori aleși, care mai virtos de o jumătate de veac încoace au dat și dă pînă astăzi bărbați vrednici în toate părțile și la toată românimea; așa și Gimnaziul de la Beiuș... școlile de la Arad și c l ” scria Barițiu în „Gazeta de Transilvania”, 1838, nr. 1.

³⁵ Lăsînd la o parte clerul, care reprezenta majoritatea relativă a abonaților (total 77), se enumeră la 1842 ca abonați, din cadrul burgheziei române, în Brașov și ținut : 34 negustori, 1 medic, 2 profesori, 1 controlor poștal, 1 dregător de carantină; din Sighișoara 1 negustor; din Sibiu 2 negustori; din Sina 1 învățător; din Blaj 5 profesori; din Alba Iulia 1 negustor; din Cluj 1 „auzitor de drepturi”; din Hunedoara 1 oficial cameral; din Tîrgu Mureș 1 negustor; din Năsăud 2 ofițeri; din Zlatna 1 medic, 1 dregător fiscal și 4 dregători judiciari; din Abrud 1 negustor; din Baia de Arieș 2 dregători; din Bistra 1 dregător; din Deva 1 dregător; din Arad 4 profesori, 1 medic, 1 dregător pensionar și 3 „jurați avocați”; din Timișoara 2 jurați avocați, 1 „cancelist magistratual”, 1 meșteșugar, 1 negustor și 1 „cetățean”; din Virșeț 2 funcționari; din Caransebeș 1 negustor; din Lipova 1 negustor și 1 „cetățean”; din Pincota 1 director de școală; din Curtici 1 „asesor de com.”; din Bojur 1 notar; din Moldova Nouă 1 negustor; din Titel 1 negustor; din Pecica 1 dregător; din Lățunaș 1 „econom”; din Toracul Mic 1 director; din Biserica Albă 2 negustori; din Pesta 1 „auzitor în filozofie”; din Buda 1 revizor de cărți; din Oradea Mare 1 arhivar; din Beiuș 1 profesor; din Tomești 1 funcționar. În lista din 1847 apar, pe lângă diferiți abonați din aceleași localități, și abonați din comunele Deal, Roșia, Oravița, Lugoj, Comloș, Mercurea (negustori, juriști, membri ai corpului didactic, dregători, etc.).

³⁶ 161 clerici, 3 ofițeri, 26 funcționari, 18 profesori, 3 avocați, 9 negustori, 1 farmacist, 1 medic.

³⁷ Vezi lista publicată la S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 144—160.

pagini, alături de articolele conducătorilor periodicelor au intrat și rînduri izvorîte din pana altor intelectuali români progresiști din diferite părți ale pămîntului românesc. Această intelectualitate transilvăneană, care pe zi ce trecea sporea ca număr și devenea tot mai conștientă și mai capabilă de a prelua conducerea luptei sociale și naționale, a format ceea ce la 1848 se numea „intelența”, din rîndurile căreia s-au recutat „tribunii” și „prefecții” conducători ai maselor și prin activitatea căreia s-a făurit în focul revoluției de la 1848 alianța dintre burghezie și țărănime sub conducerea burgheziei, care a dat asaltul împotriva orînduirii feudale perimate.

Alături de burghezie și concomitent cu ea, s-a format clasa muncitoare. Alcătuită în Transilvania atît din meșteșugari sărăciți, cît și, în special, din brațele de muncă din agricultură devenite „libere” în urma răpirii de către clasa feudală a mijloacelor de producție, numărul total al acestei clase a fost stabilit pentru Transilvania, în jurul anului 1848, la aproximativ 50 000 de muncitori, inclusiv minerii³⁸. Dintre aceștia, românii constau mai ales din muncitori necalificați și mineri. Muncitorimea de la 1848 din Transilvania forma o clasă care începea să devină conștientă de rolul și de drepturile ei și a contribuit la elaborarea ideologiei din acel an revoluționar cu unele aspecte proprii care, răsărind în acele zori ale afirmării și dezvoltării proletariatului, anunțau viitorul.

Stratificarea socială complexă a națiunii române și a întregii societăți transilvane de la 1848 a fost exact prinsă și just caracterizată de G. Barițiu într-unul din articolele sale care dovedesc profunda cunoaștere a realității locale din acea epocă istorică³⁹. Caracterul mixt : social și național al luptei revoluționare a românilor transilvăneni de la 1848 s-a datorat atît discriminării naționale și religioase din partea „națiunilor” și religiilor „recepte”, cît și preponderenței numerice (în cadrul categoriilor respective) a nobilimii și patriciatului provenite din diversele naționalități, care făcea ca antagonismul dintre iobăgimea în covirșitoare măsură românească și burghezia în anumită măsură românească, de o parte, și nobilimea preponderent maghiară, de altă parte, respectiv contradicția în treptată ascuțire dintre țărănimea liberă și patriciat, să primească un aspect accentuat național. Această împrejurare era agravată de păstrarea vechiului sistem de organizare teritorial-administrativă din perioada feudalismului, precum și de menținerea în vigoare a *Aprobatelor* și *Compilatelor*, legiuri feudale care stabileau discriminări anacronice între „națiuni” și religii, din care unele erau recunoscute, „recepte”, iar altele erau considerate doar „tolerate”, favorizînd astfel înăsprirea asupra socială a claselor exploatate din partea claselor privilegiate de altă categorie etnică.

³⁸ *Istoria României*, IV, p. 30.

³⁹ „Gazeta de Transilvania”, 1844, nr. 52.

PREZENTAREA ISTORICĂ A ACTELOR ANTERIOARE ANULUI 1848 ȘI ANALIZA CONȚINUTULUI LOR

Divizarea expunerii împrejurărilor apariției și conținutului actelor din perioada de care ne ocupăm, în două părți : 1. actele anterioare anului revoluționar 1848 și 2. actele din 1848—1849, se justifică pe de o parte prin importanța decisivă a ideilor cuprinse în actele din acești ultimi ani în răsturnarea revoluționară a vechii orînduiri și în înlocuirea ei cu orînduirea nouă care-i urma în mod legic pe scara ascendentă a istoriei, prin însemnătatea fundamentală (ca fond, ca număr și ca formă), a revendicărilor finale, din acel moment de răscruce al istoriei cu care se încheie perioada studiată în prezenta monografie ; pe de altă parte, prin caracterul pregătitor al lungii suite de acte precedente acestui eveniment, prin continuitatea de eforturi pe care ele o reprezintă în urmărirea acelorași țeluri de progres social și libertate națională, prin aspectul general de urcuș sinuos, frământat și abrupt al ansamblului lanțului perseverent de manifestări consecvente, convergente spre dublul scop final.

Necesitatea prezentării cronologice unitare a dezvoltării concepțiilor și revendicărilor, spre a se putea cu claritate distinge ce a adus nou fiecare treaptă ascendentă față de treptele anterioare, spre a se putea urmări în întregime și neîntrerupt creșterea specifică a fenomenului pe subperioade și provincii, precum și lipsa unei suprapuneri exacte a începuturilor și subperiodizării dezvoltării fenomenului, ocazionate concret de unele circumstanțe politice, sociale și religioase specifice și de apariția unor personalități și evenimente istorice (războaie, răscoale etc.) proprii, impun prezentarea defalcată, pe provincii istorice, spre mai buna înțelegere și mai limpedea urmărire a liniei dezvoltării.

A. ACTELE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA PÎNĂ LA 1847

Actele conținînd revendicări de drepturi, programe și cereri de reforme sau proiecte de constituție, elaborate în cele două principate române în perioada de care ne ocupăm, se eșalonează pe un răstimp de peste un veac, începînd de la 1716 și terminînd în pragul anului revoluționar 1848.

În acest lung interval de timp se disting mai multe etape. Acestea sînt marcate fie de unele evenimente, fie de anumite acte de importanță deosebită. În cursul perioadei mai sus delimitate au existat cîteva epoci, în timpul cărora diferite evenimente interne sau externe au provocat o recrudescență a activității ideologice, manifestată prin creșterea numărului și importanței memoriilor și proiectelor ; astfel de epoci sînt, de pildă, cele

cuprinse între anii 1769—1775, 1802—1807, 1821—1823, 1838—1840. Manifestările ideologice din acel răstimp fiind foarte numeroase, expunerea privind actele de importanță secundară va fi succintă, urmînd ca actele deosebit de importante, și care marchează etape decisive pentru dezvoltarea ulterioară, să fie tratate pe larg.

Pornind de la aceste premise, expunerea va trata : 1. actele anterioare revoluției de la 1821 ; 2. actele din timpul revoluției și cele imediat următoare acestuia, din anii 1821—1822 ; 3. actele dintre 1822 și 1848, care se eșalonează ca o pluralitate de eforturi pe această linie.

Înainte de a trece la prezentarea actelor care s-au succedat, putem formula, ca o caracterizare generală a procesului dezvoltării luptei ideologice din perioada studiată, observația că ea a cunoscut o creștere cantitativă, precum și o diversificare și perfecționare a metodelor, datorită înmulțirii și modificării nevoilor și obiectivelor. Evoluția a fost selectivă : dorințele fundamentale și permanente s-au ales din masa celor trecătoare și lipsite de semnificație ; unele dintre cele care abia se conturau, nebuloase și imprecise, la început, au devenit cu timpul, pe măsură ce circumstanțele social-economice și național-politice impuneau mai viguros realizarea lor, necesități ardente, în stare să miște inimile, să înflăcăreze cugetele și să înarmeze brațele. Ea se caracterizează printr-o tenace perseverență și o impresionantă continuitate de preocupări. Necesitatea și importanța acestei lupte pentru dezvoltarea societății românești din acea vreme sînt deci evidente.

1. ACTELE ANTERIOARE REVOLUȚIEI DE LA 1821

Situația internă și externă a Principatelor române prezenta în secolul al XVIII-lea — cum s-a arătat în capitolul precedent — o sumă de aspecte negative, datorate pe de o parte contradicției dintre forțele de producție și relațiile de producție, pe de altă parte existenței unei opresiuni externe, care împiedica nu numai stabilirea concordanței între acești factori, dar și libertatea de acțiune a țărilor române potrivit propriilor interese și aspirații pe plan intern și extern.

Cauza apariției unor manifestări ideologice și politice care să tindă la obținerea remedierii acestor neajunsuri era deci dată. Rămînea să se prezinte doar ocazia pentru declanșarea acestora. Aceasta a fost oferită de anumite evenimente care au înlesnit condițiile de producere a acestor manifestări. Astfel de evenimente au fost, spre exemplu, războaiele austro-turce, ruso-turce sau austro-ruso-turce, care, ascuțind contradicțiile economice și politice dintre imperiile vecine și provocînd slăbirea puterii otomane, au facilitat exprimarea năzuințelor țărilor române, pentru eliberare și pentru asigurarea condițiilor de progres economic, social și cultural. În împrejurările create prin aceste războaie, populația acestor țări a folosit situația de tensiune dintre puterile învecinate și poziția critică în care se afla Imperiul otoman în urma înfrîngerilor militare suferite, spre a-și manifesta doleanțele și aspirațiile și a formula propuneri de ameliorare a situației necorespunzătoare interne și externe, provocată în parte și întreținută în mare măsură de dominația otomană și de aspirațiile la dominație ale celorlalte imperii limitrofe.

Etape ascendente în dezvoltarea revendicărilor formează, în cursul acestui peste un secol de frămîntări social-politice, perioadele : 1716—1768, 1768—1787, 1787—1800, 1801—1820.

a) De la războiul din 1716—1718 pînă la cel din 1768—1774

Din primii ani ai regimului fanariot — ani în cursul cărora dominația otomană a început să se manifeste cu o putere sporită ca urmare a relie-fării în 1711 a dorinței de eliberare a țărilor române — războiul austro-turc început la 1716 și încheiat cu pacea de la Passarovitz din 1718 a prilejuit o limpede exprimare, pe cale de memorii și prin mișcări și acțiuni politice, a voinței poporului român de a se elibera de sub acea dominație, alăturîndu-se în acest scop unei puteri creștine, și de a-și modifica unele aspecte ale mecanismului de stat, ambele țeluri fiind urmărite în vederea ameliorării condițiilor de viață și a descătușării posibilităților de progres.

Tendința de a se elibera de sub dominația otomană cu ajutorul altor state situate la hotarele sau în apropierea Principatelor, ideea soli-citării și speranța obținerii sprijinului acelor state pentru realizarea acestui țel politic permanent nu s-au evidențiat pentru întia dată în perioada fanarioților. Ea doar s-a accentuat atunci, datorită apropierii teritoriale progresive de hotarele lor a celor două imperii creștine devenite acum în-vecinate, fapt care a contribuit la sporirea încrederii țărilor române în eficacitatea ajutorului solicitat și în eliberarea dorită cu ardoare. Apariția ei a fost însă mai veche ; ea a fost imediat consecutivă instaurării suzerani-tății turcești depline, considerată de la început ca un jug insuportabil. Spre a nu merge mai înapoi în timp, vom aminti că după luptele de eli-berare din secolul al XVI-lea (conduse de Ioan-vodă în Moldova și de Mihai Viteazul în Țara Românească), în secolul al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea s-a concretizat clar ideea apelului la concursul puterilor „creștine” pentru înlăturarea apăsării „păgine”. Ne referim în primul rînd la înțelegerea antiotomană dintre țările române, care a constituit o adevărată coaliție, în deceniul al șaselea al secolului al XVII-lea, în timpul căreia s-a încheiat cunoscutul tratat de la 1656 între voie-vodul Moldovei Gheorghe Ștefan și țarul Rusiei, prin care s-au urmărit scopuri bine definite, politice și economice ; ne referim, apoi, la acțiunea de apropiere a lui Șerban Cantacuzino de Curtea Vieneză, în urma victorii-lor antiotomane ale Austriei, prin care s-a căutat obținerea independenței față de turci, redobîndirea teritoriilor ocupate de turci pe malul stîng al Dunării, asigurarea eredității tronului pentru familia Cantacuzino și dobîndirea de către aceasta și a tronului Moldovei, garantarea autorității domnului și a libertății religioase ; ne referim, în fine, la tratatul din 1711 al lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare, prin care s-a urmărit asigu-rarea independenței și integrității țării și a domniei ereditare. Acestea sînt cele mai semnificative precedente ale acțiunii, acum organizată de un întreg grup social și manifestată nu prin încheierea unui tratat între un domn al țării și un monarh străin, ci prin memorii documentate, prin acte revendicative susținute, care inaugurează bogata serie a actelor poli-tico-ideologice pe care le studiem.

Agravarea opresiunii fiscale și celelalte tendințe negative față de interesele elementului autohton, manifestate în politica internă inaugurată sub influență constantinopolitană de regimul fanariot recent instaurat, au determinat pe mulți membri ai păturii conducătoare a Țării Românești — țară care se afla mai aproape de teatrul războiului și al cărei teritoriu fusese cuprins în raza de acțiune a trupelor austriece, a căror încercare de extindere și în Moldova a eșuat — să-și îndrepte speranța spre Austria, care, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, repurtase

victorii importante împotriva turcilor și ajunsese în imediata vecinătate a celor două principate extracarpătice prin ocuparea Transilvaniei. Victoriile succesive ale acestei puteri creștine au dat prilejul elementelor boierești de a se îndrepta către Austria, solicitând ajutor împotriva puterii suzerane (cum au făcut, spre pildă, boierii „austrofili” din Țara Românească — în principal din Oltenia — și cei din Moldova), iar în Țara Românească au pus în mișcare și masele populare rurale și orășenești: mii de țărani se înrolează spre a lupta alături de „catanele” austriece contra turcilor; „plebea din București” (cum o denuiește cronicarul grec Grigoras) se ridică împotriva boierilor greci executanți fideli ai directivelor Constantinopolului; „rumânii” se ridică împotriva boierilor, care nu erau toți de acord cu acțiunea antiotomană. O parte din boierime și din clerul înalt caută să intre în negocieri cu austrieții și înaintează, în timpul războiului și al tratativelor de pace, Curții vieneze memorii¹ în care, preconizând desfacerea de suzeranitatea turcească și afilierea la Imperiul habsburgic (preferat ca fiind de religie creștină, în acea perioadă a feudalismului, când credința deținea un rol de prim plan), solicită respectarea instituțiilor țării sub „protecția” aceluiași imperiu, clasa feudală fiind preocupată, bineînțeles, în special de păstrarea poziției sale interne dominante pe plan social-economic și politic. Acțiunea începe cu proclamarea lui Gheorghe Cantacuzino (fiul fostului domn Șerban Cantacuzino) ca domn, contra voinței puterii suzerane, într-o largă adunare compusă din numeroase elemente boierești, clericale și orășenești, ținută în Tîrgoviște la începutul lunii decembrie 1716. Actul întocmit cu privire la alegere este semnat, între alții, și de cronicarul Radu Popescu, care împărtășea și el în acel moment convingerea majorității boierimii privind posibilitatea eliberării țării de către armatele Austriei. În urma acelei adunări, un grup de boieri delegați merge la Viena spre a solicita împăratului confirmarea domnului ales și reorganizarea țării tot pe baze feudale, dar cu unele noi prevederi și garanții pentru clasa boierească și pentru orășenime, ca de pildă: alegerea domnului de către boieri și confirmarea lui de către împărat, excluderea din dregătorii a elementelor străine și alte garanții pentru boierime, scutirea de încartiruirii pentru negustorime.

Demnă de remarcat este, în această primă acțiune revendicativă organizată, participarea unor elemente ale orășenimii și solicitarea unor privilegii pentru un anumit strat al acesteia.

În esență, memoriile succesive înaintate Curții din Viena în cursul războiului și al negocierilor de pace, în 1716—1718, rod al speranțelor de eliberare trezite de biruințele contra vechilor dominatori, cer, pe lângă desprinderea țării de turci, păstrarea „datinelor” ei interne (adică a sistemului ei social-economic feudal); ele solicită însă, în subsidiar, din spirit de prevedere, pentru cazul rămîinerii sub suzeranitatea otomană, ca domnitorii pe viitor să nu mai fie străini, ci români (preludiu îndepărtat în timp al cererii restaurării domniilor pămîntene de la 1821); ca ei să fie orînduiți pe viață, scoaterea lor neputîndu-se face fără acordul boierilor; ca tributul să fie scăzut la nivelul vechi (abolindu-se adaosurile introduse — ori mai exact, acceptate — de Brîncoveanu) și ca raporturile cu puterea suzerană să se efectueze prin intermediul capucînehaielor muntene de

¹ Vezi textele publicate în *Magazin istoric pentru Dacia*, vol. IV (1847), p. 179—211, și în Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VI, p. 191—234.

la Constantinopol, nu prin trimiși turci. Cererile subsidiare evidențiau dorința revenirii la autonomia internă inițială, chiar în cazul păstrării suzeranității otomane.

Revendicările de la 1716—1718 constituie jaloane a căror direcție va fi păstrată, cu corecturi și adăugiri, în cursul întregului secol al fanarioților².

(Cu două decenii mai târziu, în anii 1736—1739, cu prilejul războiului austro-ruso-turc încheiat nefavorabil pentru puterile creștine, se manifestă din nou dorința redobândirii independenței și sint susținute de către populația principatelor oștile creștine; exponenții principali ai acestei direcții au fost Constantin și Dumitrașcu Cantemir, a căror năzuință a fost atingerea aceluși scop cu ajutorul Imperiului țarist³).

Între războiul din 1736—1739 și cel ruso-turc din 1768—1774, perseverența ideologiei din țările române pe liniile amintite se concretizează în mișcările politice antifanariote îndreptate contra unor domnitori (Constantin Racoviță, în Moldova, la 1753; Matei Ghica, în Țara Românească, tot atunci; Constantin Racoviță, în Țara Românească, după mutarea sa din Moldova; Ioan Teodor Callimachi, în 1758—1759, în Moldova). Dintre acestea, cel mai net caracter național și antifanariot a prezentat mișcarea din Țara Românească împotriva lui Constantin Racoviță, la care au participat o seamă dintre cei mai de frunte boieri și clerici ai țării: Barbu și Ștefan Văcărescu, Chezarie de Rîmnic, Mihai Cantacuzino, Constantin Dudescu, Alexandru Bucșănescu, mișcare al cărei program era străbătut de un suflu patriotic și idei antifanariote⁴.

Cu tot mai mare pregnanță, revendicările național-politice aveau să fie formulate în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, cu prilejul noilor războaie contra Imperiului otoman, ori sub influența altor evenimente exterioare de importanță decisivă pentru istoria continentului european. Expresia cererilor și doleanțelor a devenit din ce în ce mai largă și mai complexă; cercul puterilor cărora ele erau adresate s-a lărgit, ajungând la începutul secolului al XIX-lea să se extindă pînă în Europa vestică (datorită pe de o parte constatării ineficienței — în majoritatea cazurilor — a cererilor adresate către puterile vecine, pe de altă parte creșterii prestigiului și influenței pe plan continental a altor puteri europene).

b) De la războiul din 1768—1774 pînă la cel din 1787—1792

Războiul ruso-turc din 1768—1774, încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi, importantă pentru dezvoltarea ulterioară a țărilor române,

² E deosebit de semnificativ și demn de remarcat faptul că, în suplica din 3 sept. 1717 adresată lui Eugen de Savoia, prin care-i solicită eliberarea țării de sub jugul „necredincios și dur” și luarea sub protecția Austriei, boierii îl roagă nu numai în numele lor, dar și în cel al celorlalte clase sociale din țară: „*Rogamus, quot-quot sumus vel nobiles vel plebei tujus Provinciae incolae*” (Hurmuzaki, *op. cit.*, VI, p. 191). Prin aceasta, ei arată că exprimă o dorință generală, o revendicare națională.

³ Vezi *Istoria României*, III, Edit. Acad., București, 1964, p. 472—473; N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, p. 117—122.

⁴ Vezi M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 222—227, N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, ed. a II-a, vol. II, p. 142—143; I. Ionașcu, *Boierul Sandu Bucșănescu*, în *Acte și însemnări*, Craiova, 1934; N. Grigoraș, *Frământări sociale și politice din Moldova și Țara Românească între anii 1750—1760*, în *Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol”*, II, Iași, 1965, p. 124 și 126.

a oferit la rindul său ocazia emiterii unor idei și revendicări, în parte producând pe cele vechi, în mare parte însă noi, revendicări curajoase și de caracter în bună măsură larg național. Ideile s-au manifestat pe calea întocmirii, de către reprezentanții boierimii din Țara Românească și Moldova, în timpul scoaterii temporare a acestor țări din raza influenței turcești, a unor memorii și proiecte de organizare, dintre care se reliefează cele prezentate Curții de la Petersburg în 1770 și delegaților Austriei și Rusiei la tratativele de pace ținute la Focșani și București în 1772. Manifestări similare cu cele din 1716—1718, de ridicare a maselor țărănești și orășenești la lupta contra turcilor, de data aceasta și în Moldova, au evidențiat persistența și chiar întărirea aspirațiilor spre libertate ale întregului popor.

În actele înaintate⁵ s-a cerut în primul rînd, de către boierimea ambelor țări, înlăturarea dominației otomane, fără îndoială și în scopul, nemărturisit, ca boierimea să beneficieze de o parte mai mare din venitul țărilor, dar și pentru a satisface vechea dorință generală a acestor țări. S-a solicitat în general ca această înlăturare să aibă drept consecință autonomia țărilor, pentru a cărei asigurare se preconiza protecția fie numai a Rusiei, fie cumulativ a Rusiei și Austriei, ori a Rusiei, Austriei și Prusiei; repetarea cererilor în acest sens dovedește intensitatea aspirației mereu renăscute de a se detașa cu orice preț din cadrul Imperiului otoman.

Pe plan intern, printre revendicările cele mai importante se aflau: dreptul boierimii la conducere (ceea ce menținea caracterul feudal al statului), cirmuirea urmînd a se efectua prin organe colegiale: un grup de 12 boieri în Moldova și unul de 4 boieri în Țara Românească, preconizate ca organe administrative și judecătorești supreme, cărora erau subordonate organele inferioare colegiale sau unipersonale centrale și locale; dreptul de alegere a domnului, a cărui autoritate urma să fie știrbită prin consacrarea organelor colegiale amintite; crearea unei oștiri pămîntene care să garanteze apărarea teritoriului țării. Se mai solicita de către delegații boierimii moldovene elaborarea unor legi scrise care să reunească, normele obiceiului pămîntului și ale pravilelor în uz; depunerea jurămintului de către toți dregătorii la intrarea în funcție și responsabilitatea lor; limitarea duratei slujbelor și obligația ca la ieșirea din slujbă fiecare dregător să prezinte o dare de seamă despre administrația sa; încadrarea la fiecare instanță judecătorească a cite unui „pravilar”, adică a unui specialist care să fie „om cu știință din destul la hotărîrea pravililor”, în scopul ca „toate judecățile să se hotărască după dreptate pe pravili”. De către delegații boierimii muntene se mai cerea întemeierea unor institute de învățămînt superior („academii de epistimii, meșteșuguri și limbi”) și libertatea comerțului exterior (această din urmă cerere era atît în folosul boierimii, cît și în al clasei burgheze în ascensiune). Nu se solicita însă nici în cererile comune, nici în cele proprii fiecărui principat, nimic în favoarea maselor țărănești, boierii sperînd — și nu fără temei — că noua „protecție” solicitată le va asigura mai departe dominația de clasă asupra țărănimii aservite.

⁵ Vezi textele în *Arhiva românească*, vol. I (1860), p. 148—150, 202—205, 206—219; în Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 485—487, 488—491, 492—512, 534, 542, și în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines, 1769—1830*, București, 1970, anexa 1, p. 37—38. Cf. și M. Kogălniceanu, *op. cit.*, III, p. 450—463.

Deosebit de important e faptul că, în afară de aceste cereri ale delegațiilor țărilor române, s-a mai emis, cu acest prilej, pentru întâia oară în cadrul memoriilor și proiectelor din această perioadă, de către boierul muntean Mihai Cantacuzino, ideea unirii celor două principate, care — se arăta —, guvernate de un bun domnitor și protejate de cele două imperii creștine mai mari, ar putea constitui împreună un stat care să alcătuiască o barieră împotriva torentului ce a amenințat adesea lumea creștină ⁶.

După încheierea tratatului de pace, două delegații, din ambele țări, au solicitat, de astă dată de la Constantinopol (dată fiind rămânerea în continuare, cu toată victoria creștină, a celor două țări sub suzeranitatea otomană): respectarea autonomiei și a vechilor drepturi și privilegii, domnie pămînteană (cerere care dovedea persistența pînă la victoria finală, care a avut loc în urma revoluției din 1821, a ideii formulate încă în cursul războiului din 1716—1718, adică de la începutul șirului de revendicări și programe din secolul fanarioților), alegerea pe viață a domnitorilor (cerere care exprima dorința de a se evita frecvența imixtiunilor și stoarcerilor din partea Porții cu ocazia deselor schimbări de domnie), simplificarea obligațiilor fiscale prin instituirea unei dări unice și eliberarea robilor (cerere cu caracter neașteptat de progresist) ⁷. Era reducerea la minimum compatibil cu noua situație, dar și adăugirea cu unele elemente noi, a largului program de revendicări formulat în timpul războiului și cu prilejul negocierilor de pace.

Tot în perioada imediat următoare semnării tratatului s-au mai adresat Rusiei, în 1775, citeva memorii (două de către domnul Țării Românești, Alexandru Ipsilanti, către țarina Ecaterina, și două de către boieri — dintre care unul de către boierii munteni și altul de către boierii moldoveni — către ambasadorul Rusiei la Constantinopol), în care se preconizau, în vederea asigurării respectării de către Poartă a drepturilor țărilor și a stipulațiilor tratatului, diverse măsuri, unele privind îngrădirea exacțiunilor și abuzurilor din partea acesteia, altele privind ameliorările socotite necesare în atribuțiile și activitatea domnitorilor ⁸.

Că activitatea politică-ideologică și revendicativă nu a încetat complet în intervalul dintre 1774—1787 (respectiv între pacea de la Kuciuk-Kainargi și începerea noului război, ruso-austro-turc) ne-o dovedesc nu numai actele din 1774—1775, menționate, dar și unele mișcări și conspirații care urmăreau obiective politice precise, precum și unele acte din 1782 și 1783, care pot fi considerate de asemenea ca un ecou prelungit al războiului din 1768—1774. În ceea ce privește primul aspect, care constituie o dovadă a ascuțirii modului de manifestare a revendicărilor, se remarcă în Țara Românească conspirația condusă de boierul Cîndescu și înăbușită de Alexandru Ipsilanti ⁹ și în Moldova acțiunea condusă de Manolache Bogdan și Ioniță Cuza, urmărind, pe plan extern, înlăturarea

⁶ Memoriul lui Mihai Cantacuzino, din 24 iul./4 aug. 1772., publicat de Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 37—38.

⁷ Stolnicul Dumitrache, *Istoria evenimentelor din Orient, cu referință la Principatele Moldova și Valahia, din anii 1769—1775*, publicată de V. A. Urechia în *Analele Academiei Române, Mem. Secf. Ist.*, s. II, t. 10, p. 315—479 (p. 460—463); V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei 1774—1786*, București, 1893, p. 128—133; Theodor Codrescu, *Uricariul*, VI, p. 419—421 și 422—423; Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., I, p. 108—110.

⁸ Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., I, p. 97—98, 99—103, 110—111.

⁹ Vezi V. A. Urechia, *Istoria românilor*, I, p. 121; Raichevich, *Voyage en Valachie et en Moldavie*, Paris, 1822, p. 87.

suzeranității turcești, iar pe plan intern răsturnarea fanarioților și ameliorarea administrației prin organizarea unui regim corespunzător nivelului „luminat” al vremii (această acțiune s-a îndreptat direct împotriva lui Grigore al III-lea Ghica și a lui Constantin Moruzi, iar în faza finală a urmărit și intronarea lui Manolache Bogdan, și s-a terminat cu decapitarea celor doi conducători, închiderea sau exilarea celorlalți participanți)¹⁰; frământările politice au continuat în deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea prin mișcările micii boierimi moldovene din 1782, prin acțiunile și opoziția contra lui Al. Mavrocordat Deli-Bey în Moldova la 1785, contra lui Mavrogheni în Țara Românească în timpul războiului din anii 1787 și următorii. În ce privește al doilea aspect, ne referim la înțelegerea dintre „boierii pământeni” din Moldova, încheiată în iulie 1782 și conținând un act de unire a forțelor lor cu scopul apărării vechilor drepturi și privilegii ale stării boierești și ale țării¹¹, la cele două memorii adresate de Nicolae Caragea, domnul Țării Românești, în 1783, ambasadorului Rusiei la Constantinopol, în care propunea măsuri destinate a limita exploatarea țării de către Poartă, a înlătura supremația economică și a îngrași supremația politică a acesteia¹², precum și la memoriul adresat aceluiași de Alexandru C. Mavrocordat, domnul Moldovei, în iunie 1783, în care acesta propunea, în scopul limitării exploatarei economice a țării de către Poartă, înlocuirea tuturor obligațiilor printr-un tribut sporit¹³.

e) De la războiul din 1787—1792 pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea

Un alt prilej pentru prezentarea de memorii și proiecte conținând revendicări în folosul țărilor a constituit războiul ruso-austro-turc din 1787—1792, încheiat cu păcile de la Șiștov și Iași.

În 1789, cu ocazia intrării trupelor austriece în București, boierimea munteană, în frunte cu Ioan Cantacuzino, a reușit să evite depunerea jurămintului, în forma cerută, a unei supuneri la o supremație, transformîndu-l într-o recunoaștere a unei protecții, însoțită de afirmarea privilegiilor țării și de revendicarea respectării „folosului pământului nostru” și a conjugării acestui folos — printr-o dibace așezare pe același plan — cu „interesul stăpînirii sale” (a împăratului habsburgic), unire de foloase și interese apreciată ca făcută „pentru binele de obște”. Este deosebit de semnificativă înscrierea în acest act a condiției respectării privilegiilor țării ca echivalent pentru promisiunea ajutorării în limita posibilităților

¹⁰ J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iassy, 1777, p. 181, 189; N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 7—8; V. A. Urechia, *op. cit.*, I, p. 172—176, și II, p. 318—321; M. Kogălniceanu, *Arhiva românească*, II (1862), p. 195—200; Gh. Ghibănescu, *Cuțești*, Iași, 1912, p. CLXXXII; M. Kogălniceanu, *Cronicile României*, III, p. 281—295.

¹¹ *Uricariul*, VI, p. 460—462.

¹² Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., I, p. 205—211 și 213—215.

¹³ *Ibidem*, p. 231—232. Starea de spirit și ideologia politică din acea epocă sînt oglindite și într-un raport din 9 aug. 1784, în care ambasadorul Prusiei la Constantinopol vorbește despre dorința locuitorilor din principate de a scăpa de dominația Imperiului otoman, care pentru ei este inacceptabilă atît datorită grelelor dări la care sînt supuși, cît și datorită diferenței de religie; din această cauză el socotește (gîndindu-se în primul rînd la Austria) că o eventuală expediție a unei puteri străine creștine ar fi bine primită (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, București, 1895, p. 185). Același ambasador, la 25 oct. 1787, scrie că domnul Moldovei se gîndește să ajungă la „independență cu ajutorul rușilor” (*ibidem*, p. 225).

a oștirii aflate în ofensivă¹⁴. Același Cantacuzino, activ interpret al aspirațiilor naționale din acel moment istoric, posedind — potrivit caracterizării formulate de N. Bălcescu — „idei organice și mari pentru fericirea patriei sale”, care călătorise și înainte de război în Moldova și luă contact și în timpul războiului cu boierii moldoveni, dorea și preconiza — la 1789, preluând ideea, menționată mai sus, a lui Mihai Cantacuzino — unirea celor două principate (și chiar mai mult, a tuturor popoarelor creștine din cadrul Turciei europene), spre a forma împreună un stat creștin „mare și puternic”; tot atunci, el stăruia pentru conducerea țării de către un domnitor pămîntean ales¹⁵, aspirații care dovedind continuitatea liniei ideologice și perseverența revendicărilor fundamentale, aveau să se înfăptuiască numai la 1822 și 1859.

La câteva zile după intrarea oștii austrice în București, unii dintre boierii și înalții prelați ai Țării Românești înaintau, la 14/25 noiembrie 1789, un memoriu împăratului Austriei, în care, în numele „întregii națiuni” și al „întregii patrii”, recomandau ca Austria și Rusia, ale căror armate erau victorioase, să ia țara sub protecția lor, scoțind-o de sub dominația Porții, și cereau ca ele să o lase independentă, în folosința vechilor sale „legi, cutume și prerogative”, să admită, ca și pentru Moldova, domnitori pămînteni, cu plata unui „tribut anual și suportabil aceleia dintre cele două curți în partea căreia protecția Principatului respectiv ar reveni”¹⁶.

În anul următor, la 1790, unii membri ai boierimii muntene, adresându-se reprezentantului Prusiei la congresul de pace, se plingeau contra violării vechilor privilegii și a vexațiilor pecuniare din partea „despotismului” turcilor, justificînd dorința de independență a țării sub protecția Rusiei, iar la 1791, într-un memoriu adresat delegaților la tratativele de pace, afirmau că românii formează o „nație” și, în această calitate, ei nu mai pot concepe revenirea la situația anterioară, preferînd — afirmație făcută sub impresia unor recente cataclisme naturale — „să-i înghită pămîntul pe loc ca Lima și Lisabona”, solicitînd: întregirea țării prin restituirea teritoriilor ocupate, și în consecință stabilirea hotarului pe Dunăre, protectoratul Rusiei și Austriei, neutralizarea țării, oaste națională, plata prin intermediul ambasadurilor celor două puteri protectoare a unui tribut fix redus și excluderea zaherelei și a monopolurilor, asigurarea libertății exportului de vite, iar ca formă de stat, conducerea țării de către un domnitor ales nu numai de boieri, ci de cele trei stări (ecou al evenimentelor desfășurate la Versailles în 1789, cu participarea celor „trois états”)¹⁷.

¹⁴ N. Bălcescu), *Spătarul Ioan Cantacuzino*, în *Magazin istoric...*, I (1845), p. 187—205; N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789—1791*; în *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. XXXIII (1910—1911), p. 211—265; A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. IX, p. 214; N. Iorga, *Istoria românilor*. VIII, p. 63—64.

¹⁵ N. Bălcescu, *op. cit.*, passim (citatul e de la p. 203); A. D. Xenopol, *loc. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*, VIII, p. 65.

¹⁶ Textul la Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexa 3, p. 41—43. În același an, se poate semna, ca petiție reprezentativă pentru ideologia națională de atunci și din următoarele decenii, cererea unui boier moldovean, potrivit căreia alegeții ca mitropolit a unui grec pe motiv că e contrară drepturilor și privilegiilor patriei, invocîndu-se în acest sens actul din 1752 în care s-a hotărît, sub jurămint, să nu se numească în scaunele episcopale prelați străini, ci numai pămînteni (Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, 1831—1848, București, 1972, p. 157.

¹⁷ N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 317; idem, *Viața unui mitropolit de altă dată: Filaret al II-lea*, în „Convorbiri literare”, 1901, p. 1 126—1 131; idem, *Istoria românilor*, VIII, p. 69—70; *Istoria României*, III, p. 603—604.

După război, printr-un *arz* din 1793, boierimea moldoveană, pentru evitarea instabilității domniilor, cu consecințele ei negative: neliniștea, neorinduiala și, ca urmare, frinarea unor realizări mai substanțiale (cerea) adresându-se ca și în 1774 însăși Porții, ca numirea domnilor să se facă pe termen mai lung¹⁸. Era una din puținele dorințe a căror satisfacere se mai credea că s-ar putea obține de la puterea suzerană, în urma încetării războiului și a păstrării mai departe a poziției politice anterioare față de aceasta.

Ca o constatare de ordin general, se observă în memoriile boierești conținând propuneri de schimbări politice și de reforme, din ultimele două decenii ale veacului al XVIII-lea, o înmulțire și o modificare parțială a cererilor, față de cele din 1716—1718, 1736—1739 și 1769—1775. Pentru complexul actelor emenate de la această clasă în acel veac, se reliefează caracterul mai activ și mai insistent, sub unele aspecte, al boierimii muntene. De asemenea, se evidențiază perseverența și continuitatea în susținerea unor idei fundamentale, care revin mereu, ca un laitmotiv, din deceniu în deceniu: înlăturarea suzeranității otomane, protectoratul altor puteri, care să asigure autonomia și libertatea țărilor române, integritatea teritoriului lor, precum și — ca aspect negativ — lipsa abordării problemei sociale (cu excepția unei singure propuneri a desființării robiei), lipsa oricărei referiri la desființarea aservirii personale și la împroprietărirea țăranimii dependente. Aceste lipsuri s-au datorat apartenenței aproape exclusive la clasa boierească a autorilor actelor elaborate în secolul al XVIII-lea.

Dar acest secol nu avea să se sfârșească înainte de a intra activ în scenă și reprezentanții celorlalte clase, cu concepții noi, revoluționare. Aceasta, de astă dată, în Moldova.

Manifestări progresiste constituie, astfel, memoriile de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, adresate în Moldova unor foruri interne de către mai mulți reprezentanți ai micii boierimi, burgheziei și țăranimii libere. Prin cel dintâi, din iulie 1796, o organizație secretă (compusă probabil din elemente ale micii boierimi și ale burgheziei) cere mitropolitului Moldovei să intervină pentru a se pune capăt abuzurilor și extorcărilor practicate de marea boierime cu acordul domniei¹⁹; prin cel de-al doilea, o seamă de reprezentanți ai țăranimii libere moldovene pretind mitropolitului și marilor boieri, la 1/12 martie 1799, schimbarea felului de administrare care a dus la decăderea țării în urma colaborării între aceștia și fanarioți, punându-le în vedere că în caz contrar ar putea avea loc o ridicare a poporului, o răscoală²⁰; de la reprezentanții răzeșilor moldoveni emană și un memoriu din 10/21 martie 1799, adresat de astă dată unui for străin și anume consulatului Rusiei din Iași, în care aceștia expun critic situația precară a țării, atribuită înțelegerii dintre boierii locali și fanarioți²¹. Aceste trei memorii, deși nu conțin propuneri concrete de măsuri organizatorice, ci numai le solicită, expunând plângeri și avertizări, prezintă o importanță remarcabilă prin faptul că emană de la alte categorii sociale decît boierimea — autoare a memoriilor studiate pînă aici (cu ex-

¹⁸ N. Iorga, *O manifestare de conștiință a boierilor moldoveni din „premurile grele”*, în „Literatură și artă română”, V (1900—1901), p. 749—752; și în „Convorbiri literare”, 1901, I, p. 117—1120.

¹⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., I, p. 767—768.

²⁰ Textul la Al. Vianu, *Manifestări antifanariote în Moldova la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1962, 4, p. 924—925.

²¹ *Ibidem*, p. 923—924.

ceptia celui din 1716, semnat și de negustorime) — sint întocmite de către membri ai unor straturi sau clase sociale producătoare, reliefind dezvoltarea conștiinței de clasă a acestora, și afirmă ideea răscoalei ca armă necesară pentru obținerea satisfacerii revendicărilor, formînd în ansamblu un preludiu al manifestărilor ideologice și revoluționare din prima jumătate a veacului următor.

d) Primele două decenii ale secolului al XIX-lea

Secolul al XIX-lea se deschide cu textele formulînd cereri progresiste, cuprinse în memoriile trimise primului consul al Franței, Napoleon, în urma incursiunilor devastatoare dirijate de Pazvan-Oglu în 1800—1802 pe malul stîng al Dunării. Adresîndu-se depărtatului, dar în acel moment atît de influentului pe plan european, conducător francez, boierii munteni îi cerură protecția împotriva acelor incursiuni, iar boierii moldoveni își exprimară dorința de a simți „binefacerile pe care Moldova le așteaptă de la o constituție”²². Această ultimă manifestare prevestește Memoriul cărvunarilor, care avea să fie elaborat după revoluția din 1821.

În același timp și ca urmare a aceleiași situații, boierii munteni se adresau cu mai multe memorii către împăratul Austriei (memoriile din mai, iunie și iulie 1802) și către țarul Rusiei (memoriile din iunie 1802), descriindu-le situația dramatică a țării și solicitîndu-le protecția și ajutorul în scopul eliberării țării și a salvării vieților compatrioților lor²³. Nici unul din memoriile către acești suverani autocrați ai imperiilor vecine nu este însă redactat cu căldura de care sint pătrunse rîndurile prin care boierii munteni se adresau către conducătorul tinerei Republici franceze, pe care ei îl denumeau „erou al secolului nostru”²⁴.

Tot în 1802, boierii munteni și moldoveni se adresa cu memorii Porții. În unul²⁵, boierii munteni solicitară ca domnia să fie pe viață (și să fie numit domn Constantin Ipsilanti), să se creeze o oaste pămînteană de 10 000 de oameni, să se stabilească un quantum invariabil al tributului și, în special, să se respecte autonomia țării. Era o reeditare, cu reluarea precizării din 1774 privind durata domniei, a unora din cererile de la 1791 și 1793. O parte din cererile memoriului a fost acceptată, cu modificări restrictive, în hațișeriful din același an. În alt memoriu, ulterior hațișerifului și deci databil noiembrie-decembrie 1802²⁶, boierimea moldoveană, adresîndu-se Porții, venea cu importante și substanțiale precizări și propuneri în baza dispozițiilor hațișerifului. Se solicita, sub raport social,

²² Emil Virtosu, *Napoleon Bonaparte și proiectul unei „republici aristo-democraticești” în Moldova, la 1802*, ed. a II-a, București, 1947, p. 8 și 29—30; Vlad Georgescu, *Mémoires et projets... 1769—1830*, anexa 5, p. 44—45 (textul memoriului boierilor munteni din 24 iun. — 6 iul. 1802).

²³ Vezi textele publicate în Hurmuzaki, *op. cit.*, XIX, p. 128—129; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, I, București, 1909, p. 14—15; Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexele 4 și 6 (p. 43—44 și 45—46). În aceeași vreme, boierii munteni se adresau țarului Rusiei, solicitînd revenirea la sistemul alegerii domnitorilor (Dionisie Eclisiarhul, *Cronograful Țerei-Românești*, ed. C.S. Nicolăescu-Plopșor, Rîmnicul Vilcea, 1934, p. 121). Cf. și N. Iorga, *Acte și fragmente...*, III, p. 371—372, 373, 375 și urm. Tot în 1802, printr-o cerere în numele „tuturor locuitorilor” Țării Românești, adresată țarului, se solicita sprijin în vederea aplicării riguroase a prevederilor hațișerifului din 1802, considerat ca o „constituție” a țării (textul cererii la Vlad Georgescu, *Mémoires et projets... 1831—1848*, p. 157—158).

²⁴ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets... 1769—1830*, anexa 5 (p. 44—45).

²⁵ *Istoria României*, III, p. 718.

²⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexa 7 (p. 46—47).

ca „dreptățile stărilor” să fie respectate „fără de nici o osăbire de la obraz la obraz . . . în fiește cari stare”, și în special „cinstea, viața și averea”, socotite ca „celi întâi și mai obștești” drepturi, să fie păzite, „pentru toți deopotrivă, fără de nici o deosăbiri”; era o clară și viguroasă exprimare a principiilor revoluționare ale egalității, libertății și garantării persoanei. În legătură cu alegerea domnului se propunea „chizușie (chezășia, *n.n.*) obștii pentru alesul obraz”, și se preconiza, drept condiție a cărei îndeplinire era socotită necesară spre a putea fi ales, corectitudinea „chipul[ui] acel de mai înainte și acel de față a viețuirii și a pitrecerii din lume, cu toate împregiurările sali”. Pentru durata funcției sale, se pretindea de la domn — în vederea asigurării aplicării principiului legalității, necesară bunului mers al mecanismului statal — „îndatorire în scris”, dată concomitent cu alegerea, în legătură cu respectarea legilor și cu răspunderea pentru încălcarea lor, precum și cu obligația de a întrebuița o parte fixă din veniturile țării pentru lucrări de folos obștesc; cităm; „o oarbă supunerii la pravilii și obiceiurile pămîntești, o neclătită umari pe legiuri, voe dată în scris de a fi tras în judecată și lepădat de ce împotriva urmări, pe hotărâre de a întrebuița în obștești bunătăți precum poduri, cișmeli i proci pe tot anul a cince parte din ale domnii venituri”. Se propunea totodată, în baza hatiserifului — cu aproape trei decenii înainte de Regulamentul organic — să se întocmească „un bun reglement”, considerat ca fiind „obștii de neapărată trebuință”; aceasta constituie o strălucită dovadă a faptului că elaborarea celor două acte fundamentale din 1831/1832 a fost o realizare postulată de nevoile interne, o înfăptuire tîrzie a unui vechi deziderat românesc.

În legătură cu cererile adresate lui Napoleon, scriitorul Vaillant afirma că o delegație de boieri din amîndouă principatele s-a dus la Paris să i le supună; în orice caz, intervenția din 1806 a lui Napoleon către sultan în sensul ca acesta să înlătore pe fanarioți — considerați de el ca instrumente ale țarului — și să recheme la cîrma celor două țări „vechile case” („*rappeler les anciennes Maisons*”) evidențiază cunoașterea de către Napoleon a situației concrete din țările române, provenită desigur, măcar în parte, din surse de informație locale ²⁷.

Cu prilejul evenimentelor din 1802 și a accentuării influenței departatei Republici franceze, cu care s-a căutat atunci stabilirea de legături, a fost redactat de Dimitrie Sturdza, membru al mării boierimi moldovene cunoscut de contemporani ca adept al formei de guvernămînt republicane, un proiect de organizare deosebit de precis și migălos construit. Considerat de vechea istoriografie ca un produs al evenimentelor din 1821, s-a dovedit ²⁸ pe baza unor probe de mai multe categorii, că acest act a fost întocmit la începutul secolului al XIX-lea, încadrîndu-se alături de manifestările ideologice anterioare anului 1821.

Proiectul intitulat *Plan sau o formă de oblăduire republicească aristocraticească*, elaborat de sus-amintitul boier ²⁹, formează un act mai extins ca volum, mai bogat și mai complicat ca fond decît toate cele analizate mai sus.

²⁷ Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 181; D.A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, I, București, 1900, p. 502.

²⁸ Emil Virtosu, *op. cit.*, passim.

²⁹ Textul a fost editat de T. Codrescu, în *Uricariul*, IV, p. 281—300, și de E. Virtosu, *op. cit.*, p. 32—39.

Forma de stat pe care acest proiect o preconizează e „republica artisto-democraticească”, formă hibridă de republică, condusă de clasa feudală. Potrivit proiectului, conducerea statului nu aparține unui domn, ci unor organe colegiale numite divanuri, a căror organizare și funcționare sînt precis conturate și meticolos prezentate. Se propune organizarea a trei divanuri, independente unul de altul, potrivit principiului separației puterilor (care însă este incomplet și imperfect aplicat). Mai întii este Divanul cel Mare, alcătuit din 15 boieri mari; apoi Divanul Pravilnicesc, adică judiciar, alcătuit de asemenea din 15 boieri, însă indiferent de grad, și care trebuie să fie cunoscători în „știința pravilelor”; în fine, Divanul de Jos, compus din 48 de deputați ai ținuturilor, aleși prin vot indirect, cite trei de fiecare ținut, de către „lăcuiitorii cei adevărați slobози”, dintre „gospodarii” din cuprinsul ținutului „știuți mai drepti și cu iubire de patrie”, fie boieri sau nu. O remarcă ce se impune în legătură cu calitățile ce se cereau gospodarilor spre a fi aleși este că, deși atît alegătorii cît și eligibilii ținuturilor puteau aparține oricărei clase libere, prevederea necesității îndeplinirii calităților enumerate asigură selecționarea deputaților dintre devotații clasei feudale. Lărgirea cercului social din care puteau face parte membrii divanurilor al doilea și al treilea, precum și stabilirea la cercul tuturor oamenilor liberi a cadrului social din care se recrutau alegătorii sînt însă idei progresiste pentru acel timp.

O analiză chiar succintă a atribuțiilor propuse pentru cele trei divanuri ne demonstrează însă tendința concentrării conducerii în mîinile marii boierimi, aceasta urmînd să păstreze și să exercite cel mai important rol în stat.

Divanul cel Mare este, în concepția proiectului, organul suprem de guvernămînt, avînd rolul de „cîrmaci toatei oblăduiri a republicii”. Membrii săi, desemnați pe viață, prin cooptare, dintre marii boieri în vîrstă de cel puțin 50 de ani (condiție care tîndea să asigure conservatorismul organului suprem colegial), lucrează fie în plen, fie în comisii. Se preconizează a se forma din sînul completului cinci comisii permanente, compuse din cite trei membri, și o comisie temporară, în care, în afară de trei membri ai Divanului întii, sã intre și trei membri ai Divanului Pravilnicesc. Planul acordă comisiilor atribuții multilaterale. O comisie se ocupă cu instrucțiunea, cu supravegherea creșterii copiilor sârmani (în exercițiul acestor atribuții comisia e completată cu un membru al clerului înalt: episcopul Țării de Sus), precum și cu mersul agriculturii (reunire de atribuții destul de eterogene). O a doua comisie se îngrijește de bunele moravuri și de sănătatea publică, ocupîndu-se, ca probleme conexe, și de orfanotrofii, lazareturi, teatre și alte feluri de spectacole; această comisie e completată, pentru problemele privind teatrele și spectacolele în general, cu mitropolitul, iar pentru celelalte probleme cu episcopul Țării de Jos. A treia comisie se ocupă cu finanțele, întocmind semestrial bugetul, pe care-l prezintă completului divanului; acesta desemnează dintre cei trei membri ai comisiei un delegat pentru a susține bugetul în fața Divanului de Jos, care îl discută „cum se obișnuște la Englitera, țară slobodă” și îl aprobă, repartizîndu-l pe ținuturi; aceeași comisie financiară verifică trimestrial executarea bugetului. A patra comisie, care s-ar putea numi a afacerilor externe, se ocupă cu exercitarea relațiilor și întocmirea corespondenței cu țările străine, lucrînd însă potrivit directivelor și cu acordul prealabil al completului Marelui Divan. A cincea comisie se ocupă cu problemele militare, îngrijindu-se de apărarea țării;

n caz de agresiune și pentru luarea măsurilor necesare în caz de război necesară aprobarea completului Marelui Divan. A șasea comisie, care nu e de caracter permanent și se poate numi legislativă, se formează din trei membri ai Divanului cel Mare și trei membri ai Divanului Pravilnicesc, care, la inițiativa Divanului cel Mare, întocmesc proiectele de lege ocotite necesare ; aceste proiecte sînt dezbătute de completele celor două divanuri reunite și supuse votului acestora, adoptarea lor făcîndu-se cu majoritate de voturi.

Divanul Pravilnicesc, al doilea organ central conceput de Dimitrie Șturduza, este alcătuit tot din 15 boieri, dar condițiile de recrutare a membrilor sînt mai largi : vîrsta e de minimum 25 de ani, iar alegerea se face în toate cele trei straturi ale boierimii ; însă ei trebuie să îndeplinească o condiție în plus : să fie cunoscători ai pravilelor (această cunoștință trebuia dovedită, probabil, fie prin deținerea unui titlu de studii, fie prin practicarea unor funcții juridice, fie prin scrierea unor opere juridice). Afară de participarea la elaborarea și adoptarea legilor, funcția principală a acestui divan este cea de supremă instanță judecătorească. Este instanță de apel contra hotărîrilor judecătoriale ținute de la o anumită valoare în sus. Judecă în baza pravilelor țării, fără a putea agrava pedepsele prevăzute de acestea, putîndu-le însă atenua, prevedere înscrisă în proiect sub influența, fără îndoială, a curentului de îmblinzire și umanizare a dreptului penal care s-a format în secolul al XVIII-lea și a avut în frunte pe Beccaria.

Divanul de Jos, compus, potrivit propunerii planului, din cîte trei deputați, chiar nevoieri, de fiecare ținut, aleși de către delegații plășilor, care sînt aleși la rîndul lor de către delegații satelor, „închipuiește icoana unui norod slobod” și are rostul de Divan financiar, cu atribuțiile indicate mai sus în legătură cu votarea bugetului și repartizarea lui pe ținuturi.

Un alt organ statal central, de asemenea colegial, propus în proiect, este Sinodul, compus din mitropolit, cei doi episcopi și alți șase clerici. Acest organ judecă infracțiunile de ordin duhovnicesc, trimise lui spre judecată de către Divanul Pravilnicesc, și ia parte chiar la administrarea statului, prin participarea unora din membrii săi la anumite activități social-culturale, indicate mai sus.

Proiectul republicii „aristo-democraticești” caută să valorifice, prin propunerile sale, și unele principii progresiste de organizare și funcționare a statului. Astfel, garantarea libertății individuale prin interzicerea arestării fără o prealabilă cercetare și judecată ; alegerea deputaților Divanului de Jos chiar dintre gospodari care nu sînt boieri ; confirmarea de către Divanul cel Mare, cu cel puțin 10 voturi din 15, a condamnărilor la moarte pronunțate de Divanul Pravilnicesc ; propunerea ca fetele să beneficieze de aceeași instrucție ca și băieții ; interzicerea creării și încasării altor dări în afară de cele prevăzute în bugetul statului, votat în forma amintită mai sus.

Acest proiect ia ca model în unele privințe organizarea politică a Angliei, fapt evidențiat nu numai de referirea autorului său la „Englita, țară slobodă, vrednică a se lua paradigmă după dînsa”, dar și de unele trăsături fundamentale ale organizației proiectate, ca de exemplu Divanul de Jos, analog prin compunere și atribuții cu Camera Comunelor ; unele aspecte ale raporturilor Divanului cel Mare cu cel de Jos, asemănătoare cu cele dintre Camera Lorzilor și Camera Comunelor, ca bunăoară prevederea ca unul dintre membrii Divanului cel Mare, desemnat de către

completul acestuia, să meargă la Divanul de Jos pentru discutarea bugetului, procedură despre care autorul proiectului arată că e „întocmai cum se obișnuiește la Englitera” etc. Însă alte părți ale propunerilor — după cum dovedește conținutul și terminologia proiectului — sînt produsul ori ecoul influenței tinerei Republici franceze, care se bucura în acel moment de un netăgăduit prestigiu, iar altele sînt elaborări proprii ale autorului. Deși nu adopta toate principiile revoluției franceze, proiectul a prezentat, totuși, prin preconizarea unui sistem, se pare, îndelung gîndit și cumpănit în trăsăturile generale și în detalii, unele aspecte netăgăduit progresiste față de sistemul administrativ intern existent atunci.

Intervalul dintre 1802—1821 este de asemenea rodnic în manifestări politico-ideologice, care cuprind o suită bogată de idei și propuneri, pe diferite planuri, dintre care unele formează un prolog al programelor din 1821—1828.

Astfel, cam la 1803, își afla expresie în Țara Românească ideea înlocuirii cu pămînteni a călugărilor greci, în toate funcțiile deținute de ei (în viața bisericească, învățămînt etc.)³⁰. Această idee formează un început de manifestare a principiului general, formulat cu vigoare în cursul revoluției din 1821, al excluderii grecilor de la toate funcțiile din cadrul vieții de stat și obștești: domnie, dregătorii civile și bisericești, — care avea să formeze una din revendicările de bază ale acelei revoluții și al cărei scop era asigurarea pentru elementul autohton a deținerii rolului de conducere în diversele sectoare ale vieții sociale și de stat.

Alte manifestări ideologice prin care s-a conturat înainte de revoluția din 1821 ideea excluderii elementului grecesc de la conducerea și din diferitele ramuri ale administrației țărilor, în afară de memoriul din 1803, menționat, constituie următoarele memorii: cel din 1810, prin care boierii și clerul din Țara Românească protestează contra numirii unui mitropolit grec³¹; cel din 5/17 martie 1811, în cuprinsul căruia boierii și clerul din Țara Românească formulează către Sinodul Rusiei ideea ca clericii greci să nu mai poată ocupa în țară nici o funcție³²; memoriul din 1817 către contele Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, în care boierul moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu preconizează îndepărtarea din funcțiile publice a grecilor, completat cu memoriul său din același an către G. Stroganov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, în care admite ca excepție ocuparea de către aceștia a funcțiilor din serviciul direct al domnitorului, menținînd ideea rezervării tuturor celorlalte funcții în favoarea autohtonilor³³; memoriul înaintat Porții la 29 septembrie/10 octombrie 1818 de către boierimea și clerul înalt al Țării Românești cu prilejul fugii domnitorului Caragea, revendicînd respectarea vechilor drepturi ale țării și criticînd guvernarea domnitorilor străini³⁴; memoriul către Poartă

³⁰ Act inedit, aflat la Arh. St. Buc., sub nr. CDLXXXIV/1, într-o ciornă în limba greacă; cf. Vlad Georgescu, *op. cit.*, repertoriul, nr. 51, p. 13. Am constatat, la nota 16, formularea în 1789 a ideii, înrudită, a excluderii străinilor de la numirea în scaunele episcopale și a rezervării acestora pentru pămînteni.

³¹ T. G. Bulat, *O conspirație boierească cîntre mitropolitul Ignatie—1811*, în „Arhivele Easrabiei”, 1936, nr. 2—3; 1937, nr. 1—4. Era o manifestare mai puternică, similară celei din 1789 (vezi n. 16 și 30).

³² *Ibidem*.

³³ N. Iorga, *Un memoriu secret moldovenesc către contele Capodistria*, în „Revista istorică”, 1934, nr. 10—12, p. 305—308; Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexa 8 (p. 47—69).

³⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, II, p. 494—495.

al boierilor și clerului din Moldova, din 1819, în care se aduc critici guvernării lui Mihai Suțu și se solicită un domnitor pămîntean³⁵. Susținerea repetată și insistentă a ideii de mai sus — care formează una dintre ideile principale, din acea perioadă, pe plan național — este un grăitor exemplu al modului cum s-au conturat și adîncit treptat printr-o continuă revenire revendicările social-naționale.

Pe plan social, curînd după 1802, în timpul domniei lui Alexandru Moruzi (1802—1806), mica boierime moldoveană pretindea egalitatea cu marea boierime și beneficierea de privilegii identice cu aceasta, în baza unei interpretări în propriul interes a principiului egalității³⁶. Era încă un semn prevestitor al mișcării cărvunarilor, după cel al elogiului binefacerilor unei constituții, menționat mai sus. Pe aceeași linie de ridicare împotriva mării boierimi se situau și pamfletele difuzate în 1804 la Iași, care fură calificate de marea boierime drept o „pomenire arzătoare de un cuget al nesupunerii franțuzești” și considerate ca dovedind „cugetul răzvîrătirii”³⁷. Aceste acte ale micii boierimi, prin care se manifestau năzuințe potrivnice și veleități egalitare față de marea boierime, provocară o intervenție din partea Porții (la solicitarea mării boierimi), printr-un hatîșerif din iunie 1804, prin care diferitele „trepte” boierești erau somate să nu formuleze „părerile cele peste starea lor”, ci să respecte limitele impuse de condiția lor, de treapta lor; acest act al puterii suzerane blama, cu alte cuvinte, tendințele și pretențiile la egalitate cu marea boierime, ale celorlalte straturi ale acestei clase, amenințînd spre intimidare, pe cei ce ar încălca această linie, cu exilul și alte pedepse „mai strașnice”³⁸. Această intervenție evidențiază, alături de alte măsuri și manifestări, rolul de frînă în calea dezvoltării ascendente social-politice a țărilor române, deținut în acea perioadă de către Poartă, despre care am amintit mai sus.

Probabil în același an 1804, boierul moldovean Vasile Mălinescu se preocupa cel dintîi de îmbunătățirea situației țărănimii aservite, propunînd ca măsuri în acest scop, acordarea de către boieri, țăranilor clăcași, a unor loturi de pămînt care să rămînă în folosința lor permanentă, ori să le fie date în arendă prin contract; de asemenea, acordarea de vite și unelte de lucru. El făcea aceste sugestii, într-o scrisoare către mitropolitul Moldovei, nu numai datorită simțămîntului, care i se trezea în urma constatării mizeriei clăcașilor, la vederea căreia „inima fierbînd se fărîmă”, dar și în scopul prevenirii unei mișcări revoluționare a acestora, pe care o întrevedea ca posibilă — atunci cînd înșiși micii boieri „îngrozesc cu pilda Franței” — pe considerentul că „toată revoluția se cuibărește în inimile oamenilor care nu au drum legiuit de a-și arăta ahturile și necazurile”³⁹. Ca și pentru pamfletul amintit, din 1804, era o nouă exprimare a ideii de mișcare revoluționară, după cea formulată în memoriul reprezentanților țărănimii libere, din 1799.

³⁵ Arh. St. Buc., A. N. fondul Rosetti-Roznovanu, CCLVI/5; Vlad Georgescu, *op. cit.*, repertoriu, nr. 80, p. 16 (ciornă în limba greacă).

³⁶ *Istoria României*, III, p. 719; N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 179; texte publicate de N. Iorga în „Convorbiri literare”, 1901, p. 117 și urm. și în „Literatură și artă română”, V, p. 753 și urm.

³⁷ *Uricariul*, III, p. 63; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XI, p. 27.

³⁸ *Uricariul*, III, p. 187; cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 179; *Istoria României*, III, p. 719.

³⁹ Textul la V. A. Urechia, *op. cit.*, XI, p. 26—27; cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 281—282.

Că propunerea progresistă a lui Mălinescu constituia numai o manifestare sporadică, nu izvora din o tendință generală a boierimii, rezultă printre altele din cererea adresată țarului Rusiei la 1806 de marii boieri moldoveni, în care, în afară de protecția Rusiei, de fixarea tributului fără suplimente și de limitarea veniturilor domniei la un anumit plafon, se solicita ca țărănimea clăcașă să lucreze pentru moșieri 32 de zile pe an, deci se pretindea o majorare a numărului zilelor de muncă, iar pentru cazul când s-ar păstra numărul vechi de 12 zile, se pretindea ca toți membrii familiilor țărănești să fie obligați a le presta ⁴⁰.

Anii războiului ruso-turc din 1806—1812, și în special anii fazei de început a lui : 1806—1807, formează o vreme de nouă recrudescență a activității ideologice, reliefată printr-o înmulțire a memoriilor și a problemelor atinse în ele.

Ceea ce e de subliniat în legătură cu aceste noi memorii este că — în afară de unul, fără propuneri de reforme, adresat împăratului Austriei la 12/24 iunie 1807 ⁴¹ și de câteva îndreptate de domni, boieri sau cler către autoritățile rusești (țar, anumiți generali, sinodul etc.) în 1806 și 1807 ⁴², în care e vorba mai mult de critici la adresa dominației otomane, a clerului grec și a administrației domnitorilor ⁴³ — acelea din ele care sînt adresate lui Napoleon, solicitîndu-i din nou ajutorul ⁴⁴, se reliefează printr-un superior nivel ; între acestea se află un act de o deosebită importanță și valoare : *memoriul moldovenesc din 1807* întocmit de Ștefan Crișan-Körössi ⁴⁵.

În acest memoriu adresat celui devenit acum împărat al Franței, se vorbește în mod inspirat despre trecutul de glorie al țării și despre decăderea provocată de împrejurările politice potrivnice, preconizîndu-se o serie de acțiuni și transformări considerate ca necesare în vederea redresării și renașterii țării, urmărindu-se crearea unui stat unitar și independent, modernizat prin prefaceri progresiste în toate ramurile vieții de stat. Dintre multiplele propuneri sînt de subliniat mai ales : cererea adresată împăratului ca să ajute principatele să formeze prin unire (nouă afirmare a acestei idei, după cele, menționate, din secolul al XVIII-lea) un stat independent și suveran, numit fie Dacia, fie Valahia Mare (Grande Valachie) și ca românii să devină o națiune liberă și independentă ; se invocă în justificarea și sprijinul acestei cereri „l'égalité des lois, l'identité de la langue, la conformité des caractères et l'uniformité de la topographie”. Pentru garantarea suveranității, se cere ca acest stat să nu depindă de nimeni, fiindcă orice specie de protecție i-ar înrăutăți situația, cu excepția unei „garanții formale a Puterilor”. Se solicită să se acorde noului stat un

⁴⁰ Textul la N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, București, I, 1902, p. 330.

⁴¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, XIX, 2, p. 426.

⁴² P. P. Panaitescu, *Corespondența lui C. Ipsilanti cu guvernul rusesc*, București, 1933, p. 32—36 ; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, I, p. 132—133 ; V. A. Urechia, *op. cit.*, IX, p. 176—178 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, passim.

⁴³ Dintre memoriile către Rusia, în cel datorit marchizului de Saint-Aulaire (editat de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 72—96) se indică anumite măsuri în vederea îmbunătățirii administrației, dar acest memoriu, fiind redactat de un străin, nu intră în cadrul acestei lucrări, după cum nu intră nici importantul memoriu mai vechi al contelui d'Hauterive sau alte scrieri străine.

⁴⁴ Vezi Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, 2, p. 368—369 ; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, vol. I, București, 1938, p. 24.

⁴⁵ Textul la E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1965, 2, p. 411—420.

suveran francez sau italian, care împreună cu un număr de francezi și italieni care ar veni să se stabilească aici (idee criticabilă din punct de vedere național) ar putea — își exprimă speranța autorul — contribui la stabilirea în țară a unui „regim creator”, prin elaborarea unei „Constituții adaptate gustului nostru”, și prin instaurarea unui regim administrativ „blind, neopresiv și prob”. Se pledează cu căldură și elocvență contra regimurilor autoritare, opresive. Se elogiază puterea militară pe care ar reprezenta-o noul stat, care ar trebui prevăzut cu un mare număr de fortărețe (idee care va reveni în proiectul lui Cîmpineanu din 1838, ca și altele din ideile memoriului din 1807). Se preamărește libertatea individuală care va domni aici în aceste condiții. Națiunea română ar deveni, ca urmare, „une nation forte et bien gouvernée”. Se poate presupune că atitudinea favorabilă unirii celor două principate, care rezultă dintr-o scrisoare a lui Napoleon din 17 decembrie 1809⁴⁶, se datorește și cunoașterii acestui memoriu care-i fusese adresat în octombrie 1807.

Semnificative, prevestind în parte cererile din timpul revoluției de la 1821, au fost revendicările pe care boierii Țării Românești le-au înaintat Porții la sfîrșitul anului 1818, în urma fugii voievodului Caragea, urmărind restabilirea privilegiilor violate de acesta, rezervarea pentru pămînteni a dreptului de a ocupa toate funcțiile — în afară de cele de la curtea domnească, în care se accepta să poată fi numiți în continuare și străini, nu numai pămînteni — și obligarea domnitorului de a lua cu el, la plecarea din țară după sfîrșitul domniei, pe toți grecii care-l însoțiseră, venind împreună cu el în țară, la înscăunare⁴⁷.

Tot în 1818, Iordache Rosetti-Roznovanu, membru al mării boierimi moldovene⁴⁸, autor al mai multor proiecte de reforme, dintre care cele mai multe ulterioare anului revoluționar 1821, — în afară de unele propuneri retrograde datorite tendinței generale a boierimii de a scoate cît mai mult profit din moșii (ca de exemplu : înmulțirea zilelor de clacă, permisiunea pentru moșieri de a stabili pe moșiile lor un număr oricît de mare de clăcași, neprelevarea de către stat a nici unei cote din producție), — făcea și alte propuneri care formează începutul seriei propunerilor de reforme pe care acest membru al boierimii, atît de activ pe terenul ideologic, le va formula cu tenacitate, perseverență și continuitate în această perioadă de tranziție plină de frămîntări și contradicții. Printre propunerile progresiste cuprinse în proiectul său din 1818, se înscriu desființarea scutelnicilor (măsură care va fi propusă și de marele boier muntean Barbu Văcărescu în 1819), precum și instituirea egalității în materie fiscală, prin desființarea oricăror privilegii în privința stabilirii și plății impozitelor și mai ales prin stabilirea unei dări unice pe pămînt, proporțională cu suprafața stăpînită.

Autorul proiectului la care ne-am referit în alineatul precedent dă dovadă că posedă un orizont larg în gîndirea sa social-politică, atunci cînd afirmă — fapt care merită a fi subliniat în mod deosebit — că egalitatea în fața impunerilor va cimentea solidaritatea națională : „obșteasca legătură în contribuție — spune el — va face legătura naționalicească”

⁴⁶ *Ibidem*, p. 410.

⁴⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., II, p. 494—495; N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, p. 539. Majoritatea boierilor au cerut depunerea mitropolitului grec și expulzarea unui alt fruntaș grec stabilit de curînd în țară (*ibidem*).

⁴⁸ D. Greceanu, *O închipuire a lui I. Rosetti-Roznovanu*, în „Arhiva”, Iași, IX (1898), nr. 1—2, p. 603—605.

și „de la cel mai mic și pînă la cel mai mare . . . vor fi legați a sprijini cu un deopotrivă interes și durere așezarea aceasta . . . toți vor avea a ținea (a susține, *n.n.*) lucrul cu deopotrivă stăruire, și (conchide el printr-o patetică expresie a sentimentului național) cine va putea atunci să biruiască neamul unit?”.

În afară de actele examinate mai sus, care conțineau revendicări de ordin social-economic și politic, în intervalul pînă la începerea revoluției din 1821 s-a mai elaborat o serie de acte ce cuprindeau pamflete, critici privind situația social-politică, atacuri relative la abuzurile administrației, cereri de încetare a abuzurilor și nedreptăților, fără a formula decît excepțional propuneri concrete de măsuri sau reforme. Dintre aceste din urmă acte, conținînd, pe lîngă critici, și diverse propuneri, e de menționat memoriul, foarte apropiat în timp și întrucîtva și în spirit de cererile din 1821—1822, adresat la 1819 domnului Țării Românești, Alexandru Suțu, de către marele vistier Barbu Văcărescu⁴⁹, în care acest boier adept al măsurilor reformiste destinate a sprijini persistența regimului feudal, preconiza unele îmbunătățiri în organizarea socială și administrativă, ca de pildă : sistarea pe viitor a acordării de scutelnici boierilor ; interzicerea încasării de către marii dregători a unor venituri ilegale de la subalternii lor, prin care măsură se credea că aceștia din urmă ar putea fi oprîți de la extorcarea locuitorilor ; interzicerea specială a plății de către zapcii și vâtafii de plăși a unor „rușfeturi” și „avaeturi” ispravnicilor de județe cu ocazia numirii în slujbe (propunere inspirată de aceeași rațiune ca și cea precedentă, cu caracter similar) ; oprirea ridicării unor birnici în categoria privilegiaților.

O critică ce se poate adresa aproape tuturor actelor revendicative din perioada 1716—1821, pînă la revoluție, este aceea formulată de N. Bălcescu în biografia lui Ioan Cantacuzino, publicată în „Magazinul istoric pentru Dacia” pe 1845, în sensul că acesta, ca și ceilalți membri ai păturii boierești din timpul său, a făcut apel la forțe politice din afară, sau, cum se exprimă autorul, „a căutat razămum împărățiilor streine ca să rădice patria sa”, că n-a făcut apel la popor în acest scop și nu s-a gîndit să-i acorde acestuia drepturi care să-l intereseze la apărarea patriei, că „patrioții noștri uitînd esperiința veacurilor care ne dovedește lămurit că nici o dată o nație nu se poate mintui de cît prin sine însuși, pierzînd conființa (încrederea, *n.n.*) în puterile sale, începură a cerșători ajutor strein”⁵⁰. Acest aspect negativ îl vom întilni într-o măsură tot mai redusă în perioada următoare (1821—1848), cînd ideologii se vor transforma în revoluționari, care vor căuta să dobîndească pentru societatea noastră libertatea și să-i aducă înnoirile necesare rezemîndu-se în primul rînd pe propriile forțe ale țării, pe puterile poporului, pe care vor urmări să-l

⁴⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XII, p. 124—128.

⁵⁰ N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 204—205. Despre faptul că regenerarea noastră națională și-a avut obirșia într-o mișcare internă, românească, revoluția lui Tudor Vladimirescu, și nu în ajutorul străin ; despre faptul că „oricare popor și patrie numai atunci se renaște, se regeneră în adevăr, cînd regenerarea îi vine din chiar sinul său, iar nu din mină străină, fie aceea oricare, pururea egoistică, interesată, subjugătoare”, vezi cele scrise în documentatul articol din „Gazeta de Transilvania”, nr. 35 și urm. din 1848, produs și în *Anul 1848 în Principatele Române*, I, București, 1902, p. 358—375 (pasajul citat se află la p. 363). Barițiu avea deci o părere identică cu N. Bălcescu asupra acestei probleme.

elibereze și să-l ridice la o situație superioară celei din perioada feudalismului.

În ce privește frământările politice interne din ultimele două decenii premergătoare anului 1821, ele s-au manifestat într-un deplin acord cu revendicările înscrise în actele studiate mai sus, urmărind, fie prin simplă opoziție, fie prin mișcări și conspirații, ca țel suprem imediat, răsturnarea fanarioților, constituind sub acest aspect o continuare a frământărilor din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea. Conspirația de la 1810—1811 din Țara Românească, ocazionată de situația mitropolitului grec Ignatie, opoziția boierimii la începutul secolului al XIX-lea contra lui Al. Suțu în Țara Românească și a lui C. Ipsilanti în Țara Românească și Moldova, mișcarea și apoi conspirația boierească din Moldova contra lui Scarlat Calimah, mișcările frecvent repetate, însoțite de ascuțite pamflete, contra lui Ioan Caragea în Țara Românească, mișcările și conflictele grave dintre marea boierime și domnie din ambele țări în anii 1818—1821, evenimente care toate au atras pedepse de natură și gravitate variată pentru boierii pămînteni, au premers revoluției din 1821, constituind, ca și acțiunile și actele anterior studiate, preludii care anunțau acest eveniment, în a cărui declanșare au avut rol și boierii care au făcut parte din partida pămînteană antifanariotă⁵¹; cele mai cunoscute nume de pămînteni care au luat parte la aceste mișcări sînt cele ale lui Iordache Rosetti-Roznovanu, Grigore Ghica, Constantin Bălăceanu, Constantin Filipescu, Barbu Văcărescu, Grigore Brîncoveanu, Iancu Cocreșcu, Apostol Racoviceanu⁵². E neîndoios că toate aceste acțiuni, care au constituit forme practice dinamice ale expresiei nemulțumirilor, s-au împletit cu formele ideologice (memorii, pamflete etc.), cele două forme înriurindu-se și stimulîndu-se reciproc. O deosebire între ele constă în faptul că acțiunile pur politice interne (ca și pamfletele, dealtfel), au constituit forme de manifestare a atitudinilor politice în cadrul interior al țărilor și bazate pe forțele interioare, nu ca memoriile adresate curților și altor organe de stat străine, a căror principală formă de realizare sperată consta în ajutorul străin.

Prezentarea manifestărilor ideologice revendicative și a mișcărilor din perioada fanarioților ar fi incompletă și în parte imperfect comprehensibilă fără o analiză a concesiilor și a realizărilor pe care, pe de o parte sub influența revendicărilor măselor și ideologilor ori sub presiunea mișcărilor politice, pe de altă parte în vederea satisfacerii măcar parțiale a celor mai stringente nevoi economice și a soluționării chiar defectuoase a unor probleme sociale acute, au fost nevoite să le efectueze atît conducerea din acel timp a statelor române, cît și conducerea statului suzeran, spre a evita sau amîna rezolvarea acestora de către popor pe calea revoluției.

⁵¹ T. G. Bulat, *op. cit.*; Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., II, p. 387—388, 390, 402—403, 422, 427, 428, 486—488, 527; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, I, p. 97—196; II, p. 71, 116—117, 132; V, p. 322, 337; V. A. Urechia, *op. cit.*, IX, p. 67; X, A, p. 516—517; X, B, p. 71, 214, 242, 297—298, 421; XI, p. 12; R. Rosetti, *Arhiva senatorilor*, I, p. 126, 132—133, 149—150, 158; I. Corfus, *Însemnările Androneștilor*, București, 1947, p. 12—14; E. Virtosu, *op. cit.*, p. 30 etc.

⁵² Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române 1750—1831*, p. 29—30.

Sub presiunea dezvoltării bazei economice și sub influența ideologiei iluministe, determinante ale unor fenomene și măsuri similare în acea vreme și în țările vecine (ne referim în special la politica lui Iosif al II-lea și a Ecaterinei a II-a), o serie de domnitori fanarioți — care din acest motiv pot fi considerați drept figuri reprezentative în șirul „monarhilor luminați” din unele state europene ale acelei perioade — au încercat ca prin măsuri de sus să introducă prefaceri progresiste în structura și funcționarea statului feudal, fără a-i altera însă esența. Această acțiune nu a fost determinată nici exclusiv, nici în primul rînd de scopuri filantropice, ci a avut loc în special în scopul conservării orînduirii feudale și al întăririi bazei social-economice a statului, prin adaptarea acestui stat, în interesul consolidării lui, la noile exigențe ivite în relațiile social-economice și politice ca urmare a creșterii forțelor de producție și a apariției germeilor capitalismului. Datorită activității susținute și variate desfășurate în acest sens în decursul său, perioada fanariotă poate fi considerată ca perioada reformelor „filozofice” ale sistemului de stat feudal, elaborate în vederea asigurării viabilității acestuia. Remediul, sau mai exact modul acesta de remediere a unor deficiențe și incongruențe fundamentale, fiind prin esență insuficient și necorespunzător legilor dezvoltării sociale, nu a putut să întîrzie prea mult și cu atît mai puțin să împiedice înlăturarea regimului feudal pe cale revoluționară, singura cale legică, impusă de istorie, pentru trecerea la noua orînduire.

Noile forme de viață și de organizare, care apar în perioada destrămării feudalismului în mod spontan sau deliberat în cadrul vieții social-economice și politico-juridice, constituie un prolog al noii orînduirii care avea să se substituie curînd orînduirii feudale, constituie elemente ale noului care își fac loc în tot mai largă măsură în cadrul vechiului, anunțînd și prefățînd prăbușirea totală a vechiului regim.

Reformele fanariote — în elaborarea cărora au avut influență și reformele decretate în imperiile vecine, în special în Austria (inclusiv cele introduse de austrieci în cursul celor două decenii de stăpînire în Oltenia) — au afectat multe din ramurile organizării sociale și de stat. Nu toate au avut însă viabilitate, durata unora fiind scurtă din diverse motive, și nici nu au reușit toate să-și ajungă scopurile. O caracterizare succintă a lor este necesară, pentru mai buna înțelegere a liniei de dezvoltare a revendicărilor, reformele fiind în conexiune cu revendicările, nu numai prin faptul că în multe cazuri au răspuns unor revendicări, au soluționat cereri de ordin general sau special formulate în prealabil, dar și prin faptul că au avut influență asupra revendicărilor următoare, care fie că nu au mai atacat obiectivele rezolvate, fie că le-au atacat numai întrucît rezolvarea lor fusese incompletă sau incorectă.

Printre reformele cele mai semnificative și mai remarcabile sînt în primul rînd acelea în domeniul social: desființarea rumâniei și a veciniei și înlocuirea lor cu regimul clăcășiei, cu rezultatul restrîngerii dependenței personale, dar al păstrării dependenței economice; precizarea raportului dintre boierie și dregătorie. În materie fiscală, se reglementează suprimarea dărilor multiple și introducerea dării unice și fixe plătibile în patru tranșe anuale, raportul între vistieria statală și cămara domnului, suprimarea responsabilității solidare a comunităților sătești în privința impozitelor, introducerea catagrafiei fiscale. În materie administrativă, e de subliniat tendința de centralizare, crearea ispravnicilor de județe și înzestrarea lor cu atribuții pe linia întăririi centralizării și a asigurării continuității în administrație, salarizarea dregătorilor. În domeniul organizării judecă-

toești și al funcționării justiției, se remarcă un început în direcția separării acesteia de administrație, limitarea jurisdicției bisericești și senioriale, crearea unei ierarhii de instanțe speciale, în majoritate cu caracter colegial, dezvoltarea procedurii scrise cu limitarea corelativă a celei orale, restrângerea rolului obiceiului pământului prin promulgarea de coduri în care, pe lângă păstrarea multora din instituțiile tradiționale, au fost acceptate diverse instituții și norme burgheze, strict necesare în raport cu dezvoltarea bazei economice, dar care nu duceau la abolirea totală a dreptului feudal, în mare parte păstrat.

Deosebit de interesantă este urmărirea aspectelor și reglementărilor noi ale legislației, în special ale legislației civile, din a doua jumătate a acestei perioade. Legile noi prezentau ca formă o sistematizare după modelul codurilor burgheze, iar ca fond introduceau, alături de instituțiile juridice feudale păstrate, diverse instituții și dispoziții din dreptul burghez, recepționate potrivit necesităților. Acest lucru a fost posibil și chiar necesar datorită dezvoltării producției de mărfuri și a relațiilor de marfă-bani, care, având ca rezultat insuficiența și desuetudinea parțială a sistemului feudal al obiceiului pământului, postulau o reglementare a suprastructurii juridice corespunzător cu dezvoltarea bazei, în special și cu prioritate a dreptului civil, implicau o modernizare a sistemului acestei ramuri a dreptului. De aceea, în noua etapă de dezvoltare a condițiilor social-economice, cu apariția unor relații de producție burgheze, și sub influența noilor coduri din statele europene, s-a realizat o operă de codificare ce intră tot în cadrul activității de reforme din această perioadă.

În materia bunurilor, eliminându-se acele reguli și instituții ale obiceiului pământului care în noile condiții nu mai puteau satisface interesele clasei dominante, se introduceau, prin noile coduri și prin alte acte legislative, reguli și instituții care corespundeau mai bine acelor interese și țineau într-o măsură seamă și de interesele clasei burgheze în ascensiune. Astfel, în această perioadă începe procesul transformării dreptului feudal de proprietate într-un drept absolut, începe să se concretizeze, ca urmare la tendința boierimii de a degaja proprietatea asupra moșiilor de dreptul de folosință legal al țărânimii și de a da acestui drept o bază contractuală, îngrădirea și desființarea treptată a vechilor drepturi ale țăranilor asupra pământurilor moșierilor feudali. Întărirea și valorificarea tot mai largă a ideii stăpînirii individuale asupra pământului produce, în această perioadă, în sistemul feudal din acest sector o breșă care se va accentua în cursul perioadei următoare.

În materia persoanelor, dacă în cadrul meseriilor se păstrează încă vechile corporații feudale: breslele, dezvoltarea comerțului, înflorirea relațiilor de marfă-bani determină reglementarea de caracter burghez, cuprinsă în codurile din această perioadă, a societăților comerciale capitaliste, a persoanelor juridice formate prin centralizarea capitalurilor mai multor întreprinzători și numite în *Codul Calimah* „persoane moralicești”, „soțietăți”, iar în *Legiuirea Caragea* „tovărășii”, care sînt reglementate în aceste coduri în mod similar legilor (între care și codurilor comerciale) din țările vest-europene.

În dreptul familiei, un aspect nou reglementat în această perioadă este răspunderea personală în materie civilă și penală.

În domeniul obligațiilor, codurile de la sfîrșitul acestei perioade înscriu principiile de bază burgheze, în special *Codul Calimah*, care reglementează complet și amănunțit această materie, sub influența codului

austriac. Dintre contractele speciale, vânzarea-cumpărarea, împrumutul și arendarea, deși păstrează diferite elemente feudale, sînt reglementate în mare măsură potrivit codurilor burgheze, datorită dezvoltării producției de mărfuri, a relațiilor de marfă-bani, a circulației capitalului comercial și a începerii pătrunderii relațiilor capitaliste în agricultură. Este pentru întâia oară reglementată cambia sau polița.

În organizarea judecătorească și procedură, hrisoavele legislative și codurile noi introduc un început de specializare a judecătorilor și a instanțelor, reglementarea unor complete de judecată cu competență specială, un început de separare a justiției de administrație și modernizarea unor faze și aspecte în procedură, — ca de pildă bazarea mai ales pe acte și mărturii a sistemului dovezilor în justiție (cu limitarea rolului jurătorilor), introducerea condicilor de judecăți, a condicilor pentru vânzările de moșii și a condicii „șireților” (început de cazier judiciar) la instanțe, impunerea redactării și a motivării hotărîrilor judecătorești, precum și a indicării articolului de lege pe care se bazează (aceste din urmă forme au însemnat un început de limitare a arbitrarului judecătorilor și de valorificare a principiului legalității, al „supremației legii”), introducerea incipientă a autorității lucrului judecat și a prescripției în anumite termene a acțiunilor, acordarea unei priorități puterii probatorii a actelor scrise față de cea a mărturiilor și jurămintului, restringerea — amintită — a cazurilor de admitere a probei cu jurători, de asemenea, începerea creării unui regim juridic și procesual aparte pentru comercianți (elemente reprezentative prin excelență ale burgheziei), cu legiferarea falimentului, a vânzării prin licitație publică (mezat), a cambiei și judecarea prin arbitri aleși de ei.

Pe de altă parte, unele concesiile au fost acordate, *sub influența revendicărilor autohtone insistente repetate*, de către puterea suzerană, prin cîteva hătișerifuri, seneduri și firmane care au ținut cont în parte de aceste cereri, fără a satisface însă cererile care urmăreau limitarea dominației sale.

Evitînd edictarea unor măsuri care ar fi semnat o breșă în aplicarea principiului suzeranității, Poarta a procedat la emiterea unor dispoziții în vederea limitării unor abuzuri ivite și amplificate în cursul secolelor în exercițiul drepturilor conferite de către acest principiu fie statului turcesc, fie dregătorilor ori supușilor săi. Prin acele dispoziții, s-a reglementat, de pildă, intrarea dregătorilor și negustorilor turci pe teritoriul celor două principate, limitîndu-se locurile de pătrundere și prevăzîndu-se ca formă necesară prezentarea unui firman; s-a prevăzut obligarea turcilor uzurpatori la restituirea bunurilor ocupate abuziv în vecinătatea raialelor; s-a interzis turcilor a se stabili, a deține și folosi moșii în țară; s-a înscris obligația pentru dregătorii și curierii turci de a plăti la prețul obișnuit furniturile solicitate; s-a interzis judecarea de către cadii în serhaturi a pricinilor între turci și români, prevăzîndu-se judecarea lor în primă instanță de către Divanul domnesc completat cu secretarul turc al domnitorului, la judecată putînd asista și turcii care se aflau în țară, și s-a admis numai judecarea apelurilor de către cadii, însă în țară; s-a oprit revendicarea moștenirilor rudelor rămase în țară de către românii ce, mițați de diverse interese, adoptaseră mohamedanismul; iar ca ameliorări în funcționarea organelor de stat ale țărilor române, s-a hotărît ca fixarea dărilor să se efectueze nu de către domnitori singuri, ci de către domnitori împreună cu Divanul, prealabil fiecărui an financiar, măsură care echivala cu un control al Divanului asupra politicii domnitorilor în acest sector;

s-a întărit stabilitatea domniei, atât de precară în ultimele veacuri, prevăzându-se ca fond necesitatea unei vini vădite, iar ca formă o anchetă prealabilă și acordul puterii protectoare pentru destituirea domnitorilor, care pînă atunci era la latitudinea sultanului; s-a fixat la șapte ani durata domniei; s-au reglementat veniturile domnitorilor; s-a recunoscut boierilor pămînteni prioritatea la ocuparea funcțiilor publice și chiar exclusivitatea dreptului ocupării anumitor funcții; s-au redus într-o anumită măsură și s-au fixat sarcinile țărilor față de Poartă și de diverșii demnitari turci, oprindu-se suplimentările abuzive ale tributului (practic însă au continuat unele percepere ilegale); unele măsuri au urmărit ușurarea obligațiilor fiscale ale locuitorilor celor două țări; s-a prevăzut ca măsurile privind administrarea țărilor să se ia de către domnitori cu acordul boierilor, iar boierilor li s-a trasat obligația să nu spolieze pe țărani (spre a nu se sărăci prea tare „sărmana raia” care suporta majoritatea contribuțiilor către Poartă)⁵³.

Aceste măsuri au constituit însă numai o satisfacere parțială a revendicărilor celor două țări, un compromis între aceste revendicări și dorința Porții de continuare a exploatării. Numai în urma revoluției din 1821 s-au satisfăcut și alte revendicări — de exemplu numirea de domni pămînteni și dreptul boierilor de a alege pe domni, excluderea totală a grecilor din slujbele publice și închiderea școlilor grecești — dar nici atunci imediat și integral, o satisfacere mai largă, dar totuși nu întregă, avînd loc treptat în cursul celor zece ani cuprinși între 1821 și 1831.

Cu privire la ansamblul măsurilor menționate mai e de observat, că toate realizările și concesiile, consecințe ale procesului legitim de prefacere a bazei economice și ale împlinirii parțiale a unor deziderate repetat și insistent exprimate, nu corespundeau decît într-o mică măsură imperativelor progresiste ale dezvoltării societății și nici nu urmăreau înlăturarea vechii orînduiri. De aceea, concesiile au avut ca urmare doar scoaterea din programe a revendicărilor mai mult sau mai puțin satisfăcute; revendicările însă au continuat prin păstrarea în programe a punctelor nesatisfăcute și prin adăugarea altor puncte, impuse de dezvoltarea atît a bazei social-economice, cit și a ideologiei claselor în ascensiune, manifestările ideologice s-au succedat și amplificat fără întrerupere, spre a se traduce în cele din urmă în revoluția necesară pentru înlocuirea vechii orînduiri.

Manifestările ideologice prezentate, din perioada 1716—1821, constituie, prin urmare, faza pregătitoare, prologul și prefațarea revendicărilor revoluției din 1821, care a concentrat într-un program mai radical și mai bine sistematizat cele mai multe din cererile anterioare, amplificîndu-le cu elemente noi, de ordin superior, și făcînd apel la forțele proprii ale țării pentru soluționarea lor.

⁵³ Cu privire la măsurile prezentate mai sus, adoptate în perioada fanarioșilor, vezi, în afară de textele codurilor (*Pravilniceasca condică, Codul Donici, Codul Caragea, Codul Calimah, Codul penal și de procedură penală din Moldova* — partea întocmită înainte de mișcarea revoluționară — și celelalte coduri, anterioare însă mai puțin importante) și de textele hrisoavelor legislative (reunite în mare măsură în vol. IV din *Cursul de istoria dreptului român* al lui Ion Peretz), bibliografia utilizată privind reformele domnilor fanarioși (inclusă în bibliografia de la sfîrșitul prezentului studiu), iar relativ la concesiile acordate de Imperiul otoman, *Istoria României*, III, p. 612—619, și M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hațișerifurilor de privilegiu în limitarea obligațiilor către Poartă (1774—1802)*, în „Studii”, XI (1958), nr. 6, p. 101—121.

2. ACTELE DIN TIMPUL REVOLUȚIEI DE LA 1821 ȘI CELE IMEDIAT CONSECUTIVE ACESTEIA, DIN 1821—1822

Actele din 1821—1822, datorate zguduirii produse de revoluție și multe din ele chiar expresii ale acesteia, s-au ridicat la un nivel mai înalt și au prezentat o amploare mai mare decât cele din perioada anterioară, mergînd pînă la forma celui larg proiect de constituție, cuprins în memoriul cărvunarilor din 1822. Punct de vîrf al mișcărilor politice din cursul unui întreg secol, evenimentul din 1821 a constituit, prin faptul că fusese îndelung pregătit printr-o suită de acțiuni și evenimente precedente și răspundea problemelor concrete puse de societatea noastră în acea etapă de dezvoltare, un fenomen necesar și de neînălțurat, prin care s-au manifestat, amplificîndu-se într-o largă mișcare de ridicare a maselor, aspirațiile seculare ale poporului nostru spre dreptate și libertate socială și națională.

În actele din 1821—1822 revendicările în favoarea burgheziei și maselor se înmulțesc; se preconizează, între altele, și unele măsuri substanțiale privind dezvoltarea pe un nou făgaș a relațiilor de producție, se propun reforme de natură a deschide acestor relații perspective favorabile de desfășurare și păturilor productive posibilități de afirmare. Insuficienta dezvoltare a burgheziei, nivelul scăzut al posibilităților ei de a se impune, capacitatea ei redusă de luptă din acel moment, precum și frînarea acțiunii maselor prin moartea conducătorului revoluției au făcut însă ca aceste măsuri să nu se poată atunci toate realiza, ci să sufere o amîinare, traducerea în viață a unora din ele avînd loc treptat în perioada dintre 1822—1848, iar a celor mai multe și mai importante, în bună parte reformulate atunci, urmînd să se efectueze de abia la 1848 sau în anii următori revoluției din acel an.

Ansamblul actelor din 1821—1822 se poate diviza în două părți: de o parte actele din timpul revoluției din 1821, de alta, actele imediat ulterioare acesteia, din 1821—1822, dintre care memoriul cărvunarilor, datorită amploarei și importanței sale, necesită o mai largă analiză.

a) Actele din timpul revoluției

Dintre actele în care s-a formulat programul revoluției desfășurate la noi în 1821, cele mai importante sînt acelea emanate de la Tudor Vladimirescu, conducătorul mișcării social-naționale din Țara Românească, și de la Alexandru Ipsilanti, conducătorul mișcării eteriste. Pe lîngă acestea, memoriile elaborate în timpul revoluției de unii boieri aduc diverse aspecte și precizări suplimentare.

Programul — pentru care a ridicat steagul de luptă Tudor Vladimirescu, moșnean devenit prin funcțiile ocupate în cursul vieții (mic dregător și, un timp, ofițer) și prin ocupațiile practicate (comerț, arîndășie, morărit), un membru al clasei în curs de dezvoltare pentru care desființarea relațiilor feudale forma o problemă vitală — se află expus în proclamațiile și unele scrisori ale sale.

În esență, de la început, în diverse *proclamații*, el a dat glas puternic unor cereri cu caracter social, preconizînd libertatea, egalitatea, dreptatea, desființarea privilegiilor boierilor, desființarea birului, restituirea celor luate pe nedrept, luarea averilor jefuitoarelor și împărțirea lor celor năpăstuiți; dar tot de la început, într-un program cu caracter preponderent

național, expresie a unei lupte de eliberare națională, el a pretins instaurarea unui domn pămîntean, formarea unei miliții naționale și stabilirea dărilor de către „Obșteasca Adunare a țării”, pe timp de șapte ani. În cel mai dezvoltat program al său : *Cererile norodului rumânesc* și în alte acte, el a adus numeroase întregiri și precizări, lărgind programul cu o serie de postulate de ordin social-economic și organizatoric care îi dau un caracter complex, social și național. El preconizează, ca măsuri de promovare a dezvoltării forțelor de producție, de lărgire a pieței interne și de favorizare a procesului de trecere spre orînduirea capitalistă : desființarea vămilor interne și a taxelor și „avaeturilor” pe vite și mărfuri, care duc la împiedicarea comerțului, cu menținerea numai a vămii de 3% la marginile țării. Ca măsuri sociale antifeudale în vederea îngădirii formelor de exploatare (măsuri care nu mergeau însă pînă la suprimarea totală a acestei orînduiri) el propunea : înlocuirea clăcii printr-o mică dare în bani, desființarea totală a poslușnicilor și desființarea scutelnicilor străinilor. Prevederi cu caracter politic erau cele ca dregătoriile laice și demnitățile bisericesti să fie acordate numai pămîntenilor (cu excepția a maximum patru boieri), precum și cea privind luarea mănăstirilor din administrația călugărilor greci. O profundă semnificație socială are propunerea ca funcțiile laice și ecleziastice să nu se mai dea pe bani și pe baza originii sociale, ci numai în baza vredniciei personale (prin această propunere, se urmărea a se deschide claselor productive puțința ajungerii în organele de conducere ale țării). Caracter politico-organizatoric progresist mai au : preconizarea limitării puterii domnești prin constituția pe care domnul era dator să jure la instalare (propunere care acorda statului forma de monarhie constituțională) și cea a alcătuirii unei armate de 4 000 de panduri și 200 de arnăuți, scutiți de dări și întreținuți prin plata din veniturile mănăstirilor ; iar în vederea diminuării cheltuielilor țării prin comprimarea aparatului administrativ feudal numericeste supraîncărcat, preconizarea reducerii numărului zapciilor de plăși de la doi la unul în fiecare plasă și a desființării dregătoriei de tip feudal a spătăriei ; apoi înlăturarea vechiului mitropolit și instalarea unui nou mitropolit, desemnat cu voia norodului ; limitarea numai la familia domnească a dreptului de a folosi anumite obiecte de lux ori distinctive (ca de pildă, trăsuri poleite și işlice mari) ; pedepsirea cu surghiunul sau confiscarea averii unora din dregători, indicați nominal, care se compromiseseră prin abuzuri deosebite și jafuri ; reorganizarea instanțelor și diminuarea taxelor judecătorești ; abrogarea Codului Caragea și repunerea în vigoare a Pravilniceștii condici, ce conținea norme mai favorabile țărănimii ; plata dărilor în patru sferturi (reformă care fusese încercată în mod repetat și în epoca anterioară) ; îndatorarea clerului de a întemeia școli românești, cu cursuri gratuite, pentru copiii de orice categorie socială ; luarea unor măsuri pentru frînarea speculei și sancționarea speculanților de bunuri de larg consum ⁵⁴.

Din aceste proclamații și dintr-o serie de alte texte rezultă că linia generală a mișcării a tins, cum se exprima un text contemporan, „să scoată dreptatea în Țara Românească”. Conducătorul mișcării, — despre

⁵⁴ Textele în care s-au exprimat ideile expuse mai sus, formulate de Tudor Vladimirescu, au fost publicate de C. D. Aricescu, *Acte justificative la istoria revoluțiunii române de la 1821*, Craiova, 1874 ; N. Iorga, *Izvoarele contemporane ale mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921 ; *Documente... Răscoala din 1821*, București, vol. I—IV, 1959—1962 ; E. Virtosu, *1821. Dale și fapte noi*, București, 1932 ; idem, *Despre Tudor Vladimirescu*, București, 1937, passim. O nouă ediție a *Cererilor norodului rumânesc*, după un manuscris mai complet, au publicat N. Gr. Stețcu și I. Vătăman în „Revista arhivelor”, 1970, nr. 2.

care același text scria : „Theodor Slugeriu, în București, zicea că umblă pentru dreptate”, — s-a ridicat contra tiraniei întruchipate în „căpeteniile bisericesti și politicești” de atunci, în „tiranii boieri” (el făcea însă o diferențiere — care dovedea limitele sale ideologice — între „cei buni boieri ai noștri și cei răi”). El, împreună cu pandurii strinși sub steagul revoluției, pe care îi socotea o „Adunare a norodului din toate județele țării”, așteptau de la Poartă „întoarcerea drepturilor noastre”. Adresându-se în București către cler, isnafuri (bresle, *n.n.*) și „tot poporul” (fără menționarea boierilor), el cerea de la aceste categorii sociale declarații scrise (privind drepturile solicitate) și voluntari, care să se alăture mișcării la auzul „dulcelui glas al patriei și al dreptății”. În calitate de „fiu al patriei”, el declara că urmărește numai „binele obștesc”, „dreptatea poporului”, înlăturarea împilării. Bazat pe ajutorul „norodului” (în sensul noțiunii de „popor suveran” încetățenită de revoluția franceză), dar și pe cel al unor „boieri patrioți” — care îl considerau ca pe un reprezentant al „săracilor lăcuitori... arădicați împotriva tiranilor jefuitori”, — el cerea unirea tuturor pentru redobândirea „dreptăților” pierdute prin disensiunile interne, declarându-se gata de luptă contra oricărui „vrăjmaș... călcător acestor dreptăți” (fără distincție între vrăjmași interni sau externi). Dovedind un nivel ideologic ridicat, el considera că „patria se cheamă norodul, iar nu tagma jefuitorilor”.

În rezumat, Tudor Vladimirescu împreună cu „norodul... adunat întru dobândirea dreptăților patriei” au urmărit realizarea unor revendicări cu caracter social și național, prin care se tindea la stîrpirea unor abuzuri și la instaurarea unor libertăți și a unor forme de organizare care trebuiau să ofere posibilitatea de activitate și afirmare pentru toți cetățenii vrednici, de orice categorie socială, ai patriei. Fruntașul mișcării a înțeles acțiunea ca o jertfă pentru binele social și național : „Sîntem datori să ne jărtfim pentru patria noastră, pentru care sînt și eu venit dimpreună cu norodul”⁵⁵.

Cu toate limitele ideologice și lipsa unui program complet de revendicări radicale, revoluția din 1821 a avut marele merit de a contribui decisiv la înlăturarea regimului fanariot, la acordarea multora din drepturile solicitate de țările române și de a însufleși prin exemplul ei activitatea revoluționară ulterioară, formînd un preludiv al revoluției burghezodemocratice. N. Bălcescu a intuit just importanța revoluției din 1821, cînd a considerat-o precursora celei din 1848, iar pe cea din urmă ca dezvoltarea consecventă a celei dintîi.

Alexandru Ipsilanti, — omonimul nepot al fostului domnitor al Țării Românești Alexandru Ipsilanti (care promulgase Pravilniceasca condică din 1780) și fiu al fostului domnitor al Țării Românești Constantin Ipsilanti (care urmărise reunirea sub sceptrul său a domniei celor două principate), — în cursul scurtei sale treceri prin țările române a elaborat, între altele, și un succint, dar substanțial program de organizare, expus în *proclamația* de la Tîrgoviște din 19 aprilie 1821⁵⁶. Conducătorul mișcării grecești eteriste preconizează, ca măsuri pe care le socotește necesare pentru organizarea „țării ospitaliere” în care se afla temporar în drumul de trecere spre patria sa : domnie pămînteană ; domnitorul să nu beneficieze decît de o listă civilă fixă ; separația între „puterea” legislativă și cea executivă ; constituirea unei adunări reprezentative compuse din

⁵⁵ Vezi publicațiile citate la n. 54.

⁵⁶ C. D. Aricescu, *op. cit.*, II, p. 153—154.

deputați aleși dintre cetățenii de toate clasele; fixarea impozitelor să se facă cu consimțământul adunării reprezentative; întemeierea de școli pentru tinerii de orice clasă socială (pentru „toți fiii țării”), în cadrul cărora să se utilizeze metoda de învățământ alilodidactică; constituirea unei armate naționale. Ideea organizării unei adunări reprezentative și cea a compunerii ei din toate clasele dădeau proclamației lui Alexandru Ipsilanti un accentuat caracter progresist.

Din timpul revoluției datează și câteva *memorii* ale boierimii, care nu cuprindeau însă cereri cu caracter social progresist, ci numai unele postulate cu caracter național și organizatoric. Unul, al boierimii moldovene, adresat Porții otomane, dezavua mișcarea eteristă, exprimând credința „chelerului” împărăției⁵⁷; alt *arz* al unora din boierii moldoveni preconiza un „decemvirat”, un fel de regență, de divan de zece boieri, care să înlocuiască domnia, pe care n-a putea-o întreține deocamdată Moldova prădată⁵⁸; altul, al boierimii muntene, adresat țarului, manifesta dorința înlăturării dominației otomane⁵⁹. Mai important este un memoriu al boierimii muntene, cuprinzând unele cereri cu caracter național și altele de natură organizatorică, dintre care merită a fi subliniate: solicitarea autonomiei sub protecția țarului; a restituirii raialelor ocupate de turci și a fixării hotarului pe Dunăre; a revenirii tuturor mănăstirilor sub administrația pămînteană; și mai ales a cîrmuirii țării prin „domni români patrioți” și a conducerii ei prin legi cărora și domnitorii trebuie să li se supună, afirmare categorică a principiului supremației legii⁶⁰.

Analiza actelor revendicative din timpul revoluției de la 1821 dovedește, după cum a arătat tovarășul secretar general al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu, că aceasta „marchează un moment de cotitură în istoria luptelor poporului nostru împotriva dominației Imperiului otoman, pentru cucerirea independenței naționale, pentru dreptate socială. Deși această mișcare nu a ieșit victorioasă, ea a reușit însă să zdruncine puternic vechea orînduire, vestind marile transformări revoluționare care au culminat cu revoluția burghezo-democratică din 1848 și cu unirea Principatelor Române în 1859, cu formarea statului nostru național. . .”⁶¹.

b) Actele din 1821—1822, ulterioare revoluției

(afară de memoriul cărvunarilor)

În afară de actele concepute în focul revoluției, trebuie să menționăm aici și pe acelea elaborate imediat după înăbușirea acesteia, în 1821 și 1822, în timpul ocupației turcești consecutive mișcării sau curînd după retragerea aceleia, acte care formează un ecou și o consecință imediată a revoluției, acte a căror apariție a fost ocazionată de aceasta. Datorită circumstanțelor mai liniștite și intervalului mai lung al elaborării, aceste din urmă acte prezintă o mai largă întindere, o mai mare varietate a conținutului și o documentare mai temeinică. Încununarea lor o formează memoriul cărvunarilor, pentru care rezervăm o subdiviziune aparte.

⁵⁷ I. C. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1932, p. 61, n. 6.

⁵⁸ Beldiman, *Jalnica tragodie*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României*, III, p. 418, 466.

⁵⁹ Hurmuzaki, *op. cit.*, X, p. 575—577.

⁶⁰ *Documente... Răscoala din 1821*, II, p. 51—56.

⁶¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la marea adunare populară din Capitală, 20 august 1971*, București, Edit. politică, 1971, p. 6—7.

Conținutul actelor consecutive revoluției din 1821 este complex și eterogen. Se întâlnesc în ele cereri multilaterale, unele cu caracter progresist, formulate de membrii claselor sau păturilor în ascensiune, altele cu caracter retrograd, elaborate de virfurile clasei dominante, cu aspect îngust de clasă. Acest conținut mixt este caracteristic acelei faze a perioadei de tranziție spre ideologia de la 1848. Caracterul limitat al celor mai multe din aceste acte nu împiedică întrezărirea, în ansamblul lor și mai ales, în unele detalii, a pregătirii ideologiei avansate din acest din urmă an revoluționar.

În două *arzuri* care au fost înaintate către Poartă în vederea reorganizării țării, în toamna anului 1821 (unul întocmit de boierii emigrați la Cernăuți, altul de cei rămași în Iași), boierii moldoveni de diverse trepte solicitau o serie de îmbunătățiri în organizarea statului. În primul arz, care reflecta interesele marii boierimi, se cerea domn pămîntean, dar numai după o perioadă tranzitorie de guvernare de către un sfat de mari boieri pămînteni în frunte cu un baș-boier, capuchehaiele pămîntene, constituirea unei forțe armate naționale cu excluderea arnăuților, suprimarea „veniturilor” dregătorilor, ușurări temporare de impozite în vederea înlesnirii redresării țării. În al doilea arz, care reflecta interesele micii boierimi, se solicitau: confirmarea vechilor „pronomii” ale Moldovei; domn pămîntean, ales de obște, care să guverneze pe baza legilor și obiceiului pămîntului, cu ajutorul boierilor, dar nu numai a celor de starea întii, ci „din toate neamurile de boieri pămînteni, cari vor fi vrednici a ocîrmui cu dreptate și bună orînduială pe săracul norod”; capuchehaiele pămîntene, excluderea („dezrădăcinarea”) grecilor și arnăuților, restituirea către pămînteni a mănăstirilor, elaborarea de pravile în limba pămînteană⁶², întocmirea cadastrului moșiilor (aceasta în vederea asigurării, prin stabilire mai precisă, a dreptului de proprietate boieresce), repartizarea dregătoriilor țării exclusiv către pămînteni, egalitatea, indiferent de rang, în sinul sfatului boieresc care ajută pe domn în guvernare⁶³. Dacă arzul din urmă avea ca trăsătură principală propunerea egalității boierilor din sfat și cea a alegerii domnului de către obște, celălalt se distingea prin preconizarea suprimării veniturilor cu caracter feudal ale dregătorilor. Spre comparație, anticipăm (vom reveni pe larg mai departe), că boierii munteni aveau să solicite, în esență, în 1822: domnia pe viață, însă nu ereditară; boierii și clericii să fie numai pămînteni (cu excluderea grecilor); măsurile de conducere să le ia domnitorul cu consultarea acestora; nici consulii Rusiei și Austriei să nu fie numiți dintre greci⁶⁴.

Un conținut mult mai bogat, mai multilateral și în parte mai avansat prezintă memoriul adresat Rusiei, la sfîrșitul anului 1821, de către un reprezentant al boierimii muntene emigrate, act care formează un larg proiect de reforme⁶⁵. Propunînd măsuri organizatorice de cea mai

⁶² În formularea acestei propuneri N. Iorga întrezărea „gîndul și stilul lui Andronach i Donici” (*Istoria românilor*, VIII, p. 291); constatarea se poate extinde și asupra altor propuneri din acest act.

⁶³ Vezi textele celor două arzuri, în *Documente... Răscoala din 1821*, II, p. 347—349 (primul) și V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XIII, p. 102—104 (al doilea).

⁶⁴ Vezi, după o redare mai detaliată în text a conținutului actului, referința de la n. 68.

⁶⁵ E. Virțosu, *op. cit.*, p. 117—140 (ed. integrală a actului, după ed. parțiale date de N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 190—204, și I. C. Filitti, *Cîteva documente politice muntene de la 1822*, în „Arhivele Olteniei”, X (1931), p. 247—253). Proiect de reforme întocmit de Alexandru Villara, căruia îi aparține și un proiect din 1822, pe care îl studiem mai departe.

variata natură, autorul memoriului solicită mai întâi diferite libertăți de natură a asigura dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste : libertatea comerțului, inclusiv a exportului în orice alt stat a produselor țării ; libertatea exploatării minelor și a vinderii produselor lor ; libertatea de a deschide fabrici de orice fel și de a desface produsele fabricate. Urmărind corectarea unor aspecte organizatorice injuste, el mai propune revizuirea taxelor vamale și arendarea vămilei numai către pămînteni. Dar pe de altă parte, solicită și păstrarea unor relații feudale, preconizînd ca să se fixeze pentru locuitorii moșiilor numărul zilelor de clacă la 24 pe an ; să se păstreze scutelnicii și poslușnicii pentru boierii pămînteni ; boierimea să fie scutită de dări. De ordin național sînt cererile ca : hotărul să se restabilească pe Dunăre, înapoindu-se cetățile cu teritoriile din raza lor ; să se înființeze o oaste pămînteană, o „miliție de ostași pămînteni” (desființîndu-se corpul arnăușilor), oaste care să fie prevăzută cu artilerie și cetăți ; dregătoriile să se repartizeze numai pămîntenilor, cu excluderea expresă a grecilor ; obligațiile față de Poartă să fie reduse la limita din 1641 ; anumite produse turcești care se fabrică și în țară (se enumeră anumite băuturi) să fie interzise la import ; dările să fie arendate la licitație numai pămîntenilor ; negustorii și meseriașii străini stabiliți în țară să nu se mai bucure de privilegii speciale. Forma de organizare a statului este concepută ca o republică aristocratică, cîrmuită de boierime. Propunerile vizînd organizarea de stat se întemeiază în parte pe principiul separației „puterilor” pe care-l valorifică imperfect. Prevăzîndu-se expres ca „de acum înainte” să nu mai existe domnitori, se preconizează, pentru exercițiul puterii legislative, un „sfat de obște” pămîntean, care să chibzuiască și să legifereze în toate chestiunile, în „verice alte politicești lucruri folositoare patriei”. Puterea executivă supremă este acordată Divanului „cel dintii”, care „închipuiește domnia”, este compus din mitropolit, un episcop, patru mari boieri și un jurist („nomicos”) și are, între alte atribuții administrative și financiare, și controlul suprem al finanțelor statului, trebuind să aprobe socotelile, a căror întocmire revine Divanului „al doilea”. Acesta se compune din șapte mari boieri și are în principal atribuții judecătorești, hotăririle lui putînd fi apelate la întiul Divan. Ca instanțe judecătorești inferioare se mențin : două „departamenturi” judecătorești (unul compus din opt, altul din șapte boieri), un „departament al criminalului” (constînd din patru boieri), la fiecare departament fiind atașat și cîte un „nomicos” (jurist), și se propune înființarea unui departament al „împăciuirilor” (compus din trei boieri) și a unuia al „hotărnicilor” (constînd din patru boieri și un inginer). Boierii încadrați în „departamenturi” nu aparțin boierimii mari, ci boierimii mici și mijlocii. În loc de marele vistier se preconizează o „comisie a vistieriei”, constînd din trei boieri (un boier mare și doi mici) și un „deputat al județelor”, care să conducă finanțele statului sub îndrumarea și controlul primului Divan. Oltenia este prevăzută cu un divan propriu, subordonat celui din București. Toți dregătorii, de orice treaptă (inclusiv cei doi ispravnici și sameșul din județe), trebuie să primească lefuri fixe. Funcționarii de pe lîngă divane și departamenturi pot fi înlocuiți numai pentru vină stabilită prin judecată. Se propune laicizarea administrării veniturilor mănăstirești, dîndu-se în sarcina unor „economi” mireni, care au obligația să le verse la vistierie. Se prevede răspunderea ispravnicilor de județe (numiți de întiul Divan) pentru zapezii de plăși, pe care îi numesc.

Un alt memoriu din aceeași vreme (sfârșitul anului 1821 — începutul anului 1822) al boierimii muntene, intitulat *Îndreptarea țării (după cele ce a pățimit țara la 1821 de la străini* ⁶⁶, deși nu are aceeași amploare ca memoriul precedent, prezintă unele trăsături similare, propunerile avînd, ca și ale aceluia, caracter complex : social, național, organizatoric, rezervînd însă, ca și celălalt, pentru boierimea de diferite grade conducerea țării. Între alte propuneri, se cuprind și cele ca dregătorii să nu mai beneficieze decît de leafă, desființîndu-se celelalte venituri ; puterea executivă să aparțină unui Divan compus din mitropolit și patru boieri mari, în afară de care să mai funcționeze un al doilea Divan, departamentele de opt și șapte, departamentul criminal și un departament al hotărnicilor, cu o organizare similară aceleia cerute de memoriul precedent analizat ; străinii să nu mai poată deține slujbe, ci să se îndeletnicească numai cu meseriile și comerțul, intrînd în bresle și supunîndu-se la obligațiile acestora ; să nu se mai boierească străini pe viitor, iar celor boieriți anterior să li se ia scutelnicii și poslușnicii ; să se reînființeze o oaste pămînteană, ai cărei ostași singuri să poată purta arme, iar străinilor să le fie interzisă purtarea armelor ; corpul arnăuților să se desființeze iar aceștia să fie expulzați, cu excepția celor ce cunosc anumite meserii, care sînt obligați să se încadreze în breslele pămîntenilor ; ispravnicii din județe să fie numiți de Înalțul Divan din sînul micii boierimi și să nu mai fie subordonați marelui vistier, ale cărui atribuții să se limiteze la stringerea dărilor.

Memoriul întocmit de Alexandru Villara (sau, după o părere mai veche, de Gr. Brincoveanu) în Țara Românească în anul 1822 ⁶⁷ preconizează și el diferite măsuri organizatorice de ordin economic, politic și administrativ, dintre care unele sînt comune cu cele prevăzute de memoriile precedente. O parte din revendicările formulate are un caracter înaintat, vizînd asigurarea progresului economiei și administrației țării. Pe plan economic, se cere : libertatea comerțului pe uscat și pe apă (cu prevederile speciale ca vasele de comerț românești să fie libere a pluti în apele turcești sub pavilion românesc, iar mărfurile românești să aibă liber tranzit prin Turcia) ; înființarea de fabrici ; libertatea exploatării minelor (cu excepția aurului, argintului și sării). Pe plan politic : stabilirea hotarului pe Dunăre ; domn pămîntean ales dintre boieri pe viață, de către boierii și clerul țării ; întemeierea unei oști naționale. Pe plan administrativ : retribuirea slujbașilor cu lefuri fixe, nemaibeneficiînd de diverse „avaeturi” ; la fel pentru egumenii mănăstirilor ; reorganizarea poștelor ; înființarea de școli naționale în județe ; întocmirea bugetului de către o „Adunare Obștească” alcătuită din clerul înalt, boierii din București și deputați din județele țării.

În urma intervenției colective efectuate în primăvara anului 1822 de către puterile europene interesate (Anglia, Austria, Rusia), Poarta hotărî retragerea trupelor sale din Principatele Române. În aceeași primăvară, ea convocă la Constantinopol două delegații de boieri, una din

⁶⁶ E. Virtosu, *op. cit.*, p. 178—183.

⁶⁷ *Documente... Răscoala din 1821*, III, p. 210—239. De părerea că actul a fost întocmit de Gr. Brincoveanu au fost C. Bolliac (care socotește coautor pe Dionisie Lupu) și episcopul Ilarion (Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, 1769—1830, p. 27) ; de părerea că autorul său a fost Al. Villara sînt : I. C. Filitti, *Frământările...*, p. 89, E. Virtosu, *1821...*, p. 141, și N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, p. 293, nr. 3.

Țara Românească, cealaltă din Moldova, care să prezinte doleanțele țărilor. Delegații munteni (cei moldoveni înaintaseră deja diverse arzuri) duceau cu ei un memoriu întocmit la București, alcătuit din mai multe „ponturi”, în care se solicita⁶⁸: numirea domnului pe viață, de către Poartă, dar fără drept de succesiune în familie; diferite măsuri contra străinilor (domnul numit să nu poată aduce în țară decât un număr limitat de greci; arnăuții să fie expulzați; străinii să nu poată fi boierii, nici să nu li se acorde scutelnici și poslușnici; consulii Rusiei și Austriei să fie ruși și austrieci, nu greci; capuchehaielele să fie români; clericii greci să fie expulzați); numirea și avansarea boierilor țării să se facă de către domn, dar în ordinea vârstei și cu acordul boierimii; tot cu acordul boierimii să se facă cheltuielile țării și să se creeze mazilii și neamurile; vistieria și spătăria să fie conduse de către patru boieri fiecare, nu numai de câte unul (e o tendință spre conducerea colegială în unele sectoare, care se remarcă și în memoriile muntene de la sfârșitul anului 1821 și începutul anului 1822, mai sus analizate, precum și în memoriul cărvunarilor moldoveni); ca un semn al rolului lor preminent și privilegiat, boierii să aibă libertatea de a merge la Poartă (spre a prezenta plângeri); se prevede apoi răspunderea ispravnicilor (numiți dintre boieri); se solicită, în fine, împlinirea dezideratului general: libertatea comerțului.

În aprilie, Poarta, nepronunțându-se cu privire la arzurile și ponturile de pînă atunci, ceru celor două delegații să formuleze în scris cererile lor. Ca urmare, cele două delegații întocmesc două cereri noi, separate, a căror asemănare în spirit și conținut revelează consultarea reciprocă a membrilor lor în timpul șederii la Constantinopol. În aceste acte, în spirit național, dar și boieresc de clasă, se solicita⁶⁹: domn pămîntean; oaste pămînteană; reprezentarea la Poartă prin capuchehaielele pămîntene; interdicția pentru supușii străini de a cumpăra imobile în țară; atribuirea slujbelor numai pămîntenilor; redarea către aceștia a administrației mănăstirilor închinată; dreptul pentru boieri de a merge la Poartă cu cereri și plângeri; pentru cazul cînd s-ar aduce învinuiri domnului, acesta să fie judecat la Poartă, iar (spre a se stăvili reclamațiile nefondate) dacă se dovedește că e nevinovat, denunțatorul să fie pedepsit; în plus, delegația munteană cerea și libertatea comerțului cu vite mari și porumb.

În urma prezentării acestor cereri și ca satisfacere a unora din punctele lor, se restabiliră domniile pămîntene, Poarta mai admitînd, ca măsură de represalii împotriva grecilor răsculați, și excluderea acestora de la dregătorii civile și eclesiastice. Însă restituirea teritoriilor denumite raiale de pe malul stîng al Dunării, libertatea navigației, negoțului și industriei — puncte cu o pondere tot atît de mare ale cererilor — aveau să fie obținute de Principatele Române numai în urma tratatului de la Adrianopol, din 1829, dar tot în baza și ca urmarea programelor din 1821—1822.

În afară de proiectele prezentate la Poartă, s-au mai întocmit în cursul anului 1822, deci imediat după revoluția din 1821, și alte proiecte de reforme, dintre care unele emanau de la marea boierime, altele de la mica boierime.

⁶⁸ E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 155—158.

⁶⁹ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, X, p. 324—333 și 284—295. În arzmahzarul din mai 1822 boierii moldoveni cerură dreptul de a alege un domn pămîntean, un corp de oaste pămîntean cu desființarea concomitentă a corpului arnăuților, conducerea temporară a țării de către un consiliu de mari boieri („Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 40 și 41 din 1840).

Din prima categorie fac parte *Shedion de reformăluirea stăpînirii țării Moldaviei și Ponturile popilor*, ambele emanînd de la marea boierime moldoveană.

Primul proiect ⁷⁰ preconizează ca formă de stat monarhia, solicițind ca țara să fie condusă de un domn pămîntean ales pe viață, împreună cu șase sau opt familii „cele dintii ale pămîntului”, propunere care rezerva conducerea țării vîrfurilor marii boierimi. Caracterul feudal al statului proiectat este subliniat și de propunerile, cu caracter retrograd, ca boierii să rămînă beneficiari ai tuturor „privilegiilor vechi” fiind între altele scutiți de birul pe cap de locuitor și avînd dreptul la 104 zile de muncă pe an din partea locuitorilor de pe moșiile lor (încercare de mărire substanțială a numărului zilelor de clacă). Se prevede — tot în apărarea intereselor boierimii existente — că noi înnobilări nu se pot face de domn decît cu acordul celorlalți „boieri rinduiți” și al Divanului. Slujbele nu se pot acorda decît celor ce fac parte din familii „știute și ispitite”, care au „știință și praxis” și posedă moșie sau „altă stare”. Propuneri cu caracter progresist pentru acel timp pot fi considerate: cea a fixării unui buget domnului, a excluderii clerului de la participarea la conducerea politică a statului, a formării unei oști naționale de 3 000 de oameni, a stabilirii suprafeței minime a unei moșii răzeșești la 50 stînjeni pătrați (pentru împiedicarea pauperizării țărănimii libere), a luării de „măsurî putincioase” (posibile, *n.n.*) ca locuitorii să lucreze moșiile boierești „fără asuprire” și ca „vistieria țării să nu sufere a se urma asuprire” față de aceștia, a vîrsării către stat a „prisosului” veniturilor bisericești ce rămîne peste cheltuieli, a opririi înmulțirii disproporționate a numărului clericilor prin interzicerea hirotonisirii timp de 15 ani a unor noi preoți, diaconi sau dascăli.

Al doilea proiect ⁷¹, numit *Ponturile popilor*, din cauză că în primele două puncte se ocupă de organizația și administrația bisericească, subliniază deosebit de accentuat rolul boierimii în conducerea țării. Aceasta este acordată îmbinat domnului și unei „gherusii”, compusă din opt boieri de întîia treaptă, care se vor schimba din trei în trei ani. Asentimentul gherusiei e necesar pentru acordarea „cinurilor” boierești și pentru condamnarea oricărui pămîntean. Se păstrează vechile privilegii ale boierimii; boierii sînt scutiți de orice dare; ei au drept de a trimite *arzuri* la Poartă în caz de nemulțumire contra domnului, precum și delegați pentru „obștești interesuri”. Grecilor nu li se pot acorda cinuri, numai ca negustori sînt primiți; mitropolitul și episcopii trebuie să fie pămînteni, și atît ei cît și mănăstirile trebuie să se afle sub epitropia pămîntenilor; ținerea velnițelor este liberă, și negrevată de impozite, însă numai pentru pămînteni.

Rolul preeminent acordat marii boierimi în stat evidențiază participarea preponderentă sau exclusivă a membrilor acesteia la redactarea celor două proiecte acum analizate. Intervenția reprezentanților acestei pătri sociale nu s-a limitat însă la proiectele de mai sus; ea se întrevede și în alte proiecte postrevoluționare din 1821 — 1822. Am văzut de exemplu, că arzul din toamna anului 1821, înaintat de boierii moldoveni refugiați la Cernăuți, solicita guvernarea provizorie a țării de către

⁷⁰ I. C. Ciubolaru, *Un proiect moldovenesc de organizare a statului după Eterie (1821—1822)*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași, 2, 1961, p. 255—256. Cu acest proiect s-a ocupat mai întîi Alecu Russo (*Scrieri*, ed. G. Bogdan-Duică, București, 1910, p. 23—25).

⁷¹ Alecu Russo, *op. cit.*, p. 25—26.

un sfat compus din boieri mari (sub pretextul economiei care s-ar face prin înlăturarea temporară a domnului); că memoriul boierilor munteni intitulat *Îndreptarea țării* ... preconiza, între altele, ca Înaltul Divan aflat în fruntea puterii executive să fie alcătuit din virfurile aristocrației (mitropolitul și patru mari boieri); că memoriul lui Al. Villara de la finele anului 1821 preconiza o compoziție asemănătoare pentru „Divanul dintii” și chiar pentru „Divanul al doilea”. Tot astfel, nici intervenția micii boierimi nu apare numai în proiectele pe care le vom analiza în cele ce urmează, ci ea a fost evidentă și în al doilea arz al boierimii moldovene din toamna anului 1821, în memoriul lui Al. Villara din 1822 și în cererile prezentate la Poartă în primăvara anului 1822. Treptat însă activitatea ideologică a micii boierimi devine mai activă și mai bogată; punctele de vedere ale acestui strat se largesc și devin tot mai clare și mai precise ⁷², dezvoltarea ideologiei sale se înscrie tot mai mult pe linia progresului social-politic, prin contrast față de ideologia mării boierimi, care va păstra un caracter preponderent retrograd în raport cu spiritul vremii, în neîncetată ascensiune.

E firesc, prin urmare, ca în cererile și proiectele emanate de la mica boierime și de la elementele burgheze pătrunse în cadrul ei, caracterele progresiste să fie mai numeroase decât în cele emanate de la marea boierime. Având ca obiectiv principal înlăturarea dominației și privilegiilor mării boierimi, actele acestor straturi sociale merg de la solicitarea unui anumit drept sau a câtorva drepturi de mai stringentă necesitate și actualitate, pînă la proclamarea ansamblului drepturilor omului. Remarcabile sînt, dintre aceste acte, în Moldova, scrierile lui Ionică Tăutu: pamfletul *Strigare către Înalt preasfinția sa al Moldovei, Scrisoarea unui boier din Moldova și Cuvînt a unui țăran către boieri* ⁷³, în care el se ridică cu putere împotriva „fanarioților” și a metodelor lor de guvernare, împotriva mării boierimi și a monopolizării conducerii politice a statului de către aceasta, solicitînd drepturi egale pentru mica boierime; se ridică împotriva situației grele a țărănimii, atribuind-o însă, în mod greșit, vremurilor fanariote, crezînd fără temei într-o situație anterioară mai bună a țărănimii.

Nu mai puțin remarcabile sînt însă și actele muntene din același timp, dintre care unele sînt adînc pătrunse de idei progresiste egalitare, exprimate în rînduri demne de o antologie. Astfel, ideea necesității instaurării egalității ca bază a progresului este exprimată într-un pamflet muntean din perioada imediat următoare revoluției din 1821, în care se subliniază originea daco-romană și se critică exploatarea fanariotă, preconizîndu-se unirea între diferitele elemente ale națiunii: „Românilor! — se spune — aveți frați din maica voastră, cari destoinici sînt a sluji în ocolul țării. Nu-i mai dați la spate ... Dați-le rînd. Fiți dar uniți într-o glăsuire ... că voi sinteți patria” ⁷⁴. Ideea apare și mai clar în actul intitulat *Cugetul adevăratului român către frații săi români*, în care autorul propune formarea unei Adunări Obștești în cadrul căreia hotărîrile să se ia cu majoritate, propune ca „românii cu toți să-și aleagă chipul

⁷² Cea mai amplă exprimare a punctelor de vedere ale micii boierimi va fi memoriul cărvunarilor, despre care vezi paginile care urmează.

⁷³ E. Virtosu, *Un pamflet moldovenesc din vremea Eteriei*, în „Viața românească”, an. XXII (1930), p. 87—100; „Arhiva”, IV (1893), p. 327—332; A. Russo, *op. cit.*, p. 30; *Antologia gîndirii românești*, vol. I, București, 1967, p. 198—201.

⁷⁴ E. Virtosu, 1821 ..., p. 187—197.

lor de obləduire a pămîntului". Căci „unire spre folos obştesc nu poate a se face decît de cei mai mulţi, dacă nu de toţi de obşte", iar „cînd fără vicieşug, obştea unui neam, prin sfat şi chibzuire, ajunge să aibă o părere, aceea nu poate fi rea niciodată". Aceste păreri autorul consideră că „dacă vor fi ale tuturor românilor de obşte, punîndu-se în lucrare, vor fi spre obştesc folos" ⁷⁵. Ideile acestea revin într-o altă scriere, intitulată *Pentru unire* ⁷⁶, în care se solicită libertatea cuvîntului şi luarea hotărîrilor cu majoritatea voturilor, „slobozenia a grăi fieştecare şi a-şi arăta părerea lui, fără a face osebite ipochimenilor" (indivizilor, *n.n.*) şi „să se asculte şi cel mai mic întocmai ca şi cel de frunte, numai să fie patriot, iar nu străin"; „toată tăria s-o aibă glasurile cele mai multe, iar nu cele mai puţine" (idee exprimată în mod sistematic şi generalizat în memoriul cărvunărilor moldoveni). Un alt pamflet subliniază că „acei puţini care cu nedreptăţi se slujesc de patrie, nu pot fi patria, iar glotişul tot ce prin silnicie se află supuşii la cei puţini, aceia şi fireşte şi pravilniceşte sînt patria şi orice putere care se obləduieşte cu pravili şi dreptate aşa îi poate numi" ⁷⁷. Un membru al miciei boierimi, într-un apel către marea boierime, solicită ca „de cîte ori se vor pune la cale ceva, să ne întrebaţi şi pe noi, să vă dăm şi părerea noastră, să chibzuiţi asupra ei" ⁷⁸. Un apel al claselor sociale excluse pînă atunci de la conducerea ţării solicită ca în pricinile obşteşti hotărîrea să aparţină nu sfatului marilor boieri, ci unui sfat compus din deputaţi ai tuturor judeţelor ţării, aleşi de „obştea judeţului": „Arătăm dar şi noi, toată partea boierească de al doilea şi al treilea treaptă, dimpreună şi cu cei de stările de mai jos fraţi ai noştri compatrioţi, locuitori din toate oraşele şi judeţele ţării", că unirea între membrii înaltului cler şi ai marii boierimi nu poate fi temeinică „pînă ce nu va fi înclinată cu unirea noastră a tot trupul neamului"; nu poate fi temeinică o „de sineşi alegere de cîteva obraze ce s-au norocit a fi în trepte mari şi a se numi nobilita a ţării ... trăgînd în partea d-lor voinţa şi lăsînd în partea celorlalţi fraţi sila spre supunere"; de aceea, „izbăvirea de cele rele şi întemeierea fericii neamului românesc nu spînzură numai de voinţa celor de treapta întii ... trebuie unire între toţi fiii patriei" ⁷⁹. În fine, un alt apel — care trădează o puternică influenţă a ideilor iluministe — arătînd că adevărata „blagorodie" (nobilitate, *n.n.*) nu se bazează pe „bună-tăţile trupeşti" (avuţiile materiale, *n.n.*), ci pe „îmbunătăţirile cele sufleteşti", nu admite urcarea treptelor sociale în baza originii, ci numai în baza învăţăturii, silinţei şi vredniciei, în baza folosului pe care-l aduce cineva prin acestea compatrioţilor, iar ca organ politic superior preconizează o adunare compusă din cîte doi deputaţi aleşi de obştea fiecărui judeţ ⁸⁰.

Un loc aparte printre actele din această categorie revine, datorită amploarei, complexităţii şi caracterului său de proiect de constituţie,

⁷⁵ *Ibidem*, p. 197—202. Scrierea aparţine lui Naum Rîmniceanu şi datează din 1822. În altă scriere din acelaşi an, intitulată *Tratat important*, Naum Rîmniceanu preconiza, între altele, elaborarea unui sistem de legi al ţării, deliberat şi primit de „întregul popor"; tot el propunea participarea delegaţilor judeţeni la adunările obşteşti (ed. C. Erbiceanu, în „Biserica ortodoxă română", V, 1894, p. 14—27, şi *Antologia gîndirii româneşti*, I, p. 159—164).

⁷⁶ *Ibidem*, p. 183—186.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 210—212.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 212—216.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 205—210.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 161—167.

memoriului cărvunarilor, care concentrează multe din propunerile progresiste amintite ale celorlalte acte, grupându-le sistematizat într-un întreg mai amplu și multilateral.

c) **Memoriul cărvunarilor**

Una dintre cele mai importante manifestări ideologice generate de frământările social-politice consecutive revoluției din 1821 a fost memoriul pe care o seamă dintre reprezentanții micii boierimi din Moldova — numiți de marea boierime „cărvunari” și „novatori” — l-au prezentat în toamna anului 1822 domnitorului Ioan Sandu Sturdza, în dezvoltarea arzului înaintat tot de ei în 1821 Porții otomane și bine primit de aceasta⁶¹. Scopul urmărit de autorii memoriului era ca, în urma aprobării de către Poartă și a sancționării de către domnitor, proiectul conținut în memoriu să servească drept bază constituțională guvernării Moldovei, pînă la întocmirea de către forurile legislative ale țării, ce ar fi urmat să se formeze în baza prevederilor proiectului, a unei noi constituții sau, după cum se exprimă memoriul în chiar titlul său, a unei „pravele desăvîrșit alcătuite” (care, datorită compunerii Adunării Obștești proiectate, ar fi urmat să reprezinte voința aceleiași pături sociale din care făceau parte redactorii memoriului și, în consecință, ar fi conținut aceleași principii).

Condițiile apariției actului. Elaborarea actului din 1822, cunoscut sub numele de *memoriul, proiectul sau constituția cărvunarilor*, — determinată de condițiile social-istorice concrete și de luptele ideologice din acea perioadă de tranziție, — se plasează în timp curînd după revoluția condusă de Tudor Vladimirescu. Analizînd poziția ideologică pe care actul se situează, se constată că elaborarea lui de către mica boierime a avut drept consecință inevitabilă exprimarea în act a intereselor acestei părți a boierimii, parte care, deși constituia prin număr majoritatea clasei feudale, era înlăturată de la cîrma politică a statului de cercul social restrîns al mării boierimi, care acaparase frinele statului feudal, creîndu-și o puternică poziție politică și economică.

Boierimea mică — care, cum vom vedea, cuprindea în sînul său și unele elemente innobilate provenite din burghezie —, fiind pe de o parte nemulțumită de îndepărtarea sa de la conducerea statului și dorînd pe de altă parte să acumuleze capitaluri prin exploatarea pămînturilor pe care le poseda (de suprafețe mai reduse decît latifundiile aristocrației) și prin exercitarea unor activități industriale și comerciale, a urmărit să-și asigure prin propunerile din acest proiect atît participarea la conducerea țării cît și dezvoltarea unei activități economice rentabile. Cu alte cuvinte, a urmărit să-și întărească pozițiile și să-și satisfacă interesele politice și economice, împiedicate de marea boierime printr-o atitudine negativă, reacționară, care a provocat frământări sociale de lungă durată.

⁶¹ Vezi ed. lui A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituție a Moldovei din 1822. Originile partidului conservator și ale celui liberal*, București, 1898, extras din *Analele Academiei Române, Mem. Sect., Ist.*, s. II. t. XX, după al cărei text este redată și cea a lui D. V. Barnosehi, *Originile democrației române. „Cărvunarii”. Constituția Moldovei de la 1822*, Iași, 1922, p. 129 și urm. Cel mai nou punct de vedere asupra actului este expus de Valeriu Șotropa, *Memoriul cărvunarilor*, în „Studii și cercetări juridice”, anul 16 (1971), p. 463—470.

Revoluția din 1821 a fost evenimentul care a accentuat aceste contradicții sociale, ducându-le la paroxism. Una din urmările ei a fost formarea în Moldova a unor grupări cu scopuri politice, compuse din membri mai mult sau mai puțin numeroși proveniți din diverse straturi sociale. Se cunosc astfel de grupări formate din membrii diferitelor pătri din sinul boierimii : unele alcătuite din mari boieri (îndeosebi din marea boierime emigrată), altele din mici boieri. Aceste grupări au fost denumite de unii contemporani sau de diferiți autori mai vechi sau mai noi „partide boierești” și „grupări politice”. Ele au prezentat un caracter mai mult sau mai puțin stabil; toate au jucat însă un rol activ și au avut un caracter combativ. S-au format în acel timp chiar asociații constituite în baza unor acte scrise, prin care membrii proveniți din diverse straturi ale boierimii se legau între ei prin formule solemne (jurăminte, blesteme) să urmărească anumite țeluri și să se apere reciproc în caz de nevoie. În special mica boierime s-a organizat în acest fel în vederea luptei pe care urma s-o desfășoare și în care se angajase contra marii boierime. Se accentua în aceste acte asupra luării hotărârilor în comun, a respectării angajamentelor, a sancțiunilor ce urmau să se ia în caz de trădare a grupului de unul sau unii din membri. Solidaritatea de clasă s-a manifestat în unele ocazii în mod concret, mica boierime reacționând colectiv în mod violent la anumite încălcări ale drepturilor unor membri ai ei sau pretinzându-și cu tărie în scris ori în adunări drepturile ⁸².

Ceea ce este locul a sublinia îndeosebi, pentru clarificarea aspectului social al contradicțiilor care au generat proiectul cărvunarilor, este faptul că în rîndurile acestui strat al boierimii au intrat, în anii 1821 și următorii, unii membri ai burgheziei prin obținerea de mici ranguri de boierie. Relațiile contemporane provenite din surse aristocratice sau din surse străine favorabile aristocrației vorbesc peiorativ de acei „ciocoi” și „parveniți” ridicați la mici grade de boierie de domnitorul Mihai Suțu (1819—1821), de caimacamul Vogoridi (1821—1822) și de domnitorul Ioan Sandu Sturdza (de la 1822), care „înnobilaseră” diferite persoane din burghezie. Scopul urmărit de acele elemente burgheze prin intrarea în rîndurile miciei boierimi era asigurarea exercitării unor activități productive, în special a unei activități industriale, — ca boieri fiindu-le înlesnită obținerea unor hrisoave privilegiale conținînd autorizații pentru deschiderea de manufacturi și fabrici (dat fiind că în deceniile de la începutul secolului al XIX-lea astfel de privilegii s-au acordat în mod preferențial boierilor). Se cunosc astfel numeroase cazuri de elemente ale burgheziei, care în virtutea posibilității osmozei sociale au căutat să obțină ranguri nobiliare în vederea mai ales a scopului sus-amintit, elemente provenite din negustorime,

⁸² Vezi actele publicate în Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., vol. II, București, 1967, p. 787—788; Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 610—611 și 596. Relativ la solidaritatea între membrii miciei boierimi este deosebit de grăitor cazul conflictului dintre un mic boier și un mare boier, rudă cu domnitorul, conflict care s-a manifestat și prin violențe fizice ce au provocat sancționarea de către domnitor a micului boier cu o pedeapsă fizică, fapt care a determinat o reacțiune violentă, un început de răscoală, din partea membrilor miciei boierimi; cazul e relatat în documentul contemporan publicat de Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, vol. X, p. 218.

arendași, profesiuni intelectuale, cum au fost de pildă Gheorghe Asachi, Leonte Radu, Ioan Adamachi și alții⁸³.

Ca urmare a procesului de transformări sociale, mica boierime moldoveană din momentul elaborării actului studiat era un strat social nu numai mult mai numeros, dar și mai complex ca surse de formare și ca legături de interese cu alte straturi sociale, decât marea boierime, fiind compus, din punctul de vedere al originii, din diferite categorii: mici boieri care nu reușiseră încă să se ridice pe o treaptă socială mai înaltă, descendenți scăpătați ai unor mari familii boierești, foști burghezi (comercianți și liber profesioniști), foste slugi domnești și foști oameni din serviciul marilor boieri, înnobilați (aceștia din urmă erau caracterizați de consulul Kreuchely „boieri mărunți în serviciul celor mari”)⁸⁴.

Acest fapt, pe care era necesar să-l precizăm aici în mod deosebit, face ca lupta dintre boierimea mică și cea mare din Moldova în perioada deceniului al treilea al secolului al XIX-lea să nu fie numai o formă de contradicție neantagonistă între două pătri ale aceleiași clase, ci, într-o anumită măsură, și o contradicție antagonistă între reprezentanții noului și cei ai vechiului. De aici rezultă că, deși erau întrucitva exagerate, aveau totuși un simbul de adevăr denumirile pe care unii reprezentanți diplomatici ai imperiilor vecine feudale le dădeau grupării compuse din membrii micii boierimi: „partidul revoluționar” (cum îl numea diplomatul ruș Minciaky), „partidul noii constituții” (cum îl numea agentul Austriei la Iași, care ne-a transmis și informația că Ioan Sandu Sturdza era favorabil acestui partid din cauza forței pe care el o reprezenta, precum și informația că era vorba de un partid activ, care ținea întruniri secrete și avea legături cu diferiți demnitari din Imperiul turcesc)⁸⁵. Prima victorie a acestei grupări social-politice fusese numirea domnitorului pămîntean Ioan Sandu Sturdza; a doua a fost captarea bunăvoinței domnitorului în favoarea proiectului.

Faptul că actul în cauză exprimă interesele micii boierimi, inclusiv ale elementelor burgheze pătrunse în cadrul acesteia, rezultă și din analiza conținutului actului, care, deși adoptă unele principii din *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* de la 1789, caută să le adapteze la situația din Moldova din timpul său și să garanteze interesele păturii sociale din care făceau parte autorii săi.

Actul, deși izvorit din contradicțiile din sinul clasei feudale, exprimînd însă implicit și interesele unor elemente ridicate din clasa burgheză și fiind îndreptat contra dominației marii boierimi și a acaparării de către aceasta a conducerii statului, contra privilegiilor acesteia, contra folosirii

⁸³ Despre aceste înobilări prin care s-a înmulțit numărul micii boierimi cf. privitor la cele din vremea lui Mihai Suțu, actul din 1822 publicat la Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, 5, p. 1-4, și cele din 1825 în supl. I, 4, p. 86-91; privitor la cele din vremea lui Vogoridi, *ibidem*, supl., I, 4, p. 86-91, și actul din 1 mart. 1822 reprodus fragmentar la Filitti, *op. cit.*, p. 81, precum și scrisoarea consulului austriac Lipa din 30 sept. 1822 publicată în Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., II, p. 841; iar relativ la înobilările din vremea lui Ioan Sandu Sturdza suplica înalțată de un grup de mari boieri către Poartă în febr. 1824, în care domnul e acuzat că a bîierit pînă la acea dată peste 400 de „indivizi” (actul e publicat la N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 687-689). Cf. și V. Popovici, *Cu privire la opoziția marii boierimi moldovene împotriva lui Ioan Sandu Sturdza „domnul cărvunarilor”*, în Acad. R. S. România, Filiala Iași, „Studii și cercetări științifice. Istorie”, an. VIII (1957), fasc. 1, p. 111-112.

⁸⁴ Hurmuzaki, *op. cit.*, X, p. 362; Filitti, *op. cit.*, p. 82.

⁸⁵ Textele la N. Iorga, *Acte și fragmente...*, II, p. 690-692; Hurmuzaki, *op. cit.*, s.n., II, p. 854 și 864-865; cf. și V. Popovici, *op. cit.*, p. 100, 111-113.

statului ca instrument în serviciul exclusiv al intereselor marii boierimi, formează prin aceasta un act progresist. Dar caracterul progresist nu merge mai departe; prin acest act, redactorii lui nu luptă sau luptă într-o măsură prea redusă pentru interesele tuturor categoriilor sociale. Căutînd în special să lovească în dominația marii boierimi, autorii memoriului luptă în realitate și în primul rînd pentru interesele micii boierimi și, în subsidiar, pentru interesele economice ale burgheziei, în special pentru acele elemente ale burgheziei care fuseseră ridicate în rîndurile categoriei lor sociale. Aceste limite ale caracterului progresist al actului rezultă limpede din faptul că, deși în el se proclamă unele drepturi și obligații cetățenești care aparent sînt în favoarea tuturor claselor sociale, se păstrează o serie de instituții și forme ale vechii orînduiri politice și sociale care mențin caracterul feudal al statului, făcîndu-se burgheziei numai unele concesiuni de ordin economic, nu politic. În esență, memoriul tinde, în primul rînd, să extindă drepturile și avantajele de care se bucura în acel moment marea boierime, asupra micii boierimi, dezvoltată numeric prin pătrunderea în ea a unor elemente burgheze înstărite. Chiar și proclamarea unora din drepturile omului și cetățeanului servește acestui scop. Analiza ideilor principale, cuprinse în punctele cele mai caracteristice ale memoriului, ne va dovedi aceasta.

Analiza critică a conținutului. Punctul 1 al memoriului formează o succintă referire la problema *autonomiei statului*, privitor la care redactorii proiectului țin să precizeze din capul locului că „Norodul Moldaviei . . . din învechime și pînă astăzi a avut și are sfințit privilegiul slobozeniei și acela al volniciei de a se oblădui cu ocîrmuitorul său și cu privilegiile țării”, trebuind însă, pe de altă parte, să constate și să accepte situația de fapt că această autonomie are loc „sub umbrirea” împărăției turcești (ceea ce constituie o restrîngere a suveranității la o autonomie internă îngăduită; dar e de reținut că termenul de „umbrire” acopere în cazul de față nu atît noțiunea de dominație, cît aceea de ocrotire, protecție).

Cu toată această știrbire, acest punct de la începutul proiectului, ca și titlul ce formează un scurt preambul al acestuia — în care se vorbește despre cererile ce se fac din partea „obștii Moldaviei” —, vădește un nivel ideologic ridicat și, cum remarca Alecu Russo, deschide un orizont național.

Imediat după aceasta, în cîteva puncte de la începutul memoriului, sînt reglementate *drepturile și libertățile cetățenești*.

Această parte se inspiră în mare măsură din Declarația franceză de drepturi, avînd prin urmare un caracter avansat pentru timpul său și în special în raport cu ideologia feudală dominantă la noi în acel moment. Nici unul din memoriile și proiectele de pînă atunci nu recepționase în asemenea măsură ideile fundamentale ale revoluției burgheze din Franța. Unele din aceste drepturi și libertăți fuseseră solicitate de programele anterioare, altele — mai puține — se bucuraseră de o reglementare incipientă în cîteva din codurile de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, dar în nici unul din acele texte anterioare ele nu fuseseră preluate într-o așa largă măsură și reînite într-un sistem, ca în proiectul cărvunărilor.

Totuși, aceste idei au fost numai în mod limitat reproduse în proiect, prin aplicarea unui procedeu de selecționare, suferind o interpretare restrictivă și prin restul punctelor proiectului, care au căutat să

le reducă înțelesul și sfera de activitate, spre a le adapta spiritului general și caracterului esențial al memoriului, care nu urmărea nicidecum răsturnarea orinduirii social-politice feudale, ci doar o „îmbunătățire” a ei. Pe de altă parte, ele au fost completate cu unele idei și propuneri născute din nevoile și împrejurările locale, interpretate prin prisma intereselor stratului social din care făceau parte autorii actului.

Referitor la *libertățile personale*, se cere mai întâi ca nimeni să nu poată fi acuzat, arestat sau pedepsit decât „întru întâmplările hotărâte prin pravilă și după formele pravilei”⁸⁶. Dar legiferarea este dată, prin punctele 19—23, în atribuția domnului — reprezentant și exponent al clasei feudale — și a Sfatului obștesc, cu preponderența acestuia din urmă în caz de divergență, iar Sfatul obștesc, potrivit punctului 20, urma să fie compus exclusiv din boieri de toate categoriile, care puteau elabora orice reglementări discriminatorii socoteau că sînt în interesul clasei lor. Aceeași observație se poate face pe marginea punctului 4⁸⁷, în care se cere să nu poată fi nimeni oprit a face ceea ce nu e împotriva legilor, legile însă putînd avea, dată fiind sursa lor, un caracter antidemocratic.

Libertatea mai este limitată și prin punctul 9, care⁸⁸ permite arestarea preventivă, dacă „trebuința ar cere neapărat de a se pune la închisoare”, trebuință care este, bineînțeles, la aprecierea membrilor clasei dominante. Prevederea ca, asupra celui arestat înainte de dovedirea culpabilității „toată asprimea cea de prisos peste trebuința siguranței despre persoana lui să fie oprită și neertată”⁸⁹, formează doar un paliativ, un adaos formal lipsit de garanții.

Punctul 7⁹⁰, propunînd ca toți cei chemați sau arestați din ordin, cu formele legale și în baza prevederilor legii, să fie obligați a se supune, considerîndu-se opunerea în asemenea caz drept vinovăție supusă judecării, întărea autoritatea statului feudal, știut fiind că ordinele veneau de la dregătorii reprezentanți ai clasei feudale, care aveau în vedere în primul rînd interesele acestei clase. Proiectul cărvunarilor nu prelua și reversul acestei reguli: rezistența la opresiune, trecută de articolul 2 din Declarația franceză între „drepturile naturale și imprescriptibile” ale omului; explicația acestui fapt constă în aceea că opresiunea era necesară clasei feudale pentru menținerea statului feudal.

O contradicție evidentă a principiului libertății, proclamat în partea de la începutul memoriului, se află în punctul 71, care, menținînd robia, reglementează unele aspecte ale situației robilor boierești și domnești; de asemenea și în punctul 70, prin care se caută a se introduce diverse restricții în sfera de activitate a anumitor locuitori ai țării. Ambele puncte contravin și principiului egalității, constituind discriminări convenabile clasei stăpînitoare feudale.

Libertatea industriei și a comerțului sînt cu tărie cerute la punctul 13, care prevede că „lucrarea pămîntului în tot chipul, meșteșugurile, deschiderea de fabrici de orice trebuință, precum și alcătuirea de iscusinți cele nevinovate și tot felul de negustorie să fie neoprite în pămîntul Moldovei” și cere, în mod special, nu numai ca agricultura, industria și comerțul să fie „neoprite” în Moldova, dar și (dispoziție care privește

⁸⁶ Pct. 6 al memoriului, tradus după art. 7 al *Declarației franceze de drepturi*.

⁸⁷ Inspirat din art. 5, *ibidem*.

⁸⁸ Conform art. 9, *ibidem*.

⁸⁹ Reprodușă în continuare din *ibidem*.

⁹⁰ Preluat din art. 7, *ibidem*.

mai ales clasa boierească posesoare de moșii) să fie „slobode . . . produsele pământului de orice fel a trece și peste hotar, afară din țară, spre folosul alișverișului țării (ceea ce constituie o anticipare a prevederilor tratatului de la Adrianopol din 1829, *n.n.*) . . . , precum și înlăuntrul țării de a să alișverișui”.

Prin aceste propuneri se urmărea desfășurarea nu numai de către clasa burgheză în dezvoltare, dar și de către clasa boierească, a unor activități agricole, industriale și comerciale rentabile, prin folosirea forțelor de muncă provenite din rîndurile țărănimii și ale clasei muncitoare în curs de formare, cu alte cuvinte prin exploatarea acestor clase. Însă e evident că, acest punct avea și un caracter progresist, prin faptul că facilita activitatea și implicit dezvoltarea clasei burgheze, precum și dezvoltarea noului mod de producție.

În legătură cu această problemă, proiectul mai revine în câteva puncte, din care fapt rezultă importanța pe care i-o acordă precum și interesul micii boierimi de a-și crea în acest mod din burghezia în ascensiune un aliat împotriva marii boierimi. Astfel, se poate spune că dezvoltarea forțelor de producție, care avea nu peste mult să ducă la schimbarea relațiilor de producție, și (legat de această dezvoltare) interesele micii boierimi și ale burgheziei își găsesc o clară expresie și în punctele în care se vorbește de „rodurile ostenelelor și ale iscusinței” și de libera dispoziție asupra lor, se dă în atribuția sfatului obștesc îmbunătățirea agriculturii și întemeierea comerțului, se cere ușurarea „adeturilor” (dărilor, *n.n.*) orașelor, pentru ca acestea să se poată dezvolta și, concomitent cu ele, să se poată dezvolta comerțul, se solicită desființarea unor impozite noi ce împiedică comerțul, se permite cetățenilor străini, supuși în alte privințe la serioase restricții, să facă comerț⁹¹. Toate aceste puncte învederează interesul boierimii mici eterogene de a se încadra în noul mod de producție, în vederea sporirii veniturilor sale și a acumulării de capitaluri.

Punctul 2 reglementează *libertatea religioasă*, introducînd însă o discriminare între religia ortodoxă („pravoslavnică credință creștinească a răsăritului”), care are „toată slobozenia” și celelalte culte, care sînt numai tolerate, „suferite”, întrucît nu ar tulbura ordinea și siguranța publică sau nu ar aduce vreo atingere „credinței pămîntești”. Acest punct are un caracter restrictiv, formînd un amestec al ideilor Declarației de drepturi din 1789 cu idei feudale învechite de natura celor din *Approbatæ Constitutiones* de la 1653 (cu care prezintă și o asemănare în terminologie).

Libertatea tiparului e pe de o parte sprijinită la punctul 66 prin solicitarea acordării dreptului de a deschide tipografie în limba patriei nu numai ocîrmuirii, dar în subsidiar, „de nu o va face ocîrmuirea”, oricărui cetățean, sau, cum se exprimă proiectul, „oricărui din pămînteni s-ar găsi ca să o alcătuiască cu a sa cheltuială”; însă pe de altă parte, această libertate e frînată prin preconizarea, de către același punct, a cenzurii tipăriturilor, a limitării acestora la „tot felul de cărți ce se vor înfățișa trebuincioase, fiind și fără pricină vederat vrednică de oprire”, prin tipărituri netrebuincioase și vrednice de oprire trebuind să se înțeleagă publicațiile care conțin idei contrare ideologiei și intereselor clasei dominante.

⁹¹ Pct. 3, 13, 21, 53, 68 ale memoriului.

Proiectul nu se ocupă în nici unul din punctele sale de *libertatea comunicării gândirii și părerilor prin grai*, care în Declarația de drepturi din 1789 este consacrată în articolul 11 alături de libertatea comunicării gândirii pe calea tiparului. Trecerea sub tăcere a acestei libertăți se face pentru motivele că autorii proiectului au considerat, pe de o parte, ca singură indicată și suficientă dezbaterea diverselor probleme ale statului de către adunarea Sfatului obștesc compusă din boieri de diferite grade (a cărei libertate în exprimarea părerilor proiectul o consacră în punctul 22); și, pe de altă parte, au socotit contraindicată, periculoasă chiar, pentru statul feudal, libertatea pentru celelalte clase de a-și exprima prin grai punctul de vedere, care nu putea fi decît contrar orînduirii feudale. Prin aceasta autorii proiectului se dovedeau consecvenți cu linia adoptată față de libertatea tiparului, pe care a restrînseseră în punctul 66 prin prevederea cenzurării tipăriturilor; consecvența pe linia apărării orînduirii feudale îi făcea să devieze și în această privință de la litera textului din care se inspiraseră. De aceea, nu numai că nu se solicită acest drept (de comunicare a gândirii prin grai), dar într-o prevedere care are natură de articol de cod penal se cere, la punctul 11, ca „Tot cela ce va face ențrigă și spionlic, prigonire sau violenție, precum și tot cela ce ar ridica turburare sau răzvrătire împotriva binelui patriei să fie neapărat supus pedepsei pravilicești...”, punct care nu se referă numai la marii boieri emigrați, care se opuneau reformele propuse de mica boierime, dar și la orice încercare de solicitare a drepturilor, pe orice cale (inclusiv prin viu grai în cadrul manifestațiilor etc.), de către celelalte clase sociale, prin binele patriei trebuind să se înțeleagă, în concepția reprezentanților clasei feudale (fie și a păturii de jos a acesteia), interesele clasei dominante din statul feudal.

Libertatea învățămîntului, preconizată la punctul 65, nu putea duce la rezultatul arătat acolo: „ca să poată învăța oricine în limba noastră”, din cauza prevederii din cuprinsul aceluiași punct ca școlile obștești să se deschidă la Iași și în toate celelalte orașe ale țării (nu și în sate, *n.n.*), prin care se limita în practică posibilitatea de a învăța carte la fiii clasei boierești și ai clasei burgeze în ascensiune; totuși, și în această formă de mijloc, propunerea reprezenta o idee progresistă față de situația existentă în momentul întocmirii actului.

În fine, libertatea de a înainta cereri către organele oficiale (*dreptul de petiționare*) — care a existat în perioada feudalismului la noi sub forma „jalbelor” ce se puteau înainta și către forul suprem al țării: domnul — este prevăzută de proiect în materie judecătorească, permițîndu-se înaintarea jalbei fie la judecătoria ținutului, fie la domnie, care o va trimite la judecătoria ținutului⁹², și în materie de „jalbe obștești” către curtea suzerană, în legătură cu „trebuințele obștești ale patriei”, exclu-zîndu-se expres pîrile personale⁹³.

Al doilea principiu de bază, considerat de asemenea ca unul din principalele drepturi naturale ale omului, *egalitatea*, este și el introdus în proiectul cărvunarilor, fiind preluat din aceeași sursă de inspirație. Astfel, punctul 18 proclamă egalitatea tuturor înaintea legilor⁹⁴ (prevedere care e întărită prin supunerea la lege a însuși domnitorului și a Sfatului obștesc, prevăzută la punctul 74); iar punctul 8 precizează că acu-

⁹² Pct. 30, *ibidem*.

⁹³ Pct. 77, *ibidem*.

⁹⁴ După modelul art. 6 al Declarației franceze de drepturi.

zarea și judecata faptelor ilegale se va face „fără alegere de obraji”. De asemenea, se adoptă și principiul egalității la funcțiile publice⁹⁵, cerându-se la punctul 46 ca alegerea în slujbe să se facă „numai după meritul a bunelor fapte și după puterea vredniciei fieștecăruia pentru slujba ce este să se încredințeze”, la punctul 51 repetându-se insistent că numirea în boierii să se facă „numai pentru cinstile vredniciei”, iar la punctul 12 preconizându-se ca nici o slujbă publică să nu se atribuie cuiva ca moștenire.

Dar, pe lângă aceste prevederi, autorii proiectului au mai preconizat unele reglementări care contraveneau în mod evident principiului egalității. De exemplu, Sfatul obștesc urma să fie alcătuit exclusiv din boieri; se prevedea că deputații Sfatului obștesc proveniți din cele 16 ținuturi se aleg numai de către boierii din cuprinsul ținuturilor (de către „obștea boierilor ținutași”, după expresia memoriului), acordându-se, prin urmare, dreptul electoral activ și pasiv, pentru organul reprezentativ al țării, exclusiv clasei feudale; se acorda numai stăpînitorilor de moșii dreptul de a avea velnițe pentru fabricarea rachiului; se păstrau unele din scutirile și privilegiile așa-zise „legiuite” ale boierimii; și — cum s-a arătat — se menținea robia⁹⁶.

În legătură cu concretizarea acestui principiu fundamental, se poate remarca și faptul că reglementările care restrîng în mod sensibil sfera de activitate a străinilor (cuprinse în numeroase puncte⁹⁷, din care unele se referă nu numai la necetățeni, dar și la cetățenii de alte naționalități) nu pot fi considerate ca o expresie fidelă a acestui drept „natural” al omului.

În afară de aceste contradicții la principiul egalității, prevăzute expres, e de remarcat că nici egalitatea la numirea în dregătoriile de diferite categorii, proclamată cu tărie în punctele 46 și 51, nu era intangibilă în practică, datorită faptului că numirea dregătorilor urmînd a se face „după socotința domnului unită cu a Sfatului obștesc”, aceste organe ale statului fiind compuse numai din reprezentanți ai boierimii, desemnarea aleșilor urma să se facă, fără îndoială, din aceeași clasă, sau, pentru slujbele minore, din devotații acesteia. Aceste nepotriviri și prevederi contradictorii fac ca proclamările principiale din proiect în legătură cu egalitatea să rămînă în bună măsură declarative, formale, și ca egalitatea tuturor și în special a claselor producătoare să rămînă negarantată concret.

O deosebită atenție acordă memoriul cărvunării problemei *proprietății individuale*, pe care, inspirindu-se din articolele 2 și 17 ale declarației menționate, o consideră, fără a concretiza însă ideea în termeni expresi, ca pe unul din drepturile naturale ale omului, reglementînd-o cu unele modificări datorate circumstanțelor locale.

Din totalitatea propunerilor privind dreptul de proprietate individuală, rezultă caracterul acesteia de instituție de temelie a orînduirii social-economice a epocii respective și dorința „novatorilor” de a întări și garanta această instituție cît mai mult posibil.

Menținîndu-se marea proprietate feudală, se caută a se introduce anumite reglementări noi, inspirate din principiile burgheze, în scopul

⁹⁵ După art. 6, *ibidem*.

⁹⁶ Pct. 20, 48, 60, 70, 71 ale memoriului.

⁹⁷ Pct. 56, 60, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, *ibidem*.

protejării acestei proprietăți și a proprietății individuale în general prin unele garanții care să-i asigure o dezvoltare cât mai puternică și să permită o sporire sensibilă a beneficiilor titularilor ei. În acest scop, se propun unele dispoziții și precizări.

Astfel, se garantează dreptul de proprietate individuală asupra bunurilor mobile și imobile și asupra „rodurilor ostenelelor și a iscusinței”, prin prevederea libertății de a dispune asupra acestor bunuri și produse și a supunerii în această privință numai la lege: „nesupus fiind cătră aceasta vreunei alte îndatoriri decît acea sfințită de pravilele țării” (punctul 3), apărîndu-se astfel proprietatea individuală și libertatea titularilor ei de a întreprinde acțiuni și de a încheia acte de natură a duce la sporirea și întărirea ei.

Se urmărea prin aceasta, în principal, eliberarea proprietății boierești de sarcinile feudale, care o îngrădiseră în vechiul obicei al pămîntului atît în relațiile cu domnia, cît și în cele cu țărani locuitori pe moșie. Aceasta rezultă și din adăugarea unor prevederi speciale, izvorite din situația specifică locală. E vorba mai ales de punctul 53: „Stăpînii moșilor să nu se păgubească din dreptul ce li s-ar căde de pe drept pămîntul lor, ce-l dau locuitorilor de se hrănesc”, care caută să completeze definiția generală a proprietății de „slobodă stăpînire asupra averilor sale mișcătoare și nemișcătoare” dată la punctul 3, unde se mai proclamă și libertatea pentru „fiește cine de a hotări cum îi va plăcea pentru dreapta avere a sa”. Reiese limpede tendința moșierilor de a-și extinde drepturile în dauna drepturilor țărănilor și de a-și anihila obligațiile față de aceștia, de a-și lărgi dreptul de folosință asupra întregii moșii, tendință determinată de dezvoltarea economiei de schimb și, ca urmare, de interesul moșierilor de a realiza cît mai multe produse pentru vînzare.

Deși proprietatea individuală este garantată în proiect în modul arătat, autorii acestuia sînt nevoiți, spre a se pune de acord cu izvorul acestei părți a actului, să admită⁹⁸ principiul *expropriării pentru cauză de utilitate publică*: „Să nu poată fi nimenea lipsit de vreo parte din averea sa fără slobodă voința sa, afară numai de ... vreo întîmplare cînd o neapărată obștească trebuință pravilicește îndreptățită o va cere aceasta”⁹⁹. Bineînțeles însă că, inspirîndu-se din aceeași sursă, ei prevăd imediat și măsura apărătoare a intereselor claselor posedante, ca această expropriere să fie precedată de o integrală și prealabilă despăgubire: „după ce i să va face o despăgubire potrivită cu lucrul ce să va cere a i se lua”¹⁰⁰.

De o deosebită atenție se bucură în proiect reglementarea dobîndirii și pierderii *calității de cetățean și a drepturilor cetățenilor străini*¹⁰¹. Condițiile pentru dobîndirea cetățeniei sînt îngreunate, cerîndu-se, pe lîngă căsătoria cu o pămînteancă, posedarea de către aceasta a unei averi imobile și un stagiu neîntrerupt de 10 ani. Se prevede pierderea cetățeniei ca urmare a unei fapte criminale sau a obținerii unei cetățenii străine.

Analiza liniilor fundamentale ale *organizării statale* propuse de cîrvarari ne demonstrează că aceștia nu au urmărit crearea unui stat democratic, deoarece, pe de o parte, nu au înțeles ca la conducerea poli-

⁹⁸ Inspirîndu-se din art. 17 al *Declarației franceze de drepturi*.

⁹⁹ Pct. 5 al memoriului.

¹⁰⁰ Pct. cit.

¹⁰¹ Pct. 14, 15, 16, 60, 68 ale memoriului.

tico-administrativă a statului să participe toate clasele sociale, iar pe de altă parte au păstrat cele mai multe din vechile instituții feudale, solicitînd doar unele modificări care nu schimbau caracterul feudal al statului.

Proiectul preconiza conducerea statului de către un *domn* cu puteri limitate, ales dintre pămînteni de o Obștească Adunare compusă din virfurile bisericii și din „toată obștea boierilor” și confirmat de Poartă¹⁰², ajutat de un *Sfat obștesc* investit cu atribuții mai importante decît cele ale domnului.

Din prevederile proiectului rezultă tendința evidentă de restrîngere a autorității domnești și de preluare a rolului principal în conducerea efectivă a statului de către Sfatul obștesc. Această organizare, care constituie o elaborare originală din partea autorilor proiectului, formează axa memoriului, ideea esențială și cea mai cu înfocare urmărită de către cărvunari. Faptul rezultă și din declarația lămurită de la punctul 76, în sensul că Sfatul obștesc este „lucrul cel mai cu denadinsul ce se cere de cătră toată obștia pămîntului” (obște care consta în realitate din mica boierime și elementele asimilate de ea) și că prin Sfatul obștesc împreună cu domnul (care este menționat aici în rîndul al doilea!) „are să să facă începutul și pornirea a toată lucrarea privitoare cătră sfîrșitul (adică realizarea, *n.n.*) cererilor înșămnate pentru binele patriei”.

Sfatul obștesc, în concepția cărvunarilor, urma să se compună din mitropolitul țării și cei doi episcopi, din membrii divanurilor și departamentelor judecătorești (instanțele superioare din capitala țării, compuse din boieri) și din cîte un boier ales în fiecare ținut de către boierimea locală¹⁰³. Boierimea alcătuitoare a Sfatului obștesc consta din boieri de toate categoriile, categoria micii boierimi avînd preponderența numerică.

Din modul de formare și structura Sfatului obștesc rezultă că el era conceput ca un organ reprezentativ, însă imperfect și parțial reprezentativ, atît în sensul că ar fi fost numai în parte compus din membri aleși, cît și în sensul că ar fi fost ales numai de o parte a populației țării. Totuși, el ar fi format un organ superior, reprezentînd un sensibil progres, atît prin componență cît și prin atribuții, față de vechiul „Divan” pe care ar fi trebuit să-l înlocuiască.

Atribuțiile pe care proiectul le acorda Sfatului obștesc ar fi conferit acestuia un rol preeminent în stat : elaborarea și modificarea legilor „după trebuința ce ar fi”, rezolvarea cererilor Porții otomane, stabilirea impozitelor, îndrumarea și îmbunătățirea economiei (se indică ramurile agriculturii și comerțului), organizarea și supravegherea instrucțiunii publice, a bisericii, a asistenței sociale, alegerea mitropolitului, a celor doi episcopi și a egumenilor mănăstirilor, alegerea dregătorilor administrativi și a membrilor instanțelor judecătorești (divanuri, departamente, judecătorii ținutale). În toate cazurile se cere și acordul domnitorului, dar în materie de legiferare sau alte măsuri de interes obștesc părerea Sfatului prevalează, părerea domnitorului avînd prioritate numai în materie de alegere a dregătorilor de diverse categorii și cu condiția „de a fi vreo pricină neapărată și privitoare . . . numai spre binele obștesc al pămîn-

¹⁰² Pct. 72, *ibidem*.

¹⁰³ Pct. 20, 48, *ibidem*.

tului", domnul numind singur doar pe dregătorii din „slujba curții” domnești ¹⁰⁴.

Memoriul mai conține, în celelalte puncte ale sale, o serie de cereri de ordin general sau de amănunt, privind organizarea administrativă, judecătorească, bisericească, procedura, finanțele, preconizând, pe lângă diverse instituții vechi pe care le păstrează, unele instituții și reglementări noi.

Între *reglementările de ordin general* nou propuse e de subliniat, în primul rând, distincția între puterea legiuitoare și cea executivă, — pe care textul le denumește ¹⁰⁵, pe cea dintâi „puterea hotărîrii” (pe care o atribuie domnului împreună cu Sfatul obștesc), iar pe cea de a doua „puterea ocîrmuirii și a împlinirii” (pe care o atribuie domnului). Despre o putere judecătorească nu se vorbește expres, dar se reglementează atent organizarea și activitatea judecătorească. Separarea activității judecătorești de celelalte două, indicate în punctul mai sus citat nu numai ca activități dar chiar ca „puteri” distincte, nu e netă. Astfel, în primul rând, membrii instanțelor judecătorești de toate gradele sînt aleși de către organele puterii legislative și organul suprem al puterii executive ¹⁰⁶; în al doilea rând, conducătorii administrativi ai ținuturilor, ispravnicii, fac parte din completul judecătorei ținutului în cauzele civile și penale, iar în alte cauze (comerciale, financiare, administrative) judecă singuri ¹⁰⁷; în al treilea rând, șeful puterii executive, domnul, are atribuția de a participa la activitatea instanței judecătorești celei mai înalte (Divanul întii, care era instanța de casare) în caz de retrimiteră de către instanța de fond, formînd în acest caz, împreună cu Divanul întii (sau, dacă scotește necesar, alăturîndu-și și Sfatul obștesc, principalul organ legislativ) suprema instanță care, în această împrejurare, poate să evoce cauza și să judece definitiv în fond ¹⁰⁸; în fine, membrii divanurilor și departamentelor judecătorești fac parte din Sfatul obștesc ¹⁰⁹.

Se propun apoi diferite *îmbunătățiri în organizarea administrativă* (din care unele propuse și de alte proiecte și memorii): reglementarea modului de numire a funcționarilor, a duratei slujbelor, a remunerării slujbașilor, sancționarea abaterilor acestora; se cere ca diferitele așezăminte de binefacere să fie reunite într-un singur așezămînt condus de o epitropie compusă din șase boieri, care să dea socoteală despre gestiunea acestui așezămînt în fața Sfatului obștesc ¹¹⁰; se prevăd diverse îmbunătățiri în organizarea financiară și în cea a poștelor ¹¹¹; se cere ca toate mănăstirile țării, inclusiv cele închinăte, să fie puse sub administrația clerului pămîntean ¹¹²; se solicită înființarea de școli și întemeierea unei tipografii obștești în afară de cea a mitropoliei ¹¹³; se preconizează organizarea în fiecare ținut a unor comisii pentru hotărnicirea moșiilor, compuse din boieri și ingineri ¹¹⁴.

¹⁰⁴ Pct. 21, 23, 46, 51, 62, *ibidem*.

¹⁰⁵ La pct. 19, *ibidem*.

¹⁰⁶ Pct. 46, *ibidem*.

¹⁰⁷ Pct. 28, 30, *ibidem*.

¹⁰⁸ Pct. 34, *ibidem*.

¹⁰⁹ Pct. 20, *ibidem*.

¹¹⁰ Pct. 45, *ibidem*.

¹¹¹ Pct. 54—57, *ibidem*.

¹¹² Pct. 63, *ibidem*.

¹¹³ Pct. 65, 66, *ibidem*.

¹¹⁴ Pct. 67, *ibidem*.

Ca măsuri generale socotite de primă necesitate în organizarea și funcționarea *justiției*, se solicită alcătuirea unei legislații complete civile și penale în limba țării¹¹⁵; se cere publicarea, aducerea la cunoștința obștească a pravilelor „ca să știe fiește cine ce este slobod și ce nu este slobod a face”¹¹⁶; se prevede stabilirea căilor de atac : apelul și recursul precum și revizuirea în caz de aflare a unor „dovezi vrednice” necunoscute, și se cere să se introducă obligativitatea începerii proceselor de la prima instanță pe teritoriul căreia se află obiectul pricinii sau persoana pîrită, spre a se curma obiceiul practicat de marii boieri de a aduce cauzele direct în fața instanței supreme¹¹⁷; se introduce autoritatea lucrului judecat (mai ales în scopul asigurării liniștitei exercitări a dreptului de proprietate) și se preconizează organizarea grefelor și întocmirea de dosare pentru fiecare proces¹¹⁸.

O deosebit de importantă propunere, care revine în mai multe locuri ale memoriului, în legătură cu activitatea a diferite organe, formînd una din ideile conducătoare ale proiectului, este cea a *luării hotărîrilor cu majoritate de voturi* în activitatea organelor colegiale : Sfatul obștesc, divanurile judecătorești, Obșteasca Adunare care alege pe domn¹¹⁹. Astfel, se prevede ca hotărîrile Sfatului obștesc să se ia în orice chestiuni cu votul majorității persoanelor componente¹²⁰; ca hotărîrile instanțelor judecătorești colegiale să se dea „pururea după gnomiile (părerile, *n.n.*) cele mai multe la număr”¹²¹; ca alegerile în dregătorii să se efectueze „după socotințele cele mai covârșitoare la numărul Sfatului obștesc”¹²² și ca alegerea domnului de Obșteasca Adunare compusă din înalții ierarhi și din toată obștea boierilor să se facă „după socotința și primirea celor mai mulți”¹²³. Prevederile proiectului în acest sens au constituit idei care au rămas, fiind preluate și în alte acte următoare (ca de pildă actul de chezășie din 1824), și au format una din cele mai importante cauze ale opunerii față de proiect a marii boierimi, care nu putea să accepte a fi covârșită în adunările țării de glasurile mai numeroase ale micii boierimi (după cum se arată explicit într-un memoriu din 1824, al marii boierimi emigrate, către țarul Rusiei)¹²⁴.

În general, ideile predominante, care revin ca un fir conducător în întregul memoriu, sînt : pe de o parte, conducerea țării de către membrii întregii boierimi, cărora li se acordă rol activ și determinant în toate sectoarele și organele — de preferință colegiale — ale vieții sociale și de stat, de la Sfatul obștesc pînă la epitropia așezămintelor și pînă la comisiile ținutale de hotărnicire, și li se preconizează luarea hotărîrilor cu majoritate (prin care fapt se asigură o preponderență micii boierimi, mai numeroasă); pe de altă parte, dezvoltarea agriculturii, industriei și comerțului și sprinjirea activității particulare în aceste domenii.

¹¹⁵ Pct. 75, *ibidem*.

¹¹⁶ Pct. 17, *ibidem*.

¹¹⁷ Pct. 29, 31—34, *ibidem*.

¹¹⁸ Pct. 34, 35, 37, *ibidem*.

¹¹⁹ De asemenea, în corelație cu aceasta, e de observat și preferința pentru organele colegiale.

¹²⁰ Pct. 22 și memoriului.

¹²¹ Pct. 36, *ibidem*.

¹²² Pct. 46, *ibidem*.

¹²³ Pct. 72, *ibidem*.

¹²⁴ Textul la Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexa 25 (p. 131—132).

Natura juridică, valoarea și aplicarea actului. Memoriul „novatorilor” de la 1822 este, așadar, privit în ansamblu, după cum am anticipat parțial la început și am evidențiat apoi prin analiza diverselor sale părți principale, un act cu un conținut de caracter mixt, eterogen, cuprinzând atât unele propuneri prin care se caută să se întărească poziția clasei feudale și să se extindă privilegiile ei asupra tuturor membrilor componenți, de orice rang și de orice sursă, cât și o serie de propuneri ce prevăd introducerea unor instituții și reglementări favorabile dezvoltării forțelor de producție și noilor relații de producție în curs de formare, prin acestea făcându-se unele concesiuni de ordin economic și ideologic clasei burgheze în vederea captării ei de partea micii boierimi, concesiuni care asigurau concomitent sporirea veniturilor tuturor claselor și păturilor posedante, nu numai ale burgheziei. Prin propunerile din prima categorie, actul prezintă un caracter retrograd, atenuat prin faptul că tinde la o sporire sensibilă a numărului participanților la puterea politică și la bunăstarea economică. Prin cele din a doua categorie, prezintă un caracter neîndoiește progresist, fiind un pas înainte pe calea de la vechea orînduire spre obiectivele pe care le va proclama cu tărie și mult mai complet și mai consecvent revoluția de la 1848. Lărgirea sferei părtașilor la conducerea treburilor obștești, preconizarea organelor colegiale ca forme preferate de organizare în diferite sectoare ale vieții de stat și luarea hotărîrilor cu majoritatea voturilor, diversele îmbunătățiri ale organizării și funcționării aparatului de stat formau desigur cereri cu caracter progresist; tot astfel și proclamarea autonomiei țării, a libertății individuale, a egalității înaintea legilor, a exproprierii pentru folosul obștesc, a libertății muncii și comerțului, propunerea întocmirii unor legiuri în limba țării și a întemeierii de școli în această limbă etc.

Autorii memoriului, dîndu-și seama de acest conținut complex al lui și de caracterul progresist al unora din inovațiile propuse, au căutat să se scuze, în fața forurilor de care depindea adoptarea proiectului, de introducerea prevederilor care le-au atras denumirile de „novatori” și „cărvunari” din partea virfurilor feudale reacționare, scriind în încheierea memoriului: „De urmează în alcătuirea acestei cereri oreș ce puțină abatere de la cele obicinuite din învechime ale pămîntului sau de alte obiceiuri ale vremii acestii de mai în urmă a domniilor streine, aceasta însuș firea lucrurilor o au cerut a să face”¹²⁵.

În lumina celor expuse, caracterizarea actului drept „cea dintîi manifestare politică a cugetării liberale” (Xenopol), sau ca „origină a cugetării democratice” la noi, „cea dintîi încercare de a da consistență tendințelor liberale ale firei românilor și principiilor democratice dominante în lumea întreagă” (Barnoschi) apare întrucitva exagerată¹²⁶. Nu mai puțin greșită ar fi însă considerarea lui ca un act retrograd, întrucît, față de condițiile social-politice existente în acel moment, el prezenta, fără îndoială, în ansamblul și în multe părți ale sale, un caracter progresist. Din analiza critică a conținutului actului, rezultă fără tăgadă un caracter precumpănitor progresist, deși trunchiat și răstălmăcit uneori, negarantat concret alteori.

Din conținutul punctelor, din modul lor de grupare și din forma expunerii rezultă că acest memoriu cuprinde un proiect de constituție. În linii mari, conținutul actului corespunde în bună măsură definiției constituției ca lege fundamentală, elaborată de clasa dominantă în confor-

¹²⁵ Textul la A. D. Xenopol, *Primul proiect de constituțiune al Moldovei*, p. 23.

¹²⁶ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XI, p. 29, nota; D. V. Barnoschi, *op. cit.*, p. 7.

mitate cu interesele sale proprii și în scopul asigurării poziției sale, prin care se reglementează liniile și aspectele fundamentale ale orînduirii sociale și statale, formarea, structura și atribuțiile organelor de stat, obținerea și pierderea cetățeniei, drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor.

Autorizația dată la un anumit moment de domnitor, ca „facțioșii” să se adune, să discute și să voteze articolele acestui text, evidențiază de asemenea caracterul de proiect de constituție al actului.

Ca formă de expunere a propunerilor, proiectul prezintă mai pe larg și mai bine sistematizat, folosind și unele neologisme care s-au încetățenit în limba română, unele idei pe care le exprimaseră și câteva din memoriile și proiectele de reforme anterioare, formulînd o serie de idei și doleanțe noi; prin aceste două aspecte el constituie o lucrare mai avansată, mai completă și mai bine întocmită decît acelea. Spre deosebire de celelalte memorii și proiecte, acest proiect e redactat mai juridic, sub forma unui proiect de lege, prevederile fiind expuse pe ponturi adică articole, proiectul prezentînd prin aceasta o formă mai bine articulată, mai bine coordonată decît celelalte.

Extinzînd și asupra fondului comparația cu celelalte proiecte, constatăm că acest proiect dovedește, în general, la autorii săi, un nivel mai dezvoltat de gîndire politică, o mai bună cunoaștere a ideologiei revoluției burgheze și o concepție mai sistematică de organizare decît posedau autorii memoriilor și proiectelor anterioare ori contemporane, deși unele din acestea cuprindeau, sporadic, cîte o propunere mai înaintată în unele privințe decît proiectul cărvunarilor (de exemplu proiectul lui Dimitrie Sturdza preconiza alegerea deputaților „Divanului de jos” dintre boieri sau alți cetățeni; cel al lui Iordache Rosetti-Roznovanu propunea desființarea scutelnicilor și impunere generală prin anularea privilegiilor în materie fiscală). Global însă, proiectul cărvunarilor reprezintă o elaborare de o mai mare importanță ideologică, juridică și politică decît cele anterioare sau contemporane.

Ca părți negative și scăderi ale actului se pot enumera: păstrarea unor instituții, situații și privilegii învechite, neluarea în considerare a intereselor țărănimii, privitor la care se mărginește doar la unele declarații formale și neesențiale, ca de exemplu „lăcuiorii (e vorba de locuitorii țărani de pe moșiile boierești, *n.n.*) să nu se asuprească”¹²⁷, ori „dările cele din nou scornite... fiind pricini de o vătămare vederată pentru neguțitori și asupriri pentru lăcuiori, să se ridice ca să nu mai fie”¹²⁸. Tot printre scăderi se pot considera și unele contradicții și imperfecțiuni formale. Scăderile actului se datoresc atît faptului că cei ce l-au întocmit urmăreau nu numai introducerea unor aspecte progresiste, dar și apărarea intereselor unui strat al clasei feudale, cît și grabei întocmirii lui și mai ales scopului acestuia, determinat de apartenența socială a autorilor săi, de a conserva în mare parte vechea organizare statală, aducîndu-i doar unele modificări care să-i dea un aspect de stat bazat pe domnia legii și pe consacrarea în texte de lege a unora din libertățile și drepturile cetățenești. Dorința de a întemeia un stat așa-zis „de drept”, în care să predomină legea, chiar dacă aceasta nu satisface întreaga colectivitate, ci doar o minoritate a ei — stat care să se bazeze pe hibrida reunire a principiilor raționaliste ale revoluției franceze, limitate selectiv, cu vechile așezăminte,

¹²⁷ Pct. 53 al memoriului.

¹²⁸ Pct. 61, *ibidem*.

reorganizate într-un complex mai încheșat formînd un mecanism perfecționat față de cel existent — a fost una din preocupările determinante ale elaborării memoriului. Această împrejurare rezultă și din pasajele din încheierea actului, în care se arată că „Moldova înfățișază dovada cea mai vie și cea mai luminată că o soțietate de oameni, ce nu se povățuște cu pravila și cu bunele orînduiri, este starea cea mai ticăloasă și mai nesuferită ce se poate da pentru om” și că „Scopul (scopul memoriului, *n.n.*) nu privește aiure decît la o temelie de siguranție în cît s-ar pute mai atocmită, pentru ca să ocrotească și să întrunească dreptățile cele de obște a norodului și a fiește căruia, și această temelie pămîntul nu o găsește a sta în alta decît întru alcătuirea de pravilă pămîntească, îmbrăcată cu toată destoinicia cea cuviincioasă pentru binele cel de obște”¹²⁹.

Acest amplu și bine încheșat memoriu, ce conținea bazele și liniile generale ale unei proiectate constituții a Moldovei, a emanat din inițiativa organizată a unei întregi pături sociale, care, formînd o grupare bine sudată, conștientă, solidară și activă, și-a exprimat categoric și concret punctul de vedere prin reprezentanții săi, redactori ai memoriului. Între aceștia, după cum se poate stabili din documentele contemporane și ulterioare și din particularitățile de stil ale textului, locul de frunte îl ocupă tînărul comis și inginer Ionică Tăutu, însuflețit de ideile iluminismului, cu rol substanțial în imprimarea caracterului progresist al actului. Alecu Russo atribuia lui Tăutu paternitatea exclusivă a proiectului. Pe baza diversității naturii propunerilor (unele prezentînd un caracter avansat, altele unul retrograd) și a unor diferențe de stil (în general stilul e clar și avîntat, dar pe alocuri e ponderat și greoi, chiar confuz), considerăm că autorul principal a fost nevoit să înscrie în proiect, într-o formă mai mult sau mai puțin apropiată de cea în care celelalte opinii au fost formulate, și propunerile ori sugestiile făcute de alți membri ai păturii sociale respective, deci că ne aflăm în fața unei opere la care au colaborat și alți membri ai clasei din care făcea parte autorul, rolul de coordonator al lucrării și de finalizator al textului revenind însă lui Tăutu. În sprijinul acestei opinii adaug și împrejurarea că mărturiile contemporane prezintă proiectul ca emanînd de la o întregă grupare. O serie de acte din acel timp caracterizează pe cei ce au elaborat actul ca pe o grupare organizată urmărind scopuri politice, iar actul ca pe un proiect de constituție în care aceștia și-au formulat principiile de organizare. De asemenea, în multe puncte ale proiectului se precizează că „obștea” (subînțeles : obștea micii boierimi) cere, „obștea” propune¹³⁰. Însă e cert că rolul lui Tăutu în redactarea proiectului a fost principal. Aceasta rezultă din asemănarea de stil a celei mai mari părți a actului cu stilul acestuia din celelalte scrieri ale sale și din identitatea celor mai importante din ideile fundamentale cu ideile exprimate în acele scrieri.

Caracterul de proiect de constituție, dovedit prin conținutul și forma actului, evidențiate în cele de mai sus, ni-l confirmă și următoarele texte istorice contemporane, din care rezultă că, în cazul cînd proiectul pe care memoriul îl conține ar fi fost acceptat de forurile competente, ar fi devenit o adevărată lege fundamentală, o primă constituție a Moldovei :

— Scrisoarea consulului rus din Iași către consilierul de stat Daschkoff de la Petersburg, din 10 ianuarie 1823, în care menționează, între altele, că a primit copia *regulamentului* propus pentru Moldova de către

¹²⁹ Textul la A. D. Xenopol, *Primul proiect...*, p. 22, 23.

¹³⁰ Pct. 20, 47, 52, 59, 73, 76, 77 ale memoriului.

boierii din Iași (deci de către un întreg colectiv care reprezenta o pătură socială), pentru care aceștia speră să obțină în curînd confirmarea Porții ¹³¹;

— Memoriul din 1 februarie 1823 al lui Mihail Sturdza, unul din virfurile marii boierimi reacționare, în care acesta vorbește de „încăpăținarea novatorilor ca domnul să întărească *constituția* (*subl. ns.*) pe care au redactat-o”, ceea ce ne dovedește atît caracterul de proiect de constituție al actului, cît și perseverența cărvunarilor în sensul sancționării lui ¹³²;

— Scrisoarea din 16 noiembrie 1823 a lui Mihail Sturdza către consilierul de stat rus Minciaki, în care se arată alarmat de faptul că domnitorul Moldovei, Ioan Sandu Sturdza, care simpatiza cu ideile cărvunarilor, „a adus o ordonanță prin care autoriză pe « factioși » să se adune și să voteze pe *constituția* (*subl. ns.*) pe care au redactat-o anul trecut în 77 articole”, constituție pe care Mihail Sturdza o califică drept „act atentator”, dîndu-ne informația că o copie a ei se află în arhiva consulatului rus din Iași (unde a fost descoperită la 1897 de istoricul A. D. Xenopol). Din această scrisoare, datorată unui foarte bun cunoscător al circumstanțelor, rezultă că era vorba de o „facțiune”, adică de un grup organizat avînd scopuri contrare ordinii existente, de un fel de partid cu concepții politice proprii ce se cereau exprimate răsopicat ¹³³;

— Memoriul asupra administrației caimacamului Vogoridi, în care se arată între altele că „novatorii” din „clasa inferioară” au redactat în 77 de articole o *constituție* în care au introdus „principii care tind la o completă dezorganizare și răstoarnă instituțiile principatului”, pe care au prezentat-o domnitorului imediat după sosirea lui în Moldova, spre confirmare ¹³⁴.

Aceste acte contemporane caracterizează deci pe cei ce au elaborat actul ca pe o grupare organizată urmărind scopuri politice, iar actul ca pe un proiect de constituție în care aceștia și-au formulat principiile de organizare.

Dacă acest text ar fi fost sancționat de domnitor și aplicat oficial (chiar o perioadă mai puțin îndelungată), el ar fi jucat rolul unei constituții. Deși neadoptat oficial, unele puncte ale sale au fost aplicate în oarecare măsură, datorită influenței micii boierimi în primii ani ai domniei lui Ioan Sandu Sturdza.

Printre punctele care, potrivit relatărilor izvoarelor contemporane, au fost aplicate, se pot menționa cele privitoare la luarea hotărîrilor cu majoritatea și egalitatea glasurilor, constituirea unor organe administrative colegiale, administrația pămînteană a mănăstirilor închinat, expulzarea unor străini indezirabili etc. Cărvunarii au stăruit chiar și pentru aplicarea punctului 16 (care preconiza ridicarea cetățeniei celor care — ca marele boier emigrat Mihail Sturdza — obținuseră o cetățenie străină, sau celor care complotază contra ocîrmuirii și a liniștii publice, pasaj care viza în general pe marii boieri emigrați), dar în această privință nu au reușit.

Opoziția înverșunată a marii boierimi conservatoare, care-și vedea periclitare prin acest proiect pozițiile economice și mai ales politice, a făcut ca el să nu poată ajunge prima noastră constituție. Atît speranțele micii boierimi cît și temerile marii boierimi s-au risipit în cele din urmă.

¹³¹ Textul la A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 55.

¹³² Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, 4, p. 7.

¹³³ *Ibidem*, p. 22.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 55.

Puternicele presiuni ale aristocrației, sprijinite de unele forțe externe absolutiste retrograde, au împiedicat pe domnitorul Moldovei să sancționeze proiectul. Prin hrisovul de aprobare a *Anaforalei pentru pronomiile Moldovei* din 1827, emis în urma Convenției de la Akkerman din 1826, domnitorul renunța definitiv la traducerea în viață a proiectului cărvunarilor. Această renunțare s-a făcut numai în urma unei îndelungate lupte, care a durat ani de zile și s-a manifestat în mod deosebit de ascuțit.

Cu privire la această luptă, documentele contemporane emanând de la ambele părți sociale sînt numeroase și importante. Un aspect al ei îl formează încercările „novatorilor” de a-și impune ideile și cu alte ocazii. Astfel, atunci cînd dorința traducerii în viață a proiectului s-a dovedit irealizabilă, același strat social a încercat să salveze unele din principiile de bază ale acestuia prin introducerea lor în acte ulterioare, cum a fost, de pildă, *actul de chezășie*, întocmit de boierii Moldovei în 1824, pe care îl vom analiza la locul respectiv. Că actul de chezășie era elaborat de același grup social-politic, care urmărea consecvent aceleași scopuri, rezultă din sublinierea în acest act a unor idei similare celor din memoriu : a necesității de a avea un stat autonom, a necesității de a avea legi fundamentale, a importanței dezvoltării economiei, a necesității de a curma lipsa de unire dintre boieri prin adoptarea și la noi a unui organ legiferator colectiv care să conducă statul împreună cu domnul și să ia hotărîri cu majoritate de glasuri. Din aceste idei ale actului de chezășie se vede bine influența proiectului din 1822, față de care în actul din 1824 se cere în plus separarea netă între puterea judecătorească și cea legislativă — ceea ce denotă un progres în ideile „novatorilor”, o aprofundare mai temeinică a ideologiei noi, burgheze.

Proiectul acesta avea însă să rămînă, datorită ideilor și calităților sale de fond și formă, cu toate inerentele sale scăderi, unul din actele de valoare istorică ale trecutului nostru ; unul din cele mai importante, ca bogăție și multilateralitate a fondului de idei, dintre actele prin care s-au manifestat, la noi, în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, frămîntările și preocupările politico-ideologice ale claselor în luptă ; actul care a declanșat cea mai vie opoziție a forțelor reacționare și a provocat cea mai mare luptă între straturile sociale interesate — atît ca intensitate și amploare, cît și ca durată — dintre toate proiectele de constituție și programele de reforme din perioada destrămării feudalismului ; unul din cele mai importante și mai complete proiecte de organizare a statului, anterioare anului 1848.

3. ACTELE DINTRE 1822 ȘI 1848

Perioada de un sfert de veac, care se întinde între 1822 și revoluția de la 1848, nu a rămas pasivă și lipsită de manifestări din punctul de vedere al formulării de revendicări, al întocmirii de memorii și proiecte de organizare și de reforme. Dimpotrivă, ea a fost deosebit de activă, în special în anumite intervale, în cursul cărora activitatea febrilă desfășurată anunță precis apropierea revoluției. O epocă de vîrf în această direcție, în cursul perioadei, este de pildă aceea a anilor 1838—1840. Perioada dintre cele două revoluții se caracterizează printr-un puternic progres cultural și ideologic în principate. Este vremea cînd masele producătoare ajung la o tot mai temeinică înțelegere a drepturilor lor în stat, este vremea cînd activează o pleiadă de mari reprezentanți ai culturii naționale, care se așază

în fruntea luptei pentru progres și libertate a întregului popor. Cultura românească din acest timp devine tot mai complexă; diferitele ei ramuri se dezvoltă acum rapid; în afară de literatura beletristică, literatura istorică, juridică, economică iau un deosebit avânt. Ideile veacului își găsesc teren de exprimare în tot mai numeroasele volume publicate și în periodicele care încep să apară acum, dintre care pe primul plan se situează: „Curierul românesc” (1829) „Curierul de ambe sexe” (1836), „România” (1837), „Magazin istoric pentru Dacia” (1845) în Țara Românească, „Albina românească” (1829), „Alăuta românească” (1837), „Dacia literară” (1840), „Propășirea” (1840), „Arhiva românească” (1841) în Moldova. Publicistica, teatrul, societățile literare devin instrumentele prin intermediul cărora se valorifică ideile progresiste și sentimentul unității naționale, ai căror principali interpreți în această vreme sînt marii creatori literari, marii istorici, juriști, economiști etc. care se manifestă printr-o strălucită activitate în timpul sau începînd din această perioadă, precum: I. Heliade Rădulescu, Gh. Asachi, V. Cîrlova, Gr. Alexandrescu, N. Bălcescu, I. Ghica, M. Kogălniceanu, C. Bolliac, C. Negruzzi, Al. Russo, D. Bolintineanu, V. Alecsandri și alții mulți, care au luptat pentru ideile de progres social, libertate și unitate națională, atît în lunga serie de scrieri cu care au împodobit cultura națională, cît și — cum vom vedea — prin elaborarea unor prețioase acte ideologice conținînd revendicări social-politice avansate.

Ceea ce caracterizează această perioadă sub aspectul menționat este schimbarea treptată a obiectivelor revendicărilor, datorită pe de o parte satisfacerii unora dintre acestea prin actele puterii suzerane, actele internaționale și actele fundamentale interne din cursul perioadei (spre exemplu, măsurile imediat consecutive revoluției, luate de Turcia, convenția de la Akkerman, tratatul de la Adrianopol, Regulamentele organice), pe de altă parte avansării procesului transformării condițiilor social-economice. Realizîndu-se unele din propunerile anterioare și dezvoltîndu-se tot mai mult burghezia și aspirațiile ei și ale maselor producătoare, apar noi cereri și propuneri, de caracter tot mai avansat față de raporturile social-politice care persistau.

Această perioadă se subdivide în două părți: a) pînă la Regulamentele organice; b) de la Regulamentele organice pînă la revoluția din 1848.

a) Pînă la Regulamentele organice

La începutul perioadei, pătura cea mai activă și mai productivă din punctul de vedere al activității politico-ideologice rămîne mica boierime. Printre expresiile cele mai caracteristice ale cererilor ei, pe lingă memoriul cărvunarilor din Moldova, se situează în Țara Românească propunerile privind unirea și eliminarea discordiilor dintre straturile boierimii¹³⁵, în care se solicită egalitatea pe plan politic între mica și marea boierime și o adunare obștească alcătuită din membri ai boierimii de toate gradele, care să hotărască cu majoritate de voturi (asigurîndu-se astfel, ca și în memoriul cărvunarilor, preponderența micii boierimi în conducerea statului).

Ca urmare a revoluției din 1821, nemulțumirile țărănimii contra celor ce o asupreau se exprimă și în acești ani prin frămîntări și ridicări

¹³⁵ Vezi mai sus.

violente, cum a fost revolta unei părți a țărănimii oltene, din 1826, realizată sub conducerea lui Simion Mehedințeanu și Ghiță Cuțui, care au ispășit cu viața acea acțiune condusă în vederea apărării drepturilor legitime ale acestei clase oprimate.

Dintre actele anterioare tratatului de la Adrianopol din 1829, se remarcă mai pregnant: în Moldova, *actul de chezășie* din 1824, iar în Țara Românească *programele* concepute de Eufrosin Poteca; alte acte, în majoritate moldovene, exprimând în special concepțiile marii boierimi, li se alătură, fără a le atinge nivelul și importanța.

Actul de chezășie, cerut de Turcia, era elaborat de același grup social-politic ca și memoriul cărvunurilor, ceea ce rezultă din urmărirea consecventă a realizării unor idei identice, cu puține adăugiri. Se subliniază în acest act importanța și rostul existenței unui stat „de sine stăpînitoriu”, fie chiar „atîrnat” și „birnic”, dar „cu pravili și cu puterea sa întru toate ale țării”, cu „temeiuri și rezon” (se constată pătrunderea terminologiei franceze, *n.n.*); se reliefează necesitatea de a avea „pravilele cele de temelie, *lois fondamentales* (se reliefează influența ideologiei revoluționar-burgheze franceze, *n.n.*), care cuprind trupul și ființa țării, forma ocîrmuirii, chipul cu care lucriază puterea opștiască”; se accentuează asupra necesității ca dregătorii să lucreze după „pravile hotărîte”, după „pravile politicești făcute de-a dreptul spre privirea binelui opștesc” și în „limba locului”; se evidențiază trebuința de a poseda un organ legiferator colectiv, un „senat”, care, deși nu ar cuprinde membri ai altor clase, e considerat ca organ reprezentativ ai cărui membri „înfățoșează națiia, adecă țin locul ei”, și care „cercetează, sfătuește, socotește... toate trebile opștești, face arătare ocîrmuitorului, și el poronțește lucrarea”, formînd un „trup” care legiferează împreună cu ocîrmuitorul, luînd hotăriri, în caz de divergență, cu „glasurile cele mai multe, căci — se spune — aceasta este cea mai firească dreptate”, „aicea stă cheia și methodul unirei”, astfel se poate asigura solidaritatea clasei boierești. Se subliniază din nou importanța dezvoltării economiei; se solicită constituirea unei armate naționale de 4 000—5 000 de oameni și întocmirea de pravile în limba națională. Separația între veniturile domnitorului (limitate — se preconizează — la lista civilă) și cele ale statului, desființarea veniturilor funcționarilor în afară de leafă revin și între propunerile din acest act. Nici acum nu se cere modificarea raporturilor de natură feudală dintre stăpînii de moșii și clăcași. Actul din 1824 mai solicită o separație netă între puterea judecătorească și cea legislativă, numirea domnului pe viață și ereditatea domniei¹³⁶. Aceste principii ale actului de chezășie reliefează influența proiectului din 1822 și continuitatea între propunerile sale și cele ale actului anterior, precum și o dezvoltare și adîncire a acestora, o cunoaștere și o însușire în mai mare măsură a ideologiei noi, burgheze.

În același timp, Eufrosin Poteca, filozoful iluminist, preconiza, într-o primă manifestare parțială a ideilor programului său radical, o *lege politicească* prin care să se instituie egalitatea în materie fiscală, prin impunerea tuturor în raport cu veniturile: „să se hotărască dăjdiile de acum înaintea asupra veniturilor fiecăruia, fără deosebire de la divanit pînă la plugari”¹³⁷. În aceeași ordine de idei, e de subliniat că, tot pe atunci, pătura negustorească a burgheziei muntene își exprima nemulțumirea

¹³⁶ Vezi, ca ed. mai nouă, textul francez publicat de Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...* 1769—1830, anexa 24 (p. 125—131).

¹³⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 131—132.

față de stabilirea unei patente fixe pe prăvălii, solicitind ca impozitul pe acestea să fie proporțional ¹³⁸. Stabilirea în țările occidentale a impozitelor în mod proporțional cu averea și, în afară de aceasta, mărginirea veniturilor funcționarilor la o leafă fixă, erau elogiare și date ca model de urmat la noi de către boierul progresist Dinicu Golescu în a sa *Însemnare a călătoriei mele în anul 1824, 1825, 1826*, tipărită la Buda în 1826.

Tot Eufrosin Poteca, acum profesor de filozofie la Sf. Sava, lărgindu-și considerabil programul de reforme prin adăugirea a numeroase propuneri cu caracter, în cea mai mare parte, nou și avansat, care au fost considerate ca îndrăznețe pentru epoca formulării lor, propunea în 1826—1827 ¹³⁹: egalitatea tuturor claselor la numirea în funcții; libertatea tiparului; dezrobirea țișanilor; impozit proporțional cu averea; constituirea unei adunări compuse din deputați ai județelor aleși prin vot indirect (locuitorii fiecărui sat și ai fiecărui oraș trebuind să aleagă cîte unul sau doi alegători direcți, care, întruniți în capitala județului, să aleagă pe deputații reprezentanți ai acestei unități teritorial-administrative); alegerea deputaților județeni dintre cetățenii care plătesc cele mai mari impozite ar fi dat însă adunării alese un caracter plutocratic (aceasta forma una din limitele programului). Adunarea, întrunită în capitală, trebuia să aleagă pe „cîrmuitorul” țării, indiferent ce nume urma el să poarte. Deosebit de interesantă și modernă este caracterizarea pe care Poteca o dădea rolului acestui „cîrmuitor politic” : „Cîrmuitorul este și slujește binele norodului, iar nu norodul este și slujește pentru cîrmuitor; așadar acesta, deși are putere, dar norodul o dă lui și nu poate s-o întrebuițeze decît pentru folosul norodului. . . , iar întrebuițind-o spre folosul său, norodul poate să-l scoată și să aleagă pe altul” ¹⁴⁰. Este întia exprimare la noi a principiului revocabilității de către popor a organelor conducătoare alese de către el. Global, propunerile lui Poteca acordau statului preconizat un caracter de republică burgheză; multe din punctele sale programatice au intrat în programele ideologilor și revoluționarilor din deceniile 4 și 5 ale secolului, unele fiind acceptate chiar în legislația ulterioară lor.

Cu caracter mai special este *memoriul* lui Iordache Rosetti-Roznovanu, din același răstimp, redactat la Chișinău în 9/21 septembrie 1823, vizind mai ales realizarea independenței Moldovei față de turci în domeniul economiei. După o introducere în care expune cîteva reflecții asupra stării Moldovei în acel timp, ocupîndu-se de raporturile economice cu Poarta și de poziția diferitelor straturi ale boierimii (în care introducere se critică aviditatea Turciei și modalitățile de caracter arivist ale ascensiunii micii boierimi la poziții înalte), autorul memoriului propune anumite mijloace destinate a preveni sau a atenua acele fenomene, printre care, în sectorul social, se cere ca titlurile acordate și promovările efectuate de la revoluție încoace să fie anulate și ca pe viitor ele să fie făcute numai progresiv și ca răsplată a unor mari servicii, iar în sectorul economic, în esență, a se acorda libertatea comerțului și, în legătură cu aceasta, a se desființa dreptul de precumpărare al Turciei ¹⁴¹.

Puncte de vedere interesante, în parte progresiste, exprimă și celălalt membru al familiei Rosetti-Roznovanu, Nicolae, mare vistier, autorul, între altele, a două *memorii* adresate Rusiei în 1826. În primul, el recunoaște că

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 144—145.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Textul la Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexa 21 (p. 115—120).

persoanele „parvenite”, ajunse în ultimii cinci ani la posturi de guvernare, sînt în măsură să cunoască nevoile poporului și să-l conducă, și ca atare — în contradicție cu opinia care ar fi fost de așteptat de la un membru al marii boierimi — nu consideră că ar fi indicat, în urma trecerii atîtor ani, ca aceste persoane să mai fie înlăturate din pozițiile cîștigate prin forța împrejurărilor; iar în cel de-al doilea face propuneri minuțioase cu privire la organizarea modului de alegere a domnului, spre a se evita intrigile: el preconizează ca alegerea să se facă prin vot direct de toți boierii țării în vîrstă de 29 ani și proprietari, subliniind că majoritatea acestora e constituită din mici proprietari locuind la țară, strat căruia îi recunoaște (de asemenea în opoziție cu punctul de vedere obișnuit al stratului său social) merite în legătură cu nevoia de dreaptă justiție și de bună administrație, precum și avantaje în legătură cu posibilitatea de a urmări de aproape și de a aprecia modul de lucru al organelor administrative ¹⁴².

Într-un lung *memoriu*, databil cu probabilitate din 1828, Mihail Sturdza, recunoscînd situația deplorabilă a țărănimii, o pune pe seama creșterii numărului privilegiaților ca urmare a numeroaselor înnobillări din ultimii ani și pe seama creșterii consecutive a numărului scutelișnicilor, și propune anularea tuturor acestor înnobillări începînd cu cele din timpul lui Scarlat Calimah; de asemenea, ca punct de vedere progresist, critică dreptul membrilor clerului înalt de a participa la cîrmuirea statului, drept pe care-l consideră ca „un izvor de diferite inconveniente” ¹⁴³ (Menționăm că, dînd satisfacție acestui punct de vedere, instrucțiunile privind elaborarea Regulamentului organic au exclus pe clerici de la participarea la activitatea organelor civile, administrative sau judiciare). În alt *memoriu*, din 1825, după lungi considerații asupra istoriei celor două principate, același membru al marii boierimi moldovene critică recenta ridicare a unor oameni din „straturile de jos” la guvernare și preconizează, între altele, pentru cele două țări, regimul monarhic ca sistem de guvernămînt, dar și libertatea comerțului ¹⁴⁴. Tot libertatea comerțului, precum și limitarea puterii domnului, le solicită, împreună cu alte cereri mai mărunte, în diverse memorii din 1825, alți membri ai marii boierimi din Moldova ¹⁴⁵. O expresie a punctului de vedere al aceluiași strat social este și *Anaforaua pentru pronomiile Moldovei* din 1827 ¹⁴⁶, în care se solicită și ca urmare se aprobă de domn garantarea privilegiilor boierimii: scutirea acesteia de dări, deținerea de ea a posturilor de conducere, rezervarea în mîna acesteia a proprietății subsolului moșiilor și a liberei folosiri a bogățiilor lui, fără nici un amestec din partea statului, a proprietății pădurilor și a monopolului vînzării băuturilor; menținerea în favoarea aceleiași clase a scutelișnicilor și poslușnicilor; judecarea numai de către Înaltul Divan a proceselor dintre boieri; arestarea boierilor să nu se poată efectua decît cu aprobarea Divanului.

Dar alte acte și memorii din Moldova din același timp dovedesc nu numai spiritul de clasă din partea boierilor alcătuitori, — care vorbesc de „sistemul boierimii” ca formînd un „trup”, un „corp” în stat, un „corps d'État”, — ci revelează și un constituționalism și un legalism progresist, preconizînd ca domnul să fie „supus și neclintit implinitor tuturor rînduieșilor și așezămînturilor”, să dovedească „o oarbă supunere la pravilile și

¹⁴² Vezi textele celor două memorii, *ibidem*, anexele 26 și 27 (p. 133—139).

¹⁴³ Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, 5, p. 30—32.

¹⁴⁴ *Ibidem*, supl., I, 4, p. 63 și urm.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 81—91.

¹⁴⁶ *Uricariul*, II, p. 196—197.

obiceiurile pămîntești, o neclătită urmare pe legiuri”, asumîndu-și liber răspunderea pentru cazul contrar, prin „voe dată în scris de a fi dat în judecată și lepădat de cea împotrivă urmare”; de asemenea, să fie obligat a se preocupa de lucrările publice, repartizînd în acest scop o parte precisă din venituri: „pe hotărîre de a întrebuița în opștești bunătăți, precum poduri, cișmele, iproci, pe tot anul a cince parte din ale domni(e)i venituri”¹⁴⁷.

Privitoare mai ales la probleme de natură tehnică-administrativă, la organizarea generală a sistemului atunci existent al administrației statului, precum și la unele îmbunătățiri care i s-ar fi putut aduce în diverse sectoare, sînt: memoriul din Moldova întocmit de Manolache Drăghici în 1827, adresat Rusiei și intitulat *Projet d'améliorer l'administration de Moldavie* și memoriul muntean întocmit la sfîrșitul aceluiași an de Barbu Știrbei, adresat de asemenea Rusiei și intitulat *Aperçu rapide sur le mode d'administration de la Valachie*, în ale căror detalii nu considerăm necesar să intrăm¹⁴⁸.

De caracter special, privind reglementarea din acea vreme a organizării și funcționării justiției, precum și ameliorările care i s-ar putea aduce, sînt și memoriile, întocmite în cele două principate în perioada precedentă adoptării Regulamentelor organice: *Observations sur les attributions des Divans et de l'Assemblée générale*, întocmit în Țara Românească la 1827; și *Note sur la réorganisation de l'ordre judiciaire en Moldavie*, întocmit în Moldova în 1829—1830 (primul ocupîndu-se și cu organizarea Adunării generale a țării), în ale căror detalii de asemenea nu vom intra¹⁴⁹.

Avîntate ca stil și generoase în idei, formulînd critici acerbe cu privire la unele vicii existente ale administrației și diverse considerații teoretice idealiste asupra unor probleme de guvernare, dar fără a conține propuneri concrete de ameliorare în diversele sectoare, ca lucrările aceluiași din perioada următoare revoluției, sînt patru memorii din 1828—1829 ale lui Ionică Tăutu, care încheie scurta lui carieră și inflăcărata lui activitate din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea pe teren ideologic¹⁵⁰.

Al treilea deceniu al aceluia secol avea să asiste la unele noi încercări de a satisface cerințele de multiple categorii ale societății din cele două Principate dunărene, încercări ulterioare măsurilor adoptate prin actele internaționale și otomane emise în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea și în primul sfert al secolului al XIX-lea, și prealabile măsurilor de amploare mai mare luate prin Regulamentele organice.

Cercetînd modul cum au fost satisfăcute unele dintre cererile analizate mai sus prin actele politice din anii premergători legiuirilor fundamentale din 1831—1832, constatăm că prin Convenția de la Akkerman din 1826¹⁵¹ s-a dat satisfacție parțială unora din revendicările autohtone, prevăzîndu-se alegerea domnilor de către divanuri dintre boierii indigeni pe termen de șapte ani, cu aprobarea Rusiei și confirmarea din partea Porții, precum și libertatea comerțului (atît de des solicitată în memoriile

¹⁴⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, X, p. 605—606.

¹⁴⁸ Vlad Georgescu, *op. cit.*, anexele 28 și 29 (p. 139—164).

¹⁴⁹ *Ibidem*, anexele 30 și 36 (p. 164—168 și 175—184).

¹⁵⁰ *Ibidem*, anexele 32—35 (p. 170—175).

¹⁵¹ Vezi textul convenției la D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, I, p. 310—317.

¹⁵² *Ibidem*, p. 318—329.

din perioada destrămării feudalismului, în cele două Principate extracarpatice, aceasta din urmă însă cu dubla restricție a asigurărilor furniturilor de grîne către Poartă și a asigurării nevoilor interne de consum ; de asemenea, s-a prevăzut — înscriindu-se astfel într-un act internațional dorința mai veche, repetat și insistent exprimată și atît de justificată a populației celor două țări, de a avea așezată la temelia funcționării mecanismului statal o lege generală de organizare condusă de principiile organizatorice moderne — întocmirea unor regulamente de organizare pentru cele două țări.

În mai mare măsură s-a dat satisfacție doleanțelor țărilor române prin tratatul de la Adrianopol din 1829 și mai ales prin actul special privitor la cele două țări, elaborat ca dezvoltare a tratatului și considerat ca parte integrantă a lui ¹⁵², potrivit prevederilor cărora : se declara libertatea navigației pe Dunăre și Marea Neagră ; se fixa ca graniță linia Dunării, restituindu-se cetățile de pe malul stîng al acesteia ; se garanta autonomia administrativă a celor două Principate dunărene ; domniile urmau să fie numiți pe viață și trebuiau să conducă aceste țări în colaborare cu divanurile ; erau desființate pe viitor furniturile obligatorii pentru aprovizionarea cetățitor turcești de pe malul drept al Dunării și a capitalei Imperiului otoman ; se asigura locuitorilor celor două țări libertatea comerțului pentru toate categoriile de produse naturale și industriale, promovîndu-se astfel dezvoltarea relațiilor capitaliste și deschizîndu-se drumul spre independență și unire al Principatelor dunărene. Poarta se obliga la confirmarea regulamentelor de organizare care urmau să fie întocmite.

În timpul elaborării acestor regulamente și al punerii lor în aplicare, în afară de lupta majorității boierimii pentru menținerea și înscrierea în regulamente a diferitelor drepturi și privilegii care îi asigurau dominația economică și politică, s-au exprimat și unele puncte de vedere progresiste în proiectele și propunerile unora dintre fruntașii din acel timp ai celor două țări.

Astfel, într-un memoriu al lui Mihail Sturdza din februarie 1829 ¹⁵³ se află, pe de o parte, unele propuneri și cereri progresiste, ca : libertatea comerțului, oaste națională de 2 000 de oameni în Moldova și 6 000 în Țara Românească, lefuri fixe pentru funcționarii de toate gradele, desființarea scutelnicilor, breslașilor și poslușnicilor, oprirea acordării de titluri nobiliare onorifice, înlocuirea tuturor felurilor de impozite și corvezi printr-o dare unică, crearea unui cordon sanitar pe hotarul dunărean ; însă, pe de altă parte, se înscriu și idei retrograde, provenite din poziția de clasă a autorului, acerb potrivnic al curentului cărvunăresc, ca de pildă alcătuirea adunării legiuitoare și a celei electivă a domnului din membrii păturii superioare a boierimii care realizează un venit anual din moșii de minimum 20 000 de piaștri în Țara Românească, de 30 000 de piaștri în Moldova, propunere prin care se urmărea monopolizarea conducerii statului de către moșierimea latifundiară.

Tot Mihail Sturdza, în timpul lucrărilor pentru întocmirea Regulamentelor organice, a preconizat inamovibilitatea judecătorilor, în timp ce Costache Conachi propunea numirea acestora pe 10 ani ¹⁵⁴.

În scrierea *Starea Țării Românești pe vremea pămîntenilor*, contemporană cu întocmirea noilor legi fundamentale, Iordache Golescu prezenta unele doleanțe cu caracter progresist ale boierilor „patrioți” : instituirea

¹⁵³ Act publicat în Hurmuzaki., *op. cit.*, supl. I, 5, p. 23—29.

¹⁵⁴ I. C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834*, București, 1934, p. 69—70.

unei Adunări Obștești alese de „tot norodul” (proponere cu caracter deosebit de înaintat), cu atribuția alegerii domnului, fixării impozitelor; elaborării legilor, lefurile tuturor funcționarilor să fie stabilite de Adunarea Obștească; domnul să nu beneficieze de alt venit în afară de lista civilă; să se desființeze avaturile și alte rămășițe de sarcini feudale: huzmeurile, plocoanele, răsurile, ajutorințele etc. ¹⁵⁵.

E de menționat și faptul că, în comitetul alcătuit la 1827, în București, în baza prevederii convenției de la Akkerman de a se întocmi regulamente de organizare, s-a propus între altele — reluându-se ideea lui Tudor Vladimirescu din *Cererile norodului rumânesc* — desființarea vămilor interne ¹⁵⁶.

În fine, într-un important memoriu elaborat în Țara Românească, intitulat *Cererile ce ar putea face Valahia și Moldavia la un congres de prinți creștini, pentru siguranța lor cea din afară și statornicirea lor din lăuntru*, din jurul anului 1829, se preconizau ¹⁵⁷ nu numai diferite măsuri propuse și în multe alte memorii și proiecte (ca, de exemplu, autonomia țării, libertatea comerțului, stabilirea hotarului pe Dunăre, oștire națională, — cu precizarea, nouă: „cel puțin 25 000 de oaste regulată” și o „flotilă de 25 vase înarmate” —, trecerea mănăstirilor închinat sub administrație pămînteană etc.), dar și unele idei în parte noi, care vor forma obiective principale în luptele din perioada ulterioară Regulamentul organic: unirea Țării Românești și Moldovei, domn constituțional ereditar dintr-o dinastie străină (primă expresie a unei idei pe care și-o va însuși mai târziu și burghezia), domn care să jure la inaugurare că va respecta constituția și care să adopte religia ortodoxă, independența bisericii naționale față de patriarhia constantinopolitană, dreptul țării de a încheia orice tratate și de a bate monedă (consecințe ale autonomiei), și, ca nuanță mai avansată față de celelalte proiecte și memorii în ce privește preconizarea autonomiei: aceasta să fie deplină și să se obțină prin răscumpărare de la turci.

Reținem că ideea unirii, care s-a încheșat tot mai consistent în al treilea deceniu al secolului al XIX-lea, și-a mai găsit în acest interval de timp expresie în concepția „Daciei mari” enunțată de Dinicu Golescu la 1826; în propunerea unirii celor două Principate dunărene formulată în comitetul de elaborare a Regulamentului organic la 1829, de Iordache Catargiu, care anticipa și el, ca și actul de mai sus, ideea conducerii acestui stat unit de către un domn străin, precum și în propunerea emisă pe marginea acestei idei de Mihail Sturdza, ca domnul celor două țări unite să rezideze succesiv la Iași și la București. În al patrulea deceniu ea devine tot mai clară: la 1834 Nicolae Rosetti-Roznovanu propunea un „regat al Daciei”, o „confederație dunăreană” ¹⁵⁸, iar în a doua jumătate a deceniului ea constituie impulsul unor acțiuni politice.

În dezvoltarea luptei ideologice desfășurate pentru modificarea și, apoi, înlocuirea vechii orînduiri sociale și organizații statale, în procesul trecerii spre o fază superioară a societății din cele două principate, întocmirea și punerea în aplicare a *Regulamentelor organice* formează un punct

¹⁵⁵ Idem, *Frământările...*, p. 146.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 147.

¹⁵⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, X, p. 647—649.

¹⁵⁸ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 177—178; idem, *Principalele române dela 1828 la 1834*, p. 68.

de răscruce, o treaptă ascendentă. Admiterea unora dintre cererile și propunerile prezentate în memoriile și proiectele anterioare, cuprinderea lor, fie fidelă, fie modificată și parțială, într-un act normativ fundamental, a făcut ca lupta ideologică să sufere diferite transformări în conținutul și metodele ei. Obiectivele atinse nu mai puteau să formeze o preocupare; apăreau în schimb alte obiective; necesități noi veneau să modifice sfera de preocupări a spiritelor înaintate, a luptătorilor politici progresiști, noi preocupări începeau să se grefeze pe fondul de idei în continuă adăugire și reînnoire.

Se impune deci o succintă analiză a principalelor măsuri și aspecte ale actului fundamental — denumit „Regulament” atit din spirit de ponderație și spre a evita termenul, considerat revoluționar, de „Constituție”, cit și pentru faptul că în realitate conține mai largi preocupări și reglementează mai multe aspecte ale organizației de stat decit o constituție propriu-zisă. O analiză, în primul rînd, a măsurilor care constituiau realizări progresiste, împliniri ale dezideratelor anterioare. Aceasta ne poate lămuri asupra cotiturii care urma în mod necesar să se producă în activitatea ideologică progresistă ca urmare a adoptării acestui act fundamental de tip feudal în esență, dar care accepta și consacra și unele forme de caracter burghez în organizarea și funcționarea organelor statului, forme compatibile cu relațiile de producție capitaliste, relații de tip nou care tindeau să se instaureze. Dată fiind marea asemănare a celor două regulamente și puținătatea deosebiriilor dintre ele, în scurta lor analiză ne vom referi la dispozițiile și aspectele lor comune ca la un singur act, evidențiind, unde este cazul, deosebirile între un regulament și celălalt.

Actul ¹⁵⁹ a căutat în general să mențină relațiile de producție feudale, să păstreze privilegiile clasei dominante feudale. Dar el a fost nevoit, în mod inevitabil, să accepte participarea într-o oarecare măsură la activitatea de conducere a statului și pătrunderea în administrația de stat a unor elemente ale burgheziei în ascensiune și să creeze un cadru mai favorabil dezvoltării activității economice a acesteia. Însă măsurile luate în acest scop nu satisfăceau decit parțial burghezia, mai ales în ce privește drepturile politice. Relativ la situația socială și economică a țărănimii clăcașe, nu se aduceau îmbunătățiri substanțiale, ci doar formale; dimpotrivă, sub anumite aspecte (suprafețele folosite, obligațiile în muncă) se înăsprea exploatarea ei.

Se admitea participarea burgheziei la alegerea domnului, prin deputații „isnafurilor” (breslelor) orășenești, participanți la Adunarea Extraordinară Electivă; dar nu se admitea participarea ei la activitatea adunării legiuitoare (Obșnuita Obștească Adunare), care urma să fie compusă exclusiv din boieri.

✕ Se înființa, prin Adunarea Obștească, un organ pseudoreprezentativ, ales numai de către boieri și dintre boieri (mitropolitul și episcopii erau membri de drept). Atribuția principală a adunării, alese pe cinci ani, era votarea legilor, care se efectua cu majoritate absolută. Domnul avea dreptul de dizolvare a adunării și cel de prelungire a sesiunilor ei, avea inițiativa și putea refuza sancționarea legilor. Era obligat însă să convoace adunarea, anual, în sesiunea ordinară. La nevoie, putea s-o convoace în sesiuni extraordinare. Adunarea Obștească era un organ colegial cu o organizare și funcționare mai bine și mai precis reglementate decit vechiul organ colegial

¹⁵⁹ Vezi *Regulamentele orjanice ale Valahiei și Moldovei*, București, 1944, ed. Paul Negulescu și George Alexianu.

feudal (Sfatul domnesc), constituind un pas înainte spre formarea unui parlament modern, o treaptă de mijloc între parlamentul de mai târziu și vechiul organ feudal colegial înlocuit.

✦ Puterea executivă era acordată domnului (ale cărui prerogative erau nu numai precizate, dar și restrinse în raport cu cele din trecut) și miniștrilor. Din cadrul acestora din urmă se constituia Sfatul administrativ, ale cărui hotărâri, pentru a fi executorii, trebuiau aprobate de domn. Instanțele judecătorești deveneau autonome, fiind separate de Adunarea Obștească și de organele administrației.

Puterea domnului era limitată prin instituirea Adunării Obștești, care putea să voteze contra propunerilor legislative formulate de către acesta; totuși ea rămânea considerabilă, date fiind atribuțiile lui atât în domeniul legiferării, cât și în cadrul puterii executive, precum și, într-o anumită măsură, în materie judecătorească (confirmarea în anumite condiții a hotărârilor Înalțului Divan, și chiar participarea ca președinte — în Moldova — la judecățile Divanului Domnesc, reducerea pedepsei condamnaților, dreptul de grațiere). În consecință, separația „puterilor” era imperfectă.

Măsuri progresiste constituiau: introducerea principiului răspunderii miniștrilor și funcționarilor; organizarea detaliată a departamentelor, cu serviciile și secțiile lor, după sistemul burghez; organizarea registraturilor și arhivelor; introducerea contabilității generale a statului; înființarea procuraturii și avocaturii; îmbunătățirea procedurii de judecată; abolirea torturii și pedepselor cu mutilarea fizică; dreptul de control al logofetei dreptății (prin procurori) asupra legalității sentințelor judecătorești; precizarea listei civile a domnului; introducerea lefurilor fixe pentru slujbași; reorganizarea județelor și subdiviziunilor lor teritorial-administrative: plășile; acordarea dreptului — desigur, mai mult formal — subcîrmuitorilor de plasă de a apăra pe săteni de abuzuri (cu posibilitatea de a raporta în astfel de cazuri cîrmuitorului de județ și chiar ministrului de interne); organizarea sfaturilor orășenești (cu acordarea însă a unor drepturi de control și tutelă ministeriale); reglementarea dreptului electoral activ și pasiv în cadrul sfaturilor orășenești în favoarea unor membri ai burgheziei locale; reorganizarea poliției, cu acordarea între altele a atribuțiilor de a exercita controlul străinilor, de a veghea asupra respectării interdicției cerșetoriei, de a verifica măsurile și greutatea; îmbunătățirea edilității și luarea unor măsuri de sistematizare a orașelor; înființarea judecătoriilor de împăciuire sătești; introducerea autorității lucrului judecat; obligativitatea trimerii în judecată în termen de 24 de ore a arestațiilor preventiv; îmbunătățirea organizării penitenciare; desființarea vămilor interne (cu menținerea unor „accize” asupra cîtorva articole la barierele orașelor); desființarea scutelnicilor și poslușnicilor; desființarea furniturilor și rechizițiilor; reducerea numeroaselor impozite anterioare la două: darea personală și patenta, dar ca revers reglementarea scutirii de dări a unor categorii sociale (boierii, clerul, militarii ș.a.); introducerea bugetului statului, discutat și votat anual de Adunarea Obștească, care controla și executarea lui; decretarea libertății comerțului intern, precum și a celui de export, import și tranzit, cu unele restricții destinate să asigure, în timpuri de lipsă, nevoile cetățenilor; înființarea de instanțe speciale în materie comercială (tribunalele comerciale), în componența cărora intrau și negustori, deci membri ai burgheziei; măsurile favorabile dezvoltării industriei; reorganizarea spitalelor, farmaciilor, carantinelor, căilor de comunicație, poștei, pompierilor; introducerea pensiilor civile

(pentru slujbașii statului) și militare; reorganizarea școlilor și a armatei (realizându-se, cu privire la aceasta din urmă, dezideratul unanim al reînființării armatei naționale).

Cuprinderea într-o lege fundamentală sistematică a majorității principiilor și normelor de organizare a statului, preluate în parte din proiectele și memoriile precedente, în parte din legislația statelor burgheze mai avansate, constituia fără îndoială un progres. Pregătirea unirii celor două principate dunărene prin edictarea de norme în cea mai mare parte similare forma de asemenea un aspect netăgăduit progresist. Lărgirea pieței interne și crearea premiselor pieței naționale au avut un rol favorabil dezvoltării modului de producție capitalist și întăririi burgheziei. Caracterul mixt al acestei legi fundamentale, rezultat din îmbinarea unor elemente de tip feudal cu diferite inovații de caracter burghez este datorit elabोरării ei în timpul perioadei de tranziție de la sfârșitul procesului de descompunere și de criză a feudalismului. Păstrarea rolului principal al boierimii în viața socială și de stat, reliefată prin compunerea Obștești Adunării numai din boieri, prin rezervarea posturilor de conducere ale statului boierimii, prin scutirea de dări a acesteia și prin asigurarea drepturilor moșierimii asupra moșilor și în raporturile cu țărani clăcași, constituia un anacronism din ce în ce mai depășit de concepțiile în plin progres ale majorității societății. De aceea, cu toate măsurile progresiste edictate în diverse sectoare, regulamentele nu erau corespunzătoare nici intereselor țărănimii, nu erau deplin corespunzătoare nici pentru satisfacerea tuturor nevoilor, aspirațiilor și intereselor burgheziei în ascensiune, ale cărei atacuri se vor concentra în ultima parte a epocii crizei feudalismului în primul rînd în contra acestei legiuiri păstrătoare a unor trăsături feudale.

În consecință, Regulamentele organice, deși au format un pas înainte pe calea dezvoltării organizării politico-administrative a statului nostru, nu au satisfăcut integral necesitățile societății noastre din acea etapă istorică, nu au introdus toate prefacerile progresiste cerute de masele producătoare și sprijinite prin cele mai avansate idei ale timpului lor, ci au constituit numai o jumătate de măsură; nu au format o răsturnare, ci doar o simplă îmbunătățire a unui sistem existent. Ca atare, ele au corespuns gîndirii și aspirațiilor numai a anumitor pături ale societății noastre, a păturilor ponderat reformiste; au satisfăcut numai pe cei care concepeau o perfecționare a organizării și funcționării aparatului nostru de stat pe calea reformelor treptate de sus în jos. Desigur, în cadrul susținătorilor acestei concepții se aflau diverse categorii; în părerile acestora existau diverse nuanțe, după cum se preconizau reforme mai timide sau mai radicale. În orice caz, spiritele „luminate” ale epocii erau toate de acord cu părerea pe care o formula pe la 1830 pe atunci tînărul Constantin Brăiloiu, care, criticînd „imperfecțiunea și viciile organizării noastre sociale” și considerînd că „a venit vremea să ne gîndim serios la viitor”, scria tatălui său că „Avem nevoie de o *îmbunătățire* (subl. ns.) a constituției noastre politice”¹⁶⁰. Difereau însă metodele, căile și ritmul preconizate pentru realizarea acestei îmbunătățiri; prin adoptarea Regulamentelor organice s-a realizat, prin reforme, pe calea unor ample și minuțioase acte normative fundamentale, numai o treaptă, o etapă intermediară pe un lung drum ascendent.

¹⁶⁰ N. Iorga, *Scrisori nechi de studenți*, București, 1934, p. 6.

b) De la Regulamentele organice pînă la revoluția din 1848

După intrarea în vigoare a Regulamentelor organice și instaurarea în 1834 a domniilor regulamentare, a urmat o scurtă perioadă de aparentă relaxare a activității ideologice revendicative de amploare și importanță națională și socială mai deosebită a păturilor nemulțumite. În cei dintii patru ani de cîrmuire (1834—1838) ai domnilor regulamentari, se aduc în ambele țări unele modificări pe cale legislativă actului fundamental și se elaborează cîteva memorii, adresate aproape toate unor demnitari de diferite categorii și grade ai Imperiului țarist, numai unul adresat Porții și unul adresat unui organ intern (domnul Țării Românești), memorii datorate fie membrilor boierimii, fie domnitorilor Principatelor dunărene, în marea majoritate boierimii moldovene și domnitorului Moldovei Mihai Sturdza¹⁶¹. O parte a memoriilor se ocupă cu modul și efectele aplicării legii fundamentale în diversele ramuri ale administrației, fie aducînd elogii noilor realizări, fie formulînd critici la adresa administrației; alte memorii sînt provocate de controversa dintre Mihai Sturdza și boierimea moldoveană, care se acuză reciproc, boierii pe domnitor pentru tiranie, abuzuri și aviditate, domnitorul pe boieri pentru nesupunere, intrigi și ostilitate față de autoritatea centrală, precum și pentru cupiditate față de clasele producătoare. Puține sînt propunerile de reforme formulate; ele vizează ca scopuri principale pe de o parte limitarea puterii domnului, a tendinței absolutiste și a abuzurilor acestuia, pe de altă parte asigurarea unui regim domnesc autoritar și puternic, a unei poziții independente a domnitorului față de boierime, în vederea frînării rapacității acesteia, a temperării uneltirilor ei și — se afirmă — a apărării intereselor claselor producătoare contra tendințelor de exploatare din partea clasei boierești. Și mai puține sînt formulările de revendicări naționale; dintre acestea merită a fi subliniate: apelul adresat Europei de a ajuta renașterea românilor, cererea de a se recunoaște principatelor dreptul de a bate monede proprii, cea de a li se recunoaște dreptul la pavilion propriu, cererea Adunării Obștești a Țării Românești împotriva adăugării „articolului adițional” la Regulamentul organic, prin care, accentuîndu-se imixtiunea puterilor suzerană și protectoare în cîrmuirea țării, se venea în contradicție vădită cu drepturile ei legitime. Problema articolului adițional a suscitat o vie rezistență în 1836—1837 din partea elementelor Partidei Naționale care făceau parte din Adunarea Obștească a Țării Românești.

Față de aceste aspecte pregnante ale contradicțiilor social-politice din scurta perioadă menționată, cele cîteva propuneri de modificare a organizării și funcționării unor ramuri sau organe ale administrației Principatelor române, din acei ani, rămîn pe un plan secundar. Se înscriu pe această linie, spre pildă, memoriul din Moldova din 1835 adresat Rusiei, în care se propune modificarea organizării instituțiilor locale, tribunalelor și Sfatului Administrativ¹⁶²; mai semnificative sînt, între acestea, proiectele elaborate de Nicolae Suțu, rămase mai ales sub formă de manuscris, în care acesta a propus măsuri în vederea dezvoltării social-economice și administrative a Principatelor române (înfiișterea de bănci, construcții edilitare în orașe, dezvoltarea unor ramuri ale industriei); asupra acestor proiecte e necesar să ne oprim.

¹⁶¹ Vezi lista acestor memorii la Vlad Georgescu, *Mémoires et projets... 1831—1818*, repertoriul, nr. 1—31 (p. 17—21) și textele a șapte din acele memorii, publicate la p. 37—107.

¹⁶² I. C. Filitti, *Documente din vremea Regulamentului organic*, București, 1935, p. 98—101.

În deceniul al patrulea al secolului se plasează partea centrală a acestei activități ideologice rodnice în planuri de reforme economice și administrative a lui Nicolae Suțu, activitate care s-a prelungit pînă în cel de-al șaselea deceniu, încheindu-se cu proiectul de reorganizare fundamentală a Moldovei din 1856. Nicolae Suțu (1798—1871)¹⁶³, membru al boierimii liberale moldovene, a deținut cu scurte întreruperi funcțiile de ministru al mai multor departamente între anii 1832—1854, în care calitate el a ajuns la o bună cunoaștere a mecanismului administrației de stat; dublîndu-și experiența practică (dobîndită prin cunoașterea nemijlocită a realității și prin exercitarea conștiințioasă a unor înalte funcții administrative) cu studiile teoretice, îndreptate în special asupra domeniului economiei politice, el și-a însușit principiile doctrinelor economice de pînă atunci, raliindu-se doctrinei liberalismului, ale cărei principii el a încercat să le formuleze într-un chip potrivit realităților social-politice și etapei de dezvoltare economică a Moldovei din acel timp, și a căutat să le valorifice, pe cît posibil, prin diferite propuneri de reforme și măsuri în domeniul economic și administrativ, cuprinse în numeroase proiecte sau în diverse scrieri editate ori inedite, dintre care punctul de greutate îl dețin — în afară de propunerile din 1856 — mai ales cele formulate în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea. În *Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie* (1838), și în mai vechiul *Compte rendu annuel, ou coup d'œil sur l'état du pays dans l'intervalle de la session de 1832 à celle de 1833* (1834), în proiectul privind *Înjghebarea unui banc de amortizare* (1834), în memoriul adresat Rusiei cu privire la raporturile dintre domnitor și Adunarea Obștească din Țara Românească (1836) și în alte multe studii și proiecte, el adoptă în materiile discutate o poziție favorabilă dezvoltării economice, financiare și organizatorice a țării, preconizînd diferite măsuri în vederea progresului industriei și creditului, în vederea modernizării și impulsivării întregii economii, precum și în scopul perfecționării administrației în diferitele ramuri de activitate. Ca linii de urmat pentru realizarea progresului social-economic al societății noastre el propune dezvoltarea industrială, diviziunea tehnică a muncii nu numai în industrie, dar și în agricultură, îmbunătățirea căilor de comunicație, asigurarea libertății comerțului prin abolirea politicii protecționiste, înnoirea sistemului monetar, dezvoltarea creditului; prin realizarea acestor linii directoare s-ar fi promovat în momentul istoric respectiv dezvoltarea în Moldova a economiei capitaliste incipiente.

Aspectul de aparentă relaxare a fost însă trecător: o nouă epocă de intensă activitate pe teren politico-ideologic (1838—1840) se pregătea.

Epoca anilor 1838—1840

În această vreme și în anii imediat următori, stadiul dezvoltării social-economice postula tot mai imperios punerea de acord totală a suprastructurii cu baza, eliberarea socială și națională. Criza orînduirii

¹⁶³ Vezi Ion Veverca, *Nicolae Suțu, Viața, activitatea și opera inițialului economist și ideolog din România 1798—1871*, București, 1936; Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului Nicolae Suțu 1798—1871*, București, 1941; Ion Veverca, *Viața și opera economică a lui N. Suțu (1798—1871), Opere economice*, București, 1957; Mihai Todossia, Ene Marin și colab., *Economistul Nicolae Suțu*, București, 1974; cf. și Eugen Demetrescu, *Influența școlii economice liberale în România în veacul al XIX-lea*, București, 1935, și *Istoria doctrinelor economice*, București, 1970. Lucrările citate mai jos în text au fost publicate în N. Suțu, *Opere economice*, București, 1957, și în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets.., 1831—1848*, București, 1972, p. 53 și urm., 97 și urm.

feudale se adâncise după desființarea monopolului turcesc și edictarea celorlalte măsuri favorabile creșterii forțelor de producție, lărgirii pieței naționale și obținerii autonomiei. Relațiile de producție capitaliste se dezvoltă acum într-un ritm mai accelerat. Clasa burgheză devine tot mai numeroasă și mai complexă ca structură. Procesul de formare a națiunii a ajuns în faza de încheiere, conturându-se tot mai clar și mai hotărât ideea unității politice. Un impuls la declanșarea unor acțiuni politico-ideologice formează și situația precară a Principatelor dunărene în raporturile cu statele străine mai mari. Acțiunile împotriva opresiunii externe provenită din partea unor state feudale limitrofe se manifestă în unele ocazii cu deosebită acuitate. Ca o prevestire a revoluției din 1848 au loc mișcări revoluționare (la 1840 în Țara Românească, la 1846 în Moldova), mișcări năzuind pe plan intern la răsturnarea dominației marii boierimi și la lichidarea relațiilor feudale, iar pe plan extern la realizarea independenței.

Suprastructura politico-juridică devenind anacronică și insuficientă pentru descătușarea completă a noilor forțe de producție și pentru realizarea aspirațiilor sociale și naționale, apar în deceniile 4 și 5 ale veacului asociații și grupări care tind la înlăturarea orînduirii existente, fie ele societăți sau asociații literare, care urmăresc însă și scopuri politice („Societatea filarmonică” din București la 1833, „Asociația literară a României” tot în București, la 1845, lingă care trebuie menționată și „Societatea pentru învățătura poporului român”, fondată în 1839 la Paris, dar cu preconizarea unui al doilea sediu la București), fie asociații și grupări secrete cu scopuri revoluționare (cea a lui Cimpineanu în Țara Românească la 1838, a comisului Leonte Radu în Moldova la 1839, a lui Dumitru Filipescu în Țara Românească la 1840, „Frăția” la 1843 în București, „Asociația patriotică” în Moldova la 1846). Compuse din membri proveniți din diferite clase sociale, dar mai ales din membri ai burgheziei și ai boierimii liberale formați în parte sub influența ideologică a principiilor revoluției franceze, iluminismului, liberalismului, romantismului, precum și a socialismului utopic, în cadrul acestor grupări ideologia burgheză ajunge să se impună, în detrimentul celei feudale, chiar și membrilor clasei boierești — în special celor tineri — părtași la aceste grupări. Gîndirea economică și politică-socială progresistă ia un deosebit avînt în ultimul sfert de veac anterior revoluției din 1848, exprimîndu-se în cărți, în învățămînt, în periodice, în programele, manifestele și pamfletele politice. În special în ultimul deceniu dinaintea anului 1848 a avut loc o intensă activitate de pregătire ideologică a revoluției. Elementele progresiste ale societății românești, înarmate cu o profundă cunoaștere a acestei societăți și a dezvoltării ei istorice, provenite din amintitele straturi sociale, luînd contact cu ideologia mai înaintată a țărilor burgheze din Apus și în special cu ideile noi, socialiste și democrat-revoluționare, valorifică acea ideologie în mod realist, în scopul rezolvării în cit mai bune condiții a problemelor locale. Ioan Cimpineanu, Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac, Grigore Alexandrescu, Ion Ghica, Nicolae Kretzulescu, Alexandru G. Golescu-Negru, frații Radu și Alexandru C. Golescu, Ion Voinescu II, Dumitru Filipescu ș.a. în Țara Românească, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Costache Negri, Teodor Rîșcanu ș.a. în Moldova se situează în fruntea acestor elemente. După cum se remarcă, majoritatea acestor nume sînt purtate de viitori fruntași ai revoluției

din 1848. Cu dreptate s-a subliniat, așadar ¹⁶⁴, că în orientarea acțiunilor și în sprijinirea planurilor lui Cîmpineanu au jucat rol decisiv unele elemente, atunci tinere, ale generației de la 1848, care în acel an revoluționar vor dezvolta și duce mai departe programul îndelung pregătit ce în 1838 se afla într-un stadiu avansat de elaborare.

La început se pune accent mai ales pe problemele național-politice. Astfel, în 1837, în „Revue des deux mondes”, Mihail Anagnosti pledează pentru emanciparea Principatelor române de sub suzeranitatea otomană sau a altei puteri feudale, pentru „chemarea lor la viață”, „renașterea” lor prin independență și unire. În 1838, Ion Ghica, în broșura *Poids de la Moldo-Valachie dans la question d'Orient*, apărută tot la Paris, propune constituirea din cele două principate dunărene a unui stat independent, cu rang de regat, care să servească drept obstacol în calea unor eventuale veleități de expansiune.

Este caracteristică pentru epoca anilor 1838—1840, și în special pentru activitatea de atunci a lui Ioan Cîmpineanu și a tineretului progresist care-l sprijinea, ridicarea luptei pentru ideea unirii politice, de el și partizanii săi, pe o treaptă superioară față de trecut, ajungându-se la situația că un agent polonez care era în relații cu el putea scrie la 1838 că ideea unirii tuturor românilor sub același sceptru „ocupă toate mințile”¹⁶⁵. Gruparea în fruntea căreia se afla Cîmpineanu formula, concis, ideea unirii, în același an, după ce constata că „cu un teritoriu împărțit și risipit ar fi cu neputință pentru români să se împotrivescă prin ei înșiși puternicilor imperii care îi înconjoară”, în acest memorabil pasaj: „Stăruim asupra necesității realizării fuziunii” tuturor românilor „și a reunirii lor sub același sceptru”¹⁶⁶.

Calea considerată, în mod just și realist, ca necesară pentru înfăptuirea statului național era ridicarea armată. Deja în 1837, la o conferință ținută între mai mulți fruntași români și polonezi la Paris, participanții români au preconizat „o răscoală menită a realiza marele stat unitar Dacia”, hotărîndu-se ca trei dintre dinșii: doi G(olescu) și un K(retzulescu) să plece în țară spre a oferi conducerea în acest scop unui „om influent” de aici: Ca(mpineanu)¹⁶⁷.

Dar revendicările sociale nu întirzie să se producă, alături de cele naționale, cu deosebită tărie. Programele de reforme burghezo-liberale încep să se exprime pregnant în același an 1838, unul din promotorii lor fiind de asemenea, între alții, Ioan Cîmpineanu, lângă care se aliniază, întru susținerea acelorași idei, elementele progresiste ale intelectualității din Țara Românească, provenite din diverse categorii sociale. Acțiunea condusă de el în acest sens, adică în sensul promovării unei transformări sociale

¹⁶⁴ Vezi, în acest sens, Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, Edit. Acad., București, 1967, p. 12 și urm.

¹⁶⁵ Scrisoarea agentului Werner-Woronicz către Czartoryski, șeful emigrației polone, din 10 dec. 1838, publicată la P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, în „Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, III, 1924—1925, p. 95. Deci, cum s-a remarcat, ideea emancipării naționale ocupă primul plan în complexul ideologiei din acel moment istoric. Cf. Constantin Vlăduț, *Ion Cîmpineanu (1798—1863)*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R.”, nr. 5, 1968, p. 130.

¹⁶⁶ Fragment din declarația de principii de la 1 nov. 1838, la P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 88, și la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217.

¹⁶⁷ În sensul că persoana indicată prin literele Ca era Cîmpineanu și că acțiunea a avut loc în 1837, vezi argumentele la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 13—15, de unde e redat și pasajul privind preconizarea răscoalei. Capitala „viitoarei Dacii mari” trebuie să fie Bucureștiul, orașul în care doi din cei trei emisari au ajuns la 1838, *ibidem*, p. 15.

progresiste, era înlesnită de dubla sa calitate : de membru al Adunării Obștești și de fruntaș al grupării politice formate în sinul Societății filarmonice, grupare care urmărea realizarea unor țeluri social-politice progresiste, ca de pildă¹⁶⁸ : garanția colectivă a puterilor europene consecutiv desființării protectoratului țarist, dezrobirea țiganilor, egalitatea în fața legii și în materie de impozite, libertatea tiparului, responsabilitatea miniștrilor, emanciparea mănăstirilor închinat, generalizarea și gratuitatea învățămîntului.

Într-o scrisoare din 1 decembrie 1838 adresată lui Adam Czartoryski (conducătorul emigranților polonezi), Cîmpineanu sintetiza programul său și al Partidei Naționale din Țara Românească, pe care îl caracteriza ca un program de *libertate* și de *regenerare*. Acest program — arăta el — preconiza, pe de o parte, realizarea obiectivelor de ordin național și politic : independența prin eliberarea țării de sub supremația imperiilor vecine (cu răscumpărarea de la turci a tributului) și prin excluderea oricărui amestec străin în administrația internă¹⁶⁹, constituirea unui „regat al Daciei” prin reunirea tuturor românilor sub același sceptru, întărirea domniei prin asigurarea contra ambițiilor și prin introducerea principiului eredității. Dar tot acest program înscrisa, printre punctele esențiale, și obiectivul fundamental de ordin social : asigurarea „bunei stări tuturor claselor fără excepție”¹⁷⁰. Iar într-o altă scrisoare, în care vorbea despre idealul și scopul românilor, Cîmpineanu definea acest ideal și scop nu numai prin termenii : unire și independență, dar și prin „libertatea claselor sociale”, conchizînd că acest ideal complex „e scopul nostru suprem”¹⁷¹.

Ideologia lui Cîmpineanu și a tinerilor săi colaboratori și sprijinitori nu era, așadar, unilaterală în conținut, ci multilaterală, iar ca origini ea reliefa atît preluarea unor idei autohtone născute din propriile nevoi și aspirații ale societății românești, moștenite și adăugite în cursul deceniilor anterioare, cît și influența iluminismului, liberalismului, romantismului și a ideilor revoluției franceze, influență supusă unei stricte selectări și unei interpretări creatoare potrivite condițiilor locale.

Încadrarea lui Ioan Cîmpineanu în mișcările politice progresiste inițiate de grupări formate din membri ai Adunării Obștești sau ai unor asociații literare a avut un efect practic determinant în desfășurarea unor acțiuni care au pregătit revoluția din 1848, militînd deja cu un deceniu mai devreme pentru majoritatea celor mai importante idealuri ale acesteia. Activitatea lui și a colaboratorilor săi s-a desfășurat pe diferite căi, în general în două moduri, prin două metode de acțiune : pe de o parte, în mod deschis, pe față, în cadrul Adunării Obștești (în prima fază a afirmării sale), pe de altă parte (în a doua fază), prin „acțiuni cu caracter conspirativ”, prin „încercarea de organizare în secret a forțelor naționale și de coordonare a lor cu alte forțe ce aveau interese similare

¹⁶⁸ Vezi I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834—1848*, București, 1915, p. 112—113. Cf. I. Heliade Rădulescu, *Issachar sau Echilibrul între antiteză*, 1859—1869, p. 63.

¹⁶⁹ Se precizează că românii se află în față cu trei imperii care vor să-i „protejeze pentru a-i aservi”.

¹⁷⁰ Textul la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89—90 (despre conținutul acestei scrisori vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, IX, București, 1939, p. 23—24); cf. și scrisoarea lui Cîmpineanu către același, din 10 dec. 1838, în care insistă din nou asupra nevoii de a reuni pe românii din toate părțile, pentru a fi în stare să-și apere prin ei înșiși teritoriul (*ibidem*, p. 91—92).

¹⁷¹ Vezi Al. Lapedatu, *Ion Cîmpineanu (1798—1863)*, București, 1937, p. 17.

sau manifestau simpatie pentru țara noastră”¹⁷². Caracterul conspirativ al acțiunilor din a doua etapă rezultă, între altele, din corespondența lui Cîmpineanu din acea etapă, precum și din obligarea prin jurăminte a semnatarilor „Actului de unire și independență”, în finalul actului, la păstrarea secretului asupra acelui act și asupra înțelegerilor stabilite în legătură cu acțiunea, pînă în momentul reușitei acesteia.

În mod întemeiat, Ion Ghica, unul din corifeii revoluției din 1848, în discursul de recepție rostit în 1880 la Academia Română, cuprinzînd biografia lui Cîmpineanu, a elogiat rolul de precursor al acestuia, caracterizîndu-l „apărător aprig al drepturilor naționale”, evidențiind rolul lui în lupta politică și recunoscînd că el a redeschis această luptă și a înscris o pagină frumoasă în istoria politică a țării prin „apărarea ce a susținut în contra acelor care voiau să ne răpească autonomia”¹⁷³. Ceea ce nu a subliniat în suficientă măsură Ghica (în afară de menționarea participării unor deputați solidari cu el la acțiunea din cadrul Adunării Obștești), este faptul că, în acțiunea sa, Cîmpineanu nu a fost singur, ci a fost ajutat, în diferitele etape și aspecte ale ei, de multipli și diverși colaboratori, fie aceștia sprijinitori, sfătuitori sau comilitanți, fapt care a fost pe deplin evidențiat de noua istoriografie (vezi nota 164). O suită de momente memorabile ne învederează atît rolul și realizările lui proprii, cît mai ales concordanța lor cu ale altor participanți la acea luptă. Astfel, cu ocazia reînființării armatei naționale, cîntată cu atîta avînt de Vasile Cîrlova, Cîmpineanu a intrat în armată la 1831, din același imbold patriotic ca și Bălcescu, Cîrlova și alții. Rolul însuflețitor în mișcarea teatrală și literară, desfășurat în calitatea de fruntaș al Societății filarmonice, era pe linia concepțiilor și a acțiunii colaboratorilor săi mai bătrîni și mai tineri. Rolul politic îndeplinit ca deputat în Adunarea Obștească s-a întregit cu ajutorul primit din partea altor membri ai acestui corp reprezentativ, care s-au grupat în jurul său, susținînd cu putere aceeași linie națională. Distingîndu-se prin lupta depusă în cadrul acestei adunări, de el și de ceilalți deputați grupați în Partida Națională, pentru apărarea împotriva introducerii în Regulamentul organic a unor prevederi care-ar fi pus Țara Românească sub o tutelă și mai apăsătoare din partea curților suzerană și protectoare, Cîmpineanu a devenit conducător al acțiunii politice ulterioare de mai mare amploare, în care s-au exprimat viguros ideile patriotice ale spiritelor progresiste din acel timp, acțiune prin intermediul căreia s-a urmărit în principal realizarea unui stat național independent. Prin călătorii efectuate în vederea obținerii unui sprijin extern, prin stabilirea unor legături cu emigranții polonezi, ce urmăreau eliberarea Poloniei de sub ocupația străină, gruparea condusă de Cîmpineanu a căutat calea de realizare a statului românesc unitar, întrevăzut de o serie de spirite entuziaste, care au preconizat în acel timp înfăptuirea ideii unirii, ce avea să aibă loc doar mai tîrziu și în etape. Dar nu numai

¹⁷² C. Vlăduț, *op. cit.*, p. 130. Aceste acțiuni sînt amplu descrise la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, și, pe baza unei documentații mai largi, la Cornelia Bodea, *op. cit.* Vezi și *Istoria României*, III, p. 990, 1 028—1 029, 1 064; N. Iorga, *op. cit.*, IX, p. 22—24; idem, *Generația de la 1840 și 1848 față de concepția unității politice*, în „*Neamul românesc*”, XVII (1922), 28 mai și 3 iun., precum și, în general, Ion Ghica, *Ion Cîmpineanu*, discurs de recepție rostit la Academia Română, la 28 mart. 1880, introdus sub nr. XXV în colecția de scrisori către Vasile Alecsandri, republicat în Ion Ghica, *Opere*, I, București, 1967, p. 412—430.

¹⁷³ Ion Ghica, *op. cit.*, I, p. 413.

concepțiile naționale ale lui Cîmpineanu și partidei sale, ci și cele sociale erau progresiste : ca un semn al conturării lor, reliefată prin tendința de a le înfăptui, de a le traduce în viață — tendință concordantă cu aceea a celor mai avansate elemente din vremea sa, — servește, între altele, și faptul că, preocupat de soarta claselor celor mai oprimate din acel timp, robii și clăcașii, el a trecut la măsuri practice în favoarea acestora prin eliberarea robilor și desființarea clăcii de pe moșia sa ¹⁷⁴.

În aceeași epocă, în Moldova, ca o manifestare similară datorită unor condiții, tendințe și metode de luptă similare, s-a înfiripat o mișcare conspirativă, în fruntea căreia se afla un membru al micii boierimi, comisul Leonte Radu. Acea conspirație s-a numit *Conjurația confederativă*, din pricina că un punct important al programului ei viza — cum vom vedea — constituirea unei confederații, compusă din Moldova, Țara Românească și Serbia. Pe plan intern, complotul era îndreptat contra lui Mihai Sturdza, făcînd parte din seria multiplelor forme de exprimare a opoziției boierești față de acesta. Din conjurație (compusă din circa 75 de membri) au făcut parte în mare majoritate membri ai micii boierimi, dar și cîțiva membri ai marii boierimii, alăturați lui Leonte Radu din cauza tendinței acestuia de a instaura un regim boieresc, în locul celui autoritar al lui Mihai Sturdza. Descoperită, conjurația — al cărei conducător a întocmit un proiect de organizare a statului, caracterizat prin propuneri cu caracter mixt — a fost desființată, iar conducătorul ei surghiunit în sudul Dunării. În același an, ca o nouă manifestare a aceluiași mod de luptă, s-a mai format în Moldova un complot, condus de un militar de grad inferior, Vasile Popovici, care urmărea exterminarea boierimii, complot care a fost și el descoperit, iar conducătorul lui condamnat la ocnă.

Proiectul de constituție al lui Ioan Cîmpineanu

Cea mai importantă categorie din ansamblul realizărilor lui Cîmpineanu și ale Partidei Naționale în domeniul politico-ideologic o formează formulările programatice ale ideilor de progres social și național care frămîntau în acel timp elementele progresiste ale societății noastre, formulări sistematice elaborate în parte de el singur, în parte în colaborare cu unii dintre tovarășii săi de acțiune, și cuprinse în proclamațiile de drepturi și proiectele de organizare statală din noiembrie 1838. Aceste acte, împreună cu acțiunile desfășurate pe față ori în secret și cu ideile expuse în corespondența adresată unor personalități marcante străine, îi asigură acestui ideolog militant un loc proeminent în galeria luptătorilor pentru progres social și libertate națională din secolul al XIX-lea din țara noastră.

Prin activitatea sa ideologică, intensificată și ajunsă la punctul culminant în 1838, el a căutat să precizeze și să lărgescă programul grupării constituite sub conducerea sa, mergînd pînă la întocmirea, cu ajutorul unor coredactori, a unui scurt, dar substanțial proiect progresist de constituție ¹⁷⁵. Acest proiect venea să completeze declarația de principii

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 421.

¹⁷⁵ Manuscrisul original, cuprinzînd textul bilingv (în limbile română și franceză) al proiectului a fost descoperit de Cornelia Bodea, care a editat textul în documentata sa monografie citată, p. 220—224. În lucrarea prezentă se utilizează textele din ed. citată. Textul francez a fost reeditat de Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, 1831—1848, București, 1972, p. 111—113.

a Partidei Naționale din Țara Românească, elaborată la 1/13 noiembrie 1838 sub numele *Act de unire și independență*¹⁷⁶.

În acea declarație, membrii acestei partide, „adunați ca să proclame drepturile locului lor și a expune plîngerile”, se ridică împotriva încălcării de către marile puteri feudale vecine a libertății patriei și exprimă cu deosebită forță și claritate ideea unității tuturor românilor și cea a independenței lor naționale, indicînd, printre țelurile lor, și pe acela că „un nou trup de legi politice publice și civile (printre care se înțelege în primul rînd proiectul de constituție, ca lege fundamentală a statului — n.n.) să va alcătui pentru populu roman slobod și independent”, precum și alegerea unui „suveran al rumânilor” care să respecte prevederile Actului de unire și independență și cele ale actului separat de numire a sa¹⁷⁷.

Deosebit de originală este încercarea de a preciza principalele îndatoriri ale unei națiuni față de ea însăși : a se conserva și a se perfecționa, în care scop fiii ei au obligația a se apăra contra tiraniei, spre a salva patria. „Cetățenii”, scrie actul, „au datoria sfîntă dă a lua inițiativa, dă a să apăra împotriva tirani(e)i, dă a izbăvi patria, căci izbăvirea norodului este cea dintîia lege”¹⁷⁸. Vorbindu-se de „drepturile” și „libertățile” încălcate ale patriei, de „suveranitatea” românească ce trebuie salvată, de realizarea „patriei libere”, se declară în acest scop ruptă legătura dintre români și Poartă, cu răscumpărarea tributului, asigurată prin o dare extraordinară „în sarcina tuturor românilor fără deosebire, după starea și puterea fiecăruia”¹⁷⁹. Se preconizează un stat independent și unitar, care să cuprindă pe toți membrii împrăștiati (*épars*) ai nației („toate mădulările răspindite ale neamului”), ce trebuie să formeze un singur popor, cîrmuit de același șef și condus de aceleași legi („unul și singur norod obladuit de către unul și același șef și stăpînit dă aceleași legi”)¹⁸¹. Se prevede ereditatea tronului în familia celui ce va fi ales, iar acestuia i se impune obligația de a „giura nu numai a păzi condițiile acestui act și acelea ce să vor înscrie în dăosăbitul act al numirii, ci încă dă a face [ferici]rea rumânilor, a dobîndi indepen[dența], a face aliați și prieteni lo[cului]¹⁸¹. Observația că Regulamentul organic, fiind redactat în timpul unei ocupații militare și numai de către o parte a celor care ar fi trebuit să fie chemați la elaborarea lui, reprezintă un act tranzitoriu, e dublată de afirmarea necesității stringente a reformării instituțiilor vicioase prin sine înseși, nu numai prin modul lor de adoptare. Acestei necesități imperioase caută să răspundă proiectul de constituție completat cu actul de numire a unui conducător de stat, care, potrivit actului de unire și independență, trebuie să fie un român (fără precizarea limitativă a clasei sociale) ce se bucură de încrederea publică și e cunoscut prin virtuțile și patriotismul său) lui îi jură semnatarii actului, în încheiere,

¹⁷⁶ Textul integral al acestui act de deosebită importanță național-istorică a fost editat în ambele variante: în cea românească de Cornelia Bodea; *op. cit.*, p. 216—218 și în cea franceză de P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 87—89. O nouă ed. a textului francez a dat Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 108—110.

¹⁷⁷ Vezi fragmentele citate, la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 216 și 218.

¹⁷⁸ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 217. Ultima propoziție, redată în versiunea franceză prin cuvintele „le salut du peuple est la première des lois”, relevă influența vădită a dictonului latin: *salus reipublicae suprema lex esto*.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 218. Modul de repartizare a acelei dări, propus în act, forma o aplicare a principiului egalității în materie fiscală.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*.

ascultare și credință, angajându-se să-și sacrifice viețile și averile pentru independența patriei¹⁸².

Dat fiind că fragmentele citate conțin preconizări privind măsuri care țin ca fond de domeniul reglementărilor constituționale, rezultă că unele prevederi ale *Actului de unire și independență* completează sau lămuresc într-o anumită măsură prevederile proiectului de constituție și ale *Actului de numire a suveranului rumânilor* și că, prin urmare, pentru a cunoaște integral sistemul politic-constituțional conceput de Partida Națională în frunte cu Cîmpineanu, e necesar să ne adresăm către toate aceste trei acte redactate aproape concomitent, precum e necesar, cum vom vedea, să ne adresăm — pentru lămuriri și precizări complementare — și către corespondența acestuia ori a contemporanilor săi.

Actul de numire a suveranului rumânilor s-a întocmit la 5/17 noiembrie 1838 și a conținut, în afară de șase articole introductive, relative la acea numire, în care erau înscrise măsurile pentru perioada de constituire a noului stat, și proiectul de lege fundamentală. Cuprinderea textului constituției la sfârșitul actului de numire a conducătorului țării a fost determinată de prioritatea temporală atribuită intrării în vigoare a acestui act, aplicarea constituției fiind prevăzută să înceapă, potrivit concepției autorilor actului, numai după efectuarea alegerii suveranului și după realizarea de către popor sub conducerea acestuia și recunoașterea pe plan internațional a statului unitar și independent.

În articolele de numire a suveranului¹⁸³, se preconizau măsuri tranzitorii importante pentru perioada de la data alegerii acestuia și pînă la terminarea războiului pentru independență, ce se prevăzuse că urma să înceapă în urma alegerii sale pe cale revoluționară. Se acorda suveranului pe tot acest răstimp (cu adaosul : și pînă cînd țara va fi întărită prin alianțe și cetăți), putere dictatorială ; se înscrisa obligația de a fi ostaș pentru toți românii în stare a purta armele ; se prevedea pedepsirea cu moartea a tuturor trădătorilor dovediți din acest timp (înțelegîndu-se prin trădare sau „vinzare” „lipsa într-o disciplină, nesupunerea, neîngrijirea la a sale datorii” ; cercetarea era atribuită unei comisii compuse din trei membri, iar pentru execuția pedepsei era prevăzut un termen scurt, de 24 de ore) ; dreptul de grațiere și de comutare a acelei pedepse era rezervat pentru „suveranul dictator” ; impozitele din perioada războiului pentru independență (care, se subînțelege, urmau să fie prelevate la ordinul exclusiv al suveranului cu puteri absolute în acea perioadă) aveau să fie limitate numai de „trebuințele statului și cheltuielile războiului” ; se limita în ultimul articol, din nou, durata puterii dictatoriale a suveranului, aducîndu-se precizarea că ea va înceta de drept la împlinirea a șase luni de la recunoașterea independenței românilor de către toate puterile străine ; și se prevedea, pentru acest conducător de stat înzestrat cu puteri cvasiabsolute pe intervalul plănuitului război de independență și al scurtei perioade amintite de după terminarea lui, obligația de a promulga, în acel moment, constituția al cărei text era acolo anexat.

Cele trei acte, care înmănunchete formează un întreg indivizibil, rod al ideologiei unei grupări încheate din elemente înaintate provenite din boierimea liberală și din burghezie, reliefează pregnant lupta pentru progres și pentru libertate internă și externă din acea perioadă. Redactarea proiectului de constituție demonstrează în plus, și în acest caz, adevărul

¹⁸² *Ibidem*, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 89.

¹⁸³ Vezi textul lor la Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 219—220.

formulat de Lenin că toate revoluțiile burgheze urmăresc crearea unui regim constituțional¹⁸⁴, adică a unui regim care are la bază o lege fundamentală ce garantează libertățile și formele de stat burgheze.

Constituția rumânilor, cuprinsă în ultimul articol al *Actului de numire a suveranului rumânilor*, conține o serie de puncte sau paragrafe indicate prin literele *a—r*. Faptul că în textul punctului *r* se face trimitere la un punct *t* care se afla într-un fragment pierdut constituie o dovadă în sensul că proiectul era alcătuit din mai multe puncte decât cele conservate, prin urmare, că textul lui nu ne-a parvenit integral. Reconstituirea prevederilor mai importante din unele puncte cuprinse în textul încă neafiat, se poate face pe baza anumitor precizări sau referințe, existente în diverse corespondențe păstrate. Textul cuprinde două versiuni juxtapuse: una română, alta franceză, între care deosebirile sînt foarte mici (ele vor fi semnalate pe parcurs). La redactarea versiunii franceze, s-a remarcat contribuția lui Félix Colson, secretar al consulatului francez din București și autor ulterior al unor prețioase scrieri despre țările române. El pare să fi colaborat cu Cimpineanu și la formularea tehnică a unora din prevederi.

Constituția începe prin a arăta, la punctul *a*, că statul proiectat al Țării Românești este o țară a libertății, un „loc slobod” pentru toți cei care locuiesc în el, și proclamă, în același punct, inalienabilitatea teritoriului țării. Din capul locului deci se revelează caracterul progresist al actului și orizontul larg al autorului. Prima parte a punctului *a* este evident o expresie a liberalismului, a curentului ideologic exprimînd concepția economică și politică progresistă pentru acea vreme, elaborată de ideologii burgheziei în ascensiune în cursul luptei contra feudalismului și absolutismului monarhic, prin care — preconizîndu-se egalitatea în drepturi a oamenilor și a națiunilor, proclamîndu-se libertățile cetățenești și urmărindu-se garantarea drepturilor individuale față de arbitrarul guvernamental — se adopta ideea instaurării regimului constituțional-parlamentar, a limitării puterii suveranului prin Parlament, a independenței puterilor legiuitoare și judecătorească față de cea executivă, iar în economie aceea a liberei concurențe și a neintervenției statului. A doua parte a acestui punct reprezintă o valorificare a dreptului istoric, care pretinde menținerea integrității teritoriului locuit și stăpînit de veacuri de o națiune și se opune acaparării unor părți ale aceluși teritoriu de către alte state sub pretextul primatului forței.

În punctele imediat următoare se proclamă drepturile omului și cetățeanului. Este obișnuita declarație de drepturi, exprimată în unele cazuri separat, în acte aparte, cuprinsă apoi în textul constituțiilor și proiectelor de constituții burgheze.

În primul rînd¹⁸⁵ se tratează despre egalitate, precizîndu-se că toți românii sînt egali în fața legii („deopotrivă înaintea pravilii”), toți sînt admisibili („priimiți”) în posturile civile și militare, toți contribuie la sarcinile statului așa cum va stabili „Adunarea nației”. Prin proclamarea cu prioritate a egalității tuturor claselor în fața legii, funcțiilor și impozitelor, și prin acordarea atribuției fixării impozitelor în competența unei adunări reprezentative a întregii națiuni, proiectul caută să desființeze în primul rînd racila cea mai evidentă și mai gravă a vechiului regim feudal: inegalitatea între persoane, provenită din apartenența de clasă, în ce

¹⁸⁴ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol 16, București, Edit. politică, 1963, p. 14.

¹⁸⁵ Pct. *b* al proiectului.

privește situația politică și juridică. Am subliniat mai sus (la nota 179) că modul de repartizare a dării extraordinare percepute în vederea răscumpărării tributului este de asemenea o aplicare a principiului egalității. O aplicare a aceluiași principiu formează și prevederea introducerii votului universal, care forma o idee scumpă lui Cimpineanu (a se vedea mai jos).

Apoi ¹⁸⁶, proiectul proclamă și încearcă să formuleze garanții privind libertatea omului sub unele din multiplele ei aspecte: libertatea individuală, libertatea tiparului, libertatea cuvintului. În ce privește primul aspect, se prevede că libertatea individuală este garantată, că nimeni nu poate fi urmărit și arestat decît în cazurile prevăzute de lege și după formele prescrise de ea, că nimeni nu poate fi pedepsit înainte de a fi judecat. Libertatea tiparului este garantată prin prevederea că toți românii au dreptul de a publica și a tipări părerile lor. Se stabilește totodată că toți românii sînt răspunzători, potrivit prevederilor legii, pentru scrierile, cuvintele și faptele lor, lăsîndu-se legilor speciale precizarea cazurilor și modalităților răspunderii. Prin specificarea privitoare la „cuvintele” lor se subînțelege libertatea cuvintului, în limitele ce se vor determina de legile ordinare. Prin specificarea privitoare la „faptele” lor, completată cu interdicția menționată a urmăririi și a arestării în afara cazurilor prevăzute de lege, se exprimă principiul fundamental de drept penal „nullum crimen sine lege”. Tot o aplicare a principiului libertății formează și preconizarea eliberării clăcașilor din raporturile de servitute feudală (despre care a se vedea mai departe). În afară de *libertatea personală*, cu care se ocupă în proiect, Cimpineanu și ceilalți membri ai Partidei Naționale erau preocupați în cel mai înalt grad de realizarea și asigurarea *libertății naționale*, a libertății întregului din care făcea parte fiecare român, care pentru ei forma o condiție a celei dintîi și în vederea căreia era preconizată o suită de măsuri în „Actul de unire și independență” și în „Actul de numire a suveranului rumânilor”: ruperea legăturii cu Poarta, răscumpărarea tributului, fortificarea țării, războiul de eliberare, încheierea de alianțe etc.

În continuare, după valorificarea în modul arătat a ideilor revoluționare de libertate, egalitate și fraternitate, se procedează la trasarea liniilor fundamentale ale organizării de stat, aplicîndu-se în mod original principiul „separației puterilor” în stat (în realitate, puterea de stat fiind unică, e vorba de repartizarea formelor de activitate ale statului pe ramuri de organe). Acest principiu, cum se știe, în faza de început a ridicării burgheziei a avut un rol progresist, urmărind limitarea absolutismului monarhic și îngrădirea unei „puteri” prin celelalte, prin atribuirea fiecăreia unor organe diferite, neatîrnate unul de altul, lucrînd independent și controlîndu-se reciproc, dar cu timpul a suferit devieri esențiale, diferite după loc și accentuate tot mai mult cu trecerea timpului, pe măsura dezvoltării situației interne și internaționale.

În primul rînd ¹⁸⁷, se delimitează drepturile și obligațiile conducătorului statului, „suveranul rumânilor”, precizîndu-se că persoana acestuia este inviolabilă, că lui îi aparține puterea executivă, că el este șeful suprem al statului și în această calitate comandă armata (forțele de uscat și navale, denumite „puterile de uscat și de apă”), declară războiul, încheie pacea, încheie tratatele de alianță și de comerț, numește în toate funcțiile de administrație publică, elaborează regulamentele și ordonanțele necesare

¹⁸⁶ Pct. c și d, *ibidem*.

¹⁸⁷ Pct. e—j, *ibidem*.

pentru executarea legilor. Despre modul dobândirii tronului nu se tratează în proiect; el a fost însă prevăzut în *Actul de unire și independență* și mai pe larg și mai precis în *Actul de numire a suveranului rumânilor*. Se preconizează acolo, pentru întiiul suveran al statului național independent, o procedură extraordinară: alegerea sa (fără determinarea mai de aproape a procedurii alegerii), iar pentru suveranii următori, ca procedeau obișnuit, succesiunea în baza principiului eredității (cu scopul, mărturisit, al evitării competițiilor și ingerințelor străine ocazionate de acestea).

Puterea legislativă aparține cumulativ suveranului și Reprezentanței Naționale; se prevede expres că suveranul nu o poate exercita singur, pe lângă inițiativa lui fiind necesar consimțământul („priimirea”, care se subînțelege că se efectuează prin vot) al Reprezentanței Naționale. Șeful statului sancționează și promulgă legile.

În ce privește puterea judecătorească, se prevede că ea emană de la suveran, dreptatea dându-se în numele său de către magistrați. Se preconizează inamovibilitatea magistraților. Sentințele tribunalelor se vor iscăli numai de către judecătorii care le-au pronunțat. Abaterile („vinele”) judecătorilor se vor pedepsi cu deosebită severitate; definirea și sancționarea lor se vor reglementa prin lege specială. Prin aceste propuneri se urmărește ridicarea nivelului conștiinței, garantarea independenței și înăsprirea răspunderii corpului de magistrați.

În textul francez al proiectului este prevăzut¹⁸⁸, și pentru timpurile normale, dreptul suveranului de grațiere și de comutare a pedepselor, care în textul românesc este înscris (nu în proiect, ci în actul introductiv)¹⁸⁹ numai pentru perioada de început, a constituirii prin luptă a statului. Se mai prevede¹⁹⁰ că puterea dictatorială (acordată în primele articole pentru perioada de constituire a statului) se acordă șefului statului și pentru alte vremuri de război, survenite după constituirea statului.

Înscrind-se obligația moștenitorului tronului ca la suirea pe tron să jure în fața Reprezentanței Naționale că va observa cu fidelitate constituția, se consacră implicit forma de monarhie constituțională a noului stat¹⁹¹. Această prevedere reliefează constituționalismul autorilor (inclusiv al autorului principal), concepția constituționalistă de care au fost stăpîniți și revoluționarii de la 1848 (cf. Petiția națională de la Blaj, punctul 15, Proclamația de la Islaz, punctul 22 și Proiectul de constituție al lui Kogălniceanu), concepție care postulează conducerea statului pe baza unei legi fundamentale cu caracter de „lege a legilor”.

Se precizează¹⁹² că suveranul va beneficia de o listă civilă votată de Reprezentanța Națională. Stabilirea în acest mod a listei civile (nu prin actul fundamental) avea drept scop, în concepția autorilor proiectului, putința adaptării quantumului ei nu numai la nevoile suveranului, dar și la posibilitățile poporului, la resursele țării. Se preconizează, în vederea stimulării realizărilor în diferite domenii, crearea unui ordin de onoare, civil și militar¹⁹³, prin care, se subînțelege, suveranul urma să recompenseze moral meritele unor cetățeni față de patrie.

¹⁸⁸ Pct. h, *ibidem*.

¹⁸⁹ Art. 5 al *Actului de numire a suveranului*.

¹⁹⁰ Pct. i al proiectului de constituție.

¹⁹¹ Pct. j, *ibidem*.

¹⁹² Pct. p, *ibidem*.

¹⁹³ Pct. k, *ibidem*.

Proiectul prevede apoi ¹⁹⁴ responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor (considerați „aghenții suveranului”) pentru actele îndeplinite de ei în exercițiul funcțiunii. Se acordă numai reprezentanților națiunii dreptul de a acuza pe miniștri și de a-i traduce în fața tribunalelor țării.

Concepția privind modul constituirii și alcătuirii Adunării („Reprezentanța Națională”) este de caracter democratic. Aceasta reprezintă pe toți românii, fără distincție ¹⁹⁵. Deoarece textul proiectului nu ne-a parvenit în întregime, lipsind o filă, modul alegerii Reprezentanței Naționale îl putem stabili numai în baza unei scrieri a lui Félix Colson, care ne informează că „toți românii, fără excepție, în vîrstă de 25 ani, trebuiau să fie electori și eligibili”, și că ideea de a introduce în România votul universal umplea de entuziasm pe Cîmpineanu ¹⁹⁶.

Între atribuțiile, drepturile și obligațiile Reprezentanței Naționale se mai înscriu în proiect : aprobarea impozitelor la cererea suveranului, cu prevederea expresă că „în timp de pace” nici un impozit nu poate fi prelevat fără acordul ei (precizare care justifică interpretarea dată de noi mai sus cu privire la modul de fixare a impozitelor în timp de război) ; votarea anuală a bugetului și revizuirea aplicării lui (cu alte cuvinte controlarea, verificarea efectuării cheltuielilor votate prealabil) ; controlul tuturor actelor de administrație ale miniștrilor, fie că ele privesc administrația internă sau relațiile externe (cu consecința sus-menționată a traducerii în fața justiției) ; întocmirea de rapoarte către șeful statului în legătură cu tot ce atinge interesul general ; primirea de petiții („jalbe”) de la particulari (prin acest din urmă aspect se consacră implicit dreptul de petiționare al cetățenilor, neînscris expres în partea despre drepturi și libertăți a proiectului). În scopul întăririi poziției lor și al asigurării libertății opiniilor lor, se prevede că membrii Reprezentanței Naționale sînt inviolabili și că ei nu pot fi trimiși în judecată decît după ce adunarea reprezentativă autorizează arestarea lor ¹⁹⁷.

Printre altele, proiectul preconizează și înființarea, în afară de armata permanentă, a unei gărzi naționale ¹⁹⁸, propunere care va fi înscrisă ulterior în toate programele și proiectele de la 1848. De asemenea, tot în legătură cu organizarea militară, el preconizează și înființarea unei flote („putere de apă”, în textul francez „marine”) cu cheltuiala statului. Aceste prevederi evidențiază grija specială a autorului principal al actului, militar (colonel) în armata Țării Românești, de a înzestra țara cu toate categoriile ostășești cunoscute atunci, prin urmare de a întări puterea de apărare a țării, scop care se reliefează și din prevederea, amintită mai sus, a construirii unui sistem de „cetăți”, adică de fortificații militare.

¹⁹⁴ Pct. 1, *ibidem*.

¹⁹⁵ *Ibidem*, pct. q. Ideea că un deputat reprezintă nu numai pe alegătorii din circumscripția electorală în care a fost ales, ci pe toți cetățenii statului, că el e reprezentant al națiunii”, rezultă și din alte proiecte de constituție din acea perioadă (de exemplu, proiectul lui M. Kogălniceanu de la 1848, despre care vezi Valeriu Șotropa, *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie « A.D. Xenopol »”, Iași, X (1973), p. 229—245. Această concepție atrăgea însă consecința că, nefiind considerat ca reprezentînd exclusiv pe alegătorii din circumscripția respectivă, deputatul nu putea fi revocat de către aceștia în cazul cînd activitatea sa nu corespundea voinței lor.

¹⁹⁶ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 224, n. 1. Concepția lui Cîmpineanu privind votul universal era, așadar, mai avansată decît a ideologilor de pînă atunci și chiar decît a multora din cei de la 1848. Dintre cei de pînă atunci am văzut mai sus că doar Iordache Goleșcu preconizase alegerea Adunării Obștești de „tot norodul”.

¹⁹⁷ Pct. m. s și r ale proiectului.

¹⁹⁸ Pct. n, *ibidem*.

Proiectul mai stabilește și obligația pentru suveran de a publica, la șase luni după recunoașterea independenței, un corp complet de legi publice, civile și penale (textul francez e întrucîtva diferit și mai complet la acest punct, precizînd : „un corps complet de lois publiques, civiles, commerciales, administratives et militaires”), legi care vor intra în vigoare prin promulgarea numai de către șeful statului, dar vor fi revizuite din zece în zece ani cu consimțămîntul Reprezentanței Naționale¹⁹⁹. Proclamația de la Islaz și, după ea, proiectul de constituție al lui Kogălniceanu aveau să preconizeze în mod analog, la 1848, o revizuire periodică (din 15 în 15 ani), însă numai a legii fundamentale. În esență, ideea revizuirii legislației, înscrisă de Cîmpineanu și apoi de revoluționarii de la 1848 în proiectele lor, forma o recunoaștere a necesității adaptării legislației la nevoile în continuă dezvoltare ale bazei social-economice. Ceea ce forma o inadvertență în formularea concretă a acestei idei era periodizarea la date fixe prestabilite a operațiunii de revizuire, concepție care nu poate fi aplicabilă în domeniul vieții sociale, în cuprinsul căreia transformările calitative și chiar cantitative nu pot fi legate de termene. Pe de altă parte, prin prevederea promulgării numai de către suveran, proiectul slăbește rolul adunării și întărește rolul inițial al șefului statului.

Că această situație era însă concepută ca temporară, rezultă atît din prevederile examinate pînă aici, cît și din acordarea dreptului pentru toți românii ca, după șase luni de la recunoașterea independenței, să chibzuiască și să dezbată (se subînțelege : prin reprezentanții lor) asupra propunerilor care li se vor face de către miniștri (se trimite la un punct²⁰⁰ care se afla pe paginile pierdute).

În ce privește situația țărănimii clăcașe, care forma în acel moment o problemă centrală a societății noastre, în textul parțial care ne-a rămas nu e cuprinsă vreo prevedere, însă se afla fără îndoială în fragmentul dispărut al textului. Faptul rezultă din aceeași scriere a lui Félix Colson, care ne raportează că, potrivit concepției lui Cîmpineanu, toți țărani deveneau liberi și posesori ai pămînturilor comunale, și că toate comunele erau înzestrate cu partea de sol care le revenea potrivit vechiului obicei (deci nu în măsura redusă prevăzută de Regulamentul organic, ci conform obiceiului anterior)²⁰¹, parte de care, în consecință, moșierii urmau să fie expropriați.

În esență, *proiectul de constituție* elaborat cu colaborarea largă și efectivă a lui Cîmpineanu, împreună cu *Actul de numire a suveranului rumânilor*, cu care se află reunit într-un singur document prin formă și e sudat prin conținut, formează o încercare de traducere în măsuri practice organizatorice a principiilor declarației cuprinse în *Actul de unire și independență* al Partidei Naționale. El reprezintă un act cu conținut revoluționar, cu multiple aspecte progresiste, care aspira la obținerea libertății și independenței, la înfăptuirea emancipării sociale și politice a poporului nostru. În acest sens, el propunea măsuri precise în vederea realizării și organizării statului național unit și independent proiectat, măsuri atît pentru timpul luptei armate de cîștigare a neatrîrnării, cît și pentru perioada următoare dobîndirii și garantării acesteia, cînd conducerea, inițial auto-

¹⁹⁹ Pct. o, *ibidem*.

²⁰⁰ Pct. t, *ibidem*.

²⁰¹ Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 224, n. 1.

ritară, trebuia să devină burghezo-democratică, cu sistem parlamentar, cu forma de stat monarhia constituțională. /

Este unicul proiect românesc de constituție care a prevăzut făurirea unui stat democratic printr-o luptă de cîștigare a libertății și independenței, luptă ce n-ar fi putut începe decît ca urmare a unei mișcări revoluționare desfășurate în vederea dobîndirii puterii, și a înscris măsuri și reguli tranzitorii pentru faza inițială a procesului de constituire a noului stat. Prin această latură, proiectul de constituție al lui Cimpineanu cu partea introductivă a sa, *Actul de numire a suveranului rumânilor*, prezintă un caracter original și un aspect distinctiv, aparte, între toate proiectele de constituție și programele de reforme elaborate în țările române în perioada de care ne ocupăm.

În restul prevederilor sale, acest proiect prezintă caractere comune cu celelalte proiecte de constituție din acea perioadă. Consacrînd principiile ideologiei burgheze „clasice” : al separației puterilor, al suveranității naționale, al supremației legii, al regimului reprezentativ, al responsabilității funcționarilor publici, al libertății și egalității omului și cetățeanului etc., el se ridică la nivelul proiectelor de caracter înaintat care aveau să fie elaborate cu un deceniu mai tîrziu, în focul revoluției din 1848, depășind ca viziune proiectele precedente și contemporane.

Actele și programele mișcărilor dintre 1839 și 1847

Față de textul studiat mai sus, *proiectul Conjurației confederative*, expresie a scopurilor acțiunii conspirative organizate de comisul Leonte Radu în Moldova în anul 1839²⁰², cu toate că avea și multe propuneri progresiste, prezenta un aspect mai puțin avansat, avînd un caracter mixt, datorit, ca și în cazul memoriului cărvunarilor, exprimării în proiect, între altele, a aspirațiilor micii boierimi. Privitor la situația politică a țării pe plan internațional, proiectul propunea ocrotirea colectivă a patru puteri europene, pe lîngă păstrarea suzeranității turcești (cu excluderea însă a amestecului puterii suzerane în treburile interne, spre a se asigura autonomia internă a țării), precum și formarea unei confederații cuprinzînd Moldova, Țara Românească și Serbia (care să-și conserve însă fiecare dreptul de a dispune în cercul său de politică specială). Pe plan intern, se formulau unele propuneri cu aspect de clasă privind structura socială și altele privind organizarea generală a statului.

Dintre cele dintii, principalele sînt : suprimarea deosebirilor și prin urmare deplina egalitate între toate straturile boierimii (proiectul atacînd violent abuzurile, egoismul, arbitrarul, nesupunerea la legi a mării boierimi); iar ca o cerere nouă, dar retrogradă față de actul din 1822 : acordarea caracterului ereditar și a unor titluri de noblețe boierimii. Dintre cele de-al doilea : alegerea unui domn dintre prinții străini, de către reprezentanții tuturor treptelor boierești și ai celorlalți locuitori (ultima parte a propunerii are deci un aspect mai larg, de caracter democratic, lărgind cercul social al alegătorilor domnului); ereditatea domniei; organizarea unui Consiliu al prințului, compus din cinci senatori aleși de domn din rîndurile Senatului sau ale unor mari demnitari ai statului; numirea de

²⁰² Textul românesc și cel francez ale acestui act au fost publicate în Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, 6, p. 77—110; ultima ed. a textului francez e publicată în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 113—136.

către domn a miniștrilor, responsabili pentru faptele domnului în fața Adunării generale și a justiției; înlocuirea Consiliului administrativ cu un Senat ales de boierime, compus din 12 membri și prezidat de domn; compunerea Adunării generale din 32 de deputați, în vîrstă de cel puțin 30 de ani (în scopul de a asigura adunării un spirit conservator) și cu un venit minim de un anumit număr de galbeni (în scopul de a-i asigura un caracter plutocratic), aleși din cinci în cinci ani de întreaga boierime cu majoritate de voturi și cărora domnul să nu le poată acorda funcții sau recompense pe durata mandatului.

Alte propuneri, cu caracter organizatoric, special, privind anumite ramuri ale activității și organizării statului, preconizau: instituirea unei procuraturi, compusă dintr-un corp de procurori și subprocurori în frunte cu un procuror general, care să vegheze la respectarea legalității și să raporteze domnului și ministrului justiției despre toate încălcările legii care s-ar petrece în țară, insistînd pentru reprimare și satisfacție, și fără verificarea căreia nici o hotărîre judecătorească să nu fie „validă” (viguroasă afirmare a principiului respectului legii); divizarea administrativă a țării în patru „cantoane” prevăzute cu organe locale din toate ramurile administrației statului, insistîndu-se (în afară de reglementarea administrației generale, financiare, sanitare, polițienești etc.), în cadrul administrației justiției, minuțios, mai ales asupra reglementării justiției comerciale, în sinul căreia se acordă un rol important membrilor clasei burgheze, în speță reprezentanților negustorimii); în fine, modificarea Regulamentului organic în părțile care au produs nemulțumiri, potrivit circumstanțelor existente la 1839.

Într-o viziune modernă, avansată, ca măsuri cu caracter democratic, în afară de participarea locuitorilor de alte categorii decît boierimea la alegerea domnului, se preconizau în proiect: numirea funcționarilor de către domn cu acordul Senatului, din orice categorie socială (deci egalitatea în fața funcțiilor); interdicția pentru demnitari și funcționari de a se ocupa cu speculații sau de a participa la licitațiile anumitor ramuri de venituri publice, sub pedeapsa pierderii funcției și averii; răspunderea sub pedeapsă gravă a funcționarilor pentru abuzuri, vexațiuni și opresiuni față de locuitori; participarea unor membri aleși din sinul tuturor categoriilor sociale (inclusiv simpli „locuitori” liberi) ca ajutoare ale ispravnicilor în administrarea județelor și ale judecătorilor de la judecătoria în exercițiul justiției; înființarea pe lîngă fiecare ispravnicie a cîte unui birou pentru servitori și muncitori; dezrobirea țiganilor statului și mănăstirilor, dar numai ameliorarea stării țiganilor boierești; libertatea gîndirii și tiparului. Toate măsurile preconizate, afară de partea privind pe țiganii boierești (la care autorii actului nu voiau să renunțe) au un caracter pronunțat progresist.

În interesul dezvoltării noilor relații de producție, se pretindea în proiect libertatea comerțului pentru locuitorii orașelor și satelor, hotărnicirea proprietăților, dezvoltarea industriei naționale prin construcția de fabrici, prin stabilirea unor tarife vamale protecționiste și prin acordarea de privilegii pentru inventatori, deschiderea de mine, întemeierea unei bănci de împrumut, reorganizarea poștei, îmbunătățirea transportului prin asigurarea navigabilității Siretului și prin construirea de șosele.

Ca măsuri de ordin național, în proiect se propuneau: secularizarea averilor mănăstirilor închinete, rămînînd să se plătească la Sf. Mormint o rentă anuală; înlocuirea egumenilor greci cu egumeni români; interdicția pentru evrei și străini de a arenda sate (aici se precizează că inter-

dicția se inspiră din „vechiul obicei”); iar pe plan cultural : dezvoltarea învățămîntului prin întemeierea unei universități în Iași, a unor gimnazii în cantoane și a unor școli elementare în ținuturi după sistemul școlilor austriece.

Însă, ca aspect retrograd, care reliefează interesele și vederile limitate ale autorilor actului în problema de ordin principal care-i privea direct, dacă funcțiile publice erau accesibile și altor clase, se rezerva numai boierimii accesul în organele centrale superioare ale statului : domnia, senatul, adunarea. Din această trăsătură caracteristică și din preconizarea egalității între toți membrii boierimii rezultă o asemănare între programul Conjurației confederative și memoriul cărvunarilor, rezultă elaborarea celor două acte de către același strat social.

Totuși, în general, în actul din 1839 se reflectă într-o măsură mai mare decît în cel din 1822 unele idei mai avansate, unele preocupări de extindere a anumitor drepturi asupra claselor inferioare. Participarea unor membri ai acestor clase la funcționarea administrației locale și a justiției e o prevedere progresistă, de un aspect deosebit de modern. Dar, pe de altă parte, cu toate că se propunea revizuirea de către adunare a raporturilor dintre moșieri și clăcași, nu se prevedea emanciparea și împroprietărirea clăcașilor, nu se lupta pentru desființarea relațiilor feudale. De asemenea, nu se preconiza eliberarea tuturor robilor, cei aparținînd boierilor urmînd a beneficia numai de o îmbunătățire a stării lor, păstrîndu-se instituția robiei în folosul boierimii. Caracterul feudal al organizării preconizate se reliefa și în propunerea instituirii titlurilor de noblețe și a eredității nobleței. Dar prin acordarea unor drepturi membrilor claselor inferioare în administrarea statului și prin măsurile, numeroase și bine sistematizate, propuse în vederea dezvoltării economice și culturale a țării, se asigura progresul forțelor de producție, se înlesnea procesul schimbării relațiilor de producție și transformarea corelativă a organizației statale. Propunerile din această categorie, care dețin în text majoritatea, acordă, în consecință, proiectului *Conjurației confederative* un caracter preponderent progresist.

Un caracter net avansat și revoluționar au mișcările din 1840 (Țara Românească) și 1846 (Moldova), care sînt adevăratele precursore ale revoluției de la 1848, prin identitatea atît a metodelor preconizate (înlăturarea pe cale revoluționară a guvernului existent) cît și a țelurilor exprimate în programele lor, care au ca obiectiv principal răsturnarea orînduirii feudale.

Mișcarea conspirativă din Țara Românească din 1840, inițiată de o societate secretă compusă mai ales din membri tineri, proveniți în majoritate din burghezie, dar și din mica boierime, a avut în frunte pe tînărul boier progresist Dumitru Filipescu, doctor în drept la Paris, și a numărat în rîndurile sale figuri proeminente revoluționare ca Nicolae Bălcescu, Eftimie Murgu și alții. Inițierea și desfășurarea mișcării s-au sprijinit pe factori favorizatori existenți în acel moment atît în situația internă, caracterizată prin criza orînduirii feudale, întărirea clasei burgheze și acuitatea problemei agrare, cît și în situația externă, care, prin încordarea provocată în timpul războiului turco-egiptean, între Anglia (partizana Turciei) și Franța (partizana Egiptului), deschidea posibilitatea izbucnirii unui război european, în cursul căruia ar fi putut avea loc o eventuală înfringere a Imperiului otoman, urmată de consecutiva scăpare a țării de sub dubla subordonare externă (suzeranitatea turcească și protectoratul țarist).

Această societate tindea la realizarea aspirațiilor și nevoilor poporului pe de o parte prin doborârea regimului existent, lichidarea orînduirii feudale și instaurarea unei noi orînduirii sociale, pe de altă parte prin realizarea neatîrnării țării. Programul ei radical prevedea expres instituirea unei republici democratice, abolirea privilegiilor și rangurilor boierești, libertatea personală, egalitatea în fața legilor, constituirea unei armate revoluționare și reforma agrară de realizat prin emanciparea clăcașilor concomitent cu abolirea drepturilor feudale ale moșierilor și transformarea folosinței clăcașilor în posesiune deplină sub formă de embatic, contra unei mici despăgubiri ²⁰³. Răscoala armată proiectată nu s-a putut realiza, din motive interne și externe, dar ideile sociale și naționale înaintate ale tineretului progresist de la 1840 au continuat să viețuiască și să se dezvolte în pramele revoluționare următoare.

Într-un *memoriu* întocmit în închisoare în anul 1841 ²⁰⁴, Dumitru Filipescu aducea o serie de precizări în ce privește programul pe care îl profesa, indicînd reformele sociale și economice pe care le considera imediat necesare și le propunea pentru remedierea situației interne necorespunzătoare a țării. Acest program, datorită împrejurărilor în care a fost elaborat, prezenta un caracter mai puțin revoluționar, mai puțin radical și un conținut mai restrîns decît cel al mișcării conspirative care l-a precedat. Declarîndu-se prieten al ordinii și, în situația în care se afla în acel moment, partizan al ameliorărilor graduale și pacifice, Filipescu — după ce constată că Țara Românească este rău guvernată, că nu există securitate nici pentru bunuri, nici pentru persoane, totul fiind supus bunului plac, arbitrarului și abuzului de putere, că țăranul clăcaș este împilat de arendașii pe care îi califică „sans foi ni loi” și împovărat de mulțimea corvezilor și prestațiilor — propune abolirea clăcii, abolirea corvezii lucrului la drumuri, înlocuirea clăcii cu o redevență în natură constînd în a treia parte a produsului a trei pogoane de pămînt arător și în jumătatea finului de pe două pogoane de fînă, pe care urmează ca legea să le acorde clăcașului. Propune apoi construcția de căi de apă navigabile, cedarea de către mănăstirile străine către stat a pămînturilor în schimbul unei despăgubiri, libertatea comerțului cu grîne în interior și exterior, încurajarea culturii cartofilor pentru a preveni foametea în anii secetoși, reforma modului întreținerii armatei, desființarea subvențiilor acordate de către stat serviciului poștelor (care ar trebui să formeze, nu o povară pentru finanțele țării, ci o sursă de venituri) și eliberarea prin răscumpărare a robilor (în favoarea acestei ultime reforme el invocă „Cursul de economie politică” al lui H. Storch, tradus în limba franceză de J. B. Say în 1823—1824). Sîntem, prin urmare, în fața unui program înaintat, de factură burghezodemocratică.

Continuitatea preocupărilor revoluționare ale tinerilor progresiști din Țara Românească, chiar în urma eșecului societății secrete din 1840 și a condamnării membrilor ei, este reliefată puternic de înființarea în 1843 a unei noi societăți secrete, cu membri proveniți în parte dintre participanții la mișcarea din 1840, în parte din noi adepți, însuflețiți de aceleași idealuri. Este vorba de *Frăția*, ai cărei fondatori au fost Nicolae Bălcescu, Ion Ghica și Christan Tell și al cărei program, similar celui de la 1840,

²⁰³ *Istoria României*, III, p. 991—992.

²⁰⁴ Publicat de Emil Virtosu, *Réformes sociales et économiques proposées par Milică Filipescu en 1841. Un mémoire inédit*, în „Revue des études sud-est européennes”, VIII (1970), nr. 1, p. 109—120.

era concentrat în lapidara deviză : „Dreptate, frăție !”. Cu această societate revoluționară secretă a avut relații strînse *Asociația literară a României* care a fost întemeiată la București în 1845 și a activat în sprijinul unirii politice a românilor.

Tot pe calea unei proiectate răscoale armate, ca și societatea secretă munteană din 1840, a urmărit *Asociația patriotică*, societate secretă constituită în Moldova la 1846 (printre ai cărei membri, grupînd o bună parte a intelectualității moldovene, se numărau T. Rîșcanu — secretarul asociației —, V. Mălinescu, T. Sion, T. Dormuz, Al. I. Cuza, Gr. Cuza, I. Lambrior, Gr. Carp și alții), realizarea *programului* ei, asemănător programelor din Țara Românească din anii 1840 și 1843 și între ale cărui principale puncte se aflau egalitatea juridică, egalitatea în materie fiscală prin desființarea privilegiului scutirii de impozite a boierimii și așezarea impozitului pe moșii, eliberarea țiganilor boierești. Descoperirea locului de unde era condusă activitatea asociației, urmată de arestarea și închiderea, surghiunirea la moșii sau exilarea membrilor săi, precum și refugiul la Paris al activului ei secretar, a dus la desființarea sa, la împiedicarea declanșării unei mișcări armate și la punerea multor membri de frunte ai intelectualității progresiste din Moldova în imposibilitate de a participa la conducerea revoluției din 1848, a cărei rapidă înăbușire se datorează și acestui fapt ²⁰⁵.

Înainte de a încheia capitolul privind faza anterioară revoluției de la 1848, socotim că, în afară de memoriile, proiectele și acțiunile revendicative mai sus studiate, din ultimul deceniu precedent revoluției, se impune să fie menționată aici, ca aparținînd aceluiasi deceniu, seria de memorii din anii 1843—1845, adresate autorităților Imperiului țarist în legătură cu problema mănăstirilor închinată ²⁰⁶. Aproape toate acele memorii au fost întocmite de domnitorul Țării Românești, Gheorghe Bibescu. În primul rînd, în ele se afirmă drepturile țărilor române și dreptatea punctului de vedere românesc față de pretențiile „Locurilor Sfinte”, care — se preci-

²⁰⁵ *Istoria României*, III, p. 1 001—1 002. În sensul că starea de spirit din principate era în 1846 deja formată în vederea începerii revoluției, servesc ca dovezi și alte mișcări și tulburări, precum și interpretarea lor în acest sens de către contemporanii care s-au ocupat de ele. Astfel, o manifestație populară care a avut loc la Iași în zilele de 24, 25 și 26 ianuarie stil vechi 1846, ca expresie a nemulțumirilor poporului contra abuzurilor administrației, era considerată de un comentator francez al evenimentului drept „primul episod al gravelor evenimente pregătite de fierberea generală”; același remarcă cum că „nici teama de o intervenție străină nu mai e suficientă spre a intimida și calma spiritele”, că „poporul, exasperat, a luat hotărîrea de a cere o dreptate care i-a fost de atîtea ori refuzată” și că la mișcare au participat și persoane care fac parte din clasele instărite, din comerț, din învățămînt și din administrație, în fine că evenimentul are „o imensă importanță pentru această țară”, dovădînd că „răbdarea moldovenilor a ajuns la capăt”; același comentator relatează și despre o mișcare „mult mai gravă”, care a avut loc în martie 1846 atît în Iași cît și în provincie, constituind o expresie (bănuiește autorul) a „sentimentelor întregului Principat”, în cursul căreia „toate corporațiile din capitală s-au ridicat” și mergînd la palatul domnitorului i-au cerut „pedepsirea abuzurilor cu care cîrmuirea nu încetează de a strivi poporul” și anularea impunerilor nedrepte, cerere care a fost satisfăcută de Mihail Sturdza prin ordonarea anulării vechii liste de impuneri și a întocmirii uneia noi; de asemenea s-a ridicat și fărînimea din județele Bacău și Putna, o delegație de 300 de țărani mergînd la Iași să incunoștințeze pe domnitor de vexațiunile administrației; comentatorul afirmă că deși nu se știe care va fi rezultatul acestor demonstrații „afacerea e gravă. Poporul a început în fine să deschidă ochii și să observe că el singur suportă toate impozitele, că el singur suferă. Totul este pentru domnitor și boierime; aceasta nu plătește impozite, nu suportă nici o sarcină oneroasă”, și încheie : „timpul de a-și regula socotelile cu țăranii moldoveni nu este, poate, prea departe” (*Anul 1848 în Principatele Române*, I, p. 13—16).

²⁰⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, passim.

zează în textele memoriilor — căutau să înlăture dreptul de supraveghere al statului și al familiilor fondatorilor asupra administrației bunurilor acestor mănăstiri, pretinzând fără nici o bază un drept de proprietate, căutînd să devină „stăpîni absoluți ai bunurilor mănăstirești care ocupă a șasea parte a Munteniei”, să transforme în „tributari proprii” pe locuitorii constituind „a șasea parte a populației românești”, în consecință să înstrăineze o mare parte a teritoriului statului român și să „erijeze un stat în stat”. Apoi memoriile propun diverse soluții pentru rezolvarea spinoasei probleme, care merg de la împărțirea veniturilor mănăstirilor închinete, în diverse proporții, între stat, mănăstirile respective și Locurile Sfinte, pînă la renunțarea acestora din urmă la orice drept asupra mănăstirilor închinete lor, în schimbul unei despăgubiri de cîteva milioane. Deși în 1845 domnitorul, sub presiunea cabinetului țarist, fu nevoit să renunțe la propunerile sale, el își exprimă speranța, în ultimul memoriu din 13/25 iunie 1845, că va vedea cel puțin în viitor rezolvarea problemei, devenită „o chestie de viață pentru Principate”, în sensul voit de țară. Erau intervenții prin care se urmărea soluționarea unei probleme vitale, care, ridicată și în unele acte anterioare, va forma un punct important în programul revoluției de la 1848 și va fi rezolvată potrivit voinței țării în timpul domniei lui Cuza.

Din expunerea precedentă rezultă că, în ajunul anului revoluționar 1848, ideologia din Principatele Române ajunsese într-o fază avansată, problemele principale ale dezvoltării societății noastre fuseseră puse teoretic și pentru cele mai multe se propuseseră soluții adecvate; situația era deci coaptă pentru începerea acțiunii practice de realizare, de traducere în faptă a ideilor, reluate, debarasate de tot ce era retrograd și inactual, întregite și coordonate într-un sistem încheșat, într-un program revoluționar progresist complet.

B. PETIȚIILE DE DREPTURI DIN TRANSILVANIA PÎNA LA 1847

Manifestările ideologice conținînd revendicări social-politice ale românilor transilvăneni din perioada destrămării și apoi a crizei feudalismului prezintă o linie constantă, de continuă și consecventă dezvoltare, care se eșalonează pe mai multe etape, ale căror puncte de răscruce sînt 1697, 1735—1748, 1790—1792, 1804, 1834, 1837, 1842, 1848. De la 1697 pînă la 1735 a avut loc faza inițială a revendicărilor, fază în care acestea au fost puține ca număr, disparate ca obiective și nu s-au încheșat într-un sistem. Între 1735 și 1748 se desfășoară activitatea revendicativă de mare amploare, cuprinsă spre sfîrșit într-un sistem larg, îndrăzneț formulat și solid sprijinit pe un complex bine cumpănit de motive și argumente, al lui Inochentie Micu-Klein. Între încetarea activității acestuia și a colaboratorilor săi, la un capăt, și epoca lui *Supplex Libellus Valachorum*, la celălalt capăt, activitatea revendicativă nu încetează, dar se manifestă mai ales prin răscoală pe plan provincial sau prin mișcări ale populației pe plan local, însoțite de revendicări naționale și sociale. Perioada anilor 1790—1792 formează epoca de vîrf a activității ideologice revendicative transilvănene din secolul al XVIII-lea, cînd sistemul ale cărui baze temeinice fuseseră puse anterior se lărgește și mai ales se consolidează puternic

prin noile argumente de ordin istoric și juridic, aduse în sprijin de grupul de învățați autori ai marii opere colective din 1791. Perioada dintre 1792 și 1847 este marcată de noile memorii, din 1804, 1834, 1837 și 1842, care formează remarcabile jaloane pe drumul ascendent ce duce spre pragul anului 1848.

Alături de manifestările ideologice românești, deși neprezentînd un fond și o formă identică, se situează acelea ale diverselor naționalități din Transilvania. Neconcordanțele au provenit din situația social-politică diferențiată a categoriilor etnice componente ale populației Transilvaniei : de o parte cele recunoscute, „recepte”, de alta cele „tolerate”, situație care a făcut ca lupta politico-ideologică a acestora din urmă să difere de a celor dintii.

Situația politică subordonată, cvasiinexistența numerică a marii nobilimi (nobilimea română din Transilvania fiind aproape toată din categoria micii nobilimi) și numărul redus al burgheziei au avut drept consecință că elementele românești care au desfășurat în Transilvania activitatea ideologică revendicativă nu au elaborat proiecte de constituție spre a fi supuse unor diete din care românii făceau parte numai simbolic, într-un număr foarte redus. Ei au fost nevoiți, datorită structurii lor sociale, care le crea o poziție modestă, lipsei vreme îndelungată a unei burghezii intelectuale numeroase și conștiente, și absolutismului (fie și „luminat”) al conducerii imperiului, să caute remedierea diverselor părți negative și inconveniente ale situației lor social-politice pe calea adresării unor *suplice*, a unor *petiții*, Curții din Viena, de la care — ca de la un arbitru considerat imparțial, stăpînit însă de spiritul de clasă, ori timorat de situația multiseculară moștenită — se solicita o intervenție pe cale de reforme, prin care să se îmbunătățească situația elementului românesc, să se ridice starea social-economică și politică a acestuia. Chiar și la 1848, cînd se formase deja o intelectualitate burgheză română numeroasă și bine pregătită ideologic, în bună parte cunoscătoare a dreptului și stăpînă pe principiile juridice privind organizarea și funcționarea statului, — datorită faptului că aceasta, sub influența luptei înaintașilor, a mers pe calea tradițională, deschisă de aceștia, — metoda a rămas aceeași, și *nu* pe calea unei proclamări, a unei declarații de drepturi, a elaborării unui proiect de constituție, ci tot pe aceea a unei *cereri de drepturi* s-a căutat obținerea ridicării social-politice a acestei națiuni, dobîndirea situației corespunzătoare numărului și trecutului ei istoric.

Acțiunile și manifestările politico-ideologice ale elementului autohton din Transilvania reflectă dubla opresiune concomitentă : socială și națională, suferită de acesta în perioada feudalismului, și dau revendicărilor sale de caracter național o pondere tot atît de mare ca și revendicărilor de caracter social-economic, făcînd ca în Transilvania aspectul național al luptei să aibă o mai mare amploare decît în Țara Românească și Moldova.

În ce privește manifestările „națiunilor recepte” sub raportul revendicărilor și propunerilor de reforme, situația acestora a determinat aspecte substanțial diferite, în manifestările lor ideologice, față de petițiile de drepturi ale elementului autohton, care urmărea în principal obținerea situației de națiune recunoscută, de care cele dintii se bucurau de drept și de fapt, nu *ab initio*, ci în urma unor reglementări legislative și pacte politice succesive, ale căror momente mai importante se eșalonează pe perioada secolelor XV—XVII și sînt : *Unio trium nationum*, *Constituțiile Aprobate*, *Constituțiile Compilate* și *Diploma Leopoldină*.

În consecință, în activitatea ideologică a membrilor celor trei „națiuni recepte” a lipsit aspectul fundamental al revendicării situației de națiune receptă și drepturilor legate de acea situație, aspect caracteristic și esențial al petițiilor de drepturi ale elementului autohton. În primul rînd se constată, așadar, o diferență de fond, o diferență în conținutul activității ideologice.

Acea activitate diferă, însă, și prin formele ei de manifestare, de petițiile de drepturi românești. Nemaifiind necesară solicitarea unei parități politice de la forurile supreme ale imperiului, activitatea ideologică a membrilor „națiunilor recepte” s-a manifestat prin diverse publicații: cărți și articole în ziare, în care au fost cuprinse și exprimate ideile iluminismului și liberalismului, ideile care tindeau la asigurarea progresului social-economic, la garantarea posibilității de dezvoltare a clasei burgheze, la pregătirea trecerii de la orînduirea feudală la cea capitalistă. Menționăm că această cale de exprimare a ideilor nu a lipsit nici la românii transilvăneni, dar nu a fost unica, ci a completat și susținut cu noi argumente *petițiile de drepturi*, care rămîn calea principală de manifestare a ideologiei politice a acestora ²⁰⁷.

Expunerea multiplelor manifestări ideologice, prezentarea numeroaselor petiții de drepturi și exprimări de puncte de vedere progresiste privind situația social-economică și politică din Transilvania, se va diviza pe perioadele, marcate fie de anumite manifestări ideologice de importanță deosebită, fie de unele evenimente istorice decisive, pe care le-am indicat mai sus.

Datorită preponderenței ca număr, ca amploare și importanță a manifestărilor revendicative românești față de cele ale naționalităților conlocuitoare din Transilvania, expunerea va trebui în mod necesar să se axeze pe cele dintii; în mod logic, *acestea* vor forma substanța principală a prezentării; potrivit fazelor *lor* de dezvoltare este efectuată subdivizarea expunerii, iar prezentarea ideologiei naționalităților conlocuitoare se va intercala ori adăuga pe lângă ele, la fiecare perioadă, cu scoaterea în evidență a aspectelor speciale ale acestora.

1. FAZA INIȚIALĂ A REVENDICĂRILOR

Ocuparea Transilvaniei de către habsburgi (1688) și menținerea situației social-politice locale prin Diploma Leopoldină (1691) au avut loc spre sfîrșitul secolului în cursul căruia sancționarea de către principii transilvăneni a Aprobatorilor (1653) și Compilatelor (1669) terminase crearea ansamblului condițiilor social-politice de caracter negativ care necesitau pornirea unei acțiuni politico-ideologice din partea elementului autohton, în scopul opririi refluxului care avusese loc în decursul procesului plurisecular de transformare a situației sale social-politice.

Condițiile fiind date, rămînea să se prezinte ocazia pentru începerea activității în acest sens. Această ocazie a oferit-o punerea în aplicare și în Transilvania a politicii habsburgilor de sprijinire a bisericii catolice

²⁰⁷ Influenta radicalismului iacobin în Transilvania este reliefată prin aflarea unei lucrări în limba maghiară, cu titlul *Catehism iacobin*, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în biblioteca unitariană din Cluj și prin activitatea *Societății pentru libertate și egalitate*, tot din Cluj și din aceeași epocă (cf. Jancsó Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, București, 1969, p. 252).

(unul din cele mai importante elemente de coeziune ale Imperiului austriac) prin măsura atragerii elementului autohton la unirea cu această biserică. Această măsură cu caracter coercitiv, care a nemulțumit pe români, provocând mișcări de opunere ce s-au accentuat în secolul al XVIII-lea, a venit să se înscrie alături de deteriorarea situației lor social-economice și de opresiunea politică, alcătuind împreună cu acele împrejurări mai vechi ansamblul de factori negativi care au provocat inaugurarea lungului șir de revendicări ale reprezentanților acestui element.

Înainte de a proceda la analiza revendicărilor românești, începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, se cuvine remarcată, ca un preludiv la cererile din 1697, revendicarea conținută în cererea orașului și scaunului Sebeș din 1682, favorabilă intereselor preoțimii române din Transilvania (ridicată împotriva numirii unui episcop grec — Iosafat — pentru românii de aici), susținînd dreptul românilor de a-și alege liber episcop din neamul lor²⁰⁸, cerere care, subliniem, e pe linia și deci o consecință a ideilor reformei. La 1697 însă se începe conturarea unei sistematizări coerente a începuturilor de revendicări.

Astfel, o revendicare de drepturi a românilor transilvăneni, cu caracter nu numai religios dar și politic, a fost cuprinsă în *condițiile* formulate de sinodul bisericesc ținut la Alba-Iulia în februarie 1697, condiții care exprimau doleanțele privind situația clerului și a mirenilor cărora li se solicita imperativ să accepte „unirea” nedorită de ei. Utilizînd cu abilitate ocazia oferită de încheierea acestui act spre a obține o ameliorare și reglementare a stării clerului și mirenilor, se cerea la punctul 3, în legătură cu persoanele aflătoare în slujba bisericii, ca ele „să se bucure de aceleași drepturi, privilegii, scutiri și libertăți de care se bucură preoții romano-catolici sau de ritul latin”, iar la punctul următor, mai important fiindcă privește o masă mai largă a populației, punct privitor la românii mireni, se cerea ca aceștia să fie primiți în orice funcții „ca și cei de celelalte națiuni și religiuni recepte din patrie” și ca fiii lor „să fie primiți în școlile latine catolice și la fundațiunile școlare, fără nici o deosebire”²⁰⁹. În baza celor hotărîte de sinod, mitropolitul Teofil includea o limitată petiție de drepturi în actul din 21 martie 1697 prin care solicita de la împărat ca preoții și funcționarii de rit grecesc, care se unesc în dogmele credinței și în special în cele patru puncte fundamentale de diferențiere, să se bucure de aceleași drepturi și privilegii, de care se bucură preoții romano-catolici și ai celorlalte religii recepte²¹⁰.

Deosebirea între condițiile elaborate de sinod și cele prezentate de mitropolit, provenită din omiterea în actul acestuia din urmă a cererilor privind pe mireni și fiii lor și adăugarea unor cereri privind numai clerul (aceea ca în fiecare sat în care se află preot să fie o casă parohială și ca preotul să depindă numai de episcopul său) se datorește, fără îndoială, considerării de către mitropolit a restului cererilor ca deocamdată irealizabile sau, mai probabil, ca neoportune, în acel moment istoric, amînîndu-se formularea lor pentru mai tîrziu, după ce se va fi obținut minimul solicitat de el în acel moment. Este un exemplu al îngustimii de vederi a

²⁰⁸ *Monumenta Comitulia Regni Transsilvaniae*, XVIII, p. 294 și urm. E o idee pentru care se va lupta activ în principale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în primul sfert al secolului al XIX-lea.

²⁰⁹ Vezi textul la T. Păcățianu, *Cartea de jur, sau luptele național-politice ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1902, p. 34.

²¹⁰ *Ibidem*, p. 35.

clerului, care va fi corectată în secolul următor prin participarea tot mai largă la formularea revendicărilor a reprezentanților celorlalte categorii sociale, care vor ține seama de interesele și doleanțele tuturor claselor sociale ale românilor din Transilvania.

Deși beneficiind de condiții superioare elementului autohton, existau și pentru membrii „națiunilor recepte” diferite motive de nemulțumire privitoare la situația lor socială și națională. Am văzut că o clasă țărănească, fie liberă, fie aservită, apăsată de păturile feudale privilegiate, exista și la aceștia; de asemenea, exista o populație orășenească, nemulțumită de regimul feudal, ce impunea diverse restricții activității sale; existau, nu mai puțin, motive de nemulțumiri naționale în urma ocupării țării de către un stat străin, care datorită modului său de organizare birocratic, militar, fiscal, exercita o apăsare pe care populația locală o putea considera și ca opresiune națională.

Această situație a dat naștere unor manifestări politico-ideologice care s-au tradus și în acțiuni militare. Astfel, războiul condus de Francisc Rákóczi al II-lea, din 1703—1711, care s-a întins peste Ungaria și Transilvania, a urmărit un îndoit scop: social și național; a avut un dublu obiectiv: eliberarea socială și politică. Lozincile sociale ale războiului, și îndeosebi făgăduința scutirii de dări și de servicii iobăgești a celor ce se vor alătura acțiunii ridicându-se la arme, au făcut ca lupta să ia — și aceasta în special în Transilvania — un caracter preponderent țărănesc; pe lângă iobăgimea direct vizată au luat însă parte la acea luptă și orășenimea săracă, țărani „libertini”, meșteșugarii și chiar mica nobilime. Lozincile politice ale războiului au determinat și adeziunea unei părți a nobilimii. Ținta imediat urmărită fiind eliberarea de sub stăpânirea habsburgică, se înțelege de ce la această acțiune armată au participat oameni de diferite neamuri și anume, români, unguri, slovaci și ruteni. Dintre românii participanți (iobagi, libertini, mici ostași, mici nobili) s-a distins mai ales Pinteș, supranumit „viteazul” pentru acțiunea desfășurată în lupte de el și „haiducii” săi. Înfrângerea acțiunii a împiedicat realizarea eliberării din iobăgie, promisă; dar obiectivele ei antif feudale au format un puternic stimulent, demonstrând perpetuarea spiritului antifeudal al răscoalelor din secolele XV și XVI.

Țintele antif feudale ale acestei lupte se reliefează și în literatura generată de aceasta, în „poezia curuților” în cuprinsul căreia este criticată aspirarea feudală și este privită favorabil apropierea între păturile sărace de diferite neamuri; de asemenea în *Confesiunile și Memoriile* lui Rákóczi, unde sînt evidențiate contradicțiile dintre cele două clase fundamentale din vremea orînduirii feudale, nobilimea și iobagii.

Curențele de idei progresiste (puritanismul, cartezianismul și cocceianismul) încheiate la începuturile formării capitalismului ca expresii ale ideologiei burghize, — fie că se declarau contrare orînduirii feudale (primul), fie că afirmă superioritatea rațiunii față de credință (al doilea), fie că urmăreau acordul credinței cu rațiunea (al treilea), — s-au răspîndit în Transilvania în secolul al XVII-lea prin anumiți oameni de știință apuseni și prin studenții localnici care urmaseră la universități din Anglia, Olanda și Belgia (și care, datorită condițiilor locale sociale și religioase, erau recrutați din rîndurile „națiunilor recepte”). Unul din cei mai valoroși purtători de cuvînt ai acestor idei în Transilvania în acel secol a fost Ioan Apáczai Csere, care a criticat fără menajamente situația locală sub aspect social și cultural, blamînd orînduirea feudală de aici și produsul ei, „nenorocita iobăgie”, pe care o compară cu sclavagismul egiptean, deplo-

rind înapoierea poporului sub raport cultural și în ce privește meseriile. În aceeași vreme Francisc Nagy Szabó din Tîrgu Mureș exprimă în *Memoriile* sale punctul de vedere al cetățeanului breslaș al orașului, contrar celui al nobilimii; iar *Cronica Transilvaniei* întocmită de Georg Kraus din Sighișoara e de acord în principiu cu dreptatea răsculaților sibiieni din 1645, criticînd doar mijloacele folosite. Aceste curente de idei au pregătit terenul pentru recepționarea ideilor iluminismului în secolul al XVIII-lea. În acest din urmă secol se răspîndește cunoașterea în Transilvania a scrierilor unor autori străini (precum ale filozofilor și scriitorilor Rousseau, Voltaire, Klopstock, Leibniz, Fénelon, Descartes, Wolff, Locke), printre care se numărau fruntași ai ideologiei iluministe, și apar chiar cărți originale ale unor adepți locali ai acestei concepții (de pildă Michael Hissmann din Sibiu). Deși autoritățile feudale laice și bisericești au încercat prin diferite măsuri împiedicarea pătrunderii iluminismului în Transilvania, acesta a continuat să se răspîndească, ajungînd la o tot mai mare înflorire în a doua jumătate a secolului, în special după revoluția franceză (cînd — am văzut — chiar și curentul radical iacobin a exercitat aici o influență), reprezentanții săi desfășurînd o intensă luptă ideologică pentru dreptatea socială și națională, luptă care s-a dezvoltat tot mai mult, cu cît s-a ridicat burghezia și cu cît destrămarea feudalismului a avansat. Dintre români, fruntașii școlii ardelenne (Micu, Șincai, Maior, Budai-Deleanu, Piuariu-Molnar) au fost adepți ai iluminismului, luptînd pentru răspîndirea culturii în mase și contra superstițiilor, cum vom arăta cînd vom expune ideologia de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

Din cele de mai sus rezultă că la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea apar în Transilvania manifestări politico-ideologice antifeudale tot mai încheiate și că șirul revendicărilor național-politice ale națiunii române din Transilvania este acum deschis cu postulatele din actele prin care, în temeiul principiului egalității, se intervenea pentru realizarea în unele sectoare ale vieții sociale a parității între unele categorii ale elementului autohton și categoriile corespunzătoare ale „națiunilor recepte”.

Simburele acesta, odată semănat, avea să rodească și să se dezvolte puternic în întreaga perioadă a destrămării și crizei feudalismului, ducînd, printr-o creștere treptată și tenace, pînă la complexul program de la sfîrșitul acestei perioade.

2. ACTIVITATEA REVENDICATIVĂ A LUI INOCHENTIE MICU

O lărgire și sistematizare a revendicărilor într-un adevărat program și o sprijinire a acestuia cu documentate argumente istorice, demografice, raționale etc. se încheagă, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în propunerile și cererile lui Inochentie Micu ²¹¹, ardent patriot, consecvent ideolog progresist și însuflețit militant pentru realizarea acestor revendicări.

El nu a concentrat într-un singur act toate revendicările pe care le-a elaborat, ci — inaugurînd politica așa-numită a *gravaminelor*, a memoran-

²¹¹ Despre care vezi temeinica monografie întocmită de Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900. Despre importantul memoriu din 1744 al acestuia, vezi A. Decci, *Memoriul (Supplex Libellus) lui Inochentie Micu Klein către regina Maria Tereza, din anul 1744*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, vol. X (1967).

delor către împărat, guvern sau Dietă — le-a formulat într-o serie de acte (petiții, memorii) redactate potrivit nevoilor și împrejurărilor, eșalonate pe un lung șir de ani. Datorită acestui fapt, programul său s-a amplificat pe parcurs, iar documentarea lui s-a adâncit și completat mereu cu noi dovezi și argumente, aflându-și expresia cea mai largă în *Supplex Libellus* al său din 1744.

Revendicările lui Inochentie Micu se întemeiază pe dreptul istoric și pe dreptul natural.

La baza ideilor și revendicărilor principale din programul lui Inochentie Micu a stat adevărul, de repetate ori invocat și subliniat de dînsul, că românii formează populația cea mai veche, permanentă prin neîntreruptă continuitate, și concomitent cea mai numeroasă din Transilvania, suportînd cea mai mare parte a sarcinilor către stat. Totodată, el invocă făgăduielile nerespectate de drepturi, efectuate prin diplomele imperiale emise la sfîrșitul secolului al XVII-lea, solicitînd insistent aplicarea strictă a prevederilor acelora. Acest popor, afirmă el cu tărie, are dreptul a cere să fie recunoscut și el ca „națiune politică” — a patra națiune politică pe lîngă cele trei recunoscute pînă acum — și să nu mai fie considerat ca „tolerat”, cum prevăzuseră Aprobatele și Compileatele. Drept urmare a emancipării națiunii române și a intrării ei în sistemul de atunci al statului, membrii ei (fie clerici, fie laici nobili, nenobili ori țărani) să fie considerați și ei ca fii ai patriei, să facă parte dintre cetățenii și stările țării, fiind „incorporați” celorlalte „națiuni recepte” din unitățile teritorial-administrative respective ale țării, potrivit categoriei sociale din care fac parte. În această calitate, să ia parte la viața de stat, să aibă reprezentanți în Dietă, la Tabla regească, în guvern și în alte dregătorii (de exemplu în fruntea diviziunilor administrativ-teritoriale, unde să ocupe cel puțin posturile de prefecți ai districtelor Făgăraș și Chioar și ai comitatului Hunedoara). Să se ajungă la situația ca „să nu se hotărască nimic de noi fără de noi” (formulă însușită de generația de la 1848). Blajul să fie ridicat la rangul de oraș, obținînd dreptul de a-și trimite doi reprezentanți în Dietă. Țăranii români de pe pămîntul crăiesc să nu mai fie supuși la sarcini iobăgești de către municipalitățile săsești, fiind liberi de drept *ab antiquo*. De asemenea, ei să aibă libera folosință a pădurilor, apelor, munților și să fie liberi a se așeza în orașe și a exercita orice meserii. Meseriașii români să aibă dreptul de a intra în bresle. Robota iobagilor de pe moșiile nobiliare să se reducă la două zile pe săptămîină, iar fiii lor să fie liberi a învăța meserii. Românii să dea dijme numai preoților proprii. Fiii preoților și ai iobagilor să poată urma la școală. Tutela teologului iezuit pe lîngă episcopul unit să fie desființată. În mod deosebit insistă Inochentie Micu ca Diploma a doua Leopoldină (din 19 martie 1701) să fie aplicată în toate punctele sale, nu numai în cele defavorabile ²¹².

Prin programul său, în al cărui larg orizont a cuprins toate clasele națiunii, Inochentie Micu a urmărit desființarea inegalității sociale și naționale, ridicarea politică, social-economică și culturală a românilor din Transilvania prin reforme ce ar fi trebuit să se introducă pe cale legislativă

²¹² Într-un memoriu compus la Roma în 1746, el arăta că neaplicarea integrală a celei de-a doua Diplome Leopoldine dăunează, între altele, justiției, religiei și intereselor împărăției : „Alla giustizia ; perche non si puo mai eseguire un 'istromento o sia contratto, e privilegio, o nel solo favorevole, o nel solo oneroso, e non puo esso in una parte esser valido, e nell'altra esser nullo ; ma se si da escuzione ad una parte, deve darci anche all'altra si perche e un solo atto, si perche, conforme, *qui sentit commodum debet sentire incommodum, cosi, qui sentit incommodum debet sentire commodum*” (textul e publicat la A. Bunea, *op. cit.*, p. 209).

în vechea constituție a țării, modificînd-o fundamental în unele puncte principale.

După plecarea lui Inochentie Micu la Roma, în urma ținerii unui sinod convocat la Blaj pentru luna mai 1748 de Maria Tereza în scopul prezentării plîngerilor și dorințelor, se înaintă către aceasta un lung și documentat memoriu, semnat de Silvestru Caliani, Grigore Maior și George Pop, în care se cere rechemarea celui îndepărtat forțat din țara sa și se concentrează aproape toate cererile din petițiile acestuia; astfel, această *gravamină* constituie o recapitulare și o încoronare a eforturilor celui exilat. În afară de cererile privind situația clerului, se insistă în memoriu ca națiunea română din Transilvania și din părțile „anexate” acesteia să fie declarată ca a patra „națiune receptă”, capabilă de toate beneficiile și oficiile, ca și celelalte națiuni recepte; să se asigure românilor un loc de consilier în guvern cu vot deliberativ și mai multe locuri în Dietă; să fie promovați și acceptați în diferite funcții înalte (la Tabla regească și în oficiile comitatelor, scaunelor, camerale și militare); fiii nenobililor să fie admiși în breslele meșteșugărești și în alte profesii libere; fiii românilor să frecventeze liberi școlile; nenobilii merituoși nobilitați să fie capabili a cumpăra și poseda bunuri imobile și a se bucura de celelalte libertăți și prerogative ca și ceilalți nobili; Blajul să fie ridicat la rangul de cetate liberă și să fie scutit de orice rechiziții și încartiruiți gratuite ²¹³. Ca și petițiile lui Inochentie Micu, și aceasta urmărea consecvent ridicarea politică și economică a românilor. Ea se sprijinea pe aceleași temeuri: numărul, vechimea, greutatea sarcinilor suportate, participarea la apărarea țării, legea naturală și dreptatea, care impun (după cum se subliniază în mod special), ca acela care suportă greutățile să se bucure — drept compensație — și de foloase („qui sentit onus sentiat etiam commodum”).

Această petiție forma atît o izbîndă a lui Inochentie Micu, prin faptul că dovedea că învățăturile sale corespundeau nevoilor și aspirațiilor vremii, căzuseră pe pămînt bun și dădeau roade, cît și o dovadă a perseverenței și tenacității urmașilor săi în urmărirea aceluiași aspirații. Era prima din lungul șir de petiții care au urmat activității ideologice a marelui luptător pentru drepturile națiunii sale, petiții care s-au inspirat în bună măsură din revendicările și argumentările acestuia, reiterîndu-le sau dezvoltîndu-le. Reiterarea se datora perpetuării și neremedierii unor situații negative; dezvoltarea se datora atît apariției unor noi aspecte negative, cît și înmulțirii cunoștințelor științifice (în special a celor istorice) și dezvoltării structurii sociale (prin apariția unor pături sociale noi sau creșterea unora din cele existente).

Înainte de a trece la studiul revendicărilor din perioada ulterioară activității lui Inochentie Micu, mai trebuie să menționăm, dintre luptele sociale ale maselor de diferite naționalități din Transilvania (inclusiv Partium) și Banat, din epoca activității acestuia, ca reliefînd un puternic curent antifeudal și antihabsburgic: răzvrătirea maselor țărănești din părțile Tisei și Mureșului de jos, sub conducerea căpitanului Petru Seghedinaș din Pecica, în 1735, contra exploatării exercitate de arendașii veniturilor statului (ai monopolurilor „erariale”), apoi răscoala țărănimii bănățene din anii 1737—1739, ambele mișcări înfrînte după grele lupte de trupele imperiale. Aceste răscoale țărănești fuseseră precedate cu cîțiva ani mai înainte de unele acțiuni (Baia Sprie 1726, Banat 1733) constituînd forme de luptă specifice minerilor, constînd în refuzul reînceperii lucrului,

²¹³ *Ibidem*, p. 275—287.

în refuzul intrării în mine, acțiuni reprimite de autoritățile habsburgice potrivit dispozițiilor aspre ale codului minier în această materie.

Toate aceste forme de luptă demonstau înțelegerea acțiunilor pentru atacarea viciilor și chiar pentru dărîmarea orînduirii feudale. Ele aveau să ajungă la o mai mare amploare și la un nivel ideologic mai ridicat în perioada următoare.

3. DE IA INOCHENTIE MICU PÎNĂ LA SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM INCLUSIV (1748—1792)

În deceniile următoare activității lui Inochentie Micu, roadele luptei sale s-au reliefat și prin extinderea acțiunilor revendicative pe planul mirean, mai întii în anumite regiuni ale Transilvaniei, apoi în întreaga provincie.

Caracteristică prin aspectul ei mirean și local este acțiunea elementului românesc de pe valea de sus a Someșului Mare, îndreptată împotriva magistratului bistrițean și sprijinită — spre deosebire de acțiunile amintite mai sus — prin acte scrise conținînd revendicări multiple de diferite categorii și argumente juridico-istorice, acte întocmite în numele elementului local de maramureșanul Mihail Balea.

Acesta, originar din Teud, a studiat dreptul, a fost avocat, a ocupat funcțiile de pretor (solgăbirău) și ulterior subprefect (viceșpan) în comitatul Maramureș. El a sprijinit mișcarea social-națională din 1755—1762 a populației comunelor din valea Rodnei, îndreptată împotriva încercărilor magistratului bistrițean de a o duce la starea de iobăgie, participînd cu sfatul, scrisul și îndrumarea la desfășurarea revoltei acesteia împotriva aceluia magistrat²¹⁴. În *memoriile, cererile, acțiunile în judecată, plîngerile și protestele* întocmite cu acest prilej sînt înscrise idei patriotice și progresiste, care pot fi grupate într-un adevărat program de revendicări social-politice locale. Prin aceste acte se solicita: repartizarea proporțională a sarcinilor publice (principiul egalității aplicat în materie fiscală), recunoașterea calității de oameni liberi a locuitorilor din valea Rodnei (cerere sprijinită pe temeinice rațiuni juridice și istorice), dreptul pentru aceștia de a se stabili în orașul Bistrița, de a poseda imobile în oraș, de a ocupa funcții în oraș, de a avea membri în senatul orășenesc, dreptul de a-și alege liber organele administrative locale (juzii și jurații comunali, care erau numiți de magistratul bistrițean prin uzurpare), înființarea de școli publice românești în „districtul românesc” al Bistriței, admiterea copiilor sătenilor români la învățarea meșteșugurilor și primirea meșteșugarilor români în breslele orășenești, întocmirea de cărți funciare pentru evidențierea averii imobiliare a fiecăruia.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o altă expresie a luptei antifeudale transilvănene o constituie ridicarea iobagilor sași din 13 sate situate pe domeniul din comitatul Tirnava al contelui Paul Bethlen, la 1765, al cărei obiectiv a fost reducerea duratei robotelor de la 4 la 2 zile pe săptămînă (am văzut că o cerere identică a formulat și Inochentie Micu în unul din punctele programului său). Mișcarea, amenințînd cu extinderea, a fost înăbușită cu severitate de autoritățile imperiale din

²¹⁴ Actele și datele privind această mișcare au fost publicate în *Arhiva someșană*, numerele: 1 (1924), p. 68—70; 3 (1925), p. 73—77; 6 (1926), p. 31—57; 8 (1928), p. 133—135; 11 (1929), p. 90—103; 12 (1930), p. 216—234; 13 (1930), p. 312—350; 17 (1933), p. 201—221; 18 (1936), p. 275—368; 22 (1938), p. 1—177; 23 (1938), p. 261—444 (articolele semnate de Virgil Șotropa și Vasile Bichigean).

Transilvania, care au reușit să oblige pe iobagii sași răzvrățiți la prestarea zilelor de muncă pretinse de actele normative în vigoare : 4 cu mîinile sau 3 cu vitele, săptămînal.

Cea mai importantă etapă din secolul al XVIII-lea a luptei împotriva feudalismului în Transilvania o formează *răscoala din 1784—1785* a iobagilor români, condusă de Horea, Cloșca și Crișan, care a constituit o puternică lovitură dată orînduirii feudale, o violentă zguduire a temeliiilor acesteia, și, cu diferențe în amploarea fondului de idei și în perfecțiunea construcției sistemului de revendicări, o prefață a revoluției din 1848—1849.

Ideologia răsculaților din 1784—1785 formează un decisiv pas înainte în dezvoltarea revendicărilor de ordin social. Ea se oglindește în obiectivele răscoalei, dezvăluite de conducătorii acesteia pe parcursul luptei. Acestea au fost formulate în revendicările cu caracter avansat prin care s-a cerut sub formă ultimativă : abolirea iobăgiei și împrumutarea țărănilor, desființarea clasei nobiliare și obligarea membrilor ei să trăiască din slujbe și să suporte sarcinile publice ca și restul populației, — într-un cuvînt dărîmarea orînduirii feudale ²¹⁵.

Prin fondul cererilor ei, răscoala aceasta a constituit cea mai viguroasă expresie a ideologiei antif feudale din Transilvania anterior revoluției din 1848—1849, iar prin lupta și jertfa maselor și a celor trei conducători martiri ai lor, ea formează unul din cele mai mari, mai dramatice și mai epocale evenimente din istoria României.

Rezultatele răscoalei fură însă mai reduse și mai trunchiate decît cererile formulate ; în locul schimbării totale cerute se admiseră de către conducerea imperiului doar unele măsuri de îndreptare în anumite sectoare, prin care se încerca o remediere parțială a unora din deficiențele grave ale regimului, care prilejuseră răscoala, în vederea preîntîmpinării unor noi zguduiri. Ca măsură de ordin general, prin patentă din 22 august 1785 se desființă și în Transilvania iobăgia în sensul de dependență personală veșnică cu consecința legării de glie, proclamîndu-se dreptul de liberă strămutare al colonilor și reglementîndu-se și alte drepturi ale acestora, ca de pildă acelea de a se căsători liber (deci fără consensul stăpînului), de a învăța carte, de a învăța meșteșuguri și a le exercita, de a nu fi mutați de pe moșia respectivă după bunul plac al stăpînului etc. Local, pentru domeniul din regiunea Munților Apuseni se adoptară măsuri în vederea asigurării libertății pășunatului, a libertății defrișărilor în anumite locuri, a scutirii de sarcini a minerilor, a arendării circumăritului către țărani etc. Erau pași înainte către desființarea raporturilor feudale, dar aceste raporturi nu erau încă desființate. Colonatul ca stare socială subsista mai departe (deși colonul nu mai era legat de glie), iar situația social-economică a colonilor rămînea împovărată, obligațiile la care erau supuși prin urbarii în schimbul posesiunii și folosirii sesiilor erau multe și grele.

Măsurile și reglementările decretate ca urmare directă a răscoalei din 1784—1785 nu au fost însă singurele reforme adoptate în timpul împă-

²¹⁵ Vezi N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria 1784—1785*, București, 1884 ; I. Lupaș, *Răscoala țărănilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934 ; D. Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda*, București, 1938 ; Șt. Pascu, *Războiul țărănilor din 1784 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, București, 1957 ; idem, în *Din istoria Transilvaniei*, I, ed. a II-a, București, 1961, p. 263—275 ; Gh. Georgescu-Buzău, *Răscoala de la 1784 a iobagilor din Transilvania de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan*, București, 1962 ; *Istoria României*, III, p. 744—790 ; N. Edroiu, *Le relâchement européen de l'insurrection de Horea (1784—1785)*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1975, 1, p. 69—86.

ratului Iosif al II-lea. Ele au făcut parte dintr-un ansamblu de măsuri, elaborate atît înainte cît și după răscoală, care au constituit expresia unui sistem politico-organizatoric.

Începuturile acestui sistem se află pe vremea Mariei Tereza, cînd el s-a manifestat sub forma „despotismului luminat” și s-a concretizat spre exemplu în reglementarea urbarială din 1767 pentru Ungaria, în codul civil terezian, în codul penal terezian, în desființarea torturii ca metodă de instrucție procesuală, în organizarea „tablelor continue” din Transilvania, în reforma învățămîntului prin actul normativ denumit *Ratio educationis*, din 1777, etc. Expresia mai largă și mai avansată a acestui sistem o constituie „iozefinismul”, formă denumită astfel din cauză că a fost aplicată de Iosif al II-lea.

În adevăr, acest împărat a încercat prin o serie de măsuri de sus în jos să reformeze organizația politico-administrativă și să îmbunătățească situația social-economică din Imperiul habsburgic în general și din Transilvania în special, pe care el o aprecia — nu numai pe baza informațiilor pe care i le puteau furniza diverse scrieri și rapoartele scrise ori verbale ale organelor administrației, dar și pe baza constatărilor sale proprii din cursul repetatelor călătorii pe care le făcuse în acest principat — ca retrogradă și perimată. Adoptarea acestor măsuri s-a efectuat în primul rînd în interesul întăririi bazei social-economice a statului condus de dinastia habsburgilor. Aceste măsuri s-au răsfrînt, într-o oarecare măsură, pozitiv asupra situației elementului românesc din această provincie.

Dintre măsurile mai importante se reliefează cele cuprinse în următoarele acte normative: ordonanța asupra presei (1781), care atribuia cenzura unei comisii laice, scoțînd-o din competența clerului; ordonanța de scoatere de sub dependența externă a ordinelor călugărești (1781), urmată de suprimarea unor ordine și mănăstiri și de secularizarea averilor lor; edictul de toleranță (1781), care prevedea liberul exercițiu al altor religii (pe lîngă cea catolică) și facultatea pentru membrii lor de a exercita diferite drepturi cetățenești (între care și dreptul de a ocupa funcții); reforma învățămîntului transilvănean prin *Norma regia* (1781); acordarea egalei îndreptățiri, a concivilității românilor de pe pămîntul crăiesc (1781, cu o repetare și confirmare în 1782); reîmpărțirea administrativă a Transilvaniei în 10 (la 1783) și apoi 11 (la 1784) comitate, reîmpărțire care nu se întemeia pe vechiul sistem al celor trei categorii de teritorii ale „națiunilor recepte”, ci urmărea să-l desființeze; ordonanța de reglementare a raporturilor dintre stăpîni și servitori (1784); încercarea de a impune la dări nobilimea (1785); desființarea, amintită, a dependenței personale a iobagilor (1785), precedată de rescriptul din 1783 prin care se aduseseră diferite ameliorări situației iobagilor și urmată de alte ordonanțe și ordine care au tîns la același rezultat etc. Toate aceste măsuri au constituit un sistem ce reflecta o concepție, care urmărea îmbunătățirea organizării și funcționării statului feudal, pentru a-l adapta în măsura posibilităților — cel puțin parțial — noilor forțe și relații de producție ce se dezvoltau ca o necesitate legică a istoriei.

Desființarea, sub presiunea insistențelor nobilimii alarmate de revoluția franceză, către sfîrșitul vieții lui Iosif al II-lea, aproape a tuturor măsurilor menționate, cu puține excepții (edictul de toleranță, actele privind clerul și iobăgimea), a provocat după moartea acestuia recrudescența activității ideologice românești. Revenirea la vechiul sistem organizatoric anacronic, format în perioada feudalismului dezvoltat și bazat pe discriminări și privilegii, la sfîrșitul domniei „împăratului luminat”,

care încercase reorganizarea pe bază de reforme „filozofice” a acestui „mare principat” de la extremitatea de est a Imperiului habsburgic, — mai cu seamă că această revenire se petrecea după două mișcări violente care zguduiseră temelii învechitului edificiu feudal, una mai apropiată în spațiu : răscoala din 1784—1785 a iobagilor transilvăneni, și una mai depărtată, dar cu largi rezonanțe în întreaga lume : revoluția franceză începută în 1789, — a produs o vie mișcare în rindurile românilor transilvăneni, determinînd reluarea și amplificarea luptei pentru drepturi. Starea latentă în care se aflase problema de la 1748 pînă la 1784—1785 și în perioada imediat ulterioară răscoalei lua sfîrșit, ocazia pentru o vie activitate politico-ideologică se ivise și produsul ei au fost actele revendicative elaborate în 1790—1792, care dovedesc refacerea coeziunii naționale și reînvierea combativității păturii culte a națiunii, prefațînd bine organizata și ampla acțiune din 1848—1849.

Ceea ce este caracteristic luptei social-politice anterioare anului 1848, din Transilvania, este bifurcarea ei pe două planuri : cel social și cel național, sau mai exact : conjugarea și întreșerea celor două planuri. Expresia cea mai puternică a celui dintîi o formează, în perioada cercetată, răscoala din 1784—1785 ; a celui de-al doilea, *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 ²¹⁶. Revoluția de la 1848—1849 va izbuti să reunească într-un mănunchi bine sudat cele două mari categorii de revendicări și să le dea o completă și unitară expresie.

Un viguros pas mai departe în dezvoltarea revendicărilor național-politice ale românilor din Transilvania îl formează, așadar, petițiile înaintate la Viena la scurt timp după moartea împăratului Iosif al II-lea, printre care locul de frunte îl ocupă memoriul înaintat către noul împărat Leopold al II-lea la 1791, denumit *Supplex Libellus Valachorum*.

Prezentat în numele națiunii române din Transilvania, memoriul, semnat de „stările” libere ale acesteia : cler, nobilime, starea militară și cetățenească (burghezie), apără interesele întregii națiuni, ale tuturor claselor ei, dovedind un spirit de largă solidaritate națională. Nedescoperind latura de argumentare bazată pe umanitate, pe dreptul natural, care fusese valorificată deja de Inochentie Micu (și care mai ales acum, în urma revoluției ce consacrase „drepturile omului”, nu putea să-și piardă importanța), actul se bazează în special pe argumente de ordin istoric, care urmăresc să dovedească prioritatea temporală a națiunii române pe teritoriul Transilvaniei, față de diversele naționalități, și procesul deposedării ei treptate de drepturi. Documentarea istorică, elaborată de corifeii Școlii ardelenе, este bogată, sigură, multilaterală. Vechimea, romanitatea, continuitatea, starea social-politică inițială și evoluția ulterioară în rău a acesteia sînt invocate, expuse sistematic și examinate științific, folosindu-se, în special pentru elucidarea ultimei probleme, un vast aparat documentar. Cererile tind la obținerea egalității de tratament a națiunii române din Transilvania, în raport cu numărul ei : numirile de tolerați și admiși, introduse numai de *Aprobate* și *Compilete*, să se ștergă ; națiunii române să i se redea locul avut înainte de convenția din 1437 intitulată *Unio trium nationum*, reasezînd-o în folosința deplină a drepturilor civile și politice ; reprezentarea în Dietă și participarea la funcții a națiunii române să se facă proporțional cu numărul ei (adică, potrivit formulării lui Inochentie Micu, în proporție geometrică, nu aritmetică, cu alte cuvinte,

²¹⁶ Cf. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. a II-a, Edit. științifică, București, 1967, p. 264—280, 281 și urm.

nu 1 din 4, ci 3 din 5); clerul, nobilimea și plebea românească să se bucure de aceeași considerație, tratament și beneficii ca și clerul, nobilimea și plebea celorlalte „națiuni recepte”; locuitorii principatului să suporte aceleași sarcini, proporțional cu posibilitățile lor, și să beneficieze de aceleași libertăți și avantaje, în raport cu starea și condiția lor, fără distincție de apartenență națională sau confesiune; numirile unităților teritorial-administrative să se stabilească potrivit graiului populației majoritare din unitățile respective, ori să se dea numiri mixte, ori, în fine, după riuri sau cetăți. Pentru cazul când memoriul ar fi respins de Dieta în fața căreia împăratul, eventual, îl va trimite, să se admită ca națiunea română să-și aleagă, într-o Adunare Națională, compusă din reprezentanți ai tuturor claselor, un grup de deputați apărători ai cauzei sale ²¹⁷.

Întrunind într-un act revendicările esențiale elaborate de Inochentie Micu, memoriul din 1791 le regroupează și le dezvoltă justificarea. Unele revendicări de speță ale acestuia nu mai sînt formulate expres (de exemplu, cele privind reducerea sarcinilor iobagilor de pe domeniile nobiliare, desființarea obligațiilor iobăgești introduse pe nedrept pe pămîntul crăiesc, dreptul la meserii și învățătură al fiilor de iobagi, considerarea națiunii române ca a patra națiune politică etc.), socotindu-se că se cuprind implicit în celelalte revendicări de ordin general. Pe de altă parte, se introduc unele revendicări noi (ca de pildă cea privind numirile unităților teritorial-administrative). Cererile, care urmăresc o revizuire a constituției feudale a Principatului transilvan, nu mai invocă drept punct de pornire și de sprijin diplomele imperiale, ci se bazează în primul rînd pe argumentele istorice fundamentale menționate (neuitînd însă a valorifica și argumentul numărului, contribuției militare etc.). Se pune accentul pe faptul că ceea ce națiunea română cere este *restituirea* drepturilor vechi, pierdute treptat din cauza uzurpării lor de-a lungul vremurilor, nu drepturi noi; re-așezarea ei în folosința, pierdută parțial, a tuturor drepturilor „regnicolare” și civile. Elaborat curînd după aprinderea flăcării revoluției din Franța, actul face uz și de ideile noi, înscrise pe flămurile acesteia (care fuseseră de altfel valorificate în parte și de Inochentie Micu, sub influența ideilor iluministe și a principiilor dreptului natural), bazîndu-se în consecință pe echitatea naturală și pe principiile fundamentale revoluționare (drepturile omului, libertatea, egalitatea, fraternitatea), chiar dacă nu le invocă pe toate în mod expres; rezultă din întreg contextul valorificarea acestor idei generale și întemeierea pe ele ca pe un fundament profund și neclintit a revendicărilor speciale de ordin național și social-politic ale românilor din Transilvania. Atît prin conținutul revendicărilor cît și prin argumentare, actul prezintă un caracter progresist, deși limitat. Ca un alt aspect caracteristic, actul nu mai e elaborat de un singur om, ci de un întreg colectiv de învățați clerici și mireni, reprezintă o mare realizare comună care prevestește activitatea și eforturile coordonate de la 1848—1849 ale întregii națiuni.

Un nou *Supplex Libellus* fu înaintat în 1792, în urma respingerii celui dintîi de către Dieta în fața căreia împăratul îl trimisese spre rezolvare. În acest al doilea memoriu, se preciza, față de cel dintîi, proporția participării românilor la Dietă, solicitîndu-se ca aceasta să fie de două treimi

²¹⁷ Vezi textul la E. Dăianu, *Supplex Libellus Valachorum*, Sibiu, 1901; T.V. Păcățianu, *Cartea de aur...*, I, p. 114—131 (numai traducere); D. Prodan, *op. cit.*, p. 475—510. Despre acest act cf. și *Istoria României*, III, p. 819—837; N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, București, 1938, p. 85—93. Cea mai completă și multilaterală analiză a dat-o D. Prodan, *op. cit.*

din numărul total al deputaților, potrivit proporției populației românești în cadrul populației generale a Transilvaniei. Relativ la proporția în funcțiile publice, se cerea ca ei să ia parte la acestea în raport cu cota pe care o suportă din sarcinile publice (ceea ce ar fi revenit tot cam la aceeași parte). Totodată se pretindea din nou o adunare națională (așa cum — se precizează și se insistă — posedă sîrbii), adunare ai cărei deputați să fie aleși din toate stările națiunii: clerici, nobili, militari, civili, plebei. Pentru românii de condiție plebee se cerea în mod special să fie și ei considerați între stări, făcîndu-se referire în acest scop din nou, după pilda lui Inochentie Micu, la a doua Diplomă Leopoldină, din 1701, a cărei valorificare și extindere asupra tuturor românilor de condiție plebee, indiferent de religie, se cerea stăruitor²¹⁸. Extinderea cercului plebeilor considerați între stări la toți aceștia, fără deosebirea de religie, forma un element nou față de conținutul diplomei.

Luptelor ideologice din anii 1790 — 1792 le mai aparțin și alte memorii. În afară de unul înaintat în 1790 în numele „întregii națiuni valahice”, prin care se solicită un congres național după exemplul sîrbilor și participarea la Dietă prin deputați²¹⁹, se mai remarcă două care nu sînt înaintate în numele întregii națiuni, ci în numele unor părți ale acesteia. Este vorba de *memoriul din 1791 al clerului*, prin care se cere, în baza dreptului naturii și a participării masive la sarcinile fiscale și militare, participarea întregii națiuni române la drepturi și beneficii²²⁰, și de *memoriul celor două regimente grănicerești* — întocmit de vicarul Ioan Para din valea Rodnei și de Petru Maior — în care, pe baza a numeroase argumente de echitate, istorice și demografice, se solicită proclamarea egalității pentru națiunea română, recunoașterea ei ca a patra națiune politică, participarea la funcțiile publice în proporție cu numărul ei (se folosește expresia lui Inochentie Micu de „proporție geometrică”) ²²¹. Această petiție din toamna anului 1790 a regimentelor grănicerești, alcătuiind o formă inițială, o schiță prealabilă, o prefigurare a lui *Supplex Libellus* din 1791, a avut și ea un precedent: *petiția* întocmită de Ioan Para și Ioan Halmagyi, în care ei cereau la 14 iulie 1790 dreptul pentru națiunea română de a participa la Dietă nu numai prin episcop, dar și prin alți deputați care să expună în fața Dietei nevoile și plîngerile națiunii și să solicite rezolvarea lor²²². Tot în 1790, vicarul năsăudean Ioan Para, într-o altă *petiție* trimisă Curții vieneze, insista în a solicita pentru români admiterea unui congres național (*nationalem congressum*)²²³.

Suplicile din 1790—1792, deși influențate într-o oarecare măsură de noua ideologie și urmărind, între altele, asigurarea unor interese ale burgheziei, nu tindeau însă la răsturnarea orînduirii feudale, ci solicitau numai îmbunătățirea acesteia prin reforme, în vederea asigurării participării românilor la sarcini și beneficii alături și deopotrivă cu clasele respective ale „națiunilor recepte”.

²¹⁸ Textul la I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni 1780—1792*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Ist.*, s. II, t. XXXVII (1914—1915), p. 728—775.

²¹⁹ Textul la Z. Picișanu, *Luptele național-politice ale românilor ardeleni 1790—1792*, în *Analele Academiei Române, Mem. Sect. Ist.*, s. III, t. I, mem. 2, București, 1923, anexa XII, p. 90—91. Memoriul a fost întocmit de Ioan Para, vicarul năsăudean.

²²⁰ I. Lupaș, *op. cit.*, p. 635—636.

²²¹ Z. Picișanu, *op. cit.*, anexa XIV, p. 92—95.

²²² *Ibidem*, anexa VIII, p. 86—87.

²²³ *Ibidem*, anexa XIII, p. 91.

Prin acest aspect, suplicile din acei ani nu preconizau metoda revoluționară de transformare social-politică pe calea impunerii de jos în sus, ci mergeau pe linia reformistă a absolutismului luminat de caracter specific pe care îl practicase Iosif al II-lea, iozefinismul, sistem care se caracterizase tocmai prin faptul că nu tindea la înlăturarea totală a orînduirii feudale, ci la reformarea ei, la „îmbunătățirea” ei pe calea unor măsuri care să consolideze baza social-economică și să asigure viabilitatea sistemului feudal. Revocarea reformelor elaborate de împăratul „filozof” condus în activitatea sa, pe de o parte de ideile iluminismului, pe de altă parte de interesul consolidării statului austriac și a situației Casei de Habsburg prin dezvoltarea economică și culturală în direcțiile dorite a societății pe care o guverna, a fost tocmai ocazia care a înlesnit apariția suplicilor.

Primele elemente, puse la sfîrșitul secolului al XVII-lea la temelia dezvoltării ulterioare a revendicărilor românești transilvănene, fuseseră, așadar, lărgite și închegate într-un sistem de Inochentie Micu, pentru ca spre sfîrșitul veacului al XVIII-lea, după un secol de dezvoltare, ideologia revendicativă a românilor din Transilvania să se manifeste la un nivel înalt, prin faptă și în scris. Ea va continua să se dezvolte în cursul perioadei următoare, cînd această ideologie va trece de la concepția ameliorării prin reforme a statului feudal, la concepția răsturnării orînduirii feudale și a creării unui stat de tip nou, pe care o va profesa strălucit, reunind cele două metode de afirmare a revendicărilor : fapta și scrisul, în focul revoluției.

4. DE LA SUPPLEX LIBELLUS VALACHORUM PÎNĂ LA 1847

De la revendicările cuprinse în suplicile din 1790—1792 pînă la cele formulate în cursul revoluției burghezo-democratice din 1848 mai era deci un important pas de făcut, un mare pas înainte pe care, în urma unei pregătiri ideologice prin cărți și presă, eşalonată pe un răstimp de mai multe decenii, avea să-l facă revoluția de la 1848, care, preluînd ca pe o prețioasă moștenire a trecutului sistemul de idei al lui Inochentie Micu și al cărturarilor de la 1790—1792, precum și al cărturarilor (scriitori, gazetarii) următori, avea să-l completeze cu revendicările sociale ale răscoalei din 1784—1785 și cu formularea, în mod corespunzător condițiilor locale, a largilor revendicări ale revoluției burghezo-democratice.

Înainte de a fi efectuat acest pas în domeniul revendicărilor de drepturi, drumul mai avea să fie pregătit în continuare prin alte acțiuni și prin „gravamine”, cuprinse în diferite suplici și petiții. Aceste acte nu au fost noi și revoluționare prin conținut, mărghinîndu-se fie a insista în general asupra realizării revendicărilor lui Inochentie Micu și a suplicilor din 1790—1792, fie a formula noi cereri de diferite categorii pe plan local, însă au prezentat importanță prin funcția pe care au îndeplinit-o : de a ține trează conștiința politică a românilor transilvăneni, de a reveni în mod repetat asupra problemelor pe care le punea situația social-economică și politică a elementului autohton, întreținînd opinia publică românească, ce era în proces de formare, într-o stare de mișcare, favorizată și prin difuzarea pe calea presei recent apărute a unor idei progresiste, precum și a problemelor puse în discuție ori a soluțiilor propuse în memorii și suplicii.

Acțiunile însă, culminând cu cele din 1834, au avut un caracter revoluționar, preluând revoluția pașoptistă.

Ultimul moment important în desfășurarea luptei ideologice anterioare revoluției din 1848 îl formează deci pe de o parte revendicările cuprinse în suplicile și memoriile din 1804, 1827, 1834, 1837 și 1842²²⁴, datorite reprezentanților unor diverse categorii sociale, bazate în parte pe argumente generale comune, în parte pe argumente datorite intereselor și necesităților specifice categoriilor sociale cărora aparțineau autorii; pe de altă parte acțiunile maselor, eșalonate pe întregul interval, și acțiunile intelectualilor, de înalt nivel ideologic, din 1834.

Prealabil analizei actelor revendicative sus-menționate, se cuvine amintit, ca act cuprinzând o singură cerere, însă o cerere semnificativă și importantă prin sensul ei național, *petiția* românilor din dieceza Aradului, înaintată la 1814 împăratului Francisc I, în care se cerea numirea unui episcop român, nu sîrb²²⁵. În această petiție cu conținut limitat surprindem apariția unei idei care va fi reluată în cursul anului 1848 și în anii imediat următori, idee care dovedește conturarea conștiinței naționale la românii din dieceza menționată și care avea să se încadreze în sistemul general al revendicărilor național-politice ale românilor din Transilvania, de la mijlocul secolului al XIX-lea.

Prin *petiția din 1834*, episcopii Ioan Lemeni și Vasile Moga revin, după mai mult de patru decenii, asupra memoriului din 1791 și, reluând argumentarea din *Supplex Libellus Valachorum*, cer discutarea acestuia și acordarea drepturilor revendicate prin importantul document național din ultimul deceniu al veacului „luminilor”, insistînd îndeosebi asupra declarării românilor ca a patra „nație” în sistemul Transilvaniei. Se cuvine subliniată, din cuprinsul acestei petiții, existența unor adaosuri față de textul actului a cărui aplicare se cere, dintre care — pe lângă faptul că noul act se adresează nu numai către împărat, ci și către „inclitele stări și ordine” transilvănene — prezintă o importanță deosebită aluzia la posibilitatea izbucnirii unei noi răscoale, care ar reitera evenimentul de la 1784/1785 și pe care autorii memoriului o întrevăd, invocînd persuaziv, în scopul obținerii satisfacției cererilor, „zvonorile răzvrătitoare” răspîndite în sinul națiunii române în perioada de la suplica din 1791 pînă la înaintarea noului memoriu.

În urma refuzului luării în considerare a petiției din 1834, Vasile Moga, printr-o modificare de tactică, încearcă — de astă dată singur — să repună în discuție situația românilor din cuprinsul limitat al pămîntului crăiesc, solicitînd la 1837 respectarea drepturilor garantate prin lege ale elementului românesc de pe acest teritoriu, al căror exercițiu era împiedicat prin acțiunea și atitudinea patriciatului săsesc (se solicită în special primirea în funcțiile locale și în bresle, precum și acordarea de drepturi și avantaje clerului). Modificarea de tactică urmărea scopul de a cîștiga aliați în Dietă printre membrii nobilimii; intențiar edactorului memoriului era ca, după dobîndirea unui prim rezultat în această privință, să se poată pune mai ușor problema și pentru restul Transilvaniei.

²²⁴ Cf. Coriolan Suciu, în „Cultura creștină”, an. XIV (1925), p. 66—71; D. Prodan, *op. cit.*, p. 420—426.

²²⁵ Textul lui T. Păcățianu, *op. cit.*, I, p. 139—148.

Se reveni apoi la același subiect, cu aceeași intenție, în 1842, printr-un nou *memoriu*, semnat și de către Ioan Lemeni, care, în calitatea de membru al înaltului organ colegial de conducere provincial, avea să ia cuvîntul și în Dietă întru susținerea celor cerute în memoriu, obținînd numai un succes moral — datorită antagonismului dintre nobilimea maghiară și patriciatul săsesc — prin o aprobare formală din partea nobilimii (bucuroasă de această schimbare de tactică ce o scutea de greaua îndatorire de a face față unor revendicări legitime îndreptate și împotriva ei), însă fără rezultate practice. În acest memoriu, după ce se expun pe larg meritele românilor de pe pămîntul crăiesc și nerespectarea drepturilor lor, se solicită respectarea acestora și acordarea de noi drepturi și avantaje clerului și mirenilor, similare celor ale sașilor ²²⁶.

Pe lângă revendicările de mai sus, se înscriu în această perioadă și revendicările unor reprezentanți ai funcționării și ai negustorimii românești din Transilvania, precum și lupta ideologică pe calea tiparului și în special a presei, dar și pe cale conspirativă, purtată de reprezentanții noii intelectualități, aspecte care sînt deosebit de importante, prin faptul că relevă participarea tot mai activă a diverse categorii ale membrilor claselor productive la lupta socială și națională, și de aceea se cuvine a li se rezerva o expunere mai largă.

Astfel, *memoriul din 1804*, redactat de Aron Budai-Deleanu, funcționar la tezaurariat, cu colaborarea fratelui său Ion Budai-Deleanu și adresat împăratului, poate fi considerat ca petiție a unor reprezentanți ai funcționării române din Transilvania, prin care se solicită de către acești buni cunoscători, din practică, ai mecanismului administrativ din aceste părți, luarea unei serii de măsuri în diferite sectoare ale administrației, în favoarea unor categorii ale populației românești din Transilvania, măsuri care ar fi urmat să îmbunătățească soarta acelor categorii ale elementului autohton și prin aceasta să ridice situația acestui element pe o treaptă superioară. Invocîndu-se — prin reluarea și accentuarea acestui argument fundamental — numărul mare al românilor (care întrec — precizează autorul — de două ori numărul tuturor celorlalți locuitori din Transilvania luați la un loc) și originea romană, se descriu în imagini plastice greutățile iobagilor de pe pămîntul comitatelor, cele ale locuitorilor de pe pămîntul crăiesc, cele ale locuitorilor din Banat, situația clerului unit și neunit, nereușita petițiilor anterioare, propunîndu-se o serie de „punctumuri îndreptătoare”, dintre care mai importante sînt cele privind dreptul românilor (uniți sau neuniți) de a ocupa orice dregătorie, rezervația pentru români a unui anumit număr de posturi superioare și inferioare în Guberniu și în Cancelaria aulică a Transilvaniei, asigurarea unor drepturi și privilegii clerului unit și neunit, egalitatea în drepturi a românilor cu sașii de pe pămîntul crăiesc, îmbunătățirea situației iobagilor de pe pămîn-

²²⁶ Vezi textele sau rezumatele acestor acte în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1842, nr. 44—45; 1843, nr. 7; T. Păcățianu, *op. cit.*, I, p. 150—164; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, Arad, 1935, p. 419—421; Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga 1774—1845*, Cluj, 1938, p. 87—91; I. Gyémánt, *Memoriul românilor ardeleni din anul 1834*, în „Anuarul institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XVII (1974), p. 98—117. Vezi și idem, *Acțiuni petiționare ale românilor din Transilvania în perioada 1834—1838*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, series Historia, 1971, 2. Cf. și studiile mai vechi ale lui Coriolan Suciu, *Lupta Blajului pe chestiunea națională pe teren politic, pe timpul episcopului Lemeni. Petiția din 1834 către împăratul Francisc I*, în „Cultura creștină”, XIV, 1925, p. 66—71; Șt. Manciulea, *Plîngerea românilor de pe pămîntul crăiesc de la 1842*, în „Blajul”, I, 1934, p. 225—246.

tul comitatelor prin mai multe măsuri precis indicate, diverse măsuri în vederea ameliorării finanțelor, justiției și învățămîntului. Apoi, sub titlul *Deosebite arătări*, se fac sub 15 puncte propuneri concrete pentru rezolvarea unor situații faptice dificile sau injuste în domeniul administrativ, fiscal, militar, printre care prezintă deosebit interes cererea de a se numi în regimentele românești de graniță ofițeri români, germani și italieni, de a se institui comisii de anchetă, în diferite probleme, compuse în parte din români (se recomandă pentru mai multe cazuri participarea lui Aron Budai-Deleanu), numirea unui român în postul de agent al săracilor din cadrul Cancelariei aulice a Transilvaniei, numirea unui român ca director fiscal în Transilvania. Făcîndu-se apoi aluzie la însușirea unor cunoștințe despre situația din Franța postrevoluționară de către ostașii transilvăneni care au fost prizonieri acolo, se recomandă persuaziv, însă nu direct, ci prin prezentarea avantajelor unei asemenea situații, unirea tuturor țărilor române sub sceptrul Austriei, atrăgîndu-se atenția împăratului — spre a-i capta interesul — asupra sporului puterii sale care s-ar realiza în cazul atragerii și a țărilor române extracarpătice sub guvernarea sa ²²⁷, sugestie izvorită, desigur, numai din dorința de a provoca bunăvoința forului suprem prin perspectiva unei cointeresări.

Printre petițiile de drepturi transilvănene ocupă un loc bine conturat și aceea cuprinsă în *memoriul negustorilor brașoveni* din 1827, semnat de 90 de membri ai acelei pături a burgheziei românești în dezvoltare. În cuprinsul acestui act, în sprijinul revendicărilor de natură specială formulate de negustori — și care preponderent erau de caracter economic, ca : asigurarea libertății comerțului cu orice mărfuri (inclusiv prin metoda înlăturării obstacolelor și dificultăților ridicate de bresle în calea acestei libertăți) și întemeierea unei societăți comerciale proprii de către comercianții români și greci, dar și de caracter politico-administrativ, ca : admiterea proporțională a românilor brașoveni în consiliul orășenesc și în funcțiile orășenești — se invocă nu numai însemnătatea activității comerciale a acestora, nu numai necesitatea înlăturării din calea ei a stavilelor și greutăților de tot felul, dar și argumentele generale ale petițiilor de drepturi românești : vechimea românilor, principiul egalității, concivilitatea, dreptul natural, drepturile „societății civile” cuvenite tuturor membrilor societății ²²⁸. Acest ultim aspect evidențiază generalizarea acelorași principii și idei de bază în ideologia social-politică a unor diverse categorii ale populației românești transilvănene.

În afară de petițiile analizate mai sus, menționăm, înainte de a trece la prezentarea curentelor ideologice care stăpîneau intelectualitatea (care își însușește acum tot mai temeinic ideile progresiste ce, sub influența unor curente ca iluminismul și liberalismul, precum și a revoluției franceze, își fac loc în publicistică, în cărțile, revistele și ziarele tipărite în această perioadă), că în perioada 1792—1847 au adus o contribuție la pregătirea ideologiei revoluționare de la 1848—1849 acțiunile de luptă

²²⁷ Textul la D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc, 1804*. Cluj, 1970.

²²⁸ Vezi textul și comentariul acestui memoriu la I. Moga, *Înființarea gremiului comercial levantin din Brașov*, în „Analele Academiei de înalte studii comerciale și industriale din Cluj”, I (1939—1940), Brașov, 1941, p. 613—650. Reținem formularea punctului 1 al cererilor : „E nostro quoque Civium Valachorum Coronensium Gremio, certo eoque proportionato numero individua in Centumviralia Communitate Coronensi voto et activitate gaudentia commembra suscipiantur, ac ad officia publica tam majora magistratualia, quam et minora subalterna absque ullo prorsus discrimine applicentur” (p. 640), Studiul citat a fost reeditat în I. Moga, *Scrieri istorice*, Cluj, 1973, p. 216—250.

ale maselor populare, consecutive răscoalei din 1784—1785, precum și acțiunile combative sau conspirative ale unor categorii de intelectuali.

Lupta maselor s-a concretizat în mișcări care au început cu tulburările sociale din Munții Apuseni, înregistrate în anul 1790, adică imediat după succesul revoluției franceze, care a avut efectul de a încuraja masele din Transilvania în lupta lor. Această luptă prezintă în desfășurarea ei două aspecte : de o parte cel al luptei muncitorilor și minerilor, de alta al luptei țărănimii ²²⁹. Pentru întia categorie se pot aduce ca exemple acțiunile pentru mărirea salariilor și mișcările greviste în vederea mării salariilor și a schimbării modului de salarizare, apărute succesiv și sporadic, în mod spontan, cum au fost acțiunea lucrătorilor de la moara de hirtie a fiscului, situată pe moșia Cluj-Mănăstur, din 1792 ; greva minerilor români, maghiari, germani și slovaci de la Băița, din 1804 ; greva lucrătorilor de la topitoriile din Zlatna, din 1820. Pentru a doua categorie se pot menționa răzvrătirile și mișcările țărănești prin care s-a urmărit reducerea prestațiilor și îmbunătățirea stării țărănimii, cum au fost, de pildă, răzvrătirea țăranilor din Năpradea, de la 1804 ; răscoala țăranilor buciumeni, din 1819 ; mișcarea țărănimii din Munții Apuseni, în fruntea căreia a acționat luptătoarea Ecaterina Varga ; mișcarea țărănimii din Caraș (Banat), condusă de cunoscutul luptător revoluționar Eftimie Murgu (ambele aceste ultime mișcări s-au desfășurat în cursul deceniului precedent revoluției de la 1848, prevestind revoluția).

Tot între mișcările de masă care anunțau revoluția poate fi considerată și ridicarea studențimii clujene de la 1834, care a dus la o violentă ciocnire cu trupele habsburgice din garnizoana orașului ²³⁰ ; se întrezărește în această mișcare tendința spre independență care avea să formeze unul din temeiurile principale ale revoluției de la 1848—1849.

În același an cu acțiunea studențimii din Cluj și cu memoriul amintit mai sus, a avut loc acțiunea revoluționară din 1834, apropiată prin spirit și metodă de acțiunile din 1838, 1839, 1840 și 1846 din Principatele Române. Este vorba de acțiunea conspirativă cu scopuri insurecționale, cu largi ramificații pe toată suprafața pământului românesc, inițiată, pe baza existenței unor circumstanțe, nevoi și aspirații locale bine conturate în acest sens, de Adolf David, stabilit la Cluj în 1834, desfășurată în Transilvania și Banat, dar cuprinzând participanți, colaboratori sau simpatizanți din diferite provincii : învățătorul Maran din Caransebeș, gravorul Ștefan P. Niagoe (stabilit în Pesta, apoi în București), Zaharia Carcalechi, Damaschin Bojinca (stabilit la acea dată în Iași), pină și Isايا Bălășescu, episcopul din Bucovina. Promotorii au atras sau au căutat să atragă în mișcare intelectuali români (învățători, preoți, tineret școlar), precum și populația unor localități miniere și grănicerești din Banat. Metoda de acțiune a fost conspirația, care trebuia să fie urmată de o acțiune armată, în vederea căreia se făceau pregătiri prin procurarea de arme și muniții. S-au difuzat cîntece revoluționare, multiplicîndu-se textul, tradus în românește, al Marseillezei. Scopul acțiunii a fost constituirea unei republici democratice române, compusă din teritoriile de pe ambele versante ale Carpaților și denumită *Republica unită română*. Principiile care trebuiau să guverneze noul stat erau antif feudale, democrat-revoluționare : desființarea titlurilor nobiliare, emanciparea țăranilor și reforma agrară, liber-

²²⁹ *Istoria României*, III, p. 808—813, 1 030—1 034.

²³⁰ *Ibidem*, p. 1 023.

tatea muncii, egalitatea în drepturi și în obligații a tuturor cetățenilor (în care intra și dreptul oricărui cetățean de a ocupa orice funcție în stat), adunări legislative compuse din membri aleși prin vot universal, egalitatea cultelor religioase (expresie a egalității în drepturi), libertatea învățămîntului (expresie a egalității și libertății), precum și obligația generală a serviciului militar (aspect al egalității în obligații a tuturor cetățenilor). Noua republică română ar fi urmat să dea ajutor frățesc luptei pentru eliberarea Poloniei, pe a cărei apropiată izbucnire prealabilă se punea temei. Descoperirea conjurației a dus la pieirea inițiatorului ei, dar acțiunea a fost continuată citva timp de colaboratorii acestuia, fără a se ajunge însă la declanșarea acțiunilor revoluționare armate convergente polonă și română, destinate eliberării celor două popoare, din cauza măsurilor preventive și represive luate de imperiile feudale vecine. Încercarea avea să fie reluată la 1838 de Cimpineanu ²³¹.

Un rol important în dezvoltarea ideologiei din această perioadă a avut și învățămîntul ²³². Reorganizat și promovat în baza politicii absolutismului luminat, și în special a iozefinismului, prin cele două însemnate acte normative din 1777 (*Ratio educationis*) și 1781 (*Norma regia*) — care au realizat desființarea monopolului bisericii în materie de învățămînt, punînd organizarea și activitatea institutelor de învățămînt sub îndrumarea și controlul statului, și au urmărit ridicarea nivelului învățămîntului potrivit nevoilor timpului, așezînd accentul mai ales pe științele naturii — în această perioadă rețeaua institutelor de învățămînt cunoaște o considerabilă creștere. Se dezvoltă numărul școlilor, de diferite categorii și grade. E suficient să amintim de rețeaua de zeci de unități școlare noi deschisă pe teritoriul fiecăruia din regimentele grănicerești; numeroase sînt însă și școlile românești ce se înființează în cuprinsul altor unități administrativ-teritoriale, operă pentru îndeplinirea căreia a depus un considerabil efort mai ales Gheorghe Șincai.

În formarea generației de intelectuali — în special de juriști — care a avut un important rol în revoluția de la 1848—1849, au avut o influență considerabilă și institutele de învățămînt superior, mai ales facultățile sau cursurile de drept din cadrul acestora. Astfel, Academia din Oradea, înființată la 1780, posedînd o Facultate de drept de la 1788, Academia de drept din Sibiu (1844—1887), cursurile de drept ținute în unele școli superioare : Liceul academic regal din Cluj, colegiile din Cluj, Aiud, Tîrgu Mureș și Odorhei. Pe băncile acestor institute de învățămînt au studiat Avram Iancu, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian și mulți alții.

Operele autorilor iluminiști încep să se găsească în această perioadă fie în biblioteci particulare, fie în librării; „cabinete de lectură”, unde aceste opere pot fi studiate, se înființează în diferite orașe ale Transilvaniei; societăți culturale și cercuri didactice li se adaugă. În coloanele periodicelor care apar în acest interval, pînă la revoluția din 1848—1849 și în timpul acesteia, ideile progresiste încep să-și facă loc în tot mai mare măsură, fie în periodicele române, fie în unele periodice germane și maghiare.

²³¹ Despre această mișcare vezi C. Bodea, *op. cit.*, p. 3—11, și C. Göllner, *Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834)*, în „Revista istorică”, 1937, p. 235—249.

²³² *Istoria României*, III, p. 1 054—1 058; N. Albu, *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944; L. Protopopescu, *Contribuții la istoria învățămîntului din Transilvania 1774—1805*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1966; N. Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1971; Virgil Șotropa și N. Drăganu, *Istoria școlilor năsăudene*, Năsăud, 1913.

Pentru ideile noi social-politice militează în Transilvania mai ales presa românească anterioară și concomitentă revoluției ²³³. Periodicele românești în ale căror coloane și-au făcut intrarea ideile progresiste au fost mai multe; dintre ele vom menționa pe cele mai caracteristice din acest punct de vedere, în ordinea apariției. „Biblioteca românească” publicată în Buda între 1821—1834 de Zaharia Carcalechi, pe lângă trebuința răspîndirii culturii și a îndreptării moravurilor, a atins și problema acordării de drepturi poporului. „Gazeta de Transilvania” publicată în Brașov de George Barițiu începînd de la 1838 (și-a continuat apariția și după revoluție), una din cele mai importante realizări jurnalistice românești din veacul trecut prin fond, formă de prezentare și orientare, a avut la început un program reformist redus, considerînd necesară înaintarea pe calea instruirii, deci — potrivit iluminismului — însușirea tot mai largă și mai temeinică a culturii; apoi a cerut, prin lărgirea programului, prefacerea orînduirii sociale existente, apărînd cu căldură cauza iobăgimii; vehiculînd ideea unității naționale, a contribuit substanțial la răspîndirea ei, iar ocupîndu-se minuțios de noile relații sociale în toate domeniile, a dovedit o continuă preocupare și orientare progresistă, mănunchi de aspecte care-i rezervă un rol de frunte în cadrul presei românești de pretutindeni, din prima jumătate a secolului al XIX-lea. „Foaie pentru minte, inimă și literatură” publicată sub redacția aceluiași în Brașov de la 1838 (a apărut, ca și precedenta, și după revoluție), a dovedit același spirit larg, social și național, aceleași idei iluministe despre progresul pe calea instruirii, pentru domnia rațiunii și surparea prejudecăților și superstițiilor. „Organul lumînării” (apărut la Blaj, în 1847—1848, sub redacția lui Timotei Cipariu) s-a dovedit și el adept al iluminismului prin evidențierea trebuinței instruirii, prin combaterea prejudecăților și superstițiilor, dar din cauza locului apariției nu a putut adopta opinii anticlericale și idei categoric raționaliste, ca gazetele lui George Barițiu; în ce privește ideile politice, cu toate că a urmărit realizarea ideilor de libertate, egalitate și fraternitate, s-a pronunțat însă pentru calea reformelor în rezolvarea dezideratelor social-naționale. „Învățătorul poporului”, apărut la Blaj în 1848, a luptat pentru ideile progresiste de libertate, egalitate și dreptate, preconizînd desființarea iobăgiei, votul universal, solidaritatea între români, recunoașterea politică a națiunii române și alegerea de dregători dintre români (pe calea democratică a alegerii de către popor). „Amicul poporului” și „Democrația”, periodice apărute la Budapesta, primul în 1848, al doilea în 1849, amîndouă sub redacția lui Sigismund Pop, au prezentat, ambele, o concepție democratică și o atitudine favorabilă revoluției generale antihabsburgice, susținînd apropierea, colaborarea între români și unguri; dacă revendicările celui dintîi periodic au fost mai limitate, preconizînd în special deschiderea de mai multe școli românești în scopul lumînării poporului, numirea mai multor funcționari (se precizează: în raport cu numărul) și neatîrnarea față de ierarhia bisericească sîrbească, revendicările din coloanele celui de-al doilea devin mai radicale; se susține dreptul poporului de a-și face „siesi legi”, atacîndu-se aristocrația și chiar — aspect net progresist — se preconizează ca formă de stat republica democratică. „Espatriatul”, apărut la Brașov la 1849 sub redacția lui Cezar Bolliac, adoptă o atitudine similară cu aceea a lui Sigismund

²³³ George Em. Marica și colab., *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*, Bu curești, Edit. politică, 1968, passim.

Pop, comună de altfel cu punctul de vedere a lui Nicolae Bălcescu în această privință : el subliniază necesitatea apropierii și colaborării între români și maghiari în vederea asigurării reușitei ambelor revoluții democratice în fața tiraniei imperiilor vecine. Comparînd conținutul de idei, cantitatea operei realizate, calitatea și numărul obiectivelor atinse, constatăm că, atît prin durata activității, cît și prin multilateralitatea problemelor ridicate și caracterul avansat al soluțiilor propuse, printre redactorii și colaboratorii acestor reviste, locul principal a fost deținut, fără îndoială, de George Barițiu, care a îndeplinit în Transilvania rolul pe care îl realizase Heliade Rădulescu în Țara Românească și Gheorghe Asachi în Moldova. Desfășurînd o intensă și îndelungată activitate publicistică, el a răspîndit, în coloanele ziarelor al căror redactor a fost, numeroase idei progresiste cu privire la cele mai variate domenii ale vieții (viață economică, politică, limbă, educație, literatură, știință) și a preconizat multiple soluții practice.

Am menționat mai sus că fruntașii Școlii ardelenе au fost puternic înrîuriți de curentul iluminist²³⁴. Samuil Micu împărtășea unele idei raționaliste, iar calea preconizată de el pentru îmbunătățirea stării maselor populare era reformismul. Gheorghe Șincai, adept al unor idei materialist-mecaniciste, recunoștea caracterul obiectiv al legilor naturii și ducea o luptă pentru „surparea superstiției norodului”. Pe lângă critica clericalismului, care se găsea și la Gheorghe Șincai și Petru Maior, Ion Budai-Deleanu, unul dintre cei mai progresiști reprezentanți ai școlii, a adăugat critici la adresa nobilimii și a parazitismului ei, la adresa birocratismului din Imperiul habsburgic, la adresa fanatismului și obscurantismului, însușindu-și de la Rousseau ideea contractului social și preconizînd răscoala poporului contra inegalității sociale și a exploatării. Ca formă de stat a preconizat republica, unde poporul și cei aleși din sinul acestuia urmează să conducă și unde legile „bune și drepte” trebuie să formeze temelia și garanția unei orînduiri corespunzătoare.

Dintre intelectualii români mai tineri, idei progresiste împărtășește, în afară de George Barițiu, despre care am arătat că a depus o mare activitate în scopul răspîndirii lor în coloanele periodicelor sale, Simion Bărnuțiu, care combate vehement superstițiile și iobăgia, folosindu-se de operele lui Kant și Krug. Tot dintre tineri, Ioan Codru-Drăgușanu, autorul descrierii unor călătorii prin Europa centrală și apuseană, critică vehement „iobăgia, claca, boierescul, robota, una și aceeași plagă, cu patru numeni (nume, *n.n.*) barbare”, care, arată el, apasă poporul în toate țările locuite de români²³⁵.

Dintre spiritele progresiste maghiare din Transilvania din prima jumătate a secolului al XIX-lea, trebuie să amintim pe matematicianul Ioan Bolyai, care în opera enciclopedică *Ūdvtan* (Doctrina fericirii) pledează pentru o societate viitoare lipsită de clase, de proprietate privată și de exploatare, condusă de cărturari. Samuil Kőteles combate absolutismul, elogiază libertățile burgheze, propune reforme progresiste și instaurarea unei monarhii parlamentare constituționale. De asemenea, e de menționat și călătorul cularg orizont Alexandru Bölöni Farkas, admirator al socialismului utopic și al lui Owen, care denunță tratamentul in-

²³⁴ Gh. Gilescu, *Istoria gîndirii politice-juridice*, Edit. didactică, și pedagogică, I, București, 1968, p. 169—176; *Istoria României*, III, p. 1 075—1 083.

²³⁵ Ion Codru-Drăgușanu, *Peregrinul transilvan*, E.S.P.L.A., București, 1956, p. 79.

uman la care erau supuși pe acea vreme robii negri din Maryland, considerînd orînduirea burgheză ca fiind cea mai avansată (în acel moment), și elogiînd-o, preconizează transformarea burgheză a statului. Nu mai puțin merită atenție acei creatori literari care în paginile scrierilor lor exprimă o atitudine antifeudală, critică marea nobilime, atacă exploatarea și oprimarea, apreciază just valoarea și realizările maselor sau cîntă libertatea, cum au fost Dávid Baróti Szabó, Avram Barcsay și Mihai Szentiváni. Dintre scriitorii sași progresiști trebuie menționați în special cîțiva care au preconizat just rezolvarea problemelor sociale și naționale din Transilvania : Anton Kurz, Iosef Marlin, Maximilian Moltke și Daniel Roth (acesta din urmă prevedea chiar un stat daco-român compus din Transilvania și cele două țări române extracarpătice). Dintre colaboratorii periodicelor publicate în limbile naționalităților, ideile progresiste le difuzau mai ales Anton Kurz, Leopold Moltke, Stefan Ludwig Roth, Mihai Szentiváni, Samuil Brassai și Sigismund Kemény.

În accentuarea crizei orînduirii feudale din Transilvania în ultimele decenii anterioare revoluției de la 1848—1849, a avut un rol, pe lîngă creșterea generală a forțelor antifeudale și a ideologiei antifeudale burgheze, și mișcarea reformistă a unei părți a nobilimii și burgheziei maghiare din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Acea mișcare, care avea ca țintă realizarea unor reforme social-politice progresiste, a fost expresia curentului liberal care s-a dezvoltat în Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea ; printre principalii reprezentanți ai mișcării reformiste și ai curentului liberal din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea se numără Nicolae Wesselényi, a cărui însemnată lucrare de luptă ideologică, *Balítéletekröl* (Despre prejudecăți), a fost publicată în 1833, și Alexandru Bölöni Farkas, amintit mai sus.

1. CARACTERIZARE GENERALĂ

Determinată de cauze interne în primul rînd, lupta revoluționară din 1848 a însemnat reluarea și dezvoltarea pe un plan mai înalt și cu mijloace mai ample a luptei și a programului din 1821, iar pentru Transilvania a luptei și a revendicărilor din 1784—1785, precum și a programului din 1790—1792. Ea a însemnat, concomitent, o participare la revoluția europeană izbucnită la începutul aceluși an și întinsă, sub forma unei succesiuni de acțiuni care se precipitau ca niște flăcări ce răsar în lanț, de la apusul continentului pînă la Dunărea de jos.

În țările române, în cursul lunilor martie și aprilie, începuturile revoluției aveau să se exprime fie prin agitații în sinul populației, difuzarea de manifeste antifeudale, înaintarea unor petiții și memorii (prin care se cereau anumite reforme) și începerea organizării conspirative a revoluției (în Țara Românească), fie prin formularea de revendicări în scris (proclamații) ori prin grai în cadrul unor întruniri (în Transilvania) — forme care toate constituiau semne premergătoare și preparative, adevărate preludii ale revoluției —, fie prin începerea revoluției în Moldova. În lunile următoare, revoluția avea să fie dusă la îndeplinire în Transilvania și Țara Românească prin amplele acțiuni, mișcări și programe din mai, respectiv iunie și prin acțiunile următoare, pînă la înăbușirea ei de către forțele externe reacționare, iar în Moldova programul ei avea să fie dus la desăvîrșire de către revoluționarii consecvenți, într-o consonanță de gânduri cu cei din celelalte două provincii istorice române.

În diferitele țări europene în care focul ei s-a aprins în acel an de „sărbătoare a istoriei”, revoluția era determinată de împrejurări asemănătoare, dar nu identice, întrucît stadiul dezvoltării social-economice nu era peste tot același, ci se afla, după regiuni, în diverse etape. Aceasta a făcut ca revoluția din 1848, deși unitară în aspectele ei generale și în finalitatea ei, să cunoască unele trăsături și obiective proprii în diversele țări, datorite condițiilor de existență și circumstanțelor istorico-geografice specifice.

Astfel, în țările din vestul Europei aflate atunci într-o etapă mai avansată a procesului dezvoltării social-economice se puneau, în urma surpării temeliiilor orînduirii feudale prin revoluțiile burgheze care avuseseră loc în secolele XVI—XVIII, problema consolidării situației politice a clasei burgheze și aceea a afirmării clasei muncitoare, în continuă ascensiune numerică, drept nouă forță politică, progresistă, prin participarea ei la lupta pentru răsturnarea regimurilor reacționare absolutiste, la acțiunea de dărîmarea acestor ultimi stilpi ai rămășițelor privilegiilor feudale. În țările din centrul și răsăritul continentului se puneau alte probleme:

abolirea relațiilor de producție feudale, eliberarea națională, înfăptuirea unității național-politice. Așadar, în timp ce în Apus revoluția a avut un caracter pur social, aici ea a avut un dublu caracter, un aspect concomitent social și național.

Cîteva trăsături generale comune caracterizează revoluția și programele ei din 1848 în toate țările române.

Mai întii, faptul că ea a fost produsul condițiilor interne ale societății noastre, și că revoluția din alte țări europene a constituit doar „ocazia iar nu cauza revoluției române”, după clasică și definitivă formulare pe care a dat-o Nicolae Bălcescu. Ca atare, ea a fost consecința transformărilor locale desfășurate în viața social-economică și politică din țările române în perioada destrămării și crizei feudalismului, sau pentru a circumscrie mai exact intervalul de timp pregătitor, în ultimul secol și jumătate, în special după revoluția din 1821 pentru Principatele Române, după răscoala din 1784—1785 pentru Transilvania.

Transformările cantitative acumulate în acest răstimp postulau în mod necesar saltul calitativ care să încunune neîntrepruptele eforturi și să ducă la prefacerea revoluționară a relațiilor sociale. La începutul anului 1848, întreaga situație internă, inclusiv starea de spirit efervescentă, demonstra că s-a ajuns la momentul istoric al declanșării revoluției, sub forma revoluției burgheze; orinduirea capitalistă, ca fază nouă de dezvoltare a societății, promovată prin transformările treptate anterioare, tindea să se impună, corespunzînd etapei istorice, și ca atare se cerea imperios instaurarea ei și a suprastructurii corespunzătoare, pe calea unei revoluții condusă de un program mai radical, mai complet și mai complex decît al revoluțiilor, mișcărilor revoluționare și răscoalelor anterioare. Se apropiase realizarea deznodămîntului pe care-l impunea nu numai gradul de dezvoltare materială a societății, dar și largă difuzare a ideilor care preconizau schimbarea fundamentală a organizării societății noastre, faptul că mișcarea socială și națională cuprinsese aproape întreaga societate, dinamizînd cele mai largi categorii ale acesteia. Starea de efervescentă aștepta scînteia care să ocaziona începutul acțiunii îndelung pregătite; aceasta a format-o „mișcarea generală europeană” (cum o denumesc Bălcescu). Este neîndoielnic că această scînteie nu ar fi aprins focul revoluției în cazul cînd ar fi căzut pe un teren nepregătît; dar aici terenul fusese temeinic pregătît prin neîntrepruptele eforturi anterioare de elaborare și maturizare a unei ideologii avansate și prin răspîndirea acesteia aproape în toate paturile populației, în cursul unei îndelungate perioade de continue frămîntări social-politice prerevoluționare. Experiența de luptă social-politică, acumulată în deceniile premergătoare anului 1848, precum și răspîndirea tot mai largă a ideilor progresiste au fost factori hotărîtori în declanșarea și desfășurarea luptei revoluționare din acel an.

O altă trăsătură caracteristică a revoluției române din 1848 o constituie izbucnirea ei generală și caracterul ei unitar social-național în toate cele trei țări române, fenomene a căror origine o formează cauzele comune de natură social-economică și politică, precum și obiectivele fundamentale comune de aspect social și național, al căror țel convergent final îl constituiau în toate țările române eliberarea socială și națională.

De aceea — după cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu — pe de o parte, „desfășurîndu-se în condițiile avîntului revoluționar care a cuprins Europa, revoluția din țările române s-a integrat acestui amplu curent social-politic, constituind avanpostul cel mai înaintat al revoluției burgheze din sud-estul continentului”; pe de altă parte însă, ea fiind izvo-

rită din condițiile social-economice și istorice locale „se înfățișează ca o necesitate obiectivă, determinată de nevoia dezvoltării mai departe a forțelor de producție, de asigurarea progresului economico-social și național al poporului nostru” și, datorită unității fundamentale a acestor condiții pentru toate provinciile istorice românești, „plămădite în condiții asemănătoare, desfășurându-se în aceeași perioadă, proclamind țeluri comune, evenimentele revoluționare din 1848 au avut un caracter unitar în toate țările române; în centrul lor se afla pretutindeni desființarea servitutiilor feudale și eliberarea țărănimii iobage, introducerea libertăților democratice burgheze, scuturarea dominației străine și realizarea unității și independenței naționale — obiective democratice care interesau cele mai largi pături sociale, corespundeau năzuințelor afirmării de sine stătătoare a națiunii române”¹. Datorită unității acestui complex de cauze profunde, „revoluția burghezo-democratică din Moldova, Transilvania și Muntenia s-a desfășurat simultan și a avut un caracter unitar, fiind expresia aceluiași cerințe obiective ale dezvoltării societății românești, a idealurilor care animau pe toți fiii acestui popor”².

Un aspect important al caracterului unitar al revoluțiilor și mișcărilor revoluționare din cele trei țări române, în afară de postulatul general al eliberării țărănimii, l-a format scopul lor național, idealul comun de eliberare de sub asuprirea străină și de înfăptuire a unității naționale. „Pornind de la faptul că toate provinciile românești se găseau sub jugul asupririi străine — scrie tovarășul secretar general al partidului Nicolae Ceaușescu —, un loc central în mișcarea revoluționară de la 1848 l-a avut lupta pentru eliberarea de sub dominația marilor puteri, realizarea unității naționale. În rîndul tuturor păturilor populației, dar mai ales în rîndul intelectualității, se afirma puternic conștiința frăției românilor din cele trei state despărțite, sentimentul necesității imperioase a unirii țărilor române”³. Asemănarea cauzelor și mersului revoluțiilor din țările române se manifestă pînă la sfîrșit, pînă și în modul identic al înfringerii lor: „Factorul hotărîtor care a determinat însă înăbușirea revoluției din Muntenia, ca dealtfel din toate țările române, a fost intervenția străină. Însăpăimintată de succesul revoluției, reacțiunea internă face apel la sprijinul forțelor contrarevoluționare din străinătate. Cele două mari puteri care își împărțeau dominația asupra Principatelor Române — Imperiul otoman și Imperiul țarist — își dau mîna și de această dată în consensul de a reprima revoluția din Muntenia”⁴. În mod asemănător, prin consensul dintre habsburgi și Imperiul țarist urmat de acțiunea lor militară conjugată a avut loc și înăbușirea revoluției din teritoriile răsăritene de sub stăpînirea Imperiului austriac.

Complexul de împrejurări asemănătoare amintite a dat naștere unui proces de dezvoltare asemănător și unor urmări similare ale acțiunilor revoluționare, precum și unei similitudini în conținut a programelor și actelor revendicative în care s-au formulat ideile conducătoare ale revoluției.

¹ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848. Cuvîntare rostită la adunarea populară din Capitală — 29 iunie 1968*, Edit. politică, București, 1968, p. 6.

² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848 și a unui sfert de veac de la naționalizarea principelilor mijloace de producție, 16 iunie 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 6.

³ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848...*, p. 9.

⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare lu adunarea populară din București consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848...*, p. 10.

În Țara Românească, Moldova și Transilvania, anul 1848 constituie punctul de vîrf al activității revendicative din întreaga perioadă aici studiată. Prin amploarea acțiunilor și prin înalta conștiință socială și națională dovedită de mase și de cei mai mulți din conducătorii lor, prin complexitatea și caracterul înaintat, național și democratic, al programelor formulate în cursul acestui an, revoluția pașoptistă formează momentul culminant al perioadei de care ne ocupăm.

Acțiunile și actele ideologice din acel an sînt produsul strădaniilor comune și îmbinate ale maselor populare și ale frunțașilor intelectualității. În ce privește opera maselor, după cum a arătat tovarășul secretar general al partidului Nicolae Ceaușescu, „revoluția de la 1848 a pus în evidență cu putere uriașul potențial revoluționar al poporului român, receptivitatea lui la ideile inovatoare, de progres, năzuința fierbinte spre libertate socială și națională, spre unitate. Masele orășenești și țărănimia împilată, care au acționat ca forțe motrice ale revoluției, au manifestat un înalt eroism, combativitate, consecvență revoluționară, clarviziune în luptă”⁶. În ce privește opera frunțașilor intelectualității, „străbătută de suflul unui patriotism arzător, inspirindu-se din tradițiile progresiste ale poporului român și din ideile înaintate ale veacului, opera cărturarilor de la 1848 alcătuiește un adevărat tezaur de gîndire filozofică, politică și socială cu conținut democratic, un capitol de înaltă cultură umanistă în istoria modernă a României, o operă intelectuală ce se înscrie la loc de cînstă în patrimoniul spiritual al poporului român”⁶.

În acest an se formulează *programul politic revoluționar* cel mai complet al reprezentanților națiunii române din cele trei țări. În consecință, cu programul revoluției burghezo-democratice pașoptiste și actele care l-au susținut terminăm expunerea. Fiind o consecință imediată a acestei revoluții și o continuare a dezvoltării programului ei, proiectele și memoriile din 1849 care completează cu noi cereri și propuneri ori susțin cu noi argumente programul revoluției înăbușite (în Principatele Române) ori încă în curs de desfășurare (în Transilvania) vor fi și ele luate în considerare în partea finală a expunerii, scoțîndu-se în evidență mai ales ceea ce ele aduc nou față de programul fundamental formulat în 1848. Proiectele, programele și petițiile din anii următori (după 1849) nu vor fi cuprinse în această expunere, ele reprezentînd încercări de dezvoltare și de adaptare la noua situație, din perioada luptelor pentru unire în Principate și din perioada așa-numită a absolutismului în Transilvania, a programului de bază de la 1848—1849. Menționînd că rezervăm pentru actele din perioada următoare (și anume dintre 1850—1918) o lucrare separată, care va continua pe cea de față, mai trebuie să remarcăm, că și în cadrul revendicărilor din 1848—1849, ponderea principală o reprezintă programele progresiste, elaborate de reprezentanții păturilor sociale pînă atunci oprimate, iar în Transilvania ponderea principală o au — în mod necesar — cele ale elementului autohton, în general oprimat, astfel că și pentru acel an expunerea se va axa în primul rînd pe revendicările acestor categorii.

Mai socotim necesar a sublinia aici concepția de la care am pornit, de a studia revendicările social-politice din cele trei țări în corelația lor

⁵ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848...*, p. 12.

⁶ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848...*, p. 13.

nu numai cu condițiile locale din cadrul fiecăreia, dar și cu revendicările românilor din celelalte țări, metodă necesară în special pentru anul 1848, când conexiunile devin tot mai evidente.

2. ÎNCEPUTURILE REVOLUȚIEI. MIȘCĂRILE ȘI ACTELE REVENDICATIVE ÎNIȚIALE

Faza anterioară lunii mai 1848 constituie etapa începuturilor revoluției în țările române, a cărei expresie o formează primele mișcări (între care revoluția din Moldova) și cele dintii formulări de revendicări și de programe revoluționare. Numai după această fază de început, caracterizată prin primele acțiuni și frământări, prin întiile elaborări de programe, încă incomplete și ca atare nedesăvârșite, precum și prin preparativele în vederea organizării revoluției, avea să urmeze faza acțiunilor și programelor revoluționare de mare amploare, care începe din mai pentru Transilvania, din iunie pentru Țara Românească, fază în care se desăvârșește și programul revoluționar din Moldova.

În Țara Românească în prima etapă, frământările care formau preludiul revoluției s-au manifestat — cum am anticipat mai sus — prin agitații în sinul populației, prin difuzarea de manifeste antif feudale, prin întocmirea unor petiții și memorii în care se pretindea înfăptuirea pe cale legislativă a anumitor reforme; prin elaborarea formei inițiale a programului revoluției; de asemenea, prin începerea organizării revoluției.

Participarea însufletită la evenimentele de la Paris din februarie, urmată de inițierea planului ridicării steagului revoluției în Principatele Române, au fost primele manifestări active ale concepției pașoptiștilor că numai prin revoluție se va putea ajunge la înlăturarea orînduirii feudale, și — ca o consecință inevitabilă — a dorinței fierbinți a tinerimii intelectuale române de a porni acțiunea revoluționară în patrie. Cel mai entuziast exponent al acestei concepții și dorințe și cel mai ardent participant și organizator al acestor acțiuni a fost Nicolae Bălcescu. La locuința sa din Paris și la convocarea sa, a avut loc istorica întrunire din 8/20 martie 1848, în cursul căreia muntenii și moldovenii prezenți (în afară de N. Bălcescu, s-au mai aflat acolo I. Alecsandri, D. Bolintineanu, I. T. Curius, A. G. Golescu-Negru, I. Lecca, C. Mavrodin, V. Mălinescu, T. Rîșcanu) au decis începerea acțiunii revoluționare, întocmind un *program* de factură burghezo-democratică, în care între altele s-a preconizat împrăștierea țăranilor cu despăgubire, deziderat central al programului, care avea să intre în punctul 13 al Proclamației de la Islaz. Programul schițat în 8/20 martie, care era „potrivit” (asemănător, *n.n.*) proclamați(e)i ce s-a făcut pe urmă în iunie” și totodată „același de la 1840”⁷, *formează simburile din care s-a dezvoltat proclamația.*

Situația revoluționară existentă la sfîrșitul anului 1847 și începutul anului 1848 în Țara Românească s-a accentuat prin intensificarea agitației în sinul populației, la aflarea izbucnirii revoluției în țările din vestul con-

⁷ Cum se arată în *Notele scrise sub dictarea lui N. Bălcescu*, din 1852; vezi anexa la studiul lui Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, în „Studii. Revistă de istorie”, an. IX (1956), nr. 1, p. 57.

tinentului, și mai ales în urma începerii revoluțiilor din Viena și Pesta. Deși, pe de o parte, marele vizir, într-o scrisoare din 6/18 martie către domnitorul Gheorghe Bibescu, îl considera pe acesta „un garant sigur al menținerii bunei ordine și a liniștei” în țara „încredințată administrației sale înțelepte și luminate”, socotind inutil a-i mai atrage atenția asupra „solicitudinii și vigilenței” pe care e necesar să le exercite în acele circumstanțe, când „evenimentele ce au loc în Europa cu o viteză înspăimântătoare sînt de natură a trezi cea mai serioasă atenție a guvernelor”⁸, iar pe de altă parte țarul Rusiei într-un manifest din 14/26 martie își exprima speranța că „valul revoluționar”, care pornind din Franța s-a întins în țările germane și în Austria, va fi oprit la hotarele Rusiei⁹, — consulul Franței la București raporta într-o scrisoare din 14/26 martie către ministrul Lamartine, că agitația revoluționară a crescut în București în mod considerabil în urma evenimentelor din februarie și martie de la Paris și Viena, mai ales în sinul tinerimii culte, care dorește „emanciparea țării” sau cel puțin „o reformă radicală a instituțiilor sale”, cei mai avansați solicitînd „ansamblul libertăților politice atît de anevoie cucerite de Franța”, iar moderații propunînd adoptarea pe cale legislativă a cîtorva din „măsurile cele mai imperios comandate de principiile umanității, justiției și de interesul general”, aceștia din urmă justificîndu-și atitudinea timorată prin pericolul unei intervenții străine, care ar reieși din declarația consulului Rusiei, potrivit față de „orice mișcare populară, orice măsură de autoritate tinzînd să modifice *statu quo*”¹⁰.

Completînd aceste caracterizări generale ale situației cu prețioase precizări, aceeași depeșă ne informează că „în ultimele nopți, în cartierele cele mai populate” au fost afișate în București *placarde* prin care se cere desființarea generală a privilegiilor clasei boierești, libertatea presei și constituirea unei gărzi civice; de asemenea, că au fost întocmite *petiții* în același sens și că unii dintre conducătorii mișcării s-ar fi prezentat la domnitor, expunîndu-i verbal cererile pe care acesta le-a respins, declarînd că nu poate recunoaște celor ce le exprimă caracterul de mandatar ai poporului. În partea de la sfîrșit a scrisorii se arată, în fine, că o „neliniște aproape generală”, o „fierbere a spiritelor” domnește în București¹¹.

Această stare de spirit o constată și N. Bălcescu în țară, la întoarcerea sa și a lui A. G. Goleșcu-Negru de la Paris imediat după adunarea din martie. Din „notele” sale citate, reiese că în Banat se vorbea deja ca despre un fapt început despre revoluția din București și din „țară”; la Turnu Severin, de asemenea, se credea că revoluția a izbucnit deja în București, iar „duhurile erau foarte agitate”; la Craiova i se spunea că „revoluția era sigură”; iar țara întregă era „agitată”, „pretutindeni în țară au găsit duhurile aprinse”¹². Din primele zile după întoarcerea în țară, începu tot din inițiativa lui Bălcescu o serie de întruniri conspirative în vederea organizării revoluției, lărgindu-se cercul participanților față de cel de la Paris, solicitîndu-se sau acceptîndu-se în plus, în acest cerc, față de muntenii care se aflaseră acolo, Ion Ghica, Heliade-Rădulescu, frații Brătieni, frații Golești, C. A. Rosetti, N. Crețulescu și alții; pe drumul spre București se asigurase participarea lui Tell, Pleșoianu și

⁸ *Anul 1848 în Principatele române*, I, București, 1902, p. 145—146.

⁹ *Ibidem*, p. 158—159.

¹⁰ *Ibidem*, p. 159—160.

¹¹ *Ibidem*, p. 161.

¹² Gh. Georgescu-Buzău, *op. cit.*, p. 58.

Magheru¹³. Situația revoluționară și pregătirile în vederea revoluției se reliefează și din corespondența domnitorului Gh. Bibescu și a lui Kiseleff fie între ei, fie cu alte persoane : astfel, Constantin Cantacuzino scria lui Kiseleff în martie despre situația „foarte gravă”, despre „primejdia” unei iminente „dezordini sociale” ; Kiseleff scria lui Gh. Bibescu tot în martie despre nădejdea sa că „această avalanșă ce trece peste Europa . . . nu se va atinge de frumoasa voastră țară”, dar în altă scrisoare, din aprilie, el îi exprima temerea sa că ar putea surveni aici „dezordini”, dându-i domnitorului sfaturi în privința măsurilor preventive pe care acesta ar trebui să le ia, recomandându-i de pildă „întemnițarea și trimiterea peste graniță a „oamenilor care visează schimbări peste putință”, a „iscoditorilor de turburări”, ca mijloace sigure de apărare contra „proiectelor subversive” ; iar Bibescu se plîngea lui I. Maiorescu într-o convorbire despre oamenii care „fierbea pre atunci și cocea ceva mișcări”¹⁴. Situația e la fel caracterizată de consulul Angliei Colquhoun, care remarca la 25 martie în jurnalul său „efervescenta” tineretului și „teama boierilor bătrini”, produse de evenimentele din Franța, și arăta că o parte a tineretului intelectual se află sub influența lui Michelet, Quinet și Lamartine¹⁵. În corespondența cancelarului Nesselrode cu consulul Rusiei din Principatele Române apar de asemenea referințe la această situație revoluționară, precum și la atitudinea contrară a țarului¹⁶, iar consulul transmitea cominatoria știre domnitorilor și boierilor¹⁷.

În această perioadă de fierbere, de frământări și de începere a organizării revoluției, care coincide cu începutul primăverii lui 1848, s-a întocmit în București o *petiție*, cunoscută dintr-un rezumat făcut la 20 martie/1 aprilie de corespondentul din acest oraș al ziarului „Siebenbürger Wochenblatt” din Sibiu. În acest rezumat se arată că un mare număr de membri ai boierimii de diferite grade, nemulțumiți cu regimul conducător și cu modul de cîrmuire a țării, solicită înlăturarea tuturor miniștrilor (deci a întregului guvern de atunci), reforma procedurii judiciare, desființarea tributului rușinos către Poartă, ca fiind nedemn de o națiune liberă (*um Aufhebung des schimpflichen einer freien Nation unwürdigen Tributs an die Pforte*), întemeierea unei gărzi naționale, desființarea cenzurii, libertatea cuvîntului — la care boierii mici (în text se zice : de treapta a patra) mai adaugă și cererile, cu caracter deosebit de înaintat și revoluționar, privind : desființarea calității de nobil (*die Aufhebung des Adels*) adică a situației sociale de boier, a boieriei ca rang social, prin abolirea acestei calități privilegiate a membrilor clasei care deținea în acel moment conducerea statului, propunere profund democratică — , la care se adaugă și alte cereri de factură și nivel tot atît de democratic, ca egala repartizare a impozitelor asupra tuturor și, mai ales, cererile cele mai arzătoare și mai revoluționare, care urmăreau să răstoarne total vechile relații sociale : desființarea clăcii și emanciparea totală a țăranilor¹⁸. Această petiție din martie este remarcabilă prin aceea că posedă cîteva elemente care o disting prin fond sau formă de cele următoare, printre

¹³ *Ibidem*, p. 61.

¹⁴ *Ibidem*, p. 55 ; *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 172—173, 344—346.

¹⁵ Marin Bucur, C. A. Rosetti, București, 1970, p. 49, n. 7.

¹⁶ *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 169.

¹⁷ *Ibidem*, p. 174—176, 193—195 și 199—200.

¹⁸ Apariția rezumatului a fost evidențiată mai întii, împreună cu transcrierea lui, de C. Göllner, *Memorii premergătoare Proclamației de la Islaz*, în „Țara Birsei”, an. VI (1934), nr. 1, p. 32—33.

care mai importante sînt suprimarea tributului și (similar cererii răsculaților transilvăneni din 1784—1785) suprimarea boierimii ca stare socială privilegiată conducătoare a societății din acel moment, prin ștergerea calității care o distingea de masa populației. Prin aceste elemente, petiția respectivă se situează pe o poziție net superioară, se caracterizează ca un act deosebit de avansat, cu conținut concomitent social și național.

Deși la 18/30 aprilie 1848 domnitorul Țării Românești, într-o cuvîntare ținută în fața unei adunări la palat, compusă din mai mulți boieri „și alte persoane de deosebite clasuri”, își exprima satisfacția că nu s-au produs în țară tulburări ale „obșteștei liniști” care să-l oblige la punerea în aplicare a măsurilor indicate de „puterile suzerană și protectriță” și că a considerat că „fierberea unor duhuri” e doar „vremelnică”, lăsîndu-i vreme „a se potoli de la sine”, se pare că el însuși nu era convins de o inconsecvență a spiritelor progresiste care urmăreau transformarea revoluționară a societății noastre, căci în ultima parte a cuvîntării avertiza că „indulgența oblăduirii mai cu osebite la asemenea cumplite împrejurări nu trebuie să o cerce cineva atît încît, prelungindu-se, să se poată tălmăci drept slăbiciune”¹⁹. Și într-adevăr, el avea dreptate să se îndoiască de aparenta liniște; continuitatea eforturilor revoluționare în vederea realizării revoluției avea s-o dovedească.

Această continuitate și dezvoltare a eforturilor apare evident dintr-o nouă *petiție*, anonimă, înaintată domnitorului Țării Românești în luna aprilie 1848, în care programul enunțat în petiția din martie este mult lărgit²⁰. După o scurtă introducere, în care, evidențiindu-se succint situația revoluționară internă, se arată că „nemulțumirea publică crește din zi în zi și va aduce, fără îndoială, o turburare soțială”, fiind necesar „a uni aceste deosebite clase și a le cufunda în interesul comun al patriei”, se cere ca domnitorul să ia îndată măsurile „de trebuință neapărată” pe care le dorește „norodul luminat de nenorocire și apăsare”, indicate în cele 23 de puncte ale petiției.

Măsurile preconizate dovedesc participarea la elaborarea acestui act a reprezentanților boierimii liberale și ai burgheziei liberale și democrat-revoluționare, acestora din urmă datorîndu-se introducerea în programa cererilor privind modificarea relațiilor de producție, prin formularea cărora ei urmăreau obținerea unui aliat în țărănimea clăcașă. Obiectivele vizate prin petiția din aprilie se pot grupa în mai multe categorii: a) Pe plan social, privitor la schimbarea relațiilor de producție, la rezolvarea chestiunii agrare, problema centrală a societății românești din acel moment istoric, se cere desființarea clăcii, eliberarea țăranilor și împroprietărirea lor cu un număr neprecizat de pogoane, prin răscumpărare (punctele 1 și 2); tot pe linie socială, se preconizează desființarea rangurilor (punctul 4), în sensul de ranguri sociale, cu alte cuvinte ceea ce în petiția din martie se formulase prin cuvintele „suprimarea nobleței”, iar în Proclamația de la Islaz se va formula prin termenii „desființarea rangurilor titulare ce nu au funcții”. b) Pe plan economic, privitor la îmbunătățirea vieții economice, în vederea promovării economiei capitaliste în curs de dezvoltare, se solicită înființarea unei bănci naționale, măsurarea generală a pămîntului, îmbunătățirea șeptelului și a felului semințelor (punctele 18 și 22). c) Pe plan organizatoric-administrativ, măsurile propuse sînt numeroase și cele mai multe tind la crearea unei suprastructuri poli-

¹⁹ *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 341—342.

²⁰ Vezi textul petiției în *ibidem*, p. 376—378.

tice noi, deși propunerile sînt prezentate ca făcute în vederea revizuirii Regulamentului organic, adică pentru perfecționarea aparatului administrativ organizat de această lege fundamentală, considerată ca susceptibilă să rămînă parțial în vigoare : fixarea numărului deputaților din Adunarea Obștească la 120, dreptul de alegere să fie întins asupra tuturor proprietarilor de pămînt (fără diferență de religie și de naționalitate), asupra patenterilor de întîia clasă și asupra liber profesioniștilor, publicitatea debaterilor Adunării Obștești, responsabilitatea miniștrilor și a celorlalți funcționari publici, dările să fie votate anual de Adunarea Obștească, pe plan local independența sfaturilor orășenești și controlul bugetelor lor de către o comisie permanentă organizată de Adunarea Obștească, recrutarea armatei prin tragere la sorți (punctele 5, 7, 8, 9, 10, 17, 19). d) În vederea îmbunătățirii mersului justiției : organizarea juriului în cauzele penale, inamovibilitatea magistraților, dreptul fiecărui cetățean de a da, fără o aprobare specială, în judecată pe judecătorii necinstiți („concușioneri”), executarea hotărîrilor judecătorești definitive fără „întărîre domnească” (prin aceasta înlăturîndu-se amestecul domnitorului în funcționarea justiției), desființarea taxelor și cheltuielilor de judecată (punctele 12—16). e) În scopul garantării libertății personale, se pretinde : desființarea oricărui fel de beilic (muncă gratuită), dreptul fiecăruia de a înainta „jalbe” Adunării Obștești, desființarea cenzurii, inviolabilitatea domiciliului (punctele 3, 6, 9, 11). f) De caracter și interes național sînt cererile ca deputații Adunării Obștești să fie români, ca averile comunităților religioase particulare și străine să fie secularizate contra unei despăgubiri în bani, și ca să se organizeze o gardă națională (punctele 7, 20, 21). În vederea realizării postulatelor enunțate, se cere în ultimul punct „chemarea îndată a unei Obștești Adunări Extraordinare, care să revizuească Regulamentul organic și să-l pună în armonie cu prințipurile de mai sus”, eliminîndu-se, prin urmare, din acesta toate articolele contrare acestor principii și înlocuindu-se cu norme corespunzătoare. Ca măsură vizînd anumite persoane corupte și nedemne din aparatul de stat, se cere destituirea și pedepsirea exemplară a miniștrilor de interne, finanțe și poliție. În încheiere, se arată că „a sosit acea zi însemnată de providență . . . pentru curata expresie a dorinței românilor” și se cere cooperarea domnitorului la „lucrarea împăciuirii și înfrățirii tuturor românilor” (fraze care prezintă asemănare cu spiritul și stilul din preambulul Proclamației de la Islaz, redactat de Heliade Rădulescu).

Această petiție din aprilie 1848 se dovedește, prin esență și formă, un act de un înalt nivel ideologic social-politic și național, cu multiple legături de fond și de formă cu petiția munteană din 20 martie/1 aprilie, cu petiția moldoveană din 28 martie/9 aprilie și cu Proclamația de la Islaz din 9/21 iunie, — ceea ce denotă inspirația parțială din petițiile precedente și influența asupra proclamației, — cu care acte nu prezintă însă identitate, ci numai asemănări în diverse puncte.

În același timp și paralel cu această petiție, în strînsă legătură cu ea, s-a redactat în Țara Românească o broșură intitulată *Ce sînt meseriașii?*²¹, în care sînt cuprinse cereri asemănătoare cu cele din ultima petiție studiată ; atît ca fond cît și ca formă acest text dovedește că a fost redactat în Țara Românească în primăvara anului 1848 și că formează o dezvoltare a petiției din aprilie.

²¹ Conținutul ei e reproducus în *ibidem*, p. 460—467.

Din fondul broșurii rezultă că revendicările cuprinse în ea aparțin în primul rând burgheziei muntene, mai ales celei mijlocii și mici; faptul reiese, în afară de cererile formulate în cele 23 de puncte cuprinse în capitolul al III-lea al broșurii, mai ales din considerațiile generale cuprinse în întiul ei capitol. Acest capitol începe prin a evidenția necesitatea imperioasă ca fiecare membru al națiunii să muncească, munca fiind în beneficiul atit al celui ce o prestează cit și al întregii colectivități: „Trebuie ca fiecare să muncească pentru sine și pentru toți” spune textul și subliniază că aceasta este ceea ce „trebuie unui neam ca să fie fericit”. Textul denumește munca cu termenul general de „industrie” și precizează că aceasta este de patru feluri: 1. agricolă, care este efectuată de „cea mai mare parte a locuitorilor acestor Prințipate”, trecind însă greșit în cadrul acelei părți, alături de plugari și ciobani, pe proprietarii de pământ în general și pe arendași, (adică înglobind în ea atit pe cei care prestează direct muncile agricole, cit și pe cei care folosesc munca altora); 2. industria „manufacturală”, care se arată că este efectuată de „toți meșterii indeobște, brutari, măcelari, tabaci, dulgheri, zidari, croitori ș.c.l.” 3. „industria comercială”, care este efectuată de negustori, a căror activitate este considerată, în spiritul burghez din acel timp, ca o „meserie” productivă; 4. „industria intelectuală”, care se arată că este efectuată de o „clasă de oameni muncitori și trebuincioși... care se îndeletnicesc cu lucrări folositoare sau plăcute sănătății, minții, duhului, precum sînt: scriitori, profesori, medici, ingineri, artiști, ș.c.l.”. Se precizează că „acestea sînt ramurile care țin și cresc o soțietate” și că acei care fac aceste lucrări sînt toți „meseriași”. Subliniind că „ei astăzi nu au nici un drept în stat” broșura conchide că „meseriașii trebuie să fie tot”, datorită activității lor folositoare societății. Se îndreaptă apoi un atac puternic împotriva clasei boierești, caracterizată ca o clasă neproductivă, care acaparează toate drepturile în stat, deținind doar privilegiile și fiind scutită de obligații. O caldă pledoarie este dezvoltată în favoarea meseriașilor, care „au interese în stat”, ce nu pot fi desconsiderate, iar „pravilele trebuie făcute potrivit cu trebuințele și cu cuviința lor”. Așezămintele e imperios necesar „să fie de un folos obștesc”; dar „meseriașii” (adică burghezii) nu au nici un deputat în Adunarea Obștească; dintre deputații reprezentanți ai boierimii nici unul nu știe ce e munca, nici unul nu e în stare „să se gîndească și să se chibzuiască la interesele obștei”. Insistîndu-se asupra necesității ca deputații să fie aleși dintre „meseriași”, nu dintre boieri, și asupra necesității dezvoltării economice a țării prin îmbunătățirea agriculturii, comerțului, înființarea unei bănci naționale etc., se trece la prezentarea revendicărilor în 23 de puncte, corespunzătoare aproape în întregime cu cele 23 de puncte ale petiției din aprilie.

Deosebiri se constată în ordinea așezării pe puncte a revendicărilor și în unele precizări în plus aduse în broșură, ori în unele omisiuni, precum și în adăugarea unei explicații și a unei motivări a cererilor, asemănătoare intrucitva cu dezvoltările din preambulul Proclamației de la Islaz (care sînt însă mai largi în textul proclamației, credem că tocmai datorită faptului că el e ulterior broșurii și s-a inspirat în parte din ea, lărgindu-i motivările). Deosebirea principală între broșură și petiția din aprilie în ordinea așezării punctelor, constă în aceea că revendicările de la începutul petiției (punctele 1—3), privitoare la desființarea clăcii, eliberarea clăcașilor, împrumutarea lor și desființarea beilicurilor, sînt trecute în broșură mai departe în corpul listei, constituind punctele 17—19 ale revendicărilor, la punctul 1 al revendicărilor din broșură trecîndu-se desfiin-

țarea rangurilor și privilegiilor, adică ceea ce interesa în primul rînd pe membrii burgheziei din acel moment. În ce privește precizările în plus și omisiunile, este de semnalat mai întii precizarea citată de la punctul 1, care adaugă la formularea punctului 4 al petiției, privind desființarea rangurilor, și desființarea privilegiilor. La punctul 2 se lărgeste numărul patentarilor alegători, de la patentarii „de întia clasă” (punctul 5 al petiției), la toți cei ce plătesc patentă (ceea ce formează un pas înainte față de petiție), se adaugă la lista liberilor profesioniști scriitorii și farmaciștii și se fixează la 21 de ani vîrsta minimă pentru dobîndirea dreptului de alegător. Numărul deputaților Adunării Obștești e scăzut la 100 (față de cei 120 propuși în petiție) și se fixează la 25 de ani vîrsta minimă pentru a putea fi ales deputat (punctul 4). Se prevede numai responsabilitatea miniștrilor, nu și aceea a celorlalți funcționari publici (punctul 5), ceea ce formează o omisiune și o scădere față de petiție. Se cere la punctul 23 îndepărtarea și a ministrului „Învățăturii publice”, pe lingă a celorlalți trei, solicitată în finalul petiției. Restul cererilor din cele 23 de puncte corespunde întru totul cu cele ale petiției, doar ordinea lor fiind modificată. Din deosebit de interesantele motivări, mai detaliate la unele revendicări, mai concise la altele, rezultă spiritul general antifeudal al broșurii, pe care l-am constatat și în conținutul capitolelor I și II ale acesteia, rezultă elaborarea de către membrii democrat-revoluționari ai burgheziei. Ele sînt o pledoarie contra privilegiilor și asupririi, în favoarea libertății și egalității, a „slobozeniei”, a „fericirii norodului”, sînt argumente ale luptei în favoarea intereselor claselor producătoare. Claca „înfățișează feodalitatea, robia” — se spune —, dar „tot omul trebuie să se nască și să trăiască slobod”.

Încheierea, referindu-se la împrejurările din țara noastră, prin considerarea și în vederea căroro revendicările erau formulate, conține o bine gîndită concluzie, — care confirmă considerarea ca original, ca izvorit din circumstanțele și nevoile proprii, a fondului general al revendicărilor din țările române, trăsătură asupra căreia am insistat în introducerea prezentei lucrări. Ca atare, concluzia merită a fi reprodusă. „Pot zice unii — se spune — că aceste instituții sînt prea liberale, și că celelalte noroade le-au dobîndit una cite una. Acest cuvînt era foarte bun ieri, dar astăzi nu mai are nici un temei, pentru că fața Europei s-a schimbat . . . și au trecut timpii în care trebuiau zece ani pentru a dobîndi un articol, și astăzi se dă tot sau nimic”, — și se încheie cu un avertisment la adresa stăpînitorilor „care socotesc norodul ca destul de nemernic ca să nu le ia” aceste drepturi și libertăți, dacă nu i se acordă de bună voie în ansamblul lor. Este o limpede afirmare a convingerii necesității luptei revoluționare și a hotărîrii autorilor de a o pregăti și înfăptui.

Petițiile și celelalte acte revendicative studiate, din martie și aprilie 1848, dovedesc că încă din acea perioadă bazele programului revoluționar din Țara Românească erau puse, și că ceea ce aveau să adauge programele și celelalte forme de revendicări din timpul celor trei luni ale revoluției și de după acestea au fost completări, lărgiri și sprijinirea cu noi și numeroase argumente a punctelor programelor inițiale.

În *Transilvania*, caracterul revoluționar al situației interne din 1847—1848, datorat în primul rînd cauzelor social-economice, s-a accentuat, de asemenea, în martie 1848.

Cercetarea modului începerii și apoi a desfășurării mișcărilor și acțiunilor revoluționare, a modului formulării programelor revoluționare și a conținutului lor, în Transilvania, al căror început are loc în luna martie 1848, impune luarea în considerare și studiul atent al unui larg complex de împrejurări și al unui mare număr de texte și documente.

Revendicările social-politice formulate în anul 1848 de către românii transilvăneni, în afară de însemnătatea lor istorică și juridică deosebită, prezintă o remarcabilă complexitate și posedă unele caractere specifice, care le acordă un loc important în cadrul general al revendicărilor revoluționare românești din acel an.

Mulțimea și multilateralitatea lor provin atât din complexitatea și particularitățile condițiilor social-economice și politice care le-au stat la bază, cât și din multiplicitatea și varietatea izvoarelor ideologice de sprijin sau de inspirație.

Generate în primul rind de dezvoltarea bazei economice, caracterizată prin infiriparea relațiilor capitaliste concomitent cu descompunerea și criza modului de producție feudal, proces care avea o vechime de peste un secol în Transilvania, ele au fost precedate — ca și cele din principate — de dezvoltarea ideologică anterioară care a pregătit și înlesnit formularea temeinică și multilaterală de la 1848, încununarea unei serii de eforturi constante și de lungă durată pe această linie. În consecință, înțelegerea și justificarea revendicărilor de la 1848 rezultă pe de o parte din cunoașterea condițiilor obiective care le-au generat ori le-au pregătit, prezentate în întiul capitol, pe de altă parte din cunoașterea dezvoltării istorice a tuturor revendicărilor elaborate succesiv de către purtătorii de cuvânt ai românilor din Transilvania, care formează șirul impresionant de manifestări ideologice, din ce în ce mai amplificate și mai bine precizate și documentate, studiate în capitolul precedent.

Explicarea ideilor și caracteristicilor esențiale ale revendicărilor românești transilvănene din întreaga perioadă dintre 1697 și 1848 a impus analiza succintă a principalelor trăsături ale orinduirii social-economice și politice în mijlocul și datorită căreia ele s-au produs, iar necesitatea înțelegerii genezei și rostului revendicărilor de la 1848, concomitent cu interesul cunoașterii istorice a dezvoltării revendicărilor, a impus prezentarea prealabilă a principalelor momente ale dezvoltării treptate a revendicărilor, a progresului neîncetat al formulărilor prin care s-au exprimat în mod consecvent și cu o unică tenacitate și continuitate aspirațiile, cererile și doleanțele românilor transilvăneni de-a lungul timpului, începînd de la cele mai vechi, mai reduse și mai moderate concretizări scrise ale acestora. Revendicările cu amplă extensiune și rezonanță din focul revoluției nu sînt decît continuarea pe o treaptă superioară a lungii serii de petiții, memorii, cereri și suplice anterioare. Ele reprezintă dezvoltarea pe un plan mai înalt a acelora, completarea lor progresivă cu revendicările mai ample de ordin social-politic în care s-au cuprins și prin care s-au înfățișat hotărît, pe larg și sistematizat, principiile și obiectivele revoluției burghezo-democratice.

Totodată, ele au o legătură și cu memoriile, cererile, programele și proiectele revoluționarilor din celelalte țări române din anul 1848, prin similitudinea sau chiar identitatea majorității trăsăturilor de bază — datorită asemănării unei mari părți a condițiilor ce le-au cauzat și concordanței multora din obiectivele urmărite — precum și prin influența pe care au exercitat-o asupra unora din acestea ori eventual au suferit-o din partea lor.

Pentru românii din Transilvania, lupta revoluționară din 1848—1849 a avut, așadar, ca temelie ideologică pregătitoare, cererile formulate cu curaj, perseverență și insistență în cuprinsul suplicelor și memoriilor precedente, la care s-au adăugat ideile dezvoltate atît în învățămînt, cît și în publicistică și în special în presă; în focul pregătirii și începerii revoluției, programul, răzimat la început mai mult pe ideile iluminismului și iusnaturalismului, a fost însă extins și precizat tot mai amplu și mai hotărît.

Revoluția românilor din Transilvania, acțiune conexă cu revoluția europeană în general, face parte integrantă din ansamblul revoluțiilor și mișcărilor revoluționare de pe pămîntul românesc și totodată din complexul revoluțiilor din cuprinsul monarhiei habsburgice, avîndu-și cauzele și rădăcinile adînci în situația social-economică și politică și în istoria acestor părți ale Europei. Dacă de cele dintîi ea e legată prin aceea că toate sînt expresii de voință ale aceluiași popor, care în toate provinciile urmărea, pe lîngă unele probleme locale, și soluționarea unor probleme fundamentale comune (ca de pildă răsturnarea orînduirii feudale, desființarea aservirii țărănimii, ridicarea burgheziei la rol conducător, libertatea națională, și, formulată expres sau înțeleasă tacit, unitatea națională), de cele de-al doilea ea e legată atît prin problemele generale (dintre care pe prim plan se aflau unele din problemele fundamentale menționate), cît și prin probleme particulare, provocate de specificul local, de complexul condițiilor și circumstanțelor istorice, etnice și social-politice locale, în cadrul cărora fusese sortită să viețuiască națiunea română în Transilvania.

Printre circumstanțele specifice locale se numără spre exemplu problemele naționale, care s-au accentuat în cursul anului 1848 și au fost cauzate atît de structura socială și situația politică inegală, care au determinat lupta de eliberare nu numai socială, dar și națională, cît și de interesele divergente ale diferitelor burghezii naționale; acestea au căutat să-și asigure un rol preponderent fie într-o parte, fie în întregul Transilvaniei, ceea ce a avut ca urmare slăbirea luptei comune antif feudale²², fără să poată însă împiedica succesul ei final, care forma o legitate a istoriei.

Condițiile și împrejurările locale puneau, așadar, revoluției române transilvănene, pe lîngă problemele și sarcinile comune cu celelalte revoluții românești, unele probleme și sarcini proprii, care au trebuit să fie rezolvate de către revoluționarii români din Transilvania prin luarea în considerare a unui întreg complex de circumstanțe, cu alte cuvinte printr-o activitate creatoare de largi proporții, călăuzită de țeluri specifice. În studierea chestiunii, avem de cercetat modul cum ideologii români revoluționari au concretizat și expus succesiv, în mod original, în cursul anilor 1848—1849, revendicările claselor națiunii române din Transilvania. În această primă secțiune, ne va preocupa începerea mișcărilor și revendicărilor, în lunile martie și aprilie 1848²³.

Țelul comun al revoluțiilor pașoptiste: răsturnarea orînduirii feudale a fost susținut, de la început pînă la sfîrșit, de toate clasele ridicate în sprijinul revoluției. Astfel, de timpuriu, la întrunirea intelectualilor

²² Cf. *Istoria României*, IV, p. 33.

²³ *Ibidem*, p. 115 și urm., precum și lucrările citate în notele care urmează.

— în majoritate tineri juriști — de la Tirgu Mureș din 13/25 martie 1848 ²⁴, în cursul discuțiilor ale căror concluzii au fost cuprinse parțial într-o petiție, toți au fost de acord asupra necesității proclamării drepturilor omului și cetățeanului (libertatea tiparului, egalitatea înaintea legii etc.), pe lângă care tinerii români (din rîndurile cărora se aflau acolo Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian și alții) au insistat în special asupra abolirii fără despăgubiri a iobăgiei și asupra respectării diferitelor elemente etnice și limbi.

Primele manifeste și programe românești conținând revendicări social-politice apar în Transilvania, în această primăvară a revoluției, în cursul lunii martie ²⁵. Manifestări politico-ideologice prin care se susțineau, în afară de principiile generale ale revoluției burghezo-democratice, în special nevoile și interesele particulare ale națiunii române, programele din martie constituiau primele expresii din 1848 ale tendințelor de eliberare socială și națională ale românilor transilvăneni, primele simptome ale acțiunii ce avea să se desfășoare cu atîta vigoare prin cuvînt și faptă. Ele formau o manifestare a forțelor revoluționare care ajunseseră în cadrul societății românești la un stadiu de dezvoltare atît de avansat, încît, cauzele revoluției fiind ajunse la deplină maturitate, se aștepta doar ocazia ei, care a fost dată de începerea revoluției europene.

De timpuriu linia conducătoare de urmat este trasată cu hotărîre în *manifestul* elaborat de Simion Bărnuțiu la Sibiu în 12/24 martie, în care se cristalizează atitudinea care va birui și se va impune.

Principalele idei formulate de Bărnuțiu în acest manifest ²⁶, care constituie în Transilvania primul act ideologic important al anului revoluționar 1848, se axează în jurul faptului concret că aici în acel moment românii nu erau recunoscuți ca națiune, sistemul politic aflîndu-se încă sub regimul legiurilor feudale cuprinse în *Aprobate* și *Compilate*. De aceea, Bărnuțiu se hotărăște să ia cît mai curînd atitudine, spre a preîntîmpina și eventual a influența mersul evenimentelor în sens favorabil pentru propria națiune.

După ce face apologia revoluției burghezo-democratice care se întinse în Europa, arătînd că prin ea răsună glasul libertății și ea este ziua afirmării tuturor popoarelor, spune că acum este și ziua învierii dreptului nostru. Adresîndu-se patetic către toți românii, de toate clasele (enumerînd pe preoții, nobilii, grănicerii, orășenii și sătenii români), îi îndeamnă să susțină cu toții următoarele revendicări fundamentale *sine quibus non*: recunoașterea națiunii române ca națiune în sens politic, congres național românesc în care să se discute postulatele națiunii române, participarea proporțională cu numărul a românilor la Dieta Transilvaniei și la funcțiile publice, ștergerea iobăgiei. Aspirația burgheziei române de a participa cu glas hotărîtor la conducerea politico-administrativă a Transilvaniei

²⁴ *Istoria României*, IV, p. 119.

²⁵ Tot din martie sînt și cererile concretizînd aspirațiile naționalităților din Imperiul habsburgic: ale cehilor (care prelindeau egalitate națională, desființarea iobăgiei, diferite libertăți), ale sîrbilor (cereau: recunoașterea națiunii sîrbe, autonomia bisericii și învîțămîntului sîrbesc etc.); despre cererile sîrbilor vezi V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 192; *ibidem*, p. 354—356, despre adunarea națională a croaților din 13/25 mart. Cele ale slovacilor sînt numai din 28 apr./10 mai (solicînd libertatea națională și alte libertăți). Vezi textele la T. Păcățianu, *op. cit.*, I, p. 202—204, 205—207, 220—229; despre congresul sîrbilor, *ibidem*, p. 229—237. Textul cererilor sîrbilor înaintate Dietei din Pojon, în „Gazeta de Transilvania”, nr. din 5 apr. 1848, p. 129. Textul cererilor croate în „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 28 din 6 apr. 1848, p. 164—165. Despre conținutul cererilor ungare din martie vezi „Gazeta de Transilvania”, 1848, nr. 21; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1848, nr. 15; „Organul luminării”, 17 mart. 1848, p. 361; „Siebenbürger Wochenblatt”, nr. 24 din 23 mart. 1848, p. 131—132.

²⁶ Vezi textul integral publicat la V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 211—214.

rezultă lămurit din fragmentul : „I-ați scos (subînțeles : pe români, *n.n.*) de la toate dregătoriile cele mai înalte. Toate . . . vi le-ați ținut vouă”. Importanța principiului naționalităților, scoasă în relief de noile doctrine, este prinsă în lapidara formulă : „Fără nație și republica e numai un despotism afurisit”. În legătură cu punctul programului revoluției ungare în care se cerea unirea Transilvaniei cu Ungaria, concluzia lui Bărnuțiu e : nici o hotărîre în această privință pînă cînd nația română, recunoscută politic, nu va fi și ea chemată a-și spune cuvîntul.

Sintetizînd concepția lui Bărnuțiu expusă în *manifest*, remarcăm că acest act, care se adresează către toate clasele națiunii române din Transilvania, concentrează în forme avîntate și totodată concise problemele naționale și sociale esențiale ale vremii, reunind în mod selectiv tot ceea ce autorul a socotit necesar de clarificat de primă urgență în ce privește atitudinea necesară de urmat din partea diferitelor clase, care, pe lîngă interesele lor speciale, aveau și interese general-naționale de apărut și de afirmat. Obiecțiile care s-au adus acestui manifest și unor acte ulterioare la a căror redactare Bărnuțiu a avut rol exclusiv sau principal, și anume aceea că el nu a privit problema în cadrul luptei antiabsburgice (habsburgii reprezentînd atunci un puternic stîlp al feudalismului), nu a evidențiat sistematic, ci doar sporadic interesul înțelegerii între revoluțiile naționale (care aveau și țeluri comune de urmărit)²⁷, și aceea că păstrarea revendicării de la 1791 în sensul recunoașterii românilor ca națiune politică distinctă corespundea vechii noțiuni medievale de „națiuni politice” separate, cuprinse în stat ca într-un conglomerat și dependente fiecare numai față de capul statului, independente între ele²⁸, sînt ușor de combătut. Explicația omisiunii menționate în primul rînd, este luarea în considerare, de către Bărnuțiu, în acel moment, doar a circumstanțelor mai apropiate, transilvănene, și combaterea deocamdată a adversarului imediat, aristocrația transilvăneană ; tendința înțelegerii cu naționalitățile conlocuitoare în Transilvania nu i-a fost însă străină, cum vom vedea mai departe, iar condiționarea înțelegerii de recunoașterea drepturilor românilor era ceva firesc. În ce privește păstrarea și reiterearea vechii revendicări din secolul al XVIII-lea, este adevărat că vechea constituție feudală a Principatului Transilvaniei, care consacra un număr de „națiuni” distincte juxtapuse, nu mai putea fi păstrată în cadrul orînduirii capitaliste ; Bărnuțiu a conceput această „recunoaștere” ca pe o fază de trecere spre faza în care, în baza devezii de „libertate, egalitate, fraternitate”, toți cetățenii statului în cadrul căruia urmau să trăiască românii transilvăneni trebuiau să devină egali în drepturi, fără deosebire de naționalitate, fază cînd discriminarea după naționalitate trebuia să cadă ca și cea după clasă, cens etc.

Cu toate aceste reproșuri privind selecționarea obiectivelor și formularea revendicărilor, manifestul bărnuțian din martie păstrează o deosebită importanță ideologică, și a avut un puternic rol însuflețitor. Ideile exprimate în acest manifest fiind cele mai corespunzătoare întregii dezvoltări ideologice anterioare — sintetizînd, cu unele adaosuri personale, într-o reelaborare originală principalele puncte din prezentarea de revendicări naționale cuprinsă în *Supplex Libellus* cu revendicarea de bază a răscoalei din 1784 — au devenit principala linie urmată și au fost

²⁷ Cf. și *Istoria României*, IV, p. 120.

²⁸ Cf. și V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 215—216.

consacrate în Petiția națională de la Blaj²⁹. Dar în intervalul dintre aceste două acte de importanță capitală din Transilvania anului 1848, s-au mai întocmit câteva acte în care s-au formulat și alte revendicări, ori s-au adoptat în scris sau verbal alte petiții, prealabile cristalizării depline a programului revoluționar din 4/16 mai.

Pozițiile diferite, care pînă la urmă, sub influența cursului evenimentelor, s-au apropiat, se datorau existenței mai multor curente dominate de concepții diverse, izvorite din interese, parțial diferite, datorite poziției sociale pe care o dețineau sau condițiilor specifice teritoriului în cadrul căruia trăiau reprezentanții concepțiilor respective. Astfel, se pot distinge în Transilvania: poziția radicală a democraților-revoluționari, în fruntea cărora se aflau Avram Iancu și alți tineri intelectuali proveniți din țără-nime, din burghezie sau din mica nobilime, stăpîniți deplin de ideile revoluționare de libertate, egalitate, fraternitate, de ideea dreptății sociale, care postula desființarea iobăgiei, și de ideea națională, care îi determina să se opună categoric unirii cu Ungaria (reprezentanți ai acestui curent au mai fost Al. Papiu-Ilarian și Simion Bărnuțiu, care a avut cu acei tineri cea mai mare contingentă și ale cărui idei au fost adoptate de aceștia cu entuziasm); poziția mijlocie a liberalilor-democrați, în fruntea cărora se aflau George Barițiu și Timotei Cipariu, care socoteau că dezvoltarea poporului român poate avea loc numai în cadrul unui stat care respectă libertățile burgheze și înfăptuiește pe cale legală reformele burgheze care vor permite instaurarea orînduirii capitaliste și vor asigura drepturile naționale ale diferitelor naționalități conlocuitoare (acest curent lupta contra despotismului în general și preconiza unirea naționalităților în lupta pentru dărîmarea feudalismului); poziția retrogradă a „loialiștilor”, în frunte cu episcopul greco-catolic Ioan Lemeni (afiliat nobilimii) și cu episcopul ortodox Andrei Șaguna (afiliat habsburgilor), care au căutat să canalizeze lupta revoluționară a poporului pe calea „legală” a petițiilor către forurile supreme. În Banat, Crișana și Maramureș cele trei concepții au fost reprezentate după cum urmează: prima, de Eftimie Murgu, Aloisiu Vlad, Dimitrie Stoichescu și alți democrați-revoluționari care, urmărind eliberarea socială și națională, au preconizat însă o apropiere între luptele revoluționare ale diferitelor naționalități din Imperiul habsburgic în interesul luptei comune, și chiar ajutarea revoluției din Țara Românească; a doua, de unii intelectuali de origine burgheză sau nobiliară (Emanoil Gojdu, Ioan Dragoș, Alexandru Buda și alții) care ca liberali-democrați preconizau lupta generală împotriva absolutismului, instaurarea unei orînduiri democratice care să asigure, pe calea legalității și reformelor burgheze, drepturi egale și libertăți democratice pentru toate naționalitățile; de concepție „legalistă” erau unii reprezentanți ai nobilimii române proprietară de mari moșii (ca de pildă, frații Mocioni din Banat, susținători ai habsburgilor, sau moșierul liberal Gabriel Mihali din Maramureș)³⁰.

Am arătat mai sus, că în 13/25 martie, cam în același timp cu elaborarea la Sibiu a proclamației-manifest a lui Bărnuțiu, s-a ținut la Tirgu Mureș o întrunire la care au participat tineri intelectuali din sinul

²⁹ „În urma acestei proclamațiuni — scria Papiu-Ilarian — așa se lămuriră ideile în punctul naționalității și uniunii, încît pînă în 15 mai proclamația din 25 martie se făcu programa a toată națiunea română din Transilvania” (*Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, p. 100).

³⁰ Cf. *Istoria României*, IV, p. 126—131; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 24—45, 131—143; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 391—399; *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, p. 29—35.

tuturor naționalităților Transilvaniei. Între participanți se aflau mai mulți tineri „canceliști” români de pe lângă Tabla regească (între care A. Papiu-Ilarian, Samuil Poruțiu și Avram Iancu). Din corespondența trimisă de cel dintâi la „Foaie pentru minte, inimă și literatură”³¹ și din amintirile aceluiași, consemnate în lucrarea sa de sinteză istorică³², rezultă că — fără să fi cunoscut manifestul lui Bărnuțiu — odată cu subscrierea *petiției* în care s-au concentrat cererile participanților la adunare, *petiție* prin care se cerea realizarea principiilor de libertate și egalitate, canceliștii români au formulat verbal postulatul desființării iobăgiei fără despăgubire, al deplinei egalități civile și politice și al respectării naționalităților și limbilor; iar cu ocazia discutării problemei desființării relațiilor de aservire feudală, Avram Iancu, știind hotărît pe poziția aplicării și în Transilvania a punctului 7 al manifestului program din 3/15 martie al revoluției ungare, a exclamat: „desființarea robotelor fără despăgubire sau moarte!”³³. Cel mai important aspect, care trebuie evidențiat din cadrul revendicărilor expuse verbal de canceliștii români, este acesta al desființării servituzii fără despăgubire din partea celor eliberați, idee care va intra și în *Petiția națională de la Blaj* și va influența și pe revoluționarii moldoveni aflați în Transilvania în mai 1848.

O altă concretizare a punctului de vedere al burgheziei române anterior cunoașterii manifestului lui Bărnuțiu din 12/24 martie s-a produs la Cluj în 16/28 martie. În urma unor consfătuiri ținute în vederea precizării poziției, la care au luat parte, între alții, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu, Francisc Micaș și Ioan Suci, s-a întocmit de către cei trei din urmă, o *moțiune-petiție*, ce cuprindea o serie de cereri cu caracter moderat, formînd un program minimal de revendicări. Se cerea³⁴ repunerea românilor în drepturi; recunoașterea, în cadrul statului, a „municipiului” pentru români, adică a unei autonomii, a unei independențe interne similare celei a sașilor ori secuilor; dreptul de a folosi limba proprie pe teritoriul acestui municipiu, care trebuia să conște din mai multe districte românești, cu instituirea unor interpreți români la organele de stat superioare unde maghiara era limba „diplomatică” și cu folosirea limbii române în biserică și școală; primirea românilor ca funcționari în serviciile publice; egalitate de drepturi pentru biserica ortodoxă; iar în problema socială, egalitatea tuturor în fața legilor și în suportarea contribuțiilor și desființarea relațiilor iobăgești, cu improprietărirea țăranilor pe pămînturile ce dețineau în folosință și cu despăgubirea de către stat a stăpînitorilor moșiilor. În 1849, Ioan Buteanu amintea de propunerile inițiale ale românilor ca despre o întindere a mîinii drepte în vederea consacării egalității prin recunoașterea naționalității³⁵.

După consfătuirea de la Cluj, Ioan Buteanu pleca în Munții Apuseni, unde iniția împreună cu Simion Balint mai multe adunări locale (cu sute de participanți din rîndurile țăranimii și minerilor) în cursul lunii aprilie

³¹ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, nr. 13 din mart. stil vechi 1848; cf. și „Organul luminării”, 1848, nr. 66 din 31 mart. stil vechi.

³² *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, p. 102—106.

³³ Kővári László, *Erdélyi történet 1848—1849-ban*, Pesta, 1861, p. 54.

³⁴ Cf. Jakab Elek, *Szabadságharczunk történeléhez. Viszaemlékezések 1848—1849-re*, Budapesta, 1880, p. 82; Coriolan Suci, *Cum a fost pregătit 3/15 mai 1848*, Blaj, 1925, p. 23—25; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 114—116; *Din istoria Transilvaniei*, II, ed. a II-a, p. 13; *Istoria României*, IV, p. 120; V. Chereșteșu, *op. cit.*, p. 198—200.

³⁵ S. Dragomir, *Ioan Buteanu*, București, 1928, p. 44.

(la Abrud, Cîmpeni, Bistra, Zlatna), în care — ecou prelungit al intrării de la Cluj — se susținură cu însuflețire punctele petiției din 16/28 martie, între altele revendicările privind folosirea limbii naționale, respectul naționalității, egalitatea în drepturi și sarcini, ștergerea iobăgiei ³⁶.

La românii din Banat și Crișana, condițiile concrete au determinat punerea accentului pe unele aspecte particulare acestor regiuni. Frământări, întruniri sau manifestații avură loc încă din cursul lunilor martie și aprilie în unele orașe din aceste părți : Oradea, Arad, Timișoara, Lugoj, sau, a unor reprezentanți ai acestor regiuni, la Pesta.

O primă formulare a acestor revendicări se află în manifestul care s-a întocmit în Budapesta la sfârșitul lui martie 1848, cu titlul *Apel către români*, care, reflectînd în conținutul său influența ideilor lui Eftimie Murgu și sprijinind conceptele de libertate socială și națională, afirmă dreptul la limba și cultura proprie. Constatînd că „toată Europa se mișcă” și că „toți cer drepturi” manifestul descrie oprimarea suferită de românii de pretutindeni : din Bucovina, din Transilvania, din Moldova, din Țara Românească, din Banat. Se cere, între altele, utilizarea și respectarea limbii române, conducerea românească a școlilor, eliberarea lui Eftimie Murgu. Ceea ce distinge în special acest act este manifestarea unui spirit larg românesc, actul făcînd referiri la situația românilor de pretutindeni.

Același sens național îl atribuie „Gazeta de Transilvania” la 29 martie 1848 *programului* bănățean, aducînd precizările că el cuprinde următoarele șapte puncte : constituirea unei unități teritorial-administrative proprii din teritoriul regimentului grăniceresc românesc și din cele trei comitate bănățene (Timiș, Torontal și Caraș), intitulată Banatul Timișoarei și condusă de un ban (post rezervat, se subînțelege, unui român) ; reunirea celor trei episcopii bănățene cu episcopia transilvăneană sub un mitropolit român ; episcopii și mitropolitul să fie aleși liber de români prin deputați clerici și mireni ; constituirea unui „fond al clerului și al seminariilor” ortodoxe române ; limba română să fie singura limbă de predare în școlile românești de toate categoriile ; să se constituie un „sinod anual bisericesc” drept for superior în administrația bisericii. Elementele noi, caracteristice acestui program, sînt revendicarea constituirii unei mari unități administrative *naționale*, precum și folosirea exclusivă a limbii române în institutele de învățămînt de toate categoriile. „Organul luminării”, nr. 49 din 21 aprilie 1848, într-un articol intitulat *Despre manifestele tinerimii române din Pesta*, relatează că pînă la acea dată tinerii români din Pesta au redactat trei proclamații. Despre aceasta scria și „Gazeta de Transilvania” în același număr în care reproducea programul bănățean.

Cea mai indicată linie de urmat o întrevedea un corespondent bănățean al „Gazetei de Transilvania” în nr. 33 din 22 aprilie 1848,

³⁶ Idem, *Studii și documente*, V, p. 116—118 ; *Istoria României*, IV, p. 120 ; V. Cheres-teșiu, *op. cit.*, p. 201—204 ; D. Károlyi, *Adunările românilor din Cluj, Abrud, Cîmpeni și Bistra în primăvara anului 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca”, XVII (1974), p. 118—135. Un caracter eclectic, întrunind revendicările din secolul al XVIII-lea cu măsura de bază a revoluției antifeudale : desființarea aservirii, prezintă propunerile teologului din Blaj George Stanciu, exprimate într-o corespondență din 20 mart./1 apr. 1848, în care pretinde : recunoașterea românilor din Transilvania ca a patra națiune receptă, cu drepturi egale cu ale maghiarilor ; garantarea folosirii limbii române („limba să ne rămîie nevătămată”) ; desființarea iobăgiei fără despăgubire din partea iobagilor, cu despăgubire din partea statului ; dreptul pentru români de a avea în Dietă deputați în număr proporțional cu numărul populației (Jakab Flek, *op. cit.*, p. 81, 90—91 ; C. Suci, *op. cit.* p. 17—18).

care preconiza independența românilor în hotărâri, cerea ca ei să se conducă numai potrivit propriilor interese, să nu se subordoneze intereselor nici unei națiuni străine. Realist, avansat și just punct de vedere, pe care îl va confirma întregul mers al revoluției ³⁷.

În Transilvania, după formularea în cursul lunii martie a primelor cereri și programe ale românilor, trezirea la conștiința drepturilor devine tot mai generală, manifestările acesteia prin formularea de revendicări se extind treptat, atât în ce privește teritoriul pe care se produc ele, numărul celor care participă la exprimarea lor, cât și conținutul revendicărilor. Dintre toate, aveau să se aleagă pînă la urmă revendicările fundamentale; avea să se ajungă la un acord asupra liniei definitive.

Din perioada cuprinsă între manifestul lui Bărnuțiu și celelalte acte și acțiuni din martie, și actele de la Blaj din mai 1848, sînt demne de relevat, ca exprimînd idei bine cumpănite, rezultate dintr-o bună cunoaștere a condițiilor locale, *programele* concepute de George Barițiu, Timotei Cipariu și August Treboniu Laurian în cursul lunii aprilie, propunerile lui Ioan Axente Sever privind desființarea relațiilor de aservire feudală și organizarea revoluției, precum și revendicările formulate în urma conferințelor românilor din Brașov și Sibiu.

George Barițiu și-a concretizat ideile într-un manifest nesemnat și în periodicele sale de la Brașov prin care el a contribuit esențial la dezvoltarea gândirii politice la românii transilvăneni. În *Manifestul românilor transilvani*, despre care se știe că s-a răspîndit la Mediaș la începutul lunii aprilie 1848 (fiind redactat probabil la sfîrșitul lunii martie) — relativ la care asemănarea unor idei și a unor particularități de stil cu acelea din diverse articole semnate de Barițiu în foile sale ne dovedește că el este autorul — Barițiu pune mai multe probleme organizatorice concrete și solicită ca Principatul Transilvaniei să-și conserve Dieta sa provincială aparte, bucurîndu-se prin aceasta de autonomie; să se desființeze constituția feudală a celor trei națiuni (bazată pe *Unio trium nationum*) și diplomele nobiliare; să se desființeze organizarea teritorial-administrativă din perioada feudalismului, iar în locul comitatelor, scaunelor și districtelor să se constituie cantoane cît mai omogene din punct de vedere etnic, care să se administreze descentralizat și în cadrul cărora să fie recunoscute și respectate drepturile naționalităților care depășesc un sfert din populația cantonului; alegerile pentru Dietă să se facă de întreaga populație a țării, după exemplul Americii de Nord (principiul votului universal); în Dietă să se folosească toate cele trei limbi ale țării; să fie introdusă libertatea cuvîntului și a tiparului; să se asigure libertatea învățămîntului; aservirea feudală să fie desființată cu o mică despăgubire din partea statului ³⁸. Programul cuprins în acest manifest este socotit de S. Dragomir radical, progresist și îndrăzneț ³⁹. Dar ideile lui Barițiu nu sînt concentrate toate în acest program; ele se află diseminate și în unele articole din „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din lunile martie-mai 1848, în special în articolul intitulat *Ce voiesc românii transilvani*, publicat în numerele 14—16 din aprilie. În aceste articole, el consi-

³⁷ Despre programele menționate cf. și I. D. Suci, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Edit. Acad., București, 1968, p. 52—55.

³⁸ Coriolan Suci, *op. cit.*, p. 70—71; Jakab Elek, *op. cit.*, p. 95—96; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 118—120; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 224—225.

³⁹ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 120.

deră că existența „naționalităților genetice” nu este primejduită atît timp cît ele pot folosi limba proprie, au o literatură, presă, școală și biserică proprie (ele ar pieri numai în cazul cînd ar pieri națiunea întreagă din care fac parte și cu care se află în legătură genetică, problemă care consideră că nu se mai poate pune în secolul al XIX-lea). „Viața genetică” a națiunilor nu mai depinde, în acest secol, de schimbările instituțiilor politice, ci numai de posibilitatea păstrării limbii și culturii proprii. De aceea, pentru a fi asigurată existența națională, se cere să se lase diferitelor elemente etnice limba, școala, biserica, literatura proprie și ca legile să se publice și în limbile acestora. Pentru asigurarea folosirii limbii proprii, postulată de principiile libertății și egalității, el propune ca limba română să fie exclusivă limbă de predare în școlile proprii și unica folosită în bisericile proprii, să fie exclusiv folosită în adunările din diviziunile administrative pur românești și paralel folosită în cele cu populație mixtă, legile și hotărârile guvernului să se publice și în limba română, funcționarii publici din unitățile administrative cu populație românească sau mixtă să cunoască și să folosească și limba română, pentru motivul că : „ei sînt pentru popor, iar nu poporul pentru ei”. Grănicerii să aibă drepturi politice, să-și aleagă singuri ofițerii și să-și administreze descentralizat bunurile. Să se înființeze școli naționale în toate comunele românești, să se înființeze licee în regiunile românești unde nu se află încă, iar liceul din Blaj să fie transformat în universitate, la Brașov să se înființeze o academie comercială, iar la Abrud una montanică. Conducătorii clerului ambelor biserici românești să dețină locuri în Dietă. În esență, programul inițial al lui Barițiu conține multiple aspecte progresiste, și — cum se va vedea — o parte din propunerile sale a intrat în Petiția națională de la Blaj, ceea ce e o dovadă în plus că Barițiu a fost unul din coautorii acesteia.

Un alt corifeu al intelectualității transilvănene din perioada revoluției, care a adoptat o atitudine asemănătoare celei a lui Barițiu, Timotei Cipariu, și-a expus ideile — formulînd două *programe* de revendicări, unul mai scurt și unul mai lung — în „Organul luminării” din Blaj, în numerele din martie/aprilie 1848. Și el a căutat să propună diverse soluții pentru asigurarea dezvoltării națiunii române în cadrul statului care se prezenta în forma existentă datorită împrejurărilor și vicisitudinilor istorice. El încearcă să încurajeze pe conaționali săi, susținînd că principiile care asigură drepturile omului au șters orice deosebire între clase, naționalități și religii, și că o masă de aproape trei milioane de locuitori ar fi mai greu de oprimat decît două fragmente, compuse fiecare din ceva peste un milion de oameni, luate separat. Subliniind dreptul fiecărui popor de a-și păstra naționalitatea și datoria de a și-o apăra, el arată că acest drept derivă din principiul libertății omenești, care face parte din cele trei principii axiomatiche : libertatea, egalitatea, frățietatea, pentru care luptă întreaga Europă prin revoluțiile din acel an. Pornind de la aceste principii, în a căror forță el manifestă o încredere deplină, socotește că drepturile națiunii române vor fi asigurate prin aplicarea în Principatul Transilvaniei a principiilor proclamate, și propune în acest scop ca o platformă minimală un scurt program, pe care îl publică sub forma unui *proiect de lege* în „Organul luminării” și în care se solicită : restabilirea națiunii române în drepturile politice și municipale comune celorlalte trei „națiuni recunoscute” din Principatul Transilvaniei, recunoașterea

religiei „greco-românești” fără distincție între „unită” și „neunită”, asemenea cu celelalte patru religii recunoscute pînă în acel moment, participarea națiunii române la Dieta Transilvaniei și apoi la cea a Ungariei, prin deputați reprezentanți ai săi în aceste organe statale. Un program mai dezvoltat publică în același periodic Timotei Cipariu imediat după adunarea pregătitoare de la Blaj (adunarea din duminica Tomii, 18/30 aprilie 1848), într-un articol care reliefează cristalizarea progresivă a programului revoluției românești. În acest program, revendicările din proiectul de lege sînt lărgite și sistematizate. Se arată că el exprimă dorințele poporului român, care conțin minimum punctele în care se exprimă drepturile considerate cele dintîi și cele mai neapărate pentru asigurarea vieții politice și culturale a națiunii române : în primul rînd emanciparea națiunii române, prin care să fie recunoscută libertatea politică nu numai a persoanelor componente, ci a națiunii întregi, apoi, ca niște corolare inevitabile, emanciparea religiei și a pămîntului românesc, libertatea și dreptul folosirii limbii naționale nu numai în particular, dar și în „afacerile interne naționale, politice, bisericesti și școlare”, libertatea cuvîntului și a tiparului românesc, dreptul reprezentării proporționale în Dietă și al alegerii proporționale în dregătorii, întemeierea de școli naționale de diferite grade, dotate din casa statului proporțional cu populația contribuabilă română. Într-un adaos la cele 12 puncte de bază, se mai cere : desființarea „Uniunii celor trei națiuni”, ștergerea privilegiilor de orice natură, drepturi și sarcini egale pentru toți, abrogarea *Aprobatelor* și *Compilatelor*, introducerea unor legi noi. Iar în concluzie, lozinca revoluției : „Libertate, egalitate, frățietate. Nici mai mult, nici mai puțin”⁴⁰. După cum rezultă din punctele programului, revendicările de ordin național ocupă locul principal în acesta, ele fiind considerate ca bază de pornire pentru rezolvarea problemelor sociale. Este evidentă influența proclamației lui Bărnuțiu asupra acestui nou program al lui Cipariu. Ea se datorează luării de contact între cei doi fruntași cu prilejul primei adunări de la Blaj și a adoptării cu această ocazie a unei linii comune. De asemenea, trebuie remarcat, că unele părți din acest program, cu caracter național și antifeudal, au intrat ulterior în Petiția națională din 4/16 mai, fapt care dovedește participarea lui Timotei Cipariu la elaborarea acelei petiții, operă colectivă a căpeteniilor intelectualității române din Transilvania. Într-o anumită măsură, acest program e o prefigurare a petiției. Prin adoptarea unei atitudini solidare din partea fruntașilor spirituali ai națiunii se realiza dezideratul exprimat de Bărnuțiu în scrisoarea sa din Sibiu de la 7 aprilie 1848, în care — după ce arăta că românii din Sibiu s-au unit asupra punctului de vedere ca să ceară „naționalitate românească, cu toate drepturile politice, cetățenești, municipale, bisericesti, școlare etc. cu un cuvînt ca să fie și națiunea românească primită ca națiune liberă ca și celelalte națiuni, să aibă viață politică și subsistență de sine” (dezvoltare a proclamației sale din 12/24 martie și esență a programului al doilea al lui Cipariu) — el accentua în mod deosebit că acesta fiind scopul tuturor românilor, fie orășeni, fie săteni, trebuie să se unească toți la aceasta, pentru că „vis unita vincit” și să nu-și „risipească puterile cerînd unul una, altul alta”⁴¹.

⁴⁰ „Organul luminării”, 20 apr. 1848, p. 391—392.

⁴¹ Scrisoarea publicată în „Transilvania”, 1921, p. 256.

Urmărind din București dezvoltarea evenimentelor din Transilvania, August Treboniu Laurian, într-o scrisoare din 5/17 aprilie 1848, contribuie la dezvoltarea ideologiei revoluționare transilvane cu unele propuneri proprii, dintre care sînt de subliniat, în domeniul bisericesc, cele privind renunțarea la unire, organizarea unei singure biserici românești în Transilvania, iar în domeniul politic, autonomia națională similară cu aceea a celorlalte trei „națiuni”, publicarea legilor și în limba română, redactarea oricăror petiții și în limba română, numirea de funcționari români în toate felurile de slujbe, alegerea cîte unui deputat român în fiecare scaun săsesc⁴². Contribuția sa la completarea și concretizarea revendicărilor avea să se manifeste însă mai deplin la Blaj, cînd avea să ia parte activă la Adunarea națională, citind și explicînd programul din 4/16 mai, la a cărui elaborare a fost și el părtaș.

O poziție avansată exprimă în aceste zile de la începutul lunii aprilie 1848 Ioan Axente Sever. Într-o scrisoare trimisă la 6/18 aprilie din București lui Bărnuțiu, el socotește de necesitate imediată desființarea relațiilor de aservire feudală, arătînd că „am putea scăpa pe români și pe toți alții de robote și de alte nedreptăți ce le suferiră pînă acum”, preconizînd organizarea unei *răscoale generale* a românilor în acest scop⁴³. *Este prima exprimare transilvăneană din 1848 a ideii revoluției armate, cu propuneri concrete privind organizarea acesteia.* Concepția radicală, revoluționară a lui Axente Sever e deci diferită de cea a lui Bărnuțiu, Barițiu, Cipariu, care preconizau efectuarea schimbărilor necesare pe calea pașnică a reformelor. Ea e diferită și de cea a lui Aron Pumnul, expusă în *proclamația* prin care acesta chema pe români la adunarea din duminica Tomii arătînd că „noi nu voim a cîștiga drepturile omenimei prin sabie, ci prin legile minții sănătoase”, „acesta e singurul mod de a putea face cerere totală și altul nu”, motivînd că „dreptul cîștigat cu sabia nu e drept, ci răpire și uzurpăciune și ține numai pînă cînd să ruginește sabia sau să despotește mîna care o poartă”⁴⁴.

Din cursul lunilor precedente Adunării de la Blaj mai sînt de amintit revendicările de la Brașov din martie/aprilie și programul de la Sibiu din 26 aprilie/8 mai 1848, care diferă fundamental prin obiectivele lor.

Revendicările românilor din Brașov, cuprinse în mai multe *memorii* și *petiții* din martie/aprilie și în *cererile verbale* expuse cu ocazia manifestației de la Brașov din 28 martie/9 aprilie 1848, în fruntea căreia s-a aflat avocatul Ioan Bran, urmăreau obținerea de către români a tuturor drepturilor politice și civile, încadrarea lor în garda cetățenească cu formarea unei gărzi naționale proprii, primirea românilor în Senatul orașului (Consiliul municipal) și participarea lor cu 50 de reprezentanți în Consiliul de 100 (*Hundertmannschaft*), întrebuintarea și a limbii române în treburile publice. Deci un program limitat la românii de pe pămîntul crăiesc. Însă, deși limitat, acest program de la Brașov a trezit un deosebit

⁴² S. Dragomir, *Din corespondența dascăllor ardeleni în anul 1848*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1929, p. 156–157.

⁴³ Textul la C. Suci, *op. cit.*, p. 40–41.

⁴⁴ Vezi textul integral al proclamației la V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 218–220; pasaje citate sînt de la p. 219 și 220. Într-o scrisoare precedentă, trimisă din București la 28 mart./9 apr. lui Barițiu, Axente Sever propusese să se convoace o adunare („sinod”) compusă din clerici și mireni români de ambele confesiuni, care să decidă în legătură cu rezolvarea problemelor naționale (vezi textul citat la *ibidem*, p. 300, n.X). În intervalul dintre cele două scrisori ideile lui Axente Sever se cristalizaseră, fixîndu-se pe linia definitivă pe care a adoptat-o.

ecou în Țara Românească, ceea ce formează încă o dovadă a unității de simțire și voință a românilor de pretutindeni, manifestată cu putere în acel an revoluționar. Consemnând într-o scrisoare din 8/20 aprilie 1848 către Lamartine faptul că populația românească din acea parte a Transilvaniei reclama în acel moment „o mai largă parte în administrația municipală și în diversele privilegii pînă acum rezervate burgheziei germane” și că „aceste cereri au fost sprijinite de autoritățile din Brașov”, consulul Franței la București sublinia, constatînd tăria sentimentului unității naționale la românii de pe cele două versante, că „soarta acestor ramuri detașate de trunchiul românesc și a căror unire viitoare” formează una din ideile pe care „patriotismul românesc îi place mai mult să le nutrească”, trezește totdeauna la București „vii simpatii”⁴⁵.

Programul de la Sibiu din 26 aprilie/8 mai 1848 se referă la întreaga națiune română din Transilvania, însă, în ce privește conținutul, cuprinde propunerea a numai trei puncte: proclamarea națiunii române (se subînțelege: ca națiune politic recunoscută), prestarea jurămintului național (care însemna afirmarea ca națiune și manifestarea solidarității naționale), protestul contra uniunii cu Ungaria⁴⁶; lipsește cererea, esențială, a desființării aservirii feudale. Elaborat în urma consfătuirii la care au participat Simion Bărnuțiu, August Treboniu Laurian, Al. Papiu-Ilarian, Timotei Cipariu, Ioan Buteanu și alții, acest scurt program adoptă și consacră punctul de vedere al lui Simion Bărnuțiu din manifestul de la Sibiu din 12/24 martie, care fusese dealtfel primit și în articolul *Ce e de lucrat* publicat de Timotei Cipariu în „Organul luminării” din 21 aprilie 1848. Acest program venea să dea o succintă expresie revendicărilor românești în urma primei adunări de la Blaj, ținută cu câteva zile mai înainte, și să pregătească temeliile programatice pentru a doua adunare de la Blaj, ce urma să aibă loc.

Întîia adunare de la Blaj, ținută în 18/30 aprilie 1848, la care au participat circa 4 000 de țărani în frunte cu tinerii intelectuali (Avram Iancu, Ioan Buteanu, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian), a fost manifestația care a contribuit decisiv la consolidarea, la cimentarea legăturii dintre țărănime și intelectualitatea transilvăneană revoluționară, provenită în bună parte tot din rindurile ei. Rostul ei a fost pregătirea marii adunări naționale ținute la Blaj în 3—5/15—17 mai și ea a constituit o primă exprimare în cadrul maselor populare a idealurilor revoluționare. Atît din *proclamația* redactată de Aron Pumnul, prin care poporul român din Transilvania era chemat la acea primă adunare, cît și din discursul ținut în ziua de 18/30 aprilie în fața mulțimii de către Simion Bărnuțiu, s-a evidențiat dublul aspect, social și național al mișcării, rezultînd că obiectivele fundamentale ale acesteia le constituie ștergerea iobăgiei și

⁴⁵ „Gazeta de Transilvania”, adaosul la nr. 25 din 25 mart./6 apr. 1848, nr. 30 din 12 apr. 1848; „Țara Birsei”, I (1929), nr. 2, p. 130; Păcățianu, *op. cit.*, p. 209—210; S. Dragomir, *Studii și documente*, V, p. 124—130; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, 278—282. În perioada petițiilor și memoriilor de la Brașov, o hotărîre a Universității săsești, luată la Sibiu, în 22 mart. 3/apr., a recunoscut românilor de pe „pămîntul crăiesc” dreptul de a fi aleși membri ai consiliilor comunale, de a primi funcții, de a fi primiți în bresle și de a învăța meserii, iar pentru preoții neuniți privilegiile preoților religiilor recepte („Gazeta de Transilvania”, nr. 27 din 1 apr. 1848). Pentru ecoul din Țara Românească vezi *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 280 și 320.

⁴⁶ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 189 și urm.; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 164—165; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 410 și urm.

eliberarea națională prin punerea românilor în „drepturile lor ce li se cuvin, ca unei națiuni”⁴⁷.

Programul revoluției din Moldova. Revoluția de la Iași din 27—29 martie/8—10 aprilie 1848 a precedat în timp desfășurarea revoluțiilor din Transilvania și Țara Românească. Datorită însă faptului că programul revoluționarilor moldoveni nu a putut fi cuprins integral în *Petiția* din 28 martie—9 aprilie, din cauză că aceasta a fost întocmită sub presiunea baionetelor despotului domnitor Mihail Sturdza, precum și datorită faptului că actele din Moldova au ajuns la etapa de desăvârșire a exprimării concepțiilor revoluționarilor moldoveni sub influența evidentă a actelor transilvănene și muntene din mai și iunie 1848, expunerea privind ideologia revoluționară moldoveană e necesar să fie făcută și ea în două părți, corespunzător etapelor istorice ale dezvoltării sale. Spre a constata faptul că programul revoluționar din Moldova nu a putut fi exprimat în întregime în martie — datorită presiunii împrejurărilor în care a fost întocmit — și că el a fost ulterior formulat în alte circumstanțe pe larg, în bună măsură sub influența programelor transilvănene și muntene, e suficient a compara aceeași petiție pe de o parte cu actele din august 1848 (*Dorințele partidei naționale în Moldova și Proiectul de constituție* al lui Mihail Kogălniceanu), elaborate sub înriurirea *Proclamației de la Islaz* din 9/21 iunie 1848, pe de altă parte, cu *Prințipiile noastre pentru reformarea patriei*, redactate la Brașov în 12/24 mai 1848, de către revoluționarii moldoveni aflați în acel moment în Transilvania, sub înriurirea *Petiției naționale* întocmită în 4/16 mai la Blaj. Amplificarea și radicalizarea programului nu a avut însă loc numai datorită cunoașterii și însușirii programelor frățești, ci în primul rând datorită timpului mai lung de elaborare și posibilității exprimării în condiții mai propice a ideilor revoluționare.

Începută cu apelul răspindit în capitala și ținuturile Moldovei în martie 1848 — apel prin care moldovenii erau îndemnați să se adune și să se consfătuiască în interesul persoanelor și averilor lor, exprimându-și cugetarea în deplină libertate, spre a înfățișa „voința unui norod”, spre „a vorbi de aceea ce vedeți și de aceea ce gândiți” într-o adevărată „strigare pentru adevăr și dreptate”, spre a solicita uniți „îndreptarea”, fără a se teme de despotismul domnitorului Mihail Sturdza⁴⁸ — revoluția din Moldova și-a aflat o primă formulare ideologică, curajoasă în raport cu împrejurările sub a căror presiune actul a fost elaborat, în cele 35 de puncte înscrise, după ținerea adunării din 27 martie/8 aprilie la Iași, în petiția prezentată domnitorului la 28 martie/9 aprilie.

Pregătirea formulării cererilor a început din primele zile ale lunii martie. Într-o scrisoare din 16/28 martie 1848 trimisă unui ministru din guvernul francez de către consulul Franței la Iași, Guérault, după ce se arată că în capitala Moldovei domnește de câteva zile o vie agitație în urma aflării evenimentelor din Paris, Viena și Germania, care se crede că va duce și în Moldova la o ridicare ce ar avea loc sub influența ideilor revoluționare de independență națională, de libertate a presei etc., se relatează că deja „de câteva zile” se anunță că se va prezenta domnitorului „un program de reforme”, care „dacă nu e admis, va avea loc o

⁴⁷ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 145.

⁴⁸ *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 142—145.

mişcare”⁴⁹. Cu câteva zile mai târziu, în 19/31 martie, același consul raporta că neliniștea și agitația au crescut, că s-au anunțat mai multe proiecte de reforme și că într-una din nopțile precedente s-au lipit afișe în care se cerea înlăturarea unor demnitari ai statului și libertatea presei⁵⁰. Actul de la sfârșitul lunii martie avea să fie rodul frământărilor din cursul acelei luni.

Petiția din 28 martie/9 aprilie 1848, întocmită de un comitet ales de „numeroasa obște, alcătuită de toate stările din țeară, precum și de străini de toate națiile ce locuiesc în Moldova”, adunați în seara zilei de 27 martie/8 aprilie 1848, în faza incipientă a revoluției⁵¹, a conținut un program compus din cereri care urmăreau „îmbunătățirea stării poporului țării Moldovei” și în primul rînd satisfacerea unor interese ale burgheziei și ale boierimii liberale, dar nu atacau frontal problemele sociale fundamentale care trebuiau rezolvate în acel an revoluționar: eliberarea țărănimii de servituțiile feudale, împrăștierea ei, desființarea robiei, desființarea privilegiilor boierești. Se urmărea realizarea „neapăratelor îmbunătățiri ce cere starea țării” și în principal „secarea corupției... și a abuzurilor ce izvorăsc din acea corupție”⁵², racile ale regimului autoritar al domnitorului Mihail Sturdza. Remedierea acestor rele se credea că s-ar putea efectua pe cale de măsuri și reforme de sus, introduse prin legi întocmite expres în acest scop.

Ca măsuri de primă urgență în scopul stîrpirii abuzurilor și a instaurării unei ordini legale, se preconizau: respectarea strictă a Regulamentului⁵³ și a unor „pravile în adins făcute”⁵⁴, înscriindu-se astfel în frunte principiul legalității ca principiu de bază în conducerea statului; dizolvarea actualei Obștești Adunări, aleasă prin metode abuzive, care „nu insuflă nici o încredere obștei”, și alegerea liberă a unei noi Camere, care, aleasă „fără nici o înriurire asupra alegătorilor din partea cîrmuirii”, să constituie o „adevărată reprezentație a nației”⁵⁵ (în această propunere era înscrisă concepția modernă a parlamentului reprezentativ, situată pe prim plan în acea etapă a dezvoltării ideologiei); eliberarea tuturor arestațiilor politice civili sau militare și restituirea drepturilor politice celor cărora ele le fuseseră ridicate pe nedrept⁵⁶; dizolvarea („dezarmarea grabnică”) a unor formațiuni militare (cum era corpul arnăuților) folosite abuziv de ocîrmuire⁵⁷; desființarea cenzurii în materie de probleme interne („în privirea tuturor treburilor și a intereselor din lăuntrul țării”)⁵⁸, opiniile în materie de politică externă urmînd în consecință a putea fi și pe mai departe cenzurate.

În scopul garantării pe viitor a libertății personale, atît de încălcată pînă atunci de regimul în funcție, se pretindea ca „nimeni să nu poată fi pedepsit decît pe temeiul legilor și în urmarea unei hotărîri judecătorești”, solicitîndu-se prin aceasta aplicarea principiilor fundamentale moderne de drept penal și procesual „nullum crimen sine lege”

⁴⁹ *Ibidem*, p. 166–168.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 171–172.

⁵¹ *Ibidem*, p. 176–179.

⁵² Pct. 2 al Petiției.

⁵³ Pct.1, *ibidem*.

⁵⁴ Pct. 2, *ibidem*.

⁵⁵ Pct. 32, *ibidem*.

⁵⁶ Pct. 21, *ibidem*.

⁵⁷ Pct. 9, *ibidem*.

⁵⁸ Pct. 34, *ibidem*.

și „nulla poena sine lege”⁵⁹. Tot în legătură cu siguranța personală, se cerea ca fiecare arestat „să fie înfățișat în vreme de 24 ceasuri dinaintea tribunalului competente”⁶⁰, precum și grabnica îmbunătățire a codului penal, a procedurii procesuale și a sistemului penitenciar⁶¹; de asemenea, ca principiu procedural fundamental, publicitatea ședințelor tribunalelor⁶².

În vederea întăririi rolului Obșteștii Adunări, spre a diminua ascendențul puterii executive asupra acestui organ reprezentativ, se propunea ca ordinea ei interioară să depindă de însăși adunarea⁶³, ședințele acesteia să fie publice⁶⁴, cetățenii să aibă dreptul a adresa jalbe adunării⁶⁵, deputații să nu poată fi în slujbă, nici primi ranguri ori remunerații bănești în timpul cit dețin această calitate⁶⁶, să se respecte dreptul adunării de a face domnului propunerii în tot felul de chestiuni privind folosul obștesc⁶⁷, ordonanțele cîrmuirii în materie judecătorească și administrativă să fie examinate în prealabil de adunare⁶⁸.

În vederea respectării legalității și a limitării abuzurilor se cere, de asemenea, introducerea principiului fundamental, în funcționarea aparatului de stat, al responsabilității miniștrilor pentru „lucrările” lor și a tuturor funcționarilor pentru „faptele lor în lucrările slujbelor”⁶⁹.

Pentru îmbunătățirea organizației statale în diferitele ramuri se cer diverse măsuri și reforme. Astfel, în învățămînt, se solicită reforma școlilor „pe o temelie largă și națională” în vederea răspîndirii instrucțiunii în întreg poporul⁷⁰. În administrație se preconizează, pentru asigurarea bunului ei mers: stabilitatea, avansarea și mărirea lefurilor funcționarilor „vrednici și cinstiți”, spre a li se asigura o existență cinstită și independentă⁷¹; prevenirea speculei cu „hrana obștei de prin tîrguri” prin o „de aproape îngrijire a stăpinirii”, pentru ca activitatea economică prin care se asigură alimentația locuitorilor orașelor să nu se transforme într-un „mijloc de îmbogățire particulară”⁷²; repararea abuzurilor făcute în stabilirea și împărțirea pensiilor⁷³ și interzicerea folosirii unor categorii social-fiscale (mazilii, ruptașii, ruptele Vistieriei) la treburi personale⁷⁴; funcționarea poliției în orașe cu respectarea principiilor de umanitate⁷⁵; asigurarea unui minim de autonomie locală prin alegerea unor organe administrative locale („privighetorii”) fără presiuni din partea cîrmuirii centrale⁷⁶; alcătuirea unei noi catagrafii, cea veche (în baza căreia „nenorociții locuitori” sînt asupriți) fiind injustă⁷⁷. În organizarea și administrarea economiei și finanțelor, se solicită o serie de

⁵⁹ Pct. 34, *ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Pct. 25, *ibidem*.

⁶² Pct. 28, *ibidem*.

⁶³ Pct. 29, *ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Pct. 30, *ibidem*.

⁶⁶ Pct. 31, *ibidem*.

⁶⁷ Pct. 33, *ibidem*.

⁶⁸ Pct. 27, *ibidem*.

⁶⁹ Pct. 12, 23, *ibidem*.

⁷⁰ Pct. 8, *ibidem*.

⁷¹ Pct. 22, *ibidem*.

⁷² Pct. 19, *ibidem*.

⁷³ Pct. 26, *ibidem*.

⁷⁴ Pct. 6, *ibidem*.

⁷⁵ Pct. 20, *ibidem*.

⁷⁶ Pct. 7, *ibidem*.

⁷⁷ Pct. 5, *ibidem*.

măsurile favorabile dezvoltării modului de producție capitalist: înființarea unei bănci naționale ⁷⁸, a unei bănci de scont „pentru înlesnirea neguțătorilor în înflorirea comerțului”⁷⁹, a unui tribunal de comerț în Iași (și traducerea codului de comerț francez) ⁸⁰, respectarea legilor privitoare la creditul public, în vederea garantării siguranței relațiilor comerciale ⁸¹, desființarea poșlinei „vătămătoare agriculturii și comerțului țării” ⁸², precum și ameliorarea portului Galați, considerat drept „cel mai mare canal al înfloririi comerțului și agriculturii țării” ⁸³. Nu este uitat nici clerul, a cărui ridicare morală și socială se cere ⁸⁴. De o particulară atenție se bucură armata, cerindu-se abolirea în cadrul ei a pedepselor trupești, considerate ca înjositoare, ameliorarea hranei în armată, înaintarea în rangurile militare numai pe bază de merite personale și scutirea de orice dări a militarilor ieșiți din slujbă cu merite deosebite ⁸⁵; de asemenea, se cere grabnica formare a unei gărzi cetățenești în toate orașele țării, admițându-se (ca o notă particulară acestei petiții) ca ea să fie formată nu numai din români, dar și din străini proprietari ⁸⁶.

În ce privește prefacerile sociale fundamentale stringent necesare, se solicită numai „grabnica îmbunătățire a stării locuitorilor săteni, atât în relația lor cu proprietarii moșiilor, cât și în acelea cu cîrmuirea”, dîndu-se ca exemplu de măsură mai urgentă „conținerea tuturor beilicurilor (muncilor gratuite, *n.n.*) sub numirea de plată și celelalte” ⁸⁷. Neînscrisa emancipării și împrumutării clăcașilor și a desființării robiei în această petiție, deși burghezia era conștientă, după mărturisirea de mai târziu a lui Kogălniceanu, că este nevoie de „reforme mai radicale ⁸⁸”, se datorește faptului că această clasă socială a căutat în Moldova mai întii să ajungă la cucerirea puterii de stat, lucru care rezultă din urmărirea unor obiective deosebit de semnificative: dizolvarea Aduării obștești existente, nereprezentative, ca fiind aleasă abuziv, și înlocuirea ei cu una nouă, liber aleasă, desființarea cenzurii și formarea gărzii cetățenești. Dacă aceste revendicări s-ar fi realizat, se putea trece la pretinderea și realizarea „reformelor mai radicale” cerute de spiritul revoluției pașoptiste.

În consecință, această petiție, care întrunea punctele de vedere ale grupării liberal-democrate reprezentînd burghezia și ale grupării boierilor liberali-moderati, a căutat, prin formularea unui ansamblu minuțios și complex — deși incomplet — de cereri și propuneri, să pregătească și să asigure trecerea de la orînduirea feudală la cea burgheză pe calea reformelor. Ea cuprindea pe de o parte unele propuneri de promovare a dezvoltării economiei capitaliste și de îmbunătățire a organizării statale existente, pe de altă parte unele revendicări burgheze liberal-democratice, care trebuiau să ducă la răsturnarea de la cîrma statului a boierimii conservatoare și a principalului ei reprezentant, domnitorul Mihail Sturdza,

⁷⁸ Pct. 24, *ibidem*.

⁷⁹ Pct. 18, *ibidem*.

⁸⁰ Pct. 17, *ibidem*.

⁸¹ Pct. 16, *ibidem*.

⁸² Pct. 13, *ibidem*.

⁸³ Pct. 14, *ibidem*.

⁸⁴ Pct. 15, *ibidem*.

⁸⁵ Pct. 10, 11, *ibidem*.

⁸⁶ Pct. 35, *ibidem*.

⁸⁷ Pct. 4, *ibidem*.

⁸⁸ *Anul 1848 în Principatele române*, IV, p. 91.

și să înlesnească trecerea spre organizarea de stat burgheză. Ea reprezenta expresia voinței mai multor clase și pături sociale, indicate de Gheorghe Sion într-o scrisoare din 2/14 aprilie 1848 trimisă lui George Barițiu, în care scria că „boierii cei mari (cei liberali moderați, *n.n.*) toți, mitropolitul cu clerul său, neguțătorii de toate treptele și de toate națiile, boierii mai mici, profesori, avocați și doctori de deosebite științe au iscălit actul ce ți-am fost trimis, strigînd toți în unanimitate: Reformă!”⁸⁹.

Punctele criticabile ale petiției din 28 martie/9 aprilie erau cele care proclamau respectarea, „sfînta păzire” a Regulamentului organic „în tot cuprinsul său și fără nici o răstălmăcire” (cerere care se explică numai prin dorința ardentă de a asigura mai întii de toate legalitatea încălcată, supremația legii în stat) și, în legătură cu situația clasei țărănești, propuneau doar măsuri vagi de îmbunătățire, la cîtva timp după ce în Transilvania, prin Proclamația de la Sibiu din 12/24 martie 1848, redactată de Simion Bărnuțiu, se ceruse categoric ștergerea relațiilor iobăgești. Dar prevederile, impuse de gruparea liberal-democrată, în sensul dizolvării Adunării obștești și a alegerii unei noi adunări care să formeze o „adevărată reprezentanță a nației”, a constituirii gărzii cetățenești, — puncte considerate de o corespondență din Iași către ziarul „Allgemeine Zeitung” din 25 V 1848 ca „cele mai importante și decisive” (*die wichtigste und entscheidende*), — a desființării cenzurii, a eliberării deținuților politici și a garantării siguranței persoanei, dovedeau — cum am arătat — că această grupare nu intenționa să se limiteze la măsurile preconizate în petiție ci, pornind de la această bază, să meargă mai departe, spre lărgirea și desăvîrșirea programului și spre înfăptuirea lui consecventă.

Acea intenție rezultă clar din dezvoltarea ulterioară a ideologiei revoluției după înăbușirea mișcării din 27/29 martie/8—10 aprilie de către aparatul de stat al domnitorului absolutist. Această dezvoltare formează a doua etapă a revoluției din Moldova, cînd, printr-o lărgire și radicalizare progresivă a revendicărilor — care au avut loc în parte sub influența programelor revoluțiilor din Transilvania și din Țara Românească, în parte datorită duratei mai îndelungate a elaborării și condițiilor schimbate în care aceasta s-a efectuat — s-a ajuns la o netăgăduită perfecționare și amplificare a programului revoluționarilor moldoveni.

Înăbușirea revoluției din Moldova de la începutul primăverii anului 1848 nu a putut, prin urmare, opri dezvoltarea ideilor revoluției, nu a putut împiedica mersul înainte al spiritului revoluționar. Cu drept cuvînt

⁸⁹ *Op. cit.*, I, p. 224. „Unirea ce s-a văzut în astă împrejurare — scrie el mai departe — poate să dea nădejdi românilor, că se vor numi și ei vrednică nație, și nu numai popor impilat” (*ibidem*). În legătură cu structura adunării din Iași, un corespondent al ziarului „Allgemeine Zeitung” din Augsburg scria în 19 apr./1 mai (corespondența publicată în numerele 146 și 148 din mai ale ziarului): „Diese Versammlung war nicht ausschliesslich von Bojaren besucht: im Gegentheil hatten diese sie öffentlich abgehalten, um alle Stände und selbst die Fremden daran theilnehmen zu lassen” (*ibidem*, p. 334). Între declarațiile exponenților acelor pături sociale, care au luat cuvîntul la întoarcerea de la palatul domnitorului a „deputaților obștei” ce înminaseră acestuia petiția și aduceau răspunsul lui, Sion consemna în scrisoarea menționată exclamația lui V. Ghica: „să mintuim țara de despotism!” și perorația lui A. Cuza: „Cu moartea noastră trebuie să deschidem un viitor nației noastre vrednic de mărirea trecutului strămoșilor noștri romani! Astăzi toate națiile învie, trebuie să învie și a noastră” (*ibidem*, p. 225). Pasajele reproduse dovedesc înalta și inflăcărată stare de spirit revoluționară a participanților la mișcarea din Moldova, iar cel de-al doilea prezintă o remarcabilă asemănare în idei și chiar în unele expresii cu cele din proclamația-manifest a lui Simion Bărnuțiu de la Sibiu, din 12/24 mart. (fără a se fi inspirat din aceasta), ceea ce dovedește unitatea ideilor revoluționarilor români de pretutindeni.

constata, așadar, consulul Guérout în scrisoarea trimisă din Iași la 29 martie/10 aprilie 1848 către Lamartine⁹⁰, că, cu toată poziția șubredă „a oamenilor care minuiesc aceste puternice și reductabile idei de libertate, de independență națională”, forța acestor idei este atât de mare — și, adăugăm, dorința de libertate și de progres a maselor atât de puternică — încît succesul lor îi părea asigurat autorului acelor rînduri adevărate de mersul ulterior al evenimentelor istorice.

Înfrîntă momentan, activitatea revoluționară moldoveană a continuat, lărgindu-se spațiul și modurile ei de manifestare, prin frămîntări ale maselor țărănești, prin acțiuni conspirative coordonate în Moldova și în afara Moldovei, prin întocmirea de noi și radicale programe revoluționare.

În Bucovina, întocmirea primului act revendicativ, intitulat *Petiția țării*, a avut loc tot în martie-aprilie 1848. Dat fiind însă că această petiție, elaborată în etapa inițială a revoluției din țările române, a fost înaintată numai în iunie 1848 autorităților austriece și că ea are foarte strînse legături cu petițiile bucovinene ulterioare, mai largi, din iulie și august același an și cu memoriul din februarie 1849, toate aceste acte vor fi studiate cumulativ în cuprinsul secțiunii următoare a lucrării.

3. DEZVOLTAREA PROGRAMULUI REVOLUȚIONAR DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL DESFĂȘURĂRII REVOLUȚIEI, DIN MAI 1848 PÎNĂ ÎN 1849

Cu complexul de revendicări din martie și aprilie, analizat mai sus, și cu precizarea și consensul fixat asupra liniei de urmat, se prezenta națiunea română din Transilvania printr-un impresionant număr de exponenți ai maselor populare și prin fruntașii burgheziei și altor categorii sociale la Adunarea națională de la Blaj din 3—5/15—17 mai 1848, unde avea să se formuleze *programul* complet al revoluției. Această adunare a fost cea mai importantă și cea mai puternică manifestare politică a națiunii române din Transilvania, ridicată pentru cucerirea drepturilor cuvenite în baza numărului, a istoriei și a aportului ei în viața materială și morală a Transilvaniei⁹¹. Ca obiectiv general al tuturor claselor, se urmărea de către zecile de mii de fii ai națiunii prezenți acolo, care răspunseseră cu un însuflețit avînt la chemarea difuzată de tinerii luptători revoluționari la întîia adunare de la Blaj, obținerea asigurării unei vieți naționale libere; ca obiective principale ale diferitelor clase se urmărea de către burghezie în special obținerea unui rol conducător în viața politică-administrativă, iar de către masele populare desființarea servitutiilor feudale.

Deja de la conferința de la Sibiu, ținută cu o săptămîntă înainte, s-a putut constata că fruntașii intelectualității transilvănene se grupează

⁹⁰ *Ibidem*, p. 184—185.

⁹¹ În ce privește componența adunării, la ea au luat parte numeroși membri ai clerului de toate gradele, foarte mulți intelectuali, liber profesioniști, reprezentanți ai grănicerilor, precum și „miile de popor” (Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 227); de asemenea, un oarecare număr de nobili, cîțiva clerici din Banat, Crișana și fruntași revoluționari din Moldova, precum și țărani maghiari și sași din satele apropiate (*ibidem*, p. 228). O listă a numelor cunoscute de participanți la S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 167—173, după Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 291 și urm. Cf. și Victor Chereșteșiu, *Adunarea națională de la Blaj*, p. 400 și urm. Marele număr al participanților și compoziția lor de clasă, și în special participarea zecilor de mii de țărani, care au constituit majoritatea covârșitoare în adunare, au dat acesteia un caracter general-național.

în jurul punctelor programului lui Bărnuțiu, care fuseseră acceptate de Timotei Cipariu cu ocazia adunării pregătitoare din 8/20 aprilie. În urma discursului ținut de Simion Bărnuțiu în preziua deschiderii adunării, la conferința reprezentanților burgheziei și a exponenților țărănimii ținută în catedrala Blajului la 2/14 mai 1848, programul formulat de el s-a impus ca linie a națiunii, raliind în jurul său aproape unanimitatea reprezentanților acesteia.

Cu simțire și căldură, pe alocuri patetic și cu o desebită forță de persuasiune, dovedind în general o bună cunoaștere a izvoarelor istorice și o sigură stăpânire a principiilor juridice, Bărnuțiu a reușit prin acest discurs epocal — care formează una din capodoperele oratoriei române — să convingă pe fiii prezenți ai națiunii de dreptatea cauzei acesteia, și de necesitatea luării unei atitudini hotărâte, care să ducă la satisfacerea doleanțelor diferitelor clase componente ale ei. Pornind de la argumentele folosite de Inochentie Micu și de autorii memoriului *Supplex Libellus Valachorum*, pe care le dezvoltă și le întregește cu o serie de dovezi și argumente noi, expuse în mod măiestrit și conducând la convingerea necesității acțiunii pentru drepturile naturale, juridice și istorice ale națiunii, Bărnuțiu grupează în acest discurs o mare varietate de idei și un vast complex de probleme.

Tratînd la început despre drepturile naturale ale omului, dezvoltă un rechizitoriu contra feudalismului, contra iobăgiei și contra Aprobatorilor și Compilatelor, contra unirii religioase cu catolicismul. Ridică apoi un cald imn naționalității, libertății naționale, limbii și culturii naționale, arătînd că cultura nu poate și nu trebuie să fie monopolizată de clasele privilegiate, ci trebuie să fie „bun comun a toată națiunea” și sprijinind dreptul inalienabil al oricărei națiuni de a se instrui, administra și judeca prin proprii săi membri și în limba sa, combătînd tendințele de desnaționalizare manifestate de nemeșime. Evidențiază unitatea națiunii române și legătura ei cu celalalte națiuni latine. Face un elogiu al rolului statului (pe care îl definește „așezămînt omenesc spre apărarea persoanei și a bunurilor omenirii”) ⁹² și al egalității națiunilor componente ale unui stat, arătînd că destinația legilor este apărarea oamenilor. În încheiere, adresîndu-se tuturor claselor națiunii române și fixîndu-le ca scop suprem apărarea ca lumina ochilor a limbii și a romanității, arată ce trebuie realizat și prin ce mijloace spre a contribui la mărirea și progresul națiunii române: preconizează — necesară și justă idee progresistă — scoaterea luptei naționale din mîna episcopilor (care în 150 de ani nu reușiseră să ajungă la rezultate pozitive apreciabile) și preluarea ei de către întreaga națiune română, care să se folosească în acest scop de „toate mijloacele, de însoțiri, adunări politice și bisericești” etc. ⁹³; cheamă pe toți la unirea *nu* confesională, *ci* națională; și, punînd întrebarea: „ce să facă românii în aceste împrejurări?”, el indică trei propuneri ca fiind necesare cu prioritate, care corespund propunerilor din conferința de la Sibiu. Propunerile finale din discursul lui Bărnuțiu sînt: să se constituie și să se organizeze națiunea română pe temeiul libertății egale (valorificare simultană a primilor doi dintre termenii fundamentali ai lozincii revoluționare din acel timp) ⁹⁴; în această adunare sărbătorească să se „proclame libertatea

⁹² S. Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 34.

⁹³ *Ibidem*, p. 45.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 41.

și independența națiunii române”⁹⁵; și, susținând printr-o iscusită proiectare în mod patetic într-o viziune a viitorului necesitatea „jurământului național” preconizat încă în rezoluția conferinței de la Sibiu, cere ca „Adunarea să depună jurămint în numele a toată națiunea, că niciodată nu se va lepăda de naționalitate-și, ci o va apăra în etern cu puteri unite în contra tuturor dușmanilor și pericolelor, și cu puteri unite va lucra pentru viața, onoarea, cultura și fericirea ei în toți timpii viitori”⁹⁶.

Cu mari calități, dar și cu unele lipsuri inerente — datorite stadiului de dezvoltare a societății în momentul istoric respectiv, condițiilor social-politice locale în mare măsură adverse liberei dezvoltări și afirmări a elementului local și imperfecțiunii în stăpînirea unor probleme — acest migălos lucrat și meticolos construit discurs a fost hotărîtor pentru adoptarea unei linii de acțiune definitive, punctul de vedere exprimat în el s-a impus și a fost însușit de adunare.

După ascultarea cu atenție, într-o profundă reculegere, a acestui memorabil discurs care, explicîndu-le, încerca să contribuie la soluționarea unor situații negative acumulate în curs de veacuri, adunarea pregătitoare din catedrala Blajului a adoptat cu unanimitate, la propunerea lui Bărnuțiu, o rezoluție privind caracteristicile și scopurile adunării ce se deschidea a doua zi, căreia, după ce i se preciza caracterul de „Adunare Generală Națională a gîntei române din Transilvania”, i se fixau patru scopuri principale: proclamarea festivă a libertății și independenței națiunii române, depunerea jurământului de credință, ștergerea iobăgiei, protestul împotriva uniunii cu Ungaria⁹⁷.

În ziua următoare se deschidea festiv pe Cîmpia Libertății adunarea care avea să rămînă una din cele mai importante din întreg cursul istoriei României. La începutul zilei de 3/15 mai Bărnuțiu exprima într-un scurt program cuprins în patru puncte, care repetau, dar și modificau în parte punctele din rezoluția adoptată în ziua precedentă, dorințele naționale considerate că ocupă locul întii: aplicarea denumirii „Cîmpul Libertății” locului pe care se ține adunarea, declarația de credință, proclamarea națiunii române ca națiune independentă și parte integrantă a Transilvaniei, depunerea jurământului de credință față de șeful statului, patrie și națiune⁹⁸. Această formulare programatică prezenta unele puncte criticabile și o lipsă esențială. Criticabile erau punctele în care se proclama credința și se prevedea depunerea jurământului de credință și față de împărat (introducerea acestor puncte se poate explica prin ideea greșită că forul suprem al imperiului ar fi constituit o contraponderare și frînă față de pretențiile de dominație ale aristocrației locale); iar ca lipsă esențială se remarcă neînscrierea abolirii iobăgiei, care formase una din prevederile rezoluției din ziua anterioară. Această lipsă fu însă remediată parțial prin jurământul național care urmă lecturii celor patru puncte, jurămint în care se lua angajamentul conlucrării „după putință” (deci nu categoric) la desființarea iobăgiei. Total, lipsa avea să fie remediată în Petiția națională, formulată a doua zi pe larg, în care, sub influența maselor, se înscrise cea mai avansată formă de rezolvare propusă în toate cele trei țări române

⁹⁵ *Ibidem*, p. 42.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 214.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 232–233. Papiu-Ilarian mai menționează încă un punct, privind proclamarea adunării ca Adunare generală a națiunii române din Transilvania, punct care nu e inclus în protocolul adunării și nu e menționat nici în „Gazeta de Transilvania” și „Organul național” (Cf. V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 444).

a acestei probleme de fundamentală importanță socială și națională : abolirea fără despăgubiri a relațiilor de aservire, preconizată încă în adunarea de la Tîrgu Mureș din martie de Avram Iancu și Papiu-Ilarian.

Jurămîntul național, depus după acceptarea de către adunare a celor patru puncte citite de Bărnăuțiu, formează el însuși un program, care repetă și dezvoltă ideile din acele puncte. Credința către capul statului, susținerea și apărarea națiunii, apărarea „legii” și limbii române, apărarea celor trei principii revoluționare : libertatea, egalitatea și fraternitatea, respectarea pe baza acestor principii a tuturor „națiunilor” din Transilvania de la care se pretinde respect reciproc, conlucrarea „după putință” la desființarea iobăgiei și la alte aspirații revoluționare burgheze (ca emanciparea industriei și a comerțului), păzirea dreptății și promovarea binelui nu numai al națiunii și al patriei, dar și al umanității în general, sînt obiective — unele criticabile, dar altele de un înalt nivel ideologic — ale acestui jurămînt⁹⁹. Din analiza cuprinsului jurămîntului național rezultă că prin el programul se completa și se lărgea, păstrîndu-se totuși punctul vulnerabil privind credința față de Casa austriacă, stîlpul cel mai puternic al absolutismului feudal din Imperiul habsburgic. Atît programul cît și jurămîntul conțineau în esență și consacrau concepția lui Bărnăuțiu.

Datorită faptului că programul și jurămîntul din 3/15 mai nu reprezentau decît o parte din doleanțele și aspirațiile națiunii române și că, din această cauză, ele nu satisfăceau pe deplin toate clasele sociale, și în special țărănimia, care reprezenta un număr covârșitor în adunare, burghezia, prin tinerii intelectuali revoluționari prezenți (August Treboniu Laurian, Simion Bărnăuțiu, George Barițiu, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu-Ilarian etc.), a elaborat, pornind dela programele anterioare, un nou program, mult mai larg, care, păstrînd linia conducătoare imprimată de Bărnăuțiu, aducea, acceptînd și unele propuneri din alte programe (Barițiu, Cipariu ș.a.) sau introducînd unele puncte noi, o serie de completări și precizări care satisfăceau de astă dată toate revendicările principale ale diverselor clase reprezentate în adunare, și în special ale burgheziei și țărănimii.

Programul adoptat la Blaj în 4/16 mai 1848 și cunoscut sub numele de *Petițiunea națională*¹⁰⁰ formează cel mai complet și mai înaintat dintre actele în care și-au concentrat românii transilvăneni revendicările naționale și social-politice atît în întreaga perioadă anterioară cît și în cursul anilor revoluționari 1848—1849. El cuprinde în cele 16 puncte ale sale o serie de revendicări de o atît de mare însemnătate socială și națională, de un nivel ideologic atît de ridicat, încît fac din această petiție, discutată articol cu articol și acceptată unanim de poporul adunat, unul din actele cele mai importante elaborate în anul 1848 în țările române și care poate sta cu cinste alături de celelalte documente de căpetenie ale acestui moment istoric de răscruce din viața națiunii noastre : alături de Proclamația de la Islaz a revoluționarilor din Țara Românească și de Dorințele partidei naționale în Moldova.

În primul punct — după ce se arată că în formularea acestei revendicări națiunea română se întemeiază pe principiile libertății, egalității și fraternității, înscriindu-se astfel în mod expres în fruntea Petiției cele trei principii revoluționare de temelie — se pretinde cu energie independența națională din punct de vedere politic și, ca o consecință a acesteia,

⁹⁹ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 233—234.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 246—249 și 294—298.

Se cere : reprezentarea în Dieta țării a națiunii române în proporție cu numărul său ; ocuparea de dregători și militare în aceeași proporție ; folosirea limbii române în toate chestiunile care privesc națiunea română, atît în legislație, cît și în administrație ; ținerea în fiecare an a unei Adunări Naționale Generale, organ propriu al națiunii române.

În punctul următor sînt cuprinse revendicările privind viitoarea situație și organizare a bisericii românești, fără distincție de confesiune, revendicări formulate în același spirit național ca și cele de mai sus, în raport cu care formează o completare într-un domeniu special (domeniu care în acea epocă prezenta încă o însemnătate deosebită în cadrul vieții generale a națiunii) : independența de orice altă biserică, egalitatea în drepturi și foloase cu celelalte biserici transilvănene, restabilirea Mitropoliei române și a Sinodului general anual, care să se compună din deputați ecleziastici și mireni, alegerea liberă în Sinod a episcopilor români, cu majoritate de voturi și fără candidare ; tot aici aparține și propunerea de dotare a întregului cler român din casa statului ca și a clerului celorlalte națiuni, cuprinsă în punctul 12, de asemenea și propunerea adăugată la punctul 2 ca episcopii români să aibă pe viitor loc în Dietă ca reprezentanți ai bisericilor lor, dacă episcopii celorlalte națiuni și confesiuni se vor bucura de acest drept.

În punctul al treilea se formula revendicarea fundamentală de ordin social a revoluției antifeudale : desființarea neîntîrziată a iobăgiei în toate unitățile teritorial-administrative ale Transilvaniei, „fără nici o desdăunare din partea țăranilor iobagi”, în baza drepturilor individuale omenesti ; de asemenea, desființarea dijmelor.

Celelalte puncte conțineau o serie de revendicări de mai mare sau mai mică importanță, specifice revoluției burgheze. În ce privește viața economică, se revendică libertatea industrială și comercială, abolirea breslelor, a privilegiilor în această materie și a tuturor piedicilor și stavilelor aflate în calea comerțului cu țările vecine, între care și a vămilor de la frontiere, subînțelegindu-se în special vămile către Principatele Române, propunere deosebit de importantă făcută în vederea ușurării procesului formării pieței interne unitare. În urmărirea unor scopuri identice cu ultimele propuneri, se preconizează, ca măsuri de amănunt : desființarea dării asupra vitelor ce pasc în țările vecine (e vorba, de asemenea, de vitele ce pășteau în Principatele Dunărene) și desființarea zeciuiei pe metalele extrase (tinzîndu-se la apărarea intereselor proprietarilor de mine, așa precum prin prevederile anterioare se tindea la apărarea intereselor proprietarilor de turme, a negustorilor și industriașilor români).

În ce privește drepturile și liberățile omului, se pretinde, în spiritul programului revoluționar burghezo-democratic, asigurarea libertății personale, astfel ca nimeni să nu poată fi arestat sub pretexte politice, și libertatea adunărilor efectuate în scopul consfățuirilor și înțelegerii pașnice ; libertatea învățămîntului ; libertatea cuvîntului, a scrisului și a tiparului (cu excluderea, în acest ultim scop, a cenzurii).

Ca elemente de organizare statală în diferite compartimente, se preconizează, în scopul creării suprastructurii politico-juridice corespunzătoare nivelului social-economic al epocii și intereselor românilor din Transilvania, o largă gamă de măsuri organizatorice : înființarea tribunalelor cu jurați, în care procedura să se desfășoare oral și public ; numirea unei comisii mixte constînd din membri ai diferitelor elemente etnice transilvane, pentru cercetarea cauzelor de delimitare a moșiilor și pădurilor

și de ocupare a pământurilor comune și a sesiilor iobăgești, la care punct, într-un larg adaos, se tratează și despre unele revendicări de drepți în favoarea românilor care locuiesc pe pământul crăiesc, fie „provinciali” fie „militari” (grăniceri); organizarea unei gărzi naționale proprii, cu ofițeri români, la care, potrivit propunerii canonicului Rațiu, trebuiau să se reunească și grănicerii; crearea unei rețele complete de institute de învățămînt românești: școli elementare în toate satele și orașele, gimnazii, institute militare și tehnice, seminarii preoțești, o universitate românească (dotată din casa statului în proporție cu numărul poporului contribuent), cu drept de alegere a profesorilor și directorilor și cu drept de sistematizare a învățămîntului după un plan școlar.

Ca element, regulă și formă fundamentală prin care se aplică în materie fiscală principiul general al egalității, se pretinde suportarea comună a sarcinilor publice prin impozite proporționale cu averea fiecăruia și, implicit, desființarea privilegiilor în materie fiscală.

În vederea consacării într-un act fundamental de factură nouă a înlocuirii totale a vechii organizări statale feudale cu o organizare modernă, burghezo-democratică, se propune întocmirea unei noi *constituții* pentru Transilvania de către o Adunare constituantă compusă din deputați membri ai tuturor „națiunilor” țării, constituție care să se bazeze pe principiile dreptății, libertății, egalității și fraternității; de asemenea, elaborarea de coduri noi (civil, penal, comercial etc.) pe baza aceluiași principii.

În punctul final se cere ca problema unirii (pusă în discuție în punctul ultim al manifestului de la Pesta din 3/15 martie) să nu se ia în dezbateri decît după ce națiunea română va fi o națiune constituită și va participa cu vot deliberativ în Camera legislativă; în caz contrar, dacă Dieta Principatului Transilvaniei ar lua în discuție această problemă fără participarea națiunii române (deci fără respectarea principiilor burghezo-democratice ale egalității naționale și autodeterminării), hotărînd „de noi fără noi” (după formula lui Inochentie Micu, preluată de revoluționarii de la 1848 și în special de Simion Bărnuțiu, în a cărei cuvîntare ea se regăsește), „națiunea română protestează cu solemnitate”.

Citit și explicat „cu puterea și autoritatea științei”, „cu acuratețea de maestru” de către August Treboniu Laurian¹⁰¹, acest act epocal fu primit cu entuziasm, „cu aplauze universale”¹⁰², adică cu aprobare unanimă, de către însușita adunare, fiindcă dădea expresie atît aspirațiilor legitime ale maselor producătoare, în frunte cu clasa socială cea mai oprimată în feudalism: țărănimea, cît și celor ale clasei burgheze. Prin aceasta, actul pecetluia, consolidînd-o, alianța acestor două clase care luptau contra feudalismului, sub conducerea clasei burgheze (alianță ale cărei baze fuseseră puse în adunările din aprilie și în special în adunarea pregătitoare ținută tot la Blaj în duminica Tomii). Cererile aveau caracter burghezo-democratic și exprimau ideile revoluției, completînd conținutul actelor de pînă atunci cu o pregnență notă revoluționară. Ansamblul cererilor naționale capătă în consecință prin acest act un caracter mai complex, o structură mai completă. Tinzînd la asigurarea unei poziții dominante în favoarea burgheziei române, actul urmărește totodată asigurarea unei vieți libere și prospere din toate punctele de vedere pentru întreaga națiune, prin garantarea progresului economic,

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 245.

¹⁰² *Ibidem*, p. 249.

social și cultural al acesteia¹⁰³. Mai mult chiar, prin cererile relative la abolirea vămile, a tuturor piedicilor și stavilelor din calea comerțului cu țările vecine și a dărilor asupra vitelor ce pasc în țările vecine, se tinde la o facilitare a formării unității economice a celor trei țări române, a formării pieței interne necesare constituirii statului național, cu alte cuvinte la ușurarea creării bazei unității politice viitoare. Urmărind asigurarea dezvoltării întregii națiuni în toate sectoarele vieții, actul se situează pe linia ascendentă a progresului social și național, formînd unul din cele mai progresiste acte din întreaga istorie a României pînă la acea dată. El reprezintă o mare operă colectivă, concentrînd în sine un ansamblu de idei de factură burghezo-democratică, cu caracter predominant radical și profund democratic, provenite din diverse izvoare și emanînd de la diferite grupări de interese și pături sociale. În această prezentare de revendicări care formează cea mai completă expresie a tendințelor și aspirațiilor națiunii române din Transilvania, în acest complex coordonat de principii și deziderate programatice este concentrată esența gîndirii politice a românilor transilvăneni de la 1848.

Din modul redactării actului și înaintării lui la forurile superioare ale statului, rezultă că el a constituit o *petiție*, o revendicare, nu o proclamație, o declarație de drepturi¹⁰¹. Contrar punctului de vedere al lui Bărnuțiu și Papiu-Ilarian, care doreau să se realizeze o proclamare a națiunii române independente, s-a mers pînă la urmă pe drumul tradițional al cererilor de drepturi, cu deosebirea că aceasta se făcea acum nu de către una sau cîteva persoane, ci de o uriașă masă de oameni alcătuiind o adunare națională ce reprezenta întreaga națiune. În legătură cu natura actului sînt de remarcat mai multe împrejurări care dovedesc că dorința poporului înclina spre primul punct de vedere, acel al impunerii, nu al cererii îndeplinirii aspirațiilor naționale. Astfel, după terminarea adunării și verificarea protocolului, președintele acesteia, episcopul Șaguna, declara că punctele formulate alcătuiesc „conclusele” (*deci nu cererile*) *Adunării Naționale* și îndemna poporul să aștepte neturburat și răbdător întărirea, sancționarea acestor „concluse” de către împărat și Dietă, la care se trimiseră două delegații ca să le prezinte și să aștepte răspunsurile¹⁰⁵. Papiu-Ilarian susținea la 1852¹⁰⁶ că ar fi trebuit să se prezinte la Dietă nu o petiție, ci o *declarație* a proclamării națiunii române, adoptînd astfel punctul de vedere expus de Bărnuțiu în cuvîntarea sa, în care el ceruse ca adunarea „să proclame libertatea și independența națiunii române”¹⁰⁷. După o jumătate de secol, T.V. Păcățianu considera că rolul celor două delegații la împărat și Dietă a fost de „a notifica conclusele *Adunării Naționale*”¹⁰³. Deși, potrivit convingerii intime a poporului și a exponenților săi celor mai avansați, actul ar fi trebuit să fie o declarație de drepturi (și în primul rînd o declarație a independenței naționale), decretată solemn și adoptată de marea adunare reprezentativă a întregii

¹⁰³ De aceea, cu drept cuvînt scria Papiu-Ilarian, că în Transilvania la 1848 au fost „mișcări într-adevăr naționale, mișcări, nu ale unei fracțiuni, ci a tot poporul, a toată națiunea. Puține mișcări ale popoarelor Europei au fost îmbrățișate cu atîta entuziasm de totalitatea poporului, precum fură îmbrățișate mișcările române din Transilvania” (*op. cit.*, II, p. 72).

¹⁰⁴ În acest sens și S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 199; V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 495.

¹⁰⁵ V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 477.

¹⁰⁶ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 250—251.

¹⁰⁷ S. Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 42.

¹⁰⁸ T. V. Păcățianu, *op. cit.*, I, p. 332.

națiuni, forma în care el a fost redactat și prezentat îi dă caracterul unei petiții, care însă, datorită faptului că a ogândit și concretizat voința, aspirațiile și dorințele majorității covârșitoare a națiunii, a fost o petiție *națională*, cuprinzând revendicările în care se exprima programul politic general al națiunii române din Transilvania.

Manifestul Comitetului permanent, cu care s-a încheiat protocolul adunării, este redactat, după cum rezultă în mod evident din conținut și stil, de Bărnuțiu, și scoate în evidență, din cuprinsul petiției, dezideratele naționale: proclamarea națiunii române și dobândirea libertăților, dintre care este scos în relief dreptul de a trimite deputați în Dietă, de a avea dregători în toate ramurile administrației și dreptul la folosirea limbii române în administrație.

După analiza programului multilateral cuprins în Petiția națională din 4/16 mai 1848 — punctul culminant al întregii dezvoltări ideologice prerevoluționare și revoluționare transilvănene și concomitent punctul de plecare pentru întreaga dezvoltare ideologică ulterioară — ne mai rămân de relevat și analizat completările care s-au adus, în diferite privințe, programului revoluționar prin anumite acte ulterioare, dintre care unele formulate în cadrul citorva adunări ale populației românești din întreaga Transilvanie, care s-au mai ținut în cursul anului 1848. Vom scoate, așadar, în evidență ceea ce acele manifestări ideologice revoluționare ulterioare Adunării de la Blaj au adus nou ori diferit față de Petiția națională, care rămâne piatra unghiulară a gândirii politice de la 1848 a românilor transilvăneni.

În a doua jumătate a lunii mai 1848, deci imediat după adoptarea deciziilor Adunării Naționale de la Blaj, pornind de la platforma acelor decizii, o *proclamație* adresată către maghiari, secui și sași, redactată de Simion Bărnuțiu, dar exprimând punctul de vedere al întregului Comitet permanent revoluționar de la Sibiu, al cărui vicepreședinte el era, scoate în evidență și mai pregnant ideile democratice generoase ale lui Bărnuțiu și ale celorlalți membri ai aceluia organ îndrumător al revoluției române din Transilvania.

El cere naționalităților conlocuitoare să lase națiunii române drepturile ei, pe care le posedă de la natură, pentru că în caz contrar aceasta și le va lua singură, prin forța armată (limpede însușire a ideii ridicării revoluționare, preconizată de Axente Sever în aprilie). În caz de înțelegere, românii nu vor să facă nedreptate și să asuprească pe nici o altă naționalitate, ci vor să le ajute pe toate. Pentru aceasta, trebuie ca acei „cîteva sute de aristocrați” să nu facă „despre noi, fără noi” acea „tocmeală” constând în unirea Transilvaniei cu Ungaria. Proclamația se bazează și pe invocarea principiilor jusnaturaliste, pe hotărârile Adunării de la Blaj, pe ideile de egalitate și de dreptate socială și națională, reînnoind afirmarea credinței jurate „națiunii noastre” și „împăratului Austriei”. Dezvoltînd unele idei din discursul de la 2/14 mai și dovedind intense sentimente democratice, documentul conține deci și o parte negativă, reafirmînd persistența în credința față de Casa austriacă, ceea ce se explică și în acest act prin nevoia momentană de a afla în complexa structură internă a conglomeratului austriac un punct de sprijin împotriva acelei aristocrații transilvănene care era tocmai pe punctul de a

concretiza hotărîrea unilaterală a realizării uniunii, fără a consulta în această privință națiunea română, majoritară¹⁰⁹.

Pentru teritoriile Banatului și Crișanei, după manifestele și programele din martie-aprilie, analizate mai sus, revendicările nu au încetat, axându-se în continuare pe problemele naționale și organizatorice.

Ca expresii ale unor adunări de amploare mai mare avem, pentru Banat, mai întii cererile formulate și hotărîrile luate în prima adunare de la Lugoj, din 4—5/16—17 mai, în sensul emancipării bisericii românești bănățene și al ținerii unui congres românesc în vederea obținerii de drepturi naționale în domeniul bisericesc și școlar. Apoi, prezintă o deosebită importanță memoriul intitulat *Petiția neamului românesc din Ungaria și Banat*, elaborat de adunarea delegaților bănățeni și crișeni ținută la Pesta în 3—9/15—21 mai la inițiativa lui E. Gojdu, fruntaș al curentului burghezo-democrat din Banat. S-a preconizat în acest act independența și conducerea proprie bisericească și școlară; constituirea la Ministerul cultelor a unei secții românești, cu funcționari români; numirea de ofițeri români în regimentele grănicerești; folosirea limbii române în școală, biserică și în toate treburile interne ale națiunii; actul se încheia cu lozinca revoluționară „trăiască... libertatea, egalitatea și frățietatea”. Adunarea delegaților românilor ortodocși bănățeni și arădeni care avu loc în 13/25 iunie la Timișoara, după ce a aderat la punctele *Petiției* din Pesta, a dovedit o dezvoltare a ideologiei prin amplificarea și formularea mai precisă a programului, ce conținea în plus pretinderea recunoașterii prin lege a națiunii române și a numirii de slujbași români în toate funcțiile (ecouri evidente ale programului Adunării Naționale de la Blaj, dar și ale întrunirii de la Pesta). O nouă adunare la Lugoj fu pregătită printr-un *manifest* al lui Eftimie Murgu către români, act în care acesta aprecia că „duhul veacului de acum răscolitu-s-a în Europa asupra tiranilor... ce ținînd întru întuneric pre cetățeni îi avea ca și robi”; că „recunoașterea libertății și egalității tuturor înaintea legilor” a avut ca efecte că pămîntul „acum este vecinică și netăgăduită moșie a voastră”, că „roboatele, dijmele și dăjdiile au încetat pentru totdeauna” și că „nemeșu nu este mai mult decît orice lăcuitor, că acum sîntem toți slobozi, deopotrivă, toți avem același drept”; arătînd în fine că legea acordă cetățenilor dreptul de a-și alege deputații în parlament, de a vorbi, scrie și tipări gîndurile lor, insistă asupra faptului că ea „îngăduie a se arma poporul”, fapt pe care îl socotește necesar „de voim a rămînea oameni slobozi”. În urma îndemnurilor exprimate prin acest manifest, a doua adunare, mult mai numeroasă decît prima, o adevărată adunare a poporului, ținută ca și cea de la Blaj pe o „Cimpie a libertății” și depunătoare, de asemenea, a unui jurămint către națiune, care a avut loc la Lugoj în 15/27 iunie 1848 sub conducerea lui Eftimie Murgu — cea mai importantă adunare a românilor bănățeni, la care au participat circa 10 000 de oameni, între care cîțiva exilați din Moldova — a exprimat în *moșiunea* sa, pe lîngă dorința independenței bisericești, și pe aceea a înarmării poporului român, a instituirii unei gărzi naționale proprii, a unui căpitan mare și a unor subcăpitani¹¹⁰, a recunoașterii națiunii române, a folosirii limbii

¹⁰⁹ Vezi textul și analiza actului la Pompiliu Teodor, *O scrisoare-proclamație necunoscută a lui Simion Bărnuțiu redactată în numele națiunii române (15 mai-iunie 1848)*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, s. Historia, fasc. 2, 1970, p. 65—71.

¹¹⁰ Căpitan mare fu ales Eftimie Murgu, care, cum rezultă dintr-o corespondență ulterioară a sa cu N. Bălcescu, a nutrit dorința să ajute cu forță armată revoluția din Țara Românească.

române în administrație și armată (cu excepția corespondenței cu guvernul)¹¹¹. Reiese din cele expuse caracterul preponderent național, nu social, al revendicărilor crișene și bănățene, precum și aspectul special, local, al unora din ele.

Alte adunări revendicative au mai fost ținute la Lugoj după marea adunare din 15/27 iunie; deși ele au avut un caracter confesional, au exprimat nu numai cereri cu conținut bisericesc, ci și cereri cu conținut național și cultural. Prima, aceea ținută la Lugoj în 10 august 1848, a cerut în *programul* conceput, în primul rînd, în baza devizei „libertate, egalitate, frățietate”, utilizarea limbii române în școală și în biserică, arătînd că „fără limbă nu e viață națională și fără viață națională nu voim a trăi nici în muntele Olimpului”; a pretins apoi ca pentru denumirea națiunii să nu mai fie utilizat termenul „valah”, ci „român”; a cerut ca episcopiile de la Oradea și Lugoj să fie sub dependența mitropoliei din Alba Iulia, nu a celei din Esztergom; a solicitat înființarea de școli românești în orașe și predarea în școlile de diferite categorii a gramaticii și istoriei române, deci un program prin care se urmărea întărirea limbii, culturii și ierarhiei naționale în Banat și Crișana. A doua adunare, aceea a comunității ortodoxe din Lugoj, ținută în 22 august 1848, compusă din clerici și „maistori” (meșteșugari, deci burghezi din Lugoj), a insistat în cererea independenței ierarhice și în cea a asigurării pentru români a bisericii și școlilor naționale, preconizînd întrunirea unui congres bisericesc românesc regional la Arad sau Lugoj¹¹².

Un caracter aparte, social-politic, datorit atît compoziției de clasă a elaboratorilor actului cît și conținutului specific al originalei argumentări prin care se manifesta, în cadrul general al revoluției, spiritul de luptă al clasei muncitoare, prezintă *petiția* minerilor din Baia-Mare (inclusiv români), trimisă Ministerului de Interne al guvernului revoluționar ungar în 16 mai 1848, prin care solicita extinderea dreptului de alegător și asupra minerilor care realizează un cîștig anual de minimum 100 de florini și posedă avere imobilă¹¹³. Semnată de 95 muncitori minieri, această petiție — deși prevedea un anumit cens — dovedea un simț politic în formare și o temeinică argumentare; ea se referea la problema recunoașterii drepturilor unei noi clase exploatate, la problema influenței tuturor intereselor asupra treburilor publice și solicita o parte din „libertatea mult dorită”, solicita să le revină și minerilor o parte din exercitarea drepturilor politice, întemeind această cerere pe valoarea socială a muncii acestora, care scot cu trudă uriașă și cu necontenite primejdii mineralele din măruntaiele pămîntului și le depun pe altarul patriei¹¹⁴.

La 31 mai 1848 alți membri ai clasei muncitoare, ucenicii („tinerețul din industrie”) din orașul Cluj, revendicau, într-un *memoriu* către Dietă, o serie de drepturi cu caracter social-economic, prin care ar fi urmat să fie sfărîmate în sectorul industrial monopolurile de breaslă și alte opre-

¹¹¹ Cf. S. Dragomir *op. cit.*, V, p. 356—366; *Istoria României*, IV, p. 141—144; *Din istoria Transilvaniei*, II, ed a II-a, p. 60—61 și 70—71; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 220—224, 352—354, 518—523. La a doua adunare de la Lugoj a asistat și Alecu Russo; I. D. Suci, *op. cit.*, p. 106—110.

¹¹² Rezultă că „și mișcările românești din Banat, ca și cele din Principatul Transilvaniei, sînt animate de un puternic sentiment național, îndreptat spre dobîndirea unei autonomii naționale a acestor teritorii” (V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 207). Despre adunările din 10 aug. și 22 aug. 1848 vezi I. D. Suci, *op. cit.*, p. 186—188.

¹¹³ Actul e publicat la E. Csetri, *Muncitorii din regiunea Baia Mare în timpul revoluției din 1848—1849*, în *Studii și referate privind istoria României*, Edit. Acad., partea a II-a, Bucu-rești, 1954, p. 112—113.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 112.

liști feudale, aducându-se ameliorări și asigurându-se pentru muncitori condiții de libertate în ce privește alegerea locului de muncă, stabilirea în localități și schimbarea localității de domiciliu, cuantumul salariului, timpul de lucru, condițiile de ucenicie, învățămîntul profesional¹¹⁵.

Tot un aspect specific, izvorit din caracterul aparte al comunităților care le-au elaborat, au revendicările prezentate de adunările grănicerilor din cele două regimente românești de graniță: adunările de la Năsăud din 28 iunie/10 iulie și 1—2/13—14 septembrie ale grănicerilor din regimentul II de graniță și adunarea din Orlat de la 29 august/10 septembrie a grănicerilor din regimentul I. Prin ținerea acelor întruniri și consfătuirea asupra măsurilor necesare în vederea remedierii deficiențelor pe care le prezenta situația concretă în care se aflau grănicerii ca și alte părți ale națiunii, aceștia dădeau urmare îndemnului adresat de Bărnuțiu în finalul cuvîntării sale de la Blaj între altele și păturii ostășești adică grănicerilor, de a se consulta „cu un cuget asupra mijloacelor reinvierii naționale”¹¹⁶. În afară de o serie de propuneri de ordin special, privind situația materială și culturală a grănicerilor, care dau petițiilor grănicerilor un aspect propriu, asigurându-le un loc deosebit în cadrul general al revendicărilor de drepturi românești transilvănene, sînt remarcabile, din cuprinsul petițiilor redactate cu ocazia acelor adunări¹¹⁷ — petiții care continuă tradiția stabilită la 1790 în sensul participării active a grănicerilor la manifestările politice naționale importante — din prima *petiție* de la Năsăud, cererea conservării și asigurării naționalității, religiei și limbii române și aceea a reprezentării locuitorilor de pe teritoriul regimentului prin doi deputați în Dietă; din a doua *petiție* de la Năsăud, cererea să se rupă relațiile cu guvernul ungar, protestul solemn contra proclamării de către Dietă a uniunii Principatului Transilvaniei cu Ungaria, cererea să se constituie un guvern provizoriu transilvănean compus din reprezentanți ai diverselor elemente etnice în număr egal și să se aleagă o Dietă formată în raport cu numărul acestora; iar din *petiția* de la Orlat¹¹⁸, elogiul principiilor de libertate, egalitate și frățietate, în baza cărora se cere ca națiunea română să beneficieze de drepturi egale, suportînd în mod egal sarcinile, și să se acorde o constituție „care să corespundă noțiunii libertății și egalității de persoană și naționalitate” (în această ultimă petiție e evidentă influența programului de la Blaj).

După luarea contraofensivei de către forțele reacționare habsburgice împotriva revoluției ungare, în preajma începerii ostilităților, românii din Transilvania ținură, în afară de adunările grănicerești, o a treia adunare la Blaj, între 3 — 13/15 — 25 septembrie 1848, în care proclamară nerecunoașterea uniunii cu Ungaria și protestînd contra modului cum era frînată de către moșierime aplicarea legii de desființare a relațiilor de aser-

¹¹⁵ *Documente privind începuturile mișcării muncitorești și socialiste din România*, vol. I (1821—1878), Edit. politică, București, 1971, p. 204—205. La paginile 36—239 ale volumului sînt editate numeroase documente (cereri, memorii, rapoarte, proteste, plingeri) privind diferite revendicări ale unor reprezentanți ai clasei muncitoare din țările române, relative la condițiile de lucru, salarizare, greve etc. din perioada 1824—1849.

¹¹⁶ Simion Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 46. Cf. și apelul adresat către grăniceri de Bărnuțiu în manifestul din 12/24 mart., în care-i îndeamnă să ceară recunoașterea națiunii române și participarea ei la Dietă.

¹¹⁷ Textele la Teodor V. Păcățianu, *Cartea de aur...*, I, p. 416—424; „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 13/25 sept. 1848, p. 295—298 (despre adunarea de la Orlat); despre adunările grănicerilor din regimentul II, vezi Virgil Șotropa, *Pagini memorabile din 1848*, în „Arhiva someșană”, nr. 3, 1925, p. 1—20 și Valeriu Șotropa, *op. cit.*, p. 255—258.

¹¹⁸ La adunarea din Orlat au fost prezenți și S. Bărnuțiu și A. T. Laurian.

vire feudală, solicitară adunarea unei Diete alcătuite din deputați aleși din români, maghiari și germani în număr proporțional cu procentul acestora în cadrul populației generale a țării și constituirea unui guvern provizoriu după același criteriu¹¹⁹. Aceasta a fost ultima adunare importantă a românilor transilvăneni care a formulat revendicări social-politice înainte de despărțirea căilor revoluțiilor, provocată de politica parțial greșită a unora dintre membrii nobilimii liberale și ai burgheziei ungare și alimentată de politica de duplicitate a Curții vieneze, care, urmărind dezbinarea celor două revoluții prin aplicarea dictonului „divide et impera”, apelînd și la ajutorul altei forțe reacționare, Imperiul țarist, a reușit să dea o grea lovitură cauzei revoluției și să înfrîngă lupta revoluționară a popoarelor din Imperiul habsburgic¹²⁰.

Curînd după a treia adunare populară românească de la Blaj, din septembrie, avu loc adunarea populară a secuilor, ținută la 15—16 octombrie 1848 în localitatea Lutița, sat în apropierea Odorheiului, manifestare social-politică importantă prin amploarea ei și prin punctele de vedere exprimate. În esență, zecile de mii de țărani și fruntași secui adunați acolo au manifestat o atitudine antihabsburgică fățișă, grănicerii rupîndu-și de pe uniforme insignele împărătești, hotărînd organizarea imediată a unei armate populare care să lupte contra trupelor imperiale (pentru grăbirea formării acestei armate se decise ca revoluționarii prezenți să nu plece mai întii acasă, ci să pornească direct la luptă) și formulînd diverse revendicări printre care solicitarea egalei repartizări a drepturilor și obligațiilor în societate; iar adresîndu-se către concetățenii români și sași prin proclamație, masele adunate și-au exprimat dorința ca în Transilvania să domnească pacea și libertatea, de ale căror roade să se bucure cu toții, declarînd că recunosc naționalitatea, limba și credința acestora și că sînt gata să le apere cu sabia. Din nenorocire însă cursul evenimentelor, influențat de politica de diversiune a habsburgilor, avea să ducă la începerea ostilităților și luptelor, pentru a căror prevenire, împiedicare și încetare au depus o activitate intensă revoluționarii N. Bălcescu și C. Bolliac.

După începerea luptelor, activitatea revendicativă scade în amploare și importanță. Nu se mai produc mari adunări de mase care să formuleze revendicările de drepturi ale poporului. Atît pînă la terminarea luptelor, cît și după aceea, în perioada absolutismului, actele conținînd cereri național-politice vor fi iarăși elaborate de reprezentanții păturii intelectuale, de proveniență nobiliară sau burgheză.

Ultima întrunire cu caracter politic a românilor transilvăneni din anul 1848, cea de la Sibiu din 16/28 decembrie, la care au participat circa 250 de clerici și intelectuali (printre care Șaguna, Barițiu, Laurian), ceru într-o *petiție* (denumită și aceasta „națională” deși nu emana decît de la un număr de membri ai clerului și ai intelectualității transilvănene): restaurarea „oficiolator” în diversele unități administrativ-teritoriale, compuse din „oficiali” (funcționari) din toate categoriile etnice, în număr proporțional; constituirea de comisii mixte care să cerceteze pagubele cauzate prin luptele revoluționare și să stabilească despăgubirile; arme pentru români; deschiderea școlilor și înființarea unor „clase juridice provizorii la Blaj și la Sibiu, pînă cînd se va putea înființa universitatea cerută de la

¹¹⁹ *Istoria României*, IV, p. 147—148; cf. G. Barițiu, *Părți alese...*, II, p. 248—249.

¹²⁰ *Vezi Nicolae Ceaușescu, Cuvîntare la adunarea populară de pe Cîmpia Libertății de la Blaj consacrată aniversării revoluției de la 1848, 17 mai 1973*, Edit. politică, București, 1973, p. 14—15.

monarhul”; rezolvarea, spre a satisface pe „munteni”, a problemei pădurilor din domeniul Cîmpenilor. Se protestează din nou contra unirii cu Ungaria, cerîndu-se ca Principatul Transilvaniei să rămînă independent și să i se întocmească „legi fundamentale” în baza noii constituții austriece, care e „primită și de națiunea română”. În ce privește organizarea politică, să se desființeze guvernul din Cluj și să se constituie un guvern provizoriu al Principatului Transilvaniei; Comitetul român să fie confirmat ca permanent pînă la întrunirea unei Diete generale; să se alcătuiască o Dietă compusă din „toate naționalitățile patriei”; națiunea română, întemeindu-se pe „egalitatea drepturilor și a naționalităților”, își rezervă dreptul să-și aleagă un „cap național”, care să fie confirmat de împăratul Austriei, și să-și organizeze o „Adunare Generală”, ca organe proprii. În încheiere se declară că națiunea română dorește o „monarhie constituțională, iar nu despotism”. În legătură cu problema orînduirii social-economice, actul formulat în această adunare subliniază, exprimînd punctul de vedere al burgheziei, că românii, solicitînd (în petițiile din primăvara revoluției) ștergerea iobăgiei, — care se și realizase, orînduirea feudală fiind, prin aceasta, lichidată, — „cerură tocmai garantizarea (garantarea) proprietății”.

În această ultimă petiție din anul 1848 se reflectă situația sensibil transformată față de cea din primăvara anului; intervin o serie de soluții noi pentru remedierea unor pagube provocate de luptele între forțele revoluționare și pentru prevenirea altora; se mai insistă și acum asupra ducerii la realizare a unor revendicări ale Adunării Naționale de la Blaj din mai, adăugîndu-se însă noi propuneri în legătură cu acestea. Actul oglindește complexitatea împrejurărilor și consolidarea din nou a situației — la început zdruncinată — a împăratului Austriei, care, cum a arătat N. Iorga, „nu recunoscuse nimic și nu făgăduise nimic” românilor¹²¹

Anul 1849, ducînd la căderea revoluției, avea să redeschidă o nouă epocă de guvernare absolutistă în cadrul monarhiei habsburgice. Începînd din acel an, lupta ideologică se va purta de pe alte poziții și va dobîndi alte aspecte.

Pentru perioada dintre începutul anului 1849 și momentul încheierii luptelor revoluționare prin înfrîngerea în august de către armatele aliate habsburgice și țariste a revoluției ungare la foarte scurt timp după semnarea în 2/14 iulie 1849 a *Proiectului de pacificare* între cele două revoluții, se pot semna, ca proiecte conținînd propuneri de reorganizare statală pe baza luării în considerare a prezenței majoritare și a intereselor națiunii române, *memoriile* înaintate conducerii vieneze de unii fruntași ai românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni (Șaguna, Mocioni, Hurmuzaki), care preconizau alcătuirea prin reunirea tuturor ținuturilor locuite de români în cadrul Imperiului habsburgic a unei formațiuni politice proprii, care să fie autonomă, în sensul că să nu depindă de o altă formație politico-administrativă din cadrul imperiului, ci direct de Viena (așadar formația politică cuprinzătoare românească trebuia să fie coordonată, nu subordonată Ungariei), proiecte care nu au dus însă la rezultatul propus.

Primul memoriu, prezentat împăratului Francisc Iosif la Olmütz în ziua de 25 februarie 1849, de o delegație compusă din români din Transilvania, Bucovina, Banat și Ungaria, condusă de Andrei Șaguna, era redactat în numele tuturor românilor din Imperiul habsburgic, iar

¹²¹ N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, II, p. 172 (vezi actul la T. V. Păcățianu, *op. cit.*, I, p. 511—514).

la conceperea lui au participat, pe lângă Șaguna, A. T. Laurian, Ion Maiorescu, Popassu, Popp, Sina și alți români din diferite provincii ale imperiului. Se cerea ca noua formație să constituie un „Mare Ducat”, ca această formație să fie administrată de un șef politic ales de organul reprezentativ general constituind Congresul național al românilor din imperiu, congres care trebuia să aleagă și un organ colegial (un parlament local) numit Senat, precum și un șef bisericesc în a cărui subordine să se afle toți episcopii ortodocși de pe teritoriul românesc; același congres trebuia să stabilească numărul și întinderea județelor care urmau să fie organizate pe acest teritoriu preconizat ca autonom din punct de vedere administrativ și bisericesc; se mai cerea ca românii din imperiu să aibă deputați în Parlamentul din Viena și reprezentanți în ministerul de acolo. Memoriul urmînd a fi remis spre rezolvare de către împărat Președinției Consiliului de miniștri, Șaguna a adresat către aceasta la 5 martie 1849 un nou memoriu (întocmit de Ion Maiorescu și semnat numai de Șaguna în numele românilor), în care se sprijineau cererile formulate în memoriul de bază anterior, argumentîndu-se că prin constituirea unei provincii proprii, cu șef politic propriu și parlament local propriu pentru români se înlătură orice dominație politică din partea altui popor și se asigură egalitatea politică pentru români. Tot în sprijinul memoriului din 25 februarie, Șaguna împreună cu mai mulți alți colaboratori au mai înaintat împăratului în aprilie 1849 un nou memoriu, în care se ridicau împotriva dezmembrării românilor din imperiu în diferite provincii istorice, susținînd că reunirea lor într-o singură provincie poate fi considerată ca singurul mijloc de păstrare a naționalității pentru români¹²². Măsurile prin care Austria a recunoscut individualitatea administrativă a provinciilor istorice au împiedicat însă realizarea acestor idei ale lui Șaguna și colaboratorilor săi, care au fost susținute într-o formă similară, dar tot nerealizată, de unii urmași, soluția pe care a impus-o istoria urmînd să fie alta.

4. PROGRAMUL REVOLUȚIEI DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Programul revoluționar din Țara Românească, întocmit de comitetul revoluționar în baza programului formulat inițial la Paris în adunarea convocată la 8/20 martie din inițiativa lui Nicolae Bălcescu, exprimat parțial și în petițiile din martie și aprilie, completat cu o însuflețită expunere de motive, a fost cuprins în *Proclamația de la Islaz*, manifestul patriotic revoluționar din 9/21 iunie 1848.

Înainte de a trece la studiul Proclamației, se impune să insistăm în mod deosebit asupra faptului că ea reprezintă, ca și actele transilvănene din mai, ca și actele întocmite de moldoveni în august 1848, rodul unor strădanii îndelungate și repetate, realizate începînd din martie și continuînd în aprilie și mai, concretizate în programele, petițiile și memoriile

¹²² Cf. *Istoria României*, IV, p. 155—156; *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 257—258; Mihail Popescu, *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848—1849. Acte din arhivele de la Viena*, București, 1929, p. 31—38, 80—88; corespondența dintre transilvăneni și bucovineni la Teodor Bălan, *Eudoxiu Hurmuzaki și memoriul românilor ardeleni din luna lui februarie 1849*, Cernăuți, 1943 (extras din „Buletinul Muzeului Bucovinei”, s. II, an. I—II, 1943—1944), p. 17—33.

studiate mai sus. Programul a fost în acest răstimp amplificat și tot mai temeinic motivat; temelia lui era însă pusă deja din martie.

Dintre formele succesive treptat îmbunătățite ale programului, cea mai apropiată în timp de difuzarea Proclamației este aceea cuprinsă în actul înaintat în luna precedentă delegatului turc sosit pe pământul românesc.

În timpul prezenței comisarului Talaat Efendi (trimis din partea sultanului spre a urmări situația din Principate) la București, în mai 1848, i s-a înmănat acestuia un documentat *memoriu* de către reprezentanții burgheziei și boierimii liberale, exponenți ai curentului liberal moderat, act prin care s-a urmărit câștigarea reprezentantului Porții și, prin el, a conducătorilor Imperiului otoman în favoarea reformelor preconizate de „partida liberală a Țării Românești” și impuse de „spiritul secolului”¹²³. Pentru a nu alarma pe reprezentantul puterii suzerane, se spune în document că e vorba doar de „ameliorarea instituțiilor Principatului”, care — se precizează — este și în interesul Porții, și se exprimă speranța că aceasta nu va împiedica opera de ameliorare, pentru că o astfel de acțiune ar fi nu numai contrară adevăratelor interese ale Porții, dar și „contrară spiritului capitulațiilor, care recunosc Principatului dreptul de autonomie”. Ridicându-se împotriva Regulamentului organic și demonstrând că el, pe de o parte, nu e corespunzător intereselor țării, fiind „un amalgam de dispoziții eterogene și contradictorii”, care „lasă în sensul ambiguu al dispozițiilor sale câmp liber oricărui fel de abuz”, face să „apeleze toată greutatea impozitelor pe clasele cele mai sărace” și „restringe puterea politică în cercul unei aristocrații privilegiate”; pe de altă parte nu este corespunzător nici intereselor Porții, întrucât acordă Imperiului țarist „facultatea de a se amesteca în treburile interne ale statului” — contrar prevederilor tratatelor, care nu acordă acelui imperiu decât facultatea de a garanta drepturile românilor în caz de încălcare din partea Porții —, actul cere ca aceasta să apere drepturile românilor, care doresc să-i comunice punctele principale ale reformelor pe care ei proiectează să le introducă în „constituția” lor, pentru ca Poarta să vadă că aceste puncte nu contravin prerogativelor sale. În scopul schimbării constituției existente, românii cer în primul rând „o reprezentare mai echitabilă a diverselor clase ale societății în Adunarea națională”, pentru ca aceasta să fie „o expresie mai justă a dorințelor și nevoilor țării”; cer libertatea presei; cer constituirea gărzii naționale; vor ca impozitele să apeleze asupra tuturor claselor societății; vor să proclame desființarea robiei și să înfăptuiască „eliberarea completă a țăranului” cu despăgubire din partea statului; vor să introducă principiul responsabilității miniștrilor și să-i asigure realizarea prin posibilitatea acordată „Camerei” de a-i acuza și de a-i trage pe aceștia la răspundere pentru eventualele lor abuzuri și prevaricațiuni; vor „abolirea tuturor titlurilor de noblețe” și diminuarea listei civile a domnului, care — se arată — e superioară celei a altor suverani europeni și disproporționată cu slabele resurse ale țării. Reformele preconizate în acest memoriu corespund, în cea mai mare parte, cu cele propuse în petițiile din martie și aprilie și cu cele formulate în Proclamația de la Islaz, pînă la lansarea căreia mai erau doar câteva zile. În plus față de acele acte, se formulează în acest memoriu ideea unirii politice a celor două Principate — care va fi susținută și în presa apărută în timpul revoluției — re-

¹²³ Textul în *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 438—442.

liefindu-se situația geografică, omogenitatea populației și tendințele de a se grupa într-un stat a celor două formații politice.

La memoriul înmînat lui Talaat Efendi se referă, fără îndoială, pasajul dintr-un raport al consulului Franței la București, Hory, către ministrul francez Bastide, din 10/22 iunie 1848, raport în care, după ce-i anunță acestuia plecarea comisarului turc la Iași în 7/19 iunie, consulul scrie că prințul Bibescu a trecut subit la măsuri coercitive, în urma insistențelor generalului țarist Duhamel, care e nemulțumit de „demersul făcut de tinerii români pe lângă comisarul turc”, prin care l-au asigurat pe acesta de devotamentul către Poartă. Se adaugă în raport, după ce se arată că s-au operat numeroase arestări, că „agitația, concentrată în tinerețea română, are mai multă tărie și ramificații mai întinse” decît pare să creadă prințul. Se precizează, în fine, că tineretul speră să „ridice țara și să introducă o reformă radicală”¹²⁴.

La elaborarea și desăvîrșirea programului, finisat în mai, au colaborat membri ai burgheziei și ai boierimii liberale: în afară de democrații revoluționari Nicolae Bălcescu (principalul autor) și A. G. Golescu-Negru, liberalii radicali (în frunte cu C. A. Rosetti și I. C. Brătianu) și liberalii moderați (în frunte cu I. Heliade Rădulescu, Chr. Tell și N. Golescu). Participările membrilor aparținînd unor clase și curente de idei diferite ca nuanțe, deși unite în privința țelului final comun, s-au oglindit atît în conținutul programului (care cuprinde, pe lângă măsurile revoluționare tinzînd la răsturnarea vechii orînduiri sociale și la înlocuirea ei cu una nouă, și măsuri organizatorice tinzînd doar la perfecționarea suprastructurii politico-juridice), cît și în modul conducerii acțiunii revoluționare (data începerii revoluției, modalitățile desfășurării ei, realizarea punctelor programului). Punctul principal de diferențiere în conceperea modului realizării programului comun antifeudal și național l-a format rezolvarea problemei agrare, care pentru democrații revoluționari a format problema centrală și cea mai urgentă a programului, a cărei rezolvare a fost însă temporizată de liberalii moderați, ceea ce rezultă mai ales din suspendarea lucrărilor Comisiei proprietății constituită pentru aplicarea punctului 13 al programului, de către membrii Locotenenței domnești (constînd din cei trei liberali moderați menționați mai sus), tocmai în momentul cînd deputații care alcătuiau comisia ajunseseră în majoritate la un acord cu privire la suprafața de pămînt cuvenită împroprietărilor.

Proclamația¹²⁵ formează un act complex, care exprimă un program politic radical și cuprinde, pe de o parte, o declarație de drepturi, pe care burghezia revoluționară din Țara Românească a considerat necesar s-o enunțe solemn în vederea includerii cu dezvoltări și precizări în noua constituție; pe de altă parte, liniile de bază ale unui proiect de organizare a statului potrivit ideilor și intereselor aceleiași burghezii.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 507—508. În aceeași zi se scria de către un moldovean în ziarul din Augsburg „Allgemeine Zeitung”, că nu trebuie disprețuită o națiune care „de secole dezarmată, prin puterea brutală apăsată și în mai multe părți sfîșiată, împlintă mereu deasupra mormintelor părinților săi speranța divinei Libertăți” (*ibidem*, p. 510).

¹²⁵ Vezi textul Proclamației de la Islaz editat în *Anul 1848 în Principatele române*, t. I, București, 1902, p. 490—501, și reeditarea textului ediției franceze, în Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 144—154. În instrucțiunile date lui Ion Ghica, pentru misiunea sa la Constantinopol, în 17 mai 1848, comitetul revoluționar afirma dreptul la autonomie al Țării Românești și cerea ca Poarta să recunoască românilor „dreptul de a aduce instituțiilor lor toate schimbările pretinse imperios de nevoile țării” (*Anul 1848...*, I, p. 399—400).

Privitor la drepturile omului și cetățeanului, sintetizate în formula revoluționară cunoscută (care nu e reprodusă expres în Proclamație, așa cum se făcuse în punctul 15 al Petiției naționale transilvănene din mai), se proclamă ca măsuri și reguli privind *libertatea* :

— emanciparea clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire (punctul 13, față de care în cuprinsul Proclamației se precizează în plus : „Claca și acea dar infamă iobăgie se desființează, lucrarea la lucrul drumurilor se desființează, săteanul fără pământ se face proprietar”, cu despăgubire din partea vistieriei)¹²⁶ ;

— dezrobirea țiganilor prin despăgubire (punctul 14 al recapitulației, care în corpul Proclamației este completat prin următoarea precizare : „Poporul român leapădă de la sine neomenia și rușinea de a ține robi și declară libertatea țiganilor celor particulari... iar patria... din vistieria sa, va despăgubi pe oricine va reclama că a avut pagubă din această faptă creștinească”) ¹²⁷ ;

— emancipația israeliților și drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință (punctul 21) ;

— libertatea absolută a tiparului prevăzută la punctul 8 al recapitulației, la care textul Proclamației adaugă următoarele completări privind și libertatea cuvântului și a întrunirilor : „Poporul român decretă tipar liber, cuvântare liberă, adunări libere, spre a vorbi, a scri cele de folos, spre a arăta adevărul” ¹²⁸. În text se adaugă și justificarea acestor libertăți, arătându-se că adevărul, ideile, cunoștințele sînt „în folosul general al oamenilor, ca soarele, ca aerul, ca apa, și prin urmare sînt proprietate universală ; și dacă se cuvine a fi respectată însăși proprietatea particulară, cu atît mai virtuos este sacră și neatinsă proprietatea universală” ¹²⁹ ;

— libertatea alegerilor, exprimată numai în corpul Proclamației, în formula : „alegera largă, liberă, dreaptă...” ¹³⁰ ;

— la acestea trebuie adăugate : libertatea de a învăța (punctul 16) și libertatea țării în raporturile externe, în scopul realizării căreia se pretinde la punctul 1 „independența administrativă și legislativă... și neamestec a nici unei puteri dinafară în cele din intru ale sale”, și la punctul 12 „emancipația mănăstirilor închinat”. Nu se mai prevede însă inviolabilitatea domiciliului, care fusese înscrisă în Petiția din aprilie, față de care se adaugă însă mai multe alte libertăți, amintite.

Prin aceste prevederi, revoluționarii din Țara Românească au căutat să realizeze la 1848 ideea de libertate, pe care în corpul Proclamației ei o cuprindeau și în formularea generală : „Poporul, decretînd odată drepturile civile și politice ce le-a avut totdeauna tot cetățeanul, declară că tot românul e liber...” ¹³¹, precum și în constatarea că, în calitate de soldat în gvardia națională „tot românul e un garant al libertăților publice” ¹³².

Dintre regulile și drepturile prin care se exprimă principiul cuprinzător al *egalității*, în Proclamație se prevăd :

— egalitatea drepturilor politice, care se reliefează și prin regula alegerii domnului și a reprezentanților (deputaților) din toate stările societății, precum și prin prevederea emancipării israeliților și a drepturilor

¹²⁶ *Ibidem*, p. 493.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 495.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 492.

¹²⁹ *Ibidem*.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*, p. 495.

¹³² *Ibidem*, p. 492.

politice pentru orice compatrioți de altă credință (punctele 2, 4, 5 și 21);
— egalitatea drepturilor civile, înscrisă numai în corpul Proclamației¹³³;

— desființarea rangurilor titulare ce nu au funcții (punctul 17);

— egalitatea în materie fiscală, prin prevederea contribuției generale (punctul 3, completat în corpul Proclamației cu precizarea: după venitul fiecăruia, ceea ce exprimă mai exact și mai integral egalitatea în această materie)¹³⁴;

— egalitatea în materie de învățământ, prin prevederea unei instrucții egale și întregi pentru tot românul, de amîndouă sexele (punctul 16). Aici trebuie să remarcăm că egalitatea între sexe e prevăzută expres în Proclamație numai în materie de instrucție (fapt care marchează una din limitele acesteia).

Tot în vederea realizării principiului egalității, se prevede în textul Proclamației, ca o necesitate stringentă, chemarea tuturor „la aceleași drepturi și datorii într-o patrie dreaptă, înfloritoare”¹³⁵ și se subliniază că „Patria este a noastră și a voastră... aceleași drepturi vom avea cu toții”, și că „La această mare faptă a mîntuirii, tot românul are dreptul de a fi chemat”¹³⁶.

Prin aceasta se exprimă și al treilea principiu fundamental revoluționar: *fraternitatea*, cu privire la care în cuprinsul Proclamației se mai află și alte pasaje semnificative, relevante ale spiritului ce stăpînea pe membrii păturilor sociale ridicate la luptă. Deosebit de clar e pasajul: „Strigarea românilor e strigare de pace, strigare de înfrățire”¹³⁷, iar după ce se arată că „tot românul e un atom al întregii suveranități a poporului”¹³⁸ și — înșirîndu-se diversele categorii sociale din care era compusă societatea din Țara Românească în acel timp — că el „e fiu al patriei”¹³⁹, se indică consecința acestor împrejurări: „Aceasta ne înfrățește și face să înceteze toate interesele, să se stingă toate urile”¹⁴⁰. Iar ceva mai departe: „Poporul român voiește o patrie tare, unită în dragoste, compusă din frați...”¹⁴¹.

Dar în afară de drepturile omului și cetățeanului, dintre care o parte fusese solicitată și în proiectele și memoriile anterioare, Proclamația de la Islaz cuprinde și o serie largă de prevederi privind înlocuirea mecanismului de stat vechi cu unul nou, corespunzător etapei de dezvoitare a bazei social-economice a țării, cuprinde o parte alcătuită din multiple „decretați” ale unor noi forme de stat, care trebuiau să fie incluse și ele în noua constituție și să ducă la transformarea, prin așezarea pe temelii moderne, a organizării constituționale și administrative a statului. Nici prevederile acestea de ordin organizatoric (constituțional și administrativ) nu erau toate noi, căci unele fuseseră propuse și în diferite proiecte și memorii precedente, însă felul în care au fost înțelese acestea, ca și cele privind drepturile omului, fericita lor completare cu elemente noi, modul sistematizării și susținerii necesității lor cu argumente concret-istorice sau teoretic-filozofice, acordă actului un caracter democratic și revoluționar mai net și mai avansat decît al tuturor celor dinaintea lui din Țara Românească.

¹³³ *Ibidem*, p. 491.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 491.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 490 și 498—499.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 490.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 491.

Ca organe centrale supreme ale țării sînt preconizate în Proclamație o adunare generală și domnul.

Adunarea generală („Adunanza generală”, cum o denumește Proclamația) trebuia să fie compusă din reprezentanți ai tuturor stărilor societății (punctul 4). Obșteasca obișnuită Adunare, vechiul organ central al statului prevăzut de Regulamentul organic, compus exclusiv din boieri, urma să fie deci înlocuită printr-o nouă adunare, cu bază mai largă. Redactorii Proclamației nu consideră însă această lărgire a bazei adunării generale ca o măsură nouă, care face din acest organ central o instituție calitativ nouă, ci ca restaurarea unui drept și a unei libertăți vechi: „Poporul român — se explică în cuprinsul Proclamației — dă înapoi la toate stările dreptul cel vechi de a avea reprezentanți în generala Adunare, decretă de azi înainte alegerea largă, liberă, dreaptă, unde tot românul are dreptul de a fi chemat și unde numai capacitatea, purtarea, virtuțile și încrederea publică să-i dea dreptul de a fi ales”¹⁴². În Proclamație se expun deci și principiile de bază ale sistemului electoral, prin indicarea condițiilor fundamentale necesare pentru a fi alegător și eligibil. Opinia eronată că prin modul de alcătuire al noii adunări s-ar reveni la o formă veche, aparține, desigur, redactorului principal al textului Proclamației, Ion Heliade Rădulescu. Ceilalți membri ai Comitetului revoluționar, și în special N. Bălcescu și A. G. Golescu au înțeles însă, fără îndoială, prin „Adunanza generală compusă din reprezentanți ai tuturor stărilor societății” o instituție revoluționară, de factură nouă și cu misiune înnoitoare.

În afară de această Adunare generală obișnuită, Proclamația prevede la punctul 22 al recapitulației, și o „Adunanza generală extraordinară constituantă”, cu atribuția întocmirii constituției țării pe baza „articolelor” decretate de popor în acea Proclamație.

Mai mult, ea prevede și o adunare extraordinară cu atribuții și caracter special, aleasă la 15 ani o dată în vederea revizuirii Constituției prin introducerea în contextul ei a unor noi reforme, pe care le va cere spiritul timpului: „Această Adunanza (e vorba de Adunarea generală extraordinară constituantă, *n.n.*) va lăsa în moștenire viitorimii Constituția aceasta și va fi datoare încă a o încheia printr-o legiuire, prin care neapărat la fiecare 15 ani, din dreptul său, să-și aleagă poporul deputați extraordinari, cari, venind în Adunanza extraordinară, să introducă reformele cerute de spiritul epocii”¹⁴³. Se explică necesitatea acestei forme organizatorice și proceduri de revizuire a constituției prin aceea că „Cu aceasta se împiedică de acum înainte vrednica de plîns nevoie de a se cere reforme cu mina armată și vor fi ferii copiii și strănepoții noștri de necesitatea în care s-a aflat astăzi poporul român”¹⁴⁴. Am arătat mai sus, cînd am tratat despre proiectul de constituție al lui Cîmpineanu, care preconiza și el o revizuire a actului fundamental la date anticipat fixate, că această idee nu era realistă și corespunzătoare practicii, care dovedește că nu se poate ști dinainte cînd va deveni inaplicabilă, desuetă ori inopertună o normă sau o instituție.

Celălalt organ suprem al statului era domnul, trecut în Proclamație după Adunarea generală. Condițiile principale ale alegerii și funcțiunii sale sînt fixate în punctul 5 al recapitulației, care prevede „Domnul responsabil ales pe cîte cinci ani și căutat în toate stările societății”. La

¹⁴² *Ibidem*, p. 492.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 496.

¹⁴⁴ *Ibidem*.

aceste elemente de bază privind alegerea, durata și consecința principală a activității sale : responsabilitatea, se mai adaugă în textul Proclamației diferite precizări privind caracteristicile și ocuparea funcției domnești. Și anume, se spune că poporul — adăugându-se și aici ideea tradiționalistă, întilnită și în alte locuri ale textului Proclamației : „după vechile sale drepturi” — voiește ca domnul „să fie tare prin dragostea publică, drept, luminat, voitor de bine patriei și, ca să-l poată afla la alegere astfel, decretă, după vechile sale drepturi, a-l căuta în toate stările societății, în toată nația, iar nu într-un număr mărginit de oameni”¹⁴⁵. Lărgindu-se astfel baza de alegere a domnului, se mai precizează că „Domnia nu e drept de moștenire a nici unei familii, domnia este a patriei”¹⁴⁶, excluzându-se deci expres caracterul ereditar al acestei funcții. Și se adaugă și ideea că în domn „este personificată suveranitatea acestui popor”¹⁴⁷. Se precizează, în aceeași ordine de idei, că „puterea suverană” se află, în Țara Românească, în poporul român, care are în consecință dreptul de a numi pe „capul cel mai înalt al patriei”¹⁴⁸. Poporul, avînd „dreptul suveran”, poate „revesti”, îmbrăca cu acesta „pe oricine va socoti de cuviință și pe cîți ani i se va părea că-i este mai de folos”¹⁴⁹. Astfel se explică hotărîrea poporului ca domnia să se acorde celor aleși numai pe perioade de cinci ani, urmărindu-se prin aceasta, în intenția redactorilor Proclamației, încetarea rivalităților și provocarea unei emulații între cetățeni în sensul de a fi „buni, întregi și folositori patriei, ca să tragă încrederea publică”¹⁵⁰.

Privitor la titulatura șefului statului, Proclamația hotărăște ca aceasta să conștie exclusiv în denumirea de „domn”. Ea elimină prin aceasta titlurile introduse „de la străini împotriva vechilor sale datine”, ca de pildă, cel de „prinț”, luat din „limbile Europei” sau cele de „Prea înălțat, Prea luminat”, provenind de la fanarioții iubitori de titluri¹⁵¹.

În concepția profund democratică a Proclamației, trebuia să se asigure oricărui cetățean al patriei posibilitatea de a ajunge să ocupe acest post suprem al statului și de a reveni, după terminarea funcției, în rîndurile cetățenilor : „Domnul este ales unul dintre cetățeni și după domnie rămîne iară cetățean, fiu al patriei”¹⁵².

În legătură cu instituția domniei, Proclamația se ocupă și cu retribuirea acestei funcții, cu „lista civilă” a domnului, prevăzînd, la punctul 6 al recapitulației, reducerea, „împuținarea” ei, motivîndu-se măsura prin necesitatea reducerii „mijloacelor de corumpere” ; iar în textul Proclamației se adaugă la motivare pe de o parte nevoia de bani în vederea acoperirii multelor trebuințe ale țării și a numeroaselor cheltuieli necesare pentru progresul acesteia, pe de alta „neapărata nevoie ca domnul să dea exemplu mai întîi de simplitate și de viață cumpătată”¹⁵³, spre a se frîna tendința cheltuielilor somptuarii.

Tot în vederea reducerii mijloacelor de corupere, se prevede la punctul 9 că orice recompensă trebuie să vie de la patrie (fiind stabilită de către reprezentanții săi), iar nu de la domn.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 493.

¹⁴⁶ *Ibidem*.

¹⁴⁷ *Ibidem*.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 493—494.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 494.

¹⁵² *Ibidem*.

¹⁵³ *Ibidem*.

Prin reglementările propuse privind domnia, revoluționarii au tins la înlocuirea vechiului șef de stat de caracter feudal, exponent al boierimii, cu un șef de stat ales de preferință din sînul burgheziei (neputîndu-se presupune că ar fi fost în intenția revoluționarilor burghezi alegerea lui din rîndurile maselor populare). Acest șef de stat — a cărui alegere ar fi urmat să se facă potrivit prevederilor noii constituții și care ar fi urmat să conducă potrivit prevederilor aceluiași act fundamental — trebuia să fie formal un monarh constituțional. Din reglementarea modului și sursei sale de alegere, din reducerea retribuției sale, din prevederea responsabilității sale și în special din limitarea duratei mandatului său, rezultă însă tendința burgheziei de a instaura, în fapt, o republică.

În ce privește celelalte organe ale statului, Proclamația se ocupă mai întîi de organele administrative. Ea amintește ca organe centrale pe miniștri, în punctul 7 al recapitulației, unde prevede „responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcția ce ocupă” (miniștrii alcătuiesc guvernul, menționat ca organ colectiv și răspunzător în corpul Proclamației), iar relativ la organele administrației locale, prevede ca principiu de bază, la punctul 10, prin simetrie cu organele supreme centrale, constituirea lor prin alegere, proclamînd „Dreptul fiecărui județ de a-și alege dregătorii săi, drept care purcede din dreptul poporului întreg de a-și alege domnul”. În corpul Proclamației se utilizează denumirea de „funcționari publici”, în sfera cărora ea cuprinde și pe miniștri, decretînd responsabilitatea tuturor, pe considerentul că neresponsabilitatea nu este dreptul nimănui, neputîndu-le reveni nici prin moștenire, nici prin convenție ¹⁵⁴.

În organizarea forței armate, Proclamația completează sistemul existent al armatei regulate cu înființarea unei gărzi naționale, care să garanteze mai bine pacea, „averile materiale, morale și politice” ale poporului, fericirea publică și libertățile publice ¹⁵⁵. În finalul Proclamației, se pledează pentru înrolarea („înarmarea”) în cadrul gărzii naționale, nu numai spre „asigurarea drepturilor” tuturor, dar și spre realizarea — utopică — a „înfrățirii claselor înăuntru” cît și — idee care dovedește lărgimea concepțiilor autorilor actului — spre „a face parte în cruciata înfrățirii națiilor în afară” ¹⁵⁶.

În organizarea financiară se pune la bază ca principiu fundamental egalitar și democratic contribuția generală după veniturile fiecăruia ¹⁵⁷.

În organizarea bisericească se proclamă vechiul deziderat al emancipației mănăstirilor închinatelor, se decretă ca prisosul veniturilor mănăstirești să fie al țării și se înscrie obligația de a se trimite periodic la locurile sfinte bani și materiale destinate cultului religios și întreținerii de școli și de preoți ¹⁵⁸.

Recunoscînd, potrivit concepțiilor burgheze, „facerile de bine ale comerțului” și știind că creditul este un motor principal al acestuia, care — se subliniază critic — n-a fost înlesnit de regimul feudal, Proclamația „decretă” organizarea unei Bănci naționale, cu fonduri naționale ¹⁵⁹.

Deosebit de atent se ocupă Proclamația de administrația în ramura învățămîntului, de dezvoltarea rețelei institutelor de învățămînt. În această.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 491.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 492.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 499—500.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 491.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 492—493.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 492.

privință, decretă mai întâi generalitatea, egalitatea și gratuitatea învățămîntului¹⁶⁰. Decretă — trasînd liniile viitoareii organizări generale a rețelei institutelor de învățămînt de toate gradele din întreaga țară — „în București o școală politehnică, cîte o universitate în București și Craiova și cîte un liceu precum și pensionate pentru amîndouă sexele, cîte un liceu, asemenea și un pensionat în fiecare județ, cîte o școală normală în fiecare plasă și cîte o școală începătoare, bine întocmită, în fiecare sat”¹⁶¹. Se preocupă și de limba de predare și de modul de scriere, și în acest sector „decretă științele ca și pînă acum în limba patriei. . . cu literele sale atît în cărțile profane, cît și în cele sacre, cum și introducerea literelor (se subînțelege : latine, *n.n.*) în toate cancelariile”¹⁶². În sectorul învățămîntului, Proclamația trasează guvernului (organ colegial, compus din miniștri) obligația de „a pune cea mai activă stăruință spre a se înființa așezămintele de educație publică”, prevăzînd răspunderea acestui organ superior administrativ al statului în caz de neconformare, precum și sarcina lui de a se preocupa de generalizarea instrucției¹⁶³.

În ramura judecătorească, aducînd critici judecătorilor „de sistema veche” în legătură cu unele aspecte ale activității lor, Proclamația prevede, sub influența iluminismului beccarian, desființarea pedepsei cu moartea și a pedepsei cu bătaia, precum și înființarea de așezăminte penitenciare în scopul reeducării celor condamnați (punctele 18, 19 și 20 ale recapitulației, precum și corpul textului)¹⁶⁴.

În fine, relativ la relațiile externe ale noului stat organizat pe baza acestor principii și reguli de bază, actul proclamă în punctul 1 al recapitulației independența lui administrativă și legislativă, neamestecul nici unei puteri din afară în cele dinăuntru ale sale. Asupra acestui aspect, pe care îl consideră fundamental și indiscutabil, Proclamația insistă în mai multe locuri și în restul cuprinsului ei. Cu deosebită tărie se arată că „Poporul român, încît către cele din afară, nu supără pe nimeni, respectă toate puterile și cere a respecta și ele drepturile lui”¹⁶⁵. Protestînd împotriva încălcărilor suveranității sale, „Popolul român voiește cu o voință tare a-și păstra neatîrnarea administrației sale, neatîrnarea legiurii sale, dreptul său suveran în cele din năuntru”¹⁶⁶. În ce privește una din laturile principale ale relațiilor externe, în speță modul de organizare a relațiilor cu Imperiul otoman, Proclamația precizează că „popolul român. . . reclamă a-și avea relațiile deadreptul cu Înalta Poartă”, excluzîndu-se interpunerea unei terțe puteri care ar putea ocaziona întreruperea acestora¹⁶⁷, și decretă un „reprezentant al țării la Constantinopole dintre români” (punctul 15).

Prin această construcție a unei noi organizații de stat, ale cărei baze le pun în Proclamația de la Islaz, care conține un întreg sistem înnoitor constituțional și administrativ, revoluționarii de la 1848 din Țara Românească declară deschis că după abolirea Regulamentului organic, pe

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 494.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 494—495.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 495.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 491.

¹⁶⁶ *Ibidem*.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 495.

care o proclamă expres în unul din primele aliniate ale Proclamației (arătând prin aceasta că urmăresc schimbarea organizării constituțional-administrative învechite cu una nouă), urmăresc să creeze, pe plan intern prin realizarea noii organizări, democratice, propuse, și pe plan extern prin excluderea amestecului oricărei puteri străine în treburile interne ale țării, „o patrie dreaptă, înfloritoare și care cu tot dreptul nu va mai putea suferi control străin”¹⁶⁸.

Problema *naturii juridice* a Proclamației de la Islaz a format obiectul unei controverse între autorii mai vechi sau mai noi care au abordat-o. Deși examinarea, efectuată mai sus, a conținutului actului ne-a demonstrat că Proclamația cuprinde un program de organizare pe baze și în forme noi, a unui nou tip de stat, cu altă rațiune de existență și altă finalitate decât vechiul stat feudal, considerăm necesară o adâncire a problemei prin reexaminarea atentă nu numai a cuprinsului, dar și a formelor și condițiilor elaborării actului, precum și a altor elemente și împrejurări care pot ajuta la clarificarea naturii sale.

Acest act de deosebită importanță istorică, cu a cărui citire s-a început, la 9/21 iunie 1848, revoluția din Țara Românească, a constituit prefața însuflețitoare și călăuza luptei revoluționare ce se deschidea pentru doborârea orînduirii feudale și instaurarea orînduirii burgheze în cuprinsul Țării Românești.

Cercetat în trecut, în general sumar, în ce privește conținutul, în numeroase opere care s-au ocupat de acea perioadă, vechile lucrări s-au mărginit a-i da o denumire sau alta (proclamație, manifest, program, declarație de drepturi, bazele constituției, proiect de constituție, constituție) fără a proceda la o analiză aprofundată, sprijinită pe argumente și dovezi, a naturii sale juridice¹⁶⁹. Eflorescența de păreri diferite relative la natura actului își are izvorul în părerile revoluționarilor din 1848, care nu au ajuns la o cristalizare definitivă¹⁷⁰.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 491.

¹⁶⁹ „Proclamație” în care se prezintă „cereri” și se evidențiază „tendențele” revoluționarilor, cuprinzind „un mănunchi bogat de idei nouă”, consideră acest act A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. XII, București, 1930, p. 69, 77–78 și 98. *Manifestul Țării Române* este denumirea dată în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, numerele din iunie 1848, unde e publicat sub acest titlu. „Program” este considerat el de N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană, vol. IV, partea I, București, 1927, p. 100–101; V. Moldovan, *Curs de istoria dreptului român pentru anul I drept*, litografiat, Cluj, 1933, p. 222–223; *Istoria României*, IV, București, Edit. Acad., 1964, p. 64–69, 71, 73, 75 și 87. „Bazele constituției” consideră N. Iorga punctele proclamate în acest act (N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. IX, București, 1938, p. 152 și 154). „Proiect de constituție” îl socotesc V. Onișor, *Istoria dreptului român pentru anul I al Facultății de drept*, ed. a II-a, Cluj, 1925, p. 331 și C. I. Gulian, *Gindirea social-politică a lui Nicolae Bălcescu*, București, E.P.L.P., 1954, p. 34. „Constituție” e denumit, fără adăugirea de explicații, de N. Blaremborg, *Essai comparé sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, București, 1885 (1886), p. 633–635; VI. Hanga, *Istoria statului și dreptului R.P.R.*, ed. a III-a, vol. I, București, 1957, p. 605; Z. Orenstein, *Gindirea social-economică înaintată din țările românești la mijlocul secolului XIX*, în „Probleme economice”, IX (1956), nr. 7, p. 123.

¹⁷⁰ Opiniile revoluționarilor din 1848 au fost împărțite între: „constituție” (*Anul 1848...*, I, p. 591, 593 și 594; II, p. 408, 411 și 545 etc.), „program” (*Anul 1848...* II, p. 103; N. Bălcescu în *Ion Ghica, Amintiri din pribegia după 1848*, vol. II, București, 1940, p. 215; Eftimie Murgu, într-o scrisoare către N. Bălcescu reproducută la G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 171) și „bazele constituției” (*Anul 1848...*, I, p. 565 și 597; II, p. 411).

Juriștilor și istoricilor din România socialistă le revine meritul de a fi abordat temeinic această problemă și de a-și fi susținut cu argumente opiniile, în unele cărți sau articole¹⁷¹.

Dar nici opiniile exprimate de acești autori nu coincid. În consecință, credem că este indicat a aduce o contribuție prin reexaminarea completă a chestiunii, în vederea stabilirii unei păreri cât mai corespunzătoare realității istorice și juridice, cu observația că încadrarea acestui act într-una ori alta din formele sau categoriile de acte juridice nu poate augmenta sau diminua valoarea sa intrinsecă, el fiind — independent de categoria din care face parte — unul din cele mai valoroase și progresiste acte ideologice din istoria României pînă în secolul al XIX-lea.

Opiniile anterioare privind natura juridică a actului sînt, într-o expunere rezumativă, următoarele :

1. Opinia potrivit căreia Proclamația de la Islaz a fost o *constituție*¹⁷² e sprijinită pe următoarele argumente : ea „a consacrat rezultatul victorios al luptei de clasă împotriva stăpînitorilor feudali interni și externi”, „a consacrat victoria revoluției burghezo-democratice și desființarea exploatării feudale”; cele 22 de puncte, precedate de expresia „poporul român decretă”, enunță normele juridice, iar restul Proclamației are caracter de preambul și cadru de prezentare (deci actul, unic de altfel, cuprinde două părți : o proclamație și un program) ; punctul 13, privind desființarea clăcii și improprietărea clăcașilor, a desființat aservirea feudală și învederează, prin aceasta, în mod decisiv, valoarea constituțională a actului ; prin adoptarea în largi adunări populare, actul a avut o puternică bază de masă ; el a obținut adeziunea întregului popor ; actul a fost sancționat de domnitor ; aplicarea sa în iunie—septembrie 1848 arată valoarea sa de constituție ; prevederea din punctul 22 privind întrunirea unei Adunări Constituante care să întocmească o constituție în baza celor 21 de puncte ale programului trebuie înțeleasă în sensul că prin acest punct se exprima preocuparea de a statornici prin organul reprezentativ sistemul de garanții al drepturilor cucerite prin revoluție. Din aceste argumente, susținătorii opiniei examinate trag concluzia că actul corespunde prin esență, conținut și formă de adoptare cu o constituție.

2. Opinia potrivit căreia ne aflăm în prezența unui *act constituțional*¹⁷³ se sprijină pe argumentele următoare : deși actul de la Islaz nu

¹⁷¹ În ordine cronologică, acestea sînt : Dionisie Ionescu, Gheorghe Țuțui și Gheorghe Matei, *Dezvoltarea constituțională a statului român*, București, Edit. științifică, 1957, p. 110—114 ; Tudor Drăganu, *Natura juridică a Proclamației de la Islaz*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj, s.III, fasc. 2, 1961, *Oeconomica et Jurisprudentia*, p. 113—118 ; I. Vintu și G. G. Florescu, *Valoarea constituțională a rezoluțiilor Adunărilor ad-hoc din Principatele Române (1857)*, în „Studii și cercetări juridice”, VIII (1963), p. 500—501 ; și *Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale*, București, Edit. științifică, 1965, p. 63—66. *Istoria României*, IV, 1964, p. 87, acordă și ea atenție acestei probleme, combătînd părerea că acest act ar fi fost o constituție și susținînd că era o declarație de principii, dar fără a dezvolta temeiurile, datorită caracterului de sinteză istorică al operei. Chestiunea a fost reluată în toată complexitatea ei, în vederea soluționării cât mai apropiate de realitatea juridică și istorică, de Valeriu Șotropa, *Problema naturii juridice a Proclamației de la Islaz*, în „Studii și cercetări juridice”, an. 12 (1967), nr. 2, p. 219—230. Ulterior, VI. Hanga a revenit într-un articol intitulat *Proclamația de la Islaz (1848) — declarație a drepturilor omului și cetățeanului*, în „Revista română de drept”, an. XXIV (1968), nr. 5, p. 45—53.

¹⁷² Susținută de I. Vintu și G. G. Florescu, lucrările menționate la n. 171. Citatele sînt reproduce din ultima lucrare, p. 64—65, n. 2.

¹⁷³ Susținută de D. Ionescu, Gh. Țuțui și Gh. Matei, lucrarea menționată la n. 171. Citatele sînt reproduce de la p. 110 și 111 ale lucrării.

a fost o constituție, el a avut forma și puterea unui act constituțional, fiindcă „indica linia de rezolvare a problemelor principale legate de înlăturarea orînduirii feudale și trecerea la orînduirea burgheză” ; a fost adoptat în adunarea de la Islaz, iar ulterior „a mobilizat la luptă întregul popor, care a jurat pe el” ; a fost sancționat de domnitor ; a impus o nouă organizare de stat, care consfințea puterea politică a burgheziei ; a urmărit „transformarea în fapt a Țării Românești într-o republică burghezo-democratică” ; cele 22 de puncte îi dau valoarea de act constituțional ; în temeiul acestui act urma să se elaboreze constituția.

3. Opinia potrivit căreia actul de la Islaz a fost o *declarație de drepturi*¹⁷⁴ se întemeiază pe următoarele argumente : punctul 22 dovedește că acest act nu poate fi considerat constituție, aceasta, în concepția autorilor Proclamației, urmînd a fi opera unei Adunări Constituante ; ca și celelalte declarații de drepturi, conține proclamarea libertăților omului și decretează principii fundamentale considerate ca universal valabile și ca impuse de rațiune, nu conține decît „două sau trei principii sporadice de organizare a statului, fără o legătură organică între ele” (se indică decretarea Adunării reprezentative și a responsabilității domnului și miniștrilor) ; este, ca și declarațiile de drepturi burgheze anterioare, mai mult (prin substanța intimă), dar și mai puțin (prin neobligativitate și lipsa de sancțiune) decît o constituție ; ca și Declarația franceză de drepturi din 1789, are drept scop afirmarea solemnă a anumitor libertăți și principii fundamentale de organizare politică ; deși nu a fost votată de o adunare reprezentativă, a dobîndit forță juridică prin semnarea de către domnitor și prin primirea de mai multe adunări populare.

În legătură cu opiniile mai sus expuse putem observa, în baza examinării lor critice, următoarele :

1. Proclamația constituind actul inaugural al revoluției, nu înclinăm a o considera drept consacrare a unui rezultat, ci mai degrabă credem că era un punct de plecare, o bază a mișcării ce a dus în cursul desfășurării la o serie de rezultate (dar nu la toate schimbările preconizate, din care unele nu au putut fi realizate în 1848, ci numai mai tîrziu) ; că ea a anunțat deschiderea luptei, a prefațat mișcarea revoluționară antifeudală, ale cărei rezultate urmau să fie consacrate prin constituția ce trebuia elaborată de Adunarea Constituantă în virtutea punctului 22. Nu considerăm că recapitulația succintă din cele 22 de puncte ar putea fi scindată de restul Proclamației, cu care formează împreună un singur act ; întrebuițarea termenului „decretă” în fruntea recapitulației nu o separă de ansamblul actului, în care acest cuvînt e utilizat și în numeroase alte locuri. Punctul 13 nu a dus la desființarea aservirii feudale, care s-a efectuat numai prin legea rurală a lui Al. I. Cuza, ce a constituit un pas mai departe în înfăptuirea programului revoluționar burghezo-democratic ; prin urmare acest punct nu poate învedera — credem — caracterul de constituție al actului. Aclamarea, însoțită în unele locuri de jurăminte, într-o serie de adunări ale poporului, putea să se producă și față de o declarație de drepturi sau de un program politic. De asemenea, semnătura pusă de domnitor nu semnifică numai sancționarea unei constituții ; ea putea însemna și sancționarea unui alt act legislativ, aprobarea unui program politic ori a unei declarații.

¹⁷⁴ Susținută de T. Drăganu, lucrarea menționată la n. 171 și mai nou de Vl. Hanganu, lucrarea cit. Citatul e reprodus de la p. 117 a lucrării lui T. Drăganu. Am arătat la n. 171 că în tratatul de *Istoria României* se arată că proclamația e o „declarație de principii”. Menționăm că și N. Iorga a întrevăzut acest caracter al punctelor proclamației, atunci cînd le-a caracterizat „principii premergătoare” (*Istoria românilor*, IX, p. 169).

rații de drepturi. Aplicarea în iunie—septembrie 1848 a fost parțială. Prevederea din punctul 22 ni se pare că exclude *de plano* considerarea drept constituție a actului, fiind imposibil ca o constituție să hotărască elaborarea în baza prevederilor sale a unei constituții; aceasta e o dovadă că actul de la Islaz constituia un act premergător constituției ce urma să fie întocmită de Constituantă cu respectarea principiilor proclamate în acest act, fapt care indică preeminența Proclamației față de constituția ce trebuia elaborată în baza ei.

2. Indicarea liniei de rezolvare a problemelor privind trecerea de la o orînduire socială la alta nu era ceva specific unui act constituțional, o astfel de linie putînd fi indicată și de un program; tot astfel urmărirea transformării țării într-o republică burghezo-democratică. În legătură cu formele adoptării, ne referim la cele spuse la punctul anterior. Noua organizare de stat burgheză a fost consacrată prin actele fundamentale și legile din deceniile al 6-lea și al 7-lea ale secolului al XIX-lea. Prevederile Proclamației nu sînt specifice unui act constituțional, ci pot aparține și unui program politic, unei declarații de drepturi, unui proiect de constituție, unei constituții; complexitatea lor face ca actul să aparțină prin conținut uneia din *aceste* categorii, nu categoriei actelor constituționale, care prin definiție reglementează un domeniu mai restrîns din organizarea politică a unui stat (acte constituționale au fost, de exemplu, rezoluțiile Adunărilor ad-hoc din 1857, actul dublei alegeri a domnitorului Cuza din ianuarie 1859, actul prin care s-a proclamat unificarea politică-administrativă a principatelor la 11 decembrie 1861).

3. Este adevărat și bine stabilit că actul conține și proclamarea unor drepturi și principii general valabile în orînduirea burgheză, această proclamare fiind unul din obiectivele principale ale actului, însă nu e mai puțin adevărat că o mare parte din puncte țineau seama de specificul organizării Țării Românești din acel timp, nu exprimau dogme pure, ci prevederi adaptate realităților de atunci ale țării, formularea lor nu era abstractă, ci concretă, concepția autorilor era realistă, actul nu conținea numai principii, ci preconiza și reglementări concrete, pe care le-am expus în partea privind conținutul actului. Aceste reglementări constituiau un sistem; era între ele o legătură organică. Atît prevederile din punctele recapitulației, cît și cele decretate în restul Proclamației și care nu se află în recapitulație concretizau programul politic al revoluționarilor privitor la organizarea noului stat, alcătuiind un adevărat sistem constituțional, în cuprinsul căruia declarația de drepturi forma, ca de obicei în constituțiile burgheze, numai o parte. Conținutul său era, prin urmare, mult mai larg decît cel al unei declarații de drepturi. De aici rezultă că acest act nu e numai o declarație de drepturi, ci are o natură mai complexă; e un act politic cu conținut multilateral și caractere multiple, care înglobează, între altele, și o declarație de drepturi.

După opinia ce adoptăm, Proclamația de la Islaz a fost un act complex, ce concentra în sine, în cadrul unui amplu manifest revoluționar, un program fundamental de organizare a statului, conținînd elementele esențiale ale unui sistem constituțional, inclusiv o declarație de drepturi, însoțite de o dezvoltată justificare. A fost un act necesar din primul moment al revoluției, constituind făclia ce a luminat și călăuzit drumul acesteia, act care, în afară de pledoaria caldă pentru scopurile revoluției, conținea bazele viitoarei constituții postulate inexorabil de revoluția burgheză. Această parte forma treapta prealabilă constituției, proiectul concis care trebuia să fie dezvoltat și elaborat în forme juridice adecvate de o adunare

constituantă (după cum prevedea imperativ Proclamația însăși). Alcătuia deci o formă și fază *preconstituțională*. Program, proiect și declarație ale căror puncte (impletite într-o singură expunere) au fost primite, pe de o parte, prin manifestarea adeziunii (prin aclamații sau jurăminte) de numeroase adunări populare locale, iar pe de altă parte prin sancționarea de către domnitor, cu aplicarea semnăturii, fapt prin care el își exprima acordul cu conținutul lor și angajamentul de a contribui la traducerea lor în realitate. Program, proiect și declarație considerate de o mare parte a burgheziei din acel timp drept constituție, cu toate că erau propriu-zis numai forma preliminară și temelia acesteia, și pe care, deși nu a avut timpul să le transforme într-o constituție, guvernul revoluționar a căutat să înceapă a le aplica și le-a aplicat parțial, folosind provizoriu, în fapt, acest act ca pe o constituție, cu toate că în drept a fost un act prealabil constituției, lucru de care guvernul revoluționar a fost conștient. Alcătuiind baza imuabilă pentru o elaborare legislativă ulterioară, temelia puternică pusă de însuși poporul în focul pregătirii și desfășurării luptei revoluționare și prin care voința poporului condus de hotărîrea de a dispune el însuși în mod suveran proclama, prin glasul reprezentanților săi, principiile conducătoare și liniile de dezvoltare ale revoluției, ea era prin aceasta mai mult decît un act legislativ obișnuit, situîndu-se alături de marile declarații de drepturi care au luminat cu strălucirea lor căile unora din revoluțiile hotărîtoare din istoria universală și alături de marile manifeste politice de însemnătate istorică decisivă.

Sintetizînd și exprimînd juridic ideile de mai sus, vom spune că, după conținut și formă, Proclamația întrunește trei caractere, sau mai exact, posedă trei naturi reunite, care se contopesc, se amalgamează într-un tot; ea este concomitent: un program politic, o declarație de drepturi și un proiect de constituție.

Trecînd la analiza dovezilor care ne conduc la stabilirea în acest sens a naturii Proclamației de la Islaz, observăm că ele privesc conținutul și esența actului, scopul și momentul elaborării lui, forma actului, procedura adoptării și modul aplicării lui.

a) La întrebarea cărei categorii de acte aparține Proclamația după *conținutul* său, răspunsul e că prevederile pe care le formulează sînt de natură complexă: în unele se exprimă principiile conducătoare și se enunță viitoarele forme principale ale organizării statale; în altele, se proclamă drepturile fundamentale ale omului. Numărul prevederilor (exprimate concentrat și concis în recapitulație) e prea mic pentru a alcătui o constituție (deși Proclamația are, în întregul ei, inclusiv partea din afara recapitulației, un volum extins din cauza dezvoltărilor teoretice și literare), dar e prea mare pentru sfera unui act constituțional. Punctele ce proclamă drepturile fundamentale cetățenești și principiile generale în imediată corelație cu acestea formează o declarație de drepturi; cele care, criticînd orînduirea existentă, trasează liniile principale ale viitoarei organizări a statului și formulează principiile conducerii acestuia, formează un program politic; ambele categorii constituie la un loc conceptul, proiectul concis al unei constituții; formulările de principii și reguli ale Proclamației trebuiau să formeze baza viitoarei constituții. Formal, expunerea celor două categorii de prevederi nu e separată, ci ele, alternînd, se întrepătrund; proclamarea drepturilor și susținerea înflăcărată a principiilor fundamentale revoluționare este diseminată printre prevederile privind organizarea statală nouă ce trebuia consacrată de viitoarea constituție. O parte foarte importantă a conținutului, care e decisivă pentru determi-

narea naturii actului, o formează punctul 22 al recapitulației, în care se hotărăște convocarea Adunării Constituante chemate a elabora constituția pe temeiul punctelor decretate de Proclamație (acestea fiind destinate a intra, într-o formă adecvată și completată, bineînțeles, în acea constituție). În *esență*, prin conținutul său, actul postula dărîmarea orînduirii feudale și crearea condițiilor trecerii la orînduirea burgheză, deci corespundea esenței unei declarații de drepturi burgheze, unui program politic antifeudal și unei constituții burghezo-democratice.

b) *Scopul* urmărit de revoluționarii din 1848 prin întocmirea acestui act a fost aducerea la cunoștința țării a programului revoluției, care cuprindea revendicările maselor largi populare, proclamarea solemnă a drepturilor fundamentale ale omului și indicarea trăsăturilor principale ale viitoarei organizații statale; precum și punerea în mișcare a maselor prin chemarea lor la luptă pentru realizarea scopului final al revoluției: înlocuirea orînduirii feudale cu cea burgheză. Important de avut în vedere, în legătură cu scopul Proclamației, este *momentul* emiterii ei: prima zi a revoluției. În acel moment decisiv, era necesar să se publice și să se susțină programul revoluției printr-o proclamație-manifest care să constituie o afirmare publică viguroasă a acestuia și un model obligatoriu pentru legiuitorul constituant. Nu ar fi fost ceva obișnuit emiterea unei constituții propriu-zise în chiar clipa pornirii mișcării, și punctul 22 dovedește că nici revoluționarii nu s-au gândit la aceasta. Exemple comparative: în Franța *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* din august 1789, urmată de constituția din 1791; în Uniunea Sovietică *Declarația drepturilor poporului muncitor și exploatat* din ianuarie 1918, urmată de constituția R.S.F.S.R. din iulie 1918; în Republica Sovietică Ungară din 1919, proclamația-program *Către toți* din 21 martie 1919, urmată de constituția din 28 iunie 1919. Prin acest act se satisfăcea deci o necesitate de primă urgență în acel moment de declanșare a revoluției: aducerea imediată la cunoștința maselor a programului de realizat, pentru care masele începeau lupta și care constituia însăși voința poporului, trasarea din primul moment a liniilor după care trebuia să se orienteze și să se desfășoare mișcarea, stabilirea drepturilor omului, fără a căror valorificare nu se putea trece la înfăptuirea orînduirii burgheze, a cărei organizare de stat (ale cărei linii fundamentale erau trasate în acest program) urma să fie cristalizată — conform intenției revoluționarilor — în constituția ce trebuia ulterior emisă pornindu-se de la punctele proiectului. Revoluționarii au considerat necesar ca aceste principii și linii esențiale să fie precizate din primul moment, ca să cunoască poporul în mod lămurit drumul pe care pornea și obiectivele detaliate ale țintei pe care o urmărea prin lupta deschisă în care se angaja cu toate forțele. La realizarea acestui program ei au chemat pe toți românii, considerînd pe fiecare „un atom al întregii suveranități a poporului”¹⁷⁵. Ducerea la capăt a programului revoluției burghezo-democratice (în care intra și redactarea constituției) trebuia să urmeze. Din cauza opunerii forțelor reacționare interne și externe, aceasta mai avea să dureze, dar pînă la urmă avea să se realizeze integral, ca o izbîndă a ideilor revoluției din 1848.

c) La chestiunea dacă *forma* în care erau exprimate în Proclamație principiile revoluției burghezo-democratice este cea obișnuită unei constituții sau unui act constituțional, cercetarea formei actului ne conduce la un răspuns negativ: actul nu are forma tehnico-juridică obișnuită aces-

¹⁷⁵ *Anul 1848 în Principatele române*, I, p. 490.

tor categorii. El este o proclamație-manifest, care afirmă cu tărie unele drepturi fundamentale nevalorificate pînă atunci și expune simultan un program de organizare a statului pe noi baze, înșirînd succint punctele esențiale ale proiectatei constituții și susținîndu-le printr-o bogată argumentare. Este în corpul actului un ansamblu de idei, în general progresiste și umanitare, pe alocuri mistice, expuse într-o formă înălțătoare și avîntată, într-un stil profetic, patetic, caracteristic lui Heliade, care a dat ultima formă a actului. Formă neobișnuită unei constituții sau unui act constituțional, dar perfect utilizabilă într-un program sau într-un program combinat cu o declarație de drepturi. Cele 22 de puncte grupate schematic sub formă de enunțuri concise în corpul Proclamației, dar nu la sfîrșitul ei, deci nu ca o concluzie a ei, nu prezintă nici ele forma tehnico-juridică a unei constituții și, dealtfel, nu alcătuiesc o parte separată de restul Proclamației printr-o natură juridică deosebită, ci sînt o rezumare, o recapitulare a unei părți a actului, care datorită caracterului enunțativ, pe puncte, al prevederilor succint prezentate, alcătuiește schema unui proiect de constituție, schemă care trebuia ulterior lărgită și exprimată juridic. Ca dovezi avem : faptul că înșiși autorii actului au considerat această parte ca o recapitulație pe scurt a textului (expresia lor e : „pe scurt, poporul român, recapitulînd, decretă”) ¹⁷⁶; apoi, faptul că formula „poporul român decretă” este utilizată în întreg corpul Proclamației, în numeroase locuri, nu numai acolo unde se începe recapitularea (am constatat în total 16 cazuri de folosire a acestei formule) ¹⁷⁷, deci nu e o formulă care prin o singură utilizare ar imprima părții respective caracter distinct ; în fine, împrejurarea că în cele 22 de puncte recapitulative nu se cuprind toate prevederile decretate și amplu documentate în restul Proclamației, care mai decretă în plus și alte măsuri de caracter constituțional-administrativ, și de asemenea faptul că ele conțin și cîteva prevederi despre care nu se tratează nimic în restul actului, astfel că pentru a cunoaște toate punctele declarației și programului, nu e suficientă analiza separată a recapitulației, nici cea a restului Proclamației, ci trebuie avute în vedere concomitent ambele părți ale actului, care se întregesc și se sprijină reciproc.

Printre punctele decretate în restul actului, care lipsesc din recapitulație (dovadă că aceasta nu rezumă toate prevederile programului), am remarcat mai sus : repudierea („lepădarea”) Regulamentului ; proclamarea („decretarea”) egalității drepturilor civile ; a libertății alegerilor ; a libertății cuvîntului și întrunirilor ; a unei bănci naționale, cu fonduri naționale ; a cîtei unei universități în București și Craiova și a altor institute de învățămînt ; a înlocuirii literelor chirilice cu litere latine ; și unele precizări în plus față de punctele 3 și 12 ¹⁷⁸.

Pe de altă parte, în afară de cele dezvoltate și decretate în restul Proclamației, în recapitulație se decretă în plus punctele 9, 10, 20, 21 și 22 ¹⁷⁹.

Punctul ultim (22) din recapitulație — avînd formularea următoare : „Convocarea îndată a unei Adunănte generale extraordinare constituante, alese spre a reprezenta toate interesele sau meseriile nației, care va fi datoare a face constituția țării pe temeiul acestor 21 articole, decre-

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 495.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 491, 492, 493, 494 și 495.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 491, 492, 494 și 495.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 496.

tate de poporul român” — era și el *una din prevederile de realizat ale programului cuprins în Proclamație*.

După terminarea recapitulației, în Proclamație se mai prevedea și modul de revizuire a viitoarei constituții, trasându-se ca sarcină Adunării Constituante să insereze în acea constituție dispoziția ca revizuirea să aibă loc din 15 în 15 ani de către o Adunare generală extraordinară, pentru a se introduce „reforme cerute de spiritul epocii”¹⁸⁰, prevedere care de asemenea nu a fost inclusă în recapitulație, deși din aliniatul imediat următor rezultă că și ea făcea parte din „decretările” care „vin din glasul general al țării”¹⁸¹.

Din cele expuse rezultă că prevederile din restul Proclamației nu sînt subsumate în recapitulație, nici invers : ele se completează reciproc, textul actului formînd un tot inseparabil, care trebuie luat în considerare în întregime dacă vrem să cunoaștem toate punctele programatice însușite la 1848 în Țara Românească de masele revoluționare ridicate la luptă.

d) *Procedura* aducerii la cunoștință și adoptării acestui act a fost deosebită de aceea obișnuită a adoptării unei constituții : el nu a fost votat de o adunare constituantă sau de întregul popor printr-un plebiscit. Totuși primirea actului prin aclamații și jurăminte de o serie de adunări populare, precum și semnătura pusă de domnitor i-au conferit forța juridică ce a făcut posibilă procedarea ulterioară la realizarea unora din punctele sale (și bineînțeles că realizarea era posibilă datorită faptului că guvernul provizoriu era compus dintre fruntașii revoluției).

Se știe că, citindu-se această Proclamație în fața mai multor adunări populare locale, începînd cu cea de la Islaz din 9/21 iunie 1848, ea a fost aclamată ori chiar întărită cu jurăminte.

Cercetînd acest aspect al problemei în ce privește caracterul și extensiunea, constatăm că printr-o circulară a Ministerului de Interne al Țării Românești din 11/23 iunie 1848 s-a cerut cîrmuitorilor județelor să publice Proclamația și „să celebreze cu solemnitate această frumoasă zi cu prilejul celei dintii sărbători”¹⁸². Ca urmare, în afară de adunările spontane ținute în primele zile la Islaz, Caracal, Craiova și București, mai avură loc în iunie 1848 adunări în 11 orașe, în care autoritățile citiră Proclamația și cetățenii prezenți o aclamară, iar în unele cazuri jurară pe ea¹⁸³.

Constatînd că în multe părți festivitatea nu avusese încă loc, guvernul provizoriu și Ministerul de Interne invitară, cu reveniri și urgentări, prin mai multe acte emise în lunile iulie și august 1848, pe administratorii de județe și pe comisarii trimiși de guvern pentru propagandă în plăși, să efectueze grabnic jurămintul (deci de astă dată se cerea nu numai o sărbătorire, ci luarea de jurăminte) pe așa-numita „constituție”, după formula de pe Cîmpia Libertății (Filaret) din 15/27 iunie (al cărei text nu se referea însă la o constituție, ci, mai mult decît atît, la „cele 21 de puncte decretate de popor”, prin urmare la însăși expresia directă a voinței maselor)¹⁸⁴.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Ibidem*, p. 511—512.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 554, 558, 612, 684, 689 ; II, p. 1—11, 21—22, 48—49, 62—63, 186—187, 206—209, 285—297, 458 ; VI, p. 4—5.

¹⁸⁴ *Ibidem*, II, p. 358 (textul decretului guvernului provizoriu nr. 205 din 9/21 iul. 1848) ; III, p. 100 (textul circularii nr. 4 205—4 222 din iul. 1848 a Ministerului de Interne), p. 105—109 (textul instrucțiunilor guvernului provizoriu către comisari, din iul. 1848), p. 250—252 (textul circularii fără nr. din 6/18 aug. 1848 a Ministerului de Interne) ; I, p. 591—592 (textul jurămintului deus pe Cîmpia Filaretului).

În urma repetatelor reveniri și urgentări, au sosit de la administratori și comisari mai multe rapoarte, privind o parte din unitățile administrativ-teritoriale, din care în unele se anunța îndeplinirea formei cerute, în altele neîndeplinirea, îndeplinirea parțială sau imposibilitatea îndeplinirii ei. Din rapoartele cunoscute și din alte surse, rezultă că jurămintele s-au depus în multe locuri, dar nu în toate localitățile din țară (posedăm date pentru circa o treime din numărul total al plășilor, pentru jurămintele din 6 orașe și aclamările din 8 orașe) și că în multe din localități ele nu s-au depus de toată populația, ci numai de o parte a ei ¹⁸⁵. E probabil că unele rapoarte s-au pierdut, însă e cert că revenirile și urgentările erau determinate tocmai de împrejurarea că rapoartele nu soseau de peste tot și că multe din ele nu erau total satisfăcătoare. Prin urmare, nu s-a realizat un referendum în forme obișnuite (într-un termen limitat, prin vot, cu socotirea numărului votanților, a voturilor exprimate, a numărului voturilor pentru și contra); aclamațiile și jurămintele depuse succesiv în unele părți ale țării nu echivalează juridic cu un plebiscit, ci sînt o operație *sui-generis*, revoluționară, de exprimare festivă a adeziunii, curmată în plină desfășurare de întorsătura defavorabilă a evenimentelor. Motivele neterminării procedurii exprimării adeziunii au fost timpul scurt și — într-o oarecare măsură, în unele localități — presiunea morală exercitată de prezența trupelor străine intrate în țară în număr mare în scopul înăbușirii revoluției. Dar chiar dacă exprimarea adeziunii maselor nu a avut timpul să fie terminată, nu e mai puțin adevărat că actul s-a bucurat din primul moment de adeziunea morală a întregului popor și că a format o expresie fidelă a voinței sale din acel moment istoric.

e) Cu privire la *aplicarea* actului (care ar fi trebuit să ducă și la realizarea redactării constituției), se constată că în răstimpul scurtei guvernări de trei luni, guvernul revoluționar a putut pune în aplicare, din diferite cauze, numai o parte din punctele acestuia.

Ca puncte a căror aplicare s-a înfăptuit, menționăm că la 14/26 iunie 1848, prin decretele 2, 3, 4 și 7, guvernul provizoriu a dispus desființarea rangurilor civile, a cenzurii, înființarea gărzii naționale, desființarea bătăii și pedepsei cu moartea; la primele două „potrivit voinței poporului”, la al treilea „fiindcă nația română, prin revoluția de la 11, a manifestat dorința de a avea o gvardie națională”, la al patrulea fără indicarea temeiului, iar la 26 iunie/8 iulie a decretat, prin proclamația nr. 118, eliberarea robilor țigani „în puterea jurămintului făcut pe Cîmpul Libertății” ¹⁸⁶. Observăm aspectul concludent că nici unul din decretele amintite nu invocă drept bază punctele unei constituții, ceea ce socotim că nu ar fi lipsit a face dacă o constituție ar fi avut ființă. Era invocat în schimb ceva mai mult: voința poporului, care se exprimase răspicat prin acest act cu accente profetice, a cărui lectură a însemnat una din cele mai înălțătoare festivități ale istoriei noastre.

Nu a fost timp să se aplice însă celelalte puncte, de pildă 4, 5, 6, 12, 13, 20, 22 din recapitulație, sau unele din punctele decretate numai în restul Proclamației, presiunea evenimentelor făcînd să rămînă în formă de

¹⁸⁵ Pentru jurămintele depuse, cf. *ibidem*, I—VI, passim. Menționăm ca exemple de rapoarte nesatisfăcătoare, parțial sau total negative, pe cele publicate în *ibidem*, II, p. 397, 428—429, 534, 582—583, 589—590, 730, 746—747 și 774—776; III, p. 57, 64—66, 145—146, 241—242, 435—437 și 570—571; IV, p. 241—243 (e vorba de unități administrativ-teritoriale unde din diferite motive jurămintele nu s-au depus deloc ori s-au depus numai de o parte a populației).

¹⁸⁶ *Ibidem*, I, p. 567—569; II, p. 105—106.

încercare neterminată începerea realizării unora din ele. Astfel că unele puncte ale programului au fost îndeplinite numai în perioada următoare a istoriei României, unele sub domnia lui Cuza (emanciparea și împrumutarea clăcașilor, emanciparea mănăstirilor închinată, folosirea literelor latine, întemeierea universității etc.), altele mai târziu.

O însemnătate esențială pentru soluționarea problemei de care ne ocupăm are încercarea aplicării atât de importantului punct 13. Cu toate unele începuturi promițătoare în acest sens și cu toată dorința și stăruința lui Bălcescu, claca nu a ajuns să fie desființată și clăcașii nu au fost împrumutați în 1848. În timpul cît guvernul revoluționar a deținut puterea, clăcașii au fost mereu îndrumați de guvern și de autoritățile locale să-și efectueze muncile pînă la rezolvarea problemei de Adunarea Constituantă, care — li se spunea — va aduce „hotărîrea desăvîrșită”, în baza căreia vor dobîndi „drepturile făgăduite” prin Proclamație¹⁸⁷. Se cunoaște motivul acestei amînări: înțelegerea unei părți a burgheziei cu moșierimea; dar e cert că justificarea, în modul arătat, a amînării aplicării acestui punct nu ar fi putut avea loc dacă ar fi existat juridicește o constituție, acea justificare invocînd tocmai faptul că adoptarea constituției trebuia să urmeze.

O însemnătate identică pentru stabilirea naturii juridice a actului prezintă străduința de a se conforma punctului 22 al recapitulației. După ce guvernul revoluționar hotărî printr-un decret din 14/26 iulie 1848 efectuarea alegerilor și convocarea Adunării Constituante, orîndui și comisia ce trebuia să elaboreze constituția, comunicînd printr-o adresă din 3/15 august către Ministerul de Interne numele membrilor ei și dînd dispoziție ca aceștia să fie încunoștințați și invitați ca peste trei zile să înceapă lucrarea, fixîndu-și locul și chipul cum vor lucra, spre a prezenta „cît se va putea mai în grab” proiectul¹⁸⁸. Aceste preparative nu au dus însă la redactarea și votarea constituției, din cauza precipitării evenimentelor, care au pus capăt existenței guvernului revoluționar mai înainte ca acesta să fi putut da țării constituția proiectată. Totuși revoluționarii din 1848 reușiseră să dea în Proclamație o imagine a sistemului constituției programate, și este meritul lor de a fi elaborat în ea unul din cele mai progresiste acte din istoria noastră de pînă atunci, care includea în el nu numai bazele unei constituții, dar și exprimarea în cuvinte de foc a însuși spiritului revoluției ce conducea masele ridicate la luptă.

În fine, tot în legătură cu aplicarea actului, menționăm și faptul, care rezultă dintr-o adresă a Locotenenței domnești din 4/16 august și dintr-o scrisoare a lui Bălcescu din 5/17 august 1848, că din inițiativa fraților N. și Șt. Golescu, liberali moderați, care luaseră legătura în acest scop cu Suleiman Pașa la Giurgiu, Locotenența domnească a modificat punctele 2, 4, 5, 8, 11 și 12 ale Proclamației pentru a satisface dorința Porții, înaintînd spre aprobare textul astfel modificat¹⁸⁹. Prin acele modificări, se restrîngea în mod sensibil caracterul democratic al punctelor respective. Această revenire și modificare dovedește caracterul necristalizat definitiv, nedefinitivat juridicește al actului. Deși Bălcescu se opusese, arătînd că numai poporul, printr-o nouă manifestare de voință, ar fi avut căderea să modifice hotărîrile exprimate prin Proclamație, Locotenența domnească, constrînsă de grelele împrejurări rezultate din aflarea pe teritoriul țării

¹⁸⁷ *Ibidem*, I, p. 615, 620 și 675; II, p. 17, 70, 162, 314, 315—316 și 427; III, p. 52—54 și 476—477; IV, p. 172 și 216—217.

¹⁸⁸ *Ibidem*, III, p. 194—195.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 217—219; VI, p. 23—24.

a trupelor străine invadatoare, a făcut acest sacrificiu parțial de principii în scopul de a putea ajunge la o consacrare pe cale legislativă a restului actului, care trebuia salvat cu orice preț în vederea salvării revoluției ce era intrupată și oglindită întregă în acest act epocal.

Împrejurările analizate împiedică a considera Proclamația de la Islaz drept constituție sau act constituțional, dovedind că ea a fost un *act prealabil constituției*, un *act preconstituțional*, dar prin aceasta nu mai puțin important decât o constituție, fiindcă, *deși neprelucrat în forme juridice de o Adunare Constituantă, reprezenta însăși voința hotărâtă a mării majorității a poporului, liber exprimată*, alcătuind, prin aceasta, temelia neclintită a viitoarei constituții.

Dat fiind că acest act conținea o serie de prevederi privind viitoarea organizare a statului și proclamarea drepturilor fundamentale ale omului, iar formal a primit forță juridică prin semnarea de către domnitor și prin adeziunea entuziast manifestată a unei mari părți a maselor populare, el trebuie considerat o *declarație de drepturi combinată cu un program politic de organizare a statului pe baze și în forme noi, conținând simultan punctele esențiale ale unui proiect de constituție*, părți care, înmănuncheate și însoțite de o patetică justificare, formau expresia idealurilor revoluționare antif feudale, incluzînd, în cuprinsul unui manifest mobilizator de un profund patriotism și de o înaltă valoare literară, programul revoluției antif feudale larg justificat, trăsăturile fundamentale ale constituției care urma să consfințească juridic și să oglindească cuceririle și rezultatele obținute.

Prevederile acestui program politic alcătuiau deci forma prealabilă și armătura centrală a constituției ce trebuia să se redacteze nu numai în baza punctului 22, dar și în virtutea regulii că toate revoluțiile burgheze au căutat să exprime și să coordoneze principiile noii orînduiri în legi fundamentale numite constituții. Ele alcătuiau nucleul constituției pe care o postula revoluția declanșată, potrivit constatării lui Lenin că „*orice revoluție burgheză*” este „*un proces de creare a unui regim constituțional*”¹⁹⁰.

Dorința și nerăbdarea burgheziei de la 1848 de a avea o constituție au făcut ca o parte a ei să socotească Proclamația, și în special recapitulăția ei, drept constituție. Astfel că, deși formal nu se redactase constituția proiectată, principiile expuse în actul de la Islaz *au fost considerate de mulți drept constituție și faptic au ținut, provizoriu, într-o oarecare măsură, locul viitoarei constituții*.

Multilateralitatea actului și formele aparte ale primirii lui, realizarea și încercările de realizare a unora din prevederile sale, toate acestea — rezultate ale unei activități depuse febril într-un timp scurt — au făcut posibilă emiterea atîtor variate opinii asupra naturii lui.

Încercînd a ne apropia cît mai mult de realitatea istorică și juridică, ajungem, în baza considerentelor și a documentației expuse, la concluzia că Proclamația de la Islaz — act de multiplă însemnătate : istorică, politică și juridică — poate fi considerată ca actul în care se cuprinde, în cadrul unuia din cele mai importante programe politice ale secolului al XIX-lea românesc, proiectul unei constituții burghezo-democratice, compus atît din prevederi privind organizarea statului, cît și dintr-o mobilizatoare declarație de drepturi, ce au constituit împreună *forma inițială*

¹⁹⁰ V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 14.

a ceea ce urma să fie prima constituție din istoria noastră, constituție a cărei definitivare formală și consacrare juridică a fost împiedicată de vitregia eveni mentelor, așa cum fuseseră împiedicate și proiectele din 1822 și 1838.

E un act care formează, prin fondul și forma sa, una din marile valori naționale pe care le-a produs trecutul nostru istoric, pentru că Proclamația a fost o dezvoltare a programului comun alcătuit la 8/20 martie 1848 la Paris de grupul de revoluționari munteni și moldoveni amintiți în frunte cu Bălcescu și a însuflețit sau influențat și pe revoluționarii din Transilvania și Moldova (fiind publicată integral în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” din iunie 1848 și înriurind pe Kogălniceanu în redactarea Dorințelor partidei naționale în Moldova și a proiectului de constituție elaborat după nereușita revoluției). Act care a constituit o puternică manifestare progresistă pentru timpul său, putînd sta cu cinste lîngă celelalte declarații de drepturi și mari manifeste politice din istoria omenirii, elaborate în momentele de răscruce, de „sărbători ale istoriei”, ale marilor lupte pentru libertate și progres, iar pentru revoluționarii de la 1848 din Țara Românească a fost steagul de luptă ce l-au ridicat din prima zi a revoluției pe care, cu mult elan și spirit de sacrificiu, cei mai mulți dintre ei au căutat s-o ducă cu orice preț la biruință, folosind în acest scop toate mijloacele și căile ce le erau deschise pe plan intern și extern.

Proclamația de la Islaz a rămas pînă la sfîrșit programul fundamental al revoluției din Țara Românească, devenind „în fapt, pentru întreaga perioadă a revoluției — cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu — însăși constituția țării” și determinînd „un uriaș avînt revoluționar în întreaga țară”¹⁹¹. După întocmirea și difuzarea acestui program s-au adus, pînă la înăbușirea revoluției și după aceasta, doar unele precizări și completări prin scrierile și actele ideologilor revoluționari; formularea acelorora s-a concretizat fie în articolele apărute în ziarele publicate de revoluționari, fie în diverse memorii și scrieri ale acestora. Întrucît liniile principale ale programului fixat în Proclamație au rămas neschimbate în cursul anului revoluționar 1848, trecerea în revistă a actelor și scrierilor elaborate pentru susținerea acestui program va fi succintă, scoțînd în evidență numai ceea ce ele au adus în plus față de Proclamație.

Începînd din a doua jumătate a lunii iunie 1848 și continuînd pînă către sfîrșitul anului, mai ales în perioada iulie—septembrie, în timpul cît guvernarea țării a fost deținută de revoluționari și imediat după înăbușirea revoluției, s-au întocmit de către guvernul și reprezentanții țării o serie de *memorii* în scopul susținerii și apărării mișcării și aspirațiilor revoluției din Țara Românească. Cele mai multe din aceste memorii au fost adresate Porții, diferiților ei demnitari și trimiși, o parte din ele a fost adresată unor demnitari ori reprezentanți ai puterii protectoare, o altă parte unor diverse organe și instituții din țările occidentale.

În prima grupă (memoriile adresate organelor sau reprezentanților Porții) intră : memoriul înaintat Porții de „poporul român” în iunie 1848, memoriul înaintat sultanului de guvernul provizoriu la 27 iunie/9 iulie, memoriul înaintat Porții și ambasadurilor Angliei și Franței la Constantinopol de Ion Ghica la 30 iunie/12 iulie, memoriul înaintat comisarului turc Soliman Pașa de guvernul provizoriu la 19/31 iulie, protestul înaintat Porții de „poporul român” la 20 iulie/1 august, memoriul înaintat Porții

¹⁹¹ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București, consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848*, p. 7.

de „români” la 23 iulie/4 august, memoriul prezentat lui Soliman Pașa de unii boieri din Țara Românească la 24 iulie/5 august, memoriul înaintat Porții și ambasadurilor Angliei și Franței la Constantinopol de Ion Ghica la sfârșitul lui iulie—august, memoriul înaintat de același către ministrul de război turc în iulie—august, memoriul din 3/15 august înaintat sultanului de către membrii Locotenenței domnești, memoriul înaintat ministrului de externe al Turciei de guvernul Țării Românești în august, adresa înaintată de același guvern lui Fuad Efendi la 1/13 septembrie, memoriul din 16/28 septembrie al generalului Magheru către sultan, petiția din 17/29 septembrie a românilor, în frunte cu șefii revoluției, către sultan, cele două note ale lui Ion Ghica către Poartă din septembrie 1848, scrisoarea lui Magheru către Riza Pașa din septembrie 1848, memoriul către sultan întocmit la Paris de membrii fostului guvern provizoriu și delegații emigrației românești după septembrie (aspecte aparte prezintă memoriul lui Dimitrie Ghica din septembrie—octombrie, înaintat comisarilor turci și țarist din principate, care, emanat de la un element nerevoluționar, reformist moderat, prezintă câteva propuneri de reforme timide în diferite sectoare)¹⁹². În aceste memorii se arată că noua „constituție” este potrivită nevoilor țării; că românii doresc un guvern național onest și civilizator, nesupus influențelor străine; se afirmă meritul lor de a-și fi dat „instituții demne de un popor liber, respectându-le și menținându-le contra oricărei reacțiuni interne”; se subliniază dreptul românilor de a înlătura vechile instituții și a decreta o constituție nouă, arătându-se că „*aceea ce noi am făcut, am făcut-o cu sentimentul dreptului nostru*” (subl. ns.); se evidențiază că drapelul ridicat este cel al unei reforme interne, că românii au dreptul să-și modifice instituțiile și sistemul de guvernare, și că, în afară de plata tributului și de investitura de către sultan a domnitorului, ei au dreptul „pentru rest, să se guverneze singuri”; se arată că decretarea noilor principii și a noii constituții sînt „expresia dorințelor imensei majorități a populației”; se cere ca Poarta să aprobe măsurile și reformele necesare proclamate de români și să-i sprijine pe aceștia contra oricăror ingerințe străine, spre a nu-și înstrăina populația țării; și, în urma măsurilor de represiune luate în baza înțelegerii dintre cele două imperii vecine, se protestează vehement împotriva violării autonomiei principatelor și a înăbușirii mișcării revoluționare, cerîndu-se respectarea „drepturilor de autonomie” și a „reformelor ce și-a dat”, care sînt „reformele cerute cu tot dreptul de țara noastră întregă”, se cere — cum se exprimă generalul Magheru în cuvinte asemănătoare celor ale lui Tudor Vladimirescu — să fie respectate „dreptățile acestui popor”.

În memoriul lui Dimitrie Ghica, acest element reformist moderat, după ce dezavuează revoluția, recunoaște că în adevăr situația social-economică a țării impune o îmbunătățire, pe care o preconizează graduală și propune pentru moment mai multe măsuri de reformă. Astfel, în modul de alegere a domnului, consideră ca de necesitate urgentă și propune lărgirea cercului eligibililor (prin reducerea unora din condițiile de vîrstă și de rang) și al alegătorilor (prin această din urmă măsură socotind că s-ar paraliza intriga și corupția, care sînt mai puternice cînd se concentrează asupra unui număr mic de persoane); în alegerea Adunării O bștești

¹⁹² *Anul 1848...*, II, p. 146—147, 197—201, 642—643, 699—700, 711—715; III, p. 118—121, 121—130, 356—361; IV, p. 152—154, 387—388, 400—401, 428—429, 526—530, 592—596, 622—624, 624—629 și 659—674; Hurmuzaki, XVIII, p. 69—70, 80—81; *Mémoire justificatif de la révolution roumaine*, Paris, 1849, p. 51—56; Bibl. Acad., ms. rom., nr. 5 111, f. 151.

Obișnuite propune să nu mai fie excluși de la vot alegătorii care au slujbe sau ocupații în altă parte decât județul unde au domiciliul și pământul lor de baștină ; în organizarea armatei, consideră oportun să se creeze o școală de cadeți, unde să fie primiți „tineri români de orice condiție” spre a se forma în spiritul unei severe discipline ; în funcțiile publice propune inamovibilitatea magistraților, prefectilor și a tuturor funcționarilor administrativi și valorificarea meritului personal, pentru asigurarea probității și fixității ; în codul penal găsește „imense lacune de umplut”, preconizând întărirea autorității legii spre a combate „arbitrarul guvernanților” în raport cu „orice justițiabil, boier sau nu”, propunând pedepse severe contra corupției și prevaricației ; pentru ameliorarea condiției țărănimii și impulsivitatea agriculturii, propune doar introducerea de metode de perfecționare a lucrărilor agricole, crearea de ferme model pe cheltuiala statului, unde dintre țărani s-ar forma agricultori mai buni prin cunoașterea unor metode superioare de lucru, ameliorarea rasei bovinelor și cabalinelor prin crearea de herghelii de cai, prin importarea unor specii mai bune de boi, prin expoziții agricole și prin recompense distribuite celor ce obțin produse agricole și animale de calitate mai bună ; în materie financiară, susține necesitatea imediată a unui împrumut forțat, care să atingă toate clasele : boieri și alți proprietari funciari, comercianți, industriași, țărani, pe baza averii fiecăruia, apoi, pentru viitor, introducerea contribuției generale, considerată ca necesară „atît sub raportul principiului echității cît și al nevoilor tezaurului”, înființarea unei bănci naționale (care ar contribui la facilitarea și extinderea operațiilor comerciale, la dezvoltarea creditului și la împiedicarea uzurei atît de răspindite), crearea de case de economie (care fructificînd economiile oamenilor, i-ar învăța pe aceștia cu ordinea și prevederea) și de „munți de pietate” (care i-ar salva de rapacitatea cămătarilor) ; în materie de învățămînt, preconizează ameliorarea învățămîntului teologic prin înființarea de seminarii bune care să ridice nivelul scăzut al clerului, funcționarea școlilor primare înființate în comunele rurale să fie riguros supravegheată prin inspecții speciale, starea colegiilor și școlilor medii să fie îmbunătățită spre a nu mai fi trimiși copiii la studii în străinătate (de unde ei ar importa — susține el — idei periculoase), să se înființeze școli industriale și de ucenici (spre a se forma mai mulți muncitori și meșteșugari români) ; în fine, se cere imediată aplicare integrală a reformei privind eliberarea robilor țigani, deși această operație comportă anumite dificultăți sub raportul plății indemnității. Autorul memoriului recunoaște că nu a dat subiectului întreaga dezvoltare necesară și s-a mărginit să semnaleze doar unele puncte, fără a fi indicat toate soluțiile ce se impun, susținînd că relele provin din imperfecțiunea legilor și mai ales din reaua lor aplicare, conchizînd că poporul nu are nevoie decât de „instituții favorabile spre a ajunge la toate perfecționările sociale”. Este programul unui boier stăpînit de interesele clasei sale, dar nu într-atît de orbit de acestea încît să nu vadă racilele orînduirii și lipsurile regimului ; cu tendințe conservatoare, dar simțînd nevoia unor modificări ale sistemului. Spre deosebire de acei boieri conservatori care într-un memoriu din august nu formulau decât acuzații la adresa lui Bibescu pentru că ar fi permis organizarea revoluției, a revoluției pentru că ar fi răsturnat „toate interesele societății” și a lui Soliman Pașa pentru că ar fi devenit complice al revoluționarilor, ori de atitudinea trădătoare a mitropolitului Neofit din timpul revoluției și de după înfrîngerea acesteia (ogîndită de pildă în memoriul de după septembrie 1848 adresat vice-cancelarului țarist Nesselrode, în care atacă cu cuvinte nedrepte revoluția care-l lăsase în

scaun și căreia i se alăturase fățarnic), memoriul lui Dimitrie Ghica evidențiază o bună parte din relele regimului în caracterizări ca : imperfecțiunea legilor, reaua lor aplicare, intriga, prevaricația, corupția, arbitrarul guvernanților, uzura, rapacitatea cămătarilor, nivelul scăzut al clericilor ; propune chiar unele măsuri democratice ca repartizarea împrumutului forțat asupra tuturor cetățenilor în raport cu averea fiecăruia ori contribuția fiscală generală, dar pe de altă parte nu amintește partea cea mai importantă și mai actuală în acel moment a problemei sociale : emanciparea și improprietărea clăcașilor, nici nu propune măsuri pentru rezolvarea ei, precum trece sub tăcere și problema alegerii reprezentanților în Adunarea Obștească de către toți cetățenii țării. Sînt limitele cele mai grave ale aceluia memoriu ulterior Proclamației, care dovedesc marea deosebire de nivel față de acel act fundamental al revoluției, pe care desigur că Dimitrie Ghica l-a cunoscut. Din aceste deosebiri rezultă clar contradicțiile și antagonismele cu care a avut de luptat generoasa acțiune revoluționară căreia i se alăturase imensa majoritate a poporului.

În a doua grupă, a memoriilor adresate organelor și trimișilor puterii „protectoare”, foarte puține la număr, intră, în afară de memoriul lui Dimitrie Ghica din septembrie—octombrie, amintit mai sus ca fiind adresat simultan comisarilor turc și țarist din principate, două memorii adresate țarului, unul de către guvernul revoluționar la 24 iunie/6 iulie, celălalt de către Locotenența domnească în septembrie 1848¹⁹³. În cel dintii, subliniindu-se cu tărie dreptul principatului la administrația interioară autonomă, recunoscut prin tratatele cu ambele puteri (suzerană și protectoare), se arată că prin revoluția liniștită și plină de demnitate poporul român și-a dat o lege fundamentală conformă progresului civilizației, cerînd ca țarul s-o considere ca o „formă consecventă și naturală a independenței administrației noastre interioare”, să recunoască „această operă de regenerare pacifică, singura și adevărata expresie a voinței țării”, punîndu-se în vedere că în cazul cînd nu se va recunoaște dreptul nostru și ordinea lucrurilor nou stabilită, românii vor fi nevoiți să se pună sub „protecția imediată a Europei”. În cel de-al doilea se protestează „în numele adevărului” contra intervenției străine, reamintindu-se principiile „insurecției române” și felul pașnic cum ele au fost puse în aplicare. Se invocă „dreptul popoarelor... de a pune instituțiile care le guvernează în armonie cu gradul de dezvoltare intelectuală și morală la care au ajuns”, armonie care constituie „legea eternă a progresului impusă popoarelor ca și indivizilor”, căreia „nici o putere omenească nu-i poate împiedica exercițiul legal”, pentru că chiar dacă temporar exercițiul unui drept legitim ar fi suspendat prin forță, niciodată însă „violarea unui drept nu atrage suprimarea aceluia drept”. Proiectul de constituție acceptat și semnat de domnitor a fost izvorît din „voința fermă a poporului”; constituirea guvernului provizoriu a corespuns voinței țării, el a fost „ales prin aclamație de către popor”; dacă sînt cîțiva boieri nemulțumiți cărora nu le convine noua constituție și actele guvernului ce reprezintă poporul, aceasta se datorește faptului că „reforme sociale nu se pot îndeplini fără a lăsa înapoia lor cîțiva nemulțumiți”. Reținem ca fiind de importanță covârșitoare afirmația, amintită în memoriu, formulată de vicescancelarul țarist Nesselrode, în sensul că „mișcarea moldo-valahă nu e un fapt izolat”, ea se leagă de o vastă acțiune „îmbrățișînd în ramificațiile sale Moldova, Bucovina, Transilvania,... toate populațiile de limbă și de origine română, și avînd drept scop să

¹⁹³ *Anul 1848...*, II, p. 58—59; IV, p. 158—167; *Mémoire justificatif...*, p. 57—66.

constituie ... un regat daco-român, în dauna Rusiei, Turciei și Austriei”, idee pe care o vom întâlni susținută într-un memoriu adresat ministerului german din Frankfurt de către Ion Maiorescu, trimisul revoluționarilor munteni. Trecînd în revistă principalele reforme sociale introduse în baza programului revoluției (abolirea corvezilor, abolirea pedepselor corporale, emanciparea și improprietărirea țăranilor cu despăgubirea stăpînilor moșiilor, eliberarea țiganilor, egalitatea drepturilor și datoriilor tuturor cetățenilor), Locotenența declară în memoriul din septembrie că ele nu pot fi nicidecum considerate principii antisociale; că revoluția poate pieri, dar trebuie să rămînă neintinată, că ea poate fi sufocată, dar nu trebuie calomniată. În încheiere, membrii Locotenenței domnești proclamă încă o dată dreptul la autonomie al țării și justifică memoriul ca expresie a datoriei lor de a susține o ultimă dată în fața lumii principiile și actele revoluției.

Mai numeroase sînt memoriile adresate organelor sau reprezentanților celorlalte puteri europene, centrale și occidentale. În afară de memoriile din 30 iunie/12 iulie și din iulie—august 1848, studiate anterior, înaintate concomitent Porții și ambasadurilor Angliei și Franței la Constantinopol de către Ion Ghica, intră în această categorie: memoriul din august al Locotenenței domnești către Parlamentele Germaniei, Angliei și Franței, protestul „poporului român” adresat în 15/27 septembrie către consuli din București ai Angliei, Franței, Germaniei, Prusiei, Greciei și Bavariei, primul memoriu, din 17/29 septembrie, al lui Ion Maiorescu către ministerul Germaniei din Frankfurt, conceptul din 20 septembrie/2 octombrie al unui apel adresat de „poporul român” către popoarele Europei, redactat în scopul publicării în presa franceză, memoriul din a doua jumătate a lunii septembrie al lui Alexandru G. Golescu conținînd o prezentare succintă a evenimentelor imediat precedente și a celor din timpul revoluției din Țara Românească (destinat probabil înmînării reprezentanților unor puteri europene), memoriul adresat după sfîrșitul lunii septembrie către „cetățenii reprezentanți” din Adunarea națională franceză, petiția adresată după luna septembrie lordului Palmerston de către delegații fostului guvern revoluționar român, memoriul adresat tot după luna septembrie Angliei, Austriei, Franței și Prusiei de către membrii guvernului provizoriu și delegații emigrației române, al doilea memoriu, din 4/16 noiembrie, al lui Ion Maiorescu către ministerul Germaniei¹⁹⁴.

În aceste memorii, revoluționarii din Țara Românească prin fruntașii și reprezentanții lor justifică cu argumente istorice și social-politice revoluția de aici, dovedind necesitatea și dreptatea ei, solicitînd sprijinul și intervenția pe o cale sau alta, după posibilități, a statelor europene în ajutorul țării împotriva dublei intervenții străine, concursul lor în apărarea libertății națiunii române de a-și modifica forma de ocîrmuire potrivit intereselor și nevoilor sale. Se subliniază, între altele, că pe Dunăre se agită în acel moment „cauza însăși a Europei”; că tratatele existente opresc intrarea armatelor celor două puteri și amestecul lor în politica internă a țării; că toate popoarele libere trebuie să fie solidare în apărarea drepturilor și libertăților lor; că întregul popor român a ajuns să-și formeze „o conștiință a necesității libertății și independenței naționale”, dîndu-se ca exemple în acest sens revoluțiile din martie în Moldova,

¹⁹⁴ *Anul 1848...*, III, p. 281—282; IV, p. 373—374, 414—420, 466—472, 624—629; V, p. 761—762; Ion Ghica, *Amințiri din pribegia după 1848*, București, 1889, p. 115—119, 132—145.

din mai în Transilvania, din iunie în Țara Românească și apoi în Banat ; se protestează împotriva violării drepturilor și teritoriului țării; se cere să se asigure evacuarea trupelor intervenționiste; se pretinde cu tărie și într-un glas să ni se asigure beneficierea de „Constituția pe care noi am dorit-o și o dorim ca să ocîrmuească țara noastră”; se solicită să fie lăsată liberă „dezvoltarea națională a românilor”; se cere insistent ca toate popoarele civilizate să vină în ajutorul poporului român și se precizează constituirea unui stat român care să aibă „un teritoriu care ar cuprinde vechea Dacie întreagă”, sau, cum scrie Ion Măiorescu într-o scrisoare din 16/28 septembrie anterioară celor două memorii înaintate ministerului din Frankfurt, unirea Țării Românești, Moldovei, Bucovinei și Transilvaniei într-un singur regat : România. Toate aceste memorii formează o admirabilă și patetică pledoarie în fața lumii civilizate în scopul apărării realizărilor revoluției și a afirmării drepturilor imprescriptibile ale țării.

O tot atit de caldă pledoarie pentru progresul, dreptatea și libertatea garantate prin revoluție o constituie seria de articole tipărite în presa revoluționară, apărută în Țara Românească curînd după începerea revoluției și reprezentată cu demnitate și competență în principal prin cele două importante periodice militante : „Pruncul român” și „Poporul suveran”, organe ale guvernului revoluționar, primul apărut începînd de la 12/24 iunie și al doilea de la 19 iunie/1 iulie, ambele încetîndu-și activitatea cu prilejul intrării armatei turcești în București, în septembrie 1848. La aceste ziare au colaborat o serie de strălucite talente în publicistică ale revoluționarilor, militînd cu înflăcărare pentru reușita ideilor revoluției : C. A. Rosetti, I. Ionescu de la Brad, I. Cătina, V. Boerescu, E. Winterhalder (la „Pruncul român”), N. Bălcescu, C. Bolliac, D. Bolintineanu, G. Alexandrescu (la „Poporul suveran”). Cu toții, devotîndu-se din toate puterile misiunii lor, au căutat și au reușit să răspîndească în mase ideile revoluției, să convingă poporul de necesitatea măsurilor proclamate pentru ridicarea social-economică și politică a țării.

În articolele publicate în periodicele apărute în lunile iunie—septembrie 1848 sînt tratate toate problemele stringente care se puneau spre rezolvare revoluției, exprimîndu-se păreri temeinice și progresiste, unele din articole constituind adevărate mici studii, scrise în vederea susținerii programului revoluționar ori a unor puncte ale acestuia, venindu-se în unele cazuri cu completări ale programului sau cu propuneri noi în scopul aplicării unor puncte ale acestuia. Se tratează în unele articole și despre probleme de politică externă : raporturile cu Turcia, cu puterea protectoare, autonomia țării. Majoritatea se ocupă cu probleme de politică internă, atît cu organizarea politică a țării (problema Regulamentului organic, a funcționarilor care au rămas din vremea regulamentară, a asigurării aplicării noii constituții etc.), cît și, în special, cu soluționarea punctelor programului privind problemele social-economice, emanciparea clăcașilor fiind pe primul plan între acestea (deosebit de temeinic documentate sînt articolele scrise, în legătură cu această problemă, de Ion Ionescu de la Brad). Ca punct nou față de program apare în presa aceluia timp ideea unirii politice a țărilor române, care forma o dorință ardentă a revoluționarilor, însă inițial nu fusese înscrisă expres în program, din motive de prevedere (spre a nu provoca o opoziție prea violentă din partea curților suzerană și protectoare). În această privință, de o extremă importanță sînt rîndurile intitulate *Către frații noștri din Moldova*, publicate în „Prun-

cul român” numărul din 12/24 iunie și 26 iunie/8 iulie, în care moldovenii sînt îndemnați să se ridice spre a zdrobi tirania, pentru ca astfel revoluția să poată asigura libertatea întregii nații românești și constituirea unui singur stat român, a unui singur popor de frați. Ideea unității naționale străbate puternic într-un articol publicat în numărul din 19 iunie/1 iulie al ziarului „Poporul suveran”, în care se scrie că în cazul unei invazii străine „frații transilvani vor alerga să apere cauza naționalității române”. Această speranță se baza pe asigurări primite fie în cursul convorbirilor avute de revoluționarii din principate cu unii fruntași ai românilor din Transilvania și Banat (spre exemplu proiectul lui Eftimie Murgu ca bănățenii să vină cu forțe armate în ajutorul Țării Românești), fie formulate în presa transilvăneană. O categorică afirmație în acest sens a fost, astfel, cea exprimată în articolul publicat în „Gazeta de Transilvania”, numărul din 3/15 iunie 1848, în care — arătîndu-se că Austria ar considera o ocupație a principatelor drept *casus belli*, adăuga, „ca să știe lumea toată”, că „la orice încercare de ocupație a Principatelor Române din partea oricui, nu numai regimentele grănițere române, ci și toată națiunea română de dincoace va alerga peste munți, spre a se înfrunța cu moartea ori unde ar întilni-o” și că chiar regimentele de linie și de husari constînd în majoritate din români, „credincioase... națiunii, nicăiri nu s-ar oști cu foc mai mare ca tocmai spre scăparea principatelor”. Articolul mai scria că ocupația principatelor „ar isca îndată război european general”. Evenimentele nu s-au desfășurat însă așa cum prevăzuse „Gazeta”, deoarece nici Austria, nici alte puteri europene n-au intervenit, ca urmare nici națiunea română din Transilvania — încă neorganizată militarmente cum avea să fie mai târziu în cursul revoluției — nu a putut interveni. Din partea ei au dat însă ajutor neprecupețit transilvănenii aflați în Țara Românească, care au răspuns cu cea mai mare însuflețire la apelul revoluției.

Susținerea și apărarea revoluției și a programului acesteia este o problemă care a revenit mereu în paginile ziarelor muntene din acel răstimp, începînd cu articolul *Trăiască România liberă*, publicat în „Pruncul român” din 12/24 iunie, care se încheie cu înflăcăratele cuvinte: „nu e destul că am dobîndit libertatea, trebuie să ne arătăm și vrednici de dînsa, trebuie să știm a păstra” această realizare. „Ceea ce dar trebuie făcut mai nainte este organizația unei guardii naționale... Tot românul își va vărsa cu bucurie cea mai după urmă picătură de sînge pentru patria sa, și nici o putere omenească nu ne va putea răpi... ce am dobîndit. Trăească România! Trăească libertatea!”. Problema organizării gărzii naționale pentru apărarea cuceririlor revoluției este pusă din nou și mai pe larg în articolul *Ce trebuie să facem?* apărut în „Pruncul român” din 19 iunie/1 iulie. Un patetic imn dedicat mării realizări a poporului român constînd în înfăptuirea revoluției este închinat în articolul publicat în numărul din 19 iunie/1 iulie al ziarului „Poporul suveran”, în care se scrie că „Românii... la 11 iunie se ridicară la glasul libertății de care erau însetoși, sparseră lanțurile și arătară Europei că fiii Romei locuesc încă pămîntul Daciei”. În articolele publicate în numerele din 11/23 septembrie ale celor două ziare se exprimă dorința păstrării a ceea ce s-a cîștigat prin revoluție. În „Pruncul român” numărul 39 din acea zi, după ce se amintește că „astăzi sînt trei luni de cînd România și-a rupt lanțurile”, se afirmă profetic: „Ceea ce am dobîndit atunci nu mai putem pierde niciodată”. În aceeași zi, „Poporul suveran”, scriind despre „pășirea armiei turcești către Capitală”, cere ca nimeni să nu se însăpăiminte, ca toți „să arătăm că voința

pentru Constituție este voința nației întregi”, că „trebuie să arătăm, și cu pace și cu demnitate, că fără Constituție nu mai e bucurie... pentru români”.

Am spus că afirmația în sensul că ceea ce s-a dobândit nu se va mai pierde niciodată a avut un caracter profund vizionar, pentru că istoria avea să dovedească pe deplin că ideile progresiste odată pătrunse în mase și înrădăcinate în sufletul poporului în timpul evenimentelor revoluționare din 1848—1849 nu au mai pierit, deși revoluția a fost momentan înfrântă. Marșul înainte a acestor idei a fost ireversibil și întreg poporul român a luptat consecvent pentru împlinirea lor.

O primă dovadă în acest sens o constituie proiectele întocmite de Ion Ghica în perioada imediat post-revoluționară. La scurt timp după înăbușirea revoluției din Țara Românească, ca o expresie a tendinței de continuare a luptei revoluționare pînă la deplina înfăptuire a programului ei, unul dintre fruntașii acesteia, Ion Ghica, elabora la Constantinopol un *proiect*, destinat a servi ca „bază a unei noi constituții corespunzătoare nevoilor principatului”, datat 23 ianuarie 1849¹⁹⁵. La întocmirea acestui proiect, el s-a sprijinit în primul rînd pe prevederile Proclamației de la Islaz, reafirmînd principiile fundamentale ale acesteia, dezvoltîndu-le însă și adăugîndu-le cu unele propuneri noi; ambele aspecte dovedesc scopul autorului de a sprijini și urmări în continuare realizarea programului revoluționar, în împrejurările schimbate, prin reformularea și completarea lui cu prevederile necesare în vederea ducerii la bun sfîrșit în noile circumstanțe a ceea ce el a considerat în mod just că trebuie neapărat să se împlinească, datorită faptului că „un popor care a gustat egalitatea și libertatea nu mai poate tolera restaurarea privilegiului și claselor (stărilor privilegiate, *n.n.*)”¹⁹⁶.

Proiectul cuprindea în 21 de articole o serie de principii constituționale fundamentale. În afară de principiile preluate din Proclamația de la Islaz, sînt de remarcat: introducerea chiar la început, în cel dintîi articol, a ideii Unirii Principatelor (idee care, deși stăpînea pe toți revoluționarii pașoptiști, nu fusese înscrisă în Proclamație, din motive de prudență politică); specificarea, în art. 10, a componenței „miliției comunale” din proprietari, comercianți și industriași; introducerea în art. 13 a principiului inviolabilității domiciliului, prevederea expresă a principiului separației puterilor (art. 14). O altă inovație față de Proclamație constă în introducerea în cadrul punctelor proiectului (pe cînd în Proclamație e în afara punctelor) a prevederii reunirii Adunării constituante extraordinare care e obligată să aducă periodic constituției modificările pe care timpul le va dovedi necesare; perioada la care se va reuni acea adunare diferă în proiectul lui Ghica față de Proclamație, căci în timp ce aceasta din urmă fixează intervalul la 15 ani, Ghica îl fixează la numai cinci ani.

Un *proiect de constituție*, foarte dezvoltat, a elaborat Ion Ghica în anii 1848—1851; unele părți ale proiectului au început a fi redactate mai de timpuriu, iar în ce privește redactarea lui finală, o dată certă constituie scrisoarea din 26 martie 1851 prin care N. Bălcescu îi comunica faptul că l-a citit, iar referindu-se la unele părți îi scria că i-au plăcut, pronunțîndu-se afirmativ și în ce privește necesitatea unui asemenea proiect¹⁹⁷.

¹⁹⁵ O expunere asupra principiilor de bază ale proiectului, inedit, la Liviu P. Marcu, Ion Ghica, în volumul *Din gîndirea politico-juridică din România*, I, București, 1974, p. 199 și urm.

¹⁹⁶ Citat la *ibidem*, p. 194.

¹⁹⁷ Despre acest proiect, de asemenea inedit, *ibidem*, p. 201 și urm.

Conducerea țării este așezată în mâinile Adunării generale, Senatului și principelui. Adunarea generală constă din deputați în număr de câte unul la 10 000 de familii, trimiși de consiliile județene, și din proprietarii cu un anumit venit minim; ea controlează finanțele, supune principelui dorințele țării, controlează activitatea funcționarilor publici. Senatul e compus din senatori de drept și din 40 de membri numiți, dintre care jumătate numiți de Adunarea generală și jumătate de principe; el primește, modifică sau respinge proiectele de lege (cu excepția proiectului bugetului și a altor legi „de urgență expresă”). Principele e ales de Senat și de Adunarea generală compusă dintr-un număr mai mare decât cel obișnuit (cinci deputați la 10 000 de familii), trebuie să fie român, fiu de născut român, în vîrstă de cel puțin 40 de ani; el are comanda armatei, numește pe miniștri, pe funcționari și pe o parte din senatori, are dreptul de grațiere, dar nu poate lua nici o hotărîre fără avizul Consiliului de miniștri, responsabili fiind miniștrii care au semnat acele hotărîri. O deosebită atenție acordă proiectul organizării administrative, pe comune și județe, organizarea preconizată fiind descentralizată, sistem pe care Bălcescu îl aprecia favorabil în scrisoarea sa din 26 martie 1851. Organizarea clerului, a învățămîntului, a justiției (cu prevederea unor instanțe speciale în materie civilă, comercială și penală) ocupă capitole ample în acest proiect. Introducerea juriului, constînd din „jurați” sau „asesori”, este prevăzută pentru anumite categorii de cauze penale. Principiul separației puterilor este expres formulat; de asemenea, cel al inamovibilității magistraților.

Ideile sale în materie de drept constituțional le-a sintetizat Ghica și într-un studiu rămas în manuscris, intitulat *Principii constituționale*, întocmit în perioada 1848—1854¹⁹⁸. Acest mănunchi de principii de bază privind organizarea de stat a României este foarte cuprinzător și variat în conținut, avansat și temeinic ca fond de idei. Se preconizează și aici „unirea celor două principate într-un singur principat român, sub suzeranitatea sultanului”, dar cu „conservarea autonomiei țării”. Sub raportul organizării interne, se preconizează sistemul parlamentar bicameral; secularizarea bunurilor bisericești; inamovibilitatea magistraților; recrutarea în magistratură să fie condiționată — pe lîngă corectitudine și cinste — de posedarea unor cunoștințe de specialitate, în care scop să se organizeze o școală de drept destinată formării de judecători, notari și avocați; întocmirea unei legislații (cod civil, penal și de procedură) după modelul celei din statele mai avansate, dar cu „modificările cerute de spiritul și obiceiurile țării”; administrarea finanțelor să se facă pe bază de buget anual; în fine, se propun reglementări în materia drepturilor și datorii cetățenilor, în materie de organizare a armatei, a administrației de stat etc.

Aceste elaborări de proiecte, datorate lui Ion Ghica, din perioada postrevoluționară au constituit primele dintr-o lungă suită de eforturi, depuse în cele două decenii următoare epocalului eveniment în scopul de a se ajunge la realizarea, adaptată noilor împrejurări, a ideilor revoluției privind relațiile sociale, organizarea statului și înfăptuirea statului unitar. Lor li se vor adăuga noi proiecte de constituție, datorate lui Kogălniceanu, Cuza și altor corifei ai revoluției pașoptiste care, în perioada anterioară și ulterioară Unirii Principatelor, și-au continuat cu perseverență activitatea în vederea înfăptuirii statului național român modern.

¹⁹⁸ *Ibidem*, p. 200 și urm.

5. DEZVOLTAREA PROGRAMULUI REVOLUȚIONAR DIN MOLDOVA DUPĂ PETIȚIA DIN MARTIE

Deși acțiunea din Moldova a precedat în timp revoluția din Transilvania și Țara Românească, completarea și desăvârșirea programului revoluționarilor moldoveni a avut loc numai după desfășurarea revoluțiilor din celelalte două țări române, și, în consecință, după cunoașterea programului acestora, pe care ideologiile moldoveni și l-au însușit, contopindu-l cu propriul program, într-o formulare largă, unitar-națională. De aceea expunerea celorlalte acte în care se află concentrată ideologia revoluționarilor pașoptiști din Moldova — ulterioare *Petiției* din martie, expresie a revoluției timpurii moldovene — continuă și completează expunerea programelor revoluționare din Transilvania și Țara Românească, pe care le-a cuprins și dezvoltat într-o sinteză armonioasă, a cărei ultimă expresie o constituie proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu.

Reprimarea revoluției nu a putut duce la desființarea acțiunii însăși, care a continuat să-și afirme existența și să se dezvolte, prin continuarea conspirativă a mișcării, sincronizat și paralel, în interiorul și exteriorul țării, precum și prin manifestările ideologice mai radicale și din ce în ce mai complete, realizate în afara hotarelor, care sînt, în ordine cronologică: broșura lui Vasile Alecsandri *În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu, Prințipiile noastre pentru reformarea patriei, Dorințele partidei naționale în Moldova și Proiectul de constituție* amintit.

Cea dintii, apărută în mai 1848¹⁹⁹, este o reproducere și o sprijinire prin dezvoltări și argumente a celor 35 de puncte ale *Petiției* de la finele lui martie, și un îndemn la lupta contra tiraniei lui Mihail Sturdza. După ce se arată că, la lumina soarelui libertății în Moldova „toate clasele societății s-au trezit” și, simțind „într-o unire nevoia de o grabnică vindecare”, un mare număr de oameni din provincie și din Iași s-au întrunit într-o mare adunare, se precizează că această adunare era ulterioară mai multor adunări mai mici, pentru a căror oprire Mihail Sturdza publicase un „ofis” de interzicere, de care obștea locuitorilor nu a ținut seamă, întrunindu-se pentru a-și exprima dorințele, alegînd un comitet care să redacteze cererile „obștei întregi”, după consultarea „glasurilor tuturor fraților lor”; apoi, Vasile Alecsandri, în calitate de „mădular al comitetului ales de obște pentru redacția cererilor sale”, înșirînd punctele *Petiției*, le explică și motivează pe rînd prin analiza împrejurărilor negative social-economice, și politice care le-au determinat formularea și printr-o însuflețită justificare în cuprinsul căreia argumentele juridice, umanitare, filozofice și istorice alternează într-o strînsă împletire. În această broșură, precum și în *Proclamația partidului național din Moldova către români*, emisă în iunie 1848, se remarcă o lărgire a programului revoluționar în sensul accentuării caracterului său social, prin precizarea înscrisă în cea dintii că programul reprezintă interesele tuturor claselor (se enumeră sătenii, negustorii, boierii și toți „frații români din toată România”, a căror unire se preconizează) și prin năzuința exprimată în cea de-a doua, privind atragerea în mișcare a „locuitorilor săteni”, cărora se arată că li „se pregătește un viitor frumos și fericit”²⁰⁰.

¹⁹⁹ *Anul 1848...*, I. p. 414—430.

²⁰⁰ *Ibidem*, p. 458.

Prințiipiile, redactate în 12/24 mai de un grup de exilați moldoveni aflători la Brașov ²⁰¹, conțin un program net progresist, elaborat sub influența *Petiției naționale* prezentate la Blaj cu câteva zile mai înainte de către revoluționarii transilvăneni. Cele mai importante idei cuprinse în acest radical program sînt: abolirea tuturor privilegiilor feudale, însoțită de suportarea egală a sarcinilor și egala beneficiere de drepturile politice și civile pentru toți, „întemeierea instituțiilor țării pe principiile de libertate, de egalitate și frățietate, dezvoltate în toată întinderea lor”, desființarea servituților feudale (boierescul, beilicurile etc.), împrumutarea locuitorilor săteni fără plata nici unei răscumpărări din partea lor, unirea Moldovei și a Țării Românești într-un singur stat, neatîrnarea acestui stat. Este cel mai avansat program al revoluției din Moldova, care nu a mai fost depășit, ci numai completat în programele ulterioare moldovene din 1848.

Dorințele partidei naționale în Moldova sînt expuse într-o broșură dezvoltată ca întindere și care conține cel mai larg și mai documentat program al revoluției moldovene ²⁰². Sursele din care se inspiră acest program — în afară de propunerile proprii ale lui Kogălniceanu și ale celorlalți exilați — sînt: *Petiția* din 28 martie/9 aprilie (împreună cu argumentele sprijinitoare din broșura lui Alecsandri), *Prințiipiile* de la Brașov (și, prin acestea, *Petiția națională* de la Blaj), în fine, *Proclamația* de la Islaz, ale cărei puncte sînt cuprinse aproape în întregime, cu completări, argumentări noi și cu unele modificări, în *Dorințe*. Folosirea acestor multiple surse din toate provinciile românești *reliefează unitatea luptei revoluționare din 1848 a poporului român*.

Dat fiind că programul din *Dorințele partidei naționale* a fost cuprins, juridicește sistematizat, în proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu (redactor și al *Dorințelor*), proiect pe care îl examinăm pe larg mai departe, ne mărginim aici să schițăm liniile fundamentale ale acelui program și raporturile cu sursele lui de inspirație.

Broșura începe cu o expunere de motive care justifică necesitatea realizării revendicărilor formulate de partida națională din Moldova. Denunțînd și condamnînd relele regimului autocrat din Moldova, Kogălniceanu atribuie vina acestor rele domnitorului Mihail Sturdza, a cărui cîrmuire e caracterizată ca un șir nesfîrșit de abuzuri, și *Regulamentului organic*, legea fundamentală hibridă, în mare măsură anacronică și reacționară, care de aproape două decenii împiedica liberul avînt al progresului național și social. Demonstrînd că Moldova are nevoie de reforme mai radicale decît cele cerute prin *Petiția* din 28 martie/9 aprilie, el pretinde solemn regenerarea Moldovei „îngenuncheată sub Mihail Sturdza” și „înzestrarea ei cu instituții analoage cu epoha noastră” ²⁰³.

Subliniind că moldovenii sînt hotărîți să nu lovească în drepturile altora, dar că ei cer ca nici alții să nu le jignească drepturile, dintre care cel mai important este neatîrnarea internă, partida națională consideră că, pentru asigurarea și realizarea acestor drepturi, sînt „neapărate” și „singurele mîntuitoare pentru țară” ²⁰⁴ instituțiile și principiile prezentate într-un șir de puncte, dintre care unele sînt cuprinse sub numerele 1—34, altele sub o altă serie de numere (I — V), iar ultimul, preconizînd

²⁰¹ *Istoria României*, IV, p. 50—53 (cu facsimilul actului) și Vlad Georgescu, *Mémoires et projets...*, 1831—1848, anexa 13 (p. 142—144).

²⁰² *Anul 1848...*, IV, p. 89—137.

²⁰³ *Ibidem*, p. 91.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 97.

unirea principatelor, se bucură de o amplă expunere teoretică și istorică finală.

Din Proclamația de la Islaz, Dorințele partidei naționale își însușesc și sprijină cu deosebită căldură, printr-o largă și nouă argumentare, punctele privind : independența administrativă și legislativă a statului, neamestecul nici unei puteri străine în treburile interne, egalitatea drepturilor civile și politice, Adunarea Obștească alcătuită din reprezentanți ai tuturor stărilor societății, alegerea domnului din toate stările societății, limitarea listei civile la nivelul posibilităților țării, abolirea rangurilor personale sau de naștere, contribuție generală proporțională, desființarea robiei cu despăgubire pentru cei ce ar cere-o, emanciparea și improprietărea clăcașilor contra unei despăgubiri, acordarea recompenselor de către nație (prin Adunarea Obștească) și nu de către domn, instrucție egală pentru toți, alegerea reprezentantului țării la Constantinopol dintre români, așezăminte penitenciare (se specifică : potrivite cu veacul), desființarea pedepsei cu moartea și a bătăii, drepturi politice pentru orice compatrioți de altă credință (însă cu specificarea : creștină, spre deosebire de Proclamația de la Islaz care prevedea expres : orice compatrioți de altă credință), emanciparea izraeliților (care să fie însă numai graduală), secularizarea averilor minăstirilor închinată. Ca să exprime solidaritatea națională a revoluționarilor moldoveni cu cei din Țara Românească, Kogălniceanu expuneaceste puncte la începutul programului.

Din Petiția de la 28 martie/9 aprilie, Dorințele rețin, repetă și sprijină punctele privind : prohibiția ca reprezentanții țării să primească funcții sau răsplătiri de la guvern în timpul mandatului lor, responsabilitatea miniștrilor și a tuturor funcționarilor în funcțiile ce ocupă, publicitatea ședințelor Adunării și a ședințelor tribunalelor, garantarea libertății individuale (se adaugă : și a domiciliului), libertatea tiparului, ridicarea morală și socială a clerului, o lege specială pentru secarea corupției și abuzurilor, reforma legilor de poliție, promulgarea legilor privind creditul, întemeierea unei bănci naționale și de scont (întemeierea unei bănci naționale se cerea și de Proclamația de la Islaz, în cuprinsul motivării sale, nu în punctele recapitulative, dar fără adaosul „de scont”, care, aflindu-se în Petiția din martie, ne determină să găsim în aceasta sursa acestui punct al Dorințelor).

Prințiipiile de la Brașov cu formularea lor concisă și categorică au determinat, desigur, înscrierea și sprijinirea însuflețită, într-o largă și caldă pledoarie sprijinită pe numeroase argumente istorice și politice, a ideii Unirii Moldovei cu Țara Românească. Nu s-a reținut însă din acestea ideea improprietării țăranilor fără despăgubire, împrumutată din Petiția națională transilvană.

Aflarea cererii de a se elabora coduri noi, cu specificarea : civil, penal, comercial, și de a se întemeia tribunale cu jurați, atât în Dorințe cât și în Petiția națională de la Blaj, care i-a premers, — ca și aflarea ideii din pasajul în care se arată că nu poate să piară azi, în secolul naționalităților, o nație care a suferit atâtea dominații străine (se enumeră hunii, goții, avarii și alte semintii) în curs de optsprezece veacuri și totuși a rezistat și a persistat pînă astăzi, idee care se află într-o formulare asemănătoare atât în discursul lui Simion Bărnuțiu din 2/14 mai 1848 de la Blaj, cât și în perorația lui Kogălniceanu de la sfîrșitul Dorințelor partidei naționale — socotim că nu sînt întîmplătoare. De asemenea, a exercitat o influență și ideea suprimării vămilor externe, cuprinsă în Petiția națională. Kogălniceanu a cunoscut ideile revoluției transilvănene, prin exilații moldoveni

care fuseseră la Blaj, și le-a acceptat cu entuziasm, tot ca o manifestare de solidaritate națională. Singurul pas înapoi față de acelea constă în renunțarea la împrumutul fără răscumpărare din partea locuitorilor săteni, pe care o proclamaseră Prințipiile de la Brașov sub influența programului Adunării de la Blaj și preluarea, în acest punct, a prevederilor Proclamației de la Islaz : „emancipația clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire”, care forma o idee mai puțin avansată.

În însuflețitul expozeu al Dorințelor partidei naționale, plin de patetism și spirit progresist, Kogălniceanu, juristul și viitorul om de stat, a adăugat o serie de propuneri ce nu se aflau în actele care, premergător elaborate în diferite părți ale pământului românesc, fuseseră înglobate de el în mod sistematic în contextul acestui larg și cuprinzător program, pretinzând : dreptul de inițiativă și de petiție pentru Adunare, întemeierea unui ordin de avocați pentru exercitarea liberei apărări în cauze civile și penale, întemeierea ministerului public, inamovibilitatea judecătorilor și reorganizarea tribunalelor, neamestecul domnului în activitatea judecătorească și executarea sentințelor fără aprobarea sa, desființarea tribunalelor și comisiilor excepționale, libertatea cultelor, dreptul pentru unitățile administrativ-teritoriale (ținuturi, orașe, comune) de a-și controla administrațiile prin sfaturi ținutale, municipale și comunale, fără amestecul puterii centrale, desființarea oricăror dări asupra exportului produselor naționale (grîne, vite, fabricate ; e de menționat însă că Petiția națională de la Blaj ceruse — într-o formulare mai largă care pare să fi inspirat cererea din Dorințe — desființarea vămilor în general), întemeierea de școli profesionale, construirea de canale și căi de comunicație, ameliorarea („regularea”) tarifelor, desființarea oricăror „beilicuri, cărături și havalele”, punîndu-se de principiu că „toată munca publică trebuie a fi făcută cu bani”²⁰⁵.

Ideea constituirii unei gărzi naționale, cuprinsă la punctul 15 al Dorințelor, se află în toate programele revoluționarilor de la 1848, atît ale celor din Transilvania, cît și ale celor din Țara Românească, precum și în Petiția din Moldova din 28 martie/9 aprilie ; formularea din Dorințe : „Întemierea unei garde urbane și rurale”²⁰⁶ este însă originală, prin completare față de Petiția din Moldova și prin precizare față de programele din celelalte provincii.

În esență, Dorințele partidei naționale în Moldova, preluînd din sursele anterioare aproape toate ideile avansate și contopindu-le într-o amplă expunere, cuprind un larg program radical revoluționar, unitar prin conținut și scop cu celelalte programe ale revoluțiilor din țările române de la 1848, program în care, într-o expunere însuflețită și pe alocuri patetică, se cuprind idei progresiste și multilaterale, care formează la un loc o construcție ideologică solidă și complexă, care are în vedere nevoile, interesele și aspirațiile din acea etapă pe teren social-economic, cultural și național, ale tuturor claselor societății românești.

Întrunind într-un mănunchi complex propuneri selectate din programele anterioare moldovene, transilvănene și muntene din primăvara anului 1848 și adăugîndu-le, întreșîndu-le cu propuneri noi, emise în același spirit progresist înnoitor, spre a constitui un ansamblu cît mai complet, coerent și armonios, *Dorințele partidei naționale în Moldova*

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 97—105.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 100.

constituie o avansată expresie a programului revoluționar general românesc din acel an, urmărind crearea unui stat unit și autonom, de factură burgheză, avînd în frunte ca organe centrale supreme un șef de stat ales de către popor din toate straturile sale și o Adunare Națională reprezentativă aleasă în același mod, organe ajutate în activitatea de conducere de către miniștri și funcționari răspunzători pentru munca lor, iar pe plan local de organe administrative controlate prin sfaturi alese, expresie a inițiativei și autonomiei locale; crearea unui stat în cuprinsul căruia, abolindu-se vechile privilegii anacronice, populația să se bucure de liberul exercițiu al drepturilor cetățenești fundamentale; construcția unei societăți bazate pe un nou mod de producție în care să se dea liber avînt forțelor de producție și să se instaureze relațiile de producție de tip mai avansat decît cele feudale; a unei societăți în care, desființîndu-se robia precum și aservirea țărănimii, să se garanteze proprietatea individuală burgheză și să se asigure dezvoltarea economică și culturală a populației prin eliminarea vechilor restricții feudale; organizarea unui mecanism de stat în funcțiunea căruia să intervină toate formele de garanții de ordin juridic în administrație și justiție, în stare să asigure buna lor funcționare pe baza principiilor treptat cristalizate ale ideologiei burghezo-democratice.

În paginile care urmează vom proceda la o cercetare mai detaliată a formulării juridice date de către Kogălniceanu în proiectul său de constituție, din același an, acestor idei și principii. Acest proiect complet de act fundamental formează, pe lîngă sinteza largă și bine documentată din Dorințele partidei naționale, una din principalele contribuții și realizări în plus ale revoluționarilor din Moldova, prin care aceștia au contribuit la concentrarea și sistematizarea juridică a programului revoluției burghezo-democratice românești din 1848.

Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu

În dezvoltarea istorică a statului și dreptului, unul dintre obiectivele și rezultatele revoluțiilor prin care s-a ajuns la răsturnarea orînduirii feudale și la cucerirea de către burghezie a puterii statale a fost elaborarea constituțiilor burgheze. În aproape toate cazurile, aceste revoluții au căutat să exprime și să cristalizeze principiile noii orînduiri în legi fundamentale numite constituții, care, prin norme investite cu cea mai mare putere juridică, reglementînd și îngădînd activitatea organelor statului, trebuiau să garanteze dezvoltarea nestînjinită a orînduirii capitaliste, și să asigure desfășurarea în condiții optime a activității economice și politice a burgheziei potrivit adevărului demonstrat de Lenin cu privire la crearea regimurilor burgheze constituționale²⁰⁷. Fenomenul se verifică și în dezvoltarea statului și dreptului român.

Redactarea unei constituții prin care să se consacre un regim constituțional, bazat pe principiile revoluției burgheze, a constituit unul din obiectivele principale ale revoluțiilor din anul 1848 din țările române.

În Transilvania, punctul 15 al Petiției naționale de la Blaj din 4/16 mai 1848 formula între postulatele națiunii române cererea de a se în-

²⁰⁷ V. I. Lenin, *op. cit.*, la n. 190.

tocmi o „constituțiune nouă pentru Transilvania prin o adunare consti-
tuantă a națiunilor țării, care constituțiune să se întemeieze pe principiile
dreptății, libertății, egalității și frățietății ...”.

În Țara Românească, punctul 22 din recapitulația cuprinsă în Pro-
clamația de la Islaz din 9/21 iunie 1848 decreta convocarea „Adunanței
generale extraordinare constituante”, cu sarcina întocmirii „constitu-
ției țării”.

Datorită dezvoltării ulterioare a revoluțiilor respective, nici în Tran-
silvania, nici în Țara Românească nu s-a ajuns în 1848 la votarea de către
un corp legislativ a unei constituții sau la redactarea unui proiect complet
de constituție. Atît Petiția națională cît și Proclamația conțin numai liniile
fundamentale ale constituțiilor postulate, nu integralitatea lor. Petiția
națională formează o cerere a întregii națiuni române din Transilvania,
adresată forurilor supreme ale Imperiului habsburgic, solicitînd elaborarea
unei noi constituții în baza principiilor înscrise în punctele sale. Procla-
mația de la Islaz, nu cerere, ci hotărîre a poporului din Țara Românească,
formează, după cum am precizat, manifestul politic exprimînd programul
revoluției și proclamînd („decretînd”) punctele principale ale constitu-
ției care, completată și sistematizată, urma să fie votată de o adunare
reprezentativă liber aleasă. S-a arătat mai sus că prevederile ei conțineau,
între altele (ca și celelalte constituții burgheze), o declarație de drepturi
și stabilirea organelor fundamentale ale statului și a modului lor de consti-
tuire; ele au format simburile și au înscris principiile de bază și unele
reglementări de importanță mai mare sau mai mică ale constituției a cărei
definitivare formală și votare de către Adunarea Constituantă preconizată
au fost împiedicate de desfășurarea defavorabilă a evenimentelor. Deși
considerat de majoritatea revoluționarilor drept constituție în virtutea
faptului că cuprindea o bună parte a elementelor esențiale ale unui sistem
constituțional, actul, rămas nefinisat formal, nu poate fi socotit nici con-
stituție, nici proiect complet de constituție.

Împrejurările concrete au permis ca numai în Moldova revoluția
din 1848 — după cristalizarea succesivă și precizarea treptată în forme tot
mai bine încheiate a țelurilor revoluției — să ajungă la întocmirea unui
proiect complet de constituție, căruia nu i-a lipsit decît votul unei adunări
și sancționarea de către șeful statului spre a deveni prima noastră consti-
tuție aplicată. Numai în Moldova și tocmai în Moldova, unde, în actele
cuprinzînd programele revoluționarilor din 1848, se omisese a se prevedea
în vreun punct necesitatea întocmirii unei constituții. Ne referim la pro-
gramele cele mai avansate : acele din Dorințele partidei naționale în Moldova
de la sfîrșitul lui august și din Prințiipiile noastre pentru reformarea pa-
triei din 12/24 mai de la Brașov, căci în programul cuprins în Petiția de
la 28 martie/9 aprilie înaintată către Mihail Sturdza nu numai că nu se
solicita o constituție, dar se proclama „sfînta păzire a Regulamentului”,
a actului fundamental cu conținut mixt, burghezo-feudal în vigoare (punc-
tul 1 al Petiției). Am văzut că această cerere din fruntea petiției se explică
prin faptul că acel program inițial al revoluției din Moldova reprezenta
doar un minim de pretenții, pe care revoluționarii socoteau necesar și
indicat să le formuleze în momentul de început al mișcării, un program prin
care se urmărea ca un prim pas necesar reșezarea funcționării întregului
aparat de stat în legalitatea atît de frecvent încălcată în timpul guver-
nării abuzive a lui Mihail Sturdza, în urma căreia țara să-și poată da pe
cale legală și alte „îmbunătățiri” progresiste.

Din această împrejurare (întocmirea unui proiect complet și sistematic, fără ca ideea adoptării unei constituții să fi fost înscrisă printre punctele programelor politice anterioare), rezultă că, chiar neformulată expres, această idee a format și în Moldova un deziderat inerent ideologiei din acel timp, un postulat al revoluției burghezo-democratice.

Acest proiect de constituție a fost elaborat de Mihail Kogălniceanu, unul dintre fruntașii revoluției din Moldova, care a redactat și programul cel mai dezvoltat al acesteia: Dorințele partidei naționale în Moldova și care, deși (fiind împiedicat de împrejurări) nu a participat la prima fază a revoluției, a contribuit activ la desfășurarea fazei următoare, și nu numai că a luptat cu scrisul, dar a și activat consecvent întreaga viață cu fapta pentru înfăptuirea în România a principiilor revoluției burghezo-democratice.

Spirit progresist și profund patriot, bun cunoscător al dreptului — avusese profesori la Berlin pe Savigny și pe Gans — cu o lungă și remarcabilă activitate în avocatură, istoric cu preocupări multilaterale, literat și om politic, consecvent în dezvoltarea ideologiei sale și abil în alegerea mijloacelor pentru traducerea în viață a ideilor sale conducătoare privitoare la progresul social, Kogălniceanu a reușit să fie unul dintre marii realizatori ai ideilor progresiste care au animat cea mai mare parte a societății românești și în special intelectualitatea la 1848 și în perioada imediat următoare. Un imbold în lupta pentru înlăturarea vechii orînduiri feudale și instaurarea noii orînduiri, pe care a dus-o cu tenacitate în perioada de la revoluție pînă către sfîrșitul domniei lui Cuza, a constituit pentru el și faptul că era personal angrenat în dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste prin participarea practică la aceasta în calitate de industriaș, proprietar de fabrică (îndată după 1850). În această calitate, el a fost reprezentantul ideologiei aripii mai avansate a burgheziei: burghezia industrială. Situat pe o poziție ideologică înaintată, el s-a deosebit însă de contemporanul său Nicolae Bălcescu prin aceea că, în timp ce acesta preconiza realizarea revendicărilor maselor populare pe calea luptei revoluționare, el a considerat ca indicate prefacerile progresiste prin metoda reformelor de sus în jos, înfăptuite gradat pe cale legală, prin care să se aducă în mod pașnic „îmbunătățirile serioase” impuse de luarea în considerare a „dritului tuturor claselor”²⁰⁸.

Apariția proiectului a fost determinată pe de o parte de această concepție reformistă a lui Kogălniceanu, pe de altă parte, și în principal, de dezvoltarea social-economică, politică și ideologică din țările române.

Elaborat către sfîrșitul celei de-a doua etape a desfășurării revoluției din Moldova, ulterioară lichidării acțiunii din martie, proiectul a apărut, așadar, după precizarea deplină a țelurilor revoluției moldovene, proces de dezvoltare care a avut loc atît sub acțiunea necesităților stringente determinate de circumstanțele interne care împiedicau chiar și realizarea programului minimal din martie, cît și sub înriurirea programelor revoluționare din celelalte țări române. De aceea, el adoptă ideile de organizare statală nu numai din unele constituții occidentale (în primul rînd din constituția belgiană de la 1831, care avea să servească de izvor pincipal și constituției de la 1866 a statului român), ci și din programele revoluționare anterioare din țările române.

²⁰⁸ M. Kogălniceanu, în prefața la *Cronicele României sau letopiseșele Moldovei și Valahiei* (prefață la ed. din 1852, reproducă în ed. a II-a, vol. I, București, 1872, p. XXVII).

Izvoarele principale ale proiectului de constituție din august 1848 al lui Kogălniceanu au fost: programul din Dorințele partidei naționale în Moldova (și prin mijlocirea acestuia: Petiția din 28 martie/9 aprilie, broșura lui Vasile Alecsandri În numele Moldovei, a omenirii și a lui Dumnezeu, Prințiipiile de la Brașov, Petiția națională de la Blaj și Proclamația de la Islaz) și constituția belgiană. Din aceste diferite surse, precum și — sporadic — din alte surse, ori din propria chibzuință, Kogălniceanu a ales cu discernămint critic și a formulat sistematic în 120 de articole ceea ce a considerat mai potrivit cu nevoile epocii, cu linia de dezvoltare a țării, elaborând reglementările pe care le-a socotit necesare în vederea creării suprastructurii politice corespunzătoare momentului istoric, corespunzătoare orînduirii social-economice capitaliste ce avea să se instaureze în urma revoluției ²⁰⁹.

Concepția social-politică și juridică reflectată în reglementările propuse este burghezo-democratică, antifeudală, pe care Kogălniceanu a susținut-o neabătut și s-a străduit consecvent și cu tenacitate s-o realizeze. În Dorințele partidei naționale în Moldova el considera ca fiind de interes primordial „regenerația Moldovei . . . înzestrarea ei cu instituții analoge cu epoha noastră” ²¹⁰. După cîțiva ani, el avea să preconizeze într-un discurs pronunțat în Adunarea ad-hoc a Moldovei adoptarea „principiilor liberale ale unei societăți europene”; în cadrul aceleiași adunări, el avea să afirme necesitatea de „a zidi un edificiu nou”, conchizînd: „sîntem chemați de a păși la o nouă organizație” ²¹¹, iar după un alt șir de ani, în calitate de colaborator al lui Cuza, avea să contribuie din plin la înfăptuirea ei.

Întiul principiu pe care proiectul îl consacră în textul său, scoțîndu-l prin aceasta în mod accentuat în relief, este *constituționalismul*. Deosebita însemnătate pe care Kogălniceanu o acordă acestui principiu în baza doctrinei burgheze clasice, pe care și-o însușește și o aplică cu fidelitate, rezultă din faptul că în fruntea capitolului I proiectul proclamă, în cel dintîi articol al său, Moldova „stat constituțional”. Prin aceasta, el arată că socotește ca primă și principală trăsătură caracteristică necesară a viitorului stat coducerea acestuia în temeiul unei constituții bazate pe principiile fundamentale ale doctrinei clasice, instaurarea unui regim constituțional, adică a unei forme de guvernămint în care atribuțiile aparatului de stat sînt definite printr-o lege superioară, ce asigură libertățile individuale precizînd și limitînd activitatea organelor de guvernămint. Aceasta implică formularea într-o lege fundamentală, conformă intereselor clasei dominante, a normelor cu cea mai mare putere juridică, ce definesc și exprimă în stat principiile esențiale și trăsăturile principale ale organizării statale, exercițiul „puterilor” statului, sistemul electoral, drepturile și datoriile cetățenilor.

În adoptarea acestei concepții constituționaliste, el merge pe linia principalelor proiecte de reforme și programe politice românești din peri-

²⁰⁹ Pe lingă diverse reguli de organizare pe care le prelua din constituția belgiană (reguli care vor intra mai tirziu, din același izvor, în cuprinsul constituției din 1866) și unele pe care le păstra din Regulamentul organic (reprezentînd forme de organizare burgheze adoptate în această lege fundamentală de tranziție din faza avansată a perioadei destrămării și crizei feudalismului), proiectul intrunea deci într-un ansamblu aproape toate ideile proclamate în programele de organizare din țările române în anul revoluționar 1848, precum și o serie de idei pe care Kogălniceanu le-a formulat și justificat în diverse scrieri ale sale din preajma acestui an de răscruce al istoriei noastre. Textul proiectului e publicat în *Anul 1848...*, III, p. 131–142.

²¹⁰ *Anul 1848...*, IV, p. 91.

²¹¹ *Buletinul ședințelor Adunării ad-hoc a Moldovei*, nr. 5, 6 și 12/1857.

oada destrămării și crizei feudalismului și din anul revoluționar 1848 : pe linia proiectului din 1822 al cărvunarilor, a actului de chezășie din 1824, a programului Adunării Naționale de la Blaj, a Proclamației de la Islaz, care toate vădesc cultul constituției și tendința de creare a unui stat constituțional, a unui regim constituțional ²¹².

Importanța acordată constituției se reflectă și din prevederile privind modificarea sau revizuirea acesteia. Preluând din Proclamația de la Islaz ideea ca la fiecare 15 ani poporul să-și aleagă o reprezentanță extraordinară cu atribuția de a aduce constituției modificările necesare potrivit „spiritului epocii”, el înscrie regula că această revizuire se va face cu majoritatea de două treimi a deputaților prezenți ²¹³.

Imediat după sublinierea caracterului constituțional al viitorului stat, se proclamă *suveranitatea internă* a acestuia, prin prevederea că „ocîrmuirea sa din lăuntru este slobodă și neatîrnată” ²¹⁴. Condițiile din acel moment istoric au împiedicat pe Kogălniceanu să propună deplina independență a statului, care — după cum au dovedit evenimentele ulterioare, la care a participat din plin — constituia pentru el o dorință fierbinte. Din cauza acelor condiții, a trebuit să se mărginească, deocamdată, la afirmarea autonomiei interne, ca și proiectul cărvunarilor (care — am văzut — specifica în primul său punct că „Norodul Moldovei . . . din învechime și pînă astăzi a avut și are sfințit privilegiul slobozeniei și acela al volniciei de a se oblădui cu ocîrmuitorul său și cu pravilele țării sub umbrirea” Imperiului otoman) și, de asemenea, ca Proclamația de la Islaz (care decreta în punctul întîi „independența . . . administrativă și legislativă, pe temeiul tractatelor . . . și neamestec al nici unei puteri din afară în cele din întru ale sale”). Această idee era subliniată prin revenirea de la sfîrșitul proiectului, unde, vorbind de dreptul națiunii de a-și schimba sau modifica constituția, Kogălniceanu arăta că acest drept imprescriptibil nația îl are „în puterea capitulațiilor sale și a tractatelor care îi închizășlesc sloboda și neatîrnata administrație din lăuntru” ²¹⁵.

Pornind de la concepția revoluției franceze de la 1789, potrivit căreia suveranitatea aparține națiunii, proiectul prevede că națiunea încredește exercițiul acesteia organelor supreme ale statului: Adunarea Obștească și domnul, organe formate prin alegere. Kogălniceanu are grija să accentueze că nici una din aceste „puteri publice” ale statului nu este „moștenitoare” adică ereditară, cu alte cuvinte că nici domnia, nici calitatea de deputat nu se moștenesc, ceea ce rezultă implicit din normele care stabilesc electivitatea acestora ²¹⁶.

²¹² Constituționalismul a fost o idee dominantă și consecventă în ideologia lui M. Kogălniceanu, care l-a stăpinit pînă la sfîrșitul vieții. Astfel, în ultimii săi ani, în discursul pronunțat la Ateneul Român în 17 dec. 1889 (publicat în „Voința națională” din 18/31 dec. 1889), el proclama ca principii de bază ale organizării statale „constituționalismul și parlamentarismul”, iar în discursurile rostite la Camera în 7 dec. 1890 și 1 apr. 1891 el cerea ca legea fundamentală a țării, „constituțiunea să devină în fine un adevăr” și „țara să fie ca odată liberă pe voința ei”.

²¹³ Totuși, dovedind o oarecare inconsecvență, proiectul deschide o breșă la regula de bază, prin înscrierea concomitentă a prevederii potrivit căreia, în sesiunile ordinare, adunările obștești pot aduce constituției numai modificări „singuratrice”, adică ale cite unui punct (art. 117 al proiectului).

²¹⁴ Art. 2, *ibidem*.

²¹⁵ Era punctul de vedere pe care îl adopta și N. Bălcescu în articolul său din același an intitulat *Drepturile românilor către Înalta Poartă* (publicat în „Poporul suveran”, nr. 15—16 din 2—6 aug. 1848; republicat în *Anul 1848*. . . , III, p. 175—179).

²¹⁶ Art. 3, 14, 33, 34 ale proiectului.

Acest stat „constituțional” și „suveran” (în sensul autonomiei interne) urma să fie un stat de tip burghez, nu numai prin natura orînduirii social-economice care avea să-i stea la bază, dar și prin forma sa (cu domnie temporară și adunare reprezentativă), cît și prin aplicarea mai mult sau mai puțin strictă în organizarea sa a principiului fundamental al separației puterilor și a altor principii burgheze clasice.

În reglementarea *organizării și funcționării sistemului organelor statului* proiectul adopa lămurit principiul împărțirii acestora în trei puteri: legislativă, executivă și judecătorească, formulat de Montesquieu (care a dezvoltat și perfecționat teoria lui Locke), prin care se urmărea în concepția acestor doctrinari limitarea absolutismului monarhic și îngrădirea unei „puteri” prin celelalte, prin atribuirea fiecăreia unor organe diferite, neatîrnate unele de altele, lucrînd independent și controlîndu-se reciproc.

În primul rînd, proiectul se ocupă de *puterea legislativă*, pe care o încredințează Adunării Obștești, organ reprezentativ ales, ai cărui membri sînt considerați — conform concepției clasice burgheze — reprezentanți ai țării, nu ai ținutului în care sînt aleși. Ca urmare, se prevede că reprezentanții nu pot primi dispoziții de la ținut, dar totodată, ca o consecință a punctului de vedere adoptat, nu se înscrie revocabilitatea acestora de către alegătorii din ținutul în care au fost aleși.

O trăsătură importantă a proiectului lui Kogălniceanu este deci și aceea că, spre deosebire de constituția belgiană (unul din principalele izvoare ale proiectului), nu adoptă sistemul bicameral, ci, înlăturînd instituția antidemocratică, retrogradă a Senatului, propune sistemul unicameral, sistem progresist față de cel al constituției belgiene. În consecință, unicameralitatea formează una dintre trăsăturile progresiste ale proiectului, față de care sistemul bicameral introdus ulterior prin statutul din 1864 și păstrat și în constituția de la 1866 a însemnat un pas înapoi.

Alegerea reprezentanților se preconizează să fie efectuată prin vot restrîns, aparținînd cetățenilor în vîrstă de cel puțin 21 ani, care au exercițiul drepturilor civile, nu sînt faliți nereabilitați, nici condamnați pentru anumite infracțiuni, și care corespund censului (de avere sau profesional) prevăzut de proiect. Spirit progresist, Kogălniceanu arată că această restrîngere a votului în baza censurilor amintite are loc „deocamdată” și că pe viitor acesta „pe cît se va putea, va urma să se întindă asupra tuturor moldovenilor”²¹⁷. Aceasta pentru că, fără îndoială, el era de acord în principiu cu „alegerea largă, liberă, dreaptă, unde tot românul are dreptul de a fi chemat”, pe care o decreta Proclamația de la Islaz în preambulul său, deosebindu-se de aceasta numai în modul introducerii sistemului de alegere prin vot universal, pe care îl prefera gradual, prin reforme treptate, conform concepției sale fundamentale. Potrivit fazei inițiale a reglementării, prevăzută în proiect, alegătorii făceau parte din clasa moșierească, din clasa burgheză, precum și dintr-un mic procent al țărănimii (cite doi țărani fruntași din fiecare comună rurală și anume vornicelul și întiiul paznic).

Aleși pot fi, potrivit propunerii lui Kogălniceanu din acest act, cetățenii care corespund condițiilor pentru a fi alegători, și, în plus, sînt în vîrstă de 25 ani, socotindu-se că pentru exercițiul calității de reprezentant e necesară o mai mare maturitate și experiență decît pentru al celei de alegător. Compoziția socială a Adunării este, așadar, mult lărgită față de cea a Obșnuitei Obștești Adunări reglementată de Regulamentul organic,

²¹⁷ Art. 6, *ibidem*.

care cuprindeau numai boieri ²¹⁸. Validarea alegerilor reprezentanților trebuie să se facă de însăși Adunarea Obștească. Se preconizează ca durata mandatului Adunării să fie redusă de la 5 ani (cît prevedea Regulamentul organic) la 3 ani. În scopul asigurării libertății activității lor, reprezentanții sînt declarați iresponsabili și inviolabili, în sensul că nu pot fi urmăriți pentru opiniile expuse și nu pot fi urmăriți și arestați în cauze criminale decît în caz de flagrant delict. În timpul sesiunilor, ei nu pot primi funcții noi; nici nu pot exercita funcțiile avute, prevedere justificată la punctul 9 din Dorințele partidei naționale în Moldova prin necesitatea evitării „servilismului” de care dăduseră dovadă adunările obștești dintre 1832 — 1848. Pe durata sesiunilor primesc indemnizație. Proiectul stabilește incompatibilități între unele funcții administrative și judecătorești de conducere și calitatea de reprezentant, spre a se evita ca deținătorii acelor funcții să impiețeze prin autoritatea funcțiilor ce ocupă asupra rezultatului votului.

În ce privește modul de a lucra, se prescrie că Adunarea Obștească ia hotărârile prin vot secret, cu majoritatea absolută a voturilor. Ea lucrează în sesiuni, care sînt de două feluri: ordinare și extraordinare. Durata sesiunilor ordinare este mărită de la 2 luni (cît prevedea Regulamentul organic) la 4 luni, extinzîndu-se astfel în timp activitatea organului reprezentativ, aspect care, contribuind alături de alte prevederi la creșterea ponderii acestui organ în conducerea statului, reliefează o concepție mai democratică. Drept garanție în vederea asigurării acestei activități, convocarea de către puterea executivă în sesiunile ordinare anuale este declarată obligatorie. Pornindu-se de la articolul 327 al Regulamentului organic și de la punctul 10 din Dorințele partidei naționale în Moldova, se înscrie în proiect publicitatea ședințelor adunării; numai în cazuri excepționale se poate hotărî ședință secretă, după cererea unei pătrimi a membrilor prezenți. Ca garanții ale independenței activității organului reprezentativ suprem, se preconizează ca adunarea să-și elaboreze singură regulamentul ședințelor, iar ordinea sa interioară să fie încredințată președintelui și secretarilor săi.

Adunarea Obștească este prevăzută, potrivit propunerilor din proiect, cu largi atribuții și cu numeroase și multilaterale sarcini, care fac din ea organul suprem al țării, cu rol primordial în conducerea vieții de stat și a treburilor obștești. Astfel, în primul rînd, ea are atribuția de a alege pe domn, pe mitropolit, pe episcopi și pe reprezentantul țării la Constantinopol ²¹⁹. Ca singur organ legislativ, ea votează proiectele de legi ²²⁰, răsplătirile naționale ²²¹, bugetul, impozitele, creditele și împrumuturile publice, tarifele vamale. Prin actele ei stabilește organizarea și atribuțiile

²¹⁸ Prin această reglementare, proiectul cristaliza juridic cererea, formulată la pct. 3 din Dorințele partidei naționale în Moldova, unde, reproducîndu-se *ad litteram* pct. 4 din Proclamația de la Islaz, se preconiza o adunare generală compusă din reprezentanți ai tuturor stărilor societății, adăugîndu-se în plus față de proclamație specificarea că ea urmează să reprezinte „proprietatea, comerțul, slujbele făcute statului, capacitatea și agricultura”.

²¹⁹ Inspirîndu-se din pct. 5 și 15 ale recapitulației din Proclamația de la Islaz, proiectul prevede ca alegerea domnului să se facă din toate stările țării, iar alegerea reprezentantului de la Constantinopol să se facă dintre români (prevederile în acest sens ale proclamației fuseseră însușite în prealabil în Dorințele partidei naționale în Moldova, pct. 4 și 12).

²²⁰ Textul adaugă aici, inspirîndu-se din Regulamentul organic, și proiectele de regulamente care depășesc limitele unei simple porunci bazate pe legi în vigoare, precum și regulamentele ostășești („regulamentele de disciplină și de înaintare a trupelor regulate și a gvardiei naționale”).

²²¹ Potrivit pct. 9 din Proclamația de la Islaz, care decreta ca „orice recompensă să vie de la patrie, prin reprezentanții săi, iar nu de la domn”, punct reprodus în termeni diferiți la pct. 8 din Dorințele partidei naționale în Moldova, unde e prevăzut și cu justificarea juridică.

ministerelor, atribuțiile sfaturilor locale. Ea are dreptul și obligația de a controla cheltuielile statului și „păstrarea averilor țării”. În vederea asigurării bunului mers al treburilor statului, i se atribuie dreptul de a primi petiții de la oricine și, se subînțelege, obligația de a urmări rezolvarea lor, de către fondurile competente, în spirit de legalitate și dreptate. Ea este prevăzută cu sarcini multiple. În primul rând, de a lua măsuri în vederea dezvoltării agriculturii, a industriei, a comerțului intern și extern, a asigurării libertății muncii, a întemeierii unei bănci naționale și de scont, a grăbirii construcției mijloacelor de comunicație, a unificării măsurilor și greutăților. Toate aceste măsuri tindeau spre dezvoltarea economiei naționale pe calea capitalismului și erau de acord cu prevederile programelor revoluțiilor burghezo-democratice din Transilvania și Țara Românească. De asemenea, i se dă adunării sarcina de a lua măsuri pentru stimularea instrucției generale a poporului, în scopul dezvoltării și pătrunderii în mase a principiilor noii ideologii. Adunarea Obștească mai e îndatorată să ia măsuri în vederea reformei — pe baza aceluiași principii — a codurilor civil, comercial și penal, și de asemenea în vederea „siguranței țării”. În ce privește reforma codurilor, necesitatea resimțită de revoluționarii de la 1848 de a propune adoptarea de coduri noi, de factură burgheză, în pas cu nevoile materiale și spirituale ale vremii (necesitate care a determinat și pe revoluționarii transilvăneni să înscrie o propunere identică în punctul 15 al Petiției naționale de la Blaj) îndeamnă pe Kogălniceanu să preconizeze în capitolul al VIII-lea al proiectului ca sarcină a Adunării Obștești de a numi „în grabă” comisiile pentru reforma codurilor. În vederea întăririi securității interne și externe a statului, Adunarea e prevăzută cu dreptul de a adopta „toate măsurile obștești și extraordinare pentru siguranța țării”²²². Urmind una din „decretările” principale de bază formulate de Proclamația de la Islaz, se trasează Adunării Obștești sarcina de a întemeia „case penitențiare”, desigur pentru realizarea scopului indicat la punctul 20 al Proclamației, ca în aceste așezăminte „să se spele cei criminali de păcatele lor și să iasă îmbunătățiți”²²³, scop fundamental al dreptului penal și penitenciar modern. Importanța pe care Kogălniceanu o acordă întemeierii așezămintelor penitențiare rezultă și din propunerea introdusă în alt capitol al proiectului, ca acestea să fie „statornicite” în cea dintâi sesiune a Adunării Obștești²²⁴.

A doua „putere” în stat despre care se tratează pe larg în proiect este, conform aceleiași doctrine clasice, cea *executivă*. Din capul locului se constată că, potrivit proiectului, separația ei de puterea legislativă nu e desăvârșită. Într-adevăr, se stabilește²²⁵ că „puterea executivă este încredințată de către nație domnului”. Domnul fiind însă ales și proclamat de către Adunarea Obștească cu majoritatea absolută a reprezentanților²²⁶, rezultă de aici că el nu este ales direct de către nație (ceea ce ar forma o garanție a independenței lui față de puterea legiuitoare), ci indirect, prin intermediul reprezentanților aleși de către nație, sau, mai exact, aleși de către acea parte a nației care corespunde censurilor prevăzute de proiect. Separația de puterea judecătorească suferă și ea o breșă similară, prin

²²² Art. 28 al proiectului.

²²³ Necesitatea întemeierii de „așezăminte penitențiare potrivite cu veacul” este expusă de M. Kogălniceanu în pct. 32 din Dorințele partidei naționale în Moldova, unde se relevă „jalnica și neomenoasa tratație a nenorociților inchiși”.

²²⁴ Art. 111 al proiectului.

²²⁵ Art. 32, *ibidem*.

²²⁶ Potrivit art. 34, *ibidem*.

propunerea acordării dreptului de numire a judecătorilor (cu excepția membrilor Curții de casație) domnului.

Inspirindu-se din concepția avansată concretizată în punctul 5 al recapitulației Proclamației de la Islaz — care dădea statului o formă de republică mai mult decît de monarhie constituțională — proiectul lui Kogălniceanu prevede că alegerea domnului se face din toate stările țării, pe termen de 5 ani. Proiectul se depărtează însă parțial de acest punct al Proclamației, care mai prescria că și domnul este responsabil, prin faptul că, odată cu declararea lui ca inviolabil în timpul cîrmuirii sale, precizează că numai miniștrii sînt răspunzători, hotărînd totodată că actele domnului n-au putere decît dacă sînt contrasemnate de ministrul competent, din care prevederi rezultă că domnul e nu numai inviolabil, dar și iresponsabil pentru actele sale ²²⁷.

În ce privește drepturile și îndatoririle domnului, se stabilește că el este dator în primul rînd să asigure executarea și respectarea legilor, — rol care este de esența puterii executive. În consecință, el nu poate modifica constituția și legile, nici nu poate suspenda executarea lor. El sancționează și promulgă legile votate de Adunarea Obștească; sancționarea trebuie să se efectueze în termen de cel mult o lună de la data votării, iar pentru legile cu caracter urgent în cel mult trei zile; rațiunea acestor propuneri este asigurarea continuității și eficienței activității puterii legislative, realizată prin organul reprezentativ al țării. În cazul cînd domnul nu socotește de cuviință să sancționeze o lege, e dator să împărtășească motivele în termenul de sancționare, adunării, printr-un ofis, cerînd o nouă deliberare. După a doua deliberare, hotărîrea adunării devine definitivă și domnul e obligat a o sancționa; în caz de refuz, președintele adunării va publica legea, care e valabilă în acest caz și fără sancțiunea domnului. Preeminența acordată adunării constituie o trăsătură democratică a proiectului. În această privință, proiectul lui Kogălniceanu era mai avansat decît constituția din 1866, care a consacrat dreptul de veto al domnului. Caracter progresist au și prevederile proiectului în sensul că domnul nu poate închide, nici prelungi sesiunile adunării. La deschiderea sesiunilor el e obligat să raporteze adunării printr-un ofis despre starea țării.

Între celelalte limite ale puterii domnului, pe care Kogălniceanu are grija să le înscrie în proiect, figurează și dispozițiile că el nu poate înstrăina nici o parte a țării și că, deși puterea armată îi este încredințată, nu poate exercita în persoană comanda acesteia. El posedă dreptul de grațiere, pentru al cărui exercițiu sînt însă necesare — tot în scopul îngrădirii puterii sale — o anafora a Ministerului Justiției și încheiere a sfatului miniștrilor. Caracterul său de șef al statului se manifestă și în dreptul de a primi pe trimișii puterilor străine. În calitate de șef al puterii executive, el numește și revocă pe miniștri și personalul administrativ, judecătoresc, militar și bisericesc, cu excepția mitropolitului, episcopilor, membrilor Curții de Casație și altor cazuri prevăzute de legi. Preluînd ideea din Proclamația de la Islaz, reprodușă și din Dorințele partidei naționale, proiectul reduce simțitor lista civilă a domnului, fixînd-o la o sumă modestă, potrivit cu posibilitățile țării.

Urmînd punctele 12 și 23 ale Petiției din martie și punctul 7 al Proclamației de la Islaz, recepționate deja în Dorințele partidei naționale,

²²⁷ Proiectul mai completează „decretările” proclamației în materia alegerii domnului prin precizările în sensul că, spre a fi ales domn, se mai cere și îndeplinirea următoarelor condiții: a fi născut român, a avea vîrsta de 30 de ani impliniți și folosința drepturilor civile și politice.

proiectul înscrie nu numai responsabilitatea miniștrilor, ci și pe cea a tuturor funcționarilor pentru actele îndeplinite în exercițiul funcțiunii, preconizându-se ca acțiunea să fie pusă în mișcare de Adunarea Obștească și judecată de Înalta Curte de Dreptate. Prin aceasta se consacră implicit încă unul din principiile fundamentale teoretice ale organizării de stat moderne : principiul respectării legalității, al supremației legii, elaborat de doctrina burgheză clasică în faza sa inițială. Cultul legii și sarcina respectării acesteia de către demnitarii și slujbașii statului constituia și pentru Kogălniceanu o garanție a respectării actelor normative în care se exprimă voința clasei dominante prin intermediul organului legislativ ²²⁸.

În capitolul privind organizarea și atribuțiile organului administrativ colegial intitulat „Sfatul miniștrilor”, reglementarea propusă de Kogălniceanu formează un pas înainte față de Sfatul administrativ organizat de Regulamentul organic. Aflat sub președinția ministrului de interne, acest sfat este prevăzut în proiect cu multe și importante atribuții. El întocmește proiecte de legi, cercetează proiectele de lege de inițiativă parlamentară, alcătuiește regulamente de administrație publică, controlează funcționarea organelor administrației locale, propune domnului numirile de funcționari. Prin aceste prevederi se întărește rolul acestui organ auxiliar în funcționarea puterii executive. În vederea asigurării respectării principiului separației puterilor, proiectul înscrie interzicerea expresă a însușirii unor atribuții judecătorești de către acest organ.

Organele locale ale administrației de stat constau, potrivit proiectului, din două categorii : alese și numite. Organe alese sînt sfaturile ținutale, municipale și comunale, prezidenții și asesorii din municipii, vornicii și paznicii din comune, care sînt desemnați de către alegătorii determinați pe bază de cens din unitățile teritoriale respective. Dintre organele alese, sfaturile de diferite categorii sînt organe colegiale deliberative. Organe numite sînt administratorii de ținuturi și subadministratorii de ocoale, numiți de domn la propunerea sfatului miniștrilor. Deși propune ca o lege specială să hotărască atribuțiile sfaturilor de diferite grade, proiectul prevede în art. 100 și 114 atribuțiile acestora în materie de învățămînt și finanțe, punînd activitatea lor în aceste direcții sub conducerea Ministerului Învățămîntului în primul caz și sub controlul Ministerului de Interne în al doilea caz, ceea ce reflectă o aplicare a centralismului birocratic burghez. O prevedere importantă a proiectului care reflectă de asemenea centralismul birocratic al orînduirii capitaliste constă în acordarea dreptului domnului de a desființa sfaturile ținutale, municipale și comunale, după propunerea Sfatului miniștrilor. Pentru a nu lipsi însă un timp prea îndelungat activitatea locală de conducerea din partea organelor colegiale, proiectul prevede că domnul trebuie să fixeze în termen de un an alegerea unor noi sfaturi. Din aceste prevederi rezultă că, în proiectul său, Kogălniceanu a încercat să aplice, însă a aplicat

²²⁸ Aplicarea principiului legalității rezultă nu numai din răspunderea miniștrilor și a „amploiaților subalterni” de actele lor (art. 50 al proiectului), dar și din obligația domnului de a ocroti și asigura execuția legilor (art. 38, *ibidem*) și din interdicția adresată aceluiași de „a opri sau a schimba marșa constituției și a legilor” (art. 40). Ca propuneri speciale care tind a opri călcarea legilor de către slujbași în anumite cazuri importante, proiectul prevede că nimeni nu poate fi arestat „decît în cuprinderea legilor” (art. 103, *ibidem*) și că locuința fiecărui cetățean fiind inviolabilă „nimeni nu o va putea călca decît după rostirea legilor” (art. 104, *ibidem*); prin urmare în proiect se înscrie expres respectarea legilor privitoare la cazurile și formele arestării și la inviolabilitatea domiciliului. De asemenea, spre a se opri abuzurile slujbașilor în materie fiscală se prevede că „nici o dare nu poate fi cerută decît în puterea unei legi” (art. 107, *ibidem*).

numai parțial și cu unele derogări, propunerile sale din programul cuprins în Dorințele partidei naționale în Moldova sub punctul 29, în fruntea căruia se înscriseră: „Dritul fiecărui ținut, oraș și comună de a-și controla administrațiile prin sfaturile ținutale, municipale și comunale”. În acest punct al Dorințelor — după ce constată că deși prin Regulamentul organic ocîrmuirea intereselor comunale era acordată sfaturilor comunale, ea a fost în realitate exercitată de administrația centrală, care „a omorît cu totul viața municipală în Moldova” — Kogălniceanu exprima principiul că „trebuie dar dat fieștecărui ținut, oraș și comună, dritul ca, prin respectivele sale sfaturi, să-și controleze interesele locale, fără amestecul puterii centrale”, conchizînd că „trebuie dar primit de prințîp, că tot ce se poate face pe loc să se facă de către puterile locale”.

În elaborarea principiilor organizării armatei, Kogălniceanu precizează în primul rînd rolul important al acesteia în realizarea funcției interne și externe a statului burghez: „Puterea armată este întemeiată spre a apăra țara și a asigura păzirea bunei orînduiei și a legilor”²²⁹. În îndeplinirea sarcinei de păstrare a „bunei orînduiei”, puterea armată de ambele categorii lucrează numai după cererea autorităților civile competente și după regulile stabilite de Adunarea Obștească. Mergînd pe linia Petiției din martie (punctul 35) și a proclamațiilor și programelor din Transilvania și Țara Românească²³⁰, proiectul preconizează, în afară de armata regulată, și instituirea unei gărzi naționale. Ambele forme sînt ramuri ale „puterii armate”. Garda națională, urmînd diviziunea propusă în Dorințele partidei naționale, este de două categorii: urbană și rurală²³¹. Potrivit proiectului, care urmărește generalizarea serviciului militar, armata regulată este compusă din românii în vîrstă de 21 ani, cu excepțiile determinate de lege, serviciul militar avînd o durată de 5 ani. Extinderea asupra întregului popor a obligației serviciului militar reliefează concepția concomitent democratică și patriotică a autorului proiectului. Garda națională se compune din românii capabili a purta arme, care nu fac parte din armata activă, excluzîndu-se înlocuirea unui cetățean prin altul. Ca principiu de bază în funcționarea puterii armate se stabilește că aceasta „este neapărat ascultătoare: nici un corp înarmat nu poate delibera asupra treburilor statului”²³², iar exercițiul dreptului de vot este acordat numai militarilor cu grad de ofițer.

La baza organizării și funcționării celei de a treia „puteri”, cea *judecătorească*, Kogălniceanu așază în acest proiect o serie de principii și reguli avansate, democratice: gratuitatea justiției, publicitatea debaterilor (cu excepția cazurilor în care prin aceasta s-ar jigni morala și ordinea), simplificarea și accelerarea formelor procedurale, libertatea apărării (în vederea asigurării căreia se propune constituirea unui corp de avocați), independența față de domn în activitatea sa prin interzicerea amestecului acestuia în hotărîrile judecătorești (nici pentru executarea acestora nu e nevoie de întărirea domnească), întemeierea ministerului public pe lîngă toate tribunalele țării, instituirea juriului în cazurile politice, criminale și de presă, interzicerea constituirii oricărui instanțe de judecată excepționale. Judecătorii, potrivit proiectului, sînt parte aleși, parte numiți. Sînt aleși de către cetățeni judecătorii de pace; sînt numiți (se subînțelege: prin vot) de către Adunarea Obștească judecătorii Curții

²²⁹ Art. 81, alin. 1, *ibidem*.

²³⁰ Petiția națională, pct. 10; Proclamația de la Islaz, pct. 11.

²³¹ Petiția din 28 mart. '99 apr. ceruse constituirea gărzii cetățenești numai în orașe.

²³² Art. 86, *ibidem*.

Înalte și membrii Curții de Casație; toți ceilalți judecători, precum și procurorii, sînt numiți de către domn. Ca garanție a stabilității judecătorilor — a căror funcție se preconizează să dureze pînă la împlinirea vârstei de pensionare — se prescrie ca îndepărtarea lor temporară sau definitivă din funcție să poată avea loc numai în baza unei hotărîri a instanțelor cu jurați.

Organizarea judecătorească este concepută potrivit sistemului burghez. Instanțele judecătorești sînt de diferite categorii și grade²³³.

Prin propunerile privind reglementarea organizării și funcționării justiției în modul mai sus expus, Kogălniceanu a căutat să concretizeze în proiect o serie de principii conducătoare formulate de el în Dorințele partidei naționale în Moldova. În această direcție, el nu a avut ca izvor Proclamația de la Islaz, care nu atingea deloc această problemă; iar din celelalte programe revoluționare de la 1848 a avut ca precedent doar punctul 28 din Petiția de la 28 martie/9 aprilie, care cerea publicitatea ședințelor tribunalelor (aceeași Petiție solicita, la punctul 17, și un tribunal de comerț la Iași), și punctul 9 din Petiția națională de la Blaj, care preconiza înființarea tribunalelor cu jurați, în care procedura să se desfășoare oral și public. Prin urmare, aproape întreaga structură a acestui capitol constituie o elaborare proprie a lui Kogălniceanu și se datorește temeinicei sale pregătiri de jurist și practicii sale de avocat, atracției sale deosebite pentru problemele juridice. Acestui fapt îi datorăm dezvoltarea în proiect a numeroaselor principii moderne de organizare a justiției, formulate mai întîi în punctele Dorințelor partidei naționale²³⁴.

În capitolul cu cel mai mare număr de articole și cu cea mai mare pondere din cuprinsul proiectului, Kogălniceanu proclamă și analizează *drepturile și datoriiile cetățenilor*, atingînd, cu ocazia reglementării acestei importante chestiuni, și problema nu mai puțin importantă a orînduirii social-economice. Însușindu-și în general punctele de vedere ale proiectelor, memoriilor și proclamațiilor anterioare, care, începînd cu proiectul cărvunărilor și terminînd cu Petiția națională de la Blaj, Proclamația de la Islaz și Dorințele partidei naționale din 1848, trecuseră la loc de frunte principiile revoluționare proclamate în Declarația drepturilor omului și cetățeanului, Kogălniceanu înscrie și el, cu hotărîre și sistematic, principiile și regulile fundamentale prin intermediul cărora se valorifică ideile de libertate, egalitate, fraternitate.

²³³ Instanțele judecătorești de drept comun preconizate sînt: de intîia instanță (fie civile, penale sau comerciale), de apel, Curtea înaltă, Curtea de casație. Aceasta din urmă e competentă să revizuiască respectarea formelor legale de către instanțele inferioare, să judece asupra conflictelor de atribuții între autoritățile judecătorești și administrative; de asemenea, examinează recursurile contra hotărîrilor Tribunalului administrativ și Curții de control. Ca instanțe speciale, proiectul cunoaște Tribunalul administrativ (judecă în cauzele administrative), Curtea de control (verifică cheltuielile statului), Tribunalul militar (oștenesc) și Înalta curte de dreptate. Aceasta din urmă e compusă din Curtea înaltă și din jurați trași la sorți dintre membrii sfaturilor ținute de către președinții tribunalelor civile de prima instanță și judecă — numai în urma unei hotărîri de investire din partea Adunării Obștești — în cazurile de reclamații ale acelei Adunări contra membrilor ei, a miniștrilor și a altor funcționari, precum și pe persoanele invinovățite de crime, atentate și comploturi contra siguranței interne și externe a statului.

²³⁴ Constituia deci o formulare mai precisă și mai completă din partea revoluționarilor moldoveni, în acest domeniu, punctele din Dorințe în care M. Kogălniceanu ceruse întemeierea juriului pentru cauze politice, criminale și de tipar (pct. 16 al Dorințelor, inspirat din Petiția națională), întemeierea unui ordin de avocați spre liberă apărare atît în cauzele civile cit și în cele criminale (pct. 18, *ibidem*), întemeierea ministerului public (pct. 19, *ibidem*), reforma tribunalelor și inamovibilitatea judecătorilor (pct. 20, *ibidem*), neamestecul domnului în activitatea justiției și executarea sentințelor fără întărirea lui (pct. 21, *ibidem*), desființarea oricăror tribunale și comisii excepționale (pct. 22, *ibidem*).

După modelul Proclamației de la Islaz²³⁵ și în spiritul Petiției naționale, proiectul proclamă în acest capitol în primul rînd egalitatea drepturilor civile și politice, indicînd ca excepții la acest principiu general cazurile prevăzute de articolul 6 al proiectului și de legile speciale. Articolul 6 se referă la inegalitatea în materie electorală ; pentru a fi complet, Kogălniceanu ar fi trebuit să indice ca excepție la regula egalității și articolul 98, care acordă dreptul de a cumpăra moșii numai cetățenilor moldoveni de religie creștină. În aplicarea principiului egalității, proiectul preconizează, pornind de la punctul 17 al Proclamației de la Islaz completat cu punctul 1 din Dorințele partidei naționale, desființarea pentru viitor a tuturor titlurilor nobiliare și privilegiilor de naștere și personale, adăugînd că titularii din acel moment pot să le păstreze, dar fără a obține din aceasta un drept, adaos care formează un pas înapoi față de prevederile categorice din programele amintite. În aplicarea aceluiași principiu, proiectul, sintetizînd propunerile programelor anterioare din țările române, prevede : desființarea pe veci a boierescului, a dijmelor și dărilor către moșieri ; stabilirea în materie fiscală a unei contribuții generale, proporțională cu averea și veniturile fiecăruia ; desființarea robiei (pentru care — după modelul punctului 14 al Proclamației de la Islaz completat cu preambulul acesteia — se propune despăgubire de la stat numai pentru proprietarii care o vor cere) ; emanciparea evreilor, despre care însă, spre deosebire de punctul 21 al Proclamației de la Islaz, se prevede că va fi doar graduală ; se preconizează apoi în spirit progresist, iluminist și larg democratic, nu numai libertatea, dar și egalitatea, integritatea și gratuitatea învățămîntului pentru toți cetățenii de ambele sexe. În ce privește egalitatea sexelor, proiectul se mărginește la această prevedere, neformulînd alte propuneri ; prestigiul din acel timp al codului civil napoleonian, care adoptase idei retrograde cu privire la situația femeii, nu constituia un stimulent pentru formularea de revendicări mai largi în această privință.

Relativ la celălalt principiu fundamental revoluționar : libertatea, proiectul își însușește, și la acest punct, ideile programelor anterioare, formulînd toate revendicările esențiale ale acestora. El înscrie în primul rînd desființarea robiei ; proclamă libertatea individuală și prevede că nimeni nu poate fi arestat decît potrivit legilor ; prevede inviolabilitatea domiciliului ; stabilește că fiecare arestat trebuie înfățișat în 24 de ore înaintea judecătorului competent ; că „nimeni nu poate fi tras de la fireștii săi judecători”²³⁶ ; proclamă libertatea tiparului și desființarea cenzurii (ca punctul 7 al Petiției naționale de la Blaj²³⁷, dar fără a adăuga și libertatea cuvîntului și a întrunirilor, ca punctele 7 și 8 ale Petiției naționale și ca preambulul Proclamației de la Islaz) ; înscrie dreptul pentru oricine de a înainta petiții Adunării Obștești ; proclamă libertatea învățămîntului, libertatea conștiinței și a cultelor.

Proprietatea individuală, instituție de bază a orînduirii social-economice capitaliste, este garantată în acest proiect prin proclamarea ei ca sfîntă și înscrierea în constituție a apărării ei. În această privință, Kogălniceanu proceda consecvent cu ceea ce a considerat, împreună cu ceilalți revoluționari ai generației sale, ca misiune a revoluției burghezo-demo-

²³⁵ Pct. 2 al Proclamației, completat cu preambulul, a căror formulare concisă a fost adoptată și în pct. 2 al Dorințelor partidei naționale.

²³⁶ Art. 105 al proiectului.

²³⁷ Proclamația de la Islaz în pct. 8 prevedea libertatea tiparului fără a cere și desființarea cenzurii, aspect conex și consecință logică a celei dintii.

cratice : desființarea relațiilor feudale și constituirea proprietății de tip burghez, adică, după cum se exprima el însuși cu aproape o jumătate de veac mai târziu, în discursul rostit la Academia Română în 1/13 aprilie 1891, a „proprietății mari și mici ca proprietate liberă și absolută, ca proprietate occidentală”²³⁸. Trecerea proprietății în capitolul despre drepturi și libertăți e o dovadă că și Kogălniceanu, conform doctrinei burgheze clasice, o considera ca pe unul dintre drepturile naturale ale omului. Printre măsurile concrete care garantează proprietatea, proiectul înscrie și interdicția confiscării averilor.

Cu toată această garantare principială, însuflețit de ideile de progres social înscrise ca puncte de temelie în programele revoluțiilor de la 1848 din țările române și vecine, Kogălniceanu propune în proiect exproprierea moșilor boierești, pe care o declară de folos public, în scopul impropietăririi locuitorilor săteni cu câte 2 fălci și jumătate în „desăvârșită proprietate”²³⁹. Însă, tot ca măsură în vederea garantării proprietății individuale, se însoțește această expropriere de o „potrivită” despăgubire, care urmează a se fixa de o lege ordinară. În acest punct — accentuăm — proiectul, ca și Dorințele, era mai puțin avansat decât Prințiipiile de la Brașov, care, sub influența Petiției naționale de la Blaj, înscrisesse principiul expropriării moșilor fără nici o răscumpărare din partea locuitorilor impropietăriți.

Tot pe linia curentelor și ideilor progresiste din acel timp, care-l însuflețeau într-un grad înalt, Kogălniceanu prevede, ca și Proclamația de la Islaz și Dorințele partidei naționale, secularizarea averilor mănăstirilor închinat, dezvoltând în această privință linia trasată încă în memoriul cărvunărilor din 1822. Este drept însă că, spre a preveni eventuale conflicte cu forurile ecleziastice înalte de peste hotare și spre a acorda o satisfacție sentimentului religios dominant în acel timp, proiectul, nemergând pînă la capăt nici în acest punct, propune trimiterea la locurile străine, așa-numite sfinte, a unui ajutor bănesc anual, care urma să înlocuiască veniturile procurate de moșiile secularizate.

Prin aceste două importante prevederi privind marea proprietate boierească și ecleziastică, Kogălniceanu înscrie în proiectul de constituție două postulate naționale la a căror înlăptuire, pe calea reformelor, avea să fie unul din principalii părtași.

În fine, tot în capitolul despre drepturi și datorii, se propun în proiect unele măsuri care — corespuzînd măsurilor identice sau similare preconizate în celelalte programe revoluționare din cele trei țări române sau în alte părți ale proiectului (de exemplu, capitolul privind sarcinile Adunării Obștești), ori aplicînd ideile sale formulate anterior — trebuiau să înlesnească dezvoltarea bazei și a suprastructurii capitaliste și să apere interesele burgheziei. Astfel, sub influența doctrinei liberalismului, se propune : desființarea oricărui monopol și a oricărei dări pe fabrici și întreprinderi industriale ; desființarea oricărei taxe vamale la exportul produselor din țară. Se cere apoi fixarea impozitelor numai de către puterea legiuitoare și strîngerea lor numai de către fisc ; întemeierea unor case de păstrare²⁴⁰, a unei bănci naționale și de scont ; plata de către stat

²³⁸ M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, sub îngrijirea lui G. Bogdan-Duică, București, 1924, p. 131—132.

²³⁹ Art. 93 al proiectului.

²⁴⁰ Aceste case de păstrare (*maisons d'épargne*) M. Kogălniceanu le preconizase încă în articolul său despre pauperism publicat în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845*, Iași, 1845, p. 176—190, ca pe una din măsurile eficiente în scopul prevenirii și combaterii pauperismului.

a lucrărilor publice (desființându-se „beilicurile și havalelele”). Sub influența iluminismului, se propune organizarea unei rețele complete de institute de învățămînt : o universitate, o școală politehnică, o școală normală, o școală de comerț și de navigație, o școală de meserii, școli profesionale, licee („colegiuri”) și pensionate pentru fete în toate orașele ținutale, școli primare în toate satele țării; preconizîndu-se și introducerea „cît mai curînd” a examenului pentru primirea în slujbele statului (în vederea formării unui aparat funcționăresc bine pregătît).

Dintre celelalte propuneri ale proiectului în care se exprimă diverse alte aspirații ale epocii în materie de organizare a statului, de un deosebit interes este cea privind întemeierea de aziluri pentru muncitorii nepuțincioși, prin care Kogălniceanu concretizează o idee mai veche, susținută în lucrarea sa despre pauperism publicată în 1845²⁴¹. În această lucrare — pornind de la ideea că, dacă dreptul de a trăi este cel dintîi drept al omului, datoria de a munci spre a putea trăi este prima datorie a acestuia, și că a minca fără a produce e o uzurpare a dreptului celorlalți și o lezare a simțului de dreptate — Kogălniceanu formulează după A. Blaise raportul între muncă și primii doi termeni ai lozincii revoluționare : libertate și egalitate : „Dritul la muncă este condiția și rezultatul slobozeniei ; exercițiul muncii este sfîntirea și practica egalității”²⁴². Însă atunci cînd în cazuri independente de voința omenească (bătrînețe, boală) o persoană nu e în stare să muncească, e de datoria societății a-i veni în ajutor, ajutor care formează nu numai o „datorie sfîntă”, dar și o consecință inevitabilă a celui de-al treilea termen al lozincii revoluționare amintite : fraternitatea, o consecință a întregii formule în care se proclamă că „toți oamenii trebuie să fie slobozi, deopotrivă și frați”²⁴³. Celor în stare de a munci, societatea este datoare să le dea posibilitatea de a munci ; în caz că ei nu voiesc să muncească, ducînd o viață de vagabondaj și cerșetorie, societatea e datoare, spre a ataca pauperismul în însuși cauzele sale, să-i închidă în „case de îndreptare” (*maisons de correction*), unde să-i silească a munci, căci „acestora societatea nu le este datoare cu nimica, și ei cu drept cuvînt se pot numi furi ai muncii și prin urmare și ai avuției altora”²⁴⁴.

În fine, dintre ideile progresiste care fuseseră înscrise și în Proclamația de la Islaz, proiectul mai formulează și desființarea pedepsei cu moartea și a celei cu bătaia, împotriva cărora se ridicase cu însuflețire în perioada destrămării feudalismului calda pledoarie a lui Beccaria și care la data revoluției formau la noi încă o tristă reminiscență din perioada feudalismului.

După cum rezultă din cele de mai sus, proiectul de constituție al lui Kogălniceanu din 1848 a prezentat — ca produs al mișcării revoluționare burghezo-democratice — toate caracteristicile intrinseci ale unei constituții elaborată de către și în interesul clasei burgheze. Deoarece această clasă reprezenta în acel moment noul, iar ideologia ei prezenta caractere avansate în comparație cu ideologia feudală, proiectul a însemnat pentru vremea sa o operă progresistă, consacînd în majoritatea cazurilor ideile care tindeau la înlocuirea orînduirii feudale cu forma de orînduire ce urma inevitabil pe scara dezvoltării societății umane.

²⁴¹ *Ibidem*.

²⁴² *Ibidem*, p. 176.

²⁴³ *Ibidem*, p. 177.

²⁴⁴ *Ibidem*, p. 190.

Diversitatea surselor de inspirație, contribuția proprie, mulțimea și multilateralitatea ideilor și modul de sistematizare a propunerilor formulate în proiect, dau acestuia — cu tot aspectul moderat al unora din măsurile propuse — un caracter în general progresist și o pronunțată notă de originalitate, situându-l printre elaborările juridice cele mai caracteristice din țările române ale epocalului an revoluționar 1848.

În contextul ideologiei social-politice de la 1848 din țările române, proiectul apare ca o strălucită manifestare nu numai a aspectului înaintat, dar și a caracterului unitar al acelei ideologii, continuând sub acest raport linia națională inaugurată de Kogălniceanu prin publicarea revistei „Dacia literară”. El însușează revendicările esențiale ale revoluționarilor români de pretutindeni, pe care le înmănușează armonios și le dezvoltă creator într-o sistematică prelucrare și elaborare juridică originală.

Datorită cenzurii riguroase exercitate de regimul autoritar al lui Mihail Sturdza, în Moldova nu a putut să apară o presă revoluționară și în consecință nu s-a putut veni și contribui pe această cale, ca în Țara Românească și Transilvania, în sprijinul și în completarea programului revoluționar. În presa existentă în această provincie, subordonată voinței domnitorului absolut, nu numai că nu s-a sprijinit, dar chiar s-a dezavuat mișcarea revoluționară; astfel, în numărul din 1/13 aprilie 1848 al „Albinei românești” se scria că liniștea de care Iașul s-a bucurat neîntrerupt de la întronarea lui Mihail Sturdza a fost amenințată în ultimele zile de „uneltirile a câțiva tineri dintre boieri cari, pilduindu-se de cugetări vrednice de osîndă, s-au abătut de la datoria ce au către ocîrmuire” și se elogiază „părinteasca îngrijire” a domnitorului, datorită căreia „buna orîndueală și liniștea iar s-au restatornicit”. De aceea, nu în presa aservită se vor putea găsi noi expresii ale voinței țării, favorabile mișcării revoluționare, pe lângă cele cuprinse în actele studiate. Ele se vor reflecta (în afară de unele corespondențe privind Moldova, apărute în anumite periodice de peste hotare), mai cu seamă în câteva memorii, mai puțin numeroase decît cele din Țara Românească, adresate de cercurile din Moldova puterilor străine. Două din aceste memorii au fost înaintate comisarilor otomani veniți în principate pentru constatarea situației și luarea de măsuri: primul din data de 12/24 iunie 1848, înmînat lui Talaat Efendi de către mitropolitul Meletie și mai mulți boieri moldoveni; al doilea din 30 iulie/11 august, înaintat lui Soliman Pașa de emigrații moldoveni din Cernăuți. Un al treilea memoriu a fost adresat „tuturor popoarelor independente” la 25 iulie/6 august 1848 de către emigrații moldoveni din Cernăuți²⁴⁵.

Primul memoriu, din 12/24 iunie, — semnat și de mitropolit, deși acesta, la câteva zile după înăbușirea revoluției din Moldova, fusese silit de către despoticul domn să-și retracteze semnătura pusă pe Petiția din 28 martie/9 aprilie 1848 —²⁴⁶ constituie o adevărată filipică îndreptată împotriva regimului abuziv care cîrmea atunci Moldova, dînd prin aceasta o amplă justificare concretă imediată revoluției. O aspră critică formulează memoriul în primul rînd cu privire la modul de alegere și de lucru al Adu-nării generale, considerînd că „principala instituție acordată țării de Regu-lament este exercițiul plin și integral al dreptului de alegere, potrivit

²⁴⁵ *Anul 1848...*, I, p. 525—539; T. Bălan, *Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848*, Sibiu, 1944, p. 87—89 și 100—103.

²⁴⁶ *Anul 1848...*, I, p. 244.

legilor stabilite ; el este în același timp baza organizării noastre sociale și pivotul administrației noastre” ; or, alegerile sînt falsificate prin promisiuni, corupții, amenințări, colegiul electoral e compus din „funcționari și creaturi ale principelui”, fapte care au condus la rezultatul că Adunarea e formată conform „vederilor personale” ale domnitorului, din persoane alese de acesta printre „creaturile” sale, și consecința a fost că adunarea s-a preocupat totdeauna de a-i procura acestuia, prin „voturile sale nedrepte”, „mijloacele de a se îmbogăți în detrimentul țării”. Astfel, adunarea constituită sub asemenea auspicii, în loc să contribuie la progresul țării, i-a cauzat rele ireparabile. Ca al doilea aspect al abuzurilor lui Mihail Sturdza este considerată acordarea a mii de titluri de boierie unor oameni care nu le-au meritat, prin faptul că n-au adus nici un serviciu statului ; mai ales prin acest abuz și-a asigurat el obținerea majorității în adunare. Se mai adaugă și exploatarea administrării justiției prin numirea unor persoane care nu dispun de censul necesar, prevăzut de Regulament și care în urma numirii caută să se îmbogățească spre a corespunde censului legal, de asemenea și prin impunerea unor sentințe conforme voinței domnitorului. În administrarea finanțelor se subliniază ca acte arbitrare și ca abuzuri flagrante încărcarea unor persoane cu impozite și corvezi exorbitante și scutirea injustă a altora. Aceste violări ale legalității, se spune, au atras indignarea generală a țării. Se descrie mișcarea revoluționară și se expune conținutul Petiției, anexîndu-se și o traducere completă ; se arată că textul a avut azeziunea unui mare număr de persoane, adunate în 28 martie, exprimată prin punerea a sute de semnături, și că a existat o bucurie generală și o speranță că guvernul va lua în considerare „legalitatea demersurilor și sinceritatea dorințelor exprimate”. Se expune apoi brutala represiune, conchizîndu-se că domnitorul nu poate oferi garanții suficiente pentru viitorul țării.

Al doilea *memoriu*, din 30 iulie/11 august 1848, abordează aceleași probleme, cerînd ajutorul puterii suzerane pentru salvarea țării.

În *memoriul* adresat tuturor popoarelor independente la 25 iulie/6 august 1848, emigrații moldoveni lansează un patetic apel din partea poporului român „în numele libertății sfinte”, protestînd împotriva intrării trupelor străine, afirmînd că românii vor „o patrie liberă”, „o naționalitate recunoscută” și cerînd salvarea unei națiuni care este pentru celelalte națiuni libere o soră „prin moravuri, prin principii, prin limbă și mai ales prin inimă”.

Justificarea revoluției din Moldova se găsește și în unele broșuri — în afară de cele de bază, care au formulat principiile și preconizat reformele, studiate mai sus — una de la sfîrșitul lunii mai 1848, intitulată *Mihail Sturdza, partida națională și Comisia* ²⁴⁷ ; a doua, din luna iunie 1848, intitulată *Căința încrederii în boierii aristocrați și sfînta hotărîre de a nu-i mai crede* ²⁴⁸ ; a treia tot din luna iunie 1848, intitulată *Întîmplările din Moldova din luna lui martie 1848* ²⁴⁹ ; a patra din august 1848, intitulată *Noul acatist al marelui voevod Mihail Grigoriu* ²⁵⁰. Deja în broșura din mai se vorbește despre dreptatea „Partidei naționale” (fapt care arată că gruparea se consolidase) și se arată că lupta începută va fi „cu atît mai energică, cu cît și o parte și alta văd într-însa viața sau moartea lor”.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 430—438.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 447—457.

²⁴⁹ *Ibidem*, p. 467—479.

²⁵⁰ *Ibidem*, IV, p. 137—146.

indicându-se limpede intenția hotărîtă a continuării activității revoluționare, a continuării luptei acestei partide pentru adevăr, dreptate, egalitate. În cazul nereușitei acțiunii partidei s-ar înăbuși „sufletul Moldovei”, s-ar „pierde pentru totdeauna, poate, pricina națională reprezentată prin tot ce are ea mai ales în avere, drepturi, talente, virtuți”, dar aceasta nu e posibil, pentru că chiar dacă comisia trimisă nu va da dreptate țării, îi rămîne deschis drumul „strigării” după dreptate la Poartă, și dacă și aceasta ar fi în zadar, îi rămîne deschisă calea protestului „înaintea tuturor neamurilor”, care numai atunci n-ar da roade dacă dreptatea a pierit cu totul din lume; în acest ultim caz mai rămîne însă calea deslănțuirii miniei țării care „cere astăzi dreptate pacinic și legiuit”, (punere în vedere expresă a necesității dezlănțuirii din nou, cu mijloace violente, a mișcării revoluționare temporar sufocate). Prima broșură din iunie, redactată de doi iluștri reprezentanți ai burgheziei moldovene din acel timp, M. K(ogălniceanu) și N. I(onescu), este un puternic atac împotriva boierimii conservatoare, căreia i se impută disprețul și neînțelegerea față de clasa din care autorii făceau parte, despre ai cărei membri se susține că joacă un rol important în dezvoltarea culturală și politică a țării : „fără cari voi nu puteți oricînd (nicicînd, *n.n.*) a mișca un pas măcar, fiindcă n-aveți nici dritul nici numărul lor”; despre membrii aristocrației se spune că au ținut pînă acum în mînă posturile cele mai însemnate în toate ramurile guvernării și administrării țării (miniștri, magistrați, deputați) fără a fi realizat „îmbunătățirile” necesare pentru înflorirea țării, fără a fi activat pentru binele celor care i-au ales și ale căror drepturi le-au reprezentat : cetățenii care-s mai slabi decît ei, dar au „același drept în societate ca și voi”, apăsîndu-i pe toți cu birul sau aruncînd „patentă pe bresle neguțătorești”, deși „a lor e țara și al lor e dreptul”; broșura socotește însă greșit că remediul ar fi plîngerea către puterea suzerană : „a alerga către acei de cari atîrnăm și cu plîngere de patrioți să le punem în față starea cea periculoasă în care ne aflăm noi și țara noastră . . . și să reclamăm . . . îndreptarea boalei acesteia”, deoarece ajutorul străin nu putea satisface nici într-un caz toate dorințele și aspirațiile naționale. Din cealaltă broșură din cursul aceleiași luni, sînt de subliniat ideile cuprinse în pasajele în care se arată că în acel moment istoric „toate popoarele” caută să se „constitue pe o bază slobodă”, și stăpînitorii „conced” (sub presiunea revoluțiilor), „slobozenie supușilor lor”, însă Mihail Sturdza, „surd glasului poporului său”, exercită „o absolută și arbitrară putere”; se reproduc punctele Petiției, care se arată că a fost concepută ca mijloc de obținere pe cale legală a drepturilor, scuzîndu-se oarecum moderația manifestată în cuprinsul cererilor, prin ideea de care au fost conduși autorii, că „țara, dobîndind o reprezentare națională, avînd deputați inspirați de duhul veacului, va introduce neapărat schimbări în instituțiile primitive (originare) ale Principatului”; se precizează că adunarea din 27 martie/8 aprilie a fost compusă din peste o mie de persoane „din toate clasele, de toate opiniile, de toate națiile, din toate provinciile (ținuturile, *n.n.*) Moldovei”, evidențiîndu-se că, deși în țară există o aristocrație care „întunecă ambiția acelor mai mici clase ale societății”, „ființe care voiesc să-și aproprieze sudorile și comorile poporului”, chiar o parte din boierime (boierimea liberală, *n.n.*) a fost de partea mișcării, prin care „strălucita tinerime din țară ridică glasul împotriva nelegiuirilor, îi aduc aminte nobilele sentimente și naționalitatea”, conchizîndu-se prin sublinierea necesității izgonirii din

țară a celor vinovați de crimele pe care curțile suzerană și protectoare le privesc cu indiferență. Ultima broșură este un usturător pamflet satiric împotriva abuzurilor despotice ale celui care continua să guverneze încă țara.

Aici se mai cuvin menționate petițiile românilor din Bucovina încorporată în mod abuziv la Imperiul habsburgic în 1775. Prin petițiile formulate începînd din primăvara anului 1848 pînă în februarie 1849 și adresate forurilor centrale ale imperiului, s-au revendicat în principal, în afară de cîteva măsuri cu conținut social-economic, unele măsuri politice, problema centrală pusă în discuție fiind desprinderea administrației Bucovinei de Galiția și constituirea unor foruri conducătoare administrative locale.

Între petițiile românilor bucovineni din timpul revoluției se înscrie în primul rînd *Petiția țării*, întocmită în martie—aprilie și înaintată în iunie 1848 autorităților centrale austriece (conținînd în 12 puncte diverse revendicări social-economice și politice). În 17 puncte, *Petiția de la Gura-Humorului* din 30 iulie 1848 lărgea și completa cererile din *Petiția țării*. A urmat *Petiția deputaților români bucovineni*, din 18 august 1848, adresată Parlamentului, cuprinzînd 26 de puncte prin care între altele se solicita autonomia administrativă, cerere reiterată în actul intitulat *Promemoriu la Petiția Țării Bucovinei... înaintat înaltului parlament legislativ de deputăția bucovineană*, la 19 februarie 1849, cuprinzînd nouă puncte care sintetizează programele bucovinene precedente solicitînd în principal autonomia administrativă²⁵¹.

După cum am văzut la analiza revendicărilor transilvănene, în 25 februarie 1849 Bucovina avea să se alătore, prin semnăturile celor mai aleși delegați ai săi, Eudoxiu Hurmuzaki și Mihai Bodnar, la revendicările formulate de românii din Transilvania și Banat, în sensul constituirii unei mari unități teritorial-administrative care să cuprindă pe toți românii din Imperiul habsburgic și să se administreze autonom, în subordinea directă a guvernului central. Această ultimă propunere nu avea însă să fie acceptată, conducerea monarhiei preferînd să mențină în continuare împărțirea în provinciile istorice cărora le-a recunoscut pe mai departe existența în cadrul conglomeratului multinațional condus prin aplicarea devizei „divide et impera”.

Încheind expunerea privind programul revoluției burghezo-democratice din 1848—1849 în țările române, subliniem constatarea că în multiplicitatea și complexitatea expresiilor lui se găsește un fir călăuzitor unic, o tendință convergentă și un scop general unitar, care fac ca toate acele expresii să se contopească într-un tot organic încheșat și să formeze împreună programul global unic al revoluției române pașoptiste. Ceea ce concentrează într-un mănunchi multiplele programe elaborate în diferite puncte de pe întreg cuprinsul României, iar parțial, mai ales în faza finală, în

²⁵¹ *Revoluția română din 1848*, București, 1969, după Teodor Bălan, *Bucovina în anu 1848* (ms.).

afara hotarelor țării, la diferite date, începînd din primăvara pînă la sfîrșitul anului 1848 și sporadic chiar în primele luni ale anului 1849, ceea ce cîmîntează într-un ansamblu care poate fi intitulat „programul revoluției” multe manifestări, este convergența ideilor, este similitudinea sau chiar identitatea principiilor fundamentale, idei și principii care revin, care se repetă în toate sau aproape toate programele, numeroase și variate, redactate atunci.

Valoarea și eficiența acelor idei și principii pentru dezvoltarea societății românești, precum și consecvența luptei și activității depuse pentru realizarea lor face ca revoluția din 1848—1849 să constituie, cum a arătat tovarășul secretar general al Partidului Comunist Român, Nicolae Ceaușescu, unul din „evenimentele de importanță istorică pentru mersul înainte al României pe calea progresului și civilizației”, unul din „momentele epocale în lupta poporului român pentru libertate și dreptate socială, pentru independență și neatințare, pentru dreptul de a fi stăpîn pe destinul său”²⁵².

Programul revoluției burghezo-democratice din 1848 a urmărit să dea satisfacție intereselor și aspirațiilor celor mai largi categorii sociale, preconizînd „atît reforme ce interesau burghezia liberală, cît, mai ales, revendicări social-politice ce priveau nemijlocit masele populare”²⁵³. Acest fenomen a avut loc în toate provinciile istorice românești.

Nicăieri unitatea de idei și simțămînte a revoluției de la 1848 nu a fost mai cuprinzător și concentrat caracterizată decît în cuvîntarea tovarășului secretar general al partidului Nicolae Ceaușescu din 4 mai 1973, în înălțătoarele rînduri în care se arată că : „Plămădită în condiții asemănătoare, desfășurîndu-se în aceeași perioadă, proclamînd țeluri comune, revoluția de la 1848 a avut un caracter unitar în toate cele trei țări românești. Faptul că pe steagul revoluționar din toate aceste provincii erau scrise aceleași idealuri supreme — desființarea servitutilor feudale și eliberarea țărănimii iobage, cucerirea de libertăți democratice, scuturarea dominației străine și realizarea unității și independenței naționale — ilustrează comunitatea de interese și aspirații ce-i unea pe fiii aceluiași popor, în pofida hotarelor despărțitoare artificiale și vremelnice. Dînd glas tuturor aspirațiilor și visurilor care animau pe românii din toate cele trei țări în acea perioadă, Nicolae Bălcescu spunea : „Vrem să fim o nație, una, puternică și liberă prin dreptul și datoria noastră, pentru binele nostru și al celorlalte nații, căci voim fericirea noastră și avem o misie a împlini în omenire”. „Aceste condiții de putere, de care avem nevoie, nu le putem găsi decît în solidaritatea tuturor românilor, în unitatea lor într-o singură nație, unire la care sînt meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în sfîrșit, prin nevoia de a se mîntui”. . . Pornind tocmai de la aceste considerente, deși s-a desfășurat separat — în Moldova, Transilvania și în Muntenia — revoluția de la 1848 a exprimat programul unitar al întregului popor, în centrul căruia obiectivul cel mai imperios era unirea tuturor românilor, în granițele aceluiași stat național, democratic, modern și independent. Tocmai aceasta explică faptul că în tot cursul desfășurării revo-

²⁵² Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848 și a unui sfert de veac de la naționalizarea principalelor mijloace de producție, 16 iunie 1973*. București, Edit. politică, 1973, p. 5.

²⁵³ Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare la adunarea populară din București consacrată aniversării a 125 de ani de la revoluția din 1848* . . . , p. 7.

luției, militanții pașoptiști din cele trei țări românești au avut contacte strinse, au colaborat și s-au intrajutorat îndeaproape”²⁵⁴.

Micile diferențieri de amănunt în multiplele programe nu au estompat marea lor unitate. Pentru că „exceptînd, desigur, unele particularități determinate de situația specifică a acestor provincii românești, de caracterul dominației străine care se exercita asupra lor, platformele-program ale militanților pașoptiști conțin în esență aceleași revendicări economice, sociale și politice”²⁵⁵.

În toate cele trei provincii istorice, revoluția a întâmpinat o împotrivire neînduplecată internă și externă. Cea internă venea din partea marii moșierimi (marea boierime, marea nobilime), care avea interesul să-și conserve pozițiile economice și politice, prin conservarea orînduirii feudale. Dar opoziția acestei forțe retrograde interne nu ar fi reușit să pună piedici valului impetuos al revoluției dacă nu ar fi beneficiat de sprijinul forțelor reacționare externe, constînd din trupele guvernelor imperiilor habsburgic, otoman și țarist. Împotrivirea înverșunată externă a fost aceea care a reușit să pună piedică pentru scurt timp înfăptuirii integrale a programului revoluției burghezo-democratice, care, realizat parțial, avea să izbîndească în curînd total. După cum a arătat tovarășul secretar general al partidului, Nicolae Ceaușescu, „un factor principal care a dus la înfrîngerea revoluției a fost intervenția brutală a forțelor reacționare din exterior, a marilor imperii vecine profund ostile tendinței de emancipare a poporului român, eliberării sale naționale și sociale, unirii lui într-un singur stat; revoluția de la 1848 din țările române apărea ca un pericol pentru existența acestor imperii reacționare. Cancellariile marilor puteri vecine încercau să prezinte revoluția de la 1848 din țările române ca un fenomen străin spiritelor și intereselor poporului român, ca un curent «importat» de o mîină de răzvrătiți... Bazîndu-se pe asemenea pretexte, marile puteri vecine și-au trimis armatele în țările române pentru a veni, pasămite, în ajutorul «adevăratului popor valah», care era «în pericol» să apuce pe căile democrației și socialismului. Este știut că în Moldova mișcarea revoluționară a fost curmată de prezența trupelor imperiului țarist, că în Țara Românească revoluția a fost scaldată în sînge de trupele otomane, iar în Ardeal a fost înăbușită de oastea împăratului de la Viena și de trupele imperiului țarist”²⁵⁶. Coaliția între forțele reacționare interne și externe a fost, așadar, cauza care a înfrînt temporar revoluția, ale cărei idei au trebuit însă să se realizeze, deoarece așa impuneau legile de dezvoltare ale societății omenеști.

După cum a arătat tovarășul secretar general al partidului, Nicolae Ceaușescu, „Cu toate că a fost înfrîntă, revoluția de la 1848 a avut consecințe profunde asupra evoluției ulterioare a poporului român. Ea a zdruncinat puternic întregul edificiu social-feudal, a dat un nou

²⁵⁴ Nicolae Ceaușescu, *Cuîntare la adunarea populară de la Iași consacrată aniversării revoluției de la 1848, 4 mai 1973*, București, Edit. politică, 1973, p. 9–10.

²⁵⁵ Nicolae Ceaușescu, *Cuîntare la adunarea populară de la Iași...* p. 12.

²⁵⁶ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848. Cuîntare rostită la adunarea populară din Capitală, 29 iunie 1968*, București, Edit. politică, 1968, p. 13–11.

impuls dezvoltării societății pe calea capitalismului, a deschis drumul unor mari prefaceri și transformări în structura societății, al înlăptuirii unor idealuri fundamentale ale poporului nostru. Ea a aprins flacăra spiritului revoluționar în țările române, a dezvoltat și mai puternic conștiința de sine a poporului român, convingerea locuitorilor celor trei state românești asupra necesității unității naționale în cadrul frontierelor aceleiași stat”. „Țelurile pentru care au luptat generațiile de la 1848, neîmplinite atunci datorită înfringerii revoluției, au fost preluate, amplificate și ridicate pe noi trepte de poporul nostru, corespunzător cerințelor dezvoltării societății”²⁵⁷.

Cunoașterea ideilor cuprinse în programele revoluției de la 1848 ne dovedește importanța lor pentru istoria României, ne dovedește că datorită formulării și luptei neprecupețite pentru înlăptuirea lor, anul 1848 trebuie considerat ca un an de răscruce, ca un moment epocal în dezvoltarea poporului român, ne reliefează uriașul pas înainte făcut atunci în dezvoltarea ideologiei social-politice a națiunii noastre.

²⁵⁷ Nicolae Ceaușescu, *120 de ani de la revoluția din 1848...*, p. 15 și 17.

IDEILE CONDUCĂTOARE

1. CARACTERIZARE GENERALĂ

Analiza multitudinii actelor elaborate și a revendicărilor formulate în secolul al XVIII-lea și întâia jumătate a secolului al XIX-lea în țările române în scopul realizării sau înlesnirii progresului social-politic, iar în final în scopul răsturnării orânduirii feudale, ne-a dat prilejul să constatăm complexitatea și varietatea ideilor ce ele susțineau, valoarea principiilor pe care le invocau.

Din examinarea globală a complexului textelor, atât de impresionant prin mulțimea acestora, prin multilateralitatea, profunzimea și avântul ideilor, prin căldura și combativitatea formei, s-a putut constata — și am subliniat acest fapt la sfârșitul capitolului precedent — că elaborarea actelor la date, în locuri și în circumstanțe diverse nu a împiedicat formularea și sprijinirea similare în esență, a ideilor și tendințelor fundamentale, unitare pentru toți românii; că dimpotrivă, elaborarea a fost convergentă, fiind cauzată și dominată de similitudinea situației social-economice și politice, care a determinat, ca o consecință firească, unitatea și similitudinea procesului de dezvoltare a revendicărilor, aspect care face ca acestea să se completeze și să se contopească toate într-un larg program de luptă al românilor din toate cele trei provincii istorice, unitar în liniile esențiale și în scopurile finale. Program care s-a cristalizat pe încetul, într-un secol și jumătate de eforturi neîntrerupte, potrivit nevoilor stringente ale locurilor și etapelor în care s-a efectuat procesul de cristalizare. Program care, corespunzând trebuințelor și tendințelor poporului, corespunzând liniei mereu ascendente a progresului societății umane, a fost și necesar, și eficient pentru dezvoltarea noastră istorică.

Acest program general de luptă al românilor, cauzat în principal de condițiile obiective interne, dar influențat și de curente ideologice avansate europene trecute prin sita unei interpretări originale și adaptate necesităților societății noastre, reprezintă suma actelor revendicative parțiale, toate actele ideologice studiate formînd la un loc un întreg, caracterizat prin unitatea de scopuri și prin identitatea liniilor dominante. De asemenea, ideile formulate în acele acte se grupează într-un tot, compus din mai multe categorii, alcătuiind un sistem complex. Caracterizarea de „tezaur comun de ideologie”¹, aplicată programelor revoluționare de la 1848, se poate extinde asupra tuturor actelor ideologice revendicative din perioada studiată, cu toate că în „nuanțatele lor formulări” există și revendicări cu caracter specific „impuse în bună măsură de cauze obiec-

¹ Dan Berindei, în *Revoluția de la 1848 în țările române*, București, 1974, p. 41.

tive”². Este adevărat că unitatea de idei și aspirații a devenit în 1848 mai pregnantă și că în special în programele din acel an se disting mai bine anumite elemente comune dominante, se reliefează mai multe idei comune fundamentale care revin în diverse programe, sînt „repetate stăruitor în mai multe sau chiar majoritatea programelor”³, care, prin alăturare, se grupează și înglobează într-un singur și larg program revoluționar multilateral.

Potrivit nevoilor și năzuințelor momentului și locului elaborării, precum și forurilor către care ele se adresau, în unele acte se accentuează mai mult asupra unor idei, în alte acte asupra altor idei. În dezvoltarea ideilor și revendicărilor se pot întrevedea însă anumite linii fundamentale; ele pot fi grupate în jurul unor principii conducătoare, în sfera cărora ele se polarizează, căutînd să le justifice, să le susțină, să le înlesnească realizarea.

După obiectivele de bază urmărite, revendicările se pot grupa în trei mari categorii, cu multiple legături și interferențe: cele cu caracter social-economic, cele cu caracter național-politic și cele cu caracter juridico-organizatoric (acestea din urmă avînd drept țel, în ultimă analiză, înlesnirea realizării celor dintîi). În cadrul fiecăreia din aceste categorii, revendicările se bazează pe anumite principii diriguitoare. Pe tot parcursul perioadei, se constată existența, revenirea tot mai insistentă și completarea cu tot mai multe și mai bine sistematizate elemente, a celor trei categorii de revendicări, întrepătrunderea și sprijinirea lor reciprocă.

Dacă în ordinea priorității în raport cu condițiile fundamentale, cu baza vieții sociale, pe primul plan se situează principial revendicările social-economice, revendicările privind transformarea modului de producție și în special cele relative la relațiile de producție, în schimb în ordinea apariției lor istorice, datorită împrejurărilor concrete, datorită condițiilor locale specifice, nu revendicările din acest sector s-au aflat înainte.

În prima etapă a perioadei studiate, în prima fază a revendicărilor, în secolul al XVIII-lea, autorii revendicărilor fiind în Principate aproape exclusiv boieri, iar în Transilvania în majoritate clerici și mici nobili, au dominat revendicările de ordin național, în frunte, în Principate, cu cele relative la situația internațională a țărilor române, în Transilvania cu cele relative la parificarea în drepturi a națiunii române; revendicările privind structura interioară a țărilor și raporturile dintre clase se aflau în acea fază pe planul al doilea și erau dominate de prejudecățile de clasă ale autorilor (interesați în menținerea orînduirii sociale existente), iar în cadrul acestor categorii de revendicări se distingea de asemenea o ierarhizare: mai numeroase au fost cele privind structura politico-administrativă și mai puține cele privind structura socială⁴. Aspectele menționate, datorate apartenenței de clasă a autorilor, au avut ca efect, de asemenea, faptul că, dintre revendicările cu caracter social-economic, s-au afirmat în acea fază mai mult cele privind viața economică, și în special, în Principate, comerțul, la a cărui dezvoltare era interesată și boierimea, nu numai membrii burgheziei în ascensiune (în primul rînd negustorimea), pentru atingerea scopului comun al acumulării de capital, acumulare devenită necesară din cauza transformării economiei naturale în economie bănească, din cauza creșterii importanței banului în cadrul relațiilor eco-

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ Vezi și Vlad Georgescu, *Mémoires et projets... 1769—1830*, p. XX.

nomice. În Transilvania, dintre revendicările cu caracter economic sînt formulate acum mai ales cele privind acordarea dreptului de a practica meșteșuguri fiilor clasei țărănești române. În faza dintre 1800—1848, revendicările dobîndind în tot mai mare măsură caracter burghez, capătă un caracter dinamic și pe celelalte planuri; revendicările privind organizarea politico-administrativă, și, ceea ce este mai important, cele privind structura socială și necesitatea transformării acesteia, devin tot mai numeroase și mai bine sistematizate, ridicîndu-se pe același plan cu cele de ordin național; revoluția din 1848 a dus la deplina egalitate în ponderea acordată de către programele categoriilor fundamentale de revendicări.

Procedînd la sistematizarea ideilor și revendicărilor exprimate în actele analizate, la gruparea lor pe principii și ramuri și la urmărirea procesului dezvoltării lor ca aspect inevitabil, inerent dezvoltării întregii vieți sociale, trebuie să avem în vedere că justificarea acelor idei și susținerea lor teoretică nu a fost efectuată numai în cuprinsul acelor documente, ci și în alte izvoare scrise din perioada respectivă, printre care se situează pe primul plan presa din acel timp, atît presa anterioară cît și, mai ales, presa din anul revoluționar 1848 („Poporul suveran”, „Pruncul român”, „Gazeta de Transilvania”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Organul luminării”, devenit „Organul național” etc.), precum și lucrările filozofice, literare, istorice și memorialistice ale ideologilor frunțași. În consecință, pentru înțelegerea integrală și fidelă a ideologiei social-politice din acea perioadă, și în special a ideologiei revoluționare, vom utiliza ca prețioase surse auxiliare și aceste izvoare de informație.

În esență, s-a urmărit prin ansamblul de manifestări ideologice, să se asigure poporului român libertatea națională, țărilor române independența sau cel puțin autonomia, precum și, în ideologia cea mai avansată, unirea lor politică, iar claselor și straturilor sociale oprimate ori nesatisfăcute, eliberarea și condiții mai bune de viață materială și spirituală, precum și participarea măcar a unora din ele la conducerea statului, pentru a se asigura propășirea națiunii întregi sau a unei părți cît mai mari posibil, în cadrul unui stat care trebuia organizat pe baza principiilor libertății și egalității. Căile propuse, prin care urma să se realizeze acest stat, au fost multiple, mergînd de la acordarea de către puterea suzerană sau dominantă a dreptului de constituire pe cale pașnică, pînă la ridicarea armată, războiul; măsurile ce trebuiau luate, pe cale pașnică sau revoluționară, priveau libertatea, înlesnirea și avîntul atît ale vieții economice, cît și ale vieții intelectuale, precum și ale vieții politico-administrative. Aceste măsuri trebuiau să fie create și garantate pe plan extern prin înțelegeri și tratate, iar pe plan intern prin legi, între care era situată pe primul plan legea fundamentală, constituția. Statul preconizat trebuia să fie, potrivit proiectelor din ultima fază, de tip burghez, iar în ce privește forma lui, în majoritatea proiectelor și programelor se propunea monarhia constituțională, în unele chiar republica.

Pentru Transilvania, studiul lungii suite de revendicări, cuprinse în petițiile de drepturi formulate în curs de un veac și jumătate, ne-a reliefat numeroasele soluții prin care ideologii din acea perioadă au căutat să dobîndească și să asigure, pentru clasele și elementele etnice supuse aici unei duble opresiuni, ieșirea din impasul în care acestea se aflau datorită legislației feudale atunci în vigoare.

Și în actele transilvănene, revendicările sînt multilaterale: social-economice, naționale și organizatorice. Și acolo ele încep cu cereri de caracter limitat, privind anumite nevoi ale unei sau unor clase, spre a crește

cu timpul treptat ca amploare, extinzându-se în final la ansamblul nevoilor de cele mai diverse categorii ale tuturor claselor. Acest proces de dezvoltare se observă foarte deslușit prin compararea conținutului actului de unire de la 1697 cu actele lui Inochentie Micu, apoi cu *Supplex Libellus Valachorum* și în fine cu actele revoluționarilor de la 1848.

De asemenea, și în aceste acte (cu toate că ele constituie numai o parte a ansamblului actelor revendicative românești) diferențele de loc și timp se fac simțite în conținut sau în formă, deși există anumite constante în idei și în unele cazuri chiar în formulare. În general, în Transilvania predomină revendicările cu caracter național, dar acestea se împletesc atât de strâns cu celelalte categorii de revendicări, încît și aici multe din cereri pot fi clasate concomitent în două sau în toate trei categoriile sus-menționate. Accentul asupra unora sau altora din revendicări se pune și aici potrivit nevoilor concrete, variabile în timp și spațiu.

Persistența deficiențelor și racilelor fundamentale ale regimului feudal local pînă la începerea revoluției din 1848, persistență determinată de conservatorismul clasei nobiliare conducătoare, a făcut ca în Transilvania revendicările să prezinte o mare continuitate și durată, exprimarea lor să pretindă o accentuată unitate și perseverență. De aceea, noile revendicări se împletesc aici cu cele vechi, formînd un întreg, a cărui contopire și elaborare complexă și completă s-a produs la 1848. De aceea, principiile formulate la 1848 au sintetizat și desăvîrșit și aici întreaga dezvoltare precedentă, întărind-o și amplificînd-o.

Cauzele dezvoltării ideologiei social-politice din țările române se află în condițiile locale de viață. Condițiile social-economice și politice în care populația celor trei provincii istorice a trăit în acea perioadă, începînd cu forțele de producție aflate inițial la un nivel scăzut, dar cunoscînd pe parcurs o sensibilă creștere, cu relațiile de producție promovînd inegalitatea socială și exploatarea, și continuînd cu întreg cortegiul de inechități și abuzuri provocat de organizarea internă social-politică feudală și de relațiile de dependență externă ale statelor — acestea au format substratul în care s-au aflat înfipte rădăcinile lanțului manifestărilor ideologice, au format baza care le-a dat naștere și pe care s-au întemeiat acestea. Impulsul primar al revendicărilor l-au constituit deci circumstanțele locale interne și externe.

În procesul formulării revendicărilor, în activitatea elaborării lor, provocată de nevoile materiale și de împrejurările negative locale, au jucat un rol auxiliar pe de o parte literatura românească formată pînă atunci, îndeosebi istoriografia — care a contribuit la formarea conștiinței de neam și de clasă, la formarea și consolidarea ideii de unitate națională și a altor idei sociale și politice, precum și diferite curente de gîndire filozofice și social-politice europene care au furnizat autorilor memoriilor și proiectelor studiate anumite argumente și date în plus în sprijinul revendicărilor lor. Ideile teoretice au fost astfel puse în slujba revendicărilor concrete, spre a le nuanța și a le da o mai solidă bază ideologică, spre a le ancora nu numai în realitățile vieții, dar și în contextul unor concepte ideologice uneori adăugitoare, altele interpretative, totdeauna însă justificative.

Nu socotim necesar să mai subliniem cît de mult a contribuit la creșterea combativității și ce impuls dătător de viață au însemnat pentru elaborarea și apoi realizarea revendicărilor de ordin național-politic ideile de latinitate și de unitate a poporului român, formulate, începînd din veacul al XVII-lea, de cronicari și sprijinite cu tot mai solide argumente de istoriografia națională în frunte cu Școala ardeleană. Idei exprimate

în propoziții și fraze demne să rămână în antologii, ca „De la Rîm ne tragem” (Grigore Ureche), „Însă rumâni să înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și cei din Ardeal, care încă și mai neaoși sînt, și moldovenii și toți cîți și într-altă parte se află și au aceasta limbă” (Constantin Cantacuzino), s-au ancorat adînc în conștiința poporului nostru și au avut un puternic efect mobilizator în lupta cu scrisul și cu fapta dusă în ultimele secole; mai mult: au devenit arme de luptă.

Oprindu-ne foarte succint asupra curentelor de idei care au furnizat luptătorilor ideologi un plus de argumentație în favoarea revendicărilor determinate de condițiile concrete, menționăm că un prim curent a cărui influență s-a resimțit în țările române în perioada pe care o analizăm a fost *ideologia absolutismului lăminat*, cuprinsă în scrieri filozofice, literare, biografice, memorialistice, fie ale monarhilor „lumiinați”, fie ale adepților lor și ai formei de guvernămînt pe care ei o reprezentau. Astfel, începînd cu scrierile precursorilor acestei ideologii, printre care pe primul plan se situează cele ale lui Fénelon, precursor al iluminismului (dintre care *Aventurile lui Telemac*, din 1699, au fost traduse în românește în mod repetat, spre pildă la 1772 și 1818), precedate de *Cugetările* cancelarului suedez Axel Gustavsson Oxenstierna (1583—1654), traduse în românește la 1750, 1780 (cugetări prelucrate în *Ithica ieropoliticească*, tradusă de Vartolomei Măzăreanu la 1764), continuînd cu *Memoriul despre starea Moldovei la 1787* al lui D’Hauterive, cu operele lui Christian Wolff, cu scrierea lui Lanjuinais despre „monarhul desăvîrșit” (*Le monarque accompli*, 1774) și cu alte scrieri elogiînd pe monarhii lumiinați ai Prusiei (Frederic al II-lea), Austriei (Iosif al II-lea) și Rusiei (Petru cel Mare, a cărui biografie a fost tradusă în românește la 1749, și Ecaterina a II-a, al cărei *Nakaz* sau *Invățătura* din 1767 a fost tradus în românește la 1773), literatura privind acest curent s-a bucurat de o largă răspîndire în țările române, circulînd în numeroase broșuri originale sau traduse și în manuscrise, cunoscute și folosite de mulți boieri, clerici și intelectuali români. Curentul acesta de idei a supraviețuit pînă în vremea restaurației: dat fiind că el a preconizat conducerea statului de către un monarh absolut stăpînit de idei „lumiinate”, „filozofice” într-o activitate îndreptată spre scopul asigurării „bunătății” și „fericirii” supușilor săi și spre modernizarea statului feudal, acest curent a înlesnit și justificat activitatea în țările române a unor monarhi „lumiinați” în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea (dintre care s-au distins îndeosebi Constantin Mavrocordat, Grigore Alexandru Ghica, Alexandru Ipsilanti, iar pentru Transilvania Iosif al II-lea), care au căutat să contribuie la prefacerea societății noastre pe calea unor reforme introduse de sus în diferite sectoare ale vieții sociale și de stat (viața economică, relațiile intersociale, sistemul administrației, organizarea judecătorească etc.).

În secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, teoria raționalist-idealistică a *dreptului natural*, produs al gîndirii filozofico-juridice preburgheze și apoi burgheze, iar în acest interval expresie puternică și eficientă a ideologiei burgheziei în ascensiune, a pătruns în țările române prin operele principalilor ei reprezentanți (Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis* din 1625; Samuel Pufendorf, *De jure naturae et gentium* din 1672; de asemenea prin lucrarea primului, *De aequitate, indulgentia et facilitate*, și a celui de-al doilea, *Les droits de l’homme et des citoyens, tels qu’ils sont présentés par la loi naturelle*), precum și prin operele comentatorilor ori adepților lor (de pildă Zeiller, *Das Privatrecht*, Viena, 1802; J.P. Maziolli, *Principes de droit naturel*, Paris, 1803), fapt

dovedit prin prezența acelor opere în diferite biblioteci laice și ecleziastice, prin influența lor în diverse coduri și prin înrîurirea asupra cugetării unei întregi pleiade de ideologi români din acea perioadă. Dintre aceștia, cel mai strălucit și mai devotat adept al teoriei de mai sus a fost Simion Bărnuțiu (stăpînit încă dinainte de 1848 de ideile acestei școli, pe care le-a expus și susținut temeinic după aceea în cursul ținut și ulterior tipărit la Iași), în afară de care mai trebuie amintiți, ca adepți ai principiilor ei, Christian Flechtenmacher, Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, Eufrosin Poteca, Al. Papiu-Ilarian și alții (cei mai mulți influențați profund și de ideile curentului iluminist). Potrivit acestui curent, dreptul natural, sistem de concepte și reguli prin esență ideal, universal și imuabil (Papiu-Ilarian îl denumește „dreptul cel etern al firei”), independent de loc și de timp, este în afara și deasupra dreptului pozitiv, statal, pe care-l precedă și determină, constituind pentru aceasta nu numai „o nestrămutată veșnică temelie, un îmbelșugat izvor” (cum se exprimă Flechtenmacher), nu numai „fîntina primitivă” (cum îl caracterizează Bărnuțiu), dar și „visterie spre îndeplinirea neajunsurilor” legilor pozitive (Flechtenmacher), precum și un element de comparație și un criteriu de apreciere, acesta din urmă avînd valoare numai întrucît corespunde principiilor și regulilor generale și perene ale celui dintîi, căruia îi este subordonat. Potrivit școlii dreptului natural, există o serie de drepturi ale omului și cetățeanului născute odată cu omul și cu societatea, care sînt inerente ființei umane, sînt drepturi firești ale acesteia, și ca atare nu pot fi încălcate ori suprimate de legislația pozitivă fără riscul de a se pune în contradicție cu însăși natura umană. Dreptul natural izvorăște, potrivit concepției feudale, din voința și rațiunea divinității; potrivit concepției burgheziei în ascensiune — care interesează aici, dat fiind că numai aceasta a influențat gîndirea progresistă din perioada studiată — el izvorăște din rațiunea omenească. Regulile lui sînt innăscute în om, în rațiunea sa, și de aceea general umane, pe cînd regulile dreptului pozitiv, fiind elaborate de stat potrivit circumstanțelor istorice, sînt variabile după timp și loc într-o apreciabilă măsură, condiția lor de valabilitate fiind să nu contravină regulilor celui dintîi, considerat ca un criteriu absolut și permanent de dreptate. Prin aceste idei, teoria a avut în acea perioadă un rol progresist și a constituit o eficientă armă de luptă, contribuind substanțial la combaterea asupririi și a inegalității sociale și naționale, constituind o fundamentare teoretică și un sprijin pentru lupta burgheziei în scopul răsturnării orînduirii feudale, criticată ca nesocotind drepturile naturale ale omului, ca antinomică rațiunii, ca opusă naturii umane. Deși a avut inițial un caracter progresist, contribuind considerabil la fundamentarea luptei pentru răsturnarea feudalismului, teoria dreptului natural a prezentat diferite puncte vulnerabile, dintre care principalul e ignorarea faptului că dreptul este un produs social, determinat de condițiile socio-economice ale fiecărei societăți, ca atare variabil după timp și loc, cunoscînd o evoluție istorică paralelă cu dezvoltarea societății, dezvoltare care cauzează varietatea tipurilor și formelor de stat și drept.

O altă concepție raționalistă care a determinat un larg curent de gîndire, cu variate nuanțe mai moderate sau mai radicale, convergînd toate însă într-o ideologie antifeudală și traducîndu-se într-o vastă mișcare ideologică reprezentînd interesele burgheziei în ascensiune, deși printre adepții curentului s-au găsit și mulți membri cu idei reformiste ai clasei feudale, a fost *iluminismul*. Acest curent de gîndire a avut o mare pondere și contribuție în pregătirea și desfășurarea revoluțiilor burgheze

din veacurile XVII — XIX. Pornind de la concepția idealistă că factorul determinant al dezvoltării sociale ar fi ideile, cultura (considerându-se în mod eronat, ca factor secundar condițiile vieții materiale), conștiința, se ajunge la concluzia că metoda și calea cea mai potrivită pentru înlăturarea aspectelor negative ale orînduirii sociale feudale, pentru combaterea racilelor ei sînt răspîndirea culturii, adică a „luminii spirituale”, prin difuzarea cunoștințelor științifice, perfecționarea educației, dezvoltarea învățămîntului și a literaturii, însușirea ideilor progresiste, combaterea obscurantismului clerical, a superstițiilor și ignoranței etc. Considerînd, ca și teoria dreptului natural, rațiunea ca sursă și temelie a progresului, iluminismul condamnă formele de organizare feudale ca iraționale și preconizează instaurarea unei orînduirii bazate pe rațiune, luptă pentru răspîndirea culturii în mase, pentru întemeierea presei și pentru dezvoltarea științei, proclamă ideea egalității prin naștere a oamenilor, pretinzînd desființarea privilegiilor feudale și realizarea libertăților burgheze (între care considerau și proprietatea privată). Dintre operele precursorilor și fruntașilor străini ai curentului iluminist au fost cunoscute la noi scrierile lui Pascal, Malebranche, Descartes, Kant, Beccaria, Diderot, D’Alembert, Condillac, Rousseau, Voltaire, Krug și alții, precum și *Enciclopedia* franceză, ceea ce rezultă din traducerile, prelucrările sau aflarea operelor acestora în bibliotecile din țările române. Între promotorii și reprezentanții din țara noastră ai curentului iluminist figurează în Transilvania Inochentie Micu, corifeii Școlii ardelenene Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai, Ioan Molnar-Piuariu și radicalul Ioan Budai-Deleanu, precum și continuatorii acestora Gheorghe Lazăr, Ioan Codru-Drăgușanu, Simion Bărnuțiu, Timotei Cipariu, August Treboniu Laurian, George Barițiu, Al. Papiu-Ilarian etc., iar pentru naționalitățile conlocuitoare Samuil Kőteles, Carol Péterfi, M. Hissmann ș. a. ; în Țara Românească Dinicu Golescu, Eufrosin Poteca, I. Heliade-Rădulescu, Petrache Poenaru, Grigore Pleșoianu, Simion Marcovici etc. ; în Moldova moderată Gheorghe Asachi, C. Conachi, radicalii Ionică Tăutu, Leonte Radu, juristul originar din Transilvania Christian Flechtenmacher, democrații burghezi Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Alecu Russo etc. ; în Banat radicalul Paul Iorgovici, Pavel Vasici și alții. Deși concepțiile iluminiștilor români și străini n-au fost unitare, între ei numărîndu-se idealiști, materialiști, deiști, atești cu orientări diverse, mergînd de la reformismul moderat pînă la radicalism, curentul a avut un mare rol progresist în dezvoltarea culturii românești din perioada respectivă și în desfășurarea luptei pentru progresul social și libertatea națională. În special a fost deosebit de eficient, în dezvoltarea acelor procese, etapa superioară a iluminismului : democratismul revoluționar.

Democratismul revoluționar reprezintă o etapă avansată și dinamică a curentului precedent și totodată cea mai progresistă formă a concepțiilor de luptă antifeudale. Este concepția care a stăpînit pe frunțașii aripii democrat-revoluționare a iacobinilor, din timpul revoluției burgheze franceze de la 1789—1794 (Robespierre, Marat, Danton, Saint-Just), aripa radicală a acelei revoluții, puternică prin strinsa ei legătură cu masele și condusă de ideea dictaturii revoluționare a poporului, a cărei perioadă de conducere (1793—1794) a format momentul culminant al dezvoltării revoluției, interval în timpul căruia s-au luat cele mai avansate măsuri revoluționare ; este concepția acelor ideologi și luptători înflăcărați ai revoluțiilor burghezo-democratice de la 1848—1849 din Țara Românească și Transilvania, care au militat consecvent pentru înlăturarea

prin revoluție a orînduirii feudale, pentru lichidarea iobăgiei și împrăștierea țărănimii. Democrații revoluționari au fost reprezentanții cei mai activi ai intereselor și aspirațiilor claselor și păturilor sociale pînă atunci oprimate și au considerat lichidarea orînduirii feudale ca singura cale pentru obținerea drepturilor aceloră, pînă atunci nesocotite. Convinși revoluționari și consecvenți pe poziția ideologică amintită, ei s-au situat principial și au acționat în consecință împotriva atitudinii liberalilor și reformiștilor, proveniți din burghezie sau din boierimea liberală, care au înclinat spre tranzacția cu cercurile politice reacționare. Atitudinea democraților revoluționari români a fost permanent și consecvent revoluționară în ce privește rezolvarea problemei sociale și a celei naționale. Între democrații revoluționari români poziția cea mai înaintată a deținut-o Nicolae Bălcescu, lîngă care s-au grupat în Țara Românească Cezar Bolliac, A.G. Goleșcu-Negru, I. Ionescu de la Brad, generalul Gh. Magheru și alții. În Transilvania, pe această poziție s-au situat Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, Ioan Buteanu și alții, în Banat Eftimie Murgu. În cadrul revoluției ungare, cei mai de seamă reprezentanți ai acestei ideologii au fost Petöfi Sándor și Tánecsics Mihály. În Moldova, deși democratismul revoluționar nu a avut reprezentanți, democrații burghezi (Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Costache Negri, Vasile Alecsandri și alții) și-au însușit platforma-program a democraților revoluționari din celelalte provincii istorice române, formulînd sub înriurirea acesteia revendicări radicale în domeniul social și național, mai cu seamă în *Prințiipiile noastre pentru reformarea patriei* și în *Dorințele partidei naționale în Moldova*. Mișcarea muncitorească, ale cărei baze s-au consolidat în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a dezvoltat mai departe tradițiile militante ale acestui curent, pe care le-a ridicat pe noi trepte, potrivit noilor cerințe ale dezvoltării sociale contemporane.

Un alt curent de gîndire cu caracter progresist pentru perioada studiată a fost *liberalismul*. După cum indică și numele, această concepție politică și economică a avut la bază ideea libertății individuale sub raport politic și economic. Din primul punct de vedere, se preconiza acordarea diferitelor libertăți politice, egalitatea în drepturi a indivizilor și a națiunilor, limitarea puterii monarhice printr-o adunare reprezentativă aleasă și prin separarea „puterilor” în stat; din al doilea punct de vedere, se preconiza dezvoltarea liberă, de la sine, a economiei, combătîndu-se (prin aplicarea dictonului „laissez faire, laissez passer”) intervenția statului în procesul vieții economice și indicîndu-se ca măsuri necesare în acel moment dezvoltării acesteia: înlăturarea controlului statului și a breslelor în producția industrială, eliberarea comerțului de diferitele impozite, taxe locale și restricții feudale, liberul schimb în interior și exterior cu înlăturarea taxelor vamale protecționiste și diminuarea în cît mai mare măsură a taxelor vamale în general, pornindu-se în elaborarea acestei concepții economice de la ideea greșită a unei ordini naturale asigurate prin acțiunea spontană a unor legi economice general valabile. În esență, pe plan politic liberalismul urmărea garantarea neatîrnării „puterilor” legislative și judecătorească față de „puterea” executivă și protecția libertăților politice față de arbitrarul guvernelor reacționare, iar pe plan economic împiedicarea intervenției statului în raporturile economice interindividuale și internaționale. Printre cei mai marcantți reprezentanți ai concepției liberalismului la noi se situează Nicolae Suțu, Ion Ghica, Mihail Kogălniceanu, George Barițiu și alții, și găsim diseminate în numeroase memorii de organizare și acte revendicative idei ale acestei concepții, care a jucat

în perioada studiată un rol progresist, prin faptul că a combătut restricțiile feudale ce țineau încătușate forțele de producție și activitatea economică și a preconizat instaurarea libertăților individuale, contribuind prin aceasta, într-o anumită măsură, la înlăturarea orînduirii feudale.

Încă din ultima parte a perioadei de care ne ocupăm, începe să se simtă în operele ideologilor români influența ideilor socialiste, atît ale *socialismului științific*, cit și ale formei premergătoare acestuia : *socialismul utopic*. Astfel, în ce privește înriurirea socialismului științific, s-a remarcat pătrunderea ideilor lui Marx și Engels la scurt timp după apariția lucrărilor lor (începînd cu scrierile din deceniul al 5-lea al secolului al XIX-lea) ; s-a stabilit că revoluționarii români pașoptiști au avut legături cu cercurile revoluționare vest-europene la a căror activitate au participat Marx și Engels, că au cunoscut activitatea și unele din scrierile întemeietorilor socialismului științific, și că unele idei din *Manifestul Partidului Comunist* au pătruns în anumite scrieri ale lui N. Bălcescu. În ce privește influența, mai veche, a ideilor socialismului utopic, este remarcabilă activitatea teoretică și practică a lui Teodor Diamant sub influența acestor idei, precum și pătrunderea unora din ele în concepții a unor revoluționari de la 1848, spre exemplu, dintre democrații burghezi, Ion Heliade Rădulescu, iar dintre democrații revoluționari, Cezar Bolliac. Este știut că Teodor Diamant (decedat în 1841) a încercat să materializeze ideile sale prin înființarea unui falanster la Scăieni, aproape de Ploiești, pe moșia lui Emanoil Bălăceanu, în 1835 (care însă a fost suprimat în 1836), și că el a desfășurat și o interesantă activitate ideologică, prin susținerea concepțiilor socialist-utopice privind relațiile social-economice în paginile periodicului „Curierul românesc”, întreaga lui activitate fiind o încercare de a aplica acele idei în cadrul relațiilor economice din timpul respectiv din țările române. Concepțiile socialismului utopic, încheiate în perioada formării capitalismului, și ai căror principali reprezentanți au fost Thomas Morus, Campanella, Meslier, Mably, Morelly, Babeuf, Winstanley, Saint-Simon, Fourier, Owen ș.a., nu au reușit să se traducă în viață prin realizări durabile și să se transforme într-o forță conducătoare a societății umane, din cauza caracterului lor idealist, rupt de realitatea socială. Dimpotrivă, cele ale socialismului științific, elaborate de Marx și Engels în perioada maturizării capitalismului și a dezvoltării luptei de clasă a proletariatului, dezvoltate de V.I. Lenin în perioada imperialismului și îmbogățite apoi tot mai mult de partidele comuniste și muncitorești și de oamenii de știință marxiști din diferitele țări ale lumii, datorită caracterului lor profund științific și realist s-au dovedit o eficientă armă de luptă pentru progresul societății umane și cea mai puternică forță transformatoare a acestei societăți, prin eficiența practică a ideilor aplicate creator la condițiile concrete din fiecare țară. În România, înainte de instaurarea socialismului, ele au dat un considerabil impuls dezvoltării ideologiei social-politice, care prin însușirea lor a făcut un mare pas înainte, începînd încă din perioada dinaintea primului război mondial, dar mai ales în perioada dintre cele două războaie mondiale ; după al doilea război mondial ea a devenit ideologia dominantă a societății noastre, care, construiește socialismul și comunismul.

Toate aceste curențe de idei au contribuit, în măsură mai mare sau mai mică, la fundamentarea luptei pentru înlăturarea feudalismului și înlocuirea lui cu noua orînduire ce trebuia în mod legic să-i urmeze. Rolul cel mai activ și, se poate afirma, decisiv în lupta revoluționară

antifeudală l-au jucat democrații revoluționari, care, apreciind în mod just ca singura cale necesară de urmat în această luptă ridicarea revoluționară a maselor, s-au situat în fruntea lor, stăruind pînă la capăt, chiar în cazul înfrîngerii momentane a acțiunii, în activitatea de realizare a idealurilor revoluționare burghezo-democratice.

La începutul sintezei ideilor luptei revendicative pe teren social-economic și politic desfășurată în țările române, e necesară o caracterizare succintă a sistemelor de gîndire ale celor mai proeminente personalități care au participat cu scrisul și cu fapta la această luptă, ale căror idei și acțiuni au fost hotărîtoare în opera de transformare a orînduirii social-economice vechi în una nouă. În principate, pe primul plan se situează din acest punct de vedere Nicolae Bălcescu și Mihail Kogălniceanu; amîndoi spirite progresiste și temperamente combative, luptători pentru ridicarea stării poporului, cunoscători profunzi ai trecutului istoric și concepînd legătura între trecutul, prezentul și viitorul patriei ca un lanț al unui continuu progres, considerînd cartea trecutului ca mobilizatoare pentru acțiunile prezente și viitoare. În Transilvania, s-au distins mai ales George Barițiu, Simion Bărnuțiu, Al. Papiu-Ilarian și Avram Iancu; în Banat Eftimie Murgu. Alături de aceștia se cuvin a fi înscrși, dintre ceilalți corifei pașoptiști, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad și Cezar Bolliac. Am avut prilejul să analizăm pe parcurs ideile ideologilor mai vechi: pentru Principate, spre pildă, Dimitrie Sturdza, Dinicu Golescu, Naum Rîmniceanu, Teodor Diamant, Leonte Radu, Nicolae Suțu etc., ale căror idei nu constituie sisteme de amploarea și nivelul celor ale fruntașilor pașoptiști, astfel că nu e necesară o reluare sintetică a gîndirii fiecărui militant în parte; trăsăturile gîndirii lor vor reîntra numai în sinteza ideilor conducătoare. Pentru Transilvania, ideile lui Inochentie Micu au format un sistem tot atît de important pentru dezvoltarea națională ca și a fruntașilor ideologi menționați; dat fiind însă că ele au fost studiate ca atare, cu alte cuvinte ca un sistem încheșat, într-un singur loc, global, în capitolul privind dezvoltarea istorică a revendicărilor, nu e cazul să mai revenim asupra lor.

În esență, Nicolae Bălcescu a recunoscut rolul poporului de făuritor al istoriei și a arătat că obligația personalităților este de a contribui la progresul acestuia prin subordonarea propriei persoane idealurilor lui. Stăpînit de ideea progresului social, el a atacat exploatarea feudală, a justificat lupta exploataților împotriva exploataților, a înțeles esența de clasă a statului feudal și lupta de clasă ca mijloc de a întrona dreptul și egalitatea între oameni. A luptat cu pasiune pentru crearea unei societăți superioare, în care să domnească libertatea, egalitatea, fraternitatea și dreptatea. A luptat pentru eliberarea de servituțiile feudale și improprietărea țăranilor clăcași. În concepția sa, numai revoluția putea duce la prefacerile progresiste preconizate, la realizarea măsurilor necesare pentru asigurarea acelor prefaceri. Revoluția de la 1848 el a considerat-o ca pe un fenomen cu adînci rădăcini în trecut, avîndu-și precedentul imediat în revoluția din 1821, și totodată ca un fenomen cu continuare în viitor, în vederea desăvîrșirii lui. Consecvent concepțiilor sale privind rolul și drepturile poporului, el preconiza ca formă de stat republica democratică, în cadrul căreia poporul e suveran și stăpîn pe sine și e condus de slujbași aleși de el însuși, supuși controlului permanent al tuturor cetățenilor; durata funcției lor trebuie să fie limitată, spre a preveni abuzurile. Drepturilor cetățeneștile corespund obligații corelative,

dintre care prima e cea de a fi ostaș al patriei. Legea e expresia voinței poporului. Poporul este unicul suveran, în el este întrupată suveranitatea, iar suveranitatea își află expresia în unitatea și independența țării. Libertatea și egalitatea personală, unitatea și independența statului, forma de stat republicană, guvernarea prin aleșii poporului și domnia legii, iată punctele cardinale ale concepției social-politice a lui Nicolae Bălcescu.

Luptător tot atit de convins pentru libertate, egalitate, dreptate socială și progres social a fost și Mihail Kogălniceanu. Profund patriot, stăpînit de concepția iluministă și de aceea a liberalismului, admirator al ideilor progresiste și al instituțiilor moderne, a acționat și el hotărît contra orînduirii feudale, pentru instaurarea orînduirii capitaliste, pentru adoptarea conjugată cu adaptarea la realitățile locale a instituțiilor politice burgheze. A militat pentru descătușarea proprietății de servituțile feudale, pentru realizarea la noi a proprietății libere, de caracter „apusean”, „european”, adică a proprietății capitaliste. A fost unul dintre principalii pregătitori și luptători ideologi ai revoluției de la 1848 și dintre cei mai activi militanți politici pentru înfăptuirea dezideratelor acesteia. Unitatea și independența statului au găsit în el unul din cei mai convinși și abili apărători. Deși recunoștea rolul principal al maselor în făurirea istoriei și era adept al progresului social neconținut ascendent, el nu a înțeles însă, ca Bălcescu, ca transformările să se facă pe cale revoluționară, prin ridicarea la luptă a maselor, ci a preconizat calea legală a reformelor, probabil pentru a evita o intervenție armată a imperiilor feudale vecine. Concepția lui politică milita pentru un stat autonom, de forma monarhiei constituționale, în care primatul legii să înlăture abuzurile și să-și exercite dominația nestînjinită principiile fundamentale revoluționare: libertatea, egalitatea, frățietatea. Legalitatea, respectul legii nu și-a găsit în acea perioadă un mai vajnic apărător. Ierarhia drepturilor fundamentale ale omului el o construia în modul următor: dreptul la viață, dreptul la muncă, libertatea, egalitatea. Corelative drepturilor sînt îndatoririle, dintre care pe primul plan Kogălniceanu o trecea pe cea de a munci.

Printre ideologiile de frunte ai acelei perioade se numără și Ion Ghica, gînditor progresist, dar cu unele limite care au împiedicat ridicarea lui la nivelul celor doi amintiți mai înainte, limite provenite din neînțelegerea importanței și necesității legice a împrumutării țăranilor și din negarea luptei de clasă. Pregătit în domeniul economiei politice, el a exprimat o serie de idei social-economice și politice progresiste, între care se situează pe primul plan cele privind unirea și independența, necesitatea dezvoltării industriale (pe care o considera drept condiție a independenței economice și, indirect, politice), importanța culturii și în special a științei pentru progres și civilizație, combaterea prejudecăților și a ignoranței, elogiul muncii ca fundament al întregii dezvoltări sociale și al progresului și ca izvor al proprietății; legată de această concepție privind munca este considerarea libertății muncii ca cea dintii dintre libertăți și pledoaria pentru înfăptuirea instituțiilor și normelor care o asigură; generalizarea libertății muncii duce — după el — la egalitatea socială. Între concepțiile lui Ghica se mai întilnește și cultul legii, pe care o consideră stîlp al edificiului social, concepția solidarității și colaborării între clase, concepția existenței unor legi obiective care conduc viața socială, corelația dintre programul economic și cel politico-juridic, cel din urmă fiind condiționat de cel dintii.

Ion Ionescu de la Brad a fost unul dintre cei mai competenți teoreticieni și dintre cei mai activi militanți de la 1848 în chestiunea rezolvării problemei agrare. Economist de frunte și agronom eminent, profesor la

Academia Mihăileană, fiind în vara anului 1848 vicepreședinte al Comisiei proprietății, instituită de guvernul revoluționar pentru realizarea reformei agrare în baza punctului 13 al Proclamației de la Islaz, el a depus o activitate teoretică și practică febrilă, în scopul emancipării și improprietării țăranilor clăcași, în favoarea cărora a publicat articole solid argumentate și dominate de ideea necesității rezolvării problemei țărănești prin satisfacerea nevoilor și aspirațiilor clasei de temelie din acel timp a țării, prin aplicarea aceluși punct programatic despre care Bălcescu spunea că în el se cuprinde întreagă revoluția, iar Ion Ionescu de la Brad îl considera ca fiind problema cea mai de seamă și cea mai grea de rezolvat a epocii.

O poziție înaintată ocupă în ideologia pașoptistă Cezar Bolliac, care, adept ca și Bălcescu al formei republicane de stat, aprecia ca necesară și indicată „proprietatea comună a populilor”, pe care o considera „un product al tuturor membrilor statului”, formă de proprietate a cărei consacrare, prevedea el, va dinamiza în așa măsură pe membrii societății, încît „nici o parte a societății să nu mai stea în inactivitate în republică”⁵. O altă trăsătură care-l leagă de Bălcescu este ideea necesității colaborării între revoluțiile română și ungară pentru răsturnarea perimatei monarhii feudale habsburgice, stilp al absolutismului și reacțiunii, în care scop a semnat împreună cu Bălcescu și Kossuth, în 14 iulie 1849, proiectul de pacificare de la Seghedin. O a treia este ideea necesității continuării activității politico-ideologice, fie și în afara hotarelor țării, pentru asigurarea realizării finale a tuturor aspirațiilor revoluției.

Concepțiile lui George Barițiu în domeniul social-economic și politic s-au format și îmbogățit pe încetul în cursul anilor anteriori revoluției și au fost exprimate și susținute cu bogate argumente în periodicele brașovene al căror redactor era⁶. Ocupîndu-se de numeroase probleme concrete privind toate laturile vieții economice, el a căutat să propună soluții practice în domeniul industriei, comerțului, agriculturii, transportului, creditului, conducîndu-se cu prioritate după principiile teoretice ale doctrinei economice liberale, completate cu unele idei mercantiliste⁷. Critica formelor înapoiate ale orînduirii feudale (relațiile de aservire, breslele), care frînau dezvoltarea economică a Transilvaniei, susținerea însuflețită a necesității valorificării bogățiilor naturale ale țării și a importanței introducerii tehnicii înaintate, sprijinirea printr-o activitate teoretică și uneori practică a dezvoltării industriei și comerțului, a creditului, societăților comerciale, asigurărilor și altor forme economice capitaliste, preconizarea libertății muncii și pămîntului, evidențierea existenței și necesității strînsii legături nu numai culturale dar și pe teren economic dintre Transilvania și cele două principate române extracarpătice, formează în activitatea lui Barițiu tot atîtea aspecte progresiste pe care el a căutat să le valorifice în anul 1848 prin introducerea unor prevederi favorabile progresului economic în diferitele acte pe care le-a redactat personal sau la a căror redactare a participat. Dintre toate revoluțiile române, revoluția transilvană a prezentat, din această cauză, cel mai complex sistem de revendicări în domeniul economic, traducînd în postulate lapidare concepțiile

⁵ *Antologia gîndirii românești, secolele XV—XIX*, I, București, 1967, p. 297.

⁶ Cf. D. Ghișe, I. Kecskés și P. Teodor, *Idei economice în opera lui George Barițiu privind promovarea industriei la românii din Transilvania*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, VI (1963), p. 41—74.

⁷ Vezi între altele „Gazeta de Transilvania”, 1848, nr. 2, 3, 7, 22, 25; 1839, nr. 18, 19, 42; 1840, nr. 26; 1843, nr. 1, 13, 36; 1844, nr. 13; 1845, nr. 39, 41, 72, 84, 89; 1846, nr. 86; 1847, nr. 1.

progresiste multilaterale ale însuflețitului și clar-văzătorului om de teorie, dar și de acțiune care a fost Barițiu. În ce privește ideile politice, în întreaga sa activitate ziaristică, Barițiu a militat permanent pentru libertatea, egalitatea și fraternitatea tuturor cetățenilor Transilvaniei, de orice naționalitate; a activat pentru ridicarea nu numai culturală și economică, dar și politică a românilor transilvăneni, pentru recunoașterea națiunii române ca națiune politică cu drepturi egale în Transilvania, pentru răsturnarea feudalismului și formarea aici a unui stat burghez în care rolul românilor să fie recunoscut pe toate planurile, pentru instaurarea sistemului libertăților politice burgheze în Transilvania. Relativ la libertatea scrisului, e concludent dacă amintim fraza cu care el încheia un articol din 1842⁸: „Publicitatea este acea atmosferă întru care și prin care viază adevărata libertate”.

Simion Bărnuțiu, care înainte de 1848 studiasse dreptul la Academia juridică din Sibiu și a desfășurat apoi o amplă activitate în domeniul doctrinei dreptului, a avut o concepție bine conturată în legătură cu rostul, structura și funcțiile statului și dreptului, dominată de jusnaturalism, de iluminism și de istoricism; ideile sale în acest domeniu se evidențiază din plin în clocotul de lavă al manifestărilor sale din timpul revoluției din 1848 — 1849. Participarea sa pe prim plan la revoluție scoate în relief adâncul său patriotism și democratism. Lupta revoluționară din 1848 — 1849 pentru drepturile națiunii române a fost dominată ca de un far de concepția sa, progresistă pentru acel timp, strins apropiată de cea a celorlalți fruntași revoluționari, vehement și statornic apărată de el; concepția sa în legătură cu problemele majore care trebuiau rezolvate prin revoluție a rămas în picioare, cu corecturile și adaosurile datorate celorlalți corifei ai revoluției transilvănene. Asigurarea drepturilor națiunii române din Transilvania în toate sectoarele, desființarea aservirii, valorificarea deplină a drepturilor omului și cetățeanului, concentrate de el în termenii „libertate” și „egalitate”, pe care i-a analizat cu competență și amplu în scrierile sale, formează idei cardinale în gândirea sa. După revoluție, ajuns profesor de drept public la Facultatea de drept din Iași, a creat acolo un adevărat curent, și i s-au publicat lucrările fundamentale care oglindesc concepția sa în materie de stat și drept. Adept fără rezerve al teoriei dreptului natural, teorie raționalist-idealistică — pe care și-a însușit-o din concentrata sinteză cuprinsă în Declarația drepturilor omului, din scrierile unor filozofi precursori ai acesteia (izvoarele lui de inspirație mergând în această privință pînă la opera filozofică a lui Cicero), precum și din opera teoreticianului german W. Krug, adept al lui Kant ca și Bărnuțiu⁹ — a susținut în scrierile sale atît dreptul omului la egalitatea cu ceilalți oameni (*jus aequalitatis personalis*), cît și dreptul la libertatea personală (*jus libertatis personalis*), care îi acordă posibilitatea să lucreze liber în sfera sa de drepturi, punîndu-și în mișcare atît puterile trupesti cît și cele sufletești, spre a cîștiga bunurile materiale necesare traiului („avere din afară”), și bunurile spirituale necesare dezvoltării psihicului

⁸ Intitulat *Paține idei pentru publicitate și opinie publică*, în „Gazeta de Transilvania”, 1842, nr. 24.

⁹ Vezi despre opera lui S. Bărnuțiu în general G. Bogdan-Duică, *Viața și ideile lui Simion Bărnuțiu*, București, 1924; P. Pandrea, *Filozofia politico-juridică a lui Simion Bărnuțiu*, București, 1935; N. Bagdasar, *Concepția social-politică a lui Simion Bărnuțiu*, în „Studii și cercetări științifice. Științe sociale”, Iași, an. VI (1955), nr. 3—4, p. 241—262; *Istoria gândirii sociale și filozofice în România*, București, Edit. Acad., 1964, p. 202—205; Ioan Vintu, *Contribuții la cunoașterea gândirii politice și juridice a lui Simion Bărnuțiu*, în „Studii și cercetări juridice”, an. IX (1964), p. 657—668.

(„avere din lăuntru”) ¹⁰. El a considerat anul 1848 ca „epoca frăției și a libertății” și a proslăvit spiritul timpului, care aprinde și pune în mișcare popoarele determinând „căderea servituții la toate popoarele, renașterea Europei prin libertate” ¹¹.

Alexandru Papiu-Ilarian, care urmasa și el dreptul, la Cluj (unde redactase în timpul studiilor o gazetă al cărei titlu, „Zorile”, evidențiază tendința sa progresistă), a fost aflat de revoluția din 1848 „cancelist” la Tîrgu Mureș împreună cu alți tineri juriști români, printre care Avram Iancu. Participarea la revoluție, începută încă din primăvara anului, a scos în relief concepția sa democratică, patriotică și progresistă. Dintre ideile care caracterizează cel mai bine această concepție, pe primul plan se situează aceea a eliberării de aservire fără despăgubire și aceea a egalității în drepturi a națiunii române, formulate începînd din martie 1848, de la adunarea din Tîrgu-Mureș și continuînd cu adunările din aceeași primăvară de la Blaj : în afirmarea concepției sale naționale și sociale progresiste Al. Papiu-Ilarian a stăruit și după revoluție, în scrierile și în activitatea sa social-politică și juridică.

Avram Iancu, originar din părinți aparținînd țărănimii din Munții Apuseni, a urmat și el dreptul la Liceul academic din Cluj, apoi a devenit cancelist la Tîrgu Mureș, unde după trei ani de practică și-a luat „cesura” de avocat. În Tîrgu Mureș l-a aflat revoluția, la care a luat, începînd din acel moment, parte activă cu cuvîntul, cu scrisul și cu fapta, fiind unul din principalii ei organizatori și așezîndu-se în fruntea cetelor țărănești care au rezistat în cetatea Munților Apuseni. Democrat-revoluționar convins, ideile lui esențiale au fost : desființarea iobăgiei și improprietărea fără despăgubiri a țărănimii, apropierea de unguri și unirea celor două revoluții, cu condiția respectării drepturilor sociale și naționale ale românilor. Adept însuflețit al formulei fundamentale a revoluției burghezo-democratice „Libertate, egalitate, fraternitate”, a fost conducătorul cel mai activ în lupta armată pentru drepturile poporului său, bazată pe aceste principii. Concepția lui privitoare la necesitatea continuării pe alte planuri a luptei pentru drepturi a națiunii române din Transilvania rezultă și din faptul că și-a lăsat prin testament întreaga avere pentru întemeierea unei Academii juridice românești în Transilvania, în credința neștrămutată că „luptătorii cu arma legii vor putea scoate drepturile națiunii” lor. Aceasta a fost o concepție fundamentală a juriștilor români participanți la revoluția din Ungaria și Transilvania și a celor post-revoluționari. În personalitatea lui Avram Iancu s-a împletit în mod strălucit calitatea de luptător cu „arma legii” cu aceea de luptător cu spada pentru drepturile poporului său.

Eftimie Murgu a studiat dreptul și filozofia la Pesta, a ajuns profesor de filozofie la școlile superioare din Iași, distingîndu-se printr-o direcție raționalistă a principiilor profesate, iar ulterior a dat lecții de filozofie unor elevi particulari în București. Împrietenindu-se aici cu Bălcescu, care a fost unul din elevii săi, avînd aceleași convingeri democrat-revoluționare ca și acesta, a participat la conjurația din Țara Românească de la 1840 și, ulterior, la revoluția de peste munți de la 1848—1849 ; în urma celei dintîi a suferit sancțiunea expulzării din Țara Românească, în cadrul celei de-a

¹⁰ Vezi articolul redactat în 1842 sub forma unui manifest protestatar, intitulat „O locmeală de rușine și o lege nedreaptă”, publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1853, nr. 38 și 39.

¹¹ S. Bărnuțiu, *România și ungerii*, ed. G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 9. „Acum nu mai e cenzură”, spune el ; „a perit amica întuncicului dinaintea razelor libertății”.

doua a prezidat adunarea de la Lugoj din 15/27 mai 1848. A militat, cu prilejul revoluției, pentru apropierea între români și unguri, pentru desființarea iobăgiei, pentru egalitatea între oameni (adoptînd o poziție antinobiliară), pentru democrație. Încadrarea în Liga egalității și în curentul radical al revoluției ungare a determinat închiderea lui în urma înăbușirii acestei revoluții de către autoritățile habsburgice; după ieșirea din închisoare a practicat avocatura în Budapesta. Concepția lui privind unitatea națională și necesitatea unirii politice a românilor a fost înaintată și clarvăzătoare. A contribuit la răspîndirea în masele bănățene a ideii unității de neam a românilor din Țara Românească, Moldova, Transilvania și Banat, activînd conspirativ ani de-a rîndul pentru facilitarea realizării unității lor politice. A dorit, fără să poată realiza această intenție, să ajute revoluția din Țara Românească cu forțe armate bănățene. Democrat revoluționar militant, a urmărit în timpul revoluției să realizeze înarmarea poporului în Banat, spre a asigura prin aceasta triumful noii orînduiri împotriva celei feudale înlăturate și poziția social-politică liberă a românilor din Banat.

2. REVENDICĂRILE SOCIAL-ECONOMICE

Dat fiind că aceste revendicări priveau baza societății, urmărind dezvoltarea forțelor de producție și schimbarea relațiilor de producție, se cuvine ca ele să deschidă expunerea sintetică a categoriilor de revendicări.

În principate, revendicările cu caracter social-economic încep timid, limitat și sporadic, spre a crește în amploare și intensitate cu cît ne apropiem de sfîrșitul perioadei. Pornind inițial de la unele cerințe care ar fi avut, în concepția celor care le formulau, rostul să înlesnească acumularea primitivă a capitalului în favoarea membrilor clasei feudale, ele tind în final la înlocuirea totală a modului de producție feudal cu modul de producție capitalist. Libertatea comerțului intern, cu desființarea vămilor interne; libertatea, într-o măsură mai circumscrisă la început, dar tot mai largă spre sfîrșit, a comerțului extern; libertatea întemeierii de fabrici și alte întreprinderi industriale; întemeierea de instituții de credit; eliberarea mîinii de lucru aservite, spre a putea fi utilizată ca forță de muncă salariată în întreprinderile industriale, precum și împrumutarea țăranilor emancipați, iată căile principale prin care ideologii și revoluționarii din această perioadă au urmărit să instaureze noul mod de producție.

La început, revendicările în acest domeniu au prezentat un caracter preponderent economic și au pornit în principate din cadrul boierimii, chiar din sinul păturii ei superioare, ce căuta să se angreneze în noul mod de producție printr-o participare la unele activități economice care ar fi avut ca urmare sporirea veniturilor și acumularea de capitaluri bănești în mîinile ei în această perioadă cînd economia naturală era în tot mai mare măsură înlocuită cu economia de marfă-bani. S-a solicitat, în acest scop, libertatea comerțului, mai întii sub forma specială a libertății exportului de vite sau a exportului de vite și porumb, care formau bunurile, respectiv produsele principale ale gospodăriilor și moșiilor boieresti, spre a se postula ulterior libertatea comerțului în general. Apoi a intrat în scenă boierimea mică și mijlocie, care, urmărind egalitatea cu marea boierime, a lărgit cadrul revendicărilor; acest cadru s-a amplificat pe măsură ce în sinul miciei boierimi au pătruns elemente ale burgheziei, care au căutat să exprime cel puțin o parte din cerințele acestei clase, fondul revendicărilor

imbogățindu-se astfel atît ca număr cît și ca varietate. Libertatea exploataării minelor și a vinderii produselor lor, libertatea deschiderii de fabrici de orice fel și a vinderii produselor lor, libertatea ținerii de velnițe, suprimarea vămilor interne, sînt expresii ale acestei faze.

În programele de reforme redactate de Nicolae Suțu am întilnit ideea necesității dezvoltării țării sub raportul industriei, comerțului și creditului ca metodă principală de modernizare a societății noastre. Dezvoltarea industrială a format o preocupare majoră și pentru Leonte Radu în *Proiectul conjurației confederative*. O deosebire pregnantă a existat însă în concepția lor relativ la comerțul extern, cu privire la care Suțu preconiza liber-schimbismul, pe cînd Leonte Radu, mai realist și mai clarvăzător la acest punct, preconiza protecționismul, cu scopul de a ocroti industria națională incipientă. Dezvoltarea industriei paralel, sau mai precis combinat cu a agriculturii, spre a spori producția în vederea acoperirii totale a necesităților sociale, a fost și esența concepției socialistului utopic Teodor Diamant, care a înființat în al patrulea deceniu al secolului al XIX-lea falansterul de la Scăieni ca „asociație agricolă și manufacturieră” destinată dezvoltării industriei și tehnicii, preconizînd în acest scop în mod insistent înființarea de „exploatare agricole-industriale în stil mare”, care ar contribui esențial la ameliorarea condițiilor de trai ale claselor de jos ale societății. Deja în 1826 Dinicu Golescu semnalase nevoia de a exporta produse fabricate, mai scumpe, în loc de materii prime, ieftine, ceea ce implica crearea unei industrii naționale bine dezvoltate.

La revendicările cu caracter pur economic se adaugă apoi treptat revendicări cu caracter social, care vor crește progresiv ca număr și importanță. Mai întii s-a formulat cererea egalității boierimii mici și mijlocii cu boierimea mare, în sensul ca și cele dintii să beneficieze de aceleași privilegii ca aceasta din urmă; ulterior, pe măsura ridicării burgheziei, s-a pretins desființarea privilegiilor boierimii în general. Plecîndu-se de la ideea sistării pe viitor a acordării de scutelnici boierilor, s-a trecut la preconizarea suprimării scutelnicilor acordați străinilor, spre a se ajunge la cererea desființării totale a scutelnicilor; de asemenea, s-a cerut desființarea poslușnicilor; iar în faza finală s-a ajuns la cererea desființării totale a oricăror privilegii boierești. În ce privește drepturile țărănimii, inițial acestea nu au fost formulate, cu excepția vocilor răzlețe care au cerut acordarea de către boieri țăranilor a unor loturi de pămînt în folosință permanentă ori în arendă și acordarea de vite și unelte de lucru. Ulterior însă cererile în acest sens se accentuează și se precizează, trecînd printre postulatele de prim plan. Purtătorul de cuvînt al intereselor acestei clase devine burghezia, care caută să-și facă din țărănime un aliat în lupta împotriva boierimii și în general a orînduirii feudale. Astfel, se ajunge la formularea cererii înlăturării servituții personale, precum și a celei a împrumietării țăranilor, ambele în două variante (una mai puțin avansată, alta mai avansată): cu sau fără despăgubire din partea acestora. Nicolae Bălcescu, Ion Ionescu de la Brad și Mihail Kogălniceanu sînt cei care au reprezentat în principate cu mai multă competență, însuflețire și perseverență, teoretic și în activitatea pentru realizarea practică, această fază superioară a luptei pentru eliberarea de servituțiile feudale și împrumietărirea țărănimii. Concomitent se cere tot mai insistent și începe să se realizeze treptat desființarea robiei, instituție total anacronică.

Paralel cu conturarea cererilor social-economice în favoarea țărănimii se înmulțesc și cele în favoarea burgheziei. Libertatea comerțului și a des-

chiderii de fabrici vizează, cu cît înaintăm spre sfîrșitul perioadei, în special pe aceasta. În acest context se înscrie și revendicarea constituirii proprietății de caracter burghez și a apărării acesteia prin măsuri înscrise în însăși legea fundamentală. Se solicita, ca după exproprierea în parte a moșiilor boierești în scopul asigurării formării micii proprietăți țărănești, să se realizeze garantarea proprietății mari și mici ca „proprietate liberă și absolută, ca proprietate occidentală”¹², adică a proprietății individuale, baza economică a orînduirii capitaliste. Această proprietate era trecută, în actele revoluționare, între „drepturile naturale” ale omului. În articolul *Trăiască România liberă*, publicat în primul număr al ziarului revoluționar bucureștean „Pruncul român”, din 12 /24 iunie 1848, se sublinia faptul că „proprietatea era sfîntă tuturor”. Proprietatea, în fine, era cuprinsă în proiectele de constituție în cadrul capitolelor despre drepturi și libertăți. În aceste moduri avea loc exprimarea într-o formă filozofico-juridică, dar prin aceasta nu mai puțin categorică, a năzuinței formării unei noi orînduiri social-economice pe ruinele vechii orînduiri.

Asigurarea egalității între indivizi prin prevederea mai întii a egalității în materie fiscală, stabilită prin contribuția generală proporțională, apoi și a egalității drepturilor civile și politice, a desființării rangurilor și titlurilor nobiliare, a emancipării evreilor ; asigurarea libertății individuale prin garantarea inviolabilității persoanei și domiciliului, precum și prin proclamarea celorlalte libertăți : a învățămîntului, a conștiinței, a cultelor, a tiparului, a cuvîntului și a întrunirilor, toate aceste proclamări și solicitări de garantare a unor drepturi fundamentale ale omului și cetățeanului fac parte în special din categoria revendicărilor de ordin social-economic, dar și — unele — din cea a revendicărilor de ordin politic și juridico-organizatoric. Prin ele, mai ales clasa nouă care se ridică : clasa burgheză, a căutat să pună temeliile unei noi orînduiri, în cadrul căreia, desființîndu-se privilegiile vechii clase feudale, să se asigure libertatea de manifestare pe toate tărîmurile a noii clase, prin care proces toate privilegiile vechi de orice fel urmau să fie înlocuite — cum au subliniat clasicii marxism-leninismului — printr-un singur privilegiu, acel al banului.

Pornind de la afirmarea principiilor libertății și egalității cu corolarele lor, revoluția română transilvăneană de la 1848 a urmărit și ea să rezolve problema de temelie a luptei antifeudale, desființarea aservirii și împroprietăririi țărănimii, în baza și cu invocarea repetată a drepturilor individuale omenești. În actele revendicative, în petițiile de drepturi transilvănene mai vechi problemele economice ocupă un loc secundar față de cele sociale și naționale ; ele apar mai ales în literatură și presă, și, la sfîrșit, în complexa Petiție națională din 1848.

Drepturile individuale omenești au la bază — arată fruntașii revoluției din Transilvania — libertatea și egalitatea persoanelor. Dar libertatea și egalitatea nu pot coexista cu aservirea feudală, care le contrazice pe amîndouă. De aceea Bărnuțiu — care învăța în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea la liceul din Blaj pe tinerii elevi „drepturile cele în-născute personale de libertate și egalitate”¹³ — s-a simțit dator să se ridice contra iobăgiei în puternicul său rechizitor din cuprinsul discursului de la 2/14 mai 1848¹⁴ ; de aceea, G. Barițiu, după adoptarea de către Dietă

¹² M. Kogălniceanu, *Scrieri alese*, ed. G. Bogdan-Duică, p. 132

¹³ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, I, p. 229—230.

¹⁴ S. Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 13—14 și 17—18.

a legii de desființare a relațiilor de aservire feudală, dorea pieirea și a numelui și a amintirii aservirii, pe care o considera ca un „blestem de robie păgînească”¹⁵. Aservirea constituia, potrivit concepției acestor ideologi pașoptiști, o antinomie atît a libertății cît și a egalității. Întrebîndu-se cînd are loc egalitatea civilă în stat, Bărnăuțiu susține că numai atunci cînd legile statului ar apăra „într-o formă pe toți cetățenii și le-ar face dreptate, fără să-i întrebe, dacă sunt nobili sau plebei, miseri sau avuți, creștini sau păgîni, albi sau negri . . . și cînd le-ar deschide calea spre cîștigarea mijloacelor vieții și spre cultura tuturor într-o formă”¹⁶. Era deci bine sprijinit ideologic atacul contra aservirii feudale din partea revoluționarilor transilvăneni care înscriseră pe flamura lor deviza de luptă ce glorifica cele două principii fundamentale ale societății moderne.

Problema aceasta a desființării aservirii feudale nu fusese abordată în supliciile cărturarilor români transilvăneni anterioare anului 1848, care se preocupaseră numai de o îmbunătățire a soartei iobagilor, nu de desființarea iobăgiei. Ea găsisese însă o puternică expresie în programele marilor răscoale din secolele XV—XVIII, atît în cel al răscoalei din 1437¹⁷, cît și în cel al răscoalei lui Doja din 1514¹⁸ și în cel din 1784 al lui Horea, Cloșca și Crișan (expus mai sus). Problema fusese pusă și de revoluția ungară începută la 3/15 martie și avea să fie pusă și de revoluția din Țara Românească și de revoluția din Moldova în faza acesteia ulterioară Adunării Naționale de la Blaj. Revoluția română din Transilvania a conceput-o însă în forma cea mai avansată, cerînd desființarea aservirii fără nici o despăgubire din partea celor eliberați. Dintre diferitele acte ale celorlalte acțiuni revoluționare din țările române, am arătat că numai *Principiile noastre pentru reformarea patriei*, redactate la Brașov de revoluționarii moldoveni în exil, au mai pretins în același fel rezolvarea chestiunii, inspirîndu-se în această privință din *Petiția națională* întocmită la Blaj cu cîteva zile înainte. Nici un alt act revendicativ pașoptist din celelalte țări române, nici înainte nici după aceasta, nu a mai adoptat această concepție avansată, care se afirmase în Transilvania încă din ziua de 13/25 martie, în adunarea de la Tîrgu Mureș.

Înscrierea desființării aservirii feudale între revendicările revoluției române transilvănene burghezo-democratice a fost efectuată ca urmare a alianței între clasa burgheză și țărănime în lupta contra feudalismului, alianță în care burghezia a avut rolul conducător. Tendința ambelor clase fiind ca prin această luptă umăr la umăr să dărime orînduirea feudală și să desființeze privilegiile clasei nobiliare, cuprinderea în text, de către conducătorii intelectuali burghezi ai mișcării, a acestei aspirații capitale a clasei exploatate antagonistă clasei feudale încă de la începuturile feudalismului, se datorează nu numai luării în considerare a interesului aliatului său din acea luptă, ci și interesului propriu al burgheziei de a obține, prin

¹⁵ G. Barițiu, *Scrieri social-politice*, p. 121.

¹⁶ S. Bărnăuțiu, *op. cit.*, p. 29.

¹⁷ Bonfini (*Rerum Hungaricarum Decades*, p. 426—427) afirmă că Anton cel Mare (Budai Nagy Antal) a pornit acțiunea antifeudală „sub pretextul desființării șerbiei (*sub pretextu exeunde servitutis*), în scopul instaurării unei noi libertăți (*libertatis nova species*), cf. *Istoria României*, II, p. 407—416.

¹⁸ Programul lui Gheorghe Doja, cu caracter net antifeudal și anticlerical, preconiza desființarea obligațiilor feudale, o reimpărțire justă a bunurilor materiale, distrugerea nobilimii, recucerirea libertății răpîte de nobili, abolirea vămilor de pe moșiile feudalilor, transformarea bisericii, dintr-o biserică feudală proprietară de latifundii, într-o biserică săracă, potrivită spiritului începuturilor creștinismului etc. (*ibidem*, p. 595—609).

eliberarea de servituți feudale a maselor țărănești, mîna de lucru „liberă” ce-i era necesară în întreprinderile sale, care se înmulțeau pe zi ce trecea. Aceleași rațiuni au determinat cuprinderea acestei revendicări și în programele revoluționare din Țara Românească și Moldova. Aceste interese vitale corelative ale celor două clase au facilitat în acest sector invocarea și aplicarea principiilor de libertate și egalitate, care fără seva lor ar fi rămas noțiuni doctrinare intraductibile în viață.

Înscirerea dezideratului esențial al desființării aservirii feudale a fost, așadar, consecința aplicării principiilor de libertate și egalitate și a interesului eliberării mîinii de lucru. Ea a format unul din aspectele fundamentale ale *luptei generale împotriva feudalismului*, preconizată și justificată de ideologii revoluției române transilvane tot în vederea realizării celor două idei cardinale revoluționare, care formau temelia concepției lor. *Înlăturarea feudalismului, a bazei și suprastructurii feudale* existente în viața Transilvaniei de un șir întreg de veacuri, a format punctul esențial în lupta revoluționară de la 1848—1849. Dintre ideologii transilvăneni, cei care au dus cu mai multă tenacitate și consecvență această luptă au fost Bărnuțiu și Barițiu. Atitudinea antifeudală și anticlericală a format o constantă în viața lui Bărnuțiu, izvorînd din teoria raționalist-idealista a dreptului natural, adînc înrădăcinată în concepția sa. Un moment important al manifestării acestei concepții a fost discursul de la 2/14 mai 1848. După un lung șir de ani, ea avea să se manifeste consecvent în cursul său de drept natural de la Iași, în care, demonstrînd necesitatea corespondenței între dreptul pozitiv și dreptul natural sau rațional, pe care îl consideră un izvor și o condiție a validității celui dintîi, dovedește înțelegerea caracterului de clasă al dreptului, înțelegerea dreptului pozitiv ca elaborare a clasei dominante în vederea garantării dominației sale¹⁹. Iar Barițiu, care a dus prin foile sale o neîncetată luptă progresistă contra absolutismului, privilegiilor, instituțiilor vechi și pentru dezvoltarea noului, arată că încă din tinerețe l-a stăpînit „dorința de a lucra odată pentru emanciparea poporului din jugul barbar al feudalismului”²⁰.

Tot în vederea răsturnării orînduirii feudale, a instaurării orînduirii capitaliste și a asigurării progresului acesteia din urmă, s-au considerat imperios necesare și în consecință s-au cerut și în Transilvania mai multe *prefaceri de ordin economic*, care trebuiau să garanteze și să accelereze dezvoltarea bazei capitaliste a societății. Încă dinainte de revoluția de la 1848—1849 se ceruseră diferite drepturi și libertăți care urmăreau dezvoltarea economică a țărănimii și burgheziei române transilvănene. Dreptul pentru fiii de țărani de a învăța meserii, dreptul pentru membrii burgheziei de a intra în breslele orășenești se înscriu între acestea. Formularea com-

¹⁹ „Niște căpitani fortunați sau preoți rafinați au pus jugul în grumazii unor gloate neputincioase. . . și le-au dictat un drept conform cu folosul lor propriu, al familiilor sau al castelurilor lor, adică ei au pus în vigoare acest drept prin dominare și înșelăciune, și dacă s-a ridicat în contra lui vre-o voce de libertate, vreun sentiment de drept natural, acestea le-au înecat de îndată cu succes fericit, apoi dacă s-a menținut atare drept într-un curs mai îndelungat de ani și generațiuni, atunci a devenit crimă orice încercare în contra lui” (Simion Bărnuțiu, *Dreptul natural privat*, Iași, 1868, p. 38). Concepția la care ajunge că dreptul așa zis „istoric” nu s-a născut din spiritul celor asupriți, ci din cel al asupritorilor; și aplicînd această constatare la modul de formare al dreptului din Principatele Române, conchide că „nu s-a născut din spiritul românilor plebei dreptul cel istoric al aristocrației românești” și prin aceasta ajunge la afirmarea necesității desființării aservirii și privilegiilor feudale și a improprietății țăranilor fără despăgubire (*op. cit.*, p. 39 și urm.), adică aplică în mod consecvent principiile pentru care luptase cu vigoare la 1848 în Transilvania.

²⁰ G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, I, p. 5.

pletă a revendicărilor în acest sector avea să o dea revoluția. Cele mai importante și în majoritate comune revoluțiilor burgheze sînt — dintre măsurile și prefacerile cerute — libertatea industriei și comerțului (ramuri de activitate cu mai mare pondere în economia capitalistă decît în cea feudală), desființarea breslelor sau țehurilor (forme feudale învechite care frînau dezvoltarea industriei și comerțului), înlăturarea privilegiilor în sectorul economic (pentru ca pe viitor să poată desfășura și fiii claselor neprivilegiate o activitate economică liberă), desființarea greutăților și obstacolelor care se aflau în calea comerțului extern (de pildă, a vămilor de la frontiere) în vederea dezvoltării maxime a acestei activități a burgheziei, conducătoare spre o rapidă acumulare de capitaluri. Toate aceste măsuri urmăreau, evident, să dea avînt activității burgheziei, să garanteze dezvoltarea acesteia. Tot așa și desființarea dării asupra vitelor ce pasc în țările vecine (dare ce atingea în special pe marii posesori de turme, care făceau parte din burghezia rurală) și cea a zeciuiei din metalele extrase (aceasta atingînd îndeosebi pe proprietarii de mine și pe acționarii la societățile miniere).

Revendicările de ordin economic exprimau dorințele burgheziei române transilvănene în general, care căuta să reducă la minimum posibil piedicile din calea desfășurării activității sale în sectorul economic, și în special ale burgheziei brașovene, al cărei principal exponent în Adunarea Națională de la Blaja fost George Barițiu. În această categorie de revendicări mai ales, contribuția lui la cristalizarea programului revoluționar a fost hotărîtoare.

Un deosebit interes prezintă ideile social-economice din cuprinsul petițiilor de la 1848 ale reprezentanților muncitorilor transilvăneni: minerii băimăreni și ucenicii clujeni, care dovedesc participarea largă a maselor producătoare la formularea ideologiei revoluționare pașoptiste, participare datorită interesului tuturor acestor clase și pătri ca vechiul mod de producție să fie înlocuit, interesului în stabilirea noilor relații de producție, în asigurarea progresului social-economic. Evidențierea valorii sociale a muncii minerilor, solicitarea libertății alegerii locului de muncă și localității de domiciliere, solicitarea ameliorării cuantumului salariului, timpului de lucru, condițiilor de ucenicie, desfășurării învățămîntului profesional sînt cereri care dovedesc lărgirea surselor și aspectelor ideologiei social-politice în perioada revoluției.

Pentru desăvîrșirea transformării bazei social-economice și constituirea unei organizări de stat moderne, revoluționarii români din Transilvania anului 1848 au socotit și ei drept condiții necesare — pe lîngă asigurarea libertății naționale, adică a libertății întregii națiuni considerate în ansamblul ei, ca entitate — garantarea libertății personale a fiecărui cetățean, recepționarea sistemului libertăților burgheze, revendicînd recunoașterea și respectarea *drepturilor și libertăților omului*. Această latură a revendicărilor se sprijinea și ea pe temelia celor trei principii revoluționare fundamentale. În afară de libertatea pe teren economic (analizată în libertate agrară, industrială — inclusiv a muncii în industrie —, comercială și în desființarea privilegiilor și piedicilor constituite în aceste sectoare de formele feudale perimate), s-au pretins de către ideologii transilvăneni libertățile politice și în special garantarea libertății personale și interzicerea arestării pe motive politice: libertatea adunărilor ținute în scopuri pașnice; libertatea învățămîntului; și importanta libertate a cuvîntului, a scrisului și a tiparului, cu desființarea cenzurii. Programul revoluționar transilvănean a adoptat deci cu fidelitate și în bună măsură, ca și revoluția

din Țara Românească și din Moldova, sistemul libertăților consacrat în Declarația drepturilor omului și cetățeanului din 1789 și care fusese recepționat pentru întâia oară în țara noastră în proiectul de constituție cuprins în memoriul cărvunurilor moldoveni de la 1822²¹. Cei mai activi luptători ideologi pentru aceste idei în perioada anterioară anului 1848 au fost în Transilvania Simion Bărnuțiu și George Barițiu, iar în 1848—1849 atît aceștia doi cît și, în afară de ei, principalii corifei ai revoluției transilvănene, mai ales Avram Iancu și Al. Papiu-Ilarian.

Al doilea principiu fundamental al revoluției burgheze : *egalitatea* a constituit o preocupare esențială și a fost de asemenea proclamat de revoluționarii transilvăneni în multiple memorii și petiții atît ca principiu general cît și într-o suită de consecințe dezvoltătoare. Aspirația la egalitate a fost impulsul principal în declanșarea inițială a cererilor și memoriilor românilor. Conceptul egalității naționale a fost considerat ca un corolar al libertății naționale. Principiul egalității a format o bază teoretică și pentru revendicarea desființării aservirii feudale (care contrazicea concomitent libertatea și egalitatea omenească). Egalitatea reprezentării în Dietă prin participarea în proporție cu numărul populației, egalitatea participării la funcții în aceeași proporție, au fost pentru revoluționarii Români de la 1848—1849 axiome ale ideologiei social-politice, care revin ca un laitmotiv în diversele acte revendicative și s-au născut în cursul perioadei descompunerii feudalismului, cînd și-au aflat o puternică expresie în prezentarea de revendicări de drepturi din *Supplex Libellus Valachorum*. O altă prevedere prin care s-a materializat în anii revoluției principiul egalității este cea privitoare la suportarea comună a impozitelor, proporțional cu starea materială a fiecărui cetățean, consecutiv desființării privilegiilor în materie fiscală. Tot o aplicare a acestui principiu e și revendicarea egalității în drepturi și foloase a bisericii române cu celelalte biserici transilvănene, idee dezvoltată continuativ și consecvent începînd de la 1697 ; completarea acestei idei în Banat cu ideea desprinderii de sub tutela bisericii sîrbești e o valorificare atît a tendinței la egalitatea cît și a celei la libertatea bisericii române față de orice ierarhie străină. Desființarea relațiilor de aservire feudală rămînea însă cel mai mare pas spre realizarea principiului egalității, pas salutat, în primele zile după începerea revoluției din Ungaria (care a proclamat, între altele, desființarea aservirii), în rînduri și pagini entuziaste. Dintre acestea sînt de subliniat, pe lîngă cele ale lui Barițiu, în care el scria, după aflarea veștii lichidării aservirii feudale în Ungaria, că „foaia în care citii mai întii următoarea știre o udai cu lacrimi, însă nu cu lacrimi de întristare, ci de mîngîiere ... ”²², în special cele în care un tînăr român întors din Viena elogia în aprilie 1848 ziua acestei revoluții, prin care el era incredințat că a răsărit libertatea, ca pe o zi a „dreptății veșnice”, zi în care oamenii au devenit „liberi, cu toții pe o formă”, care a adus ora ștergerii „uriciunii robiei” și oferă celui aservit fericirea de a fi „om, prevăzut cu drepturi omeneste, și nu iobag și rob”²³.

²¹ Valeriu Șotropa, *Memoriul cărvunurilor*, comunicare, în „Studii și cercetări juridice”, an. 16 (1971), p. 463—470.

²² „Gazeta de Transilvania”, 1848, nr. 22 ; „Plinsul mă inecă — adaugă el — pentru că în vieța mea publică de jurnalist, lovită și cutrierată de atitea valuri și prigoniri nemeritate nu am mai cunoscut altă bucurie”.

²³ Conținutul actului la Jakob Elek, *op. cit.*, p. 81—82 ; C. Suci, *op. cit.*, p. 71—73 ; S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 120—122. Ideile de libertate, egalitate și drepturi naturale general umane sînt slăvite cu entuziasm într-o corespondență (rămasă nepublicată) trimisă din Reghin la 26 apr. 1848 de Alexandru Baternai „Gazetei de Transilvania”. Se descrie în această corespondență și entuziasmul populației din Reghin (română, maghiară și sâsească) care intru-nindu-se a manifestat pentru deplina egalitate în drepturi (S. Dragomir, *op. cit.*, V, p. 118).

Pe lângă libertate și egalitate, o noțiune importantă de ordin social-economic și juridic, de care s-au preocupat declarațiile de drepturi revoluționare burgheze, ca urmare, și petițiile transilvănene, a fost *proprietatea*. Concepția generală a revoluționarilor români de la 1848, din toate țările române, a fost în sensul întăririi și sprijinirii acestei instituții, în urma eliberării ei de sarcinile feudale care o împovărau ²⁴. În Țara Românească, Proclamația de la Izlaz, în Moldova Dorințele partidei naționale și Proiectul de constituție al lui Kogălniceanu sînt preocupate de această problemă și îi acordă o deosebită însemnătate ²⁵. Desființarea proprietății feudale a format un punct central și în programele transilvănene, ca și în cele din principate. Concepția membrilor țărani din Comisia proprietății din Țara Românească, în sensul că vor „sfinți” proprietatea după ce vor deveni și ei proprietari pe pămînturile folosite și muncite de ei pînă atunci, a avut corespondențe și similitudini în Transilvania; prima este reliefată în programul răscoalei lui Horea, formulat în 11 noiembrie 1784 sub zidurile cetății Deva, în sensul că nobililor stăpîni de moșii să li se ia moșiile și să se împartă poporului de rînd; altele sînt formulate în unele programe de la 1848. În unul din actele transilvănene ulterioare desființării aservirii feudale prin legea extinsă în Transilvania, și anume în petiția de la Sibiu din 16/28 decembrie 1848, se susține că prin cererea desființării aservirii feudale s-a urmărit garantarea proprietății (individuale *n.n.*) ²⁶. Considerată în doctrina revoluționarilor burghezi ca un drept natural al omului, această instituție, degrevată de povara sarcinilor și privilegiilor feudale, aflătoare la temelia noii orînduiri social-economice, era astfel teoretic recunoscută și garantată în Transilvania, așa cum a fost recunoscută și garantată și în șirul de acte din perioada revoluționară și postrevoționară din cele două principate și apoi din Principatele Unite, începînd cu Proclamația de la Izlaz și ajungînd la constituția de la 1866.

3. REVENDICĂRILE NAȚIONAL-POLITICE

În principate, revendicările cu caracter național-politic au prezentat — cum am anticipat în paginile precedente — o pondere remarcabilă în cadrul ansamblului revendicărilor din acel timp. Aceasta se datora faptului că cele două țări extracarpătice, locuite de o populație etnicește unitară, care în răstimpul acestei perioade ajunsese la un nivel dezvoltat al conștiinței de sine și împreună cu populația română transilvăneană se constituise ca națiune, trăiau pe de o parte separate, pe de altă parte sub apăsarea aceleiași suzeranități, lipsindu-le independența de stat și unitatea statală națională.

Ideea despre dreptul acestor țări de a se uni în același stat și de a fi stăpîne pe destinele lor avea adînci rădăcini în trecutul istoric; ea se mani-

²⁴ G. Barițiu considera ca o condiție esențială prealabilă pentru dezvoltarea unei industrii de fabrică, adică pentru dezvoltarea industriei capitaliste, pilon al bazei economice capitaliste, să existe „muncă liberă și pămînt liber” („Gazeta de Transilvania”, 1847, nr. 1).

²⁵ Proclamația de la Izlaz are în frunte deviza „Respect către proprietate. Respect către persoane”; Dorințele partidei naționale în Moldova subliniază interesul pe care-l prezintă pentru orînduirea capitalistă prefacerea țărănilor dependenți în mici proprietari, considerîndu-l ca un interes al țării; proiectul de constituție al lui M. Kogălniceanu declară proprietatea „sfințită” și „garantată”, potrivit concepției Declarației franceze de drepturi de la 1789.

²⁶ În aceeași petiție se insistă asupra extensiunii în acea perioadă a acestei instituții la români, remarcîndu-se că românii sînt în mare măsură proprietari cultivatori de pămînt.

festă însă în această perioadă — am întâlnit-o la 1789, o întâlnim la autorii de opere istoriografice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea (Naum Rîmniceanu, Zilot Românul și alții) și apoi mereu, pînă la sfârșit, în forme tot mai precise — cu tot mai mare hotărîre și într-o formă tot mai complexă. O răspicată exprimare a acestei idei se află în memoriul moldovean trimis în 1807 lui Napoleon, potrivit căruia „l'indépendance de la souveraineté est si essentielle pour constituer une nation que sans cette qualité elle cesse de l'être”, — deci, în esență, o națiune nu poate exista fără independență și suveranitate ²⁷.

Acum ajunge la o afirmare din ce în ce mai clară ideea că libertatea națională este o condiție prealabilă indispensabilă a realizării oricărei alte libertăți, că fără ea nu poate fi garantată libertatea sub diferite aspecte a individului. De asemenea, se conturează tot mai precis și hotărît ideea unității naționale ca realizare fundamentală și condiție de viață pentru orice popor. Datorită condițiilor locale, aceste idei capătă în acea perioadă la noi o amploare deosebită.

Atunci cînd, în mesajul său din 3 decembrie 1861, Alexandru Ion Cuza spunea că „Prin îndoita alegere din 3 și 24 ianuarie 1859, națiunea română m-a investit cu înalta misiune de a realiza ideea unirii Principatelor” ²⁸, procesul constituirii națiunii române era încheiat. În perioada de care ne ocupăm s-a plămădit acest proces, ale cărui baze fuseseră puse în epocile precedente.

În momentul în care Regulamentul organic, într-un articol citat mai sus, indica temeiurile unei apropieri a Principatelor române, se exprima oficial o idee ancorată deja adînc în ideologia epocii. Nu socotim necesar să mai amintim concepțiile unor vechi conducători ai uneia sau alteia din țările române în legătură cu constituirea unui stat mai cuprinzător prin reunirea într-o formă sau alta a acestor țări (astfel, numeroasele proiecte pentru constituirea unui regat al Daciei), sau realizarea temporară a unirii de către Mihai Viteazul, care s-a destrămat datorită faptului că încă nu erau ajunse la completă formare condițiile prealabile necesare dăinuirii acestui stat (de exemplu, piața internă), unire vremelnică ce a servit însă, mai tîrziu, ca un far călăuzitor pentru urmași în dezvoltarea și urmărirea ideii unirii. E concludent că chiar în cursul elaborării acelei legi fundamentale, la 1829, se cerea într-un memoriu unirea Țării Românești și Moldovei într-un singur stat independent de Turcia ²⁹. Francezul care sublinia, în timpul domniilor regulamentare, într-o corespondență trimisă din București, aspirația contopirii într-un singur stat a celor două principate, „unite prin comunitatea originii lor, a limbii lor, a istoriei lor și a poziției lor politice actuale” ³⁰, dorință pe care o constatase în cursul unor numeroase convorbiri cu români din ambele țări, exprima netăgăduit un adevăr. De asemenea, consulii Franței comunicau realitatea în unele rapoarte ale lor din 1834 și 1835, cînd vorbeau de ideile, răspîndite în aceste țări, de a se constitui prin reunirea lor o „confederație dunăreană” sau un „ducat al Daciei”, ori de a se realiza unirea principatelor sub domnia lui Mihai Sturdza (domnul de atunci al Moldovei) ³¹. Ideea unirii politice, conturată și

²⁷ E. Virtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1965, nr. 2, p. 415—416.

²⁸ Vezi *Monitorul oficial al Țării Românești* din 4 dec. 1861.

²⁹ V. A. Urechia, *Istoria românilor*, X, p. 647 și urm.

³⁰ D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, III, p. 826 și urm.

³¹ Romulus Seișanu, *Ideea unirei în țările române*, București, 1933, p. 8.

activă încă dinainte, era ridicată pe o treaptă superioară în jurul anului 1838 de către Ioan Cîmpineanu și partizanii săi, așa că un agent polonez putea scrie în 1838 — cum am arătat — că „ideea unirii tuturor” românilor „sub același sceptru ocupă toate mințile”³². Am văzut că Ioan Cîmpineanu formula ideea unirii, în acea vreme, susținând că un teritoriu împărțit și risipit ar face cu neputință pentru români împotrivirea față de veleitățile puternicelor imperii care îi înconjură, și stăruind asupra necesității realizării fuziunii întregului popor român și a reunirii lui sub același sceptru³³. Un autor străin bine documentat asupra împrejurărilor de pe teritoriul românesc, scriitorul francez Augustin de Gérando, tratînd într-o documentată lucrare din 1845 despre întinderea în spațiul geografic a poporului român, arată că, în ce privește viitorul acestui popor sînt mulți acei care se gîndesc la constituirea unei „republici federative”, al cărei miez l-ar forma Țara Românească și Moldova, urmînd să se atașeze la acesta celelalte provincii aflate în acel timp sub dominație străină³⁴.

Era deci pe deplin maturizată la 1848 ideea unirii românilor într-un stat, și de aceea putea constata cu drept cuvînt Hippolyte Desprez într-un articol, publicat în acel an în „Revue des deux mondes”³⁵, că populația celor două Principate extracarpatiche e perfect omogenă; că poporul român se întinde sub dominația a trei imperii; că „mișcarea română” a cărturarilor de pe toată această întindere este în fond o acțiune politică pentru reunirea într-un stat a unui popor de 8 milioane, care formează un singur corp și denuște cu numele de România (nu în limbajul tratatelor, ci în cel al patriotismului) vastul teritoriu locuit de el; că acest proiect are un solid fundament în principiul naționalității. Un memoriu adresat comisarului turc trimis în 1848 la București sublinia tendința celor două principate de „a se grupa într-un singur stat”, justificată cu situația lor geografică și cu omogenitatea populației lor³⁶. Tot în 1848 Costache Negri, la solemnitatea comemorării lui Ștefan cel Mare ținută la mănăstirea Putna, proslăvea unirea, pe care o considera condiția indispensabilă existenței unui stat puternic, a unei „singure și puternice moșii” și prevestea „România unită”³⁷. În același an, Dimitrie Golescu trata, într-o scrisoare entuziastă adresată lui Ion Ghica, despre necesitatea firească a formării unui stat național unitar din provinciile istorice românești, situate pe un teritoriu geografic „rotunjit, cu frontiere pe care natura pare să le fi indicat”, unificare pe care o considera inevitabilă pe baza principiului naționalităților, proclamat de revoluția din acel an³⁸. Am constatat mai sus prezența ideilor de unitate și solidaritate națională și în coloanele ziarelor revoluționare din acel an. Aceste idei au cunoscut o puternică și limpede formulare în scrierile lui Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu și Ion Ghica.

Această perioadă cunoaște o treptată conturare și întărire a conștiinței naționale, favorizată de dezvoltarea învățămîntului, a presei și a literaturii, în tot mai mare măsură frămîntate de problemele național-politice și social-economice ale vremii, în tot mai mare măsură străbătute de „duhul veacului”, de spiritul de luptă națională și socială care domină acest in-

³² Vezi n. 165, cap. II.

³³ Vezi n. 166, cap. II.

³⁴ Augustin de Gérando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, I, p. 223.

³⁵ Vezi pasajul reprodus la R. Seișanu, *op. cit.*, p. 8—9.

³⁶ *Ibidem*, p. 9.

³⁷ Vezi textul discursului, *ibidem*, p. 11 și 22—23.

³⁸ Vezi textul scrisorii, *ibidem*, p. 12.

terval de timp. Era deci firesc ca, alături de ideea unității și de cea a unirii, să se formuleze acum, pe temeiul ideii naționale, — reliefată între altele de tot mai frecventa utilizare în literatură și în textele actelor revendicative a noțiunilor de „patrie”, „patriot”, „fiu al patriei” și de „națiune” (exemplele sînt numeroase, de la actele din 1769—1774, de la Gavril Callimachi, Chesarie de Rîmnic, Enăchiță Văcărescu, Tudor Vladimirescu, Naum Rîmniceanu, Alexandru Beldiman, Zilot Românul pentru principate și de la Inochentie Micu și suplicile din 1790—1792 pentru actele revendicative transilvănene, pînă la revoluționarii pașoptiști), — o serie de revendicări prin care se manifesta ideea unității și tendința de a materializa prin măsuri concrete, de a da viață, de a traduce în fapt ideea unirii.

Revendicările cu caracter național-politic au cunoscut și ele, ca și cele social-economice, o continuă dezvoltare, concretizată în înmulțirea și diversificarea lor treptată. Prin ele s-a căutat să se asigure atît eliberarea teritoriului național cît și cea a populației acestuia de sub orice formă de dominație, tutelă sau opresiune străină.

Din prima categorie face parte cererea reîntregirii teritoriale prin recuperarea unor pămînturi ocupate abuziv de puterea suzerană dincoace de vechile hotare, mai precis cererea restabilirii hotarului pe Dunăre și a desființării raialelor de pe malul ei stîng, care a izbutit să fie realizată în cursul acestei epoci. Într-un memoriu din 10/22 aprilie 1821, Grigore Băleanu, reluînd un vechi deziderat, exprimat mai întii de Gavril Callimachi în decembrie 1769, privind desființarea raialelor și fixarea frontierei pe Dunăre, cerea „să se elibereze patria noastră cu toate hotarele ei naturale de la munții Carpați și pînă la jumătatea fluviului Dunărea”; cîțiva ani mai tîrziu, Mihail Sturdza scria într-un memoriu din 28 februarie/11 martie 1829 că Poarta are obligația față de Moldova „de la maintenir dans son intégrité antérieure sans jamais lui faire . . . le moindre partage ou séparation”³⁹, exprimînd o idee generală în Principatele Române.

Din a doua categorie fac parte multiplele și diversele cereri privind anumite drepturi ale populației acestui teritoriu, prin recunoașterea cărora se considera că se va garanta libertatea ei ca națiune, libertatea ei de a se conduce și organiza după cum consideră necesar sau potrivit, fără amestec din afară. Aceste cereri s-au realizat parțial în acea epocă; unele din ele s-au realizat ulterior. În scopul înlăturării opresiunii externe și a lichidării formelor prin care ea se manifestase ori se manifesta, s-a cerut, cum am văzut: autonomia internă (afirmîndu-se existența ei din vechime, criticîndu-se încălcarea și cerîndu-se respectarea ei), la început admițîndu-se păstrarea suzeranității otomane (datorită condițiilor externe), însă în măsura în care nu încălcă autonomia internă, cerîndu-se ulterior înlăturarea acestei suzeranități. În ce privește calea obținerii sau mai exact a reobținerii autonomiei, sînt demne de subliniat părerile unor autori de opere istoriografice din perioada studiată: dacă unii preconizează calea pașnică, cu menținerea relațiilor cu Poarta (de pildă E. Văcărescu, medelnicerul Dumitrache, Zilot Românul, acesta din urmă cu justificarea că românii nu se pot apăra momentan singuri cu armele, pînă cînd nu vor dispune de suficientă forță), — concepție împărtășită și de cei mai mulți pașoptiști —, încă în 1821 Naum Rîmniceanu indica drept cale războiul,

³⁹ „Arhiva românească”, I, p. 166 și urm.; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, II, p. 54 și urm.; Hurmuzaki, *op. cit.*, supl. I, p. 5, 23 și urm.

sustinând că e necesar a ne bate pînă la moarte spre a ne elibera și sustrage sclaviei, idee reluată și transformată în principiu de acțiune revoluționar-politică de Cîmpineanu și colaboratorii săi la 1838.

S-a mai preconizat neutralitatea față de cele trei împărății vecine, combinată cu protecția unor puteri străine, idee determinată de constatarea tendințelor expansioniste ale celor trei imperii limitrofe, față de care s-a văzut că nu mai e suficientă concurența dintre ele spre a feri țările române de pierderi și opresiuni, ci e necesară crearea unui stat, care să nu se bazeze numai pe propriile sale forțe, ci, declarat neutru, să devină o barieră între nord și sud și să fie pus fie sub garanția, fie sub protectoratul mai multor puteri; s-a cerut, și s-a obținut, domn pămîntean, ales de către țări; s-a cerut acordarea dregătoriilor numai pămîntenilor, capucehaiele pămîtene, alegerea mitropolitului și a episcopilor numai dintre pămînteni, secularizarea averilor mănăstirilor închinatelor, arendarea vămilor și a dărilor numai către pămînteni; s-a pretins autonomia sub toate formele ei: administrativă, economică, religioasă; iar pentru garantarea mai puternică, prin propriile mijloace, a integrității teritoriului statului și a libertății populației lui: oștire pămînteană. Aspirația spre realizarea unui stat național în cadrul căruia drepturile politice să fie rezervate românilor este reliefată și în literatura epocii, mai ales în cea istoriografică: Zilot Românul, Beldiman, Naum Rîmniceanu și alți scriitori solicită înlăturarea elementelor intruse de la funcții și de la drepturile politice. În aceeași literatură, deplîngîndu-se poziția geografică a țărilor române, care le-a expus la ocupații repetate din partea unor puteri cu interese divergente, glasurile se ridică împotriva ocupației străine sub orice titlu ar fi.

Ca o treaptă spre realizarea unirii, deocamdată a celor două țări extracarpătice, însăși legea fundamentală, Regulamentul organic, subliniază și consacră organizarea social-economică și politico-administrativă asemănătoare. Era acesta un pas spre acea organizare a patriei și spre acea resuscitare a poporului nostru, pe care Naum Rîmniceanu, exprimînd o dorință generală, le considera ca necesare spre a putea redobîndi ființa noastră națională și statală.

Dintre programele și proiectele de reforme de la 1848—1849 mai sus studiate, ideea unirii se bucură de o categorică exprimare în textul Prințipiilor de la Brașov, în Proiectul lui Ion Ghica din 23 ianuarie 1849, precum și, însoțite de o amplă și documentată sprijinire, în textul Dorințelor partidei naționale din Moldova.

La intersecția revendicărilor de caracter social cu revendicările de caracter național, exprimînd fuziunea, contactul și interferența acestora, se află alăturarea ideii libertății individuale de aceea a libertății patriei, evidențierea interdependenței acestora și conjugarea lor cu ideea unirii, care le întărește pe amîndouă, și cu al treilea termen al lozincii revoluționare burgheze: fraternitatea, care le garantează; de asemenea, alăturarea ideii folosului fiecărui locuitor, a fericirii individuale, cu folosul patriei, cu fericirea țării, fericirea obștească, binele public. Pentru garantarea „obșteștilor folosuri” ale patriei, a folosului și fericirii obștești a locuitorilor ei (despre care scriu memoriile din 1769—1774, proiectul lui Dimitrie Sturdza din 1802, memoriul adresat lui Napoleon în 1807, proclamația lui Tudor Vladimirescu din 20 martie 1821, Naum Rîmniceanu, „Însemnarea” lui Dinicu Golescu din 1826, Regulamentele organice și alte multe texte) e nevoie ca fiecare cetățean să-și îndeplinească datoriile către patrie sau datoriiile „naționale” (despre care scriu Barbu Paris Mumuleanu,

Andronache Donici, prefața unei cărți despre patriotism din 1822 și alte texte); e nevoie ca toți să lucreze pentru folosul obștesc, pentru că, după cum scria Naum Rîmniceanu la 1822: „unirea spre folos obștesc nu se poate face decît de cei mai mulți, dacă nu de toți de obște”⁴⁰. Ideile de libertate a patriei, libertate individuală, unire și fraternitate se alătură și se contopesc în articolele din primele numere ale ziarelor revoluționare din București, „Pruncul român” din 12 iunie 1848 și „Poporul suveran” din 19 iunie 1848. În primul din aceste ziare, în articolul *Trăiască România liberă*, adresîndu-se către „frații români din toate clasele”, se arată că în această zi „așteptată cu atîta înfocare”, în care a strălucit „aurora libertății”, România a rupt „lanțurile rușinoase”, dobîndind, sub conducerea „apostolilor libertății” și sub fluturarea faldurilor „stindardului libertății”, minunatul „dar al libertății”, printr-o revoluție desfășurată într-o unire „nepilduită în istoria popoarelor”, redîndu-se plastic entuziasmul general ce cuprinsese diversele clase bucureștene și elanul de solidaritate obștească. Subliniindu-se că nu e suficientă dobîndirea libertății, ci e necesară și păstrarea ei, se recomandă organizarea cu prioritate a gărzii naționale, afirmîndu-se că pentru păstrarea libertății toți românii își vor vărsa sîngele pentru patria lor și încheindu-se cu indoitul strigăt: „Trăiască România! Trăiască Libertatea!”, prin care se evidențiază corelația strînsă între cele două concepte: patria și libertatea.

În același număr al ziarului, în articolul *Către frații noștri din Moldova*, se reliefează — cum am menționat mai sus — idealul de unitate națională al revoluționarilor. Arătîndu-se că „ceasul libertății a sunat pentru tot românul”, se cere „fraților de dincolo de Milcov” să se unească cu cei din Țara Românească, care le întind peste undele acestuia brațele pentru îmbrățișarea „frăției și a libertății”; subliniindu-se că muntenii și moldovenii „sînt toți români, sînt frați, o singură nație”, li se cere să tragă consecințele acestei idei de unitate națională, să se unească în revoluție cu muntenii, să alunge pe tiranul Mihail Sturdza și, după eșuarea mișcării revoluționare prin care precedaseră pe munteni, să se ridice din nou, alături de aceștia, înălțînd stindardul libertății și dobîndindu-și în fine prin revoluție „sfintele drepturi”, pentru că „uniți vom fi tari; uniți vom sta împotriva oricărui vrăjmaș al libertății noastre”; prin urmare, să-și dea mina ca frații și să se ajute reciproc, în vederea succesului final. Plastică exprimare reunită a ideilor de libertate, fraternitate și unitate națională.

Pe de altă parte, „Poporul suveran”, în articolele din primul său număr, apărut cu o săptămîină mai tîrziu, evidențiază că românii s-au ridicat la glasul libertății „de care erau însetoșați” și au spart lanțurile. Respingînd temerile de o invazie a armatelor turcești și țariste, arată că o intervenție a acestora în „lucrurile noastre interioare” este inadmisibilă și nici nu se poate concepe atît timp cît există o dreptate și „zece milioane de români” (se trece deci numărul tuturor românilor, de pe întreg cuprinsul statului de mai tîrziu). Nu se poate concepe, fiindcă „naționalitatea română este cheazășuită”, și chiar dacă s-ar produce, se exprimă — lărgindu-se și peste Carpați sfera solidarității naționale — certitudinea că „frații transilvani vor alerga să apere cauza naționalității române” și, ca o subliniere a solidarității tuturor popoarelor din această parte a continentului ridicate în acel an pentru dobîndirea libertății, se menționează dezideratul, care se va realiza numai în 1849, că „Ungurii ne întind de

⁴⁰ *Cugetul adevăratului român*, în „Arhiva”, 1894, p. 349 și urm.

acuma mina spre alianță” (prin aceasta exprimându-se ideea necesității coeziunii revoluțiilor burghezo-democratice în scopul asigurării succesului lor, pentru care vor lupta cu atîta însuflețire Nicolae Bălcescu, Cezar Bolliac și Eftimie Murgu).

Am văzut că ideea conducătoare în Transilvania, în domeniul național-politic, a fost de la început și a rămas în tot cursul perioadei studiate aceea a stabilirii egalității între situația politică a națiunii române și cea a celorlalte naționalități din Transilvania. În etapa finală, această revendicare fundamentală s-a exteriorizat printr-un ansamblu complex de cereri, susținut printr-o largă gamă de argumente ce alcătuiau la un loc un solid sistem de idei, concepte și principii.

Care sînt ideile și principiile național-politice, fie recepționate din trecut, fie preluate de la alte revoluții contemporane ori din lucrări doctrinare, fie elaborate potrivit trebuințelor și circumstanțelor de revoluționarii transilvăneni de la 1848, folosite ca principii de bază ale eșafodajului ideologic și ca elemente principale ale ansamblului revendicărilor transilvănene? Care sînt trăsăturile esențiale ale ideologiei ce constituie sistemul gîndirii politice transilvănene, însumînd și încununînd întreaga dezvoltare ideologică cercetată?

Într-o caracterizare generală a revoluției de la 1848, Papiu-Ilarian considera, la scurt timp după largă și diversă ei desfășurare, că aceasta nu are asemănare în istoria omenirii (pînă la acea dată, *n.n.*), fiind o „revoluție de principii”, luptînd, așadar, pentru principii care pînă atunci fuseseră „sugrumate de arbitrar” și erau „proclamate de rațiune” și „sanționate prin voința cea tare a popoarelor”⁴¹.

Urmărind ideile conducătoare în jurul cărora se grupează revendicările concrete de ordin național-politic înscrise în actele revoluționare și implicit în cele prerevoluționare pe care acestea le-au preluat⁴², se constată că întreg ansamblul complexe construcții ideologice se sprijină ca pe o puternică temelie teoretică și se polarizează în jurul axei reprezentate prin formula trinitară revoluționară: *libertate, egalitate, fraternitate*. Această deviză a corespuns atît de bine situației din Transilvania și aspirațiilor poporului român de aici, încît a fost adoptată de el fără rezerve, cu entuziasm.

„Libertate, egalitate, frățietate, — asta e acum deviza tuturor popoarelor Europei, asta trebuie să fie deviza și a tuturor popoarelor Ungariei” scria, curînd după începerea revoluției ungare, Timotei Cipariu în „Organul luminării”⁴³. Avram Iancu, vorbind despre principiile revoluției, proslăvea, în scrisoarea din 15 iulie 1849 adresată poporului ungar, în urmă-

⁴¹ *Istoria românilor din Dacia superioară*, II, p. 3.

⁴² Aceste revendicări se pot clasa după diferite criterii: după gradul de generalitate și origine, ele se pot împărți în: a) comune cu celelalte revoluții burgheze (revoluția franceză de la 1789, revoluțiile de la 1848, în special cea din Ungaria, sintetizată în programul din 3/15 mart. și cele din Moldova și Țara Românească); b) determinate de situația locală (care, deși se bazează pe principiile generale și își trag din acestea tăria și seva, sînt izvorite nemijlocit din împrejurările specifice, particulare Transilvaniei). După categorii, ele se pot diviza în: a) sociale; b) național-politice; c) cultural-religioase; d) juridico-administrative etc. În cuprinsul acestei ultime părți a studiului analizăm principiile esențiale pe categorii, în ordinea importanței pe care le-au acordat-o revoluționarii, căutînd să indicăm, unde e cazul, și legătura cu celelalte revoluții.

⁴³ Fragment reprodus și de Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 84.

toarele insufletite cuvinte cei trei termeni ai acestei devise : „Libertate, egalitate, frăţietate . . . pentru acestea am ridicat cereri la locurile cuvenite ; pentru acestea, ca să ne fie recunoscute, am ridicat arme, ne-am vărsat singele, şi a ni-l vărsa pentru libertate sintem rezoluţi, pînă va mai curge singe în vinele noastre” ; „Fraţilor ! Spiritul de care e pătrunsă şi insufletită Europa cu un impuls mai elastic străbate la sufletul nostru, decît la al oricărei naţiuni, care a mai văzut pînă acum raza libertăţii. Libertate, egalitate, frăţietate, aceste principii sint deviza noastră, acestea tesaurul şi cel mai sfînt obiect, pentru care şi cu care trăind suntem gata a da mina cu cei mai nedumeriţi vrăjmaşi ai noştri, şi a le promite cel mai sincer ajutor, ce se poate aştepta de la vreun popor european”⁴⁴. Pe unul din steagurile folosite la Blaj cu ocazia Adunării Naţionale din 3—5/15—17 mai 1848 se afla inscripţia cu litere aurite : „libertate, egalitate, frăţietate”⁴⁵. În jurămîntul naţional depus la 3/15 mai 1848 pe Cimpia Libertăţii s-a jurat între altele şi pe aceste trei principii : „voi ţinea şi voi apăra . . . libertatea, egalitatea şi frăţietatea”⁴⁶. Cu această lozincă mobilizatoare am văzut că se termina programul publicat de Timotei Cipariu în „Organul luminării” după duminica Tomii, care conchidea : „Libertate, egalitate, frăţietate. Nici mai mult, nici mai puţin”. Iar în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură”⁴⁷ se exprima credinţa că „Libertatea, egalitatea şi frăţietatea, această sfîntă deviză a timpului nostru va fi şi a noastră scăpătoare”. Rezultă din cele de mai sus că, datorită condiţiilor locale, această lozincă stăpînea în mai accentuată măsură spiritele ideologilor în Transilvania decît în Ţara Românească şi Moldova, fiind invocată de ei mai des şi mai energic.

Pornind de la această bază, pe care o invocă în mod repetat, toate actele revendicative solicită ca primă cerere şi pun ca piatră fundamentală a sistemului lor de revendicări, considerînd-o ca o condiţie *sine qua non* a dezvoltării social-politice viitoare a Transilvaniei : *rezolvarea problemei naţionale*. Făuritorii petiţiilor deduc şi speră cu tărie că din această rezolvare va urma şi rezolvarea problemei sociale.

Ideologii transilvăneni ai revoluţiei — ca şi cei din principate, dar poate că mai răspicat şi mai insistent, datorită condiţiilor în care se afla naţiunea noastră în Transilvania — leagă ideea naţională atît de primul termen al devisei menţionate : libertate, cît şi de cel de-al doilea : egalitate. Pun pe frontispiciul edificiului proiectat formula lapidară : *libertatea şi egalitatea naţională*. Înmănuşează strîns aceşti trei termeni, ajungînd la concluzia : fără naţionalitate şi fără o perfectă egalitate între naţiuni nu există libertate. Consideră naţionalitatea drept condiţie a libertăţii şi fundament al statului, iar dreptul personal al naţionalităţii ca şi cel mai înalt drept moral. Nu concep ca posibilă libertatea socială fără libertatea naţională ; asociază aceste două noţiuni într-o legătură strînsă, indisolubilă. Toate libertăţile pe care le pretind, el le solicită în interesul perpetuării fiinţei naţionale, văzînd în naţiune un întreg, a cărui menţinere şi garantare e necesară în vederea conservării şi prosperării tuturor părţilor şi indivizilor componenţi. Neconcepînd libertatea socială fără libertatea naţională, nu o revendică numai pentru una dintre clase, ci pentru întreaga

⁴⁴ Anexa 20 la I. Lupaş, *Avram Iancu*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională, III (1924—1925), p. 52—54.

⁴⁵ S. Dragomir, *Studii şi documente. . .*, V, p. 206.

⁴⁶ Textul jurămîntului la Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 233—234.

⁴⁷ Nr. 12 din 22 mart. 1848.

națiune. Prin aceasta, teoria liberală, care recunoaște numai persoanei, individului drepturi și libertăți, e depășită; acestea se recunosc și se pretind pentru ansamblul ca atare al indivizilor care compun națiunea.

Una din cele mai clare și mai cuprinzătoare expresii ale ideologiei naționale a revoluționarilor transilvăneni de la 1848 este cea expusă de Simion Bărnuțiu în discursul din 2/14 mai, analizată mai sus. Papiu-Ilarian, în opera sa de sinteză privind revoluția, după ce arată că în 1848, în Europa, „numai o strigare se auzia de la apusul pînă la răsăritul ei, și aceea era răsunetul treimei... : libertate, egalitate, fraternitate”⁴⁸, distinge analitic diferitele forme în care s-a manifestat lupta pentru libertate în acest an la mai multe din națiunile europene, forme pe care le putem grupa în două mari categorii: lupta socială și lupta națională. Arătînd că la francezi lupta pentru libertate a îmbrăcat prima formă⁴⁹, el accentua asupra faptului că la italieni, la germani și în special la națiunile din estul Europei lupta a îmbrăcat caracterul național⁵⁰.

Accentuarea ideii *libertății* naționale implica și impunea dezvoltarea ideii *unității* naționale și, ca o consecință, a *unirii* într-un singur stat a națiunii. Neformulată în actele revendicative de drepturi, din motive de prudență politică, ideea unității naționale și a unirii a format în 1848 una din cele mai importante idei progresiste care au circulat și în Transilvania și Banat, fie deschis, impregnînd ambianța socială, fie ascuns, ca sîngele pulsînd în artere, și a vivificat cu o forță nouă spiritul națiunii, trezit la o nouă viață prin revoluție. Anul 1848 a fost un important moment al afirmării ideii unității naționale la români⁵¹. Prin contactul strîns, stabilit între românii din toate provinciile istorice cu acest prilej, s-a cimentat comunitatea de simțăminte mai veche⁵². S-a accentuat osmoza care avea să desăvîrșească plămădirea ideii unității naționale, începută anterior, și să ducă cu un pas mai departe dezvoltarea consecinței acesteia: ideea unirii românilor

⁴⁸ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. II.

⁴⁹ „La francezi s-a arătat ca *socialism* și ca *democratism*” (*ibidem*, p. II).

⁵⁰ „La italieni s-a arătat libertatea ca o dorință de a uni toată Italia, și tendința aceasta *națională* atît de afunde rădăcini a prins în inimile italienilor...” (*ibidem*, p. III). „Despre germanii din 1848 e lucru precunoscut, că s-au încercat a-i aduna pe toți nemții într-un corp național..., deci și la aceștia s-a descoperit libertatea mai mult în forma națională...” (*ibidem*). „Caracterul *național* se arată și mai strălucind în mișcările din 1848 ale națiunilor celor subjugate și îmbucătățite în răsăritul Europei” (*ibidem*, p. IV). Privind însă unilateral problema, el reproducea un citat din Hippolyte Desprez: „nu atît se lucra la aceste popoare pentru cutare sau cutare organizațiune socială, cît pentru *naționalitate*, adică pentru independența și onoarea națională” (*ibidem*), și, încercînd un plasament al intereselor, afirma că „*naționalitatea* ține locul cel dintîi la aceste popoare între toate interesele politico-sociale” (*ibidem*, p. V); mai exact ar fi fost să spună că ține un loc important alături de interesul social, însă a fost pusă de ideologia burghezi la temelia celorlalte interese, care — după el — ar fi urmat să fie satisfăcute *ulterior* rezolvării problemei naționale și *ca urmare* a rezolvării ei. Mai aproape de realitate este deci Papiu-Ilarian atunci cînd afirmă că „fiecare din aceste națiuni are preocupările sale politice (și sociale *n.n.*)”, dar totodată „fiecare vede înaintea sa un viitor — deși depărtat, dar pentru ele cert — și acesta este independența absolută întemeiată pe unitatea de limbă și de naționalitate” (*ibidem*).

⁵¹ Cf. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, passim.

⁵² În legătură cu ideea necesității unirii naționale, care e considerată țaria popoarelor, reazem al prezentului și viitorului lor, vezi articolul lui Barițiu din „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1844, nr. 51.

Despre dezvoltarea conștiinței necesității unirii românilor într-un singur stat vezi Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România, prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste, 2 iunie 1976*, Edit. politică, București, 1976, p. 14—15.

într-un stat, într-o formă sau alta. Aceleași idei circulă acum activ pe întreg teritoriul românesc, sînt împrumutate reciproc și valorificate potrivit condițiilor locale și necesităților luptei proprii de desrobire socială și politică.

Pentru garantarea libertății și egalității naționale, revoluționarii, plecînd de la propunerile prezentate în memoriile anterioare, au precizat recunoașterea națiunii române ca națiune politică și acordarea în favoarea membrilor ei și a claselor ei componente a ansamblului drepturilor, acordarea egalității drepturilor cu cele ale membrilor și claselor „națiunilor” pînă atunci recunoscute, a drepturilor pe care le au națiunile ce alcătuiesc state, ca dreptul de a participa la conducerea politică a statului și la funcțiile administrative de diferite categorii, dreptul la limba și la cultura națională. Dreptul natural al egalității juridice a membrilor unei națiuni cu membrii altei națiuni se sprijină și derivă din dreptul natural al egalității națiunilor între ele. „Niciodată nu se poate învoi întru aceea un popor ca să fie șerb altui popor” zicea Bărnuțiu⁵³. De aici, în proclamația sa din martie, el trăgea consecința solicitînd „ștergerea iobăgiei nației române ca naționalitate română”. În dezvoltarea acestor idei, se mergea pe o linie identică cu cea adoptată în proclamația croată din 12 aprilie, care afirma că „azi nu ajunge numai acordarea egalității civile tuturor cetățenilor, azi trebuie să se pună pe treaptă de egalitate toate națiunile”⁵⁴, și cu cea proclamată în manifestul din 5/17 mai al mitropolitului sîrb Rajačić către români, în care se arăta că „a bătut ceasul libertății, egalității și al frățietății ! Al libertății care vrea, care pofteste nu numai ca să fie tot omul liber, ci și toată nația, al egalității care nu suferă ca să se ridice o nație asupra altora și să domnească peste ele”⁵⁵.

Egalitatea națiunilor e garantată prin „libertatea lor de a se dezvolta fiecare după firea sa în toate părțile vieții statului”⁵⁶. În consecință, nici un compartiment al vieții statale nu poate fi închis unei națiuni, participarea nu-i poate fi refuzată în nici un domeniu fără a se aduce o știrbire principiului egalității. De aici derivă pretinderea dreptului participării națiunii române la discutarea oricărei probleme de stat, orice hotărîre luată în această problemă fără consultarea acestei națiuni fiind o hotărîre luată „de noi, fără noi”, prin urmare în contradicție cu principiul egalității. De aici concepția constantă a lui Bărnuțiu în sensul că „numai după ce va fi constituită și organizată și națiunea română pe temeiul *libertății egale* (*subl. ns.*), ” se va putea trata cu alte categorii etnice „cum face o națiune liberă cu altă națiune liberă”⁵⁷.

Prin reclamarea libertății și egalității naționale, actele transilvănene din 1848 mergeau pe linia revoluțiilor burghezo-democratice, care — acolo unde situația necesita aceasta — au avut între principalele țeluri eliberarea națională a popoarelor aflate sub dominație străină, după care trebuia să urmeze reunirea în state naționale a popoarelor ce mai erau încă fragmentate în diferite formațiuni politice. Astfel, aspirația la eliberare și independență a format unul din obiectivele principale ale revoluțiilor burghezo-democratice ale popoarelor din Europa centrală și răsăriteană, care se mai aflau sub dominația unor imperii absolutiste ; între

⁵³ Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, *Contribuții la cunoașterea activității filozofice a lui Simion Bărnuțiu*, în „Revista de filozofie”, II, 1964, p. 366.

⁵⁴ V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 356.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 491.

⁵⁶ Simion Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 41.

alte și ale revoluțiilor din toate țările române, fiind exprimată solemn în Petiția națională de la Blaj, ca și în Proclamația de la Islaz și în Dorințele partidei naționale în Moldova.

Din această idee fundamentală de libertate și egalitate națională s-au tras la 1848—1849 mai multe consecințe și astfel au izvorit în Transilvania o serie de *revendicări derivate*, care alcătuiesc o gamă complexă, pornind de la independența națională înțeleasă ca autonomie pe un teritoriu propriu⁵⁸, de la formarea unui „municipiu” național românesc îmbinat cu emanciparea pământului românesc, trecînd la reprezentarea proporțională a națiunii române în Dietă, participarea proporțională a românilor la diversele funcții politice-administrative, judecătorești și militare, utilizarea limbii române nu numai în școală și biserică, dar și în legislație și administrație în toate chestiunile relative la națiunea română (deci aplicarea principiului esențial democratic al administrării și cultivării poporului în propria sa limbă), ținerea unor adunări naționale anuale sau chiar o adunare politică și bisericească ca organ propriu permanent, independența bisericii române de alte biserici, constituirea unei gărzii naționale proprii, cu ofițeri români⁵⁹, organizarea unui învățămînt național de toate gradele, — pînă la alegerea unui conducător („cap național”) propriu, confirmat de împăratul Austriei, care împreună cu Adunarea Generală să formeze organe proprii ale națiunii române (prin urmare, investite cu atribuția de a reprezenta și susține interesele ei particulare). Papiu-Ilarian, mergînd mai departe pe aceeași linie, preconiza, în afară de independența națională, un guvern național⁶⁰ și reprezentanța națională în organul reprezentativ al țării nu printr-un număr neprecizat de deputați, reușiți cu majoritate de voturi la alegerile pe circumscripții, ci printr-un număr de deputați precizat în prealabil prin lege, stabilit anticipat după numărul populației române din țară : „să se știe cîți reprezentanți români sunt, ca români . . . alegerea deputaților români să depindă de lege, care să hotărască după numărul populației române numărul deputaților români”⁶¹.

În mod deosebit de viguros au insistat revoluționarii transilvăneni de la 1848 asupra *respectării naționalității, limbii și culturii naționale* în cadrul noului stat ce trebuia să se organizeze. Mai cu seamă Simion Bărnuțiu în discursul său analizează și apără necesitatea și existența acestor trei concepte strîns legate între ele. Considerînd că „libertatea fără naționalitate nu se poate înțelege la nici un popor de pe pămînt”⁶², el

⁵⁸ V. Chereșteșiu, *op. cit.*, p. 426. Într-o scrisoare a sa de mai tirziu, Bărnuțiu considera ca punct central al programului de la 1848 proclamarea națiunii române ca națiune politică de sine stătătoare, care implică dreptul la un teritoriu național, dreptul de a se organiza politic independent, de a-și crea o putere națională. „Națiunea de sine stătătoare și politică nu e cu puțință fără aceste trei elemente: națiune. . . ca persoană juridică, teritoriu național și putere națională. . . Națiunea română s-a legat cu jurămint că nu-și va da altora nici țara, nici dreptul, nici puterea, cu un cuvînt statul ei” (*ibidem*, p. 428, n.).

⁵⁹ În discursul său, Bărnuțiu caracterizează garda națională (pe care o ceruse și manifestul din 3/15 mart. din Pesta și au cerut-o apoi imperios și proclamația de la Islaz și Dorințele partidei naționale în Moldova) drept „cetatea cea mai tare a libertății și onoarea fiecărei națiuni” (*ibidem*, p. 31).

⁶⁰ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 156.

⁶¹ *Ibidem*, p. 167—168.

⁶² Simion Bărnuțiu, *op. cit.*, p. 31.

face un cald elogiu al culturii naționale și cercetează de aproape legătura dintre cultura și libertatea națională⁶³. De asemenea, arată că nu poate fi vorba de libertate fără asigurarea folosirii limbii naționale⁶⁴. Deja în manifestul său de protest din 1842, Bărnuțiu considera limba ca o avere interioară strâns legată de personalitatea individului și de naționalitate⁶⁵. G. Barițiu preciza că pe limba națională se întemeiază naționalitatea⁶⁶. Iar Papiu-Ilarian, vorbind despre respectarea limbii, pe care o ceruse în adunarea de la Tîrgu Mureș din 13/25 martie, făcea o impresionantă apologie a limbii române: „acest neprețuit tezaur al națiunii românești”, „această limbă străveche, în care Enea a salutat pe Lavinia”, relevînd că în sensul păstrării limbilor naționale se luptă însuși spiritul timpului⁶⁷. Tot Papiu-Ilarian a subliniat că ceea ce este esențial în jurămîntul național din 3/15 mai și în cele cinci puncte proclamate la începutul acelei memorabile zile, e faptul că prin proclamarea libertății naționale și prin angajamentul de a o apăra cu toate puterile s-a creat o națiune dintr-un ansamblu de persoane care pînă în acel moment fuseseră „elemente pentru o națiune ca persoană liberă”; accentuînd că numai o națiune liberă și independentă poate înlătura toate piedicile interne și externe ce se pun în calea organizării unei vieți publice proprii, numai o astfel de națiune poate ajunge la o „viață publică națională”⁶⁸. Revendicarea respectării naționalității și limbii precum și a celorlalte drepturi care se cuvin națiunii este sprijinită pe dreptul natural, pe care Bărnuțiu, mai ales, l-a invocat atît în textele dinaintea revoluției, cît și în cele din timpul acesteia. În proclamația din a doua jumătate a lunii mai, de pildă, el cere celorlalte „națiuni” din Transilvania „să fie cu dreptate, și drepturile ce se cuvin națiunii române” în baza dreptului natural „să le lase națiunii române”⁶⁹.

În esență, redobîndirea și respectarea drepturilor individuale și naționale erau menite și în concepția ideologilor transilvăneni, ca și în aceea a celor din principate, să conducă la renașterea națiunii și a patriei, la regenerarea națională, sub care au înțeles aproape toți nu numai renașterea politică, ci o noțiune complexă, cu conținut politic, cultural și moral, cuprinzînd ca forme de realizare afirmarea politică, înflorirea culturală și ridicarea morală. Toți au fost de acord și într-un cuget, chiar dacă nu l-au cunoscut direct, cu indemnul lui Naum Rîmniceanu: „Să ne înviem neamul și să ne întocmim patria, că încă nu este vremea trecută, nici nădejdele pierdute”⁷⁰. Regenerarea și reafirmarea națională au fost considerate un proces care, în concepția tuturor, trebuia să aibă loc prin acțiunea forțelor naționale interne, prin eforturile însăși națiunii române.

⁶³ *Ibidem*, p. 31—33. Arătînd că „trăim în secolul luminilor”, el afirmă că „cultura e puterea cea mai tare pe pămînt și e o cetate nouă a unității naționale” și demonstrează că „cultura lor cea adevărată (a „gîinților luminate”, *n.n.*) numai de atunci se începe, de cînd au început a învăța în limbile naționale”, evidențiînd necesitatea de a avea românii „școale naționale, cu limba lor pentru toate ramurile cunoștinței omenești”.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 27—28.

⁶⁵ „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1853, nr. 38—39.

⁶⁶ *Ibidem*, 1840, nr. 25.

⁶⁷ *Istoria românilor din Dacia Superioară*, II, p. 105—106.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 236—237.

⁶⁹ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, p. 69.

⁷⁰ Naum Rîmniceanu, în memoriul din 20 iun./2 iul. 1822 intitulat *Tratat important*, reeditat parțial în *Antologia gîndirii românești*, I, p. 159—164.

4. REVENDICĂRILE JURIDICO-ORGANIZATORICE

În Țara Românească și Moldova, revendicările cu caracter juridico-organizatoric sînt numeroase și complexe, reliefînd atît o mare multiplicitate de puncte de vedere, izvorîtă din diversitatea de interese, cît și o deosebită capacitate de a formula în construcții juridice, fie acestea mai bine sau mai slab fundamentate, cu caracter mai înaintat sau mai moderat, ideile de bază privind statul și dreptul ce trebuiau să consacre, să reglementeze și să garanteze acele interese.

Cu caracter moderat, reformist sînt cererile, memoriile și proiectele sau părțile acestora care încearcă să mențină cu oarecare modificări (unele mai mult, altele mai puțin avansate) vechea formă de stat, ce constituia o suprastructură adecvată vetusteii orînduirii. Nici unul din aceste proiecte sau memorii nu cere menținerea integrală, neschimbată a învechitei forme de stat; în oricare din ele se află propuneri de modificări, de suprimări sau inovații care să „îmbunătățească”, să modernizeze parțial vechea organizare. Însă schimbările solicitate nu tind la o înlăturare a vechiului tip de stat, la o înlocuire a lui cu unul nou; nu e vorba de un salt calitativ, ci doar de modificări cantitative, care să garanteze păstrarea puterii în mîna claselor privilegiate, a căror creațiune fusese statul feudal.

Fie că aceste proiecte propun ca formă de stat monarhia (electivă sau ereditară), în fruntea căreia să se afle un domnitor ales dintre boieri și de către boieri (fie chiar și de către boierii din toate trei treptele) și în care, pe lîngă domnitor, treburile statului să fie conduse de boierime; fie că propun republica aristocratică, condusă numai de boierime, în fruntea căreia să nu mai existe un domnitor, puterea legislativă fiind în acest caz acordată unui „sfat de obște” compus din boieri, iar puterea executivă unui „Divan întîi” cu aceeași componență; fie că ele propun o republică „aristo-democraticească” cîrmuită de trei divanuri (din care al treilea alcătuit din deputați boieri sau nu), această categorie de proiecte tinde la menținerea învechitului stat feudal, care prin definiție este statul clasei boierești, creat și condus de boierime. Problema fiind văzută sub această prismă, preconizarea alegerii domnilor pe termen mai lung sau chiar pe viață (pe motivul asigurării stabilității în conducere), dintre români sau dintr-o dinastie străină, limitarea veniturilor domniei la o listă civilă fixă cu un quantum mai mic sau mai mare, erau reglementări care nu schimbau esența tipului de stat.

Numai atunci cînd se preconizează ca acest domnitor să conducă în baza unei constituții, care e menită să garanteze drepturile fundamentale ale omului, să introducă principiul separației puterilor și să îngrădească puterea domnului, organizînd o adunare reprezentativă formată pe calea alegerii de către popor, din deputați aleși din toate clasele, competență să fixeze impozitele și să voteze legile, numai atunci se poate vorbi de o cotitură hotărîtoare în modul conceperii organizării statului, de schimbarea radicală a suprastructurii, ca urmare necesară a schimbării orînduirii social-economice care îi stătea la bază.

Și în problema modului de formare a organelor reprezentative, în modul conceperii regimului reprezentativ, se constată un proces de dezvoltare a ideilor, în sensul creșterii sferei participării populației, al lărgirii bazei electorale, al lărgirii numărului persoanelor și paralel al straturilor și claselor sociale din care urmau să se recruteze alegătorii și aleșii. Concepțiile pe acest plan nu se dezvoltă însă uniform și constant: propuneri net

progresiste alternează cu altele timide sau retrograde, variația fiind determinată și în acest domeniu în primul rind de apartenența de clasă a autorilor propunerilor. Printre cele mai caracteristice propuneri inițiale, se numără cea din 1802 a lui Dimitrie Sturdza, care preconiza pentru întâia oară participarea țărănimii la dreptul de vot, prin metoda alegerii în trei grade a deputaților din camera „de jos“, „Divanul cel de jos” (în chipul că locuitorii fiecărui sat aleg un delegat, delegații satelor aleg la reședința fiecărei plăși cite trei delegați, iar aceștia aleg la reședința ținutului trei deputați, care nu e necesar să fie boieri, putând proveni și din celelalte categorii sociale); el nu indica însă procedura alegerii pentru „Divanul cel mare” și „Divanul judecătoresc”, care trebuiau să constea din mari boieri pentru primul, din boieri de toate categoriile pentru al doilea. Memoriul cărvunarilor din 1822 preconiza compunerea sfatului obștesc din episcopi, marii boieri și cite un boier de orice rang de fiecare ținut, acești deputați ai ținuturilor urmînd a fi aleși de toți boierii din ținuturi. Într-un memoriu din același an, Alexandru Villara formula în Țara Românească o propunere similară : Adunarea Obștească să fie compusă din episcopi, din boierii din capitală și din deputați ai județelor, evident tot boieri. Tot în Țara Românească și în aceleași an, Naum Rîmniceanu, în *Cugetul adevăratului român* propunea ca în cadrul Adunării Obștești hotărîrile să se ia cu majoritate de glasuri, arătînd că atunci cînd „obștea unui neam, prin sfat și chibzuire, ajunge să aibă o părere, aceea nu poate fi rea niciodată”, ea trebuind să reprezinte părerea unanimă sau cel puțin majoritară : „obștescul duh, sau duhul celor mai mulți din români”. În alt memoriu din același an, boierii munteni de treapta a doua și a treia „dimpreună și cu cei de stările de mai jos frați ai noștri compatrioți, locuitori din toate orașele și județele țării” (se exprimă deci în acest act și punctul de vedere al noii clase, burgheze), pretindeau ca la discutarea „pricinilor celor obștești” privind fie toată țara, fie un județ sau un oraș, să nu fie suficient sfatul marilor boieri, ci să fie întrebați și „alți frați patrioți” din fiecare județ, preconizîndu-se alegerea de către „obște” a cite unui deputat de fiecare județ, trebuind ca drumul spre diverse poziții și funcții în general să fie deschis „tuturor patrioților de orice treaptă”, potrivit capacității și meritului lor. Un alt act muntean, din 20 iunie/2 iulie 1822, preconiza o adunare constituită din cite doi deputați de fiecare județ, aleși de către „obștea” din județ. La 1829 Ionică Tăutu propunea ca la alegerea domnului exercițiul dreptului electoral activ să fie condiționat nu de apartenența socială, ci de un criteriu economic, să aparțină nu celor care fac parte din clasa boierească, ci în general celor care îndeplinesc anumite condiții de cens (posedînd o întindere de pămînt determinată sau un venit anual determinat), fie aceștia boieri, burghezi sau țărani înstăriți. Regulamentele organice, aplicînd criteriul de clasă, au organizat însă adunările obștești obișnuite formate din înalții clerici, dintr-un număr de mari boieri desemnați de egalii lor și din deputați ai districtelor, boieri sau fii de boieri de orice grad, aleși de către boierii sau fiii de boieri indigeni din district, iarăși de orice grad ; numai în obșteștile adunări extraordinare, care alegeau pe domnitori, burghezia avea un număr de reprezentanți. Contra acestei reglementări restrictive, proiectele și memoriile următoare s-au ridicat preconizînd lărgirea dreptului electoral activ și pasiv. Dacă proiectul lui Leonte Radu din 1839, retrograd la acest punct, propunea pentru a fi ales în Adunarea generală calitatea de boier indigen sau naturalizat, vîrsta de 30 ani și posedarea unei proprietăți funciare, iar pentru a fi alegător calitatea de boier și vîrsta de 25 de ani (pe lîngă alte condiții

secundare), în schimb proiectul de constituție al lui Cimpineanu din 1838 prevedea o reprezentanță națională în care toți românii fără distincție să fie reprezentați și în care toți românii să fie eligibili și în drept să delibereze și să discute propunerile de legiferare. În ce privește proiectele din 1848, cel moderat democratic al lui Kogălniceanu preconiza dreptul de vot pentru proprietarii de moșii de o anumită întindere sau de alte imobile de o anumită valoare, pentru funcționarii de stat, patentarii de întâia clasă, liberii profesioniști și doi țărani ce ocupau micile dregătorii din fiecare sat; cel din Proclamația de la Islaz, revoluționar democratic, preconiza — am văzut — „alegerea largă, liberă, dreaptă, unde tot românul are dreptul de a fi chemat” și unde numai anumite calități morale îi dau dreptul de a fi ales (fără alte condiții, de cens sau de categorie socială).

În ce privește problema viitoarei forme de stat, în afară de formele preconizate în proiectele conservatoare și moderat reformiste, expuse mai sus, proiectele, memoriile și textele progresiste, din ce în ce mai radicale cu cât ne apropiem de 1848, se ridică împotriva despotismului, pe considerentul, expus de Dionisie Fotino în *Istoria Daciei*, că acesta „seacă toate izvoarele vieții și împiedică toate mișcările sufletului, pentru a ajunge la sfârșit la o stagnare mortală a întregului corp social”. Contra despotismului sînt cei mai mulți ideologi din perioada de tranziție spre curentele revoluționare: Nawo Rîmniceanu, recunoscînd că o autoritate puternică este „mama ordinii”, adaugă — combinînd această idee cu conceptul legalității, al supremației legii — că ea trebuie să respecte legea, să folosească în exercițiul atribuțiilor sale calea legală, aplicînd corect legile în fruntea cărora se află „pravila țării”, alcătuită „cu sîntul și primirea a tot norodul românesc”, act organizatoric fundamental care trebuie să constituie „capul poruncilor în țara noastră”; Mihai Cantacuzino chiar, adept al monarhiei luminate, cere șefului acestei forme de stat să apere „patrimoniul poporului” și să acționeze în cazuri mai dificile cu „consimțămîntul obștesc” al țării; Simeon Marcovici, în fine, în *Idee pe scurt asupra tuturor formelor de obîdăuire* (studiu publicat în „*Curierul românesc*” din 1829), tratează pe larg despre monarhia constituțională, care ar trebui să urmărească folosul obștesc, să apere interesele poporului, să respecte drepturile naturale ale cetățenilor și opinia adunării legiuitoare.

Bine pus la punct este sistemul de reglementări preconizat acolo de Simeon Marcovici, prin care el a căutat să asigure statului de tip monarhie caracterul de „monarhie mărginită”. În acest scop el indică un „așezămînt politicesc” în cadrul căruia monarhul, a cărui funcție o concepe ca ereditară și ca beneficiind de o „leafă hotărîită”, conduce statul cu ajutorul unui „Senat legiuitor”, care elaborează legile (ce intră în vigoare numai după sancționarea de către „obîduitor”), și a unui „Senat săvirșitor”, care le aplică. Durata funcției membrilor ambelor organe colegiale de conducere este de cinci ani. În afară de puterea legiuitoare și cea executivă, reprezentate prin cele două senate, mai funcționează un corp de judecători. Sînt prevăzute ca principii care garantează limitarea puterii monarhice: egalitatea tuturor locuitorilor înaintea legilor, dreptul fiecăruia de a fi angajat în funcții potrivit „meritului și vredniciei”, plata impozitelor de către „toți” locuitorii în raport cu veniturile, inamovibilitatea judecătorilor, libertatea tiparului, obligația pentru „obîduitor” de a respecta legile („el este dator neapărat să îndeplinească copriinderea legilor”), obligația de a-și alege un număr „cuviniicios” de miniștri („sfetnici”), care „să-l povățuiască și să-l ajute la toate lucrările sale”, obligația de a primi „cu blîndețe și cu dragoste pe toți supușii” spre a putea afla de la ei adevărul,

de a cinsti „meritul și învățătura”, de a apăra pe săraci de „asupririle bogaților”. În cazul când șeful statului nu respectă aceste principii, ci prin asupriri și abuzuri se abate de la „neclintita pază a legilor” ce-i incumbă, el face ca dragostea poporului să se transforme în ură, cîrmuirea lui devine tiranie și „contractul soțial” se desface.

În mod deosebit ne interesează aici dezvoltarea ideii de republică în țările române, modul cum s-a format și a evoluat în ideologia noastră ideea necesității instaurării formei de stat republicane ⁷¹.

Cunoscută și apreciată pozitiv (într-o anumită măsură) de cărturarii de frunte de la începutul secolului al X III-lea : Constantin Cantacuzino (care o denumește „respublică” și o definește „otcîrmuire de obște”, în cadrul căreia conducerea aparține colectivității, obștei și „nu unul numai, samoderjeț, să poruncească”) și Dimitrie Cantemir (care o numește „publică” și o definește „sfatul a toată cetatea”, restringînd însă sursa de recrutare a sfatului la membrii boierimii, concepînd astfel o republică aristocratică), ideea de republică s-a clarificat și consolidat în țările române numai începînd de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, fiind totuși, și după aceasta, interpretată în două forme : fie ca republică aristocratică, fie ca republică democratică.

Ca republică aristocratică a fost înțeleasă și propusă de unele proiecte boierești, ca de pildă cel al lui Dimitrie Sturdza din 1802, cele din 1821 ale boierilor munteni refugiați la Brașov sau ale boierilor moldoveni în frunte cu T. Balș.

Ca republică democratică a fost înțeleasă de iluminiștii români avansați, în frunte cu I. Budai-Deleanu, care definea limpede republica drept o „stăpînire unde norodul prin legi așezate de dînsul și prin dregători din mijlocul lui cu voia de obște aleși, să cărmuiască toate onorurile țării”, unde „nu să dau porunci volnicește, ci după legi așezate, și toți cetățenii au asemenea drepturi (drepturi asemănătoare, *n.n.*)” și ataca în *Tiganiada* viciile monarhiei, prin contrast cu virtuțile republicii. Ea a fost susținută activ de conspiratorii transilvăneni de la 1834 (prin mișcarea organizată de Adolf David), de cei munteni de la 1840 (care urmăreau a „înființa în Prințipat republica”), precum și de revoluționarii de la 1848, care au luptat și au suferit închisoarea sau exilul pentru ideile lor, printre care se afla — mai ales la unii din ei — și ideea republicană.

În forma cea mai pură și mai avansată, această idee a fost formulată în programul politic al lui N. Bălcescu, potrivit căruia „republica democratică”, stat unde „poporul e suveran”, este acea formă de stat în care „oamenii adunați îngrijesc singuri de soarta lor fără a-și pune stăpîn pe cap, avînd în lucrarea lor drept regulă dreptatea și drept țintă frăția”, statul în care „poporul nu ascultă decît (de) slujbașii aleși de dînsul chiar cu treabă hotărîtă și pe vreme hotărîtă”, slujbași care „sînt deopotrivă cu ceilalți oameni”, „poruncesc numai în numele poporului și sînt datori a lucra numai pentru dînsul”. Răspunderea și temporalitatea acestor slujbași sînt fixate de Bălcescu prin prevederea obligației lor de a se supune la „privegherea necurmată a cetățenilor” și a obligației de „a da înapoi slujba cu care au fost însărcinați cînd s-a sfîrșit vremea pentru care au primit-o”. E de observat că, prin limitele preconizate puterii monarhice în

⁷¹ Aron Petric, Traian Craciuc, Ștefan Lache, Nicolae Petreanu, *Pentru Republică în România*, Edit. politică, București, 1972; N. Petreanu, *Republica în conștiința poporului român*, Bibl. „Orizonturi”, nr. 43, București, 1972; Gh. Ghimeș, *Ideea de Republică la români*, Edit. științifică, București, 1972, de unde sînt reproduse citatele din text.

ce privește durata și atribuțiile, și monarhia constituțională propusă în proiectele de la 1848 a fost în realitate tot o formă de guvernământ republicană, iar domnitorul păstrat un șef de republică.

În ce privește modul instaurării noii forme de stat, ideologii au oscilat între calea reformelor și calea revoluționară. Am văzut că reprezentanții fruntași ai celor două concepții au fost, pentru prima Mihail Kogălniceanu, iar pentru a doua Nicolae Bălcescu. Printre cei care au acceptat și calea revoluționară de transformare a societății s-a situat Ilie Fotino, care susținea că revoluția din 1821 a contribuit hotărîtor la dezvoltarea social-economică a țării; de asemenea Naum Rîmnicanu, care, justificînd și el revoluția din 1821, prin care fiii patriei și-au pretins drepturile și care a condus prin lupta revoluționară a românilor la eliberarea de sub domniile străine, cerea membrilor clasei boierești să înceteze opresiunile, pentru a nu se ivi alți Tudori, în care caz opresorii ar fi în pericol de exterminare, nesupraviețuind unei-noi revoluții; el propunea însă, în spirit iluminist, și ridicarea poporului prin cultură, evidențiind necesitatea creării în acest scop a unei largi rețele de școli românești de toate categoriile, care să răspîndească „luminile” culturii și condiționînd ridicarea pe scara ierarhiei sociale nu numai de merit, dar și de învățătură; aceeași opinie, a ridicării națiunii prin cultură, o împărtășea și Zilot Românul, și Dionisie Fotino (care condiționează înălțarea prin cultură de prosperitatea prealabilă a situației economice), precum și mulți alții. Calea revoluționară a fost aleasă de Tudor Vladimirescu pentru acțiunea de la 1821; ea a constituit și calea prin care mișcările conspirative din 1838, 1839, 1840 și 1846 au dorit să treacă la realizarea programelor lor. Ea a fost, în fine, calea aleasă și urmată de ideologii democrat-revoluționari de la 1848.

În cuprinsul actelor care preconizau o nouă suprastructură, modificările organizatorice propuse abundă ca număr și unele sînt de o deosebită importanță.

În cadrul concepției răsturnării orînduirii feudale și a creării unei noi orînduiri, e evident că au altă rezonanță și semnificație numeroasele propuneri care se fac în această perioadă în scopul „perfecționării” organizării de stat. Crearea unei oști pămîntene; elaborarea de legi scrise în limba națională, căroră și domnitorii să fie supuși; conducerea statului pe baza unei constituții și a principiului separației puterilor; suprimarea vămilor interne; înființarea de școli pentru „toți fiii țării”; atribuirea funcțiilor numai după merit, nu pe bani și nici pe baza originii sociale; stabilirea de lefuri fixe pentru funcționari, cu desființarea celorlalte venituri ale dregătorilor; înlocuirea funcționarilor numai pentru vini stabilite prin judecată; responsabilitatea miniștrilor și funcționarilor; reorganizarea poștelor, a finanțelor, a justiției, toate acestea sînt în această concepție propuneri care urmăresc garantarea noului mod de producție. Ideea de competență, care tindea la asigurarea participării unei părți mai mici sau mai mari a populației, prin reprezentanții săi, la conducerea treburilor statului, este cea a introducerii regimului reprezentativ, potrivit căreia trebuia să se instituie un organ central deliberativ format prin alegere, care să reprezinte voința straturilor sociale ce l-au ales și care să aibă, fie singur, fie alături de conducătorul unipersonal, monarh sau nu, cuvîntul hotărîtor în organizarea și conducerea țării. Această idee marchează, împreună cu ideea desființării rangurilor și privilegiilor boierești și cu cea a desființării clăcii și a împroprietăririi clăcașilor, cotitura hotărîtoare în procesul transformării statului din stat de tip feudal în stat de tip burghez.

De o deosebită valoare sînt ideile călăuzitoare ale culturii juridice din Țara Românească și Moldova din acest timp, formată în cea mai mare parte pe baza principiilor și regulilor consacrate în legile naționale (de caracter romano-bizantin, cu un pronunțat adaos de obiceiuri juridice autohtone), dar și, într-o oarecare măsură, sub influența legislației și doctrinei europene moderne, ale căror principii au fost supuse unei prelucrări și dezvoltări creatoare. La sistematizarea și valorificarea printr-o aplicare critică a acestor idei a contribuit și organizarea unui învățămînt juridic local de nivel tot mai ridicat cu timpul, combinată cu trimiterea unora dintre tinerii absolvenți la studii juridice în străinătate, unde își limpezeau și întăreau ideile, dobîndite în mediul autohton, în cadrul realităților locale, prin contactul cu ideile cîrentelor ideologice europene. Selectînd din diferitele surse ceea ce era adaptabil locului și timpului, juriștii români din acel interval au izbutit să pună temeliile unei doctrine juridice românești, să justifice și chiar să valorifice unele idei progresiste din domeniul doctrinei dreptului „public” și „privat”. Constantin Moroiu, Andronache Donici, Christian Flechtenmacher, Damaschin Bojinca, Constantin Brăiloiu, Gheorghe Costaforu, Constantin Bozianu și alții sînt nume care vor rămîne perpetuu înscrise în istoria culturii juridice românești.

Ideea autonomiei țării, care s-a manifestat și în acțiunile cu caracter special prin care generațiile de atunci se împotriveau regimului capitulațiilor ori luptau pentru redobîndirea bunurilor mănăstirești, este ideea care a însuflețit în cel mai înalt grad cugetele juriștilor din acea perioadă, determinîndu-i să se situeze în primele rînduri în lupta pentru unitatea și independența statului.

Ideea necesității unei constituții scrise, care să stea la temelie organizării statului, se află pe primul plan în deceniile de la sfîrșitul acestei perioade, în cadrul ideilor conducătoare ale reprezentanților culturii juridice, care au contribuit și ei la înscrierea acestei idei în cadrul diferitelor proiecte, începînd cu proiectul cîryunarilor, iar proiectele capătă, și sub influența culturii juridice (care începe să fie străbătută acum de conceptele filozofice și juridice moderne), cu cît avansăm în timp, un caracter din ce în ce mai depărtat de cel feudal, mai burghez, însușindu-și tot mai hotărît principiile fundamentale ale noii ideologii, între care și cel al separației puterilor.

Ideile din perioada respectivă, și în special cele ale juriștilor epocii, în materie de organizare judecătorească, încearcă să valorifice dreptul de apărare prin organizarea unui corp de avocați și consacrarea dreptului de apel și recurs; caută să consacre și să valorifice autoritatea lucrului judecat, inamovibilitatea judecătorilor, egalitatea înaintea legii și a justiției, asigurarea libertății individuale prin îngrădirea în fond și forme a dreptului de arestare, introducerea juriului în anumite materii. Garantarea diverselor libertăți (a tiparului, a întrunirilor etc.), respectul proprietății sînt tot de specificul concepțiilor culturii juridice a locului și epocii.

Revoluționarii români din Transilvania au pretins și ei, la 1848—1849, ca și cei din celelalte țări române, modificarea organizării politico-administrative, propunînd noi instituții, noi legi și noi forme de organizare și funcționare a aparatului de stat, în locul vetustelor orînduiri feudale ce trebuiau dărîmate, în scopul constituirii unei organizări de stat de tip modern, corespunzătoare orîndurii social-economice capitaliste ce urma să

se statornicescă prin revoluție⁷². Constatînd arhaismul și inactualitatea vechilor forme organizatorice din Transilvania, categorii necorespunzătoare concepțiilor noi, ei au pretins desființarea acelei organizări anacronice, bazate pe sistemul feudal de discriminări și privilegii, ce trebuia în mod necesar să cadă odată cu Aprobatele și Compilatele, și înlocuirea ei printr-o altă organizare și alte legi, de caracter nou, în care să se aplice principiul superior al egalității de drepturi a națiunii române, al egalității participării acesteia la conducerea politico-administrativă. În acest scop, am văzut că Barițiu propunea înființarea unor „cantoane” (după modelul Elveției), în cadrul cărora să se respecte drepturile naționalităților conlocuitoare. În legătură cu alegerea organelor reprezentative, tot el cerca ca aceasta să se facă de către întreaga populație majoră a țării, indicînd ca model America de Nord. În organele reprezentative și în funcțiile politice și administrative, trebuiau să intre, potrivit actelor revendicative, reprezentanți ai tuturor categoriilor naționale ale populației Transilvaniei, proporțional cu procentul în cadrul ansamblului locuitorilor, asigurîndu-se prin aceasta pentru națiunea română și în special pentru burghezia intelectuală majoritatea absolută în organele de conducere ale statului. În această privință există o perfectă continuitate cu actele revendicative din secolul al XVIII-lea, care au pus cele dintii în acest fel problema. Pentru națiunea română se cereau, în cuprinsul unor acte, ca organe proprii : un organ colectiv, Așunarea Națională sau Generală, și un „cap național”, confirmat de împărat. Revoluționarii erau convinși că „singur autonomia bisericească și școlară, și cînd ar fi garantată, nu este destulă garanție a naționalității”, „garanția naționalității este administrațiune și legislațiune politică-națională”⁷³; în acest scop preconizau ei unele organe proprii românești și participarea proporțională la constituirea organelor reprezentative și politico-administrative ale țării. În organizarea judecătorească, se solicita înființarea tribunalelor cu jurați, în cadrul cărora să se utilizeze o procedură orală și publică. Tot cu privire la structura și formele justiției, s-a propus organizarea unei instanțe speciale (denumită „comisie mixtă” din cauza compunerii ei proiectate din membri ai tuturor elementelor etnice transilvane), necesară în vederea cercetării unor cauze de interes major pentru realizarea țelurilor revoluției, cauze relative la delimitarea moșiilor și pădurilor și la ocuparea pămînturilor comune și a sesiilor. În legătură cu organizarea forței armate, s-a considerat, conform concepției dominante a diverselor revoluții burghezo-democratice⁷⁴, ca fiind de un deosebit interes și eficiență organizarea gărzii naționale, cu ofițeri români, la care canonicul Rațiu a propus să se reuncască și grănicerii, propunere care a fost adăugată la punctul 10 al Petiției naționale. De cea

⁷² Numărul redus al burgheziei existente la 1848 față de numărul întregii populații românești din Transilvania (în ansamblul căreia majoritatea covârșitoare o forma la acea dată țărănimea) nu constituia o piedică la instaurarea orînduirii capitaliste. Este de esența acestei orînduirii (ca și de a celei precedente feudale) că o minoritate — în cadrul orînduirii capitaliste, clasa burgheză — acaparează puterea, conduce întreaga societate și exploatează masele în interesul său.

⁷³ Papiu-Ilarian, *op. cit.*, II, p. 168.

⁷⁴ În acest sens, programul din 3/15 mart. al revoluției ungare, cel din 28 mart./9 apr. din Moldova, cel din 9/21 iun. al revoluției din Țara Românească, cel din *Dorințele partidei naționale în Moldova*, cel din proiectul de constituție al lui M. Kogălniceanu, care toate au postulat înființarea acestei forme revoluționare de organizare. Am menționat termenii superlativi în care Bărnuțiu caracteriza garda națională și rolul ei.

mai mare importanță este modul de organizare propus pentru ramura învățămîntului, în cadrul căreia, dominați de concepția iluministă, care corespundea perfect nevoilor reale ale populației românești transilvănene, revoluționarii au revendicat înfăptuirea unei rețele complete de institute de învățămînt românești, de jos pînă sus, de la școlile elementare din sate și orașe pînă la universitatea dotată din casa statului, institute al căror rol era să mărească numărul intelectualității române, cu alte cuvinte, în primul rînd al burgheziei intelectuale, care, obținînd diplome de studii de diferite categorii, putea candida la ocuparea posturilor administrative corespunzătoare, spre a acoperi proporția de 2/3 din numărul total, cuvenită elementului românesc conform revendicărilor mai vechi și mai noi. Propunerile privind organizarea învățămîntului proveneau în special de la George Barițiu, care, în activitatea sa publicistică, insistase nu odată asupra necesității de a avea cît mai multe și cît mai variate categorii de școli⁷⁵. Aceste propuneri fuseseră însă pregătite și prin părerile exprimate de alți frunțași ai culturii naționale transilvănene în legătură cu această problemă, între care se remarcă în special Timotei Cipariu (de pildă în programul publicat după duminica Tomii) și Simion Bărnuțiu (în discursul de la 2/14 mai). G. Barițiu le-a formulat însă cel mai consecvent, mai complet și mai apropiat de forma în care au fost cuprinse în Petiția națională, fapt care demonstrează colaborarea și influența lui, între altele, și la acest punct al Petiției.

În esență, revendicările în materie de organizare politico-administrativă au urmărit în Transilvania un dublu scop : a) alcătuirea unei organizări statale de tip burghez în locul desuetei organizări feudale, și b) garantarea participării potrivit numărului — deci preponderente — a românilor la formarea și funcționarea organelor acesteia.

O ultimă trăsătură esențială deosebit de importantă a sistemului revendicărilor transilvănene studiate este cererea prin care se pretindea elaborarea unei noi constituții. Pe cenușa Aprobatelor și Compilatelor, revoluționarii români au socotit de primordială necesitate elaborarea unei noi constituții care, bazîndu-se pe principiile revoluționare de libertate, egalitate și frățietate, să dea țării o nouă organizare, adecvată timpului, constituție în care să fie reunite într-un ansamblu armonios toate revendicările cu caracter social și național ale națiunii și care să garanteze pe viitor dezvoltarea liberă a tuturor locuitorilor Transilvaniei.

Această revendicare nu a fost specifică revoluției transilvane; ea aparține revoluțiilor din acea epocă în general. Întocmirea unei constituții în care să fie reunite și consacrate principiile și formele fundamentale organizatorice ale statului modern burghez, a format unul din cele mai importante obiective ale revoluțiilor și mișcărilor revoluționare din anii 1848—1849 din țările române, un punct programatic comun acțiunilor revoluționare din toate provinciile. Ulterior Petiției naționale de la Blaj din 4/16 mai 1848, care înscrisese ca pe un deziderat fundamental al națiunii române din Transilvania, la punctul 15, redactarea unei constituții conforme principiilor timpului, în Țara Românească Proclamația de la Islaz din 9/21 iunie 1848 decreta — cum am văzut — în punctul 22 al recapitulății sale convocarea Adunării Generale Extraordinare Constituante datorare a redacta constituția țării pe baza hotărîrilor proclamate. Iar pentru

⁷⁵ Cf. și V. Chereșteșiu. *Intemeierea presei românești din Transilvania și activitatea publicistică a lui George Bariț pînă la izbucnirea revoluției din 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj”, VI (1963), p. 17—18.

Moldova am subliniat că, deși nici unul din programele revoluționare din primăvara și vara anului 1848 nu prevăzuse întocmirea unei constituții, acest deziderat general al revoluționarilor români pașoptiști a fost realizat prin elaborarea unui proiect complet de constituție de către Mihail Kogălniceanu⁷⁶, fapt din care rezultă că, chiar neformulat expres, acest deziderat a format și în Moldova un punct fundamental al ideologiei timpului, un scop al revoluției din acel an. Această împrejurare confirmă odată în plus adevărul constatării lui Lenin privind crearea regimurilor constituționale de către revoluțiile burgheze⁷⁷.

Prin cererea solemnă a întocmirii unei constituții pe baza principiilor fundamentale de drept proclamate și sprijinite în corpul Petiției naționale, revoluționarii români transilvăneni au arătat că ei socotesc ca o trăsătură caracteristică și principală a noului stat ce trebuia organizat conducerea acestuia în baza unei constituții axate pe cele trei principii de temelie ale revoluției antifeudale, crearea unui regim constituțional, cuprinderea într-o lege fundamentală conformă intereselor clasei dominante (cum urma să devină clasa burgheză) a normelor cu cea mai mare forță juridică, ce servesc să definească și să exprime în noul stat principiile esențiale și trăsăturile principale ale organizării statale, formarea și exercițiul „puterilor” statului, sistemul electoral, drepturile și datoriile cetățenilor. Prin aceasta ei au căutat să pună la baza modului de organizare și funcționare a viitorului mecanism statal principiul doctrinar modern al constituționalismului, ce implică o formă de guvernământ în care prerogativele aparatului de stat sînt definite printr-o lege superioară care asigură libertățile individuale determinînd și limitînd activitatea organelor de guvernământ ; au subliniat caracterul constituțional al noului stat, respingînd expres despotismul.

⁷⁶ Valeriu Șotropa, *Proiectul de constituție al lui Mihail Kogălniceanu din 1848*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, vol. X (1973), p. 229–245.

⁷⁷ V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 16, București, Edit. politică, 1963, p. 14.

REALIZAREA IDEILOR ȘI REVENDICĂRILOR

La capătul acestei expuneri — în cuprinsul căreia s-au examinat aspectele cele mai importante ale procesului de dezvoltare al vastei suite de manifestări ideologice care s-au produs în toate țările române în cursul perioadei destrămării și crizei feudalismului, a luptei de înlăturare a orînduirii feudale și a celei de punere a temeliiilor noii orînduiri — rămîne să urmărim în mod succint modul cum a avut loc realizarea multiplelor propuneri și revendicări.

Am arătat pe parcurs că rezolvarea unor cereri și postulate s-a efectuat chiar în decursul perioadei studiate, și că acest fapt a făcut ca, în actele și scrierile ulterioare rezolvării lor, acele cereri și postulate să nu mai apară — fiind lipsite de obiect —, ori să apară numai în măsura în care soluționarea lor nu corespunsese integral așteptărilor.

Astfel, în Transilvania, unele din revendicările de caracter social sau politic ale românilor își aflaseră un început de satisfacție prin reformele lui Iosif al II-lea, elaborate în parte ca urmare a răscoalei din 1784 — 1785 ; majoritatea revendicărilor rămăsese însă nesoluționată, ori nesatisfăcătoare și incomplet soluționată, iar revocarea reformelor — cu puține excepții — avea să ocaziona redeschiderea luptei relative atît la punctele nesoluționate, cît și la cele soluționate numai temporar sau imperfect.

În Țara Românească și Moldova, anumite reforme și cîteva măsuri pe plan internațional din perioada fanarioșilor dăduseră o satisfacție foarte parțială și ca atare nesatisfăcătoare dorințelor și aspirațiilor luptei duse de masele populare împotriva exploatării feudale și a dominației străine. În special în urma și ca o consecință a revoluției de la 1821, s-a dat îndeplinire unor deziderate de ordin național, fie imediat după revoluție (de exemplu, restabilirea domniilor pămîntene), fie curînd după aceasta, prin tratatul de la Adrianopol (de exemplu, restabilirea hotarului pe Dunăre). De asemenea, s-a dat satisfacție unor deziderate fundamentale cu caracter economic, prin convenția de la Akkerman (libertatea comerțului cu anumite condiții) ori prin tratatul de la Adrianopol (libertatea comerțului fără restricții, libertatea navigației pe Dunăre și Marea Neagră). Unele deziderate cu caracter organizatoric au fost satisfăcute prin Regulamentul organic (separarea puterilor prin constituirea unei adunări legislative — deși deocamdată imperfect reprezentativă — și prin desprinderea totală a justiției de administrație pe calea organizării unui sistem complet de instanțe speciale judecătorești, desființarea scutelnicilor și poslușnicilor, reorganizarea armatei naționale, introducerea autorității lucrului judecat, desființarea vămilor interne etc.), altele în cursul perioadei regulamentare (de exemplu, desființarea vămii dintre cele două Principate).

Evident, în urma acestor măsuri nu mai puteau avea loc cereri și propuneri care ar fi preconizat măsuri identice ; cel mult puteau avea loc cereri în sensul perfecționării măsurilor luate, atunci cînd acestea erau

imperfecte (cum era de pildă reglementarea separației puterilor ori organizarea Adunării Obștești, prevăzută prin Regulamentul organic).

Satisfacerea postulatelor rămăsese însă prea incompletă în raport cu numărul și complexitatea lor; mai mult, luarea măsurilor se efectua foarte greu și numai sub presiunea, fie a ascuțirii luptei ideologice, fie a unor evenimente externe, fie mai ales a ridicării maselor. În special acest ultim aspect a fost decisiv, având în vedere că „întreaga istorie a poporului român se înfățișează ca istoria unor neconținute lupte de clasă, a bătăliilor purtate de masele populare pentru libertate și dreptate socială, pentru apărarea ființei naționale și neatarnare, pentru progres și civilizație”, că „luptele maselor populare împotriva exploatării feudale au fost strîns împletite cu luptele împotriva dominației străine” și că destinul istoric al poporului român este „caracterizat prin luptă hotărîită, plină de sacrificii pentru libertate și unitate, pentru dreptul de a fi stăpîn în propria țară”¹, caracteristici care s-au afirmat puternic, în perioada studiată, în cursul marilor evenimente din 1784—1785, 1821 și 1848—1849. Pe de altă parte, problemele care se puneau și se cereau rezolvate deveneau pe zi ce trece tot mai numeroase și mai importante, cu cît se înainta pe calea înlăturării vechii orînduiri și a instalării orînduirii noi, impunînd nu măsuri sporadice în diferite sectoare, ci schimbarea radicală a organizării. De aceea, cu toată satisfacerea pînă la acea dată a unora din vechile deziderate, în 1848 s-a pus cu acuitate problema răsturnării totale a învechitei orînduiri feudale și a construirii unei orînduiri noi, moderne, pe fundamentul altor principii, a unui ansamblu de principii noi, care reunite și sistematizate constituiau un larg program revoluționar progresist. În 1848 era, astfel, formulat programul revoluției burghezo-democratice. Atunci și prin acest program s-au pus în ansamblu problemele fundamentale ale transformării radicale a societății de pe teritoriul țării noastre. Cînd examinăm problema realizării finale și integrale a programelor studiate în capitolele precedente, ne referim deci, în ultimă analiză, la realizarea programului revoluției burghezo-democratice de la 1848, care le înmănușea selectiv, le completa cu noi postulate radicale și le depășea prin fond și formă pe toate cele precedente. „Revoluția burghezo-democratică de la 1848 a constituit un moment crucial în trecerea României de la feudalism la capitalism, a dat un puternic impuls creșterii conștiinței de sine a poporului român, a exprimat hotărîrea moldovenilor, muntenilor și transilvănenilor de a sfărîma vechile relații feudale, de a deschide calea noii orînduiri, de a făuri unitatea națională în cadrul frontierelor unuia și aceluiași stat, de a înainta neabătut pe drumul progresului și democrației”².

Realizarea completă a aceluia program nu a avut loc deodată, nici în timp, nici în spațiu; ea nu s-a desfășurat în mod identic, nici concomitent, în cele trei țări de pe versantele Carpaților. Această realizare a fost ea însăși un proces complex și a impus o luptă susținută și consecventă, la care au participat pe rînd sau concomitent diferite clase sociale. Începută parțial la 1848, ea s-a efectuat în etape. Programul unitar revoluționar de la 1848 și-a dovedit eficiența și necesitatea istorică atît în timpul desfășurării revoluției, cînd a determinat luarea unor măsuri revoluționare de transformări sociale și organizatorice, cît și în perioada care a urmat, cînd

¹ Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, Edit. politică, București, 1975, p. 29.

² *Ibidem*, p. 32.

realizarea lui integrală s-a impus ca o necesitate istorică. „Ideile revoluției de la 1848 au continuat să se dezvolte, noile clase sociale, masele populare trăgînd învățămintele necesare pentru lupta lor ulterioară”³.

Revoluțiile din țările române fuseseră temporar înfrînte în 1848 — 1849 de către forțele armate ale celor trei imperii feudale reacționare inconjurătoare: habsburgic, țarist și otoman. „Slaba dezvoltare a noilor forțe sociale, lipsa lor de fermitate și consecvență politică”, precum și „intervenția armată a imperiilor străine chemate de reacțiunea feudală din țările românești” au dus la „înfrîngerea vremelnică a revoluției”⁴. Manifestarea ideilor, adînc ancorate în conștiința conducătorilor revoluției și a maselor, fusese însă atît de hotărîtă și de limpede, ridicarea la luptă a maselor fusese atît de puternică și organizată, încît deși înfrîntă, revoluția dăduse o lovitură hotărîtoare și irezistibilă orînduirii feudale, a cărei criză intră în faza finală, urmînd să se treacă, în etape succesive și scurte, la instaurarea, inițial incompletă, dar treptat completată, a noii orînduiri. Lupta claselor sociale lipsite pînă atunci de drepturi social-economice și politice corespunzătoare, și în special lupta maselor populare pentru eliberarea socială și națională fusese stimulată prin revoluție într-un grad atît de înalt, încît devenise un proces irezistibil și ireversibil. De aceea, continuarea ei în anii următori revoluției, prin propaganda revoluționarilor emigrați și prin mișcările de forme variate din interior, trebuie considerată ca o continuare a luptei revoluționare, în scopul biruinței finale a ideilor revoluției. Măsurile reacționare temporare luate pe plan intern nu au izbutit să frîneze această realizare.

Efecte imediate în domeniul social-economic a avut revoluția din Transilvania. Aici s-a ajuns încă din timpul revoluției la schimbări fundamentale durabile în acest domeniu. Aservirea a fost abolită, raporturile feudale existente între țărani iobagi și moșieri (marii proprietari nobili) au fost desființate, foștii iobagi au devenit proprietari ai terenurilor „urbariale”, au trecut în cadrul țărănimii libere. Ajungînd proprietari liberi, foștii iobagi au fost eliberați și de prestarea sarcinilor feudale (robote, dijme) la care fuseseră obligați pînă atunci în schimbul folosinței pămînturilor urbariale, și au lărgit considerabil pătura țărănimii libere de diferite naționalități (români, maghiari, sași) din Transilvania. Au rămas însă intacte terenurile „alodiale”, „domnești” (rezerva seniorială), iar situația jelerilor a rămas nereglementată pînă la elaborarea patentelor din 1853 și 1854, care, pe lîngă că au consacrat trecerea terenurilor urbariale în proprietatea foștilor iobagi, au permis jelerilor alodiali răscumpărarea servituților personale. Prin aceleași patente s-a acordat iobagilor deveniți proprietari liberi, dreptul la proprietatea individuală asupra unor suprafețe de pășune și pădure, proporționale cu terenul arabil cu care fuseseră împroprietăriți. Bineînțeles că aplicarea practică a dispozițiilor acestor acte normative s-a lovit de mari greutăți, provenite din obstrucția moșierilor deposedați și din împotrivirea țărănimii la procedeele inechitabile de segregare și de comasare a terenurilor. Legile revoluționare și patentele menționate au reușit însă să facă un important pas pe drumul lichidării relațiilor feudale în agricultura Transilvaniei, deși, nelichidînd total proprietatea

³ *Ibidem*, p. 33.

⁴ *Ibidem*, p. 32—33.

moșierească⁵, au lăsat deschis, în alte forme, antagonismul dintre țărani și moșieri. În consecință, lichidarea completă a rămășițelor relațiilor feudale din agricultura Transilvaniei va avea loc numai mai târziu, concomitent cu aceea din cadrul întregii Români.

Revoluția din 1848 — 1849 a mai avut urmări imediate și în constituția politică a Transilvaniei, prin desființarea situației de „tolerată” pentru națiunea majoritară, prin abolirea vechii instituții feudale a celor trei „națiuni recepte”, prin suprimarea privilegiului ocupării funcțiilor publice superioare deținut pînă atunci de nobilimea ungară și patriciatul săsesc; ca urmare nobilimea și burghezia română au fost ridicate, legal, pe o treaptă de egalitate cu restul nobilimii și burgheziei din Transilvania.

În Moldova și Țara Românească, etapele cele mai importante în înfăptuirea ideilor revoluției au avut loc — în urma înăbușirii imediate în prima provincie și a înfrîngerii vremelnice, după unele începuturi de realizări în acest sens, a revoluției din cea de-a doua provincie — în perioada imediat precedentă domniei lui Cuza și în timpul acestei domnii, ca urmare a luptei perseverente timp de peste un deceniu a forțelor progresiste din interior și exterior. În perioada succedentă a lui Cuza, cucerirea independenței a încheiat o altă etapă a înfăptuirii programului, în cursul căreia a avut loc consolidarea orînduirii capitaliste și obținerea independenței statului român întemeiat în epoca lui Cuza prin unirea celor două principate.

În decursul perioadei ulterioare revoluției, gradul înalt al ascensiunii și consolidării capitalismului impunea grabnic abolirea privilegiilor feudale, formarea pieței interne unice, unirea și independența statului. În perioada 1848 — 1866, capitalismul devine modul de producție dominant. Totuși, înfrîngerea revoluției și păstrarea resturilor de relații feudale în agricultură, chiar și după reforma agrară a lui Cuza, au avut ca efect un regim politic, nu cu caracter pur burghez, ci cu unul mixt, burghezo-moșieresc.

Ceea ce formează caracteristica esențială în lupta de înfăptuire a programului revoluției burghezo-democratice, din toate etapele ei, este participarea hotărîtoare a maselor la această luptă. Acțiunea maselor populare a avut un rol determinant în toate etapele principale ale înfăptuirii acelui program, a înlesnit sau impus realizarea punctelor lui fundamentale. În timpul revoluției, masele populare au constituit forța principală a acesteia. „Marile întruniri politice și manifestările de masă din Moldova, cucerirea, pentru un timp, de către revoluționari în Muntenia a puterii de stat și apărarea de către masele populare a guvernului revoluționar împotriva reacțiunii, luptele armate desfășurate de către revoluționarii din Transilvania ilustrau gradul înalt de radicalizare a maselor, uriașa forță politică pe care o reprezentau acestea, capacitatea lor de a-și impune voința și de a determina cursul evenimentelor istorice”⁶. După revoluție, atît unirea Moldovei cu Țara Românească și apoi independența și desăvîrșirea unirii, cît și transformările interne hotărîtoare care au dus în cele din urmă

⁵ Despre faptul că actele normative adoptate în 1848 și 1853—54 au format doar primii pași, însă deosebit de însemnați, primele etape importante (de importanță decisivă, s-ar putea spune) în procesul de lichidare a relațiilor feudale din Transilvania — care a fost un proces de durată, realizat în etape —, vezi Iosif Kovács, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Edit. Dacia, Cluj, 1973; cf. și Maria Totu, *Patentele imperiale din 2 martie 1853 și 21 iunie 1845 privind reglementarea raporturilor agrare în Banat și Transilvania*, în „Studii și articole de istorie”, XXVII—XXVIII, 1974, p. 155—162.

⁶ *Programul Partidului Comunist Român...*, p. 33.

la lichidarea totală a rămășițelor feudale, s-au efectuat cu contribuția decisivă a maselor.

Un rol în înlăptuirea dorințelor și idealurilor poporului au jucat și personalitățile istorice care, înțelegând și sprijinind aspirațiile maselor, au contribuit conștient prin acțiunile lor politice și ideologice la realizarea acestora, cum au fost în perioada dată Alexandru Cuza, Mihail Kogălniceanu și mulți alții.

Un alt factor care a exercitat influență în procesul realizării dezideratelor revoluției au fost evenimentele istorice interne sau externe, care au creat în unele cazuri ocazii ce ofereau ori ușurau posibilitățile de realizare pentru unele puncte programatice. Printre acele evenimente se pot menționa, în cursul perioadei care ne preocupă, războiul Crimeii, războiul din 1877, lupta proletariatului rus din 1905, primul război mondial, Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, mișcările revoluționare din Ungaria, Germania, China, Turcia, eliberarea României de sub jugul fascist în urma celui de-al doilea război mondial. Este ușor de sesizat aportul acestor evenimente la înlesnirea unor idei fundamentale ca : unirea, independența, reducerea treptată și în cele din urmă abolirea ultimelor rămășițe ale relațiilor feudale.

Considerăm, de asemenea, necesar să subliniem caracterul *continuu* al acestei lupte. Existența unei suite de date de vîrf, de pildă 1859, 1864, 1877, 1918, 1944, 1945 nu denotă discontinuități intermediare în lupta de realizare și apoi de depășire a programului, ci numai caracterul de momente cruciale, de faze decisive ale acțiunii, al acestor date.

Într-adevăr, dacă ne apropiem de cele două momente de bază, unul de ordin politic, celălalt de ordin social-economic, din epoca lui Cuza : Unirea Principatelor (1859) și reforma agrară (1864), constatăm că aceste înlăptuiri ale unor deziderate de importanță capitală ale revoluției din 1848 au o perioadă de pregătire, exteriorizată prin continue acțiuni și lupte politico-ideologice în răstimpul dintre revoluție și realizarea lor.

Lupta revoluționară în țară și în emigrație a continuat printr-o intensă activitate între 1848 și 1853. La Paris apar în 1850—1851 revistele de propagandă revoluționară „România viitoare”, „Junimea română”, „Republica română”, în coloanele cărora revoluționarii exilați susțin cu înflăcărare programul revoluției; tot acolo, revoluționarii munteni și moldoveni refac în 1851 „Comitetul revoluționar de la 1848”, care luptă pentru realizarea principiilor burghezo-democratice și unirii. În țară se menține o continuă stare de efervescență revoluționară a țărănimii.

Războiul din 1853—1855 are drept consecință punerea din nou la ordinea zilei a problemei reorganizării Principatelor române. Se intensifică activitatea propagandistică a exilaților. Se intensifică, de asemenea, activitatea ideologică din țară, prin redactarea unor periodice favorabile unirii și altor idei progresiste : „Steaua Dunării”, „România literară”, „Patria”, „Jurnalul Craiovei” și altele. Congresul de la Paris din 1856 pune în dezbatere între altele și chestiunea română. Unirea devine problema centrală, ținta primordială a luptei poporului nostru ; mișcarea unionistă cîștigă o tot mai mare amploare. Populația țărilor române folosește prilejul oferit de reunirea Adunărilor (Divanurilor) ad-hoc în 1857 spre a vota pentru unire și pentru împlinirea altor deziderate fundamentale ale poporului nostru (autonomie, neutralitate, guvern reprezentativ și constituțional etc.). În baza propunerilor formulate în aceste adunări, este elaborată Convenția de la Paris, care include o serie din punctele principale ale programelor anterioare ale revoluționarilor români. Da :

fund că, deși formulată de o conferință internațională, Convenția reproducea o mare parte din cererile revoluției românești, ea poate fi considerată ca un pas înainte în rezolvarea programului revoluționar burghezodemocratic autohton (așa cum Instrucțiunile de la Varșovia din 1829, intrunind în mare măsură cererile formulate în memoriile anterioare ale luptătorilor ideologi români, reprezentaseră o expresie a punctelor de vedere ale acestora, nu o operă străină).

Astfel, Convenția din 1858, dându-le consacrare printr-un act fundamental, realiza din programul revoluției burghezo-democratice românești o suită de cereri privind : autonomia internă a Principatelor, garantarea libertății individuale, desființarea tuturor privilegiilor, scutiilor și monopolurilor de clasă, egalitatea tuturor înaintea legilor și în privința contribuțiilor și a ocupării funcțiilor publice, garantarea proprietății individuale, prevederea responsabilității ministeriale și a procedurii judecării miniștrilor. În ce privește drepturile politice, se lua o măsură incompletă, prin recunoașterea lor numai în favoarea cetățenilor de orice rit creștin, dar se prevedea posibilitatea extinderii exercițiului acestor drepturi și în favoarea membrilor altor culte, pe cale legislativă. Deși unirea Principatelor nu era consacrată în forma propusă de Divanurile ad-hoc, se luau noi măsuri în favoarea realizării treptate a ei, prin instituirea unei Comisii Centrale cu atribuția pregătirii legilor de interes comun ambelor Principate și prin dispoziția întocmirii unei legi comune care să organizeze identic oștile celor două Principate „spre a putea la trebuință să se unească și să formeze o singură armie” (art. 42). Se desăvârșea separarea puterilor, începută de Regulamentele organice, vorbindu-se expres de „puterea executivă”, „puterea legiuitoare” și „puterea judecătorească”, cărora li se fixau precis atribuțiile. Se prevedea „aplicarea progresivă a principiului inamovibilității” magistraților (art. 7). De o excepțională importanță era preluarea din programele revoluționare a problemei raporturilor feudale dintre moșieri și clăcași și impunerea rezolvării ei în favoarea țărănimii, adică în sensul cerut de acele programe, prin înscrierea în art. 46 a prevederii imperative : „se va proceda fără întârziere la revizia legiurii care regulează raporturile proprietarilor pământului cu cultivatorii, având în vedere îmbunătățirea stării țăranilor”, prevedere care, deși lipsită de precizarea concretă a modalităților „îmbunătățirii”, a format baza juridică a reformei agrare a lui Cuza. Prin aceste prevederi, inspirate din moțiunile Divanurilor ad-hoc și din programele revoluționare românești, Convenția din 1858 a însemnat un pas înainte în realizarea programului pașoptist.

Prin realizarea Unirii Principatelor la 1859 și consacrarea ei administrativă la 1862, poporul nostru reușea să ajungă la împlinirea unui dezerat politic fundamental din programul revoluției de la 1848 : formarea statului național român. Se desfășura acum prima etapă a acestui proces, care avea să fie desăvârșit după șase decenii prin înfăptuirea statului național român unitar. Întreg procesul de formare a statului național a reprezentat pentru dezvoltarea societății de pe teritoriul României un act progresist de o covârșitoare însemnătate, care a asigurat acestei societăți posibilități majore de înaintare pe calea progresului social-economic. Se deschideau prin acest act posibilități optime pentru dezvoltarea relațiilor de producție și înfăptuirea reformelor prin mijlocirea cărora trebuiau să se traducă în viață anumite puncte fundamentale ale programelor studiate, posibilități optime pentru apariția unor noi necesități și programesocial-politice, mai avansate. Înfăptuirea din 1859 „a marcat intrarea țării

noastre în noua etapă a evoluției ei capitaliste, a ridicat pe o treaptă superioară lupta de eliberare națională, mișcarea revoluționară a maselor muncitoare pentru drepturi și libertăți sociale”⁷. Lupta pentru înlăturarea reformelor, în cursul căreia s-au afirmat ca personalități progresiste Cuza, Kogălniceanu și alții, era astfel postulată de stadiul de dezvoltare social-economică a României și a fost, cum am subliniat, puternic sprijinită de mase, ale căror aspirații de eliberare socială erau indisolubil legate de această luptă.

După rezolvarea problemei fundamentale a realizării statului național, trebuia să se treacă, așadar, grabnic la realizarea unei suite de reforme social-economice și politico-administrative. Problema centrală a luptei între trecut și viitor, între societatea veche și cea nouă, era cea a desființării clăcii, vestigiu al feudalismului, și a împrumțării țăranilor clăcași. Lupta depusă pentru realizarea acestei probleme a dus, după înfringerea a numeroase adversități și greutăți, la adoptarea legii rurale din 1864, care înlătură reforma agrară, deziderat fundamental al revoluției burghezo-democratice. Eliberând pe țăranii clăcași de diversele sarcini feudale și desființând monopolurile feudale cu plata unei despăgubiri către moșieri, legea dispunea totodată împrumțarea pe pământurile „legiuite”, convenite potrivit numărului vitelor posedate. Această reformă, ca și cea care avusese loc în Transilvania cu circa un deceniu și jumătate mai înainte, nu desființa total, ci doar reducea într-o măsură, marea proprietate agrară a moșierilor, cărora le rămânea cel puțin o treime din suprafața moșiilor și întreaga suprafață a pădurilor. Se perpetua deci și aici contradicția dintre clasa țărănească și moșierime, care avea să fie rezolvată mai târziu, beneficiind numai în 1945 de rezolvarea finală, efectuată prin desființarea integrală a proprietății moșierești și a ultimelor vestigii de exploatare semifeudală. Dar cu tot caracterul ei limitat reforma agrară din 1864 a fost un act de o deosebită importanță, prin faptul că, desființând servituțile feudale și creînd o pătură de țărani proprietari, a contribuit la transformarea economiei agrare a României și a înlesnit dezvoltarea capitalismului prin crearea unei pături nevoite să-și vîndă forța de muncă, prin creșterea acumulării capitalurilor moșierimii ca urmare a primirii de despăgubiri și prin favorizarea dezvoltării formelor de producție capitalistă în gospodăriile rămase moșierilor.

Tot în timpul domniei lui Cuza s-a realizat secularizarea averilor mănăstirești, reformă cerută în mod repetat de programele și proiectele din timpul și dinaintea revoluției. Și aceasta a fost o măsură antifeudală de o deosebită importanță, prin care se trecea în patrimoniul statului o mare parte din suprafața teritoriului țării, deținută pînă atunci de un puțin numeros strat social feudal clerical.

Prin promulgarea Codului civil se ajungea tot atunci la consolidarea — postulată de programele studiate — a instituției de bază a noii orînduiri social-economice, proprietatea privată burgheză, prin care fapt se înlesnea producția capitalistă, dezvoltarea noilor relații. O întregă serie de acte normative din același timp, privind diferite ramuri ale administrației statului, introduceau numeroase instituții noi, cerute de programele și proiectele revoluționare (statutul, diversele coduri, legile privind organizarea administrativă, judecătorească, a învățămîntului, a armatei, constituția din 1866 etc.).

⁷ *Ibidem.*

În perioada dintre Unirea Principatelor și formarea statului național unitar la 1918, „unul din procesele sociale cele mai importante care marchează evoluția societății românești... este dezvoltarea și intrarea fermă în arena vieții politice a tinerei clase a proletariatului industrial — clasa cea mai înaintată a țării. Proletariatul devine tot mai mult purtătorul idealurilor celor mai revoluționare ale maselor populare, exponentul aspirațiilor vitale ale întregului popor muncitor spre dezvoltarea patriei pe calea progresului, spre o viață liberă și demnă, spre făurirea unității naționale și cucerirea independenței de stat”⁸. În aceeași perioadă se remarcă, simultan și paralel cu dezvoltarea industrială a țării, creșterea rolului social și politic al clasei burgheze, „care acționa pentru desfășurarea largă a activităților economice și comerciale și, implicit, pentru unele reforme democratice ce corespundeau cerințelor obiective ale dezvoltării societății noastre. Interesele de clasă făceau însă burghezia să intensifice exploatarea maselor și totodată să pactizeze pe plan politic cu moșierimea”⁹.

Un important pas înainte în înfăptuirea programului revoluționar și a idealurilor proletariatului a constituit cucerirea prin jertfele întregului popor în cursul războiului din 1877—1878 a independenței statului național român. Prin acest act crucial s-a înlesnit dezvoltarea social-economică a României, creîndu-se diverselor ramuri ale economiei țării și în special industriei posibilități sporite de amplificare și diversificare. „Rezultat al luptei eroice a armatei române împotriva Imperiului otoman, al voinței ferme de libertate și neatîrnare a poporului nostru, care și-a dovedit încă o dată marea capacitate de luptă — dobîndirea independenței naționale a dat un nou și puternic imbold dezvoltării economice și sociale a țării, a exercitat o profundă înriurire asupra întregii evoluții istorice a României pe drumul progresului social, a permis afirmarea tot mai viguroasă a poporului nostru ca națiune de sine stătătoare”¹⁰.

După o jumătate de veac, la sfîrșitul primului război mondial, prin lupta poporului din toate provinciile țării, ajungea la înfăptuire postulatul întregului popor, cuprins în cele mai avansate programe studiate : formarea statului național unitar prin reunirea tuturor provinciilor românești. Acest act istoric de însemnătate decisivă în istoria României : formarea statului național, deziderat istoric vital, a fost dus la împlinire prin lupta maselor largi populare, a fost operă a întregii națiuni. „Legitățile dezvoltării istorice impuneau cu stringență încheierea procesului de formare a statelor naționale aflate sub dominația marilor imperii din Europa. În mișcarea popoarelor europene pentru autodeterminare națională și scuturarea dominației străine se încadrează și lupta maselor populare din România și din celelalte teritorii românești aflate sub dominație străină, pentru formarea statului național român-unitar. Realizarea acestui deziderat istoric vital a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și pături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni. Istoria demonstrează că formarea statului național unitar român nu a fost rezultatul unui eveniment întâmplător, de conjunctură, al înțelegerilor intervenite la masa tratativilor ; tratatul de pace n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta maselor populare. Unirea Transilvaniei cu România a constituit înfăptuirea firească a

⁸ *Ibidem*, p. 32.

⁹ *Ibidem*,

¹⁰ *Ibidem*, p. 34.

năzuinței seculare de unitate a poporului nostru, a visului pentru care au luptat și s-au jertfit nenumărate generații de înaintași, împlinirea unei necesități obiective a însăși dezvoltării istorice”¹¹.

Prin acest eveniment se încheia procesul de formare a statului național unitar și se deschidea posibilitatea realizării globale a ideilor progresiste cuprinse în programele studiate, precum și a ideilor cuprinse în noile programe, elaborate în cadrul luptelor ideologice din ce în ce mai ample și mai complexe din perioada contemporană.

Sfârșitul întiiului război mondial și formarea statului național unitar marchează pentru România intrarea într-o etapă nouă a dezvoltării sale istorice, datorită faptului că „în fața mișcării revoluționare a maselor populare se pun sarcini noi, legate de transformarea democratică a societății românești”¹². Prăbușirea imperiilor înconjurătoare, intensificarea luptelor de clasă și a mișcărilor revoluționare în cele mai multe țări, stimulează luptele de eliberare socială și națională. „Profundele mutații săvârșite în configurația geografică, politică și socială a lumii după primul război mondial au determinat un nou și puternic avânt al dezvoltării forțelor de producție pe plan internațional, un mare pas înainte în cunoașterea științifică, în progresul tehnicii, în viața culturală a popoarelor... S-au produs puternice schimbări în structura societății, în raporturile forțelor sociale, a început să se afirme cu tot mai multă vigoare proletariatul — clasa cea mai revoluționară a societății —, s-a produs o amplă radicalizare a maselor largi populare”, în care context general „au loc și în țara noastră schimbări profunde în dezvoltarea economică și socială, se naște o vie efervescentă politică, în centrul căreia un rol tot mai important joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății”¹³.

Cu toate că, sub presiunea mișcărilor și revendicărilor muncitorimii și țărănimii, s-au făcut în perioada de după primul război mondial unii pași înainte în direcția adoptării unor reforme și măsuri, în majoritatea cazurilor formale, în favoarea maselor muncitoare, nici în perioada dintre cele două războaie mondiale și nici în timpul celui de-al doilea război mondial nu a fost și nici nu putea fi — în condițiile date — realizat un program democratic consecvent. Deși votul pe colegii a fost înlocuit prin votul universal, deși s-a votat sub presiunea evenimentelor din timpul primului război mondial o nouă reformă agrară, deși s-au adus la 1923 unele modificări constituției de la 1866 spre a o pune de acord cu situația consecutivă războiului, aceste măsuri au rămas cu caracter incomplet. Pe de o parte, importante categorii ale populației nu luau parte la vot (femeile, militarii, magistrații, tinerii între 18 și 21 de ani); pe de altă parte, nici reforma agrară din 1921 nu a fost completă, nu a desființat total marea proprietate și categoria socială a moșierimii, nu a eliberat țărănimea integral de exploatare. Iar constituția din 1923 nu a schimbat, cu toate modificările de amănunt, caracterul general al statului, tipul și forma de stat, care au rămas aceleași ca sub imperiul constituției din 1866.

Totuși, deși de caracter trunchiat, aceste reforme au însemnat un pas mai departe pe calea înfăptuirii ideilor studiate. Fără a se ajunge la un caracter realmente universal al votului, care să exprime voința întregii populații, numărul votanților a sporit în mod apreciabil față de

¹¹ *Ibidem*, p. 37--38.

¹² *Ibidem*, p. 38.

¹³ *Ibidem*, p. 38--39.

cel al votanților pe bază de cens, din perioada anterioară unirii, reușind să pătrundă în Parlament aleși care reprezentau ideile unui număr mai mare de alegători decât înainte. Reforma agrară din 1921, deși n-a desființat proprietatea moșierească, i-a dat o lovitură mai puternică decât cea din 1864, contribuind mai decisiv decât aceea la dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură și reușind să ducă la împroprietărirea unui număr mai mare de țărani decât atunci (de data aceasta trecînd în proprietatea țăranilor peste 6 milioane hectare de pămînt, față de 1 766 000 hectare intrate în proprietatea lor la 1864). Au mai rămas însă mari suprafețe de pămînt în proprietatea moșierilor, iar exploatarea țăranimii sărace de către moșierime și de către țăranimea chiabură a continuat în diferite forme.

Favorizînd dezvoltarea orînduirii sociale din acel timp prin promovarea elementelor capitaliste în viața social-economică și politică, noua lovitură dată rămășițelor relațiilor feudale n-a izbutit să ducă însă, nici ea, la nivelul unora din dezideratele programelor revoluționare analizate (de pildă, alegerea domnului din toate stările societății, preconizată de Proclamația de la Islaz). Dar, prin dispozițiile lor, constituțiile din 1866 și 1923 au ajutat pe de o parte bazei lor social-economice să capete formă și să se consolideze și au contribuit la îndeplinirea funcțiilor fundamentale ale statului burghez. Dezvoltarea forțelor de producție asigurată prin prevederile acestor constituții a avut, pe de altă parte, și rezultatul de a înlesni dezvoltarea proletariatului, care, crescînd numeric și dezvoltîndu-i-se conștiința de clasă în acest răstimp, uzînd de unele libertăți înscrise în constituții — cu tot caracterul lor trunchiat și negarantat, iar uneori limitat prin prevederile unor legi ordinare — a reușit ca prin luptă eroică și perseverentă, în pofida opunerii și persecuțiilor exercitate de clasa dominantă, să se organizeze, alcătuiind organizații profesionale și politice: asociații, cercuri și cluburi muncitorești, syndicate și partide. Astfel, s-a întemeiat la 1893, pe baza principiilor socialismului științific, Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România, care „a ridicat pe o treaptă superioară lupta clasei muncitoare, a sporit rolul ei în întreaga dezvoltare social-economică a țării”¹⁴. Acest fapt a ajutat proletariatul să-și dezvolte și clarifice treptat ideologia, ideologia nouă, socialistă, care avea să învingă în perioada de după al doilea război mondial, luînd locul vechii ideologii.

De primordială importanță a fost în această perioadă mai ales crearea Partidului Comunist Român, în 1921, care a desfășurat o luptă revoluționară neîntreruptă și consecventă contra regimului burghezo-moșieresc, a fascismului, în favoarea cauzei democrației și păcii. „Crearea Partidului Comunist Român pe baza ideologiei marxist-leniniste a marcat o etapă nouă, superioară, atît pe plan politic și ideologic, cît și organizatoric în mișcarea revoluționară din România, în dezvoltarea detașamentului de avangardă al clasei muncitoare, a dat un nou și puternic avînt luptelor politice și sociale desfășurate de masele largi populare din țara noastră”¹⁵.

Înfăptuirea insurecției naționale armate, antifasciste și antiimperiale din august 1944 a însemnat un act istoric de importanță hotărîtoare în istoria României, un moment decisiv în dezvoltarea patriei noastre pe un nou făgaș, marcînd trecerea la înfăptuirea unor transformări sociale

¹⁴ *Ibidem*, p. 35.

¹⁵ *Ibidem*, p. 40.

și politice profunde. Începe etapa luptei pentru instaurarea și consolidarea puterii revoluționar-democratice, inaugurându-se „epoca unor profunde transformări revoluționare, democratice în societatea românească, a cuceririi puterii de către clasa muncitoare, în alianță cu țărăimea și masele largi populare. Epoca ce a urmat a marcat începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară”¹⁶. Perioada dintre 23 August 1944 și sfîrșitul anului 1947 marchează înfăptuirea revoluției popular-democratice și „se caracterizează prin mari lupte revoluționare care au dus la realizarea unor profunde transformări sociale” și la „un șir de reforme economice și sociale în favoarea maselor populare”¹⁷.

Prin legile elaborate în anii 1945—1947 s-au realizat reforme cu caracter democratic-revoluționar. Astfel, s-a înfăptuit pentru întâia oară în țara noastră votul cu adevărat universal, extinzîndu-se dreptul de vot și asupra femeilor, militarilor, magistraților și tinerilor între 18—21 ani. Prin reforma agrară din 1945, moșierimea a fost lichidată ca clasă și ca urmare s-au desființat și formele de exploatare feudală care mai persistaseră. Aceste aspecte fundamentale, aceste reforme structurale reliefează caracterul democratic al statului, ale cărui organe alese deveneau organe reprezentative ale voinței întregului popor și în cadrul căruia ultimele rămășițe ale feudalismului erau total desființate.

¹⁶ *Ibidem*, p. 52.

¹⁷ *Ibidem*, p. 54—55.

Dezvoltarea ideologiei politico-juridice din toate provinciile istorice românești în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea constituie un important fragment din procesul întregii dezvoltări a societății românești din acea vreme, și totodată un mare capitol din lupta înaintașilor pentru progres social și libertate națională. Studiul ei reliefează permanența acestei lupte și continuitatea în acest domeniu a eforturilor generațiilor care s-au succedat.

În esență, prin revendicările cu caracter social-economic, național-politic și juridico-organizatoric din această perioadă s-a urmărit înlăturarea diferitelor restricții care în orînduirea feudală încătușau libera activitate și dezvoltare, pe diferite planuri, a personalității umane; s-a preconizat abolirea diferitelor privilegii feudale care creau inegalități între indivizi, favorizînd pe unii și împiedicînd dezvoltarea altora; s-a urmărit, cu atît mai accentuat și sistematizat cu cît ne apropiem de sfîrșitul perioadei, proclamarea și respectarea „drepturilor naturale” ale omului, care constituie temelia întregii construcții ideologice. Totodată, s-a urmărit crearea unui stat național, unitar, independent, al românilor, care să constituie cadrul optim al dezvoltării poporului român. Ideologia care a inspirat și călăuzit activitatea revoluționarilor de la 1848—1849 și pe cei mai mulți dintre predecesorii lor a fost în linii mari aceea a noilor curente social-politice, cuprinse în teoria dreptului natural, în curentul larg al iluminismului, în cel al liberalismului, al socialismului și în democratismul revoluționar, privind libertatea și egalitatea oamenilor și suveranitatea poporului, teorii și curente receptate cu entuziasm de noile generații de intelectuali formate sub influența acestor curente, care au fost supuse însă unei interpretări proprii, originale. Originalitatea acestei interpretări a fost determinată de particularitățile situației social-economice și politice din țările noastre, care prezentau caractere și aspecte proprii, diferite de cele din țările apusene în care forțele revoluționare reușiseră deja să răstoarne vechea orînduire și să realizeze cele mai multe din revendicările de ordin social-economic și național adecvate noii orînduiri. Aplicarea lor a fost urmărită printr-o afirmare viguroasă în cursul unor mișcări revoluționare tot mai ample și mai bine organizate, care au reușit în cele din urmă să determine înlocuirea orînduirii feudale cu cea imediat superioară pe scara dezvoltării istorice.

În concluzie, dezvoltarea ideologică analizată reprezintă un lung proces istoric, izvorît din condițiile social-economice și politice ale locului și timpului, paralel și inerent întregii dezvoltări a societății de pe teritoriul României în perioada studiată. Pornind de la începuturi de proporții reduse, dar prin aceasta nu lipsite de importanță și de consecințe pentru dezvoltarea următoare, el reprezintă un proces în neînteruptă dezvoltare, adăugire, modificare și creștere, în neîncetată perfecționare, și este opera mai multor generații care s-au succedat, începută și dusă la capăt în curs

de veacuri, prin eforturile și luptele succesive purtate pentru atingerea țelului urmărit cu ardoare de mase și de cei mai buni fii ai patriei, dintre care atîția s-au jertfit în lupta pentru realizarea ideilor de dreptate, libertate și echitate socială și de independență națională. La vasta activitate combativă de pretindere stăruitoare și realizare consecventă a drepturilor omului, cetățeanului și națiunii, urmărită în paginile precedente, au trebuit să-și consacre forțele mulți oameni și să se jertfească multe vieți, într-o luptă colectivă seculară pentru progres, pentru mersul neconținut ascendent al societății noastre. Torța progresului a trecut din mîinile unei generații în mîinile generațiilor următoare, într-o impresionantă continuitate de preocupări și de eforturi, fără ca să existe nici un hiatus, nici un vacuum istoric, adică fără ca să existe vreo generație ne-participantă la sprijinirea militantă și realizarea procesului istoric, care, după sfîrșitul perioadei studiate, a continuat să se dezvolte pe trepte superioare pînă în prezent și va continua fără oprire în viitor.

LES PROJETS DE CONSTITUTION, LES PROGRAMMES DE RÉFORMES ET LES PÉTITIONS DE DROITS DANS LES PAYS ROUMAINS AU XVIIIe SIÈCLE ET DANS LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

Résumé

Le développement de l'idéologie politique-juridique dans les provinces historiques roumaines jusqu'à la moitié du XIXe siècle constitue un important fragment du processus de développement de la société roumaine et en même temps un grand chapitre de la lutte des ancêtres pour le progrès social et pour la liberté nationale. Son étude révèle la permanence de cette lutte et la continuité des efforts de plusieurs générations dans ce domaine.

Cette monographie historico-juridique étudie l'ensemble des actes qui mettent en évidence l'idéologie socio-politique dans tous les pays roumains au XVIIIe et dans la première moitié du XIXe siècle, actes qui contiennent des requêtes ou des propositions pour la modification de la structure sociale ou pour la modification de l'organisation de l'Etat conformément à la nouvelle idéologie, appartenant aux classes sociales en ascension, pour correspondre à la base économique en continuel développement, ou bien qui sollicitent la modification partielle ou totale des relations externes des pays roumains, pour assurer leur libre développement, sans immixtions extérieures.

Les actes qui contiennent des revendications politiques et sociales, élaborés entre 1716—1849 dans les Principautés Danubiennes et entre 1697—1849 en Transylvanie, sont étudiés en connexion avec le développement socio-économique et politique, en établissant leurs causes et leurs effets dans la marche de ce développement.

« L'Introduction » met en évidence l'importance et la signification des actes idéologiques de la période d'un siècle et demi étudiée, comme aspect intégrant et inséparable de l'entière histoire nationale, et trace les jalons de l'ouvrage.

Dans le premier chapitre, on présente la situation socio-économique et politique des pays roumains pendant cette période, en analysant l'état du développement de la base et les traits essentiels de leur superstructure, ainsi que leurs rapports avec les formations politiques environnantes.

On souligne l'identité, en lignes générales, de la situation des trois pays roumains, due à la similitude de leur structure ethnique, socio-économique et politique, qui a déterminé un appréciable synchronisme dans l'apparition et dans le développement des phénomènes de la base et de la superstructure, et à la fois l'existence de quelques particularités dans les différentes provinces historiques, qui n'ont pas altéré le caractère unitaire des lignes fondamentales du développement. Pour l'intégration des actes étudiés dans le contexte des autres phénomènes socio-histori-

ques contemporains, on étudie tout d'abord les conditions socio-économiques et politiques, en mettant en évidence le caractère féodal des relations de production et de l'Etat, l'apparition de certains nouveaux éléments dans le mode de production (phénomène qui aboutit à créer un désaccord entre la base et la superstructure), ainsi que la continuation de l'oppression externe qui constituait un frein pour la transformation du mode de production et pour la libre affirmation du peuple roumain sur son territoire et dans ses relations internationales. Toutes ces conditions ont joué un rôle bien déterminé dans le processus de déclin et de démembrement du féodalisme, qui eut lieu dans l'intervalle de temps étudié; ce processus aboutit à la fin au remplacement du mode de production féodal et au passage des freins de l'Etat dans les mains de la classe représentante du nouveau mode de production.

Dans le deuxième chapitre on présente les actes, depuis 1716 jusqu'à 1847, pour les Principautés Danubiennes, depuis 1697 jusqu'à 1847 pour la Transylvanie, dans leur succession chronologique, en liaison avec les événements historiques, et on analyse juridiquement leur contenu. Le chapitre contient plusieurs divisions, établies d'après les degrés du développement de l'idéologie, en liaison avec les principaux actes contenant des projets de constitution, des programmes de réforme ou des pétitions de droits, avec les principaux mouvements du peuple (révoltes, révolutions), ou avec les plus importants moments de l'activité idéologique et politique des principales personnalités historiques (Inochentie Micu, Horea, Tudor Vladimirescu, etc.) qui ont joué un rôle important dans l'histoire des trois provinces historiques roumaines.

En ce qui concerne les actes rédigés dans les deux Principautés Danubiennes, dans une première section on étudie les actes antérieurs à la révolution de 1821, le plus important moment de la période 1716—1847. L'intervalle 1716—1821 est subdivisé en plusieurs étapes, reliées aux événements historiques qui ont constitué des occasions pour l'apparition de nouveaux aspects caractéristiques, pour la formulation de nouvelles revendications dans le développement du processus idéologique et dans l'accroissement et la diversification du contenu global des revendications. Ainsi, l'étape 1716—1768 est caractérisée par l'apparition des premières revendications politiques dans les Principautés, formulées comme conséquence de l'aggravation du mode d'exercice de la domination ottomane (par l'instauration des règnes phanariotes) sollicitant principalement le détachement de la Valachie et sa sortie de la sphère de la suzeraineté ottomane, la protection de l'Autriche, avec la conservation intacte de sa structure intérieure, et subsidiairement (pour le cas non souhaité de la continuation de la suzeraineté turque) l'élection des princes régnants parmi les Roumains seulement, à vie, et la diminution du tribut. Avec ce faisceau de requêtes d'ordre national-politique s'ouvrait la longue série de mémoires et de projets de réformes dans les Principautés Roumaines. La persévérance des idées antiottomane et antiphanariote est caractéristique aux décennies suivantes, jusqu'en 1821; dans l'étape 1716—1768 elle s'est manifestée aussi au cours de la guerre de 1736—1739 et au cours des mouvements effectués à la sixième décennie du même siècle contre certains princes phanariotes.

Dans l'étape qui s'ouvre avec la guerre russo-turque de 1768—1774 et dure jusqu'au commencement de la guerre russo-austro-turque de 1787—1792, la ligne ascendante de l'idéologie est marquée par la multiplica-

tion des revendications, ainsi que par l'enrichissement de leur contenu avec des aspects d'ordre économique et d'ordre administratif. On remarque aussi le fait que quelques revendications, formulées dans les mémoires de caractère toujours plus large et plus complexe, connaissent un commencement de réalisation à la suite de la paix de Kuciuk-Kainardji, en ouvrant ainsi une brèche dans le système économique féodal. Mais, quoique une partie des requêtes présentait un caractère progressiste en comparaison de la situation économique et politique existante à leur époque, celles-ci n'atteignaient pas (en ce qui concerne le problème social) les droits et les privilèges de la classe dominante, les boïards, et ne sollicitaient aucun droit en faveur de la classe asservie, fait qui s'explique par la provenance nobiliaire des auteurs des mémoires de cette étape.

L'étape comprise entre 1787 et la fin du XVIIIe siècle marque, à l'occasion de la guerre de 1787—1792, un sensible progrès de l'idéologie politique roumaine : on remarque une formulation plus précise et plus claire des idées concernant la liberté nationale et l'autonomie des Principautés, un perfectionnement dans leur soutenance par des arguments ; on commence à aborder, mais timidement, les problèmes sociaux. Pour le développement de l'idéologie nationale sont importants les points de vue exprimés par Michel Cantacuzène (en 1772) et par Jean Cantacuzène (en 1789) sur l'idée d'union politique, dans le but de créer un État assez fort pour former un obstacle contre l'expansion étrangère. On doit souligner, de même, l'important aspect du commencement de la participation d'autres éléments sociaux, en dehors des boïards et surtout des grands boïards (qui avaient presque exclusivement formulé les mémoires des étapes précédentes), à l'activité idéologique. Ce sont des symptômes qui annoncent le rapprochement du XIXe siècle, avec tout ce qu'il devait apporter de fécond et d'innovateur dans ce domaine.

La dernière étape comprend la première et la deuxième décennies du XIXe siècle. L'idéologie présente, à cette étape, de nombreux et importants aspects progressistes, une argumentation solide, une bonne connaissance des principes des courants philosophiques contemporains, des principes de la révolution française et des idées dominantes de la culture nationale ; on ressent de plus en plus l'effervescence des idées nouvelles et le pouls accéléré du nouveau siècle. En ce qui concerne leur forme, les actes sont mieux systématisés et plus amples, les uns devenant des véritables projets larges de réformes ou de réorganisation générale de l'État. Très importants sont, de ce point de vue, le projet de la république « aristo-démocratique » élaboré par Démètre Sturdza, et les mémoires adressés à Napoléon, parmi lesquels est remarquable celui élaboré en 1807 par Etienne Crișan-Körössi, caractérisé par un large horizon national et par des idées particulièrement progressistes, exprimées avec éloquence et chaleur. Dans les actes de cette étape, les idées de patrie, nation, liberté nationale, union, constitution sont de plus en plus fréquemment mentionnées et soutenues. La sphère des préoccupations sociales des auteurs des mémoires s'élargit ; ils ne soutiennent pas seulement les droits des grands boïards, mais, en mesure de plus en plus grande, celles des couches sociales subordonnées à cette couche encore dirigeante dans les Principautés ; les auteurs appartiennent en mesure de plus en plus large aux couches sociales subordonnées aux grands boïards. La nécessité de changement, ou au moins d'amélioration du régime d'organisation et de direction de la vie économique, sociale, politique et administrative de l'État devient une idée de plus en plus généralement et ardemment soutenue. Tous

ces traits formaient des symptômes qui annonçaient l'approche du mouvement social et national d'ampleur révolutionnaire.

Déclenchée en 1821, la révolution eut ses causes profondes dans la contradiction entre les forces et les rapports de production, dans les conditions internes socio-économiques et dans les circonstances politiques internes et externes, mais elle fut, sans doute, préparée aussi à l'aide des actes idéologiques antérieurs. Une grande partie des idées exprimées dans ces actes fut adoptée par le chef du mouvement, qui sacrifia même sa vie pendant la lutte pour la réalisation de ces idées nationales et sociales, réalisation menée d'un pas en avant, pas important qui constitua un commencement et une préparation pour la future révolution décisive bourgeoise-démocratique de 1848.

Dans une première section sont analysés les actes élaborés pendant la révolution de 1821 et ceux immédiatement consécutifs à celle-ci, rédigés en 1821—1822. On étudie premièrement les actes rédigés pendant la révolution, dont le faisceau central est constitué par les textes (proclamations, mémoires, etc.) rédigés par le chef de la révolution, Tudor Vladimirescu, qui, en adoptant les idées progressistes élaborées par ses prédécesseurs, en les sélectionnant et en les augmentant par des idées personnelles, a formulé et a tenté de réaliser un programme de transformations révolutionnaires, qui, réalisé intégralement (ce qu'on ne put pas accomplir en entier dans le court délai de temps jusqu'à la mort du chef et à l'étouffement de la révolution) devait propulser la société roumaine d'un pas en avant vers une société d'un type supérieur au type féodal. L'interruption, par la mort du chef, de l'action révolutionnaire apporta la conséquence que le programme fut accompli seulement partiellement pendant la révolution, sa réalisation plus large ayant lieu au cours des années suivantes; la réalisation, ultérieure à la mort de Tudor, de quelques points importants du programme révolutionnaire démontra que sa lutte et sa mort n'avaient pas eu lieu en vain, mais au contraire, qu'elles avaient apporté des résultats pour la postérité, que les sacrifices n'avaient pas été vains.

Suit l'étude des actes de 1821—1822 ultérieurs à la révolution, premièrement de ceux antérieurs au mémoire des «cărvunari»; à celui-ci on réserve, vu son importance et son ampleur, une section à part. L'étude des programmes, des mémoires et des projets de réforme de 1821—1822 démontre la croissance du niveau des revendications, l'amplification de leur volume, l'aiguïssement des contradictions entre les couches sociales en lutte, l'apparition d'un faisceau d'idées progressistes en liaison avec une série entière d'aspects de la base et de la superstructure. Ces idées visaient le développement de la vie économique, le libre essor de la nation, la liberté de l'individu et l'assurance de ses droits fondamentaux, le perfectionnement du système administratif. On n'a pas inscrit expressément dans ces actes l'idée de l'union des pays roumains, affirmée catégoriquement dans quelques mémoires antérieurs, et cela parce que, dans ces années dynamiques de lutte pour une série de réalisations concrètes pour le bien et le progrès de la nation et des individus composants, on eut en vue premièrement les réalisations pratiques possibles à ce moment historique; on a cherché de traduire en fait du moins une partie d'un programme plus vaste, dont la réalisation intégrale et l'élargissement conformément aux circonstances appartenaient à l'avenir. Quoiqu'il ait présenté des lacunes et des insuffisances, le programme de 1821—1822 et sa réalisation partielle ont représenté un substantiel pas en avant et une grande impulsion pour le progrès futur. Il révèle en même temps l'élévation du

niveau idéologique des classes sociales en lutte et la clarification de leurs positions, la formulation, par chaque couche sociale antagoniste, outre les idées nationales générales, d'un faisceau de revendications propres, conformes à leurs intérêts et besoins spécifiques. Les attaques contre l'aristocratie — qui détenait encore les principales positions dans les domaines socio-économique et politique-administratif — se concentrent et s'affaiblissent progressivement.

Dans l'étape 1822—1847, l'activité combattante idéologique continue, en diversifiant ses objectifs et en présentant à certains moments des intensifications qui annoncent l'approche de la révolution qui forme le sommet de la longue période dont nous nous occupons. L'enrichissement et la diversification des requêtes étaient dus à l'apparition de nouveaux besoins et objectifs, de nouvelles situations, dus au développement graduel du mode de production, au progrès économique et culturel, aux modifications successives de la situation politique interne et internationale. La satisfaction d'une partie des requêtes par certains actes normatifs (soit édictés par la Cour suzeraine, soit internes, soit accords internationaux) a provoqué l'inactualité et l'inutilité de la continuation des revendications respectives. L'intensification de l'activité idéologique pendant ces décennies a constitué une conséquence de la croissance des forces productives, de la formation d'une conjoncture favorable à l'intérieur et à l'extérieur, de l'ample développement de la culture nationale et de l'entrée en activité des représentants des classes en ascension et de la nouvelle génération, plus avancée du point de vue idéologique et plus combative.

L'intervalle présente deux étapes : a) jusqu'au Règlement Organique ; b) du Règlement Organique jusqu'en 1847. Dans la première étape le progrès est plus lent ; les contradictions continuent entre les petits et les grands boyards, le niveau idéologique de la première de ces couches sociales s'élevant graduellement sans manquer les tentatives de la deuxième de défendre ses positions par une activité idéologique soutenue, mais basée sur des arguments de plus en plus anachroniques. Dans la deuxième étape, le progrès est plus rapide ; la lutte idéologique se déplace sur des plans plus avancés, s'enrichissant avec des idées nouvelles et hardies, formulées autant par les représentants des jeunes boyards libéraux, que par ceux des classes en ascension, qui entrent de plus en plus activement et résolument en action, en leur qualité de représentants du nouveau mode de production.

Particulièrement active, constituant un prélude de la révolution bourgeoise-démocratique, est l'époque des années 1838—1840 et 1846. Marquée par des mouvements et des conspirations qui préparaient la révolution, cette époque est dominée, dans la sphère idéologique, par les programmes politiques de la jeunesse intellectuelle de Valachie (qui avait pour chef Câmpineanu) de 1838 ; par le programme d'une « république confédérative », élaboré en Moldavie par Leonte Radu en 1839, et par les programmes des deux mouvements conspiratifs : de Valachie en 1840, de Moldavie en 1846. Parmi les plus avancés de ces programmes se trouvent le projet de constitution de Câmpineanu, de 1838, et le programme du mouvement de 1840. Les actes de 1838—1846 comprennent et soutiennent avec fermeté et chaleur une grande partie des points fondamentaux du programme de la révolution de 1848. Elaborés surtout par les jeunes intellectuels qui conduiront la future révolution, ils annoncent ses voies et les problèmes de celle-ci, témoignant que dans la décennie pré-

cédente à cet événement ses voies étaient nettoyées, les contradictions socio-politiques s'étaient aiguisées au maximum, les conditions étaient mûres pour pouvoir passer à la résolution du conflit entre l'ancien et le nouveau par la voie révolutionnaire.

Dans le même chapitre sont, ensuite, étudiées les pétitions de droits de Transylvanie, de l'intervalle 1697—1847. On annonce, dans quelques lignes introductives, les étapes historiques du développement du processus idéologique transylvain, dépendant en bonne mesure des circonstances et des événements historiques particuliers à la Transylvanie, les principaux moments qui ont orienté, ici, les revendications étant l'union religieuse avec l'église romaine, la lutte politique d'Inochentie Micu, la révolte de Horea, etc., phénomènes historiques qui ont déterminé des particularités dans la division par étapes de la grande époque étudiée, qui poursuit les mêmes buts généraux sociaux et nationaux dans toutes les provinces historiques roumaines et aboutit à la fin aux mêmes résultats, souhaités par la nation entière.

Dans une première section, on étudie la phase initiale des revendications, qui comprend l'intervalle depuis l'apparition des premières revendications jusqu'à Inochentie Micu. L'apparition des revendications fut occasionnée par l'ensemble de conditions négatives économiques et socio-politique qui maintenaient l'infériorité de la position de la plus grande partie de l'élément autochtone; les actes revendicatifs furent élaborés par les représentants de cet élément dans le but de combattre les conditions et les circonstances défavorables au libre essor des Roumains.

Avant de passer à l'étude du grand et systématique ensemble de revendications conçu par Inochentie Micu, on expose d'autres actions et requêtes datant des premières décennies du XVIIIe siècle, ainsi que les courants d'idées progressistes adoptées par les représentants de toutes les nations cohabitantes en Transylvanie à cette époque-là, qui constitueront un fondement idéologique avec une sensible influence dans le développement ultérieur du processus revendicatif en cette province. Ensuite, dans la section suivante du même chapitre, on expose synthétiquement le large programme d'amélioration de la situation de l'élément roumain de Transylvanie, conçu par celui-là, qui, dominé par un ardent patriotisme et animé par un esprit combatif infatigable jusqu'aux derniers jours de son exil, a soutenu sans relâche la lutte pour les droits de sa nation, en relevant cette lutte sur un degré supérieur par tout ce qu'il a apporté de nouveau comme conceptions et comme méthode, comme fond de revendications et comme argumentation en faveur des requêtes qu'il a formulées et soutenues devant tous les forums, avec courage et esprit de responsabilité envers ceux dont il détenait la direction spirituelle. Le système de revendications rédigé par Inochentie Micu pendant plusieurs décennies et l'ensemble d'arguments invoqués en appui sont restés un solide point de départ, un ferme fondement à la base des actes idéologiques transylvains ultérieurs, et certaines idées principales ont été sans cesse réitérées et invoquées par les successeurs, parce qu'elles reflétaient les réalités et les aspirations transylvaines de l'époque.

Le premier acte qui témoignait la conservation et la réitération des idées et des arguments du combattant exilé fut le mémoire adressé à Marie Thérèse en 1748, par suite d'un synode tenu à Blaj, rédigé par Silvestre Caliani, Grégoire Maior et Georges Pop, mémoire qui récapitule presque en entier les idées d'Inochentie Micu; les actes suivants, en con-

servant les lignes principales du programme, l'enrichiront continuellement par tout ce qu'ont apporté de nouveau l'augmentation des connaissances historiques et le développement de la structure sociale de la population roumaine de Transylvanie (développement qui s'est manifesté soit par la formation de nouvelles catégories sociales — par exemple la couche des paysans gardes-frontières —, soit par l'accroissement de certaines catégories existantes — par exemple la bourgeoisie).

Au cours de la période ultérieure, qui s'achève avec la rédaction du *Supplex Libellus Valachorum*, acte qui marque une étape ascendante d'une grande importance dans le développement de l'idéologie socio-politique transylvaine, sont remarquables pour leurs éléments nouveaux, pour les parties qui complètent le programme de lutte d'Inochentie Micu les revendications de droits formulées au cours du mouvement socio-national de la population des communes de la Vallée de Rodna, en 1755—1762, et surtout celles formulées par les masses révoltées en 1784—1785, le programme desquelles, nettement antiféodal, attaquait les fondements mêmes de l'ordre féodal, contribuant ainsi à l'accélération du processus d'effondrement de celui-ci. L'abolition du servage et de la classe nobiliaire, la mise des paysans en possession et l'obligation des membres de la classe nobiliaire de vivre de leur travail, du revenu de leurs services, de leurs fonctions, et de supporter les charges publiques pareillement aux autres couches sociales forment des points de caractère avancé du programme de la révolte, qui seront adoptés plus tard par la révolution bourgeoise-démocratique, qui réunira dans son programme le système de caractère politique du *Supplex Libellus Valachorum* au système de caractère social de la révolte de 1784—1785 dans un unique programme complexe progressiste.

Les actes rédigés en 1790—1792, à la suite de la mort de l'empereur Joseph II et à la renonciation à une grande et importante partie de ses réformes, ainsi qu'à la suite de la récente révolution française, marquent l'une des plus actives époques de toute la période étudiée, du point de vue du déploiement de la lutte socio-politique des Roumains de Transylvanie. Leur série s'ouvre avec les actes élaborés par le vicaire de Năsăud, Ioan Para, en 1790, et atteint son apogée par le *Supplex* de 1791; outre ceux-ci, ont été rédigés, en 1790—1792, plusieurs autres actes, contenant diverses pétitions, parmi lesquelles une importance particulière présente le deuxième *Supplex*, de 1792, pétitions qui soutiennent ou complètent avec d'autres requêtes ou avec d'autres éléments, généraux transylvains ou locaux, les éléments de la grande pétition de 1791. A l'élaboration de celle-ci ont collaboré les principaux représentants des couches cultivées de la population roumaine de Transylvanie; elle est souscrite au nom de toutes ses catégories libres: clergé, noblesse, état militaire et état civique (bourgeoisie); elle défend les intérêts de toute la nation roumaine (quoiqu'elle ne prétende, comme le programme des paysans révoltés de 1784—1785, l'abolition de la servitude et la transformation de la noblesse en une classe productive), révélant un esprit de large solidarité nationale. Le système de revendications de cet acte s'appuie sur le droit naturel, sur des arguments d'éthique et d'équité sociale, sur des arguments d'ordre démographique et surtout sur des arguments d'ordre historique, présentés largement et solidement documentés: le système de revendications et d'arguments présenté s'élève à un niveau supérieur à celui d'Inochentie Micu (chose explicable par le grand essor de la science et de la culture nationale pendant plus d'un demi-siècle); le système part de celui

d'Inochentic, mais il le complète heureusement par tout ce qu'une œuvre de collaboration entre les plus éminents érudits de cette fin de siècle a pu ajouter au système dont les bases avaient été posées pendant la première partie du siècle.

La période qui dure de 1792 jusqu'à la révolution de 1848 — 1849 — caractérisée comme un temps d'intenses préparatifs idéologiques par la voie de la littérature, de la presse et de l'enseignement — est marquée par l'apparition de plusieurs requêtes et revendications rédigées par différentes couches de la population roumaine de Transylvanie : le clergé, les fonctionnaires, les commerçants, les principales revendications étant celles formulées au cours du mouvement conspiratif de 1834. L'intervention de plus en plus active de l'élément laïque de différentes catégories (intellectuels, commerçants) à l'élaboration des revendications — soit, au commencement, à côté du clergé (en 1791), soit, l'ultérieurement, indépendamment du clergé (en 1804, 1827, 1834) — prélude la prise presque exclusivement dans les mains des laïques de l'action combattante revendicative en 1848, quand le rôle de l'élément clérical devint accessoire (et surtout décoratif) par rapport à celui de l'élément laïque, qui saisit décidément dans ses mains les freins de la révolution. En outre, dans le cadre de l'élément laïque on remarque le commencement de l'intervention de la classe bourgeoise, dont le rôle s'affermira au cours de la révolution moyennant l'alliance avec la classe paysanne.

Au troisième chapitre on étudie les actes de 1848—1849, de Valachie, Transylvanie et Moldavie, comme émanations de la révolution et expressions de l'esprit révolutionnaire. On examine et on montre ce que ces actes ont gardé du système de revendications élaboré graduellement au cours d'un siècle et demi, et ce qu'elles ont apporté de nouveau, complétant ce système, laissant de côté ce qui ne correspondait plus à l'esprit et aux besoins du temps et ajoutant le faisceau de revendications radicales moyennant lesquelles on poursuivait la réalisation de l'idée fondamentale du renversement par la voie des mesures révolutionnaires de l'ancien ordre socio-économique désuet féodal, au déclin duquel avait contribué en appréciable mesure la longue suite de revendications antérieure, beaucoup d'entre elles efficaces parce que suivies de réalisations ; on poursuivait la satisfaction des besoins et des fins des masses productives.

L'exposé est partagé en trois sections, dont la première reflète les commencements de la manifestation des revendications et des actions révolutionnaires, la deuxième leur apogée, la troisième leur phase finale (soit au temps des derniers jours de la révolution, soit après son étouffement et comme un écho immédiat de celle-ci). Les actes de mars et ensuite d'avril 1848, qui ouvrent dans toutes les provinces historiques roumaines la suite de manifestations idéologiques révolutionnaires, sont réunies dans la première section, dans laquelle on analyse les programmes révolutionnaires élaborés pendant ce temps-là par les idéologues roumains en Valachie (en commençant avec le programme rédigé en 8/20 mars à Paris, dans la demeure de Nicolas Bălcescu, première ébauche de la future Proclamation d'Islaz, et continuant avec la pétition de Bucarest d'avant 20 mars/1 avril, la pétition adressée à Bibescu en avril et les revendications contenues dans la brochure « Qu'est-ce que sont les artisans », imprimée au même temps), en Transylvanie (en commençant avec le manifeste rédigé par Bărnuțiu à Sibiu en 12/24 mars, avec les revendications de Tirgu Mureș de 13/25 mars, avec celles de Cluj de 16/28 mars, avec les manifestes, programmes et revendications de Barițiu, Cipariu, Laurian et Axente

Sever d'avril, avec les revendications de Braşov de 28 mars/9 avril, celles de Blaj de 18/30 avril et le programme de Sibiu de 26 avril/8 mai) et de Moldavie (la pétition de 28 mars/9 avril). L'analyse concentrée de toutes ces premières formulations du programme révolutionnaire témoigne la volonté et les efforts unitaires, en commençant dès les premiers jours de celle-ci, chez les Roumains de partout, d'obtenir et de réaliser la liberté sociale et nationale.

Suit, dans les sections suivantes, l'exposé concernant le développement du programme révolutionnaire pendant tout le déploiement de la révolution, ou, là où la révolution a été enfreinte trop tôt par les forces réactionnaires internes et externes, dans les mois immédiatement ultérieurs à son étouffement. Ainsi, pour la Transylvanie, on expose en détail la formulation du programme révolutionnaire si avancé, rédigé dans le cadre de l'Assemblée Nationale de Blaj de 3—5/15—17 mai 1848 : le pathétique discours de Bărnuţiu, le succinct programme initial, la complexe et bien fondamentée *Pétition Nationale*, qui forment ensemble le moment culminant de l'affirmation de l'idéologie révolutionnaire transylvaine ; ensuite on expose la proclamation de Bărnuţiu rédigée pendant la deuxième moitié du mai, les pétitions des Roumains du Banat et de Crişana rédigées en mai et juin, la pétition des mineurs de Baia Mare formulée en 16 mai, le mémoire de 31 mai des jeunes travailleurs de Cluj, les pétitions des représentants des régiments roumains gardes-frontières de Transylvanie, la pétition de Sibiu de 16/28 décembre — la dernière de 1848 — et enfin les mémoires adressées au gouvernement de Vienne dans les premiers mois de l'année 1849 par les représentants des Roumains de Transylvanie, du Banat et de Bucovine, qui poursuivaient l'affirmation d'une ligne commune des Roumains de ces territoires.

En ce qui concerne la Valachie, on analyse largement la *Proclamation d'Islaz* — la fondamentale et la plus forte manifestation de l'idéologie révolutionnaire valaque de 1848 — autant du point de vue du fond que de celui de sa nature juridique, en apportant de nouveaux arguments en aide à l'opinion, soutenue par l'auteur déjà en 1967, qu'elle n'a pas été exclusivement un projet de constitution, une constitution, un acte constitutionnel ou une déclaration de droits, mais qu'elle a été un acte complexe, qui, sous la forme d'un manifeste politique d'un niveau idéologique élevé, a réuni en soi un programme politique, une déclaration de droits et les jalons d'une constitution qui devait être élaborée juridiquement et adoptée par le vote d'une Assemblée constituante prévue dans son texte même, qui, à cause des événements de force majeure qui ont suivi, ne s'est plus réunie. Acte progressiste multilatéral, qui préconisait des mesures avancées, qui devaient accorder à l'Etat un caractère de république (plus que de monarchie constitutionnelle, comme paraissent à première vue établir ses textes) et à l'individu devaient accorder les libertés et les droits pour lesquelles avaient combattu tant de générations — la Proclamation d'Islaz est issue des conditions socio-politiques locales et s'est inspirée en premier lieu de l'idéologie roumaine antérieure, reflétée par tous les actes revendicatifs et par les écrits d'autre nature (livres, périodiques) rédigés ou publiés sur le territoire de la Roumanie, en 1848 ou avant cette année. Les mémoires qui ont soutenu le programme révolutionnaire valaque dans la période ultérieure à la Proclamation (soit pendant les mois de la révolution, soit après son étouffement) sont ensuite étudiés, en montrant quelles sont les nouvelles idées et contributions qu'ils apportent au complètement du programme révolutionnaire. Parti-

culièrement significatifs pour le témoignage de la continuation de la lutte pour la réalisation du programme sont les projets de constitution de Ion Ghica rédigés en 1849—1851.

Enfin, le développement du programme révolutionnaire de Moldavie, après les événements de mars, est présenté, ensuite, comme une continuation et un élargissement du mouvement initial et comme un complètement de la formulation de l'idéologie des révolutionnaires de Moldavie sous l'influence des programmes de Transylvanie et de Valachie, fait qui témoigne l'unité de l'idéologie révolutionnaire de 1848 dans les pays roumains. En commençant avec les « Principes » (*Prințipiile*) rédigés à Brașov en 12/24 mai, en continuant avec les « Désirs du parti national de Moldavie » (*Dorințele partidei naționale în Moldova*) et en terminant avec le projet de constitution de Kogălniceanu, le développement des programmes de Moldavie est étudié parallèlement au développement des actes rédigés dans les autres provinces roumaines, relevant les éléments d'unité qui caractérisent et réunissent en un faisceau tous les actes idéologiques roumains de cette année. Dans le projet de Kogălniceanu — le dernier mot de l'idéologie politique-juridique révolutionnaire moldave de 1848 — on remarque la réunion sélective pondérée des plus modernes idées des publications idéologiques et de la doctrine juridique précédentes. Comme pour les autres pays roumains, pour la Moldavie aussi la recherche se termine avec l'analyse des mémoires qui ont cherché à justifier et à défendre les idées de la révolution, même après l'étouffement de celle-ci, continuant la lutte sur le plan idéologique, pour pouvoir réaliser la tendance d'aboutir en final à la réalisation de toutes les idées révolutionnaires.

Comme constatation fondamentale dans le cadre de ce chapitre, résultée de l'examen du contenu et des buts de tous les programmes et projets révolutionnaires roumains de 1848, on souligne la grande unité des lignes principales, des idées essentielles et des desseins fondamentaux poursuivis par les autres des multiples actes révolutionnaires de toutes les provinces historiques roumaines. Ni leur grande multitude, ni la distance des dates et des lieux de leur apparition n'affectent l'unité des points de vue et des buts ; pour cette cause, comme on a observé, en dépit des petites particularités locales, ils se complètent et se confondent tous dans un complexe programme unitaire national de lutte. En partant des sources et des nécessités différentes en partie, ils ont réussi, au cours d'un siècle et demi de développement convergent, à aboutir, en 1848—1849, à la jonction dans un grand programme politique multilatéral roumain.

Dans le IVe chapitre, on étudie par catégories les principes et les idées fondamentales qui se trouvent à la base des actes de la période d'un siècle et demi envisagée. En systématisant les nombreuses revendications en trois groupes : de caractère socio-économique, national-politique et juridique-administratif, on montre quelles sont les principales idées de chaque groupe, quelle est la liaison d'entre elles, quelles sont leurs causes et leurs sources, quelle est l'ordre de leur apparition, pour quels motifs les unes ont précédé les autres, quels ont été les buts poursuivis et les voies proposées pour leur réalisation, pour la réalisation de la forme d'Etat qu'elles préconisaient, quelles furent les classes ou les couches sociales qui ont soutenu certaines idées et ont formulé certaines requêtes de réformes, conformes aux intérêts en cause et aux droits lésés par la réglementation imparfaite et la solution injuste des situations et des rapports intersociaux.

En essence, par les revendications de cette période on a poursuivi l'écartement des restrictions qui, dans l'ordre féodal, enchaînaient la libre activité et le développement de l'individu du point de vue économique, intellectuel et politique ; on a préconisé l'abolition des privilèges qui créaient des inégalités entre les individus, favorisant les uns en dépit des autres ; on a exigé et proclamé le respect des « droits naturels » des hommes, requête fondamentale au cadre de la complexe construction idéologique. Tout à la fois, on a poursuivi la création d'un Etat national unitaire et indépendant des Roumains, capable de résister contre les injonctions des empires féodaux, cadre optimal pour le développement du peuple roumain. L'idéologie qui a inspiré et guidé l'activité des révolutionnaires de 1848—1849 et de la plupart de leurs prédécesseurs a été, en grandes lignes, celle des courants socio-politiques répandus alors dans toute l'Europe (la théorie du droit naturel, l'illuminisme, le libéralisme, le socialisme utopique, le socialisme scientifique, le démocratisme révolutionnaire), regardant la liberté et l'égalité des hommes et la souveraineté du peuple, théories et courants reçus avec enthousiasme par les nouvelles générations d'intellectuels, mais soumis à une interprétation propre, originale. L'originalité de cette interprétation fut déterminée par les particularités de la situation socio-économique et politique locale, qui présentait des caractères et aspects propres, différentes de celles des pays de l'ouest, où les forces révolutionnaires avaient déjà réussi de renverser l'ancien régime et de réaliser la plupart des transformations socio-économiques et nationales adéquates au nouvel ordre. L'affirmation des idées fut de plus en plus vigoureuse et les mouvements socio-politiques de plus en plus amples, jusqu'à l'accomplissement de la substitution de l'ordre féodal par l'ordre immédiatement supérieur sur l'échelle du développement de la société humaine, qui devait lui suivre.

En conclusion, le développement idéologique analysé représente un long processus historique, issu des conditions socio-économiques et politiques du lieu et du temps, processus parallèle et inhérent au développement entier de la société roumaine. En commençant avec des manifestations de proportions réduites, mais pas dépourvues de significations et de conséquences pour le développement futur, le processus se caractérise par de continuelles augmentations, modifications et perfectionnements et représente l'œuvre de plusieurs générations successives, qui ont lutté avec ardeur pour atteindre les buts poursuivis par les masses et par les meilleurs fils de la patrie, dont nombreux se sont sacrifiés dans le combat pour la réalisation des idées de justice, de liberté, d'équité sociale et d'indépendance nationale. Nombreux sont ceux qui ont consacré leurs forces et qui ont sacrifié leurs vies pendant les siècles d'activité combative pour la prétention et pour la réalisation des droits de l'homme, du citoyen et de la nation, poursuivies dans les pages précédentes. Pendant la lutte séculaire collective pour le progrès, pour la marche continuellement ascendante de notre société, la torche du progrès s'est transmise d'une génération à l'autre, dans une impressionnante continuité de préoccupations et d'efforts, sans aucun hiatus, sans aucun vacuum historique, c'est-à-dire sans qu'il existe une seule génération non-participante à l'appui militant et à la réalisation graduelle du processus historique qui, après la fin de la période étudiée, a continué sans cesse son développement sur des degrés toujours supérieurs.

INDICE

A

Abrud, 28, 151, 151, 153
Adamachi Ioan, 67
Adrianopol, 61, 70, 82, 83, 87, 272
Aiud, 130
Akkerman, 81, 82, 86, 88, 272
Alba Inferioară (comitat), 24
Alba Iulia, 28, 114, 171
Albu N., 130
Aldulea Ioan, 27
Alecsandri Ion, 138
Alecsandri Vasile, 17, 18, 82, 94, 97, 204, 205, 211, 236, 237
Alembert D', 236
Alexandrescu Grigore, 82, 94, 200
Alexandrescu-Dersca M., 53
Alexianu George, 89
America de Nord, 152, 269
Anagnosti Mihail, 95
Andronescu (familia), 49
Anglia, 14, 43, 60, 108, 115, 140, 195, 196, 199
Anton cel Mare (vezi Budai Nagy Antal)
Apáczai Csere Ioan, 115
Apsa, 23
Arad, 15, 28, 28, 126, 151, 171
Ardeal, 23, 228, 234
Aricescu C. D., 55, 56
Aron Petru Pavel, 23
Asachi Gheorghe, 67, 82, 132, 236
Augsburg, 161, 177
Austria, 14, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 40, 46, 50, 58, 60, 61, 67, 128, 139, 169, 174, 175, 199, 201, 234, 261
Autriche, 286
Axente Sever Ioan, 152, 155, 155, 169, 292, 293.

B

Babeuf, 238
Bacău (județul), 110
Bagdasar N., 242
Baia de Arieș, 27, 28
Baia Mare, 171, 293
Baia Sprie, 118
Balea Mihail, 119
Balint Simion, 150
Balș T., 266
Banat, 15, 21, 23, 24, 118, 127, 129, 139, 149, 151, 162, 170, 171, 171, 174, 200, 201, 226, 237, 239, 244, 250, 259, 275, 293
Banatul Timișoarei, 151
Barcsay Avram, 133

Bardoși Ioan, 27
Barițiu George, 23, 24, 27, 28, 28, 29, 48, 131, 132, 149, 153, 152, 155, 155, 161, 165, 173, 173, 236, 237, 239, 241, 241, 242, 246, 247, 248, 248, 249, 250, 251, 259, 262, 269, 270, 270, 292
Barnoschi D. V., 65, 77, 77
Baróti Szabó Dávid, 133
Bastide (ministru francez), 177
Baternai Alexandru, 250
Bavaria, 199
Băița, 129
Bălan Teodor, 175, 223, 226
Bălăceanu Constantin, 49
Bălăceanu Emanoil, 238
Bălășescu Isaia, 129
Bălcescu Nicolae, 6, 38, 38, 48, 48, 56, 82, 94, 97, 108, 109, 132, 135, 138, 138, 139, 170, 173, 175, 177, 180, 184, 193, 195, 200, 202, 203, 210, 212, 227, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 245, 253, 257, 266, 267, 292
Băleanu Grigore, 254
Bărnuțiu Simion, 24, 27, 27, 28, 130, 132, 148, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 156, 161, 161, 163, 163, 164, 165, 167, 168, 168, 169, 170, 172, 172, 206, 235, 236, 239, 242, 242, 243, 246, 247, 247, 248, 248, 250, 259, 260, 260, 261, 261, 262, 269, 270, 292, 293
Beccaria, 43, 222, 236
Beuius, 28, 28
Beldiman Alexandru, 57, 254, 255
Belgia, 115
Berindei Dan, 230
Berlin, 210
Bethlen Paul, 24, 119
Bianu I., 155
Bibescu Gheorghe, 110, 139, 140, 177, 197, 292
Bichigean Vasile, 119
Birle Nicolae, 27
Biserica Albă, 28
Bistra, 28, 151, 151
Bistrița, 119
Blaise A., 222
Blaș, 23, 24, 27, 28, 28, 103, 117, 118, 127, 131, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 162, 162, 163, 164, 165, 167, 169, 170, 172, 173, 173, 174, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 215, 219, 220, 221, 243, 246, 247, 249, 258, 261, 270, 290, 293
Blaremburg N., 184
Bob (episcop), 23

Bodea Cornelia, 95, 97, 98, 99, 100, 104, 105, 130, 259
 Bodnar Mihai, 226
 Boerescu V., 200
 Bogdan Manolache, 36, 37
 Bogdan-Duică Gheorghe, 24, 62, 184, 221, 242, 243
 Bohățel Alexandru, 23, 27
 Bojinca Damaschin, 129, 235, 268
Bojur, 28
 Bolintineanu Dimitrie, 82, 138, 200
 Bolliac Cezar, 60, 82, 94, 131, 173, 200, 237, 238, 239, 241, 257
 Bolyai Ioan, 132
 Bonfini, 247
 Bota Nicolae, 27
 Botiș Teodor, 28
 Bozianu Constantin, 268
 Bölöni Farkas Alexandru, 132, 133
 Bran Ioan, 27, 155
 Brassai Samuil, 133
Brașov, 15, 13, 26, 27, 27, 28, 128, 131, 152, 153, 155, 156, 156, 157, 205, 206, 207, 209, 211, 221, 247, 255, 266, 293, 294
 Brăiloiu Constantin, 91, 268
 Brătianu (frații), 139
 Brătianu I. C., 177
 Brincoveanu Constantin, 33
 Brincoveanu Grigore, 49, 60, 60
Bucovina, 129, 151, 162, 174, 198, 200, 223, 226, 226, 293
 Bucșănescu Alexandru, 34, 34
 Bucur Marin, 140
București, 33, 35, 37, 38, 56, 59, 60, 61, 88, 94, 95, 101, 110, 129, 139, 140, 155, 155, 156, 176, 177, 183, 191, 195, 199, 200, 227, 243, 252, 253, 256, 292
Buda, 28, 84, 131
 Buda Alexandru, 149
 Budai-Deleanu Aron, 127, 128
 Budai-Deleanu Ion, 116, 127, 132, 236, 266
 Budai Nagy Antal, 247
Budapesta, 131, 151, 244
 Bulat T. G., 44, 46, 49
 Bunea Augustin, 116, 117
 Buteanu Ioan, 6, 23, 27, 150, 150, 156, 237
 Buteanu Vasile, 27

C

Caliani Silvestru, 118, 290
 Calimah Scarlat, 49, 51, 53, 85
 Callimachi (familia), 46
 Callimachi Gavril, 254
 Callimachi Ioan Teodor, 34
 Campanella Mihai, 238
 Cantacuzène Jean (v. Cantacuzino Ioan)
 Cantacuzène Michel (v. Cantacuzino Mihai)
 Cantacuzino (familia), 32, 35
 Cantacuzino Constantin (de la 1848), 140
 Cantacuzino Constantin (stolnicul), 234, 266
 Cantacuzino Gheorghe, 33
 Cantacuzino Ioan, 37, 38, 38, 48, 287
 Cantacuzino Mihai, 34, 35, 36, 36, 38, 265, 287
 Cantacuzino Șerban, 32, 33
 Cantemir Constantin, 34
 Cantemir Dimitrie, 32, 266
 Cantemir Dumitrașcu, 34
 Capodistria (contele), 44, 44
Caracal, 191
 Caragea Ioan, 44, 47, 49, 51, 53, 55
 Caragea Nicolae, 37
Caransebeș, 26, 28, 129
Carăș (comitat), 129, 151
 Carcalechi Zaharia, 129, 131
Carloviț, 151
 Carp Gr., 110
Carpați (Munții-), 9, 10, 12, 15, 26, 129, 254, 256, 273
 Carra J. L., 37
 Catargiu Iordache, 88
 Casa austriacă sau Casa de Habsburg, 21, 125, 165, 169
 Cătina I., 200
 Ceaușescu Nicolae, 6, 6, 57, 57, 135, 136, 136, 137, 137, 173, 195, 195, 227, 227, 228, 228, 229, 259
Cernăuți, 58, 62, 223
 Cheresțieșu Victor, 23, 24, 25, 27, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 162, 164, 168, 171, 260, 261, 270
 Chesarie de Rimnic, 34, 254
China, 276
Chișinău, 84
 Chioar (district), 23, 117
 Cicero, 242
 Cipariu Timotei, 28, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 163, 165, 236, 257, 258, 270, 292
 Ciubotaru I. C., 62
 Ciuhandu Gh., 127
Cimpeni, 151, 151, 174
Cimpia sau *Cimpul Libertății* (la Blaj), 164, 173, 258
Cimpia sau *Cimpul Libertății* (Filaret), 191, 192
Cimpia Libertății (la Lugoj), 170
 Cimpineanu Ioan, 6, 47, 94, 95, 95, 96, 96, 97, 97, 98, 100, 101, 102, 104, 104, 105, 106, 130, 180, 253, 255, 265, 289
 Cîndescu (boier), 36
 Cîrlova Vasile, 82, 97
 Cloșca, 6, 120, 120, 247
Cluj (comitatul), 120
Cluj (orașul), 15, 27, 28, 28, 113, 129, 130, 150, 151, 151, 171, 174, 243, 292, 293
 Cocorescu Iancu, 49
 Codrescu Theodor, 36, 41
 Codru-Drăgusanu Ioan, 23, 132, 132, 236
 Colan Ioan, 17
 Colescu-Vartic C., 41, 86, 252
 Colquhoun (consul al Angliei), 140
 Colson Félix, 101, 104, 105
Comloș, 28
 Conachi Costache, 87, 236
 Condillac, 236
 Constantin Ioan, 27
Constantinopol, 33, 34, 36, 37, 37, 44, 60, 61, 177, 183, 195, 196, 199, 202, 206, 214, 214
 Corfus Ilie, 49
 Costaforu Gheorghe, 268

Coste I., 27
Craciuc Traian, 266
Crațova, 139, 183, 191, 276
Crasna (comitat), 23
Cretulescu N., 139
Crimeea, 276
Crișan, 6, 120, 120, 247
Crișan-Körössi Ștefan, 46, 287
Crișana, 21, 24, 149, 151, 162, 170, 171, 293
Csetri Elek, 171
Curius I. T., 138
Curtea vieneză, 22, 25, 32, 33, 112, 124, 173
Curtici, 28
Cuțui Ghiță, 83
Cuza (familia), 37
Cuza Alexandru I., 110, 111, 161, 186, 187, 193, 203, 210, 211, 252, 275, 276, 277, 278
Cuza Gr., 110
Cuza Ioniță, 36
Czartoryski Adam, 95, 96

D

Dacia, 33, 38, 46, 48, 82, 88, 95, 96, 200, 201, 223, 252, 265
Dacia Mare, 95
Dacia Superioară, 27, 27, 149, 150, 257, 262
Danton, 236
Daschkoff (consilier rus), 79
Dateș, 27
David Adolf, 129, 130, 266
Dăbica (comitat), 23
Dăianu E., 123
Deal, 28
Decei Augustin, 116
Demetrescu Eugen, 93
Densusianu N., 120
Descartes, 116, 236
Desprez Hippolyte, 253, 259
Deva, 28, 251
Diamant Teodor, 238, 239, 245
Diderot, 236
Dionisie Echisiarhul, 40
Dobra Petru, 27
Doja Gheorghe, 247, 247
Donici Andronache, 53, 58, 256, 268
Dormuz T., 110
Dragomir Silviu, 23, 24, 25, 27, 28, 149, 150, 152, 152, 155, 156, 162, 168 171, 250, 258
Dragoș Ioan, 23, 149
Dragoș Vasile, 27
Drăganu N., 130
Drăganu Tudor, 185, 186
Drăghici Manolache, 86
Dudescu Constantin, 34
Duhamel (general țarist), 177
Dumitrache medelnicerul, 254
Dumitrache stolnicul, 36
Dunărea, 32, 38, 40, 57, 59, 60, 61, 87, 88, 98, 134, 199, 254, 272, 276

E

Ecaterina a II-a, 36, 50, 234
Edroiu N., 120
Egiptul, 108
Eliade Rădulescu (vezi Heliade Rădulescu),
Elveția, 269
Enea, 262
Engels Friedrich, 238
Englittera (= Anglia), 42, 43, 44
Erbiceanu N., 64
Esztergom, 171
Eugen de Savoia, 34
Europa, 14, 34, 92, 132, 134, 135, 139, 140, 144, 146, 147, 151, 153, 168, 170, 181, 198, 199, 201, 257, 258, 259, 259, 260, 279, 295

F

Fanar, 17
Făgăraș (district), 22, 117
Fénelon, 116, 234
Fényes Elek, 21, 23
Filaret, 191
Filaret al II-lea (mitropolit), 38
Filipescu Constantin, 49
Filipescu Dumitru, 6, 94, 108, 109, 109
Filitti I. C., 57, 58, 60, 67, 83, 87, 88, 92, 96
Flechtenmacher Christian, 235, 236, 268
Florescu G. G., 185
Focșani, 35
Foen, 23
Fotino Dionisie, 265, 267
Fotino Ilie, 267
Fourier, 238
Francisc I, 126, 127
Francisc Iosif, 174
Frankfurt, 199, 200
Franța, 14, 20, 40, 45, 46, 68, 108, 128, 139, 140, 156, 157, 177, 189, 195, 196, 199, 252
Frincu (avocat), 27
Frederic al II-lea, 234
Fuad Efendi, 196

G

Galați,
Galiția, 226
Gans (juristul), 210
Georgescu Vlad, 18, 35, 36, 38, 40, 44, 45, 49, 60, 76, 83, 84, 86, 92, 93, 98, 99, 106, 110, 177, 205, 231
Georgescu-Buzău Gh., 120, 138, 139
Gérando Augustin de 253, 253
Germania, sau Jările germane, 14, 139, 157, 199, 276
Gheorghe Ștefan, 32
Ghibănescu, Gh., 37, 61
Ghica Dimitrie, 196, 198
Ghica Grigore (boier), 49
Ghica Grigore Alexandru al III-lea, 37, 234
Ghica, Ion, 82, 94, 95, 97, 97, 109, 139, 177, 184, 195, 196, 199, 199, 202, 202, 203, 237, 239, 240, 253, 255, 294

Ghica Matei, 34
 Ghica V., 161
 Ghimeș Gheorghe, 266
 Ghișe Dumitru, 241, 260
 Gilesu Gh., 132
 Giurgiu, 193
 Gojdu Emanoil, 149, 170
 Goleșcu (frații), 94, 95, 139
 Goleșcu Alexandru C., 94
 Goleșcu Alexandru G.—Negru, 94, 138, 139, 177, 180, 199, 237
 Goleșcu Dimitrie, 253
 Goleșcu Dinicu, 84, 88, 236, 239, 245, 255
 Goleșcu Iordache, 87, 104
 Goleșcu N., 177, 193
 Goleșcu Radu C., 94
 Goleșcu Șt., 193
 Göllner C., 130, 140
 Grande Valaquié, 46
 Greceanu D., 47
 Grecia, 199
 Grigoras (cronicar), 33
 Grigoraș N., 34
 Grigoriu Mihail (v. Sturdza Mihail)
 Grotius Hugo, 234
 Guérout (consul francez), 157, 162
 Gulian C. I., 184
 Gura-Humorului, 226
 Gyémant L., 127

II

Habsburgii, 14, 113, 136, 148, 149, 173
 Halmagyi Ioan, 124
 Hanga Vladimir, 184, 185, 186
 Hauterive D', 46, 234
 Heliade-Rădulescu Ioan, 82, 96, 132, 139, 142, 177, 180, 190, 236, 238
 Hissmann Michael, 116, 236
 Horea, 6, 120, 120, 247, 251, 286, 290
 Horváth Mihai, 23
 Hory (consul francez), 177
 Hunedoara (comitat), 22, 27, 28, 117
 Hurmuzaki Eudoxiu, 33, 34, 36, 37, 39, 40, 44, 46, 47, 49, 57, 66, 67, 80, 85, 86, 87, 88, 106, 174, 175, 196, 226, 254

I

Iancu Avram, 27, 28, 130, 147, 149, 150, 156, 165, 237, 239, 243, 250, 257, 258
 Iași, 37, 39, 45, 58, 67, 71, 80, 88, 110, 129, 157, 160, 161, 161, 162, 204, 219, 223, 228, 235, 242, 243
 Ieud, 119
 Ignatie (mitropolit), 44, 49
 Ilarion (episcop), 60
 Imperiul habsburgic (sau Imperiul austriac), 10, 12, 14, 19, 21, 28, 33, 114, 121, 122, 132, 136, 147, 149, 165, 173, 174, 209, 226, 228, 274
 Imperiul otoman (sau Imperiul turcesc), 10, 14, 17, 31, 34, 35, 37, 53, 57, 67, 68, 87, 108, 136, 176, 183, 228, 274, 279
 Imperiul țarist, 19, 34, 110, 136, 173, 176, 228, 274

Ioan-Vodă (cel Viteaz), 32
 Ionașcu, I., 34
 Ionescu Dionisie, 185
 Ionescu Ion de la Brad, 200, 237, 239, 240, 241, 245
 Ionescu N., 225
 Iorga Nicolae, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 47, 55, 58, 60, 66, 91, 96, 97, 123, 174, 174, 184, 186
 Iorgovici Paul, 236
 Iosafat (episcop), 114
 Iosif al II-lea, 50, 121, 122, 125, 234, 272, 291
 Ipsilanti Alexandru (domn al Țării Românești), 36, 56, 234
 Ipsilanti Alexandru (conducătorul mișcării eteriste din 1821), 54, 56, 57
 Ipsilanti Constantin, 40, 46, 49, 56
 Islaz, 103, 105, 138, 140, 141, 142, 143, 157, 165, 175, 176, 177, 179, 183, 184, 185, 185, 186, 187, 188, 191, 194, 202, 205, 206, 207, 209, 212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 220, 220, 221, 222, 241, 251, 251, 261, 261, 265, 270, 281, 292, 293.
 Istanbul, 17
 Italia, 259

J

Jakab Elek, 150, 151, 152, 250
 Jancsó Elemér, 113
 Jibou, 24
 Joseph II (v. Iosif al II-lea)

K

Kant, 132, 236, 242
 Károlyi, D., 151
 Kecskés I., 241
 Kemény Sigismund, 133
 Kiseleff, 140
 Klopstock, 116
 Kogălniceanu Mihail, 34, 35, 37, 57, 82, 94, 103, 104, 105, 157, 160, 195, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 210, 211, 211, 212, 212, 213, 215, 215, 216, 217, 218, 219, 219, 220, 221, 221, 222, 223, 225, 236, 237, 239, 240, 245, 251, 251, 253, 265, 267, 269, 271, 271, 276, 278, 294
 Kossuth Lajos, 241
 Kovács Iosif, 275
 Köteles Samuil, 132, 236
 Kövály László, 21, 150
 Kraus Georg, 116
 Kretzulescu Nicolae, 94, 95
 Kreuchely (consul), 67
 Krug W., 132, 236, 242
 Kuciuc-Kainargi, 14, 34, 36, 287
 Kurz Anton, 133

L

Lacea Vasile, 27
 Lache Ștefan, 266
 Laday Augustin, 27
 Lamartine, 139, 140, 156, 162

Lambrior I., 110
 Lanjuinais, 234
 Lapedatu Alexandru, 96
 Laurian August Treboniu, 152, 155, 156, 165, 167, 172, 173, 175, 236, 292.
 Lavinia, 262
 Lazăr Gheorghe, 236
 Lăfunaș, 28
 Lecca I., 138
 Leibniz, 116
 Lemeni Ioan, 23, 25, 126, 127, 127, 149
 Lemeni Pop de, 27
 Lenin V. I., 7, 101, 101, 194, 194, 208, 208, 238, 271, 271
 Leonte Radu, 6, 67, 94, 98, 106, 236, 239, 245, 264, 289
 Leopold al II-lea, 122
 Lima, 38
 Lipova, 28
 Lippa (consul austriac), 67
 Lisabona, 38
 Locke, 116, 213
 Locurile sfinte, 110, 111, 182, 221
 Lugoș, 26, 28, 151, 170, 171, 171, 244
 Lupaș I., 120, 124, 258
 Lupu Dionisie, 60
 Lutița, 173

M

Mably, 238
 Magheru Gheorghe, 140, 196, 237
 Maior Grigore, 118, 290
 Maior Petru, 116, 124, 132, 236
 Maiorescu Ion, 140, 175, 199, 200
 Malebranche, 236
 Manciușea Șt., 127
 Manolache (vezi Bogdan)
 Maramureș, 21, 23, 119, 149
 Maran (Invățător), 129
 Mara, 236
 Marcovici Simeon, 236, 265
 Marcu Liviu P., 202
 Marea Neagră, 87, 272
 Maria Tereza, 24, 26, 116, 118, 121, 290 (Marie Thérèse)
 Marica George M., 131
 Marie Thérèse (v. Maria Tereza)
 Marin Ene, 93
 Marlin Iosif, 133
 Marx Karl, 20, 238
 Maryland, 133
 Matei Gheorghe, 185
 Mavrocordat Alexandru C., 37
 Mavrocordat Al. Deli-Bey, 37
 Mavrocordat Constantin, 234
 Mavrodin C., 138
 Mavrogheni Nicolae, 37
 Maziolli J. P., 234
 Mălinescu Vasile (de la 1804), 45, 46
 Mălinescu Vasile (de la 1840 și 1848), 110, 138
 Mânăștur, 129
 Mărgineanu Ioan, 27
 Măzăreanu Vartolomeu, 234
 Mediaș, 27, 152

Mehedințeanu Simion, 83
 Mehesi Iosif, 23
 Meister (deputat sas), 25
 Meletie (mitropolit), 223
 Mercurea, 28
 Meslier, 238
 Metternich (cancelarul Austriei), 151
 Micaș Francisc, 150
 Michelet Julea, 140
 Micu Inochentie, 6, 23, 111, 116, 117, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 163, 167, 236, 239, 254, 286, 290, 291, 292
 Micu Samuil, 132, 236
 Mihai Viteazul, 32, 252
 Mihali Gabriel, 23, 149
 Milcov, 256
 Minciaky (consilier rus), 67, 80
 Mocioni (frații), 149, 174
 Mocioni Andrei, 23
 Mocioni Petru, 23
 Moga I., 128
 Moga Vasile, 15, 126, 127
 Moldavia, 88
 Moldavie, 36, 37, 86, 93, 289, 292, 293, 294
 Moldova, passim
 Moldo-Valachie, 95
 Moldova Nouă, 28
 Moldovan Valer, 184
 Molnar-Piuariu Ioan, 23, 116, 236
 Moltke Leopold, 133
 Moltke Maximilian, 133
 Montesquieu, 213
 Morelli, 238
 Moroiu Constantin, 268
 Morus Thomas, 238
 Moruzi Alexandru, 45
 Moruzi Constantin, 37
 Mumuleanu Barbu Paris, 255
 Muntenia, 111, 136, 227, 275
 Munții Apuseni, 27, 120, 129, 150, 242
 Mureș, 118
 Mureșanu Andrei, 28
 Murgu Eftimie, 28, 108, 129, 149, 151, 170, 170, 184, 201, 235, 237, 239, 243, 257

N

Nagy Szabó Francisc, 116
 Napoleon (sau Napoleon Bonaparte), 40, 40, 41, 46, 46, 47, 252, 252, 255, 287
 Năpradea, 129
 Năsăud, 28, 172, 291
 Negri Costache, 94, 237, 253
 Negruzzi Constantin, 18, 82, 94
 Negulescu Paul, 89
 Neofit (mitropolit), 197
 Nesselrode (demnitar rus), 140, 197, 198
 Niagoe Ștefan P., 129
 Nicolaescu-Plopșor C. S., 40
 Nopcea Alexiu, 23
 Nopcea Vasile, 23

O

Odorhei, 130, 173
 Olanda, 115
 Olimp, 171

Olinițz, 174
Ollenia, 33, 50, 58, 59
Onișor V., 184
Oradea sau *Oradea Mare*, 24, 28, 28, 130, 151, 171
Orăștie, 27
Oravița, 28
Orbonaș, (avocat), 27
Orenstein Z., 184
Orient, 36
Orlat, 172, 172
Owen (utopistul), 132, 238
Oxenstierna Axel Gustavsson, 234

P

Palmerston (lordul), 198
Panaitescu P. P., 46, 95, 96, 97, 99, 100
Pandrea Petre, 242
Papiu-Ilarian Alexandru, 27, 27, 28, 130, 147, 149, 149, 150, 156, 156, 157, 162, 164, 165, 165, 168, 168, 235, 236, 237, 239, 243, 250, 257, 257, 258, 259, 259, 261, 1261, 262, 269
Para Ioan, 22, 124, 124, 291
Paris, 41, 94, 95, 108, 110, 138, 139, 157, 175, 195, 196, 234, 276, 292
Partium, 118
Pascal, 236
Pascu Ștefan, 120
Passarovițz, 32
Pazvan-Oglu, 40
Păcățianu Teodor, V., 114, 123, 126, 127, 147, 156, 168, 168, 172, 174
Pământul crăiesc, sau *regesc*, 24, 25, 26, 121, 126, 127, 127, 155, 167
Pecica, 28, 118
Penciu Nicolae Avram, 27
Peretz Ion, 53
Pesta, 28, 129, 139, 151, 167, 170, 243, 261
Péterfi Carol, 236
Petersburg, 35, 79
Petöfi Sándor 237
Petreanu Nicolae, 266
Petric Aron, 266
Petru cel Mare , 32, 234
Pinciu Ioan, 27
Pintea Viteazul, 115
Pipoș Ioan, 27
Piuariu-Molnar (vezi Molnar-Piuariu)
Piclășanu Zenovie, 22, 124
Pincota, 28
Pleșoianu, Grigore, 139, 236
Plotești, 238
Poarta, Înalta Poartă sau *Poarta otomană*, 36, 37, 38, 39, 40, 44, 45, 47, 52, 53, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 67, 74, 80, 84, 86, 87, 92, 98, 140, 176, 177, 177, 183, 193, 195, 196, 199, 212, 225, 254
Poenaru Petrache, 236
Pajon, 147
Polonia, 14, 19, 97, 130
Pop (vezi Lemeni)
Pop George, 118, 290
Pop Sigismund, 131, 132

Popassu (coautor al memoriului din 25 februarie 1849), 175
Popescu Mihai, 175
Popescu Radu, 33
Popovici Servian, 27
Popovici Valerian, 67
Popovici Vasile, 98
Popp (coautor al memoriului din 25 februarie 1849), 175
Porea junior, 27
Porea senior, 27
Poruțiu Samuil, 27, 150
Poteca Eufrosin, 83, 84, 235, 236
Principatele dunărene, 9, 10, 13, 15, 18, 86, 87, 88, 92, 95
Principatele extracarpalice, 15, 17, 87, 241
Principatele Române, 9, 12, 18, 31, 48, 49, 57, 57, 60, 61, 92, 95, 110, 111, 135, 136, 137, 139, 140, 140, 141, 160, 166, 185, 189, 201, 241, 248, 252, 254, 276
Principatele Unite, 251
Principatul Transilvaniei, 12, 21, 23, 25, 26, 27, 122, 148, 152, 153, 167, 171, 172, 174
Principautés Danubiennes, 285, 286
Principautés Roumaines, 35, 286
Prodan D., 26, 120, 122, 123, 126, 128
Protopopescu L., 130
Prusia, 35, 37, 38, 199, 234
Pufendorf Samuel, 234
Pumnul Aron, 155, 156
Pușcariu Ioan cav. de, 23, 24
Putna (județul), 110
Putna (mănăstirea), 253

Q

Quinet Edgar, 140

R

Racoviceanu Apostol, 49
Racoviță Constantin, 34
Radu (vezi Leonte)
Raichevich Șt., 36
Rajacič (mitropolit), 260
Rakóczy Francisc al II-lea, 115
Raț Gherasim, 127
Rațiu (canonicul), 167, 269
Rațiu Ioan dr., 23
Rășinari, 27
Rednic Atanasie, 23
Reghin, 250
Republica franceză, 40, 41, 44
Republica unită română, 129
Republica Sovietică Ungară din 1919, 189
Riza Pașa, 196
Rim (Roma), 234
Rimnic (vezi Chezarie de-),
Rîmniceanu Naum, 64, 239, 252, 254, 255, 256, 262, 262, 264, 265, 267
Rișcanu Teodor, 6, 94, 110, 138
Robespierre, 236
Rodna, 26, 119, 124, 291
Roma, 117, 118, 201

România, 5, 6, 7, 8, 9, 37, 41, 57, 82, 94, 104, 110, 120, 137, 164, 168, 185, 193, 200, 201, 202, 203, 204, 210, 210, 226, 229, 237, 238, 242, 246, 253, 256, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283
 Rosetti (familia), 46
 Rosetti C. A., 139, 140, 177, 200
 Rosetti R., 40, 46, 49
 Rosetti-Roznovanu Iordache, 44, 47, 47, 49, 78, 84
 Rosetti-Roznovanu Nicolae, 84, 88
 Roșca Petru, 27
 Roșia, 28
 Roth Daniel, 133
 Roth Ștefan Ludwig, 133
 Roumanie, 293
 Rousseau J. J., 116, 132, 236
 R.S.F.S.R., 189
 Rusia, 14, 32, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 40, 44, 46, 46, 58, 60, 61, 76, 84, 86, 92, 93, 139, 140, 199, 234
 Russo Alecu, 62, 63, 68, 79, 82, 94, 171, 236, 237
 Rusu Ioan, 27

S

Saint-Aulaire (marchizul de-), 46
 Saint-Just, 236
 Saint-Simon, 238
 Savigny, 210
 Say, J. B., 109
 Săliște, 26
 Scăieni, 238, 245
 Sebeș (orașul), 114
 Sebeș (scaunul), 114
 Secăreanu Constantin, 27
 Seghedin, 241
 Seghedinaț Petru, 118
 Seișanu Romulus, 252, 253
 Serbia, 98, 106
 Sever (v. Axente Sever),
 Sibiu, 15, 15, 26, 27, 28, 28, 116, 130, 140, 147, 152, 154, 155, 156, 156, 161, 162, 163, 164, 169, 173, 242, 251, 292, 293
 Sighișoara, 28, 116
 Sina, 28
 Sina (coautor al memoriului din 25 februarie 1819), 175
 Sion Gheorghe, 161, 161
 Sion T., 110
 Slăvescu Victor, 93
 Soliman (sau Suleiman) Pașa, 193, 195, 196, 197, 223
 Solnocul de Mijloc (comitat), 23
 Solnocul Interior (comitat), 23
 Someșul Mare, 119
 Söllner I., 21, 23, 23
 Stanca Sebastian, 127
 Stanciu George, 151
 Stețcu N. Gr., 55
 Stoica A., 27
 Stoichescu Dimitrie, 149
 Storch H., 109
 Stroganov G., 41

Sturdza Dêmètre (v. Sturdza Dimitrie)
 Sturdza Dimitrie, 41, 43, 78, 239, 255, 264, 266, 287
 Sturdza D. A., 41, 86, 252
 Sturdza Ioan Sandu, 65, 66, 67, 67, 80
 Sturdza Mihail, 80, 85, 87, 88, 92, 98, 110, 157, 158, 160, 204, 205, 209, 223, 224, 225, 252, 254, 256
 Suci Coriolan, 126, 127, 150, 151, 152, 155, 250
 Suci Ioan, 27, 150
 Suci I. D., 152, 171
 Suleiman Pașa (vezi Soliman Pașa)
 Suțu Alexandru, 48, 49
 Suțu Mihai, 45, 66, 67
 Suțu Nicolae, 92, 93, 93, 237, 239, 245
 Szentivani Mihai, 133

Ș

Șaguna Andrei, 24, 149, 168, 173, 174, 175
 Șincai Gheorghe, 24, 116, 130, 132, 236
 Șistov, 37
 Șotropa Valeriu, 9, 26, 65, 104, 172, 185, 250, 271
 Șotropa Virgi, 26, 119, 130, 172
 Ștefan cel Mare, 253
 Știrbey Barbu, 86

T

Talaat Efendi, 176, 177, 223
 Tánicsies Mihály, 237
 Tăutu Ionică, 63, 79, 86, 236, 264
 Telemac (Télémaque), 234
 Tell Christian, 109, 139, 177
 Teodor Pompiliu, 170, 241, 260, 262
 Teofil (mitropolit), 114
 Theodor Slugieru (Tudor Vladimirescu), 56
 Timiș (comitat), 151
 Timișoara, 26, 28, 151, 170
 Tisa, 118
 Titel, 28
 Tirgoviște, 33, 56
 Tirgu Mureș, 27, 28, 28, 130, 147, 150, 165, 243, 247, 262, 292
 Tirnava (comitat), 24, 119
 Todosia Mihai, 93
 Tomești, 28
 Toracul Mic, 28
 Tordășianu Amos, 27
 Torontal (comitat), 151
 Totu Maria, 275
 Transilvania, passim.
 Transylvanie, 253, 285, 286, 290, 291, 292, 293, 294
 Tudor (vezi Vladimirescu)
 Turcia, 38, 60, 82, 84, 108, 196, 199, 200, 252, 276
 Turda (comitat), 23, 120
 Turda (oraș), 27
 Turnu Severin, 139

Ț

Țara de Jos, 42
 Țara de Sus, 42
 Țara Făgărașului, 23
 Țara Românească, 184
 Țara Românească, *passim*.
 Țările germane (v. Germania)
 Țările române, *passim*.
 Țuțui Gheorghe, 185

U

Ungaria, 19, 21, 23, 28, 115, 120, 121, 148, 149, 154, 156, 164, 169, 170, 172, 174, 243, 250, 257, 257, 276
 Uniunea Sovietică, 189
 Urechia V. A., 36, 37, 45, 46, 48, 49, 58, 252.
 Ureche Grigore, 234

V

Vaida Gabriel, 27
 Vaillant J. A., 41
 Valachie, 36, 37, 86, 286, 289, 292, 293, 294
 Valahia, 88, 89, 210
 Valahia Mare, 46
 Valea Rodnei, 26, 119, 124, 291
 Vallée de Rodna (v. Valea Rodnei)
 Varga Ecaterina, 129
 Varșovia, 277
 Vasici Pavel, 236
 Văcărescu Barbu, 34, 47, 48, 49
 Văcărescu Enăchiță, 254
 Văcărescu Ștefan, 34
 Vătâman I., 55
 Veneția, 14
 Vesprimianu Vasile, 27

Veverka Ion, 93
 Vianu Alexandru, 39
 Viena, 33, 112, 122, 139, 157, 174, 175, 175, 228, 234, 250, 293
 Vienne (v. Viena)
 Villara Alexandru, 58, 60, 60, 63, 264
 Vintu Ioan, 185, 242
 Virșef, 28, 151
 Virtosu Emil, 10, 40, 41, 46, 49, 55, 58, 60, 61, 63, 109, 252
 Vlad Aloisiu, 149
 Vladimirescu Tudor, 6, 10, 10, 17, 48, 54, 55, 56, 65, 88, 196, 251, 255, 267, 286, 288
 Vlăduț Constantin, 95, 97
 Vogoridi (caimacam), 66, 67, 80
 Voinescu II Ion, 94
 Voltaire, 116, 236
 Vulcan Samuil, 24, 127

W

Werböczy, 24
 Werner-Woronicz, 95
 Wesselényi Nicolae, 24, 133
 Winstanley, 238
 Winterhalder E., 200
 Wolff (Johann Christian), 116, 234

X

Xenopol A. D., 34, 38, 65, 77, 77, 80, 80, 184

Z

Zărand (comitat), 23
 Zeiller, 234
 Zilot Românul, 252, 254, 255, 267
 Zlatna, 28, 129, 151

CUPRINSUL

INTRODUCERE	5
CAPITOLUL I. Condițiile social-economice și politice din țările române	9
1. <i>Caracterizare generală</i>	9
2. <i>Situația economică</i>	11
3. <i>Situația social-politică</i>	15
CAPITOLUL al II-lea. Prezentarea istorică a actelor anterioare anului 1848 și analiza conținutului lor	30
A. Actele din Țara Românească și Moldova până la 1847	30
1. <i>Actele anterioare revoluției de la 1821</i>	31
a) De la războiul din 1716—1718 până la cel din 1768—1774.	32
b) De la războiul din 1768—1774 până la cel din 1787—1792	34
c) De la războiul din 1787—1792 până la sfârșitul secolului al XVIII-lea	37
d) Primele două decenii ale secolului al XIX-lea	40
2. <i>Actele din timpul revoluției de la 1821 și cele imediat consecutive acesteia, din 1821—1822</i>	54
a) Actele din timpul revoluției	54
b) Actele din 1821—1822, ulterioare revoluției (afară de memoriul cărvunariilor)	57
c) Memoriul cărvunariilor	65
3. <i>Actele dintre 1822 și 1848</i>	81
a) Până la Regulamentele organice	82
b) De la Regulamentele organice până la revoluția din 1848	92
— Epoca anilor 1838—1840	93
— Proiectul de constituție al lui Ioan Cimpineanu	98
— Actele și programele mișcărilor dintre 1839 și 1847	106
B. Petițiile de drepturi din Transilvania până la 1847	111
1. <i>Faza inițială a revendicărilor</i>	113
2. <i>Activitatea revendicativă a lui Inochentie Micu</i>	116
3. <i>De la Inochentie Micu până la Supplex Libellus Valachorum inclusiv (1748—1792)</i>	119
4. <i>De la Supplex Libellus Valachorum până la 1847</i>	125
CAPITOLUL al III-lea. Actele revendicative din anul revoluționar 1848	134
1. <i>Caracterizare generală</i>	134
2. <i>Începuturile revoluției. Mișcărilor și actele revendicative inițiale</i>	138
— În Țara Românească	138
— În Transilvania	144
— Programul revoluției din Moldova	157
3. <i>Dezvoltarea programului revoluționar din Transilvania în timpul desfășurării revoluției, din mai 1848 până în 1849</i>	162
4. <i>Programul revoluției din Țara Românească</i>	175
5. <i>Dezvoltarea programului revoluționar din Moldova după petiția din martie</i>	204

<i>CAPITOLUL al IV-lea. Ideile conducătoare</i>	230
1. <i>Caracterizare generală</i>	230
2. <i>Revendicările social-economice</i>	244
3. <i>Revendicările național-politice</i>	251
4. <i>Revendicările juridico-organizatorice</i>	263
<i>CAPITOLUL al V-lea. Realizarea ideilor și revendicărilor</i>	272
Concluzii	283
Les projets de Constitution, les programmes de réformes et les pétitions de droits dans les Pays Roumains au XVIIIe siècle et dans la première moitié du XIXe siècle (Résumé)	285
Indice	297

VERIFICAT
1987

Redactor: HILDA MAZILU
Tehnoredactor: FELICIA BOLOCAN

*Bun de tipar 8 XII—1976. Tiroj 1300 ex. Hrtic scris
I A 83% grad alb, format 16/70 × 100 de 70g/m².
Coli de tipar 19,25. C.Z. pentru biblioteci mari
9(498),,1716 :1849''(00—2). C.Z. pentru biblioteci mici
9(498) ,,17: 18''.*

c. 300. I.P. INFORMATIA
str. Brezoianu nr. 23—25, Bucuresti
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

